

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

NAKŞBENDÎ-HÂLİDÎLİĞİN BİR KOLU OLARAK
HAZNEVİLİK
(Tarihsel Süreç, Şahsiyetler, Usûl, Âdâb, Erkân)

AHMET AZ

DOKTORA TEZİ

Danışman
PROF. DR. DİLAVER GÜRER

Konya-2021

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet Az		
	Numarası	168106013004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Tasavvuf Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		X
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Dilaver Gürer		
Tezin Adı	Nakşbendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik (Tarihsel Süreç, Şahsiyetler, Usûl, Âdâb, Erkân)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

21.06.2021
Ahmet Az

Önsöz

İnsanın gönül dünyasını ve ahlak eğitimini merkeze alan bir dinî hareket olan tasavvuf, tarih boyunca birtakım sıkıntılara maruz kalsa da bu düşüncenin işlendiği müesseseler olan tarikatlar bünyesinde günümüze dek ayakta kalmayı başarmıştır. Bu müesseselerden biri olan ve tesiri günümüz Türkiye’inde devam eden tarikatlardan biri de Nakşbendî-Hâlidîlik.

Tarihî süreçte çeşitli kollarla varlığını sürdüren Nakşbendî-Hâlidîlik, önemli şahsiyetlerin öncülüğünde birçok bölgede temsil edilmiştir. Bu kollardan biri de XX. yüzyılda ortaya çıkan ve Ahmed el-Haznevî’ye nisbetle “Hazneviyye” diye anılan Haznevî dergâhıdır. İlk olarak Suriye’nin Kuzeydoğusu’nda etkili olan ve bölge insanını hızla etkisi altına alan Haznevîlik, Nakşbendî-Hâlidîliğin bu topraklarda yayılmasına öncülük etmiş ve toplumun değişim ve dönüşümüne etki eden önemli unsurlardan biri olmuştur.

“Nakşbendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik (Tarihsel Süreç, Şahsiyetler, Usûl, Âdâb, Erkân)” konulu bu çalışma, giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, genel olarak Nakşbendîliğin tarihî seyri ve Hazneviyye’nin tarihsel süreci ele alınmış, böylece Nakşbendî-Hâlidîliğin Hazneviyye’ye bağlandığı kolun nasıl ortaya çıktığı, kimler tarafından temsil edildiği ve hangi aşamalardan geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Zira tarihte kendine yer edinmiş her fikrî hareketin bir gelişme ve kurumsallaşma süreci vardır. Hazneviyye’nin de daha iyi anlaşılabilmesi için bu sürecin bilinmesi önem arz etmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde ise Hazneviyye şeyhlerinin hayatları, düşünceleri, eserleri, halifeleri ve Hazneviyye’den doğan kollar ele alınmıştır. İkinci bölümde de Hazneviyye’nin nazarî ve amelî tasavvuf anlayışı ile tarikat âdâbı incelenmiş, böylece bu yapının (şayet varsa) Nakşbendîliğin diğer kollarından farklı olarak öne çıkan/çıkarılan prensipleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde tasavvuf klasiklerine de müracaat edilmiş, böylece Hazneviyye şeyhlerinin tasavvufî görüşleri ile mutekaddimûn sûfîlerin görüşleri arasında mukayese imkânı sağlanmıştır.

Böylesi bir çalışmada en başından beri rehberliği ile bana yol gösteren ve tezin her aşamasında önemli katkıları olan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Dilaver Gürer hocama minnettarım. Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. M. Sami Baybal'a ve Doç. Dr. Betül Gürer hocalarıma da değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim. Değerli vakitlerini ayırarak görüş ve önerilerini esirgemeyen Prof. Dr. Halil İbrahim Şimşek ve Doç. Dr. Mehmet Saki Çakır hocalarıma da şükranlarımı sunarım. Ayrıca rehberliğiyle bana yol gösteren meslektaşım Dr. Ali Pekcan'a, Hazneviyye ile ilgili önemli kaynaklara ulaşmada katkı sunan Abdülhamit Orhan ve Diyaeddin Kazar hocalarıma, tezimin müzakeresi için kıymetli vaktini ayıran Dr. Zeki Uyanık ile Dr. Muhammed Aslan'a ve çeşitli aşamalarda değişik vesilelerle katkı sağlayan diğer hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Doktora araştırmam boyunca aylık bursla beni destekleyen KYK'a da teşekkür ederim.

Ahmet Az
Konya-2021

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet Az		
	Numarası	168106013004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Tasavvuf Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Dilaver Gürer		
Tezin Adı	Nakşebendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik (Tarihsel Süreç, Şahsiyetler, Usûl, Âdâb, Erkân)			

Bu çalışma Osmanlı'nın son döneminde kurulan Nakşebendî-Hâlidîliğin Hazneviyye kolu hakkındadır. Hazneviyye şeyhlerinin hayatları, eserleri, halifeleri, müridleri, fikirleri ve tasavvufî görüşlerinin ele alındığı çalışmamızda, nihai olarak Hazneviyye medresesinde yetişen sûfilerin toplum üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Ahmed el-Haznevî'ye nisbetle "Hazneviyye" adıyla anılan bu yapı, tekke-medrese birlikteliğini sürdürmüş ve kısa zamanda geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır.

Suriye'nin Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Hazne köyünde dünyaya gelen ve doğduğu yere nisbetle "Haznevî" diye anılan Ahmed el-Haznevî, Nakşebendî-Hâlidîliği bölgeye getiren ilk kişi olsa da kolun yayılması, oğlu ve halifesi İzzeddîn el-Haznevî ile başlamış, ondan sonra da Muhammed el-Haznevî ve Muhammed Mutâ' el-Haznevî döneminde irşat faaliyetleri hız kazanmıştır.

Etkinliği günümüzde de devam eden Hazneviyye'nin tasavvuf anlayışı genelde Nakşî-Hâlidîliğin tarikat geleneğiyle paralellik gösterse de bu yapı "şeriata ittiba, muhabbet, ihlâs ve teslimiyet" temelleri üzerine inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra siyasete ve siyasîlere karşı mesafeli durmaları ve kimseden dünyalık kabul etmemeleriyle dikkat çeken Haznevî şeyhleri, bu sayede ulemâ kesiminin takdirini kazanmayı başarmış ve yayıldığı bölgede toplumun birlik ve beraberliğine katkı sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Haznevî, Hazneviyye, Nakşebendîlik, Hâlidîlik.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Öğrencinin	Name and Surname	Ahmet Az		
	Student Number	168106013004		
	Department	Basic Islamic Sciences/Sufism		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Dilaver Gürer		
Title of the Thesis/Dissertation	al-Haznawiya as a branch of al-Naqshbandiya-Khalidiya (Historical Process, Personages, Uşul, Âdâb, Men)			

This study is about the Haznawiya branch of the Naqshband-Khalidi order, which was established in the last period of the Ottoman Empire. It deals with the lives, works, caliphs, followers, thoughts and sufi views of the Haznawiya sheiks and at the end, it analyzes the effects of the sufis on the society who grew up in the Haznawiya madrasa. This tariqa, known as “Haznawiya” in relation to Ahmed al-Haznawi, kept up the synergy between the dervish lodge/tekke and madrasa and managed to reach many people in a short time.

Despite the fact that Ahmed al-Haznevi, who was born in the village of Hazne in al-Hasakah District, Qamishli in Syria and is related to as "Haznawi" according to his place of birth, is the first person to bring the Naqshbandi-Khalidi order to the region, it started spreading with his son and caliph Izzaddin al-Haznawi. In the period of Muhammad al-Haznawi and Muta al-Haznawi, which is after Izzaddin al Haznawi's, the irshad (guidance) movements gained speed.

Although the Sufi views of al-Haznawiya, which continue to be effective today, are generally parallel to the Naqshband-Khalidi tariqa tradition, they are built around allegiance to the sharia, affection, sincerity and submission. Besides that, by keeping distance from politics and politicians and not accepting worldly goods from anyone, the Haznawi sheiks succeeded in gaining the appreciation of the scholars/ulama and contributed to the unity of the society in the region they spread.

Keywords: Sufism, Tariqa, Haznawi, The Haznawiyya, al-Naqshbandiyah, al-Khalidiya.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	iii
Özet.....	v
Abstract.....	vi
Kısaltmalar	xii

GİRİŞ

A. Araştırma Hakkında Genel Bilgiler.....	2
1. Araştırmanın Konusu	2
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	4
3. Araştırmanın Yöntemi.....	5
4. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
5. Kaynakların Değerlendirilmesi	6
B. Hazneviyye'ye Kadar Nakşebendîliğin Tarihsel Süreci	11
C. Hazneviyye Kolunun Tarihsel Süreci	23
1. Hazneviyye'nin Ortaya Çıktığı Asra Genel Bir Bakış.....	23
2. Haznevîlerin Yaşadığı Coğrafya	24
a. Siyasî ve Sosyal Durum	26
b. Dinî ve İlmî Hayat.....	28
c. Tasavvuf ve Tarikatlar	31
3. Hazneviyye'nin Yayıldığı Coğrafya	34
4. Günümüzdeki Durumu.....	36

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZNEVİYYE DERGÂHI ŞEYHLERİ

1.1.Dergâhın Kurucusu Ahmed el-Haznevî	40
1.1.1. Hayatı	42
1.1.2. Hocaları	42
1.1.3. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti.....	43
1.1.4. İrşat Faaliyetleri	48
1.1.5. Terbiye Metodu.....	56
1.1.6. Ailesi	57
1.1.7. Vefatı.....	58
1.1.8. Eserleri	59

1.1.9. Halifeleri	60
1.1.9.1. Muhammed Ma'sûm el-Haznevî.....	61
1.1.9.2. Muhammed Ma'sûk Mutlu (Nurşînî).....	61
1.1.9.3. İbrahim Girêsivâr	62
1.1.9.4. Abdülhakim Erol (Bilvânîsî).....	63
1.1.9.5. Abdurrezzak Seydaoğulları (Halîlî)	64
1.1.9.6. Hüseyin Ayyıldız (Kımkî/Kertuvînî)	65
1.1.9.7. Muhammed Molla Reşîd.....	67
1.1.9.8. Sıddîk Altındal (Tatvanî)	67
1.1.9.9. Abdullatif Ayınkâfî	69
1.1.9.10. Salih el-Kuremî en-Nakşbendî.....	70
1.1.9.11. Ahmed-i Müfî	71
1.1.9.12. Hacı Mûsâ	71
1.1.9.13. Cüneyd Motkî	72
1.2. Ma'sûm el-Haznevî.....	73
1.2.1. Hayatı, İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti	73
1.2.2. İrşat Faaliyetleri	74
1.2.3. Ailesi	76
1.2.4. Vefatı.....	76
1.2.5. Halifeleri	77
1.2.5.1. Alâeddîn el-Haznevî.....	77
1.2.5.2. Yusuf Altıncı (Sîfî).....	77
1.2.5.3. Muhammed Hacokê	78
1.2.5.4. Ahmed-i Molla Ramazan	79
1.2.5.5. Muhammed Tanrıkulu (Arabkendî)	80
1.2.5.6. Abdülcelil Öncü (Kermêtî).....	81
1.3. Alâeddîn el-Haznevî	82
1.3.1. Hayatı, İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti	82
1.3.2. İrşat Faaliyetleri	83
1.3.3. Ailesi	86
1.3.4. Vefatı.....	87
1.3.5. Eserleri	87
1.3.6. Halifeleri	89
1.3.6.1. İzzeddîn el-Haznevî.....	90
1.3.6.2. Hüseyin el-Kuremî	90
1.3.6.3. Yahya Hüseyin	91
1.3.6.4. Abdullah Büzgûrî	92
1.3.6.5. Halil Aydın (Serhadî)	92
1.3.6.6. Halil Çetin (Kındêribî)	93
1.3.6.7. İbrahim Kızmaz (Telhasan İmamı)	94

1.3.6.8. Abdullah Dalar (el-Bingölî)	95
1.3.6.9. Muhammed Emin Çelik (Hayderî).....	96
1.3.6.10. İzzeddîn Aksan (Nıbilî).....	97
1.3.6.11. Abdullah Kartminî (Müderri)	97
1.3.6.12. Abdürrezzâk Toğrap (Reşkotî).....	98
1.3.6.13. Abdullah b. Molla Abdurrahman	99
1.4.İzzeddîn el-Haznevî	100
1.4.1. Hayatı	100
1.4.2. İlmi Şahsiyeti	101
1.4.3. Tasavvufî Şahsiyeti	104
1.4.4. İrşat Faaliyetleri	106
1.4.5. Ailesi	109
1.4.6. Vefatı.....	110
1.4.7. Eserleri	114
1.4.8. Halifeleri	114
1.4.8.1. Muhammed el-Haznevî	115
1.4.8.2. Galip Çiçek.....	115
1.4.8.3. Hüsnü Geçer	116
1.4.8.4. Ubeydullah Seydaoğlu (el-Kavmânî).....	117
1.4.8.5. Ahmet Özkan.....	118
1.4.9. Şeyhinin Bazı Halifelerini Azletmesi	118
1.5.Muhammed el-Haznevî	122
1.5.1. Hayatı	122
1.5.2. Hocaları	122
1.5.3. İlmi Şahsiyeti	123
1.5.4. Tasavvufî Şahsiyeti	125
1.5.5. İrşat Faaliyetleri	127
1.5.6. Ailesi	131
1.5.7. Vefatı.....	131
1.6.Muhammed Mutâ' el-Haznevî	135
1.6.1. Hocaları ve İlmi Şahsiyeti.....	135
1.6.2. Tasavvufî Şahsiyeti	136
1.6.3. İrşat Faaliyetleri	138
1.7.Hazneviyye'den Ayrılan Kollar.....	139
1.7.1. Ma'şûk Mutlu (Nurşînî) ve Nurşîn Dergâhı	139
1.7.2. Abdülhakîm Erol (Bilvânîsî) ve Menzil Dergâhı.....	140
1.7.3. Abdurrezzak Seydaoğulları (el-Halilî) ve Halilî Dergâhı	142
1.7.4. Abdülganî el-Haznevî ve Hazne Dergâhı	143

1.7.5.	Muhammed Tanrikulu ve Arapkendî Dergâhı	144
1.7.6.	Muhammed en-Nakşbendî ve Hacokî Dergâhı	145
1.7.7.	Abdüsselâm el-Haznevî ve Urfa Dergâhı	146
1.7.8.	Muhammed Emin Çelik ve Hayderî Dergâhı	147
1.7.9.	İzzeddîn Aksan (Nibilî) ve Urfa Dergâhı	148
1.7.10.	Halil Çetin (Kındêrib) ve Nusaybîn Dergâhı	149
1.7.11.	Ubeydullah Seydaoğlu ve Karakoçan Dergâhı	149
1.8.	Nakşbendî-Haznevî Silsilesi (Tüm Silsile).....	151

İKİNCİ BÖLÜM

HAZNEVİYYE'DE TASAVVUFÎ EĞİTİM VE TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE

2.1.NAZARÎ KONULAR	158
2.1.1. Tevhîd	159
2.1.2. Şeriat-Tarikat	160
2.1.3. Velî ve Velâyet.....	166
2.1.4. İnsân-ı Kâmil ve Hakikat-ı Muhammediye	168
2.1.5. Ma'rifetullah	170
2.1.6. Cezbe.....	173
2.1.7. Murâkabe	175
2.1.8. Kerâmet-İstikâmet.....	177
2.1.9. Muhabbet-Aşk.....	182
2.1.10. Kalbin Halleri.....	187
2.1.11. Fenâ ve Bakâ	191
2.2.AMELÎ ESASLAR	197
2.2.1. Biat/İntisap	197
2.2.2. Nefis Terbiyesi ve Riyâzât	202
2.2.3. Seyr u Sülûk	206
2.2.4. Sohbet.....	211
2.2.5. Hizmet.....	215
2.2.6. Mürid-Mürşid İlişkisi	218
2.2.7. Tekke ve Medreseler	224
2.2.8. Tarikat Kıyafetleri.....	229
2.2.9. Merasimler	231
2.2.10. Semâ-Mûsikî	233

2.3.ÂDÂB-I TARİKAT	237
2.3.1. Hatm-i Hâcegân	237
2.3.2. Râbîta	246
2.3.3. Zikir/Vird	251
2.3.4. Letâif Zikri	257
2.3.5. Nefy u-ısbât Zikri	261
2.3.6. Teveccüh	264
2.3.7. Kur'ân Tilâveti	269
2.3.8. Teheccüd Namazı	271
2.4.Hazneviyye'de Öne Çıkan Diğer Bazı Hususlar	272
2.4.1. Hazneviyye'de Tarikat-Siyaset İlişkisi	272
2.4.2. Hazneviyye'de Ziyaret	275
2.4.3. Sosyal İlişkiler	276
2.4.4. Vaaz ve İrşat Vasıtaları	278
3.4.4.1. İlim ve İrfan Dergisi	278
3.4.4.2. Haznevî İlim ve İrfân Vakfı	278
SONUÇ.....	280
KAYNAKÇA	285
EKLER.....	310
ÖZ GEÇMİŞ.....	337

Kısaltmalar

A.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: aleyhisselam
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin, ibn
b.y.	: basım yeri yok
bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
der.	: derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
DKİ	: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EÜİF	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
HÜ	: Harran Üniversitesi
Hz.	: Hazreti
km.	: kilometre
Ktp.	: Kütüphanesi
KYK	: Kredi Yurtlar Kurumu
m.	: miladî
MAÜ	: Mardin Artuklu Üniversitesi
md.	: madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MŞÜ	: Muş Alparslan Üniversitesi
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

r.a.	: radiyallahü anh
s.	: sayfa
S.	: sayı
s.a.v.	: sallallahü aleyhi vesellem
sad.	: sadeleştiren
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: sayfalar
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: tercüme
ts.	: tarihsiz
UIAD	: Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
v.	: vefat
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
vr.	: varak
VYÜİFD	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
y.y.	: yayıncı yok

GİRİŞ

İslamiyetin doğuşu ile birlikte kendini gösteren zühd anlayışı, ilk dönemlerden itibaren Müslümanların dinî hayatında önemli bir yer edinmiştir. Ferdî gayretleri vesilesiyle dini daha içten ve daha samimi yaşamayı gaye edinen ve bu sayede iki cihan saadetini elde etmeyi hedefleyen sûfiler, toplumun dünyaya aşırı bağılıklarına tepki olarak teşkilatlanmaya başlamış ve zaman içerisinde kurumsal anlamda tarikatların oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Özelde bir nefis terbiyesi ve rûhî arınma yolu olan tasavvuf da zamanla bu yolun kurumsal yapısı haline gelen ve sistemli bir disiplin olan tarikatlar bünyesinde varlığını devam ettirmiştir.

Tasavvufun kurumsal şeklini ifade eden tarikatlar, yayıldıkları bölgelerde birçok toplumsal soruna getirdikleri çözümlerle tasavvufun önemini bir adım ileri taşımışlardır. Suriye’de doğup gelişen ve Türkiye’de hatırı sayılır müntesip kitlesine ulaşan Hazneviyye dergâhı da bu yapılardan biridir. Hâlid-i Bağdadî (v. 1242/1827) ile birlikte Anadolu’da en yaygın tarikat haline gelen Nakşbendî-Hâlidîliğin bir devamı olan Hazneviyye, Haznevîlerin geleneksel çizgiye bağılıkları ve şeyhlerin irşat faaliyetleri sayesinde bölgenin irfânî din anlayışı üzerinde önemli ölçüde etki etmiştir. Temsil ettikleri Nakşbendî-Hâlidî geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan Hazneviyye şeyhleri, yaşadıkları dönemde halkın saygınlığını kazanmayı başarmış ve bölgenin manevî rehberleri ve kanaat önderleri olmuşlardır.

Her çalışmada olduğu gibi tezimizin de kendine özgü bir tanımı, sınırlılıkları, konusu, amacı ve metodu bulunmaktadır. Bu hususiyetlerin açıklanması çalışmanın öneminin, gerekliliğinin ve sınırlarının belirlenmesi bakımından önemlidir.

A. Araştırma Hakkında Genel Bilgiler

1. Araştırmanın Konusu

Çalışmamızın konusu, XX. yüzyılda ortaya çıkan Nakşbendî-Hâlidîliğin “Haznevîlik” koludur. Ülkemizin Güneydoğu Anadolu bölgesi başta olmak üzere Suriye, Irak, Ürdün ve Lübnan gibi Ortadoğu ülkelerinde ilmî ve tasavvufî faaliyetleri ile şöhret bulan ve kurucusu Ahmed el-Haznevî’ye nisbetle “Hazneviyye” diye anılan bu kol, Hâlid-i Bağdâdî’den sonra bölgede tekke-medrese birlikteliğini sürdürmeyi başaran dergâhlardan biridir. Bu yönüyle Hazneviyye dergâhı, hem ilmiye sınıfının hem de bölge halkının hüsn ü kabulüne mazhar olmuştur. Ayrıca Hazneviyye dergâhında yetişen âlimlerin ve talebelerin de Nakşbendî-Hâlidîliğin bölgede canlı kalmasında önemli katkıları olmuştur.

Hazneviyye, tarikatların genel tasnifinde Nakşbendiyye-Hâliyye’nin bir kolu olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla yapılan literatür taramasında gerek Nakşbendîlik gerekse Hâlidîlik ile ilgili genel çalışmaların yanı sıra, Nakşbendiyye’nin birçok kolu hakkında da müstakil çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Kasım Kufralı’nın *Nakşibendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı* (İstanbul Üniv., SBE., İstanbul 1949) adlı doktora çalışması bunların ilkidir. Necdet Tosun’un *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İnsan Yay., İstanbul 2007) adlı eseri ile Hamid Algar’ın *Nakşibendîlik* (İnsan Yay., İstanbul 2007) isimli çalışması Nakşbendiyye’yi bir bütün olarak inceleyen önemli eserlerdir. Halil İbrahim Şimşek’in *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik* (Litera Yayıncılık, İstanbul 2016) adlı eseri de Müceddidîlik hakkında geniş malumat içermektedir. Ayrıca Abdurrahman Memiş’in *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu’da Hâlidîlik* (Kitabevi Yay., İstanbul 2000) ile Abdulcebbar Kavak’ın *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik* (Nizamiye Akademi, İstanbul 2017) adlı çalışmaları Nakşbendiyye’nin bir kolu olan Hâlidîlik üzerinde yapılan önemli çalışmalardır. Yakın zamanda kaleme alınan bir başka doktora tezi ise Mehmet Saki Çakır’ın *Seyyid Taha Hakkâri ve Nehrî Kolu* (Nizamiye Akademi, İstanbul 2017) adlı eserdir.

Tüm bu eserler/çalışmalar, doğrudan Hazneviyye ile ilgili değilse de gerek Nakşbendiyye-Hâlidîyye hakkında, gerekse Hâlid-i Bağdâdî ile Ahmed el-Haznevî arasında köprü vazifesi gören Nehrî ve Nurşîn dergâhları hakkında kıymetli bilgiler içermektedirler.

Hazneviyye hakkında da bazı müstakil çalışmalar mevcuttur. Bunlardan biri Abdurahman Candan'ın “Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvâlarında Takip Ettiği Metot” *Van Yüzüncü Yıl Üniv. İFD.*, S. 7, Van 2017, ss. 19-37) adlı makalesidir. *Mektûbat*'ından yola çıkılarak Ahmed el-Haznevî'nin fikhî görüşlerinin ele alındığı bu çalışmada kısaca Ahmed el-Haznevî'nin hayatına da yer verilmiştir. Bir başka çalışma Abdulkadir Turan'ın “Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşibendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı” *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, (Ulusal Sempozyum), ed. Orhan Başaran, Berdan Matbaacılık, Bingöl 2017, ss. 395-407) adlı sempozyum bildirisidir. Ahmed el-Haznevî'nin ailesi, soyu, ilmi ve tasavvufî kişiliğinin ele alındığı bu çalışmada Hazneviyye'ye de temas edilmiştir. Her iki çalışma kıymetli bilgiler içermekle birlikte Hazneviyye yüzeysel olarak ele alındığından bu alandaki boşluğu dolduramamaktadır.

Konuyla ilgili bir başka çalışma Nurettin Aydın'ın “*Nakşibendiliğin Hâlidîyye Kolu Haznevîler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Mardin İli Örneği)*” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ., Isparta 2016) adlı yüksek lisans tezidir. Adından da anlaşılacağı üzere çalışma, Hazneviyye hakkında bilgiler içermekle birlikte sosyolojik bir çalışma olduğundan, ağırlıklı olarak tarikatın toplumsal etkileri (Mardin ili örneği) üzerinde durulmuştur.

Abdurrahim el-Haznevî'nin *et-Tarîkatü'n-Nakşbendiyye* (Mektebetü Seydâ, Diyarbakır 2015) adlı Arapça çalışmasında da Hazneviyye hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Ancak eserde Hazneviyye şeyhlerinin ve halifelerinin tamamı ele alınmamış, tasavvufî görüşlerine de yer verilmemiştir.

M. Şefik Korkusuz'un *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi* (Kilim Matbaacılık, İstanbul 2010), adlı eseri de bu alanda yapılan çalışmalardan biridir.

Ancak eserde Hazneviyye ile ilgili sadece Ahmed el-Haznevî'nin hayatı ve bazı halifeleri hakkında bilgi verilmektedir.

Kutbeddin Akyüz'ün *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniv. Yalova 2015) adlı yüksek lisans tezi ise bu alanda yapılmış ilk çalışma olması hasebiyle değerli olmakla birlikte, Ahmed el-Haznevî merkezli bir çalışma olduğundan Hazneviyye şeyhlerini, halifelerini ve tasavvufî görüşlerini tanıtmada hususunda yetersiz kalmaktadır.

Binaenaleyh, yapılan araştırma sonucunda Hazneviyye'nin tarihsel sürecini, şeyhlerini, halifelerini, usûl, âdâb ve erkânını bütünlük içerisinde ve derinlemesine inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple çalışmamızın, Nakşbendiyye-Hâliddiyye'nin bir kolu olan Hazneviyye silsilesini Abdülhâlik Gucdüvânî'den günümüze kadar bir bütün olarak ve sistematik bir plan içerisinde ele alan ilk çalışma niteleği taşıdığını söyleyebiliriz.

Öte yandan Hazneviyye'nin tasavvuf anlayışı büyük oranda Hâlidî-Nehrî ve Nurşîn kolunun tasavvuf geleneğini yansıttığından bu çalışmada Nehrî ve Nurşîn dergâhı şeyhlerine de yer verilmiştir. Böylece söz konusu tasavvufî hareketin tarihî seyrinde gerçekleşen temel düşünce dinamiklerindeki daralma ve genişlemelerin belirlenmesine de katkı sağlanmıştır.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu çalışmanın önemini şu iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki daha önce Hazneviyye hakkında derin ve kapsamlı bir çalışmanın olmamasıdır. İkincisi ise ilim ile irfânı, tekke ile medreseyi mezceden ve bu yönüyle zülcenâheyn (iki kanatlı) bir yapıya sahip olan bu yapının, “siyasete ve siyasîlere karşı mesafeli durması ve kimseden dünyalık kabul etmemesi” gibi prensiplere dayandığı söylemidir. Günümüzde birçok tarikatın durumunu da göz önünde bulundurduğumuzda böylesine iddialı bir anlayışla ortaya çıkan Hazneviyye'nin, siyasîlerin güdümüne girip girmediği veya iddia edildiği gibi dünyevileşip dünyevileşmediği hususunun tespiti de çalışmamızın amaçları arasındadır. Ayrıca bu çalışmada Hazneviyye'nin

yayıldığı coğrafyada dinî ve tasavvufî etkisinin yanı sıra sosyal ve siyasî alanda ne derece etkili olduğu sorusuna da cevap aranmıştır.

Çalışmamızın bir diğer amacı ise Ahmed el-Haznevî dışında hakkında akademik anlamda yeterince müsakil çalışma bulunmayan Hazneviyye şeyhlerinin ve halifelerinin hayatları, tasavvufî görüşleri, ilmî ve tasavvufî şahsiyetlerini Tasavvuf Bilim Dalı'na ve akademik camiaya kazandırmak ve bu hususta yeni çalışmaların yapılmasına öncülük etmektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Nakşebendî-Hâlidîliğin bir kolu olan Haznevîliği konu edindiğimiz bu çalışmamızda sağlıklı bir inceleme için öncelikle hayatlarını ve tasavvufî görüşlerini incelediğimiz şahısların kendi eserlerinden istifade edilmiş, daha sonra bu şahsiyetlerin yaşadıkları döneme en yakın tarihten başlamak üzere halifeleri ve öğrencileri tarafından yapılmış çalışmalara başvurulmuştur. Ayrıca Hazneviyye şeyhlerinin hayatta olan bazı halifeleri ve tarikatta yetkili kimselerle de (havas) birebir görüşülerek bazı bilgiler ilk ağızdan teyit edilmiş ve çalışmamıza kaynaklık edeceğini düşündüğümüz birçok eserin temini sağlanmıştır. Böylece elde edilen veriler ışığında Hazneviyye şeyhlerinin hayatları, tasavvufî görüşleri ve Nakşebendîlikteki yerleri bilimsel metotlar ışığında incelenmiştir.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Tezimizde Hazneviyye dergâhının ana kolunu/damarını esas aldık. Bu yüzden çalışmamın birinci bölümünü Hazneviyye dergâhına (merkezî tekke) postnişin olan şeyhlerin hayatları, hocaları, talebeleri ve eserlerine ayırdık. Ayrıca bu bölümde birçoğu hakkında ne akademik ne de serbest alanda neredeyse hiçbir çalışma bulunmayan Haznevî şeyhlerinin halifelerini de tanıtmaya gayret ettik. Çalışmamız Hazneviyye ana tekkesi ile sınırlı olmakla birlikte Hazneviyye'den ayrılan silsilelere

de bu bölümde kısaca temas ettik. Bunu yaparken de kendi çalışmamızın dışına çıkmadan, olabildiğince detaylardan uzak durmaya ve tezimizin sınırları içerisinde kalmaya gayret ettik. İkinci bölümde ise Hazneviyye dergâhının tasavvuf anlayışını inceledik. Nazarî görüşler, amelî esaslar ve âdâb-ı tarikat olarak üç ana başlık halinde ele aldığımız bu bölümde, Hazneviyye dergâhının tasavvuf anlayışını tüm yönleriyle ve bir bütün olarak tespit etmeye çalıştık.

5. Kaynakların Değerlendirilmesi

Nakşbendî-Hâlidîliğin bir kolu olan Haznevîliğin, tarihsel süreci, şahsiyetleri, usûl, âdâb ve erkânı hakkındaki bu çalışmada istifade edeceğimiz birincil kaynaklar, doğal olarak Hazneviyye şeyhlerinin kendi eser ve mektuplarıdır. İkinci derecede ise Hazneviyye şeyhlerinin hizmetinde bulunmuş halife ve müridlerin kaleme aldığı eserler ile genel olarak Nakşbendî-Hâlidîliğin usûl, erkân ve âdâbı hakkında yapılmış çalışmalar olacaktır. Hazneviyye'nin tarihsel sürecini ele aldığımız çalışmamızın giriş bölümünde Nakşbendîlik ve Hâlidîlik ile ilgili bazı kaynaklardan faydalansak da bunlarla ilgili birçok çalışma olduğundan ve yukarıda “Araştırma Konusu” başlığı altında sözkonusu çalışmalara temas edildiği için burada tekrar etme ihtiyacı duymadık. Ayrıca Hazneviyye ile ilgili bazı kaynakların ilk defa bu çalışmamızda yer alacak olması da önem arz etmektedir. Bu kaynakların bazıları şunlardır:

a) *Suhab*: Ahmed el-Haznevî'nin birçoğunu Kürtçe olarak yaptığı sohbetler, vefatından sonra oğulları Alâeddîn el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî ve halifesi Abdullatif Amude tarafından Arapçaya çevrilmiş ve hattı düzgün olan Ramazan Berzencî'ye yazdırılmıştır. Eser, kendisi henüz hayatta iken Ahmed el-Haznevî'nin izniyle kaleme alınan ilk ve tek eserdir. Eserin en önemli özelliği, Ahmed el-Haznevî'nin ve diğer Haznevî şeyhlerinin tasavvuf anlayışını yansıtması ve Haznevîlerin usûl ve âdâbına dair önemli bilgiler içermesidir. Bu yüzden Haznevîlik üzerine yapılacak ilmî ve akademik çalışmalara kaynaklık etmesi açısından önemli bir eserdir. Hakkında herhangi bir çalışma bulunmayan eser henüz basılmamış olup,

bir kopyası elimizde mevcuttur. (Der. Alâeddîn el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî, Hazneviyye Özel Ktp., Adana).

b) *Mektûbât*: Bu eser Ahmed el-Haznevî'nin hocaları, halifeleri, mensupları, yakınları ve devlet adamlarına gönderdiği mektupları içermektedir. Kendisine gelen fikhî ve tasavvufî sorulara cevap verdiği mektuplarla birlikte yaklaşık 150 mektuptan oluşan eser, daha sonra oğlu İzzeddîn el-Haznevî tarafından cem edilmiş ve böylece *Mektûbât* adlı eser ortaya çıkmıştır. Bu mektuplar Ahmed el-Haznevî'nin ilmî ve tasavvufî yönlerini yansıtmaları ve Nakşbendiyye-Hazneviyye âdâbı hakkında bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca eser, Hazneviyye'nin prensiplerinin ve tasavvuf anlayışının ilk şeyhi tarafından izah edilmiş olması hasebiyle de önem arz etmektedir. Bir dönem Nusaybin müftülüğü yapmış olan Hasip Seven tarafından Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilen eser, Muhammed Diyâüddîn Nurşînî'nin mektuplarıyla birlikte ilk defa 1982 yılında basılmıştır. (Seriyye Kitabevi, İstanbul, 1982).

c) *Tuhfetü'l-Alâiyye*: Ahmed el-Haznevî'nin oğlu ve halifesi Alâeddîn el-Haznevî'nin ismine nisbetle *Tuhfetü'l-Alâiyye* olarak isimlendirilen eser itikat, ibadet ve tasavvuf olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Alâeddîn el-Haznevî'nin Kürtçe olarak kaleme aldığı eserin tasavvuf bölümünde Hazneviyye usûl ve âdâbı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Eser, 2017 yılında orijinal diliyle yani Kürtçe olarak basılmıştır. (Ayfa Yayınları İstanbul, 2017). *Tuhfetü'l-Alâiyye*, daha sonra Diyaddin Demir tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek aynı adla neşredilmiştir. (İstasyon Grafik, İstanbul, ts.)

d) *İsimsiz Risale*: Hazneviyye şeyhlerinden İzzeddîn el-Haznevî'nin kaleme aldığı eser, Ahmed el-Haznevî'nin vefatına dair işaretler içermektedir. Eser, 12 sayfalık küçük bir risale mahiyetindedir. Özellikle Ahmed el-Haznevî'nin vefatı işlenirken eserden önemli ölçüde istifade edilmiştir. Arapça olarak kaleme alınan

eser henüz basılmamış olup bir kopyası elimizde mevcuttur. (Salih Ekinci (el-Garsî) Özel Ktp., Konya).

e) eş-Ahmed el-Haznevî en-Nakşbendî: Ma'sûm el-Haznevî'nin oğlu Abdülkadir el-Haznevî'ye nisbet edilen eser, Ahmed el-Haznevî'nin nesebi, hayatı, ilmî ve tasavvufî kişiliği hakkında yazılmış ilk eserdir. Yazarın da mukaddimede belirttiği üzere; aslında eserin içeriği, Ahmed el-Haznevî'nin farklı zamanlarda ve değişik münasebetlerle yaptığı sohbetlerden derlenmiştir. İlk defa Alâeddîn el-Haznevî tarafından kaleme alındığı anlaşılan eser, Halîl b. Mahmûd, Abdülatîf b. Molla İbrahîm ve Muhammed b. Molla Reşîd'in katkılarıyla cem edilmiş ve en sonunda Ramazan b. Seyyid Süleymân tarafından toplu halde yazıya geçirilmiştir. Abdülkadir el-Haznevî ise esere Haznevî ailesi hakkında önemli bilgilerin yer aldığı bir mukaddime ekleyerek son şeklini vermiş ve yayına hazır hale getirmiştir. Eser Abdülkadir el-Haznevî tarafından müstakil olarak basılmıştır. Eserin bir kopyası elimizde mevcuttur. (Konya, ts.).

f) Asdâfü'l-Enfâs: İzzeddîn el-Haznevî'nin halifesi Hüsnü Geçer'in Arapça olarak kaleme aldığı bu eser, Haznevî şeyhlerinin menkıbelerini konu edinmektedir. Ayrıca Hazneviyye silsilesi hakkında da kıymetli bilgiler içeren eser, tarikatın usûl ve âdâbına dair meseleleri de ihtiva ettiğinden çalışmamızda önemli bir kaynak mahiyeti taşımaktadır. 2014 yılında İstanbul'da Arapça olarak basılan eserin yayınevi hakkında bilgi bulunmamaktadır. (İstanbul, 2014).

g) Külliyyât-ı Suğrâ: Bir önceki eserin müellifi Hüsnü Geçer'e ait bu eser, beş bölümden oluşmaktadır; akâid, mevâhib, tasavvuf, İzzeddîn el-Haznevî'nin hayatı ve İzzeddîn el-Haznevî'nin sözleri. Eser, ibadetten ahlaka birçok konuyu ele almaktadır. Müellif, özellikle eserin dördüncü ve beşinci bölümlerinde Hazneviyye tasavvufu hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Türkçe olarak kaleme alınan eser 2012 senesinde basılmıştır. (Pamuk Ofset, İstanbul, 2012).

h) *el-Lü'lüü'l-Ferîd:* Hazneviyye şeyhlerinden Muhammed Mutâ' el-Haznevî'nin tarikatla ilgili sohbetlerinin derlendiği bu eserde Hazneviyye'nin âdâb ve erkânı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Eser, Hazneviyye âlimlerinden bir heyet tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. 2015 senesinde Suriye'de basılan eser, Hazneviyye'nin tasavvuf anlayışını yansıtması açısından önemlidir. (Haseke, 2015).

i) *Dürerü'n-Nakşendiyyîn:* Vahîd Muhammed tarafından Arapça olarak kaleme alınan, tertip ve düzenlemesi ise Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü müderrisleri tarafından yapılan bu eserde, Haznevî şeyhlerinin birçok tasavvufî görüşlerine yer verilmektedir. Eserde Muhammed Mutâ' el-Haznevî'nin sohbetleri (*Dürer*), Ahmed el-Haznevî'nin sohbetleri (*Suhab*), Abdurrahman Tâhî'nin *İşârât*'ı (Sey-Tac Yay., İstanbul 2006), Sıbgatullah Arvâsî'nin *Minâh*'ı (Semerkand Yay., İstanbul 2009) ve Ali b. Hüseyin es-Safî'nin, *Reşahât*'ı (Dâru Sâdır, Beyrut 1300) da yer almaktadır. İki cilt olarak düzenlenip, talik ve açıklamalarla zenginleştirilen eser henüz basılmamıştır. Eserin bir nüshası elimizde mevcuttur.

j) *Âdâbü't-Tarîkati'n-Nakşendiyye:* Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü müderrislerinin bir çalışması olan bu kitap, Hazneviyye'nin usûl, âdâb ve erkânı hakkında olup, müdellel olması hasebiyle önemli bir eserdir. İslam'da tasavvufun yeri, kaynağı, mütekaddimûn İslam âlimlerinin tasavvufa dair görüşleri, İslam'ın yayılmasında tasavvufun etkisi vb. konuları da ihtiva eden eser, Haznevî şeyhlerinin biyografisi yanı sıra Hazneviyye tasavvufu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Arapça olarak kaleme alınan ve henüz yayınlanmayan eserin bir nüshası elimizde mevcuttur.

k) *eş-İzzeddîn el-Haznevî:* Hazneviyye şeyhlerinden İzzeddîn el-Haznevî'nin hayatı, vasiyeti, menkıbeleri ve tarikatın âdâbını konu alan bu eser, Envar Asker tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eser, Hazneviyye şeyhlerinden İzzeddîn

el-Haznevî'nin hayatı, ilmî ve tasavvufî şahsiyeti hakkında önemli bilgiler nakletmektedir. (el-Asîl li't-Tibâa, Halep, ts.).

l) Yâd: Saadettin Acar'ın editörlüğünde hazırlanan bu eserin büyük bir kısmı, Hazneviyye şeyhlerinden Muhammed el-Haznevî ile İzzeddîn el-Haznevî'nin vefat yıldönümü münasebetiyle Arapça olarak kaleme alınan tebliğ ve makalelerden oluşmaktadır. Burak Sönmez tarafından Arapça'dan Türkçeye tercüme dilen eserin birinci cildi 2007'de, ikinci cildi ise 2010 yılında basılmıştır. Hazneviyye usûl ve âdâbı hakkında önemli bilgileri ihtiva eden her iki eserde, özellikle İzzeddîn el-Haznevî ve Muhammed el-Haznevî'nin hayatlarına ve tasavvufî yönlerine dair önemli bilgiler yer almaktadır. (Uğur Matbaacılık, İstanbul, 2007, 2010).

m) el-Kelimâtü'l-Kudsiyye li's-Sâdeti'n-Nakşbendiyye: Bu kitap, birkaç risâleden oluşan Arapça derleme bir eserdir. Âlimlerden bir heyet tarafından derlenen eserin tanzim ve redaksiyonu Ahmed Hilmi Kuğî tarafından yapılmıştır. Eserde geçen risâlelerin konusu tasavvufî menkıbe ve vecizelerdir. Sıbğatullah Arvasî (*Minah*), Abdurrahman Tağî (*İşâretler*) ve Fethullah Verkanisî'nin sözleri bunlardandır. Eserin sonunda Ahmed el-Haznevî ile Hocası Muhammed Diyâüddin'in hayatları ve menkıbelerine de yer verilmiştir. Salih Uçan tarafından Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilen eser, *Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri* (Huzur Yayınevi, İstanbul, 2011) adıyla basılmıştır.

B. Hazneviyye'ye Kadar Nakşbendîliğin Tarihsel Süreci

İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Nakşbendiyye, Orta Asya başta olmak üzere, -bazı istisnalar dışında- İslam coğrafyasının tamamına yayılma başarısını gösterebilen bir tarikattır. Milâdî XII. yüzyılda teşekkül edip Buhara ve çevresini etkisi altına alan ve Hâcegâniyye'nin bir devamı niteliğinde olan bu tarikat, Horasan sûfliğinin melâmet anlayışı ile Buhara medrese kültürünü birleştirerek büyük bir hızla çok geniş coğrafyalara yayılmış ve Sünnî toplumların dinî ve tasavvufî eğitimlerinde önemli rol oynamıştır. Diğer Sünnî tarikatlar gibi Kur'ân ve sünnet merkezli bir tasavvuf anlayışına sahip olan Nakşbendiyye, büyük ölçüde sapkın akımlardan ve gayri dinî uygulamalardan kendisini koruyarak gerek ulemanın, gerekse Sünnî idarecilerin takdirini kazanmıştır.

Ortaya çıktığı bölgenin sosyal ve kültürel yapısını da içine alarak şekillenen Nakşbendiyye'nin temel düşünce dinamiklerini, tarihî arka planını, asr-ı saadet'ten Bahâeddîn Nakşbend'e kadar olan silsilesini, teşekkül ettiği coğrafyanın sosyal, siyasî ve kültürel durumunu bilmek, Nakşbendiyye'nin bir kolu olan "Nakşbendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik..." konulu çalışmamıza altyapı oluşturması açısından önem arz etmektedir. Bu gayeyle Nakşbendî-Hâlidîlik hakkında kısa bir tarihçe verilecek, ardından Hazneviyye'nin ortaya çıktığı coğrafyanın genel durumuna temas edilecektir.

Hız. Peygamber henüz hayattayken Müslümanlar bütün sorunlarını O'na danışarak halledebiliyorlardı. Hız. Peygamber'in irtihaliyle birlikte, sonradan ortaya çıkacak birçok mezhep ve fırkanın temelini de teşkil eden ilk ihtilaflar ortaya çıkmaya başladı.¹ Bu durum, gidişattan pek hoşnut olmayan sahâbeden bazılarının tepkisine neden oldu.² Böylece halvet ve uzlet, başka bir ifadeyle zühd hayatı, siyâsî ve dünyevî sıkıntılardan bunalan ruhların huzur bulduğu bir sığınak haline geldi.³

Hicrî III. ve IV. Asırlara gelindiğinde ise sûflere göre “rûhî eğitim” diye tarif edilen tasavvuf ilmi tedricen şekillenmeye başlamış ve tarikatların oluşumuna⁴ zemin hazırlayan ilk tasavvuf mektepleri zuhur etmeye başlamıştır.⁵ Ancak varlığını günümüze kadar devam ettiren tarikatların birçoğu hicrî VI. asırda kurulmuştur. Bu tarikatlardan biri de Abdülhâlik Gudüvânî'ye nisbet edilen Hâcegâniyye tarikatıdır.⁶ Mâverâünnehir⁷ bölgesinde ortaya çıkan Hâcegâniyye'nin,⁸ biri Hız. Alî'ye, diğeri

¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâmetü ve's-Siyâse*, Dâru'l-Advâ, Beyrut, 1990, c. I, s. 39, 62, 179; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18. Ayrıca bkz: Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî, *el-Akîdetü'l-İslâmiyyetü ve Mezâhibuhâ*, Kitâb Nâşirün, Beyrut, 2010, s. 43.

² Muhammed Suheyl Takkûş, *et-Târîhu'l-İslâmî el-Vecîz*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2011, s. 99.

³ Ebü'l-Alâ Affî, *et-Tasavvuf, es-Sevratu'r-Rûhiyyetü fi'l-İslâm*, Dâru's-Şa'b, Beyrut, ts., s. 69; Abdullah Hasan Zerrûk, *Usûlü't-Tasavvuf*, el-Hareketü'l-İslâmiyyetü't-Talebiyye, Hartûm, 1995, s. 25; Enver Günay, Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Üniv. Yayınları, Kayseri, 1999, ss. 82-84.

⁴ Muahhar kaynaklarda tarikatlar döneminin VI/XII. asırdan itibaren başlatılması, günümüze kadar ulaşan en eski tarikatların bu dönemde kurulmuş olmasından dolayıdır. Nitekim Hücûvî'nin de naklettiği gibi, bundan çok daha önce teşekküllerini tamamlayan tarikatların varlığı bilinmektedir. (Bkz: Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücûvî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1980, s. 403; Dilaver Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 105; Cengiz Gündoğdu, “Tarikatlerin Doğuşu”, *Ekev Akademi Dergisi*, c. I, S. 2, 1998, s. 99).

⁵ Bkz: Ömer Ferrûh, *et-Tasavvuf fi'l-İslâm*, Mektebetü Münîse, Beyrut, 1947. s. 60, 64; Süleyman Uludağ, “Tasavvuf ve Tarikat”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*, Bursa, 2005, s. 19.

⁶ “Hâcegân”, Farsça bir kelime olup “hâce” kelimesinin çoğuludur. Türkçede lakap olarak hem isimden önce hem de isimden sonra kullanılan “hoca” anlamına geldiği gibi, “âlim, bilgin ve tarikat büyüğü” manasına da gelmektedir. Hâce, özellikle Orta Asya şeyhlerine verilen isimdir. Bu sebeple o dönemde yaşayan şeyhlere nisbetle Nakşibendiyye tarikatına “Hâcegân Tarikatı” denmiştir. (Bkz: Hasan el-Bâşâ, *el-Elkâbü'l-İslâmiyye*, ed-Dâru'l-Fenniyye, Kahire, 1989, ss. 279-280; DİA, “Hoca”, *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVIII, ss. 196-187; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 238).

⁷ Modern dönemde “Mâverâünnehir”, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km²'lik coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. (Bkz: Osman Gazi Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 177).

⁸ Hâcegâniyye'nin ilk ortaya çıktığı tasavvuf cereyanının başlıca merkezlerinden biri olan Mâverâünnehir bölgesi için ayrıca bkz: Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİBY, Ankara, 1976, ss. 18-19.

Hız. Ebû Bekir'e ulaşan iki silsilesi bulunmaktadır.⁹ Bu silsilelerden Bekriyye tarîki; Hız. Ebû Bekir, Selmân-ı Fârisî (v. 36/656), Ca'fer-i Sâdık (v. 148/765), Bâyezîd-i Bistâmî, Ebü'l-Hasan el-Harakânî (v. 425/1033), Ebû Alî Fârmedî (v. 477/1084) ve Yûsuf Hemedânî (v. 535/1140) şeklindedir. Rivâyete göre Hız. Peygamber Medine'ye hicret ederken mağara arkadaşı Hız. Ebû Bekir'e kalbî zikir üç defa telkin etmiş ve Nakşbendîliğin esas aldığı zikir-i hafî bu şekilde doğmuştur. Ayrıca Hız. Ebû Bekir'in kişiliğiyle özdeşleşen melâmet ve fütüvvet anlayışı da Hâcegâniyye'de tezâhür etmiş ve sonraları tarikatın ana prensipleri haline gelmişlerdir.¹⁰ Bu yüzden Hız. Ebû Bekir, -bu yönüyle- sadece Nakşbendiyye'nin değil, bütün tarikatların pîri olduğu ifade edilmiştir.¹¹

Hâcegâniyye'nin Aleviyye silsilesi ise; Hız. Alî'den, Ca'fer-i Sâdık'a, ondan da Bâyezîd-i Bistâmî, Ebü'l-Hasan el-Harakânî, Ebû Alî Fârmedî ve Yûsuf Hemedânî'ye intikal etmiştir. Bazı kaynaklarda ise Ca'fer-i Sâdık ile Selmân-ı Fârisî arasında Ca'fer-i Sâdık'ın anne tarafından dedesi olan Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir yer almaktadır.¹² Burada şunu da ifade etmek gerekir; Bâyezîd- i Bistâmî Ca'fer-i Sâdık'ı, Harakânî de Bistâmî'yi dünya gözüyle görmemiş, bunlar birbirlerinden Üveysîlik¹³ yoluyla feyiz almışlardır.¹⁴

Aslında Hâcegâniyye'nin ilk tohumları, Nizâmiye Medreselerinde ilim tahsilini tamamlayıp Horasan tasavvuf meşrebini de kendinde cem eden Yûsuf Hemedânî'nin (v. 535/1140) Bağdat'tan Mâverâünnehir bölgesine gelmesiyle birlikte

⁹ Bkz: Tosun, "Silsile", *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 207.

¹⁰ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 33-37.

¹¹ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, der. İzzeddîn el-Haznevî, trc. Hasib Seven, Seriyte Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 448 (127. Mektup).

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Selâhaddîn b. Mubârek el-Buhârî, *Hallerin Terbiyesi: Enîsü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn*, trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî, haz. Niyazi Adıgüzel, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 60-61.

¹³ Üveysîlik: "Bir şeyhe bağlanıp resmî sülûk görmemekle birlikte (veya asıl terakkiye) Hız. Peygamber veya bir velinin rûhunun etkilemesiyle terbiye ve irşat olunmak demektir. Üveys el-Karanî'nin adıyla anılmasının nedeni, Üveys el-Karanî'nin Hız. Peygamber'i görmemiş olmasına rağmen, gıyâben O'nun terbiyesinden geçmesidir. Ancak tasavvufta 'diri tilki, ölü arslandan yeğdir!' prensibince hayattaki şeyhler, terbiye için daha çok tavsiye edilir." (Bkz: Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye*, (Şah-ı Nakşibend Hazretlerinin Sohbetleri), (Trc. Necdet Tosun) Erkam Yayınları, İstanbul, 2016, s. 30. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 678).

¹⁴ Abdülmecîd b. Muhammed el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye fî Eclâi's-Sâdeti'n-Nakşbendiyye*, Dâru'l-Beyrûtî, Dimaşk, 1997, ss. 32-33; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 33-34.

atıldı.¹⁵ Bu yüzden Hâceganiyye'nin teşekkülünde Hemedânî'nin önemli bir yeri vardır. Ancak tarikat, gerçek kimliğine Hemedânî'den sonra kavuşmuştur. Nitekim Hemedânî'nin tasavvuf anlayışının yayılmasını sağlayan en önemli iki halifesi; Yeseviyye'nin kurucusu Ahmed Yesevî ve Hâcegân tarikatının kurucusu “Ser Silsile-i Hâcegân” lakabıyla anılan Abdülhâlik Gucdüvânî'dir.¹⁶

Guçdüvânî'den sonra Hâcegân tarikatı Hâce Ârif Rîvgerî (v. 634/1236-37),¹⁷ Mahmûd Encîrfağnevî (v. 715-17/1315-16),¹⁸ “Azîzân”¹⁹ lakabıyla meşhur Alî Râmîtenî (v. 715/1315), Muhammed Baba Semmâsî (v. 736/1335-36)²⁰ ve Bahâeddîn Nakşbend'i yetiştiren Emîr Külâl (v. 772/1370)²¹ ile devam etmiştir.²²

¹⁵ Hayatı hakkında bkz: Ebû Sa'd Abdülkerîm et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Dâru'l-Cinân, Beyrut, 1988, c. I, s. 412; Cemâleddîn Ebü'l-Farac İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1985, c. IV, s. 79; Ali b. Huseyn es-Safî, *Reşahâtu Ayni'l-Hayât*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1300, s. 17; Hasan Lütfî Şuşud, *Hâcegân Hânedânî*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 12; Fatkhiddin Mansurov, Faudzinaim Hj. Badaruddin, “Hâce Yûsuf Hemedânî: İki Büyük Sûfi Tarikatının İlham Kaynağı” *Harran Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVI, S. 26, 2011, s.162; Muhammed Emîn el-Erbilî, *el-Mevâhibü's-Sermediyye*, İrşad Kitabevi, Mıdyat, ts., s. 86; Tosun, “Yûsuf el-Hemedânî”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 13; Dilaver Gürer, “Yûsuf Hemedânî” (Yanılanmamış Makale), s. 23.

¹⁶ Hayatı hakkında bkz: Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, trc. Lâmî Çelebî, Marifet yayınları, İstanbul, 1980, s. 532; Abdülmecîd b. Muhammed el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye* ss. 352-355; Şuayb b. İdrîs el-Bâkinî, *Tabakâtü'l-Hâcekânî'n-Nakşbendiyye*, Dâru'n-Nu'mân li'l-Ulûm, Dımaşk, 1999, s. 65; Osman Nûri Topbaş, *Altın Silsile*, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 2012, s. 263; Muhammed Ahmed Dernîka, *et-Tarîkatü'n-Nakşbendiyyetü ve A'lâmuhâ*, b.y., Cerûs Bers, 1987, s. 17; Özköse, H. İbrahim Şimşek, “Abdülhâlik Gucdüvânî”, *Somuncubaba Dergisi*, yıl: 23, S. 198, 2017, s. 11; Alâeddîn el-Haznevî, *Hazret ve Şâh-ı Hazne*, trc. Abdullah Demiray, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, s.104.

¹⁷ Hayatı hakkında bkz: Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 372; Muhammed el-Hânî, *Âdâb*, trc. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yayınları, İstanbul, 2018, s. 59; Topbaş, *Altın Silsile*, s. 276; Uludağ, “Ârif-i Rivgîr”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. III, s. 369.

¹⁸ Hayatı hakkında bkz: Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 374; Bâkinî, *Tabakât*, s. 75; Algar, “Fağnevî”, s. 73; H. Kamil Yılmaz, “Mahmûd Fağnevî”, *Altınoluk Dergisi*, S. 73, 1992, s. 34.

¹⁹ Hayatı hakkında bkz: Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ* Merkez Ehl-i Sünnet Bereket Rıza, Gujrat, 2001, c. II, s. 353-354; Kemal Yavuz vd., “Ali Râmîtenî” *Evliyâlar Ansiklopedisi*, s. 634; Topbaş, *Altın Silsile*, s. 281.

²⁰ Bkz: Selâhaddîn b. Mubarek el-Buhârî, *Enisü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn*, trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî, y.y., ts., s. 43; Tosun, “Semmâsî”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVI, s. 498; Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidilik*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 36.

²¹ Hz. Peygamber'in neslinden geldiği için “Seyyid” ve “Emîr”, çömllekçilik yaparak geçimini sağladığı için de “Külâl” diye isimlendirilmiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda “Kilâl” ve Gilâl” şeklinde de kaydedilmiştir. (Hayatı hakkında bkz: Demirbaş, *Peygamberler ve Âlimler*, 267; Dedeoğlu, *Silsile-i Sâdât-ı Nakşbendiyye-i Aliyye*, s. 161.

²² Bâkinî, *Tabakât*, s. 83,84; Safî, *Reşahât*, s. 42; Erbilî, *el-Mevâhibü's-Sermediyye*, s. 116.

Hâcegâniyye, Bahâeddîn Nakşbend'le²³ birlikte yeni bir döneme girmiştir. Nitekim Bahâeddîn Nakşbend, Abdülhâlik Gucdüvânî'nin prensiplerinden uzaklaşarak cehrî zikir, semâ ve halvet gibi uygulamalara yönelen Hâcegân tarikatını aslına yani Gucdüvânî'nin prensiplerine döndürmek suretiyle tarikatın unutulmaya yüz tutan usullerini ihya etmiş bu yüzden de Nakşbendîliğin piri ve kurucusu olarak telakki edilmiştir.

Bahâeddîn Nakşbend'in tarikatı, meşhur dört halifesi vasıtasıyla dört ayrı koldan devam etmiş, esas kollara ayrılış ise Attâr'dan sonra olmuştur. Bahâeddîn Nakşbend'in en meşhur halifeleri: Alâeddîn Attâr (v. 802/1400),²⁴ Muhammed Pârsâ (v. 822/1419), Yâkûb Çerhî (v. 851/1447)²⁵ ve Alâeddîn Gucdüvânî'dir. Özellikle Çerhî kolu, halifesi Ubeydullah Ahrâr'ın (v. 895/1490)²⁶ şeyhliği döneminde Maverâünnehir'in sınırlarını aşarak Orta Asya'nın en güçlü ve yaygın tarikatı haline gelmiş, Türkistan'dan Balkanlar'a, Hicaz'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılma başarısını göstermiştir. Ahrâriyye'nin Müceddidîliğe bağlandığı ana kol ise, Ubeydullah Ahrâr'dan sonra Muhammed Zâhid Vahşivârî (v. 936/1529),²⁷ Derviş Muhammed (970/1562),²⁸ Hâcegî Muhammed İmkenegî (v. 1008/1600)²⁹ ve Muhammed Bâkî Billah (v. 1012/1603) silsilesidir. Ahrâr'ın işareti üzerine Hâcegî

²³ Hayatı hakkında bkz: Nasrullah Bahaî, *Risâle-i Bahâiyye*, M. Şevket Eygi Matbaası, İstanbul, 1966, s. 15; Selâhaddin el-Buhârî, *Hallerin Terbiyesi*, s. 31,50-51; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 526; Tosun, "Semmâsi", c. XXXVI, s. 498; Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye*, (Şâh-ı Nakşbend Hazretlerinin Sohbetleri), ss. 27-28.

²⁴ Hayatı hakkında bkz: Safî, *Reşahât*, s. 67; Bâkinî, *Tabakât*, s. 98; Topbaş, *Altın Silsile*, s. 324; Algar, "Alâeddîn Attâr", s. 320.

²⁵ Bkz: İsmail el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn ve Âsârü'l-Müellifîn*, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, İstanbul, 1951, c. II, s. 546; Arif Nevşahi, "Ya'kûb-i Çerhî", *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIII, s. 281; Safî, *Reşahât*, s. 58; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 150-154; Bâkinî, *Tabakât*, s. 91; Nevşahi, "Ya'kûb-i Çerhî", s. 281.

²⁶ Hayatı hakkında bkz: Safî, *Reşahât*, s. 178; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 159; Muhammed el-Hânî, *Âdâb*, s. 83; Bâkinî, *Tabakâtü'l-Hâcekân*, s. 214; Reşit Rahmeti Arat, *Baburnâme*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 11; Cengiz Demir, "Baburnâme'de Hoca Ubeydullah Ahrâr" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, S. 5/2, 2016, s. 5; Tosun, "Ubeydullah Ahrâr", *DİA*, İstanbul, 2012, c. XLII, s. 19.

²⁷ Hayatı hakkında bkz: Muhammed Murâd Kazânî Minzelevî, *Nefâisü's-Sânihât fi Tezyili'l-Bâkiyâti's-Sâlihât*, Dârü Sâdir, Beyrut, ts., ss. 4-6; Topbaş, *Altın Silsile*, s. 362; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 189-190; Muhammed el-Hânî, *Âdâb*, s. 86; Kadir Özköse, H. İbrahim Şimşek, "Muhammed Zâhid Vahşivârî", *Somuncubaba Dergisi*, yıl: 24, S. 208, 2018, s. 11; Dedeoğlu, *Silsile-i Sâdât*, s. 303.

²⁸ Kazânî, *Nefâisü's-Sânihât*, s. 6; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 191-192; Bâkinî, *Tabakât*, s. 262.

²⁹ Bkz: Muhammed Fazlullah, *Umdetü'l-Makâmât*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 2014, ss. 88-89; Muhammed Hâşim Kışmî, *Nesâmâtü'l-Kuds*, Numâniyye Yayınevi, Sialkot, 1410, ss. 280-283; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 193.

İmkenegî'ye teslim olan Bâkî Billâh, hem Bahâeddîn Nakşbend'in hem de Hâce-i Ahrâr'ın rûhaniyetinden istifade etmesi sebebiyle silsilede “üveysî meşrep” şeyhlerden sayılmaktadır.³⁰ Bâkî Billâh'ın en önemli hizmeti ise, kendisi hakkında: “Bu tohumu Buhara ve Semerkand'tan getirip Hindistan'ın bereketli topraklarına ektik” dediği, Müceddidiliğin kurucusu Ahmed Fârûk Sirhindî'yi yetiştirmiş olmasıdır.³¹

Nakşbendî tarihinin en önemli safhalarından biri olan Müceddidiyye, İmâm-ı Rabbânî'nin düşünceleri etrafında teşekkül eden tasavvufî bir ekoldür. Nakşbendîlik içinde gelişen ve kurucusu Ahmed Fârûk Sirhindî'ye (v. 1034/1624)³² nisbetle Ahmediyye olarak da anılan bu ekol, kısa zamanda Hint alt kıtası başta olmak üzere tüm bölgeyi etkisi altına almış, hatta Nakşbendîliğin diğer bütün kollarını kendi içinde eriterek tarikata yeni bir yön vermiştir.³³

Müceddidiyye, İmâm-ı Rabbânî'den sonra en önemli halifesi, oğlu Muhammed Ma'sûm Sirhindî'ye (v. 1079/1668)³⁴ intikal etmiş, o da kendi oğlu Muhammed Seyfeddîn Sirhindî'yi (v. 1095/1684)³⁵ yetiştirmiştir. Muhammed Seyfeddîn Sirhindî'nin en önemli halifesi ise Nûr Muhammed Bedâyûnî'dir (v.

³⁰ Muhammed el-Hânî, *Âdâb*, s. 91; Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 532; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 201-202.

³¹ Erbilî, *el-Mevâhibü's-Sermediyye*, s. 173; Algar, “Bâkî-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. IV, ss. 542-543.

³² Hayatı hakkında bkz: Muhammed Zahid Kevserî, *İrğâmu'l-Merîd*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire, ts., s. 52; Fazlullah, *Umdetü'l-Makâmât*, s. 101; Cavit Sunar, *İmâm Rabbânî-İbn Arabî Vahdet'i Şühûd-Vahdet'i Vücûd meselesi*, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1960, s. 15).

³³ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidilik*, s. 45; Algar, “Nakşibendiyye”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 338. İmâm-ı Rabbânî'nin hayatı hakkında ayrıca bkz: Ahmed Farûk Sirhindî İmâm-ı Rabbânî, *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, trc. Necdet Tosun, Sûfî Kitap, İstanbul, 2005, s. 79; *Mükâşefât-ı Gaybiyye Manevî Yolculuk*, trc. Necdet Tosun, Sûfî Kitap, İstanbul, 2006, s.73; Arthur F. Buehler, “Nakşbendiyye-Müceddidiyye ve Hindistan'da Yayılışı”, trc. H. İbrahim Şimşek, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, S. 3, 2003, s. 154; Hayrettin Karaman, *İmâm-ı Rabbânî ve İslam Tasavvufu*, İz Yayıncılığı İstanbul, 2009, s. 21; Tosun, “Nakşibendiyye”, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 620; Topbaş, *Altın Silsile*, s. 376; Algar, “İmâm-ı Rabbânî”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 338.

³⁴ Hayatı hakkında bkz: Muhammed el-Hânî, *Âdâb*, s. 97; Dedeoğlu, *Silsile-i Sâdât*, s. 409; Kazânî, *Nefâisü's-Sânihât*, s. 41; Tosun, “Muhammed Ma'sûm Sirhindî”, *DİA*, İstanbul, 2016, c. Ek-2, ss. 310-311; Topbaş, *Altın Silsile*, s. 409; Erbilî, *el-Mevâhibü's-Sermediyye*, s. 193.

³⁵ Bkz: Abdülhay b. Fahreddin el-Hüseyinî, *el-İ'lâm bi men fi Târîhi'l-Hindi mine'l-A'lâm (Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir)*, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 1999, c. V, s. 535; Kazânî, *Nefâisü's-Sânihât*, s. 48.

1135/1723).³⁶ Rivayete göre 15 yıl istiğrak halinde yaşadığı kaydedilen Bedâyûnî, Mazhar Cân-ı Cânân'ın³⁷ (v. 1195/1781) şeyhidir. Mazhar Cân-ı Cânân, Müceddidîliği Pencap'tan Delhî'ye taşımış ve birçok halife yetiştirmiştir.³⁸ Mazhar Cân-ı Cânân'ın Nakşbendiyye-Müceddidiyye'nin yayılmasında en etkili halifesi ise Abdullah Dihlevî'dir (v. 1240/1824). 15 sene şeyhi Mazhar Cân-ı Cânân'ın sohbetinde bulunan Abdullah Dihlevî, Nakşbendiyye, Kâdiriyye, Çiştîyye ve Sühreverdiyye hırkalarını giymiş ve birçok mürid yetiştirmiştir.³⁹ Nakşbendî-Müceddidîliği Hindistan'dan Bağdat'a getiren en önemli halifesi ise Mevlânâ⁴⁰ Hâlid-i Bağdâdî'dir.⁴¹

Hâlid-i Bağdâdî'den sonra kendisine nisbetle “Hâliyye” diye anılan bu tarikat, usûl ve âdâbı itibariyle müstakil bir tarikat olmayıp Nakşbendîliğin bir devamı ve bir şubesi durumundadır.⁴² Nitekim Nakşbendî tarikatı, târihî seyri içerisinde geçirdiği merhalelere ve tarikata canlılık kazandıran şeyhlerin ismine ya da lakabına göre değişik isimlerle anılmıştır. *Hadâiku'l-Verdiyye* müellifi Abdülmecîd Hânî gibi bazı Nakşbendiyye-Hâliyye müellifleri, tarikatın tarihini Hz. Ebû Bekir'den başlatarak, Bâyezîd-i Bistâm'ye kadar “Bekriyye” ve “Sıddikiyye”, Bâyezîd-i Bistâmî'den Abdülhâlik Gucdüvânî'ye kadar “Tayfûriyye”, Gucdüvânî'den Bahâeddîn Nakşbend'e kadar “Hâcegâniyye”, Bahâeddîn Nakşbend'den Ubeydullah Ahrâr'a kadar “Nakşbendiyye”, Ubeydullah Ahrâr'dan İmâm Rabbânî'ye kadar “Ahrâriyye”, İmâm Rabbânî'den Mazhar Cân-ı Cânân'a kadar “Müceddidiyye”, Mazhar Cân-ı Cânân'dan Hâlid-i Bağdâdî'ye kadar “Mazhariyye-Müceddidiyye” ve Mevlânâ Hâlid'den sonra da “Hâliyye” adıyla

³⁶ Şah Gulâm Alî Abdullah el-Müceddidî ed-Dihlevî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, y.y., İstanbul, 2002, s. 10; Kazânî, *Nefâisü's-Sânihât*, ss. 50-53; Tosun, “Nakşibendiyye”, s. 623.

³⁷ “Cân-ı Cânân”, babası Mirzâ Cân b. Abdissübhân'ın isminden kinaye olarak “babasının canı” manasını ifade etmek için verilmiştir. “Mazhar” ise, farsça yazdığı şiirlerinde kullandığı bir mahlasıdır. Bu mahlas daha sonra isminin bir parçası olmuştur. (Bkz: Algar, “Mazhar Cân-ı Cânân”, *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 195).

³⁸ Kazânî, *Nefâisü's-Sânihât*, ss. 59-60; Algar, “Mazhar Cân-ı Cânân”, s. 195; Bâkinî, *Tabakât*, ss. 287-289; Abdullah Dihlevî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, ss. 82-83.

³⁹ Abdülganî b. Ebî Saîd el-Ömerî, *Hüve'l-Ganî Risâlesi* (*Makâmât-ı Mazhariyye* içinde), s. 149.

⁴⁰ Hâlid-i Bağdâdî için “Mevlânâ” lakabını ilk kullanan kişi Şeyhi Abdullah Dihlevî'dir. (Bkz: Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016, s. 60).

⁴¹ Ömerî, *Hüve'l-Ganî Risâlesi*, ss. 168-184; Erbilî, *el-Mevâhibü's-Sermediyye*, s. 217; Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 641; Kazânî, *Nefâisü's-Sânihât*, s. 81.

⁴² İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara, 1985, s. 237.

anıldığını kaydetmektedirler.⁴³ Süleymaniye, Bağdat ve Şam gibi dönemin ilim ve kültür merkezlerinde irşat faaliyetleri yürüten Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (v. 1242/1827),⁴⁴ yetiştirdiği yüzlerce halife sayesinde Nakşbendî-Hâlidîliğin, Balkanlardan Günyadoğu Asya'ya, İstanbul'dan Hicaz'a, Kudüs'ten Endonezya'ya kadar geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır.⁴⁵

Hâlid-i Bağdâdî'nin halifeleri içinde tarikatın Anadolu'da yayılmasını sağlayan en önemli şahsiyetler ise başlangıçta Kâdirî olan ancak Hâlid-i Bağdâdî ile tanıştıktan sonra Nakşbendîliği benimseyen Hakkârî-Nehrî dergâhı şeyhleridir. Nehrî dergâhı (ve daha sonra bir devamı olan Nurşîn dergâhı), Hâlid-i Bağdâdî ile Hâlidîliğin bir kolu olan Hazneviyye'yi birbirine bağlayan köprü vazifesi gördüğü için çalışmamızda ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim tarihi süreç içerisinde teşekkül eden tarikatların (ya da kolların) doğuşunu, gelişimini ve tarihsel sürecini hazırlayan siyasi, sosyal, kültürel, dinî ve tasavvufî sebeplerin bir bütünlük içerisinde ele alınıp incelenmesi, o yapının her yönüyle anlaşılması için gereklidir. Zira her toplumsal hareket gibi tarikatların/dergâhların da kurumsallaşmaları belli aşamalardan sonra gerçekleşir. Ayrıca tarikatların/dergâhların ortaya çıktıkları bölge veya beslendikleri yapının neş'et ettiği mekân ve coğrafya ile düşünce yapılarının oluşması arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu itibarla Nehrî ve Nurşîn dergâhlarının tanınması, farklı bir coğrafyada ortaya çıkmakla birlikte, bu dergâhların prensiplerine sıkı sıkıya bağlı bir yapı olan Hazneviyye'nin düşünce dünyasını daha iyi kavrayabilme ve (şayet varsa) zamanla oluşan farklılıkların sebebini irdeleyebilmemize yardımcı olacaktır. Bu

⁴³ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 30; İbrahim Fesîh Hayderî, *Mecdü't-Tâlid fi Menâkib-i Mevlânâ Hâlid*, trc. Eser Sazak, Semerkand, İstanbul, 2017, ss. 68-69; Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye fi Âdâbi't-Tarîkati'l-Aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşbendiyye*, trc. Siraceddin Önlüer, Semerkand, İstanbul, 2015, s. 71.

⁴⁴ Hayatı hakkında bkz: Cevâd Fakî Alî Hayderî, *Mevlânâ Hâlid en-Nakşbendî ve Menhecühû fi't-Tasavvuf*, Kitâb Nâşirûn, Beyrut, 2017, s. 65; Kavak, *Hâlid el-Bağdâdî*, DİB Yayınları, Ankara, 2017, s. 32; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *el-Feyzu'l-Vârid alâ Ravzi Mersiyyeti Mevlânâ Hâlid*, Kâhire, Matbaatü'l-Kesteliyye, 1278, s. 201; Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 284; Buehler, "Mevlânâ Hâlid ve Şah Gülâm Ali", trc. Mehmet Atalay, *Usûl İslam Araştırmaları*, c. XVI, S. 16, 2011, s. 113.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim Fesîh Hayderî, *Üvânü'l-Mecdi fi Beyânî Ahvâli Bağdâd ve'l-Basratî ve'n-Necd*, Dâru'l-Hikme, Bağdat, 1998, s. 138; İbrahim Fesîh Hayderî, *Mecdü't-Tâlid*, ss. 119-167; Yasir İnceler, "Hâlid-i Bağdâdî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi* (Ulusal Sempozyum), ed. Orhan Başaran, Berdan Matbaacılık, 2017, s.123; Uludağ, "Hâlidîyye" (Anadolu'da Hâlidîlik), *DİA*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 299; Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî (Hayatı, Eserleri, Halifeleri) ve Anadolu'da Hâlidîlik*, (Doktora Tezi), MÜ, 1998, ss. 198-199.

yüzden Hazneviyye'ye geçmeden önce mezkûr dergâhlar ve bu dergâhların şeyhleri hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından Hazneviyye'nin teşekkülü ve tarihî süreci bir bütün olarak ele alınacaktır.

Hâlid-i Bağdadî'nin halifeleri, şeyhlerinin hayatında olduğu gibi vefatından sonra da Hâlidîliği yaymayı sürdürmüşler ve Nakşbendî-Hâlidîliğin birçok koldan günümüze kadar etkin bir biçimde ulaşmasına öncülük etmişlerdir. İşte bu kollardan biri de Türkiye, Irak ve İran üçgeninde yer alan ve tarihte birçok medeniyet ve kültüre ev sahipliği yapmış olan Hakkâri'nin Şemdinli ilçesine bağlı Nehrî köyünde teşekkül eden Nehrî dergâhı'dır.⁴⁶

XIX. yüzyılda faaliyet yürüten bu dergâhta postnişin olmuş şeyhlere “Sâdât-ı Nehrî” ya da “Sâdât-ı Şemdinî/Şemzinî” denilmektedir.⁴⁷ Günümüzde Hâlidî şeyhleri için kullanılan “Sâdât” veya “Sâdât-ı Kirâm” tabiri, bir bakıma Nakşbendiyye şeyhleri için kullanılan “Hâcegân” kelimesi manasındadır.⁴⁸ Nehrî ailesi Şemdinî/Şemdinli'ye sonradan yerleşmiştir. Soy olarak Abdülkâdir Geylânî'ye dayanan bu aile günümüzde de Geylânîler olarak anılmakta hatta ailenin bir kısmının soyadının Geylânî olduğu bilinmektedir.⁴⁹ Nakşbendiyye-Hâlidîyye, bu aileden Abdullah Şemdinî (v. 1235/1819-20)⁵⁰ ve Tâhâ Hakkâri (v. 1269/1853)⁵¹ kanalıyla

⁴⁶ Şemdinli ilçe merkezine beş km. uzaklıkta yer alan Nehrî, Bağlar Köyünün eski adı olup bugün terkedilmiş durumdadır. Nehrî şeyhleri döneminde sosyal hayatın çok canlı olduğu bu kasaba, Osmanlı döneminde Şemdinli (Şemdinân) nâhiyesinin idare merkezi idi. (Bkz: Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkâri ve Nehrî Dergâhı*, Nizamî Akademi, İstanbul, 2017, s. 27).

⁴⁷ “Sâdât”, Arapçada “seyyid” kelimesinin çoğulu olup “efendiler”, “büyükler” anlamına gelmektedir. (Ebü'l-Fazl, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire, ts., c. IV, ss. 2144-2145). Tasavvuf terminolojisinde bu ifade tarikat silsilesinde yer alan şeyler (silsile) manasında kullanılmıştır.

⁴⁸ Mehmet Saki Çakır, “XIX. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği”, *Turkish Studies*, 11/21, 2016, ss. 56-57.

⁴⁹ Nehrî ailesinin Abdülkâdir Geylânî'ye ulaşan silsilesi şöyledir: Seyyid Abdullah, Seyyid Sâlih, Seyyid İbrahim, Seyyid Hacî, Seyyid Muhammed, Seyyid İbrahim. Seyyid Abdullah, Seyyid Hacî, Seyyid Ebubekir, Seyyid Abdulazîz, Seyyid Abdulkadir Geylânî. (Bkz: M. Şefik Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, Kilim Matbaacılık, İstanbul, 2010, ss. 13-14; Kavak, *Seyyid Taha Hakkâri*, DİB Yayınları, Ankara, 2017, ss. 16-17.).

⁵⁰ Hayatı hakkında bkz: Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkâri ve Nehrî Dergâhı*, s. 31; Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, s.105; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, s. 9. Nakşbendî-Hâlidîliği Hazneviyye'ye bağlayan tasavvuf icâzet silsilesinde esasen Hâlid-i Bağdadî'den sonra Tâhâ Hakkâri gelmektedir. Bununla birlikte Hazneviyye silsilesinin hatme-i hâcegân zikrinde ve tarikata intisap esnasında Seyyid Abdullah'ın isminin okunması, Taha Hakkâri'yi Hâlid-i Bağdadî ile tanıştırmaktan dolayı -hürmeten ve teberrüken- dâhil edilmiş olmasındandır. (Bkz: Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkâri ve Nehrî Dergâhı*, s. 34).

⁵¹ Hayatı hakkında bkz: Kavak, *Seyyid Taha Hakkâri*, DİB. Yayınları, Ankara, 2017, s. 16; Nuran Çetin, “Seyyid Taha Hakkâr'yi Anlamak”, *Uluslararası Seyyid Taha Hakkâri Sempozyumu*, Kayhan

Sıbgatullah Arvâsî'ye (v. 1287/1870),⁵² buradan da Nurşîn dergâhı üzerinden Ahmed el-Haznevî'ye ulaşmaktadır.

Nehrî ve Gayda dergâhı'nın bir devamı olarak Abdurrahmân Tâhî tarafından yaklaşık 1875 yılında Bitlis'in Güroymak ilçesinde kurulan Nurşîn dergâhı,⁵³ Nakşbendî-Hâlidîliğin önemli kollarından biridir. Kurulduğu tarihten itibaren Nakşbendî-Hâlidîliğin Anadolu'da yayılmasında etkin rol oynayan bu dergâh, bölgenin ilmî, tasavvufî, sosyal ve siyâsî anlamda şekillenmesinde de sembolik değer taşımaktadır.⁵⁴ Ayrıca Nurşîn dergâhı, Doğu ve Güneydoğu bölgesinde varlığını halen devam ettiren medrese ve dergâhların da birçoğunun merkezi konumundadır. Binaenaleyh, zâhirî ve batınî ilimlerin bir arada verildiği ve bu yönüyle klasik Hâlidî tekkesi özelliklerinin hâkim olduğu bu dergâhın tanınması, burada yetişen bir sûfî olan Ahmed el-Haznevî'nin ve Hazneviyye dergâhının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

XIX. yüzyılın önemli ilmî ve Tasavvufî şahsiyetlerden biri Abdurrahman Tâhî'dir (v. 1304/1886). “Seydâ”,⁵⁵ “Üstad-ı A'zam”, “Tâgî/Tâhî”,⁵⁶ ve “Nurşîn” diye anılır.⁵⁷ Abdurrahman Tâhî, 1831 yılında Siirt'in Şirvan ilçesinde dünyaya geldi. İlk eğitimini babasından alan Abdurrahman Tâhî, bölgede meşhur âlimlerin yanında

Matbaacılık, İstanbul, 2014, s. 525; Zeki Tan, “Toplumun Yapılanmasında Alimin Fonksiyonu; Seyyid Taha-i Hakkâri Örneği”, *Uluslararası Seyyid Taha Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri Üniv., 2008, s. 488; Korkusuz, *Nehrî'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 14; Ali Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 160-161.

⁵² Hayatı hakkında bkz: Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, der. Hâlid-i Şirvânî Oreki, trc. Siraceddin Önlüer, Hüseyin Okur, Semerkand, İstanbul, 2009, s. 20; Korkusuz, *Nehrî'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 43,44; Muhammed Konyevî, *Allah Dostları*, Reyhânî Yayınları, İstanbul, 2013, s. 198; Âsım Ohinî, *Bir ketü'l-Kelimât fi Menâkibi Ba'di's-Sâdât*, haz. İbrâhim Baz, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2018, s. 33; Bülent Akot, “Seyyid Sıbgatullah Arvâsî ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 18, S. 58, 2014, s. 254).

⁵³ Nurşîn, kelime olarak ne manaya geldiği hakkında farklı görüşler vardır. “Nurun yayıldığı yer” manasına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, “nor” (yeni) ve “şen” (yurt) terkininin zamanla “Nurşîn (yeni yurt) olarak talaffuz edilmesinden ibarettir diyenler de vardır. (Bkz: Bülent Nuri Kılavuz, “Güroymak Haydar Bey Camii”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI, S. 25, 2013, s. 292; Baz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşîn Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî”, *Dib*, s. 74).

⁵⁴ İbrahim Baz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşîn Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî”, *Tasavvuf*, S. 34, 2014/2, ss. 73-75.

⁵⁵ Rivâyete göre, irşat için çıktığı Verkânîs köyünde, halifesi Fethullah Verkanîsî'nin dedesi ve büyük evliyâdan biri olan Şeyh Muhammed'in türbesini ziyaret ettiği esnada, kendisine “seydâ” lakabıyla hitap edilmiş ve meşhur olacağı işaret edilmiştir. (Bkz: Abdurrahman Tâhî, *Mektûbât*, trc. Ahmet Şahin, Semerkand, İstanbul, 2015, s. 13; Korkusuz, *Nehrî'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 86; Mehmet Çağlayan, *Şark Ulemâsı*, Çağlayan Yayınları, 1996, y.y., s. 74).

⁵⁶ Tâgî, Tâgî ve Tâhî şeklinde farklı şekillerde talaffuz edilmiştir.

⁵⁷ Tâhî, *Mektûbât*, ss. 9-13. Ayrıca bkz: Abdulhalim Durma, *Evliyalar Şehri Bitlis*, Erol Ofset, Samsun, 2014, s. 147.

tahsilini tamamladıktan sonra Sıbgatullah Arvâsî'nin terbiyesi altına girdi.⁵⁸ Tâhî, birçok halife yetiştirerek tarikatın farklı bölgelere yayılmasını sağlayan en etkili şeyhlerden biridir.⁵⁹ Hazneviyye'yi Hâlidîliğe bağlandığı silsile ise halifesi Fethullah Verkânîsî ile devam etmektedir.

Fethullah Verkânîsî, 1263/1846 senesinde Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Verkânîs/Kasımlı köyünde doğdu.⁶⁰ Yaşadığı bölgenin önemli ilmî şahsiyetlerinden biri olan Verkânîsî, Bitlis'te Sıbgatullah Arvâsî'ye biat etmek ister, ancak Gayda'ya varmadan Sıbgatullah Arvâsî'nin vefat haberini alınca, gördüğü işaret⁶¹ üzerine Nurşîn'e giderek Abdurrahman Tâhî'ye intisap eder. Verkânîsî, yaklaşık 18 yıl tekkeye hizmet etmiş⁶² ve şeyhinin vefatından sonra da onun yerine Nurşîn dergâhına postnişin olmuştur. Fethullah Verkânîsî'nin en önemli halifesi, şeyhi Abdurrahman Tâhî'nin oğlu ve Ahmed el-Haznevî'nin hocası Muhammed Diyâüddîn Nurşînî'dir.⁶³

Diyâüddîn Nurşînî, 1272/1856 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Usba köyünde doğdu. Abdurrahman Tâhî'nin en büyük oğludur.⁶⁴ İlk eğitimini Babası Abdurrahman Tâhî'den aldı. Abdurrahman Tâhî, vefatının yaklaştığını anlayınca Muhammed Diyâüddîn'i en büyük halifesi Fethullah Verkânîsî'ye emanet etti.⁶⁵ Şeyhinin gözetiminde dört yıl seyr u sülûk eden Muhammed Diyâüddîn, 1889 yılında mutlak hilâfet olarak irşâdla görevlendirildi. Muhammed Diyâüddîn, mürşidinin hayatında 10 sene, vefatından sonra da 24 sene toplamda 34 yıl irşâdla ve talebe yetiştirmekle meşgul oldu.⁶⁶ Ayrıca o, sadece ilim ve irşâdla meşgul olmamış, I.

⁵⁸ Mehmet Saki Çakır, “Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c. III, S. 2, 2017, ss. 29-30; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 83.

⁵⁹ Memduhoğlu, “Abdurrahman Tâhî”, s. 577; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 113.

⁶⁰ Babası Abdurrahim, Mardin'de metfun olan Zülî tarikatının kurucusu Musa ez-Zülî'nin (Sultan Şeyhmus) soyundan gelmektedir. (Bkz: Mehmet Yanmış, Ahmet Aktaş, “Diyarbakır Sultan Şeyhmusé ez-Zülî Dergâhı Örneğinde Tarikatların Toplumsal İşlevleri”, *International Journal of Kurdish Studies*, S. 1, 2015, s. 4; Fethullah AYTE, “Medreseler”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* Uluslararası Sempozyum, ed. Fikret Gedikli, M.Ş.Ü. Yayınları, Muş, 2013, c. I, s. 62).

⁶¹ Bkz: Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, s. 70;

⁶² Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 186.

⁶³ Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, ss. 180-185.

⁶⁴ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 225; Tâhî, *İşaretler*, s. 10.

⁶⁵ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 226.

⁶⁶ Necati Akyüz, *Sâdât-ı Kirâm Âlemi*, s. 156; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, ss. 228-229; Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, s. 131-222. Ayrıca bkz: Alâeddîn Verkânîsî, “Şeyh

Dünya Savaşı'nda talebeleriyle birlikte Ermenilere ve Ruslara karşı savaşarak büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hazret'le⁶⁷ birlikte talebesi Ahmed el-Haznevî de savaşa katılmıştır.⁶⁸ Hazret'in iki kardeşi Muhammed Saîd ve Muhammed Eşref bu savaşta şehit düşmüşlerdir.⁶⁹

Muhammed Diyâüddîn birçok halife yetiştirmiştir. Hazneviyye'nin kurucusu Ahmed el-Haznevî bunlardandır.⁷⁰

Ziyauddin'in Vefatı", *Nakşbendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*, (der. Heyet), trc. Salih Uçan, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 547.

⁶⁷ "Hazret" aynı zamanda Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin lakabıdır. Bu yüzden Muhammed Diyâüddîn'e ikinci hazret anlamına gelen "Hazret-i sânî" denmiştir.

⁶⁸ Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, ss. 205-209; Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, s. 203.

⁶⁹ Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, s. 213; Kadir Mısıroğlu, *Sarıklı Mücahidler*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 301.

⁷⁰ Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, ss. 226-228; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 249.

C. Hazneviyye Kolunun Tarihsel Süreci

Bir tarikatın doğup gelişmesi, şahsiyetlerinin oluşması ve kurumsal hale gelebilmesinde o tarikatın doğduğu ve geliştiği devirdeki sosyal, siyasî ve iktisadi gelişmelerin, ilmî ve fikrî seviyenin önemli etkisi vardır. Bu sebeple Hazneviyye şeyhlerini ve usûllerini ele almadan önce teşekkül ettiği asrın ve bölgenin (Suriye) siyasî, sosyal, dînî ve tasavvufî yapısına değinmek yerinde olacaktır.

1. Hazneviyye'nin Ortaya Çıktığı Asra Genel Bir Bakış

Hazneviyye'nin teşekkül etmeye başladığı XX. yüzyıl son derece çalkantılı bir dönemdir. Zira bu dönem, Osmanlı devletinin dağılma sürecine girdiği, 1789 Fransız İhtilali ve 1758-1791 yıllarına denk gelen Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'da yaşanan sosyal, siyasî ve iktisadi gelişmelerin etkilerinin diğer Avrupa devletlerine yayıldığı ve bunun sonucunda birçok ülkede yaşayan azınlıkların bağımsızlıklarını kazanmak için ayaklandıkları veya üçüncü ülkelerle işbirliği içerisine girdikleri karanlık bir dönemdir.

Bu değişimi yoğun bir şekilde hisseden Osmanlı Devleti de birçok bölgede ciddi toprak kayıpları yaşamıştır. Örneğin, 1829 Balkan Savaşlarında Yunanistan, 1878'de Sırbistan, Romanya ve Karadağ, 1908'de Bulgaristan ve 1912'de Arnavutluk gibi devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, ayrıca Afrika'da Fransa'nın Cezayir ve Tunus'u, İngiltere'nin Mısır'ı, İtalya'nın da Afrika'daki son Osmanlı toprağı olan Trablusgarb'ı işgal etmesi nedeniyle yaşanan toprak kayıpları Osmanlı'nın etkisini neredeyse tamamen yitirmesine sebep oldu. Bu şartlar içerisinde bir de I. Dünya Savaşına giren Osmanlı, Kafkasya, Irak, Kanal Cephesi ve Çanakkale olmak üzere dört ayrı cephede birden savaşmak durumunda kaldı. Bütün bu olumsuzluklara ve büyük kayıplara rağmen Milli Mücadele Anadolu'da başarıya

ulaşmış ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti artık yavaş yavaş batılı devletlerle normal münasebetler içerisine girmeye başlamıştır.⁷¹

Anadolu’da bunlar yaşanırken, gerek Ortadoğu’da gerekse Hazneviyye’nin teşekkül ettiği Suriye’yi de içine alan ve “Bilâd-i Şam” diye nitelenen bölgelerde de durum pek iç açıcı değildi. Aslında “üç kıtanın buluştuğu yer” diye tarif edilen Suriye, bugünkü Ürdün, Lübnan, Filistin ve İsrail’i de içine alan geniş bir coğrafyanın adıdır. Bu bölge zamanla daha çok siyasî bir kimliğe bürünerek “Büyük Suriye” ideolojisinin uygulama alanı olmuştur.⁷² Ancak Suriye, -bu ideolojinin gerçekleşmesi şöyle dursun- sadece I. Dünya Savaşı’nın başladığı yıl olan 1914’ten Milletler Cemiyeti’nin 1922’de Fransa’ya verdiği mandaterlik yetkisine kadarki zaman diliminde bağımsız kalabilmiştir.⁷³

2. Haznevîlerin Yaşadığı Coğrafya

Hazneviyye’nin teşekkül ettiği bölge olan Suriye’nin, fizikî ve beşerî coğrafyasını şu şekilde özetleyebiliriz:

Kuzeyden Türkiye, doğu ve güneydoğudan Irak, güneyden Ürdün, batıdan Lübnan ve güneybatıdan İsrail ile çevrili olan Suriye’nin yüzölçümü 185.180 km²’dir. 2005 sayımına göre nüfusu 18.400.000 olan ülkenin başkenti Şam (Dimaşk)’tır. Diğer önemli şehirleri ise Halep, Humus ve Lazikiye’dir. Genelde karasal çöl ikliminin hâkim olduğu, özellikle de doğuya doğru gidildikçe sıcaklıkların arttığı ve yağış miktarının azaldığı bölgenin en önemli su kaynakları, Türkiye’den gelen ve ülke içerisindeki uzunluğu 680 km’yi bulan Fırat ile Lübnan’dan gelen Asî nehri ve bu iki nehrin kollarıdır.⁷⁴

⁷¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Akım Yayınları, İstanbul, 1995, s. 30-33.

⁷² Erdal İnce, “Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, I/1, 2017, s. 262.

⁷³ Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig Dergisi*, S. 48, 2009, s. 138.

⁷⁴ Cemalettin Şahin, “Suriye” (Fizikî ve Beşerî Coğrafya), *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 544,545.

Suriye'nin ekonomisinin dayandığı ve ülke nüfusunun yarısının çalıştığı tarım sektörünün milli gelirdeki payı %25'tir. Bununla birlikte tarım ve hayvancılık ülke topraklarının ancak %30'luk alanında yapılmaktadır. Batıda zeytin, pamuk ve üzüm, iç kesimlerde ise daha çok tahıl ürünleri üretilmektedir. Ağır sanayi ise sadece petrol rafineleriyle sınırlı kalmıştır. Yeraltı kaynakları açısından fakir sayılan Suriye topraklarından petrol, fosfat, doğalgaz ve asfaltit çıkarılmaktadır.⁷⁵

Hazneviyye'nin teşekkül ettiği Cezîre bölgesi ise⁷⁶ özellikle Rakka ve Rasulayn arasındaki saha çok verimli bir ziraat bölgesidir. Güneydoğu bölgesine doğru çöl iklimi, Fırat nehri'nin batısında kalan kesimde ılıman iklim, bu hattın doğusuna gidildikçe de karasal iklim özellikleri hâkimdir. Dolayısıyla Suriye platosunun ülke topraklarının büyük bölümünü kapsamaması, stratejik tesisler ve yerleşim alanlarının belli bir alanda kurulmasını mecbur kılmıştır.⁷⁷

Beşerî açıdan ise ülkedeki en önemli etnik gruplar Araplar, Kürtler, Türkler, Ermeniler, Çerkezler, Dürziler, Süryaniler ve Yahudilerden oluşmaktadır.⁷⁸ Nüfusun %83'ünü Araplar, %10'unu Kürtler, %5'ini Türkler, %1'ini Çerkezler, geriye kalan %1'ini de diğerleri oluşturmaktadır. Suriye'li Sünnîler, Lazkiye ve el-Süveyda hariç ülkenin tamamında çoğunluğu oluşturur. Tamamına yakını Müslüman olan Türkmenlerin çoğunluğu Halep bölgesinde, Kürtler ise Halep'in kuzey-kuzeybatı kısmı ve Türkiye'nin sınır kesiminde yer alan Haseki ve Kamışlı'da yaşamaktadırlar. Çoğunluğu Sünnî Müslüman olan Suriye'li Kürtler, Alevîlerden sonra en büyük azınlık gruptur.⁷⁹

⁷⁵ Cemalettin Şahin, "Suriye", s. 545.

⁷⁶ Cezîre, Siirt, Zap havzası ve Adıyaman bölgesi de dâhil olmak üzere Anadolu, Irak ve Suriye'yi birbirine bağlayan, stratejik önemi yüksek, "Münbit Hilal" in orta kısmını teşkil eden Yukarı Mezopotamya'ya verilen addır. (Bkz: Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 509).

⁷⁷ Ali Bilgin Varlık, *Suriye'deki Gelişmeler ve Türkiye* (Başkent-Şam), Başkent Üniv. ss. 13-14.

⁷⁸ Akdemir, "Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasî Yapının Oluşmasındaki Rolü", ss. 202-203.

⁷⁹ Ahmet Bağlıoğlu, "Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, IV/2, 2013, ss. 506-507.

a. Siyasî ve Sosyal Durum

İngilizler, XX. yüzyılın başlarından itibaren hem Hindistan yolunu garanti altına almak hem de gün geçtikçe önemi artan petrol bölgeleri üzerinde etkili olabilmek için Ortadoğuyu kontrol altında tutmak istemişlerdir. Bu yüzden I. Dünya Savaşını da fırsat bilerek amaçlarını gerçekleştirmek için Mekke Şerifi Hüseyin ile oğulları Faysal ve Abdullah'ı kullanarak kendilerine yardım etmeleri karşılığında kendilerini, Büyük Suriye'yi de içine alan Birleşmiş Arap Krallığına getireceklerini vadetmişlerdi. İngilizlerin teklifini kabul eden Şerif Hüseyin, 1916'da Hicaz kabileleriyle birlikte Osmanlıya karşı isyan başlatmıştır. Fakat savaş sonrası İngilizler, Şerif Hüseyin'e "kendilerini yanlış anladığını" ileri sürerek sözlerini tutmamışlardır. Zira Büyük Suriye toprakları henüz I. Dünya Savaşının başlarında İngiltere ile Fransa arasında yürütülen gizli bir anlaşmayla çoktan paylaşılmıştı. "Sykes-Picot"⁸⁰ anlaşması olarak tarihe geçen bu anlaşmaya göre Ürdün, Irak ve Filistin İngilizlere, Suriye ve Lübnan ise Fransa'ya verilmiştir. 1946'ya kadar sürecek olan bu anlaşmanın 1920'de yürürlüğe konmasıyla birlikte Suriye'nin Fransız mandası dönemi de resmen başlamış oldu.⁸¹

Fransa, kolonyal sistemin Suriye'de uygulanabilmesi için kaos ve kargaşa çıkartması gerekiyordu. Bu yüzden bölgede yaşayan Katolik, Protestan, Durzî, Marunî ve Nusayrî gibi etnik ve dinî azınlıkları, kendisine tehdit olarak gördüğü Arap Sünnî çoğunluğa karşı kışkırttı. Ayrıca Fransızlar, daha önce İngilizlerin, Ortadoğu'yu Osmanlı'nın elinden çıkarabilmek için körüklediği Arap milliyetçiliğın güçlenmesinden ve bu durumun kendi aleyhlerinde kullanılmasından endişe duyuyorlardı. Bu yüzden bu gruplara "Sünnîler tarafından aşağılandıkları ve

⁸⁰ "İngiltere, Arap ayaklanmasını garantiledikten sonra Osmanlı Asyası'nın paylaşılması konusunu görüşmek için Fransa'dan bir temsilci göndermesini istedi. İngiltere'nin Araplarla gizlice anlaşmasından memnun olmayan Fransa, Beyrut eski konsolosu François Georges Picot'yu özel temsilci olarak yolladı. İngiltere de Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Mark Sykes'ı görevlendirdi. Kasım 1915'te iki devlet arasında Londra'da başlayan görüşmeler uzlaşmayla sonuçlandı." Anlaşmayı imzalayan iki devlet temsilcilerinin ismine nisbeten "Sykes-Picot" anlaşması denmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması" *DİA*, İstanbul, 2010, c. XXXVIII, s. 205).

⁸¹ Salih Akdemir, "Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasî Yapının Oluşmasındaki Rolü", *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, c. VI, S. 1, 2000, s. 211,212; Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", s. 139.

bağımsızlık için örgütlenmeleri gerektiği” şeklinde propaganda yaparak, hem Arap milliyetçiliğinin güçlenmesinin önüne geçiyor, hem de böl ve yönet politikası gereği bütün grupların kontrolünü ellerinde tutmuş oluyorlardı. Ancak Fransa'nın bu ayrıştırıcı ve bölücü politikalarına rağmen Sünnî Suriye Ulusal Grubu, bütün sınıfsal ayrılıkları bir tarafa bırakarak “el-Kütle el-Vataniyye” (ulusal bilinci) oluşturmak için azınlıklar da dâhil birçok grupta ortak hareket etti. Bu durumdan rahatsız olan Fransa, azınlıklara daha önce vadettiği bağımsızlık kozunu tekrar ortaya koydu. Buna göre Suriye’de beş küçük devletcik kuruluyordu; Halep, Şam, İskenderun, Lazikiyye Alevî Bölgesi ve Havran Cebel-i Dürüz Bölgesi. Böylece Suriye, tarihinin en büyük parçalanmışlığını yaşıyordu. Ancak bu düzen, çoğunluğu Sünnî Araplar tarafından oluşan Suriye Milli Birlikçileri’nce hoş karşılanmadı. Bu yüzden 1920’de başlayan bu ayrışık yapı, 1922’de Halep ve Şam’ın birleşip Suriye Federasyonunu kurmalarıyla kısmen kırılırken, 1930’da Alevî Bölgesi, 1936’da da Dürzî Bölgesi’nin özerkliğinin kaldırılmasıyla ayrışma tamamen son buldu.⁸²

Hazneviyye’nin teşekkül ettiği ve daha çok Kürtlerin yaşadığı Kuzeydoğu Cezîre bölgesine ise özerklik tanınmamış, bölge doğrudan Fransız manda yönetimine bırakılmış, ancak buradaki Kürtlere özerklik vaadi noktasında sürekli propagandalar yapılmıştır.⁸³

1939’da başlayıp 1945’e kadar devam eden ve milyonlarca insanın hayatına mal olan II. Dünya Savaşı ve savaş sonrası ortaya çıkan yeni konjonktür, Suriye’ye Fransız mandasından kurtulma ve bağımsızlığını yeniden kazanma şansını da beraberinde getirdi. Çünkü Amerika, Rusya ve İngiltere, bundan böyle bölgede kendi planlarını hayata geçirmek istedikleri için savaş yorgunu olan Fransa’ya bölgede daha fazla müsaade etmeye niyetleri yoktu. Bu yüzden iki süper güç olan Amerika ve Rusya 1944 yılında, bir yıl sonra da İngiltere Suriye’nin bağımsızlığını tanıyarak Fransa’yı bölgede yalnız bıraktı. Bu gelişmelerden son derece rahatsız olan Fransa, tanımalara her ne kadar engel olmak istemişse de başarılı olamadı ve işgalci devlet

⁸² Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, s. 142; İnce, “Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye”, s. 265,266.

⁸³ Akdemir, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasî Yapının Oluşmasındaki Rolü”, s. 213.

konumuna düştü. Böylelikle Nisan 1946’da Fransız askerlerinin Suriye topraklarını tamamen terk etmesiyle Fransa’nın 25 yıllık manda yönetimi de fiilen son buldu.⁸⁴

Ancak bu tarihten sonra Suriye, her ne kadar politik açıdan bağımsız gibi görünse de daha önce Fransa tarafından ayrıştırılmaya çalışılan grupların çatışma alanı haline gelmiş ve yeni bir istikrarsızlık sürecine girmiştir. Zira bu topraklar, Amerika, İngiltere ve Rusya gibi emperyalist güçler için Suriye halkına bırakılmayacak kadar stratejik bir öneme sahipti.⁸⁵ “Askerî Darbeler Dönemi” diye nitelendirebileceğimiz ve binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan bu yeni dönemin dünya siyaseti açısından vurguladığı gerçek ise şudur: Süper güçler, bölgedeki çıkarlarını darbeler ve iktidara getirdikleri askeri cuntalar sayesinde gerçekleştirmektedirler. Sadece Suriye’de 1946 ile 1963 yılları arasında 10 kadar başarılı, bir o kadar da başarısız darbe girişiminin ortaya çıkması yaşanan kirli iktidar oyunlarının en bariz göstergesidir.

Sünnîler çok sık aralıklarla yaptıkları bu darbelerle birbirlerini tasfiye ederlerken, yerlerini Alevî/Nusayrî azınlığa terk etmek zorunda kalmışlardır. 1963’te Alevîlerin kurduğu Ba’s Partisinin iktidarı ele geçirmesi, 13 Kasım 1970’te de Hafız Esad’ın yeni bir darbeyle yönetime el koymasıyla Alevîler ülke yönetimini tamamen ellerine geçirmişlerdir. Sünnî direnişçiler ise zaman içerisinde Hafız Esad’ın kuvvetleri tarafından tasfiye edilerek etkisiz hale getirilmişlerdir.⁸⁶

b. Dinî ve İlmî Hayat

Kadim birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış Suriye, İslamiyetten önce bölgede hüküm süren Gassaniler zamanında ilmî önemini kaybetmişti. İslamiyetin yayılmasıyla birlikte fetih ordularıyla Suriye’ye yerleşen sahâbîler, kurdukları ilim

⁸⁴ Kemal Dîb, *Târîhu Suriye el-Muâsıru*, Dâru’n-Nehâr, Beyrut, 2012, s. 79; Akdemir, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasî Yapının Oluşmasındaki Rolü”, s. 216.

⁸⁵ Akdemir, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasî Yapının Oluşmasındaki Rolü”, s. 216.

⁸⁶ Ahmet Emin Dağ, “Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş”, *İnsamer*, İstanbul, 2015, s. 4; Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika*, Mülkiyeler Birliği Yayınları, Ankara, 2008, s. 151; Dîb, *Târîhu Suriye el-Muâsıru*, s. 79; Şit Tufan Buzpınar, “Suriye” (Osmanlı Dönemi), *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 554.

halkaları sayesinde gerek kültürel açıdan gerekse bölgede İslamiyetin yayılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Ashâbın başlattığı bu gelenek Emevîler döneminde de devam etmiştir. İbn Âmir el-Yahsûbî ve Atiyye b. Kays ed-Dımeşkî gibi kıraat âlimleri, İslâm'ın beşinci halifesi Ömer b. Abdülaziz ve Mekhûl b. Müslim gibi büyük şahsiyetler bu dönemde yetişmiştir. Ayrıca kadim medeniyetlerden yapılan tercüme faaliyetleri de bizzat halifeler tarafından desteklenerek daha sonra tıp, kimya ve felsefe gibi alanlarda çalışma yapacak âlimlerin yetişmesine zemin hazırlanmıştır.⁸⁷

Suriye, Abbasîler döneminde de ilmî seyahatlerin yapıldığı merkez konumundaydı. Bu dönemde yetişen en önemli şahsiyetlerden biri Evzâiyye mezhebinin kurucusu İmam Evzâî'dir. Mezheplerin kurumsallaşmaya başladığı bu dönemde, Suriye'de en fazla Hanefî ve Şafî mezhebi yayılmıştır. Selçuklular dönemine gelindiğinde, Dimaşk'ta ilk Hanefî medresesi olarak bilinen Sâdiriyye medresesi inşa edilmiş, daha sonra beşi Hanefilere, biri Şâfiilere olmak üzere altı medrese daha yaptırılarak bu süreç devam ettirilmiştir. Ayrıca daha sonra Selçukluların Halep Atabeyi Nûreddîn Zengî tarafından yaptırılan medreseler, kurulan kütüphaneler ve bunlar için tahsis edilen vakıflar, Haçlı seferleri sebebiyle zayıflayan ilmî hayatın yeniden canlanmasına ve Kâsânî gibi birçok âlimin buraya yerleşmesine vesile olmuştur.⁸⁸

Suriye'de Eyyûbîler zamanında da pek çok medrese yaptırılmıştır. Özellikle Selâhaddîn Eyyûbî zamanında "Dâru'l-Hadis" ve "Dâru'l-Kur'ân" adını taşıyan birçok ihtisas merkezi inşa edilmiş, hankah, ribât ve zaviyelerin de sayısı arttırılmıştır. İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Cevzî, İzzeddîn b. Abdüsselam gibi âlimler bu dönemde Suriye'de yaşayan önemli simâlardan sadece birkaçıdır. İlmî çalışmalara destek politikası Memlükler döneminde de devam etmiştir. Ayrıca Moğol istilası sonucu ciddi sıkıntılar yaşayan âlimlerin Suriye'ye yerleşmesi de ilmî hareketin canlanmasına vesile olmuştur.⁸⁹

⁸⁷ Mehmet Akbaş, "Fetihlerden Sonra Suriye Bölgesine Yerleşen Sahâbîlerin Mescidlerdeki İlmî Faaliyetleri", *DÜİFD*, c. X, S. 1, 2008, s. 178; Cengiz Tomar, "Suriye" (Kültür ve Medeniyet), *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVII, ss. 555-556.

⁸⁸ Tomar, "Suriye" (Kültür ve Medeniyet), s. 556.

⁸⁹ Tomar, "Suriye", s. 557.

Suriye'deki ilmî ve fikrî çalışmalar, Osmanlılar döneminde de gelişerek devam etmiştir. Osmanlı devleti, Bilâd-ı Şâm'ı "kutsal toprakların kapısı" olarak gördüğünden buraya ayrı bir önem vermiştir. Bu dönemde eğitim-öğretim faaliyetleri medrese, cami, tekke, hankah, türbe ve âlimlerin evlerinde yürütülmüştür. Tarihî Emevî Camii ile Kanûnî Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a inşa ettirdiği Süleymâniye Külliyesi en önemli ilim merkezlerindedir. Osmanlının son dönemlerinde Suriye'deki en önemli tasavvufî hareket ise Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Muhammed b. Abdullah el-Hânî ve ailesinin faaliyetleridir.⁹⁰

XIX. ve XX. yüzyıla gelindiğinde ise modern eğitim kurumlarının yaygınlaşmasıyla birlikte Suriye'de de Avrupa'luların desteğiyle birçok misyoner okulu açılmıştır. Bu okullarda yetişen Faris Nimr ve İbrahim el-Yazicî gibi şahsiyetlerin daha sonra Suriye politikası üzerinde önemli etkileri olmuştur. Özellikle Hristiyan Arapların rağbet ettiği Suriye Protestan Koleji (bugünkü Beyrut American Koleji), bölgede yeni bir aydın sınıfın doğmasına zemin hazırlamıştır. Zira bu kurumlarda genelde Arap-İslam kültüründen ziyâde Arap milliyetçiliğini tahrik eden ve ümmet birliğine uygun olmayan ayrıştırıcı dil kullanılmıştır.⁹¹

Yukarıda da ifade edildiği gibi, eskiden beri bir kültür ve medeniyet merkezi olan Suriye'nin geçmişten günümüze farklı birçok dinî ve mezhebî yapıyı bünyesinde barındırması stratejik coğrafi konumu ile yakından alakalıdır. Suriye'nin dinî mozaikini oluşturan bu yapıyı genel olarak şöyle özetleyebiliriz:

Suriye nüfusunun yaklaşık %90'ını oluşturan Arapların %70'i Sünnî, diğerleri ise Alevî (Nusayri)⁹², İsmailî⁹³ ve Şîî mezheplerine mensuptur. Arap Hristiyanlar ise genelde Ortodoks Grek Klisesi, Suriye Ortodoks Klisesi ya da

⁹⁰ (Heyet), *Osmanlı Belgelerinde Suriye*, Seçil Ofseti, İstanbul, 2013, s. 4; Tomar, "Suriye", ss. 557-558.

⁹¹ Ahmet Emin Dağ, *Suriye: Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*, Baskı Ofseti İstanbul, 2013, s. 17; Tomar, "Suriye" (Kültür ve Medeniyet), s. 558.

⁹² Nusayrilik: Hz. Ali'ye ilâhlık isnat eden bâtinî bir fırkanın adıdır. Kurucusu Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'ye nisbetle Nusayriyye veya Nemiriyye diye anılmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: İlyas Üzümlü, "Nusayrilik", *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 270).

⁹³ İsmailîyye, altıncı imam Ca'fer-i Sâdık'ın vefatından sonra, yedinci imam olan Mûsâ el-Kâzım'ın yerine, ölmediğine inandıkları büyük oğlu İsmâîl'in imametini kabul eden, nasların zâhirî manasını kabul etmeyen Şia'nın aşırı fırkalarından biridir. (Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993, c. I, ss. 296-298).

Katolik Grek Klisesine bağılı bulunmaktadır. Geriye kalan azınlıklar ise Dürzîler,⁹⁴ Yezidîler⁹⁵ ve Yahudîlerden oluşmaktadır. Buradaki Yahudiler, eski dönemlerde bölgede yaşayan Arap Yahudiler ile Ortaçağ'da batıdan kaçıp Suriye'ye sığınan Yahudilerden oluşmaktadır.⁹⁶ Suriye nüfusunun yaklaşık %3'ünü oluşturan Dürzîler ise Cebel-i Duruz diye bilinen bölgede el-Süveydâ'da yaşamakta ve burada yaşayan halkın %87,6'sını oluşturmaktadırlar.

c. Tasavvuf ve Tarikatlar

Genelde Bilâd-ı Şâm, özelde ise bugünkü sınırlarıyla Suriye, Müslümanlar için dinî kutsiyeti olan Kudüs'e yakınlığı, Anadolu, Orta Asya ve Irak bölgelerinden hac farizesini eda etmek için yola çıkan kervanların yol güzergâhında olması, Hz. Peygamber'in Şam'ın faziletine dair hadisleri⁹⁷ ve tasavvufta velâyet makamlarından bir makam olan abdallık ile ilgili rivâyetler⁹⁸ vb. sebeplerden dolayı İslamın neşetinden günümüze kadar genelde âlimlerin özelde ise sûflerin ilgi odağı olmuştur. İbrahim b. Edhem, Gazâlî, İbn Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddin Konevî, Abdülganî Nâbulî, Hîlid-i Bağdâdî ve Abdülkâdir el-Cezâirî bu

⁹⁴ Dürzîlik, Fatımî halifelerinden Hâkim Biemrilleh'in ilahlığı kabul eden Batînî-İsmâîlî fırkanın adıdır. Fırkanın bu ismi alması, Hâkim Biemrilleh'in dâilerinden ve Neştekin ed-Derezî diye meşhur olan Muhammed b. İsmâîl ed-Derezî'ye nisbetledir. (Bkz: Aytekin Şenzeybek, "Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, 2011, s. 178).

⁹⁵ Yezidîlik, İslamiyet, Yahûdîlik, Hristiyanlık, Mecûsilik, Zerdüştlük, Şamanizm ve Putperestlik gibi birçok dinin etkisi altında kalmış, şeytana tapan, Aleviliğe bir reaksiyon olarak doğmuş fırkanın adıdır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Taşğın, "Yezidîyye", *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIII, ss 525-527).

⁹⁶ Akdemir, "Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasî Yapının Oluşmasındaki Rolü", ss. 205-208.

⁹⁷ İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber ; "*Ey Allah'im! Şam'ımızı bize hayırlı ve uğurlu kıl. Allah'im Yemen'imizi de bize hayırlı ve uğurlu kıl*" buyurdu. Orada bulunan Ashâb-ı Kiram; "Necd'imizi de Ya Resulullah" dediler. Hz. Peygamber de tekrar; "*Allah'im! Şam'ımızı ve Yemen'imizi bize hayırlı ve uğurlu kıl*" dedi. Üçüncü defasında da; "*felaket ve müsibetler, fesat ve dinsizlik orada Necd'dedir. Ve orada Karnu's-şeytan, (şeytanın boynuzu) doğacaktır.*" (Buhârî, "Kitâbü'l-İstiskâ", 26).

⁹⁸ Hz. Ali Irak'ta iken, bir gün yanında Şam halkından bahsedildi. Bazıları, onları lanetlemesini istediler. Bunun üzerine Hz. Ali Hz. Peygamber'den şunları işittiğini söyledi: "*Abdallar kırk kişi olup Şam'da ikâmet ederler. Onlar sayesinde yağmur yağar, onlar sayesinde düşmana karşı zafer kazanılır ve onlar sayesinde Şam halkından azap uzaklaştırılır.*" (Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, 1/112).

sûfîlerden sadece bazılarıdır. Ayrıca Rum diyarlarına sınır olması da mucahid sûfîler için (cihad alanı olması açısından) önemini arttırmıştır.⁹⁹

Tarikatların teşekkül etmeye başladığı VI. yüzyılda Türkiye Irak, Mısır ve Filistin’i içine alan Bilâd-ı Şam toprakları arasında bugünkü manasıyla sınır olmadığından, tarikatların Suriye’ye girdiği tarihi kesin olarak tespit etmek oldukça zordur. Bununla birlikte Dimaşk’ta kurulan en eski zaviyenin, hicrî 600’de kurulan Abdullah b. Yunus Ermevî’ye nisbetle “Ermevîyye Tekkesi” diye bilinen tekke olduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁰ Suriye’ye giren ilk tarikat ise, Abdülkâdir Geylânî’nin müridlerinden Ebû Abdullah Muhammed el-Batâihî ve evlatlarının Bilâd-ı Şâm’a göçmesiyle Kâdiriyye tarikatı olmuştur. Suriye’nin Hama şehrinde tekke, medrese ve vakıflar kuran ve “Keylânî Ailesi” olarak bilinen bu aile, şehrin maddi ve manevî inşasında ciddi katkıları olmuştur.¹⁰¹ Dokuzuncu asırdan itibaren Şam ve Halep başta olmak üzere Bilâd-ı Şam’ın hemen hemen bütün şehirlerine yayılma imkânı bulan Kâdiriyye tarikatı, yakın zamana kadar “Keylânî Ailesi”nin denetimi altında idi. Bu durum, ailenin son şeyhi Muhammed Fârız el-Keylânî’nin 1971’de halife bırakmadan Şam’da vefatına kadar devam etmiştir.¹⁰²

Erken dönemde Suriye’ye giren tarikatlardan biri de Rifâiyye tarikatıdır. Hicrî VII. yüzyılın başlarında Ebû Muhammed Alî el-Harîrî’ye nisbetle Harîriyye diye meşhur olan tarikat, özellikle Dimaşk ve Humus gibi büyük şehirlerde yayılma imkânı bulmuştur. Daha sonra Kâdiriyye ve Rifâiyye’yi Şâzeliyye, Mevleviyye, Bedeviyye, Nakşbendiyye ve Halvetiyye takip etmiştir. Bu tarikatlar, özellikle Osmanlı sultanlarının tasavvuf ve tarikatlara duydukları derin muhabbet ve sûfîlere gösterdikleri yakın ilgi sebebiyle bölgede daha kolay yayılma imkânı bulmuşlardır. Hatta bazı padişahlar, tekke ve medreselerin inşasını bizzat üstlenmiş ve bunlar için

⁹⁹ Emin Yûsuf Avde, “et-Tasavvuf fi Bilâdi’ş-Şâm: et-Târîh ve’l-Eser ve’l-Vâki’ ve’l-Memûl”, *el-İslâmu’n-Nâim: et-Tasavvuf fi Bilâdi’ş-Şâm*, Merkezü’l-Mesbâr, Dubai, 2013, s. 8, 9, 17.

¹⁰⁰ Abbas el-Mürşid, “el-Coğrafiyye el-Mütedeyyine”, *el-İslâmu’n-Nâim: et-Tasavvuf fi Bilâdi’ş-Şâm*, el-Misbâr, Dubai, 2013, s. 399.

¹⁰¹ Abbas el-Mürşid, “el-Coğrafiyye el-Mütedeyyine”, ss. 23-24.

¹⁰² Itzchak Weismann, “Suriye ve İsrail’de Tarikatlar: Günümüzdeki duruma Toplu Bir Bakış”, trc. Hülya Küçük, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7, S. 17, 2006, s. 268.

vakıflar tahsis etmişlerdir. 1953'e gelindiğinde sadece Halep'te 88 hankah, zaviye ve tekke bulunduğu nakledilmektedir.¹⁰³

Sûfiler ve tarikat şeyhleri, padişahların bu iltifatları karşısında kendilerine tahsis edilen vakıf ve tekkelere kapanıp sadece zikir ve ilim ile meşgul olmamışlardır. Haçlı Seferlerinin başladığı hicrî V. yüzyıldan itibaren Suriye'nin Fransız mandasına girdiği yakın zamana kadar sûfiler, halkın madden ve manen cihada hazırlanmasında önemli görevler ifa etmişler, yeri geldiğinde bizzat savaşa katılıp cephede saf tutmuşlar, bazen de devlet büyüklerine İslamî usullerde danışmanlık yaparak önemli hizmetler icra etmişlerdir.¹⁰⁴

Ayrıca, kuruluşundan bugüne dek tasavvufun Suriye'de bu denli güçlü olması, hicrî XII. yüzyılda ortaya çıkan ve Ehl-i Sünnet inancına sahip birçok İslam ülkesinde etkili olan Vehhâbilik gibi akımların da bu bölgede yayılmasına karşı etkili olmuştur. Bu yüzden yakın tarihe kadar bu akımlar (özellikle Vehhâbilik), yüzyıllardır kökleşen tasavvuûfî gelenek sebebi ile Suriye'de beklediği ilgiyi görememiştir.¹⁰⁵

Günümüzde Bilâd-ı Şam'da varlığını sürdüren tarikatlardan bazıları şunlardır: Hâlidîyye kolu başta olmak üzere Nakşbendî tarikatı, hemen hemen Suriye'nin bütün il ve kırsal kesimlerinde varlığını devam ettirmektedir. Abdulhâdî el-Bânî (ö. 2011), Muhammed el-Haznevî (ö. 2005) (bugün oğlu Muhammed Mutâ Haznevî), Abdullatif Ne'sân vd., bölgede etkili olan Nakşî şeyhlerinden bazılarıdır. Kâdiriyye tarikatı ise özellikle Halep'teki Hilâliyye tekkesi ile varlığını sürdürmektedir. Rifâiyye ve Şâzeliyye (Derkâviyye) tarikatı da bilhassa Rifâiyye'nin Ahmed es-Sayâdî tekkesi bölgede faaileyetlerini sürdüren tarikatlardır.¹⁰⁶

Günümüzde, Sa'diyye, Bedeviyye, Mevleviyye ve Halvetiyye gibi Suriye'nin farklı yerlerinde tasavvufî faaliyetlerde bulunan daha birçok tarikat vardır. Ancak Hazneviyye'yle sınırlı çalışmamızın dışına çıkmamak için "Suriye'de tasavvuf ve tarikatlar" başlığını burada noktalamadan evvel genel olarak şunları söyleyebiliriz: Suriye'de tasavvufî gelenek, ülkenin birçok yerine dağılmış peygamber ve veli

¹⁰³ Avde, "et-Tasavvuf fi Bilâdi's-Şâm: et-Târîh ve'l-Eser ve'l-Vâki' ve'l-Memûl", ss. 26-32.

¹⁰⁴ A.g.e., ss. 41-42.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 48.

¹⁰⁶ A.g.e., ss. 50-53.

türbelerinin çevresinde muhafaza edilmektedir. Bu yönüyle kutsal mekânların en zengini şüphesiz ki Şam'dır.¹⁰⁷ Zira Kaysun Dağı'ndaki mağaralarda yüzlerce peygamber kalıntıları olduğuna inanılmaktadır. Şam, Emevî Camii, Muhyîddin İbn Arabî, Şeyh Arslan ve Hâlidî Bağdâdî gibi sûfilerin kabirleri yanı sıra birçok sahâbî ve evliyânın kabirlerine de ev sahipliği yapmaktadır. Hazneviyye'nin teşekkül ettiği Suriye'nin Kuzeydoğusundaki Cezîre bölgesi ise Nakşbendiyye-Hâlidîyye'nin en güçlü olduğu merkezlerden biridir.¹⁰⁸

3. Hazneviyye'nin Yayıldığı Coğrafya

Ahmed el-Haznevî, üstadı Muhammed Diyâüddîn'den hilâfet alıp memleketine, Suriye'nin kuzeydoğu bölgesine döndüğünde Suriye henüz Osmanlı toprakları içerisindeydi. I. Dünya Savaşının ardından Osmanlı'nın da aralarında olduğu İhtilaf Devletleri bloğu savaştan mağlup çıkınca, Suriye Fransa mandasına bırakıldı. Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı'nın Arap topraklarından çekilmesi ve Paris hükümetinin yönetime fiilen el koyması sebebiyle Suriye'de ilmî ve kültürel faaileyetler neredeyse durma noktasına geldi. Zira bu dönemde mektepler kapanmış, ulemânın birçoğu ya öldürülmüş ya da sürgün edilmişti. Ayrıca düne kadar bir olan, aynı kültüre sahip hatta akraba olan insanların yaşadığı topraklar, suni sınırlarla bölünmüş ve aynı aileden insanlar farklı iki devletin farklı insanları haline getirilmişlerdi.¹⁰⁹

Böyle zorlu, hassas ve bir o kadar da kırılğan bir coğrafyada irşat görevine başlayan Ahmed el-Haznevî, sınırın iki yakasına da ulaşmaya çalışmış, Hazne¹¹⁰ ve Telma'rûf¹¹¹ köylerinde kurduğu medrese ve tekkelerle binlerce insanı bir araya

¹⁰⁷ Weismann, "Suriye ve İsrail'de Tarikatlar: Günümüzdeki duruma Toplu Bir Bakış", s. 271.

¹⁰⁸ Weismann, "Suriye ve İsrail'de Tarikatlar", ss. 271-274.

¹⁰⁹ Abdurrahman Candan, "Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot", *VYÜİFD*, S. 7, 2017, s. 23.

¹¹⁰ Hazne, Suriye'nin Haseke ili Kamışlı ilçesine bağlı, Türkiye sınırına yaklaşık 25 km. uzaklıkta Ahmed el-Haznevî'nin doğduğu ve nispet edildiği köyün adıdır.

¹¹¹ Telma'rûf, Suriye'nin Haseke ili Kamışlı ilçesine bağlı, Ahmed el-Haznevî'nin Hazne'den sonra tekke ve medrese kurup yerleştiği beldenin adıdır. Kendisi ve diğer Haznevî şeyhlerinin türbesi burada bulunmaktadır. Hazneviyye'nin beşinci şeyhi Muhammed el-Haznevî'nin vefat ettiği 2005 yılına kadar tarikatın merkezi sayılan bu belde, tarikatın son postnişini Muhammed Mutâ' el-

getirmeyi başarmıştır. Ancak Ahmed el-Haznevî'nin etrafında gelişen bu hareketlilik, hem Fransız manda yönetimini hem de büyük kayıplarla savaştan çıkan Osmanlı'nın son bakiyesi Türk yetkilileri tedirgin etmiştir. Fransızlar, Ahmed el-Haznevî'yi -Suriye'nin içlerine nüfuz etmesine engel olmak için- ülkenin en uç sınırına, kuzeydoğuya doğru sürgün ederken, Türk yönetimi, onu yeni çizilen Türkiye sınırından uzak tutmak için Suriye'nin iç kesimlerine gitmesini istiyordu. İki ülke arasında gelgitler yaşayan Ahmed el-Haznevî, taraflar arasında yapılan anlaşma neticesinde üç yıl boyunca Haseke ve Deyrizzûr vilayetlerinde zorunlu ikâmete tabi tutuldu. Ancak tüm bu tedbirler, asıl gayenin farkında olan Ahmed el-Haznevî'nin sevenlerine ulaşmasına engel olamamıştır. Özellikle sınırın Türkiye tarafında kalan müridlerin, Ahmed el-Haznevî'nin sohbetinde bulunmak için mayınlı araziye yok sayan sınırları aşma gayretleri, hem Fransızları hem de Türk yetkilileri yeni düzenlemelere mecbur bırakmıştır. Bunun için de sınırın diğer tarafına gitmek isteyenlere üç veya dört günlük geçici izin belgeleri (vesika) düzenlemiştir.¹¹²

Ahmed el-Haznevî, böyle bir zeminde inşa ettiği medrese ve dergâhta sınırın iki yakasından yüzlerce talebenin buluşmasını sağlamıştır. Kısa zamanda şöhreti yayılan bu medrese, İslam ülkelerinden birçok talebeye ev sahipliği yapmış, böylece Suriye, Lübnan, Mısır, Küveyt, Türkiye, Afganistan, Almanya, Sudan ve daha birçok ülkeden gelen âlimlerin uğrak yeri haline gelmiştir. Ayrıca Hazneviyye medresesinden mezun olan talebeler, Suriye ve Türkiye başta olmak üzere gittikleri yerlerde Nakşbendî-Hâlidîyye'nin bir kolu olan Hazneviyye âdâbının neşrine de katkı sağlamışlardır.¹¹³

Haznevî'nin Haseke ili yakınlarında kurduğu Telirfân köyüne/külliyesine taşınmasıyla yerini buraya bırakmıştır.

¹¹² Candan, "Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot", s. 24.

¹¹³ Mehmet Çelik, *Tasavvuf ve İlmî Birleştiren Bir Kurum Olarak Medreseler (19. ve 20. Yüzyıllarda Norşin Medresesi Örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MAÜ, 2017, s. 65; Baz, "Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü ve Midyatlı Sûfiler", *Uluslararası Midyat Sempozyumu*, MAÜ, Sempozyum Bildirileri, 2011, s. 285; Candan, "Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot", s. 25.

4. Günümüzdeki Durumu

Merkez tekkesi Suriye Haseke iline bağlı Telirfân köyünde bulunan Hazneviyye, yöre sakinlerini barışa ve birlikte yaşamaya teşvik etmesi, aşiretler arasında ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturması ve yetiştirdiği talebelerle ilim ve irşat hizmetlerinde bulunması sebebiyle bölgede yaşayan Arap, Kürt, Süryanî ve Türkmenler arasında hüsn ü kabul görmüş tasavvûfî bir ekoldür.¹¹⁴

Merkezi, daha önce Telma'rûf köyünde bulunan Hazneviyye, 2005 yılında Muhammed el-Haznevî'nin bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetmesi ve sonrasında aile içerisinde birtakım ihtilaflar çıkması üzerine dergâhın postnişini Muhammed Mutâ' el-Haznevî Haseke'ye yakın bir arazide "Telirfân" adında bir külliye (tekke ve medrese) inşa ettirmiş ve dergâhın merkezini buraya taşımıştır. Bölgede "Haznevî İrfân Şer'î İlimler Enstitüsü" olarak bilinen bu medresede günümüzde (2021) yaklaşık 500 kadar öğrenci eğitim görmektedir. Ayrıca medresenin yanında büyük bir cami, fırın ve medrese hocaları için lojmanlar yapılmış, böylece köy, hem islâmî ilimlerin okutulduğu hem de tasavvuf eğitiminin verildiği büyük bir külliyeye dönüştürülmüştür.¹¹⁵

Suriye'de iç savaşın başladığı 2011 yılına kadar dergâhın merkezi olan Telirfân tekkesi, tarikat şeyhi Muhammed Mutâ' el-Haznevî'nin Türkiye'ye yerleşmesiyle birlikte, merkezî konumunu (geçici olarak) Adana tekkesine bırakmıştır. Müridleriyle buluşmalarını genelde bu tekkede gerçekleştiren Muhammed Mutâ' el-Haznevî, bazen de İstanbul, İzmir ve Mardin gibi vilayetlerde sevenleriyle bir araya gelmektedir.¹¹⁶ Ayrıca Muhammed Mutâ' el-Haznevî, Gaziantep'te şu an inşaatı devam eden büyük bir külliye yaptırmaktadır. Cami, tekke ve medreseden oluşan bu yapı tamamlandığında bölgede önemli bir ilim merkezi haline gelmesi planlanmaktadır.

¹¹⁴ Candan, "Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot", s. 27.

¹¹⁵ Baz, "Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü ve Midyatlı Sûfiler", s. 285; Kutbeddin Akyüz, "Nakşbendîliğin Muasır Bir Kolu Olarak Haznevîye Tarikatı ve Kurucusu Ahmed el-Haznevî", *Nakşbendîlik Sempozyumu Tebliğ Metinleri*, ss. 7-8.

¹¹⁶ Kutbeddin Akyüz, "Nakşbendîliğin Muasır Bir Kolu Olarak Haznevîye Tarikatı ve Kurucusu Ahmed el-Haznevî", s. 8.

Hazneviyye, gerek şeyhlerin irşat gezileri gerekse yetiştirdikleri talebeler ve müridler sayesinde dünyanın birçok yerine ulaşmayı başarmış tasavvûfî bir yapıdır. Avrupa'nın birçok ülkesinde ve İslam ülkelerinin hemen hemen tamamında müntesipleri olan dergâhın daha ziyade Suriye ve Türkiye'de yaygınlık kazandığını söyleyebiliriz. Suriye'nin hemen hemen bütün şehirleri, ilçe ve köylerinde etkili olan Hazneviyye'nin, Türkiye'de Güneydoğu bölgesi başta olmak üzere Adana, Mersin, İstanbul, İzmir, Bursa, Kocaeli, Konya ve Antalya gibi illerde yoğun bir müntesip kitlesi bulunmaktadır. Hazneviyye müridleri genelde camiler, Kur'ân kursları, medreseler ve dergâhlarda bir araya gelmektedirler.¹¹⁷ Ayrıca Almanya'da tarikata ait bir tekke/medrese olduğu ve burada yürütülen hizmetler sayesinde birçok kişinin ihtida ettiği kaydedilmektedir.¹¹⁸ Bugün Türkiye'de bilinen bazı Nakşbendî-Hâlidî tarikatların da Hazneviyye kolundan geldiği bilinmektedir.¹¹⁹

İlk zamanlarda Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde etkili olan bu tarikat, İzzeddîn el-Haznevî ve oğlu Muhammed el-Haznevî'nin gayretleri neticesinde Türkiye'nin batısında da yayılmaya başlamıştır. Ancak bu illerde yaşayan Hazneviyye müridlerinin kahir çoğunluğu, doğu ve güneydoğu asıllı Kürt ve Arap (Mahalmî) kökenli vatandaşlar olduğunu ifade etmek isteriz. Hazneviyye'nin Türk kökenli vatandaşlar arasında neden fazla yayılmadığı hususunun ayrıca araştırılması gereken sosyolojik bir konu olduğunu düşünüyoruz.

¹¹⁷ Baz, "Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü ve Midyatlı Sûfiler", ss. 285-286; Kutbeddin Akyüz, "Nakşbendiliğin Muasır Bir Kolu Olarak Haznevîye Tarikatı ve Kurucusu Ahmed el-Haznevî", ss. 8-9.

¹¹⁸ Baz, "Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü ve Midyatlı Sûfiler", s. 286.

¹¹⁹ Örneğin: Adıyaman-Menzil tarikatının kurucusu Abdülhakim Bilvânisî ile Bitlis-Nurşîn tekkesinin şeyhlerinden Ma'sûk Nurşînî, Ahmed el-Haznevî'nin halifelerindendirler. Birinci bölümün sonunda "Hazneviyye'den ayrılan silsileler" başlığı altında bu konu ayrıca ele alınacaktır.

Buaraya kadar aktardığımız bilgiler ışığında şunları söyleyebiliriz: Nakşebendî-Hâlidîlik, dünyanın birçok yerine Hâlid-i Bağdâdî'nin halifeleri sayesinde taşınmıştır. Bu halifelerin başında da Seyyid Tâhâ Hakkâri ve onun temsil ettiği Nehrî dergâhı gelmektedir. Zira (günümüzde dahi) Hâlidîliğin en etkili olduğu Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Balkanlarda faaliyet yürüten birçok Hâlidî tekkesinin silsilesi Seyyid Tâhâ'ya ulaşmaktadır. Bu yönüyle Seyyid Tâhâ'nın temsil ettiği ekol, Hâlidîliğin en yaygın kolu olma özelliğine sahiptir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla; tasavvufî yönleri yanında ilmî kişiliğe sahip olmaları, Osmanlı sultanlarının yanında yer almaları (Hâlid-i Bağdâdî gibi), yeri geldiğinde müridleriyle birlikte savaşlara katılarak bu desteği fiilen göstermiş olmaları ve bölgede olup bitenlere sessiz kalmayıp halkın yanında yer almaları... Seyyid Tâhâ ve ondan sonra dergâhı temsil eden Nehrî ve Nurşîn şeyhlerini bu denli popüler kılan sebeplerden sadece bazılarıdır.

Öte yandan Nehrî ve Nurşîn dergâhlarının teşekkül ettiği bölgede ve dönemde gerek coğrafi, gerekse siyâsi ve ekonomik hayatın pek çok alanındaki zorluklara karşı verilen mücadele, şeyhleriyle birlikte Osmanlı-Rus savaşına katılan Ahmed el-Haznevî'nin mücadelecî rûhununun inşasında etkili olmuştur. Nitekim henüz genç sayılacak yaşta (25) hilâfet alarak Fransız işgali altındaki memleketi Suriye'ye dönen Ahmed el-Haznevî'nin karşılaştığı sorunlar ve bu sorunlar karşısındaki kararlı duruşu bu etkinin bir yansımasıdır.

Ahmed el-Haznevî'nin ortaya çıktığı bu çalkantılı dönem ve zorlu coğrafya, irşat faaliyetleri açısından ne kadar zorlu olsa da kanaatimize göre tarikatın yayılması ve kabul görmesi açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Nitekim tüm bu olumsuzluklar, savaşlardan, çatışmalardan, iç karışıklıktan bunalan ve uzun yıllar ekonomik, sosyal ve siyasî buhranlar yaşayan bölge insanının, Haznevî dergâhını güvenli bir liman olarak görmesine ve tarikata intisap etmesine vesile olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZNEVİYYE DERGÂHI ŞEYHLERİ

1.1. Dergâhın Kurucusu Ahmed el-Haznevî

Nakşendiyye-Hâlidîyye'nin bir kolu olan Hazneviyye'nin kurucusu Ahmed el-Haznevî, Osmanlı'nın son dönemlerinde dünyaya gelmiş, I. Dünya Savaşı sonrası Fransızların Suriye'yi işgal ettiği yıllarda yaşamış ve işgal döneminin tüm zorluklarını tecrübe etmiş bir sûfidir. Hem anne hem de baba tarafından seyyid bir aileye mensup olan Ahmed el-Haznevî'nin bilindiği kadarıyla şeceresi şöyledir: Ahmed el-Haznevî b. Murâd b. Sûfî Hacı b. Muhammed b. Bekr b. Muhammed b. Muhyi/Muhyiddîn b. Mahmûd b. Suvâr.¹²⁰

Ahmed el-Haznevî'nin annesi Âmine Hanım, Abdülkâdir Geylânî'nin soyundan olan Seyyid Osmân'ın kızıdır.¹²¹ Bununla birlikte Haznevî şeyhlerinin, seyyidlik üzerinden bir çıkar elde ettikleri düşünülmemesi için Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini pek dile getirmedikleri kaydedilmektedir.¹²²

Sohbetlerinin birinde nesebiyle ilgili bazı açıklamalarda bulunan Ahmed el-Haznevî, ailesinin “Alî Reşkê” aşiretine mensup olduğunu, bu zâtın Hz. Alî'nin soyundan geldiğini ve çok esmer olduğu için Kürtçede siyahî anlamına gelen “Reşik” diye anıldığını ifade etmiştir.¹²³ Rivayete göre aslen Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesinden olan yedinci kuşak dedelerinden Molla Suvâr'ın çocukları, önce Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı Mavit köyüne, ardından o zamanlar Mardin'e bağlı olan (şimdi Şırnak'ın ilçesi) İdil'e hicret ederek Ocaklı (Bânihê)¹²⁴ köyüne yerleşmişlerdir.¹²⁵

¹²⁰ Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Ahmed el-Haznevî en-Nakşebendî*, b.y., y.y., ts, s. 3; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşendiyye*, Mektebetü Seydâ, Diyarbakır, 2015, s. 252; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, ss. 309-310.

¹²¹ Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşebendî*, ss. 3-4.

¹²² Nakledildiğine göre Ahmed el-Haznevî bu konuda: “Şayet biz bazı çevrelerde olduğu gibi Hz. Peygamber'in soyundan geldiğimizi dillendirecek olursak, insanlar bu isim üzerinden bir çıkar elde ettiğimizi düşeceklerdir. Bu da bizim halimize pek uygun değildir. Kaldı ki bütün insanlar iyâlullahıdır (Allah'ın ailesidirler). İnsanların en hayırlıları ise iyâlullaha faydalı olanlardır” diyerek şu ayet ve hadise atıfta bulunmuştur. ‘...Allah katında en çok ikrama nail olacak takvalı olanınızdır. Her halde Allah alîmdir, habîrdir.’ (Hucûrât, 49/13), ‘...benim velim Allah ve salih müminlerdir.’ (Buhârî, “Edeb”, 14; Müslim, “İmân”, 366). (Bkz: Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşendiyye*, s. 252; Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşebendî*, ss. 3-4; Kutbeddin Akyüz, “Nakşebendîliğin Muasır Bir Kolu Olarak Haznevîye Tarikatı ve Kurucusu Ahmed el-Haznevî”, s. 2; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, s. 310).

¹²³ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, s. 310.

¹²⁴ Bânihê, kelimedede bazı değişikliklerle birlikte aslında “Bâ-Nûh'ê” yani “Nuh'un köyü” demektir. Köyün bugünkü adı Ocaklı olup, Şırnak'ın İdil ilçesine bağlıdır.

Rivâyete göre Ahmed el-Haznevî'nin dedesi Sûfî Hacı, Bânihê köyünün eşrafından olup, âlimleri çok seven ve onlara hizmette kusur etmeyen salih bir zat idi. Sâlih Sıbkî'nin¹²⁶ halifesi Zâhir Efendî bölgeye gelince, Sûfî Hacı ona intisap ederek hizmetine girdi. Daha sonra oğlu Murâd'ı (Ahmed el-Haznevî'nin babası) da şeyhine teslim eden Sûfî Hacı, onun hem ilmî hem de tasavvufî açıdan gelişmesini sağladı. Hayatını Zâhir Efendî'nin dergâhına ve talebelerinin hizmetine adayın Sûfî Hacı, uzun bir ömür yaşamış ve yaklaşık 100 yaşında vefat etmiştir. Sûfî Hâci'nin kabri Bânihê köyündedir.¹²⁷

Sûfî Hacı'nin vefatından sonra Bânihê köyünde bir müddet daha kalan Ahmed el-Haznevî'nin babası Murâd, köyde (nedenini tespit edemediğimiz) birtakım problemler çıkması üzerine o zamanlar Osmanlı'nın idaresi altında olan Suriye'nin Türkiye sınırına yakın Hazne köyüne yerleşir. Burada bir mescit inşa ettirerek köylülere bir süre imamlık yapan Molla Murâd, daha sonra Hazne'ye yakın Tennûriye köyüne yerleşir ve 1320/1903 senesinde burada vefat eder. Molla Murâd, vasiyeti üzerine Diyârekêlê¹²⁸ mevkiine defnedilmiştir.¹²⁹ Ahmed el-Haznevî, -ileride açıklayacağımız üzere- babasının vefatından sonra ailesiyle birlikte doğduğu köy olan Hazne'ye geri dönmüştür. Gerek fıkıh ilminde gerekse nahiv, sarf ve belagat gibi alet ilimlerinde âlim bir zât olduğu kaydedilen Molla Murâd, hayatında iki evlilik yapmış, Âmine adlı eşinden Ahmed el-Haznevî ile Mustafa, Fâtima isimli eşinden ise Muhammed Emîn isminde toplam üç oğlu olmuştur.¹³⁰

¹²⁵ Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşbendî*, s. 4; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Haznevîyye Tarikatı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniv. 2015, s. 12.

¹²⁶ Sâlih Sıbkî, Hâlid el-Cezerî'nin halifesidir. Hâlid el-Cezerî ise Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin gözetiminde tasavvufî eğitimini almış, şeyhine son derece bağlı, irşat faaliyetleri Mardin ve çevresi başta olmak üzere Doğu ve Güneydoğu bölgesinde yayılmış ve birçok insanın tasavvufî eğitimine katkıda bulunmuştur. Sibgatullah Arvâsî, Hamid Mardîni ve Salih Sıbkî yetiştirdiği talebelerdendir. (Bkz: Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*, ss. 163-164; Baz, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî ve Basret Dergâhı", *Tasavvuf*, 32, 2013/2, s. 144).

¹²⁷ Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşbendî*, ss. 3-4; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, ss. 310-311.

¹²⁸ Diyârekêlê, Suriye'nin Haseke ilinin Kamışlı Kazasına bağlı Tennûriye köyüne yakın olan ve köy halkının ölülerini defnettikleri yerin adıdır. Rivâyete göre burada Nakşbendî şeyhlerinden birinin kabri bulunmaktadır. Fakat bu zâtın ismi hakkında bilgi yoktur. Molla Murâd'ın buraya defnedilmek istemesinin sebebinin, bu zata yakın olmak istemesi olduğu anlaşılmaktadır. (Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Haznevîyye Tarikatı*, s. 12).

¹²⁹ Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Haznevîyye Tarikatı*, s. 12; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, s. 311.

¹³⁰ Rivâyete göre Ahmed el-Haznevî doğmadan önce, annesi rüyasında: "Güneş'in sağ omuzuna, Ay'ın ise sol omuzunun üstüne indiğini" görmüştü. Rüyasını eşine anlatması üzerine, Molla Murâd:

1.1.1. Hayatı

Ahmed el-Haznevî 1304/1887 senesinde, Suriye'nin Haseke ilinin Kamışlı kazasına bağlı Hazne köyünde dünyaya geldi. Henüz küçük yaşta annesini kaybeden Haznevî, kardeşi Mustafa'yla birlikte üvey anneleri Fâtima Hanım'ın himayesinde büyüdü.¹³¹ Ahmed el-Haznevî, kendilerini öz evladı Muhammed Emîn'den ayırmayan bu salih kadından daima övgüyle bahsettiği, onun adına hayır ve hasenât yaptığı, vefatından sonra da kabrini sık sık ziyaret ederek vefa borcunu eda etmeye gayret ettiği nakledilmektedir.¹³²

1.1.2. Hocaları

Doğduğu yere nisbetle “Haznevî” veya “Berivânî”¹³³ lakaplarıyla meşhur olan Ahmed el-Haznevî, ilk eğitimini babasından aldı. Çocuklarının hem zâhirî hem de mânevî terbiyesine son derece ihtimam gösteren Molla Murâd, oğluna Sarf, Nahiv, Tefsîr ve Şâfii fihkindan *Gâyetu'l-İhtisâr*, *Muharrer* ve *Ferâizü'l-Îcâz* gibi temel eserleri okuttu.¹³⁴ Babasının vefatından sonra ilim yolculuğuna çıkan Ahmed el-

“İki erkek çocuğunun olacağını ve Müslümanlara faydalı olmaları noktasında birinin Güneş gibi, diğerrinin ise Ay gibi olacağını” müjdeleyerek Ahmed el-Haznevî'nin zuhurunu haber vermiştir. (Bkz: Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye*, s. 253; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi*, s. 311).

¹³¹ Kutbeddin Akyüz, “Hâlidîliğin Kollarından Biri Olarak Haznevîlik ve Ahmed Haznevî” *Tasavvuf Dergisi*, 43, 2019, s. 108.

¹³² Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi*, s. 311.

¹³³ “Berivânî”, Kürtçede çölden, kurak bölgelerden gelen kişi anlamına gelmektedir. Ahmed el-Haznevî'nin doğup büyüdüğü Suriye'nin Cezîre bölgesi, kurak ve karasal çöl ikliminin hâkim olduğu bir bölge olduğu için buraya nisbetle bu lakap kendisine Nurşîn'de Hazret tarafından verilmiştir. (Bkz: Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, s. 236).

¹³⁴ Çocuklarının manevî gelişimlerini olumsuz etkileyecek hususlar noktasında da çok hassas olduğu kaydedilen Molla Murâd, henüz küçük yaşta iken oğlunun şüpheli bir lokma yediğini farketmesi üzerine derhal müdahale ettiği ve parmağını oğlunun boğazına sokarak lokmayı çıkarmasını sağladığı nakledilmektedir. Rivayete göre, bu olay daha sonra arkadaşları arasında latîfe konusu edilmiş ve çocukluk arkadaşlarından birisi ona şöyle demiştir: “Baban, senin şüpheli bir şey yediğini duyduğunda, onu çıkarmanı sağlar ve ağzını defalarca yıkardı. Bizim babalarımız ise bizi kendi halimize bırakırdı. Sonuç olarak da sen büyük bir âlim oldun. Biz ise cahil kaldık.” (Bkz: Kutbeddin

Haznevî, Nusaybin’de Şeyh Abdülhâdî, Nusaybin Müftüsü Molla Ahmed, Midyat’ta Hüseyin-i Ca’ferî, Berdevil’de Said-i Hâmidî, Molla Zâhid, Ahmed-i Tizyânî, Muhammed Ubeydullah Şevkî ve Halîl-i Girke İzer gibi âlimlerden istifade etti ve son olarak yörenin en meşhur âlimlerinden Silvan’da ikâmet eden Molla Hüseyin Küçük’ün (v. 1955) medresesinde tahsilini tamamladı.¹³⁵

Ahmed el-Haznevî, yaklaşık dokuz sene süren bu ilim yolculuğunda henüz 20 yaşlarında iken 1324/1907 senesinde birçok âlimin katıldığı icâzet merasimiyle üstadı Molla Hüseyin Küçük’ten “umumî icâzetname”¹³⁶ olarak memleketine döndü. Ayrıca Suriye’ye döndükten sonra, Şam’ın ünlü muhaddislerinden Bedreddîn Hüsînî’den de hadis ve tefsir alanlarında hususî icâzet alarak, hem aklî hem de naklî birçok ilmî yetkinliğe ulaşmış oldu.¹³⁷

1.1.3. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Sûfî meşrep bir aileye mensup olmasına rağmen, Ahmed el-Haznevî’nin fiilen tasavvufla tanışması, hocasıyla birlikte Abdülkâdir Hezânî’yi¹³⁸ (v. 1908) ziyaret etmesiyle birlikte başlamıştır. Bu ziyaretten sonra Hezânî’ye gönüllü ısınan Ahmed el-Haznevî’nin bu zata olan muhabbetinin icâzetine kadar artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmed el-Haznevî, icâzetinin Abdülkâdir Hezânî tarafından okunmasını hocası Molla Hüseyin’den rica etmiş, hocası da telebesinin ricasını şeyhine iletmesi üzerine Abdülkâdir Hezânî: “Allah seni muvaffak etsin.

Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, ss. 13-14; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşebendiyye*, s. 254).

¹³⁵ Abdülkâdir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşebendî*, ss. 5-7; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, ss. 311-312.

¹³⁶ Belli bir alanda veya bir kitabı tahsil edene verilen icâzet “hususî icâzet, bütün ilimleri tahsil edenlere verilen icâzete ise “umûmî” icâzet denir. (Bkz: Cemil Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. XXI, s. 394).

¹³⁷ Abdülkâdir Turan, “Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşebendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı”, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğın Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, (Ulusal Sempozyum), ed. Orhan Başaran, Berdan Matbaacılık, Bingöl, 2017, s. 397; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 312.

¹³⁸ Abdülkâdir Hezânî aynı zamanda hocası Molla Hüseyin’in de şeyhi olan Abdurrahman Tâhî’nin halifesidir.

Senin ve evlatlarının sayesinde ilmi, şeriatı, hidâyeti ve tarikatı kıyamet gününe kadar yaysın” şeklinde dua ederek memnuniyetini dile getirmiştir.¹³⁹

Ahmed el-Haznevî, ilk tasavvuf Şeyhi Abdülkâdir Hezânî’ye intisabını şöyle anlatır:

“Hocam Molla Hüseyin Küçük ile birlikte Abdülkâdir Hezânî’nin sohbetini dinlemek üzere Diyarbakır’ın Lice ilçesine bağlı Hezân (Kayacık) köyüne doğru yola çıktık. Yol boyunca hocam bana Hezânî’nin faziletinden bahsetti. Huzuruna vardığımızda, bu zatın istikâmetine ve sırlarına dair işaretler gördüm. Bu durumdan çok etklendim ve hemen tövbe edip kendisine intisap ettim.”

Ahmed el-Haznevî, intisabının ardından tarikat talimatını (bilinenin aksine) bizzat Şeyh Abdülkâdir’den almış ve şeyhi kendisine genelde tarikata ilk girenlere öğretilmeyen zikir ve letâifler hakkında da bilgi vermiştir. Bu durum, henüz yeni biat etmiş olmasına rağmen ondaki istidada ve daha sonra ulaşacağı makamlara bir işaret olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁰

Ahmed el-Haznevî’nin naklettiğine göre; Abdulkadir Hezânî, bir müddet sonra kendisini tekrar huzuruna çağırır ve ellerini kendi ellerinin arasına alarak şöyle der: “Muhakkak ki benim şeyhim Adburrahman Tâhî’dir. Onun da şeyhi Sıbğatullah Arvâsî’dir. Onun da şeyhi Seyyid Tâhâ...” ve bu şekilde Nakşbendî silsilesini saydıktan sonra çekilmesini emreder. Ahmed el-Haznevî, şeyhinin bu davranışını daha sonra kendisinin de Nakşbendî silsilesinin bir halkası olacağını müjdesi olarak değerlendirmiştir.¹⁴¹

Ahmed el-Haznevî, hem ilmî icâzeti hem de tasavvuf derslerini tamamlayıp memleketi Hazne’ye dönünce doğrudan tedrisatla meşgul oldu. Talebeleriyle yakından ilgilenen Ahmed el-Haznevî, iaşelerinden kırtasiye masraflarına kadar bütün ihtiyaçlarını karşılamaya gayret etti. Böylece kısa zamanda bölgede

¹³⁹ Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşbendî*, s. 7; Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 312.

¹⁴⁰ Ohinî, *Bir ketü’l-Kelimât*, s. 236; Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşbendî*, s. 6; Kutbeddin Akyüz, “Nakşbendiliğin Muasır Bir Kolu Olarak Haznevîye Tarikatı ve Kurucusu Ahmed el-Haznevî”, s. 4; Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 317.

¹⁴¹ Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 312.

kendisinden istifade etmek isteyen ilim taliplerinin odağı haline geldi. Ancak bu zaman zarfında da gerek hocası Molla Hüseyin'den gerekse şeyhi Abdülkâdir Hezânî'den irtibatını koparmadığı ve sık sık ziyaretlerine giderek onlardan faydalanmaya devam ettiği nakledilmektedir.¹⁴²

Ahmed el-Haznevî, şeyhi Abdülkâdir Hezânî'nin 1905 senesinde vefat etmesi üzerine bir boşluğa düştü. Durumunu Muhammed Diyâüddîn'in (Hazret) halifesi "Molla-i Mazın" lakaplı Molla Muhammed Emin'e (v. 1936) arz etmesi üzerine Molla-i Mazın: "Evladım! Şunu bil ki, bir insanın şeyhi vefat edince, henüz defnedilmeden önce hayatta olan bir mürşide intisap etmesi icap eder" diyerek, Muhammed Diyâüddîn'e intisap etmesini tavsiye eder. Bunun üzerine Ahmed el-Haznevî, hiç zaman kaybetmeden Nurşîn'e doğru yola çıkar ve Muhammed Diyâüddîn'e teslim olur. Rivâyete göre Ahmed el-Haznevî Nurşîn'e varmadan, Hazret, ailesine ondan bahsetmiş ve geleceğini haber vermiştir.¹⁴³

Abdurrahman Tâhî'nin torunlarından Hafid Nurşînî ile Kâsım Arvâsî'nin naklettiklerine göre, Ahmed el-Haznevî, seyr u sülûkünü tamamlamak üzere Nurşîn'e geldiğinde Hazret'in halinde birtakım değişiklikler hâsıl olmuştu. Sebebi sorulduğunda: "Tarikatı buradan alıp çöle taşıyacak kişinin geldiğini düşünüyorum" diyerek misafirlerin kaldığı dîvâna geçti. Burada yeni gelen öğrencileri yokladıktan sonra, sevinci yüzüne yansımış bir halde eve döndü ve "artık içimde şüphe kalmadı. Evet, o kişi geldi ve elhamdülillah liyakat ve istidad sahibi bir zât olduğunu gördüm" diyerek, Ahmed el-Haznevî'nin varlığından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.¹⁴⁴

Hazret'e intisap eden Ahmed el-Haznevî, şeyhinin sohbetinde bir müddet bulunduktan sonra memleketi Hazne'ye döndü. Burada eskiden olduğu gibi bir yandan ilmî çalışmalarını sürdürürken, bir yandan da tasavvuf derslerini yerine getirmeye devam etti. Ayrıca bu dönemde şeyhiyle irtibatını koparmadığı ve biri sonbaharda, biri de ilkbaharda olmak üzere senede iki defa şeyhini ziyarete gittiği

¹⁴² Candan, "Şeyh Ahmet El-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot", s. 22; Kutbeddin Akyüz, "Nakşibendîliğin Muasır Bir Kolu Olarak Haznevîye Tarikatı ve Kurucusu Ahmed el-Haznevî", s. 4.

¹⁴³ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 318.

¹⁴⁴ Hüsnü Geçer, *Asdâfu'l-Enfâs*, b.y., İstanbul, 2014, s. 90.

nakledilir.¹⁴⁵ Rivâyete göre Ahmed el-Haznevî, Nurşîn'e varınca üstadı kendisine izin vermeden şeyhinin dergâhından ayrılmazdı. Bu yüzden bir defasında dergâhta aralıksız yedi ay kalmış ve ancak şeyhi kendisine izin verdikten sonra memleketine dönmüştür.¹⁴⁶

Ahmed el-Haznevî, dergâha odun taşımaktan, şeyhinin özel hizmetine kadar üstadının terbiyesi altında yaklaşık 13 yıl seyr u sülûk yaptı. Hazret de bu genç müridiyle yakından ilgilenmiş ve manevî gelişimi için özel ihtimam göstermiştir. Rivayete göre, bazı talebeleriyle birlikte irşat için çıktıkları bir köyde, Hazret'in, bu talebesine olan özel ilgisi Çermik müftüsünün dikkatinden kaçmamış ve Ahmed el-Haznevî'ye: "Seni müjdeliyorum. Kaç gecedir dikkat ediyorum da Hazret'in bir gözü bütün misafirlerin üzerinde, diğer gözü ise sadece senin üzerindedir" demekten kendini alıkoyamamıştır.¹⁴⁷

Bir başka rivayete göre Hazret, I. Dünya Savaşı'nda Ruslara ve Ermenilere karşı yapılan savaşa talebeleriyle birlikte katılmıştı. Bu talebelerin arasında Ahmed el-Haznevî de bulunuyordu. Hazret'in, yanındakilere Ahmed el-Haznevî'den övgüyle bahsettiğini duyan ve Haznevî'yle aynı mevziyi paylaşan Ömer el-Vânî mevziye dönünce, Ahmed el-Haznevî'ye: "Hazret'in bir gözü bütün insanların üzerinde, diğer gözü ise sadece senin üzerindedir" demiştir.¹⁴⁸

Ahmed el-Haznevî, ilk seyr u sülûk yıllarını şu şekilde anlatmaktadır:

"Nurşîn'e gelişimizin üzerinden 15-20 gün geçmişti. Yemeğimiz darı ekmeği ve darı çorbasından ibaret idi. Bir gün Muş eşrafından biri Hazret'i ziyarete gelmiş ve Hazret'le birlikte talebeleri de yemeğe davet etmişti. Hazret'le birlikte gidip güzel yemekler yiyeceğim için çok sevinmiştim. Çarıklarımı, ıslansın da rahatça giyeyim diye suya bıraktım. Nihâyet Hazret yol hazırlığı yaptı ve ben de diğer talebeler gibi hazırlanmaya başladım. O

¹⁴⁵ Ohinî, *Bir ketü'l-Kelimât*, ss. 236-237; Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşibendî*, s. 9; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, s. 318.

¹⁴⁶ Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşibendî*, s. 9; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, ss. 319-320.

¹⁴⁷ Turan, "Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşibendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı", s. 398; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, s. 320.

¹⁴⁸ Ohinî, *Bir ketü'l-Kelimât*, ss. 206-207; Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşibendî*, s. 10.

esnada Hazret çıkıp geldi ve “bütün mollalar benimle birlikte gelsin. Yalnız Molla Ahmed burada kalacak. O gelmeyecek” dedi. O zamanlar üstadımın neden böyle bir şey yaptığını anlayamamıştım. Nefsime dönüp “ey nefsim! Bütün suç senindir. Sırf sen iştahlanıp, güzel yemeklere tamah ettiğin için Hazret seni götürmedi. Ey nefsim! Allah’ın rızasına kavuşmak ve sevdiklerinin gönlünde yer edinmek istiyorsan, isteklerini bir kenara bırakmalı ve bu kapıda çok sabırlı olmalısın” dedim.¹⁴⁹

Böylece sıkı bir eğitim sürecinden geçen Ahmed el-Haznevî, Muhammed Diyâüddîn’den hilâfet alarak, Nakşbendî-Hâlidî silsilesinde müridlik makamına ulaşmış oldu. Rivayete göre Hazret, Ahmed el-Haznevî’ye hilâfet vereceği zaman kendisini çağırıp bunun için istihare yapmasını istedi. Ahmed el-Haznevî “efendim! Ben buraya hilâfet almaya değil, kapınıza kul-köle olmaya geldim. Hiçbir zaman böyle bir şeyi aklımdan dahi geçirmedi” dese de şeyhinin ısrarı üzerine istihare yaptı ve sonuç olumlu çıkınca da¹⁵⁰ kendisine irşat için memleketi Hazne ve çevresini işaret ederek, 1329/1912’de tarikatta mutlak hilâfet verdi.¹⁵¹ Rivayete göre Ahmed el-Haznevî, o yıllarda Osmanlı’dan yeni kopmuş, Fransız işgali altında olan ve karmaşanın hâkim olduğu bu bölgede ne yapacağını kara kara düşündü. Zira son derece fakirdi ve onu koruyup kollayacak kimsesi de yoktu. Bu yüzden kimsenin kendisine itibar etmeyeceğini düşünüyordu. Onun endişelerini farkedenden Hazret: “Evladım! Sen irşada başla, Allah’ın izniyle biz kalabalıkları her yandan akın akın

¹⁴⁹ Çağlayan, *Şark Ulemâsı*, s. 91; Turan, “Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşbendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı”, s. 398.

¹⁵⁰ Abdülkâdir el-Haznevî’nin, dedesi Ahmed el-Haznevî’den naklettiğine göre; Hazret, kendisine ve Abdülkâdir el-Hezânî’nin oğlu Muhammed Selim’e hilafet için istihare yapmalarını emretmişti. Ahmed el-Haznevî bu dönemde birçok rüya ve işaret gördüğünü ifade etmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: İlk gecede “*şayet dost edinseydim, muhakkak ki Ebû Bekir’i dost edinirdim*” (Müslim, “Feaâilü’s-Sahâbe”, 6,7) hadisini, ikinci gecede, ben ve Muhammed Selim, Hazret’in yanında oturuyorduk. Hazret’in üzerinde bir şemsiye vardı ve şemsiyenin kenarları bizim üzerimize taşıyordu. Fakat Muhammed Selim’i benden daha fazla kaplıyordu. Ancak Hazret bana doğru yaslanmıştı. Üçüncü gecede ise Hazret’in yanında hane halkından daha önce görmediğim bir hanım vardı. Fakat rüyada onun Tahâ’nın (Abdurrahman et-Tâhî’nin oğlu) annesi olduğunu biliyorum. Bu hanım Hazret’e: “Hilâfeti Muhammed Selim’e vereceğini işittik” deyince, Hazret: “Evet” cevabını verdi. Hanım: “Hilâfeti hak eden Molla Ahmed el-Berîvânî’dir” dedi. Ahmed el-Haznevî bu işaretleri şeyhine arz edince kendisine hilafet vermiştir. (Bkz: Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşbendî*, s. 10).

¹⁵¹ Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşbendî*, s. 10.

sana getiririz” diyerek kendisini teskin etti. Ahmed el-Haznevî, hilâfet aldığı anda henüz 25 yaşındaydı.¹⁵²

Rivayete göre Ahmed el-Haznevî'nin diğer sâliklerden daha genç olmasına rağmen tarikatta mutlak hilâfet alması, bazı sâliklerin gücenmesine sebep oldu. Onlara göre Ahmed el-Haznevî, genç ve tecrübesiz olduğu için bu yükün altından kalkamazdı. Bu duruma muttali' olan Hazret: “Duydum ki Molla Ahmed'in halifeliği hakkında ileri geri konuşuyorsunuz. Ona hilâfeti ben verdim ve sorumluluğunu da ben üstleniyorum” diyerek, Ahmed el-Haznevî'ye hilâfeti özellikle verdiğini ve bu sorumluluğu yerine getireceğine dair inancının tam olduğunu bildirdi. Şeyhinin işareti üzerine memleketine dönüp irşat faaliyetlerine başlayan Ahmed el-Haznevî, şeyhi Muhammed Diyâüddîn'in vefatına kadar yılda iki kez Nurşîn'i ziyaret etmeye devam etmiştir.¹⁵³

Şeyhine son derece bağlı olan Ahmed el-Haznevî, üstadına olan muhabbet ve saygısından dolayı sohbetlerini ondan naklederek yapar, şeyhinin ismi geçtiğinde gözleri dolar ve “beni, üstadımın birçok huyuyla huylanmaya muvaffak kılan Allah'a hamdolsun” diye dua ederdi. Ayrıca sırf şeyhine bağlılığını izhar etmek için çoğu kez sağ kolunu cübbesinden çıkararak giydiği rivâyet edilir. Zira üstadı Muhammed Diyâüddîn, talabeleriyle birlikte Ruslara karşı savaşmış ve cephede kolunu kaybetmişti. Bu savaşa üstadıyla birlikte Ahmed el-Haznevî de katılmıştı.¹⁵⁴

1.1.4. İrşat Faaliyetleri

Miladî 1912 yılında Nakşbendî tarikatında mutlak hilâfet olarak memleketine dönen Ahmed el-Haznevî, ilk iş olarak doğup büyüdüğü yer olan Suriye'nin Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Hazne köyünde bir medrese ile bir tekke inşa etti. Rivayete göre daha ilk günden itibaren Ahmed el-Haznevî'nin haberini alanlar buraya akın

¹⁵² Alâeddîn el-Haznevî, *Nakşbendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*, trc. Salih Uçar, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 570; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 323; Candan, “Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot”, s. 22.

¹⁵³ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 323.

¹⁵⁴ Ohinî, *Bir ketü'l-Kelimât*, s. 206; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 32.

etmeye başladı. Ayrıca Ahmed el-Haznevî, buranın haricinde (ileride değineceğimiz üzere) Hazne'ye 10 km. uzaklıktaki Telma'rûf'ta da bir yetimhane yaptırarak 100 kadar yetimi buraya yerleştirdi. Bakımları ve eğitimleri için de iki oğlu; Muhammed Ma'sûm ile Alâeddîn'i görevlendirdi. Böylece ilkokuldan yüksek okul seviyesine kadar her kesimden birçok insan, hiçbir ücret ödemedi bu merkezlerde barınma ve eğitim-öğretim imkânı buldu. Çok geçmeden fiziki yapısıyla çölü andıran bu küçük köy, Suriye başta olmak üzere Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve diğer Ortadoğu ülkelerinden birçok ilim tâlibinin uğrak yeri haline geldi.¹⁵⁵

Ahmed el-Haznevî'nin, tasavvufî kişiliği yanında ilmî şöhreti de kısa zamanda sınırları aşmıştır. Zira onun nazarında ilim olmadan tasavvuf da olmazdı. Oğlu Alâeddîn el-Haznevî'nin naklettiğine göre, Ahmed el-Haznevî sürekli kendilerine ilimle meşgul olmalarını telkin eder, hatta bazı zamanlar tahsil hayatları aksamasın diye tekke ile ilgili işleri bizzat kendisi yapmayı tercih ederdi. Nitekim ona göre dini ayakta tutanlar fakihlerdir. Fakihler olmadan insanlar dinlerini öğrenemez ve şeytanın maskarası haline gelirler. Bu hususta Hz. Peygamber'in "...insanın vücudunda bir et parçası vardır. O salih olursa bütün vücut salih olur. O fasit olursa bütün vücut fasit olur. Dikkat edin! O da kalptir"¹⁵⁶ hadisine atıfta bulunan Ahmed el-Haznevî, hadis-i şerife işârî¹⁵⁷ bir yorum katarak şöyle demektedir: Bütün insanlar tek bir vücut, âlimler ise o vücutta kalb gibidir. Eğer âlimler Allah yolunda iseler, insanlar da iyi olurlar. Ancak âlimler kötüyse, insanlar da kötü olurlar."¹⁵⁸

Ahmed el-Haznevî'nin ilmî yetkinliğinin bir örneği de yaşadığı bölgede fetvâ mercii olarak görülmesidir. Nitekim ihtilafli bir konuda görüş beyan ettiğinde, âlimlerin genelde onun görüşünü kabul ederek destek verdikleri nakledilir. Özellikle

¹⁵⁵ Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye*, s. 256; Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, ss. 216-217; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 313.

¹⁵⁶ Buhârî, "İmân", 40; Büyû', 2; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998), Müsâkât, 20; Ebû Davud, "Büyû", 3.

¹⁵⁷ Tasavvufta "işâret", "konuşanın ibareyle açıklayamadığı, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan ince manalar" şeklinde tanımlanmıştır. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 238; Uludağ, "İşârî Tefsir", *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 424). Tasavvufat İşâret hakkında ayrıca bkz: Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîninye, Kahire, ts., ss. 294-286.

¹⁵⁸ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 315.

fikhî bilgisinden dolayı “Şâh-ı Hıznâ” diye anıldığı kaydedilmektedir.¹⁵⁹ Üstadı Molla Hüseyin Küçük, onunla ilgili bir anısını şöyle anlatır:

“Molla Ahmed yanımızdan ayrılalı baya olmuştu. Hac farizasını eda etmek için Hicaz’da bulunuyorduk. Arkadaşlarımızdan bazıları ‘buraya âlim bir zât gelmiş, isterseniz gidip görelim’ dediler. Ben de kabul ettim. Vardığımızda, kendisinden övgüyle bahsedilen zâtın Molla Ahmed (Haznevî) olduğunu gördüm. Etrafını bir kalabalık sarmış, herkes bir şeyler soruyor, o da tereddütsüz cevap veriyordu. Beni görünce hemen ayağa kalkıp bana doğru geldi ve şöyle dedi: ‘Seyda! Allah aşkına bana doğruyu söyle, bu istidrac mıdır?’¹⁶⁰ Ben de ‘hayır evladım. Bu, ilâhî bir lütuftur. Ama sen yine de istidracmış gibi hareket et’ dedim ve ayrıldım.”¹⁶¹

Ahmed el-Haznevî hilâfet aldığında 25 yaşında idi. Ancak o tam anlamıyla irşat faaliyetlerine 1927 senesinde yani 40 yaşından başlamıştır. İlginç olayların yaşandığına dair birtakım kerâmetlerin anlatıldığı bu sene, bölgede; “Ahmed el-Haznevî’nin zuhur ettiği yıl” olarak ilan edilmiştir. Bunların bazılarına kısaca değinmek istiyoruz:

İbrahim Kerşâfî, Ahmed el-Haznevî’nin yakın müridlerinden ve görgü tanıklarından biri olan Kâsım Muhâcir’den naklettiğine göre, “bir gece Ahmed el-Haznevî, yatsı namazından sonra mihrapta murâkabeye durmuştu. Cemaatten bazı kimseler de henüz caminin içindeydiler. O sırada dışarıdan biri gelip, semadan mihraba doğru kolonlar şeklinde üç nur hüzmесinin süzülüğünü haber verdi. Camidekiler de dışarıya çıkıp bu kerâmete şahit oldular. Daha sonra tekrar camiye girip sabaha kadar beklediler. Sabahın ilk ışıklarıyla beraber Ahmed el-Haznevî, Sûfî Ahmed Devânî adlı müridine “caminin damına çıkarak kuzeye, güneye ve batıya doğru¹⁶² seslenip insanları tövbeye çağırması” yönünde talimat verdi. Bu olayın

¹⁵⁹ Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, s. 217.

¹⁶⁰ İstidrâc. “Derece derece yükseltmek, yavaş yavaş sonuca ulaştırmak demektir. Zalim, kâfir ve azgın kişilerin tederîci olarak felâkete yaklaşırılması ve bu esnada kendilerine bazı geçici imkân ve başarıların sağlanmasıdır. İstidrâc sahibi kişiler elde ettikleri başarıları kendi gayretlerinin ürünü zanneder, kibirlenir ve azgınlıklarını alabildiğine arttırırlar, nihâyet ilâhî azâba mâruz kalıp yok olurlar.” (Bkz: M. Sait Özervarlı, “Hârikulâde”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 181).

¹⁶¹ Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 316.

¹⁶² Ahmed el-Haznevî, şeyhi Hazret gillerin doğuda oldukları için (edeben) doğuyu zikretmediği düşünülmektedir. Ayrıca bu sebeple Hazneviye’nin Irak bölgesinde yayılmadığına inanılmaktadır.

ardından insanların cezbeye kapılmışçasına akın akın Hazne'ye gelerek Ahmed el-Haznevî'ye intisap ettikleri söylenir. Rivayete göre bölgede yaşayan aşiret reislerinden Halil Gayde de bunlardan biridir. Bu şahıs Ahmed el-Haznevî'nin huzuruna vardığında, “efendim! Bu manevî sırları neden şimdiye kadar gizlediniz?” diye sormuş, Ahmed el-Haznevî de: “Halil efendi! Şimdiye kadar emri beklemekteydik. Emir şimdi geldi” diye cevap vermiştir.¹⁶³

Rivayete göre Ahmed el-Haznevî'nin fiili olarak irşada başlaması kısa zamanda etkisini göstermiş ve bölgede hayli yaygın olan hırsızlık ve gasp gibi gayrimeşru olayların ciddi manada azalmasına vesile olmuştur. Özellikle de bedeviler arasında süregelen kan davalarının bu sayede son bulduğu nakledilmektedir.¹⁶⁴ Ahmed el-Haznevî'nin içinde yaşadığı toplumu bu kısa sürede denli etkileyebilmesi onun irşat yöntemiyle doğrudan alakalıdır. Nitekim çöl hayatına alışkın bu insanların, Ahmed el-Haznevî'nin huzuruna geldiklerinde kimi zaman çamurlu ayakkabılarıyla seccadesini çiğnedikleri,¹⁶⁵ kimi zaman da izdiham yaparak şeyhi toz duman içinde bıraktıkları, ancak Ahmed el-Haznevî'nin onlara karşı son derece hoşgörülü davrandığı ve onlara engel olmak isteyen talebelerine: “Bırakın da istediklerini yapsınlar. Benim onlardan yana hiçbir şikâyetim yoktur, onlara neden engel oluyorsunuz?” sözleriyle talebelerini ikaz ettiği kaydedilmektedir.¹⁶⁶ Ahmed el-Haznevî bu hoşgörülü tavrıyla kısa zamanda bölge halkının gönlünü kazanmayı başarmıştır. Bu yüzden bir defa sohbetinde bulunanların uzun zaman etkisinde kaldıkları ve bir daha yanından ayrılmak istemedikleri nakledilmektedir. Nitekim 2013 yılında vefat eden Muhammed Emin Er Hoca, Ahmed el-Haznevî ile karşılaşmasını ve bir teveccühüyle günlerce kendinden nasıl geçtiğini şöyle aktarmaktadır:

¹⁶³ Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 28.

¹⁶⁴ Ohinî, *Bir ketü'l-Kelimât*, s. 237; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye*, ss. 259-260.

¹⁶⁵ Rivâyete göre Ahmed el-Haznevî, bir gün talebelerine ders verirken bir bedevî çıkagelir ve çamurlu ayakkabılarıyla şeyhin seccadesini çiğner. Ders halkasında bulunan öğrencilerden biri bedevîyi yüksek sesle ikaz edince, Ahmed el-Haznevî: “Adam yaptığının farkında değil, neden adamın kalbini kırdın?” diyerek, bir kap su ister ve seccadesini yıkadıktan sonra, “seccadeyi yıkamak, adamın kalbini kırmak kadar zor değilmiş” sözüyle hoşgörülü olmaları hususunda öğrencilerini uyarmıştır. (Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye*, s. 261; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 326).

¹⁶⁶ Alâeddîn el-Haznevî, *Nakşebendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*, s. 555; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 326.

“...Bende bu aşk halî günlerce devam etti. Günlerce uykum gelmiyordu ve bu halim uzun sürdü. ‘Ben bu haldeyken nasıl ilim okurum’ diye kendi kendime çok sordum. Çünkü daima virdlerle ve tarikatla kafam meşgul olduğundan tahsilimi devam ettiremeyeceğimden endişe etmeye başladım. Ama elhamdülillah engel bir durum olmadı...”¹⁶⁷

Hâlid-i Bağdâdî gibi Ahmed el-Haznevî de Hazne’ye yakın köyler başta olmak üzere, neredeyse bölgenin tamamının yakınına camiler ve medreseler kurdurmuş, yetiştirdiği talebeleri buralarda görevlendirerek aşiretler arasında birçok problemin ortadan kalkmasına ve gözle görülür bir değişimin yaşanmasına vesile olmuştur. Hatta bölgede daha önce faaliyet yürüten bazı şeyhlere müntesip müridlerin Ahmed el-Haznevî’ye intisap etmeleri, eski şeyhlerini rahatsız ettiği ve bundan dolayı Haznevî’yi cephe aldıkları nakledilmektedir.¹⁶⁸

İrşada yeni başlamasına rağmen, gerek Suriye içlerinden gerekse sınır ötesinden (mürşidinin işaret ettiği gibi) birçok insanın Haznevî dergâhına akın etmesi, özellikle de öğrencilerini ve mezun ettiği mollaları yetiştirip I. Dünya Harbi’nden yeni çıkmış iki devlet olan Türkiye ve Suriye’nin birçok noktasına irşat için görevlendirmesi hem Suriye’deki Fransız Manda idaresini hem de Osmanlı sonrası Türkiye Cumhuriyeti yönetimini endişelendirmiştir. Bu yüzden Fransızlar, Ahmed el-Haznevî’yi sınırlarından uzak tutmak isteyen Türk Hükümeti’nin de isteği üzerine, önce Hazne’den Telma’rûf’a, oradan da Deyrizzûr ve Haseke bölgesine sürgün ettiler. Ahmed el-Haznevî, burada “Hasviyye” isimli köye yerleşerek ilk zamanlar çadırlarda, daha sonra ise inşa ettiği tekke ve medresede ilim ve irşat vazifesine devam etti. Ayrıca su kuyuları kazdırıp, kısa zamanda çorak arazileri ekilir hale getirdi. Bütün bu zorluklara rağmen Ahmed el-Haznevî’nin bölgeye geldiğini duyanların dergâhına akın edip kendisine intisap ettiği nakledilmektedir.¹⁶⁹

Ahmed el-Haznevî’nin toplum üzerindeki bu etkisi işgalci Fransız manda yönetiminin dikkatinden kaçmıyordu. Bu yüzden bölgeden sorumlu işgal kuvvetleri

¹⁶⁷ Muhammed Emin Er, *Hatıralarım*, MGV yayınları, Ankara, 2017, s. 73.

¹⁶⁸ Bkz: Alâeddîn el-Haznevî, *Nakşebendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*, s. 570; Çağlayan, *Şark Ulemâsı*, s. 92,93; Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, ss. 217-218.

¹⁶⁹ Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 333; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü’n-Nakşebendiyye*, s. 265.

komutanı, adamlarından birini yollayarak Ahmed el-Haznevî ile görüşmek istediğini bildirdi. Fransız komutan, Ahmed el-Haznevî'ye, “ey şeyh! Bize destek olmanızı istiyoruz. Şayet bizimle birlikte hareket ederseniz, bu ülkede her istediğinizi yapmanıza müsaade ederiz” dedi. Ahmed el-Haznevî, komutanın teklifini reddedince, komutan, “o halde Hasviyye köyünü senden alırız” diyerek, Ahmed el-Haznevî'yi tehdit etti. Ancak Ahmed el-Haznevî, komutanın tehditlerine aldırış etmeden yanından ayrıldı.¹⁷⁰

Fransız işgal yönetimi o günden sonra Ahmed el-Haznevî'ye karşı düşmanca tutumunu daha da arttırdığı ve mezkûr köyü elinden alarak, kendileriyle işbirliği içerisinde olan Tay aşiretine verdiği nakledilmektedir. Rivayete göre Tay aşiretinin reisi Muhammed b. Abdurrahman, bir gece silahlı adamlarıyla birlikte köyü basar ve şeyhten, müridleriyle birlikte köyü terk etmesini ister. Ahmed el-Haznevî'nin müridleri onlara karşı koyarlar ve geri çekilmek zorunda bırakırlar. Fakat Ahmed el-Haznevî müridlerine engel olur ve Tay şeyhinden sabaha kadar mühlet ister. Ahmed el-Haznevî'nin hoşgörüsünden cesaret alan Tay şeyhi, mühlet vermediği gibi o esnada misafirler için kazanlarda pişen yemekleri de dökerek köyün derhal boşaltılmasını ister. Bunun üzerine Ahmed el-Haznevî, ailesini ve müridlerini alarak gece karanlığında tekrar Telma'rûf'a göç eder. Ahmed el-Haznevî daha sonra bu konuda: “Tay şeyhi hicret konusunda Peygamber Efendimize uymamıza sebep oldu.” diyerek, olaya farklı bir açıdan baktığını ifade etmiştir.¹⁷¹

Rivâyete göre sözü geçen Tay şeyhi, yine o dönemde Ahmed el-Haznevî'nin huzuruna gelmişti. Ahmed el-Haznevî ona “Tay aşiretinin reisi sen misin? Keşke senin yerine şarâbî¹⁷² bir kadın onların reisi olsaydı! O bile senden daha dürüst ve daha namuslu olurdu” diyerek huzurundan kovmuştu. Sabırlı, yumuşak huylu ve hoşgörülü yapısıyla bilinen Ahmed el-Haznevî'nin, zalim ve nüfuzlu bir kimse olarak tanınan bu şahsa karşı tavrı etrafındakileri şaşırtmıştı. Ancak Ahmed el-Haznevî'nin bu çıkışı çok daha sonra anlaşılacaktır.¹⁷³ Zira Ahmed el-Haznevî'yin bu kararlı ve cesur tutumunda etkilenen Tay şeyhi, bir zaman sonra ağır bir hastalık

¹⁷⁰ Alâeddîn el-Haznevî, *Nakşbendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*, ss. 564-565.

¹⁷¹ Alâeddîn el-Haznevî, *Nakşbendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*, s. 559.

¹⁷² “Şerâbî” aşireti veya “Şerâbîler” Cezîre bölgesinde yaşayan bedevî bir aşiretin adıdır.

¹⁷³ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 334.

geçirdi ve bir haberci yollayarak yaptıklarından pişman olduğunu ve tövbe etmek istediğini, ancak hasta olduğundan Ahmed el-Haznevî'den kendisinin yanına gelmesini rica etti. Rivayete göre Ahmed el-Haznevî haberi alır almaz gitmek için hazırlık yapmaya başlamış, yakınları, “efendim! Size karşı elinden gelen her türlü haksızlığı ve zulmu yaptığı halde onun ayağına mı gideceksiniz!” diyerek engel olmak istemişler, ancak Ahmed el-Haznevî: “Bu adamın tövbesine ve hidâyete ermesine vesile olmaktan nasıl geri kalabilirim. Vallahi gökten oluk oluk yağmur boşalsa ve ben bir binek dahi bulamazsam yine de yürüyüp ona giderim” diyerek yakınlarının sözüne aldırış etmemiştir.¹⁷⁴

Rivayete göre Ahmed el-Haznevî, sadece Müslümanlara değil, zulme uğrayan kim varsa aynı merhamet duygularıyla kucak açar ve zulümden kurtarmak için elinden geleni yapardı. Nitekim o dönemde Irak Hükümeti, Sincar bölgesinde yaşayan Yezidîleri bombalamış ve onları yok etmeye çalışmıştı. Kaçıp kurtulan Yezidîler de Telma'rûf civarına sığınmaşlardı. Bunun üzerine Ahmed el-Haznevî'nin, “bu insanlara iyilikte bulunulması ve memleketlerine dönüncüye kadar maddi ihtiyaçlarının karşılanması” yönünde müridlerine talimat verdiği nakledilmektedir.¹⁷⁵

Ayrıca kendi zamanında bölgede yaşayan ermenî kadınların: “Biz, Müslümanların içinde kimin Şâh-ı Hazne'nin müridi olduğunu biliriz. Çünkü bizi gören Müslümanlar gözlerini bizden çekmezken, Şâh-ı Hazne'nin müridleri ise bizimle karşılaştıklarında hemen gözlerini yere indirirler” şeklindeki şهادetleri dikkat çekicidir.¹⁷⁶

Ahmed el-Haznevî'nin bu kucaklayıcı tavrı yöre sakinlerinin huzur ve barış içerisinde bir arada yaşamalarına katkı sağlamış, bu sebeple aynı coğrafyayı paylaşan Arap, Türkmen, Kürt, Süryânî ve Hristiyan gibi; farklı din, ırk ve kültürlere sahip birçok insan tarafından saygı görmüştür. Ülkemizin önemli fıkıh âlimlerinden Halil Günenç Hoca bu hususta tanık olduğu bir olayı şöyle aktarmaktadır:

¹⁷⁴ Alâeddîn el-Haznevî, *Nakşibendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*, ss. 558-560.

¹⁷⁵ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, s. 335.

¹⁷⁶ Dilâver Selvi, “Nakşibendî Sâlikinin İşleri, *Semerikand Dergisi (Tasavvuf ve Nakşibendilik 20.Yıl Özel Sayı)*, İstanbul, 2018, s. 206.

“Amuda’da yaşanan kanlı bir davada, tarafları barıştırmak için Kamışlı’ya yakın Hazne köyünde bulunan Nakşî Tarikatı’nın şeyhi Ahmet Haznevî, on dört araçlık (o gün için önemli bir sayı) bir konvoy eşliğinde Amuda nâhiyesine gelmiş ve taraflar arasında barışı sağlamıştı. O günlerde Suriye, Fransız sömürgesiydi. Müslümanlar ve Hristiyanlar, yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşamış olmalarından dolayı o kadar içli-dışlı olmuşlardı ki, seçimlerde kendi dindaşları yerine karşı dinin adayını açıkça destekleyebiliyorlardı. O gün için Müslümanları temsilen Saîd Ağa ed-Dokorî, Hristiyanları temsilen de Saîd İshak milletvekilliği yapıyorlardı. Yukarıda sözünü ettiğimiz barıştırma hadisesi esnasında, Hristiyan milletvekili Saîd İshak’ın kardeşi olan Melki Bey, Ahmed el-Haznevî’nin huzuruna çıkmış ve elini öpme ihtiyacı duymuştu.”¹⁷⁷

Yukarıda verdiğimiz örnekler, Ahmed el-Haznevî’nin tasavvuf anlayışının, tarikat mensuplarını arttırma faaileyetinden ziyade, toplumun sosyal sorunlarının çözümünden ve dinî duyarlılığı arttırma çabasından ibaret olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca o, eğitim görmemiş bedevî köylülere karşı ne kadar yumuşak ve hoşgörölüyse, ilmin, dinin ve din adamlarının izzeti söz konusu olduğunda, alabildiğince tavizsiz bir sūfidir. Rivâyete göre bir gün Hafırkan aşiretinin reisi Haco Ağa’yı yanına alıp, kendisini sürekli bir yerden başka bir yere sürgüne gönderen ve bir türlü rahat yüzü göstermeyen Fransız işgal kuvvetleri komutanının karşısına çıkarak, “sizin ayağınıza gelmeyi kendime âr ve eksiklik kabul ederim. Çünkü siz ahde vefa nedir bilmeyen ve sözünüzde durmayan insanlarsınız...” şeklinde, o şartlarda kimsenin cesaret edemeyeceği bir üslupla komutanı protesto etmiştir.¹⁷⁸ Bütün bunlar Haznevî’nin tasavvuf ve tarikat anlayışının politik, ekonomik veya sosyal; herhangi bir dünyevi çıkar beklentisi olmayan bir hizmet anlayışı ile ilgili olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

¹⁷⁷ Nezir Demircan, *Halil Güneç Hoca Hayat ve Hatıratı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 33-34; Candan, “Şeyh Ahmet el-Haznevî’nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot”, s. 27. (Ayrıca Bkz: Alâeddîn el-Haznevî, *Nakşbendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*, s. 553).

¹⁷⁸ Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 334; Turan, “Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşbendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı”, s. 403.

1.1.5. Terbiye Metodu

Ahmed el-Haznevî, müridlerini terbiye etme noktasında da çok titiz olduğu, ancak çoğu kez emirlerini işaret yoluyla veya “falancaya söyleyin şu işi yapsın. Fakat bunu benim istediğimi bilmesin” şeklinde birileri aracılığıyla iletmeyi tercih ederdi. Bu hususta da: “O kimsenin zarar görmesini istemiyorum. Çünkü mürid, şeyhine karşı edepsizlik yapar ya da şeyhinin emrini kıracak olursa muhakkak zarar görür” dediği nakledilir. Ayrıca müridlerinden birine bir vazife tevdi eder, o da o vazifeyi yerine getirip şeyhinin memnuniyetini beklerken Ahmed el-Haznevî’nin, melâmî bir tavırla müridin yaptığı işin kusurlarını sayarak hoşnutsuzluğunu dile getirdiği nakledilmektedir.¹⁷⁹

Bunun bir başka örneği de hac yolculuğunda kendisine eşlik eden halifelerine uyguladığı muameledir. Ahmed el-Haznevî, hac farizasını eda etmek için Hicaz’a gittiğinde halifesi İbrahim Gırêsıvâr ve kardeşi Mustafa’yı¹⁸⁰ beraberinde götürür. İbrahim Gırêsıvâr bu yolculukta yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır:

“Haremeyn sınırlarına girdiğimiz andan itibaren Ahmed el-Haznevî’nin bize karşı tavrı değişmiş, bana ve Molla Mustafa’ya sürekli sert davranmaya ve azarlamaya başlamıştı. Öyle ki üzüntüden hiçbir şey düşünemiyorduk. Ahmed el-Haznevî’nin bu tutumu bizi çok şaşırtmıştı. Çünkü bizzat kendisi hacılara nasihatta bulunurken onlara yol arkadaşlarıyla iyi geçinmelerini tavsiye ediyordu. Nihâyet hac farizamızı eda edip dönüş yoluna koyulduk. Haremeyn sınırlarından çıktığımızda, yumuşak bir ses tonuyla beni yanına çağırdı. Ses tonundan dolayı ‘elhamdulillah bugün sinirli değil’ diye sevindim ve derhal koşup yanına gittim. Bana bir ibrik getirmemi söyledi ve vadiye doğru yürümeye başladı. Huzuruna vardığımda birden beni tutup alımdan öptü ve ‘Molla İbrahim! Bana hakkını helal etmeni istiyorum. Çünkü bu yolculukta seni çok hırpaladım. Bu yüzden gözyaşların hiç

¹⁷⁹ Alâeddîn el-Haznevî, *Hazret ve Şâh-ı Hazne*, s.104.

¹⁸⁰ Mustafa el-Haznevî, tarikatta tasavvuf derslerini tamamladığı halde hilâfet alamamıştır. Rivayete göre Ahmed el-Haznevî kendisine hilâfet teklif etmiş, ancak o, hilâfet yükünü kaldıramayacağını öne sürerek tevazu göstermiş ve teklifi geri çevirmiştir. Daha sonra Ahmed el-Haznevî bu hususta, “kabiliyeti ve istidadı tam olduğu halde onun hilâfet almaması içimde bir ukde oldu” diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. (Bkz: Alâeddîn el-Haznevî, *Hazret ve Şâh-ı Hazne*, s. 105).

dinmedi. Lakin şunu bil ki! Vallahi bunu bir hikmete binaen yaptım. Zira kaynaklarımızda zikronulduğuna göre; hac yolculuğu esnasında, küçük de olsa günah işlemek, kişinin hac sevabından mahrum olmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden senin sürekli kalbini kırdım, gam ve kedere boğdum ki, kendi nefsinle meşgul olup günah işlemeye fırsat bulmayasın. Yani senin için kendimi yaktım’ dedi. Daha sonra Kardeşi Mustafa’nın yanına gidip durumu anlattım. Mustafa: “Vallahi bana da aynısını yaptı” dedi.¹⁸¹

Bu da Ahmed el-Haznevî’nin önceki Nakşbendî şeyhleri gibi melâmet neş’sine sahip bir sûfî olduğunu göstermektedir.

1.1.6. Ailesi

Ahmed el-Haznevî iki evlilik yapmıştır. İlk eşi Âmine Hanım’dan, kendisinden sonra silsilesini devam ettiren Muhammed Ma’sûm, Alâeddîn ve İzzeddîn adında üç erkek, bir de kızı (Zekiye) olmak üzere toplam dört çocuğu olmuştur. Erkek çocukları kendisinden hilâfet almış ve sırayla babalarının makamına oturmuşlardır. Zekiye ise Ahmed el-Haznevî’nin babadan kardeşi Muhammed Emîn’in oğlu (Ahmed el-Haznevî’nin yeğeni) Muhammed Saîd’le evlenmiştir. Ahmed el-Haznevî, ilk eşi Âmine Hanım’ın vefatının ardından Nurşîn’den Abdurrahman Tâhî’nin torunu, Abdülbaki’nin kızı (Hazret’in yeğeni) Saîde ile evlenmiş, bu evlilikten de Abdülganî adında bir oğlu olmuştur.¹⁸²

¹⁸¹ Alâeddîn el-Haznevî, *Hazret ve Şâh-ı Hazne*, s. 105-107.

¹⁸² Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, ss. 51-52. Ahmed el-Haznevî, ikinci evliliğini yaptığı Saîde Hanım, üstadı Hazret’in ev halkından olması sebebiyle, şeyhlerine hürmetinden dolayı ondan hiçbir zaman hizmet beklemediği, aksine kendisinin ona hizmet etmek için gayret ettiği nakledilir. Bu hususta şöyle demiştir: “Hanımıma olan saygı ve hürmetim, onun Seydâ-i Tâhî’nin neslinden olmasındandır”. (Bkz: Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 325).

1.1.7. Vefatı

İzzeddîn el-Haznevî, babası Ahmed el-Haznevî'nin vefatına dair kaleme aldığı risalede¹⁸³ naklettiğine göre; Ahmed el-Haznevî vefatının yaklaştığını anlayınca, hanımını oğlu Alâeddîn'in evine gönderdi. Daha sonra üst kısmında, "*Hazret'in eşiğinin küleybi Ahmed'in vasiyetidir. Allah'tan dileği, kendisini adalaletiyle değil, fazl-u keremiyle muamele etmesidir*" yazılı bir kâğıt ile kalem getirdi ve oğlu İzzeddîn'e: "Kâğıdı-kalemi al ve sana söyleyeceklerimi yaz" dedi. Ahmed el-Haznevî, oğlunun ellerinin titrediğini ve gözlerinin dolduğunu görünce, "merak etmeyin, herhangi bir haber almış değilim. Fakat ölüm ani gelebilir, sünnete muvafık olması için tedbiren vasiyetimi yazdırmak istedim" diyerek oğlunu teskin etmek istedi. Ancak İzzeddîn el-Haznevî babasının vefat edeceğini anladı ve yüksek sesle ağlamaya başladı. Zira daha önceleri de birçok defa rahatsızlandığı halde vasiyetle ilgili böyle bir adım atmamıştı. Ayrıca o günlerde rahatsız olduğunu gören zevcesi durumunu sormuş, o da vefatının yaklaştığını açıkça dile getirmişti. Bir başka seferde de mescitte yatsı namazını eda ettikten sonra Kamışlı Müftüsü Molla İbrahim'e dönerek: "Molla İbrahim! Yaş 63 oldu. Tam da Hz. Peygamber'in ömrüne muvafık olarak... ki bu yaş, ömürlerin en hayırlısıdır" diyerek vefat edeceğini haber vermişti. Nitekim Ahmed el-Haznevî bu vasiyetten yaklaşık bir ay sonra vefat etmiştir.¹⁸⁴ Mezkûr risalede Ahmed el-Haznevî'nin vefatına dair daha birçok işaret nakledilmiştir.

Ahmed el-Haznevî, yaşamının büyük bir bölümünü Hazne ve çevresinde geçirdi. Genelde kışın Hazne'de, yazın ise kendisinin kurduğu Telma'rûf köyünde ikâmet eden Haznevî,¹⁸⁵ vefatının yaklaştığını anlayınca, "Hazne bize ait bir yer değildir, orası başkalarının yurdudur. Gün gelir sahipleri orada kalmamıza rıza göstermeyebilirler. En doğrusu kendi köyümüzü inşa etmemizdir" diyerek temelli olarak Telma'rûf'a taşındı. Ahmed el-Haznevî, Telma'rûf'a taşınmasından kısa bir süre sonra 23 Mart 1950 senesinde Perşembe günü 63 yaşında iken vefat etmiş ve

¹⁸³ Bkz: Ek-2.

¹⁸⁴ İzzeddîn el-Haznevî, (İsimsiz Risâle), Salih (Ekinci) el-Garsî Özel Kütüphanesi, vr. 1a-2b.

¹⁸⁵ Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 431 (116. Mektup).

buraya defnedilmiştir.¹⁸⁶ Ahmed el-Haznevî'nin vefatının ardından yerine sırasıyla oğulları Ma'sûm el-Haznevî, Alâeddîn el-Haznevî ve İzzeddîn el-Haznevî geçmiştir.

Ahmed el-Haznevî'nin kabri (Merkad), Suriye'de çıkan iç savaşa kadar sevenleri ve müridleri tarafından ziyaret edilmekte idi. Ancak 2014 yılında Daiş Terör Örgütü, Telma'rûf'taki medrese ve tekkeyle birlikte burayı da bombalamış,¹⁸⁷ ancak örgütün bölgede etkinliğini kaybetmesiyle birlikte, türbe tekrar onarılıp eski haline getirilmiştir.

1.1.8. Eserleri

İrşat ve davet merkezli bir hayat süren Ahmed el-Haznevî'nin kendisinin yazdığı herhangi bir eseri bulunmamaktadır. Ancak hayatında yapmış olduğu sohbetlerin bazıları, oğulları Alâeddîn ve İzzeddîn el-Haznevî tarafından derlenip *Suhab* (Sohbetler) adıyla kitap haline getirilmiştir. Ahmed el-Haznevî'nin birçoğunu Kürtçe olarak yaptığı bu sohbetler, vefatından sonra oğulları Alâeddîn el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî ve halifesi Abdullatif Amude tarafından Arapçaya çevrilmiş ve hattı düzgün olan Ramazan Berzencî'ye yazdırılmıştır.¹⁸⁸ Henüz Türkçeye tercümesi yapılmamış olan bu eserin bir kopyası elimizde mevcuttur.

Ayrıca Nakşbendî-Hâlidî şeyhlerinin bir irşat ve haberleşme yöntemi olan mektuplaşma geleneğinin, Ahmed el-Haznevî tarafından da sürdürüldüğünü görüyoruz. Kendisine yöneltilen şer'î ve tasavvufî soruları yanıtladığı veya farklı münasebetlerle hocalarına, müridlerine, yakınlarına veya devlet ricaline gönderdiği mektuplar, daha sonra oğlu İzzeddîn el-Haznevî tarafından toplanmış ve böylece *Mektûbât* adlı eser ortaya çıkmıştır. Eserin yazma tek nüshası elimizde mevcuttur.¹⁸⁹ Yaklaşık 150 Mektuptan oluşan bu eser, bir dönem Nusaybin müftülüğü yapmış olan

¹⁸⁶ İzzeddîn el-Haznevî, (İsimsiz Risâle), vr. 2b; Candan, “Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot”, s. 28; Kutbeddin Akyüz, “Nakşbendiliğin Muasır Bir Kolu Olarak Haznevîye Tarikatı ve Kurucusu Ahmed el-Haznevî”, s. 6.

¹⁸⁷ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isid-turbe-bombaladi>. (15.01.2020-15:30).

¹⁸⁸ Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Haznevîyye Tarikatı*, ss. 53-54.

¹⁸⁹ Bkz: Ek-1.

Hasip Seven tarafından tercüme edilerek Muhammed Diyâüddîn Nurşînî'nin mektuplarıyla birlikte basılmıştır. (Seriyye Kitabevi, İstanbul, 1982).¹⁹⁰

1.1.9. Halifeleri

Ahmed el-Haznevî, irşat hayatı boyunca farklı coğrafyalardan gelen birçok talebe yetiştirmiştir. Haznevî'nin terbiyesiyle tasavvufta önemli mesafeler kateden bu insanlar, Hazneviyye'nin tasavvuf anlayışının muhtelif bölgelerde yayılmasına katkı sağlamışlardır. Ahmed el-Haznevî, bunlardan 13 kişiye hilâfet vermiştir. Bu halifelerin isimleri şöyledir:

Muhammed Ma'sûk Mutlu (Nurşînî), İbrahim Gırêsivâr, Abdüllatîf Ayınkâfî, Muhammed Sıddîk Altındal (Tepevank/Tatvânî), Hüseyin Ayyıldız (Kertuvînî), Abdurrezzâk Seydaoğulları (Halîlî/Pırêmîrî), Ahmed-i Müftî, Molla Sâlih el-Kuremî, Abdülhakim Erol (el-Hüseyinî/Bilvânîsî), Muhammed Molla Reşîd, Hacı Mûsâ, Molla Cüneyd Motkî ve Hazneviyye'yi devam ettiren oğlu Muhammed Ma'sûm el-Haznevî.¹⁹¹

Ahmed el-Haznevî'nin halifeleri bunlarla sınırlı değildir. Zira oğlu Alâeddîn el-Haznevî'nin vasiyetinden anlaşıldığı kadarıyla, kendisi ve kardeşi İzzeddîn el-Haznevî, babaları Ahmed el-Haznevî'den hilâfet almışlardır.

Ahmed el-Haznevî'nin haliferinin çoğu hakkında maalesef yeterli bilgiye sahip değiliz. Konuyla ilgili elimizde derli toplu tek eser M. Şefik Korkusuz'un *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi* adlı çalışmasıdır. Bu eserde de sadece Ahmed el-Haznevî'nin bazı halifeleri ele alınmıştır. Diğer Hazneviyye şeyhleri ve halifelerinin birçoğu hakkında ise neredeyse yazılı hiçbir kaynak bulunmamaktadır. Bu yüzden söz konusu halifelerin, hayatta olup da gerek Suriye'de gerekse ülkemizde ikâmet eden birinci dereceden yakınlarının birçoğuna ulaşılmış ve mezkûr zatların hayatları hakkında bilgi toplanmıştır.

¹⁹⁰ Çağlayan, *Şark Ulemâsı*, s. 94; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 54.

¹⁹¹ Alâeddîn el-Haznevî, *Hazret ve Şâh-ı Hazne*, s. 63.

1.1.9.1. Muhammed Ma'sûm el-Haznevî

Ahmed el-Haznevî'nin kurduğu Hazneviyye dergâhı oğlu Ma'sûm el-Haznevî ile devam etmiştir. Ma'sûm el-Haznevî bilahare müstakil bir başlık altında incelenecektir.

1.1.9.2. Muhammed Ma'sûk Mutlu (Nurşînî)

Muhammed Ma'sûk Mutlu (Nurşînî), 1325/1906 yılında Bitlis'in Nurşîn (Güroymak) ilçesinde dünyaya geldi. Abdurrahman Tâhî'nin torunu, Ma'sûm Nurşînî'nin (v. 1971) oğludur. Ma'sûm Nurşînî'nin ilk zevcesi Fâtıma Hanım'ın üç çocuğundan biridir. İlim ve tasavvuf muhitinde yetişen Ma'sûk Nurşînî, ilk icâzetini Subaşi ailesinden Molla Abdülbâki'den aldı. Daha sonra kendi medresesini kurup hayatının sonuna kadar talebe yetiştirmekle meşgul oldu.¹⁹²

İlk tasavvuf dersini Hazret'in halifesi "Mela-i Mazın" lakaplı Molla Muhammed Emîn'den alan Ma'sûk Nurşînî, bir müddet sonra bu zât vefat edince Ahmed el-Haznevî'ye intisap etti ve tasavvuf derslerine onun yanında devam etti. Haznevî'nin yanında altı yıllık seyr u sülûkten sonra hilâfet alan Ma'sûk Nurşînî, Nurşîn tekkesine postnişin oldu.¹⁹³

Hayatının sonuna kadar ilimle meşgul olan Ma'sûk Nurşînî, 1395/1975 senesinde hac farızasını eda etmek için gittiği Mekke-i Mükerrerme'de vefat etti. Cenazesi, Cennetül Mualla kabristanında Hz. Hatice'nin kabrinin yakınına defnedilmiştir.¹⁹⁴

Ma'sûk Nurşînî, bir evlilik yapmış, bu evlilikten Abdullah (küçük yaşta vefat etmiştir), Bedreddin ve Veysi adında üç erkek ve beş de kızı olmuştur. Ma'sûk Nurşînî'nin yazılı bir eserinin olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat farklı konulara dair bilgiler içeren mektuplarının derlendiği ancak henüz basılmadığı

¹⁹² Çağlayan, *Şark Ulemâsı*, s. 227; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 351.

¹⁹³ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 351.

¹⁹⁴ Akot, "Nurşîn Medresesinin Yetiştirdiği Mutasavvıflar", s. 212.

kaydedilmektedir.¹⁹⁵ Ayrıca Ahmed el-Haznevî'nin Ma'şûk Nurşîni'ye gönderdiği 11 mektup Ahmed el-Haznevî'nin *Mektubât*'ında yer almaktadır.¹⁹⁶

Ma'şûk Nurşîni'nin bilindiği kadarıyla halifeleri şunlardır: Muhyiddîn Havelî (1987), Hasan Karçıkan (v. 1997), Salih-i Botî, İbrahim Unsusî, Huseyin Mirahura (Botî) (v. 2018), Fudayl-i Zokaydî (v. 1992), Ömer-i Zınahfî (Garzan), Burhaneddin Mücahidi (Tillovî), Muhammed Taşkesenli, Muhammed Nayır (Erzincanî), Fethullah Peçarî (v. 2004), Hasan-i Karanasî (v. 1989), Hâlid-i Muhâcir (Ergânânî), Ali Zokaydî, Muhammed Saîd Yıkılmaz (Tahikî) ve Muhammed Zahid (Hasankale).¹⁹⁷

1.1.9.3. İbrahim Gırêsivâr

İbrahim Gırêsivâr Suriye'nin Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Gırêsivâr köyünde dünyaya geldi. Seyyit bir aileden gelen İbrahim Gırêsivâr, kesin olmamakla birlikte 19. Yüzyılın sonlarında doğduğu tahmin edilmektedir. İlk eğitimini İbrahim Gırêsivâr Sîhâ'dan alan Molla İbrahim, Ahmed el-Haznevî'nin ders halkasına katılarak hem islamî ilimleri okudu hem de hem seyr u sülûkünü tamamlayıp hilâfet aldı. Fransızlar Ahmed el-Haznevî'yi Telma'rûf'tan Deyrizzûr'a sürgün ettiklerinde o da onunla birlikteydi. Ahmed el-Haznevî, Hicaz yolculuğunda hac refiki¹⁹⁸ olarak kendisine eşlik eden bu halife hakkında "Molla İbrahim benim sabrım, ben de onun sabrıyım" diyerek muhabbetini dile getirdiği nakledilmektedir. İbrahim Gırêsivâr 1946 yılında şeyhinden dört sene önce vefat etmiş ve Hazne'ye defnedilmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 352; Akot, "Nurşîn Medresesinin Yetiştirdiği Mutasavvıflar", s. 213.

¹⁹⁶ Ahmed el-Haznevî, bu mektuplarda halifesi Muhammed Ma'şûk'a "şeyhinin torunu" diye hitap etmekte ve son derece saygı göstermektedir. Mektuplar genelde; vird, letâif, murâkabe, râbitânın keyfiyeti ve vakti gibi salikin manevî halleri ve âdâb-ı tarikat hakkındadır. Ayrıca Muhammed Ma'şûk'un, bazı rüyalarına şeyhine arz ettiği ve Ahmed el-Haznevî'nin de bunları yorumladığı görülmektedir. (Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektubât*, 1, 32, 33, 49, 60, 74, 78, 83, 87, 120 ve 17. Mektuplar).

¹⁹⁷ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 352.

¹⁹⁸ İbrahim Gırêsivâr, Ahmed el-Haznevî'nin kardeşi Mustafa ile birlikte şeyhine eşlik ettikleri bu yolculukta yaşadıklarına daha önce temas edilmişti. (Bkz: Alâeddîn el-Haznevî, *Hazret ve Şâh-ı Hazne*, s. 105-107).

¹⁹⁹ (Muhammed Bahâeddîn b. Abdülkadir (d. 1968) ile Kişisel Görüşme: 22.12.2020-15:00).

1.1.9.4. Abdülhakim Erol (Bilvânisî)

Abdülhakim Erol, 1322/1902 yılında Siirt'in Baykan ilçesinin Kermetê isimli köyünde dünyaya geldi.²⁰⁰ Hz. Peygamber'in soyundan geldiği için "Hüseynî", baba ve dedelerinin memleketi olan Bilvanis'e nispetle de "Bilvânisî" diye meşhur oldu. Abdülhakim Bilvânisî'nin babası Muhammed, iyi bir âlim olmasının yanı sıra, Hazret'in de halifesi olduğu rivâyet edilmektedir. Hazret'in halifelerinin arasında isminin geçmemesinin sebebiyle ilgili; "bu ağır yükü kaldıramayacağı endişesiyle Hazret'ten, yaşadığı sürece bunu açıklamaması için ricada bulunduğu ve Hazret'in de bu ricasını kabul ettiği" yönünde haberler nakledilmektedir.²⁰¹

Abdülhakim Bilvânisî küçük yaşta babasını kaybettiğinden dedesi Seyyid Ma'rûf'un himayesinde büyüdü. İlk eğitimini ailesinden aldıktan sonra Molla Muhammed Emîn (Mela-i Mazın), Muhammed Arbovî, Molla Zâhir ve Muhammed Selim Hezânî gibi âlimlerden ders aldı. Abdülhakim Bilvânisî, önceleri Şeyh Hazret'in yanında tövbe etmiş olsa da, ilimle iştigal ettiğinden tarikat derslerini yapamamıştı. Hazret'in vefatından sonra istihare neticesinde gördüğü işaret üzerine Ahmed el-Haznevî'ye intisap etti. Seyr u sülûkünü tamamlayıp şeyhinden hilâfet alan Abdülhakim Hüseynî, irşat için önce Tarunî köyüne, ardından Bilvânis, Kasrik, Gadîrî ve en sonunda da bugün medfun olduğu Menzil köyüne hicret ederek hayatının sonuna kadar burada ikâmet etti. Abdülhakim Erol, 1972 senesinde vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.²⁰²

Abdülhakim Bilvânisî, hayatında iki evlilik yapmış, ilk eşi Fâtıma Hanım'dan Muhammed, Muhammed Raşid (babasının halifesidir) ve Zeynelâbidin adında üç erkek iki de kız çocuğu olmuştur. İkinci eşi Sıddika Hanımdan da Abdülbâkî, Ahmed, Abdülhalim, Muhyiddin ve Enver adında beş erkek dört de kızı olmuştur.²⁰³

²⁰⁰ Konyevî, *Allah Dostları*, s. 225.

²⁰¹ Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, s. 228; Selahaddin Kınacı, *Gavs-ı Bilvânisî Hayatı*, Sey-Tac Yayınları, Ankara, 2006, s. 9,10.

²⁰² Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, ss. 230-242; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 362,363.

²⁰³ Metin Taşkesen, *Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî'nin Hayatı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, 2007, s. 16.

Abdükhakim Bilvânisî'nin herhangi bir eserinin olduğu bilinmemektedir. Ancak irşat hayatında yaptığı sohbetlerin bir kısmı derlenerek *Sohbetler* (Sey-Tac Yay., İstanbul 2007) adıyla neşredilmiştir.²⁰⁴ Ahmed el-Haznevî'nin, kendisine yazmış olduğu mektup ise Ahmed el-Haznevî'nin²⁰⁵ *Maktûbât*'ında yer almaktadır.

Abdükhakim Bilvânisî, kendisinden sonra altı halife bırakmıştır. Bunların isimleri şöyledir: Muhammed Raşid Erol, Abdussamed Melikoğlu (Ferhandî), Ali solmaz (Arıncî), Nasır Kocaman (Nurşîni) (Hazret'in torunudur.), Lutfi Kocaman (Nasır Nurşîni'nin oğludur) ve Molla Vahdettin.²⁰⁶

1.1.9.5. Abdurrezzak Seydaoğulları (Halîfî)

Abdurrezzak Halîfî, 1895 yılında Mardin'in Mazıdağı ilçesine bağlı Halila (Duraklı) köyünde doğdu. Babasının ismi Mustafa'dır.²⁰⁷ Rivâyete göre ailesi önce Medine'den Diyarbakır'ın Lice ilçesine, ardından Mardin'in Mazıdağı ilçesine bağlı Halila köyüne gelip yerleşirler. Muhammed Garzî, Muhammed Şerdî, Abdulmecid Butî, Ahmed Şorşib, Molla Hafid ve Molla Hüseyin Küçük gibi birçok hocadan ders alan Abdurrezzak Halilî, daha sonra Suriye'nin Haseke iline bağlı Amude kasabasında Molla İbrahim ve Molla Ubeydullah'ın talebesi olur.²⁰⁸ Ardından Irak'a giden Halilî, Erbil'e bağlı Şaklava köyünde Abdullah Erbilî ve Hevler'de Molla Küçük'ün ders halkasına katılır ve bir süre sonra tekrar Suriye'ye döner. Eğitimine Molla Ubeydullah'ın yanında bir müddet daha devam eden Abdurrezzak Halîfî, en sonunda Ahmed el-Haznevî'ye gelerek terbiyesi altına girer.²⁰⁹

²⁰⁴ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 368.

²⁰⁵ Ahmed el-Haznevî bu mektupta; Abdülhakîm Bilvânisî'nin rüyada: "Fethullah el-Verkânîsî'nin kendisine kitap takdim etmesini" yorumlamış, ardından sâlikin her daim kendisini kusurlu görmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuştur. (Bzk: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 140 (48. Mektup).

²⁰⁶ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 369.

²⁰⁷ (Mehdi Seydaoğulları (d. 1975) Kişisel Görüşme: 17.04.2021-23:00).

²⁰⁸ Abdullah el-Licevî, *Menâkıbu eş-Şeyh Abdürrezzâk el-Halîfî*, (Yayınlanmamış Eser), ss. 21-22.

²⁰⁹ Sadullah Taşçı, *Hâlidîliğin Haznevî Kolu, Abdurrezzak Halîfî ve Halifeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), HÜSBE, 2018, ss. 31-32; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 345.

Ahmed el-Haznevî'nin yanında tasavvufî amelini tamamlayıp hilâfet alan Abdurrezzak Halîlî, bir süre daha Suriye'de kalmış, ardından Türkiye'ye dönerek irşat faaileyetlerine burada devam etmiştir. Abdurrezzak Halîlî 1980 yılında Mardin'in Kızıltepe ilçesinde 84 yaşında vefat etmiş ve evinin bahçesine defnedilmiştir. Abdurrezzak Halîlî iki evlilik yapmış, ilk hanımından üç erkek beş kızı, ikinci hanımından ise çocuğu olmamıştır. Abdurrezzak Halîlî yedi kişiye hilâfet vermiştir Bunlar: Necmeddin el-Haznevî (Ahmed el-Haznevî'nin yeğeni), İbrahim Bellî, Bedirhan Kânisipî (Kızıltepe), Selâhaddîn Seydaoğulları (oğludur), Cemaleddin Arvâsî, Muhammed el-Bingölî ve Mazhar Bingöl (Nurşînî).²¹⁰ Ayrıca Ahmed el-Haznevî'nin kendisine yazdığı iki mektubu da şeyhinin *Mektûbât*'ında yer almaktadır.²¹¹

1.1.9.6. Hüseyin Ayyıldız (Kınıkî/Kertuvînî)

Hüseyin Kınıkî,²¹² 1308 (m. 1890-91) yılında Nusaybin sınırına yakın, Suriye'nin Hasek ili Kamışlı ilçesine bağlı Lâtifiye isimli köyde doğdu. Babasının adı Muhammed, dedesi ise Ahmed'tir. Aile aslen Van'ın Müküs (Bahçesaray) ilçesinden olup, burada medfun olan meşhur zat Mir Hasan-ı Velî'nin soyundan geldikleri ve seyyid oldukları nakledilmektedir. Annesi Fâtıma Hanım Midyat'ın Haldeh (Sarıkaya) köyündendir. Hüseyin Kınıkî, uzun bir müddet imamlık yaptığı Nusaybin'in Kertuvîn (Duruca) köyüne nisbetle "Kertuvînî", daha sonra vefatına kadar ikâmet ettiği Kınık köyüne nisbetle de "Kınıkî" lakaplarıyla meşhur olmuştur.²¹³ Ayrıca hac yolculuğunda şeyhine refaket ettiğinden, Ahmed el-Haznevî

²¹⁰ Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşibendiyye*, s. 320; Taşçı, *Hâlidiliğin Haznevî Kolu, Abdurrezzak Halîlî ve Halifeleri*, ss. 34-41; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi*, s. 350.

²¹¹ Ahmed el-Haznevî mektuplardan birinde halifesi Abdurrezzâk Halîlî'yi vefat eden kardeşi için taziye etmekte, ikincisinde ise talakla ilgili bir meselede ne yapması gerektiği hususunda yol göstermektedir. (Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 470-471(149 ve 150. Mektup).

²¹² Hüseyin Ayyıldız nüfusta ve resmî kayıtlarda Hasan Ayyıldız olarak geçmektedir. Ancak gerek aile arasında gerekse ilmî ve tasavvufî çevrede Molla Hüseyin olarak bilinmektedir. (Bahaeddin Ayyıldız (d. 1959) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-19:00).

²¹³ (Bahaeddin Ayyıldız (d. 1959) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-19:00); Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi*, ss. 338-339.

kendisine Hacı Hüseyin diye hitap ederdi. Bu yüzden daha sonra arkadaşları arasında Hacı Hüseyin olarak meşhur olmuştur.²¹⁴

Hüseyin Kınıkî, henüz doğmadan babasını, 5-6 yaşlarındayken de annesini kaybettiğinden dayısı Molla Abdurrahman'ın himayesinde büyüdü. Bir süre Saîd Dârâ'nın yanında tahsil gördükten sonra, eğitimine Ahmed el-Haznevî'nin yanında devam etti. Rivâyete göre Ahmed el-Haznevî Nurşîn'e gidip geldiğinde talebesi Hüseyin'i de yanında götürüyor, kendisi tasavvufî amelini devam ettirirken, talebesi Nurşîn medresesinde ilim tahsilini sürdürüyordu. Hüseyin Kınıkî'nin bu zaman zarfında Hazret'ten de tarikat dersi aldığı, Hazret'in vefatından sonra da tasavvuf derslerine Ahmed el-Haznevî'nin yanında devam ettiği nakledilmektedir. Hüseyin Kınıkî Ahmed el-Haznevî'nin hilafetine de şahitlik etmiştir. Ayrıca Molla Hüseyin Ahmed el-Haznevî'nin ilk halifesidir.²¹⁵

Seyr u sülûkünü tamamlayıp hilâfet alan Molla Hüseyin, önce Mardin'in Ömerli ilçesine bağlı Kurka Metina (Kurikê/Çatalyurt) köyünde yaklaşık 10 yıl kadar imamlık yapmış, ardından Nusaybin'in Kertuvîn (Duruca) köyüne gelerek, burada da aynı vazifeyi yaklaşık 30 yıl sürdürmüştür.²¹⁶ Bir müddet sonra da aynı köyden birkaç kişiyle birlikte Kınık/Bakacık köyünü satın alarak hayatının sonuna kadar burada kalmıştır. Hüseyin Kınıkî, 29 Aralık 1975 senesinde 85 yaşında vefat etmiştir. Nusaybin'in Kınık köyüne defnedilen Molla Hüseyin'in kabri, yöre halkı tarafından hâlâ ziyaret edilmektedir. Hüseyin Kınıkî'nin feraiz ilmüne dair hacimli bir eseri vardır. Fakat henüz basılmamıştır.²¹⁷

Hüseyin Kınıkî, hayatı boyunca dört evlilik yapmış ve bu eşlerinden dört erkek yedi de kızı olmuştur. Gerek ilim tahsil ettiği zamanlarda gerekse irşat döneminde birçok zorlukla karşılaşan Hüseyin Kınıkî, durumunu şu şekilde özetlemiştir: “Beş yönden Hz. Peygamberi'in sünnetine uydum. Bunlar: Sakalımı hiç

²¹⁴ (Bahaeddin Ayyıldız (d. 1959) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-19:00).

²¹⁵ (Bahaeddin Ayyıldız (d. 1959) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-19:00); Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, ss. 339-340.

²¹⁶ Rivayete göre Ahmed el-Haznevî bir süre bu köyde irşat faaliyetinde bulunmuş, ayrılacağı zaman köylülerin üzüldüğünü görünce de “merak etmeyin, size benim gibi birini göndereceğim” diyerek Molla Hüseyin'i görevlendirmiştir. (Bahaeddin Ayyıldız (d. 1959) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-19:00).

²¹⁷ (Bahaeddin Ayyıldız (d. 1959) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-19:00); Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşibendiyye*, s. 320; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, ss. 340-342.

kesmedim, ben doğmadan babam vefat etti, annemi de ben çocukken kaybettim, babamdan bana hiç miras kalmadı ve ilk eşim dul idi.”²¹⁸ Hüseyin Kınıkî vefatından sonra üç halife bırakmıştır. Bunlar: Süleyman Gökçe (Kemînî), Muhammed Emin Ayyıldız (oğlu) ve Seyfeddîn el-Haznevî’dir (Ma’sûm el-Haznevî’nin oğlu).²¹⁹

1.1.9.7. Muhammed Molla Reşîd

Muhammed, 1905 yılında Siirt’in Havel (Baykan) ilçesine bağlı Arınç köyünde doğdu. İlk eğitimini babasından alan Muhammed Molla Reşîd, babasıyla birlikte Nurşîn’e giderek tahsiline burada devam etti. Bir müddet sonra da babasının yanında ilmini tamamlayarak 1924 yılında icâzet aldı. Babasına nisbetle Muhammed Molla Reşîd diye anılan Molla Muhammed, Hazret’in vefatının ardından daha önceden Nurşîn’de babasının ilişki kurduğu Ahmed el-Haznevî’ye intisap ederek seyr u sülûke başladı. 1940 senesinde tasavvuf derslerini tamamlayarak hilâfet alan Molla Muhammed, Suriye’nin Haseke ili Kamışlı ilçesine bağlı bazı köylerde hocalık yapmış ve 12 Ocak 1977 senesinde Kamışlı’da vefat ederek buraya defnedilmiştir.²²⁰ Haznevî şeyhlerinin çocuklarının yetişmesinde önemli katkıları olan Molla Muhammed ardından halife bırakmamıştır.²²¹

1.1.9.8. Sıddîk Altındal (Tatvanî)

Muhammed Sıddîk Tatvanî, sonraları Subaşi diye anılan, Nurşîn ve çevresinde yaygın olan Nedran (Subaşi) kabilesine mensuptur.²²² Babası Haşim, dedesi ise Sinan Ağa diye bilinen bir zattır.²²³ I. Dünya savaşıdan önce Nurşîn’de

²¹⁸ (Bahaeddin Ayyıldız (d. 1959) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-19:00); Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, ss. 339-343.

²¹⁹ (Bahaeddin Ayyıldız (d. 1959) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-19:00).

²²⁰ Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 346.

²²¹ Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü’n-Nakşibendiyye*, s. 275.

²²² (Abdurrahman Altındal (d. 1947) ile Kişisel Görüşme: 25.02.2021-12:30).

²²³ Oğlu ve halifesi Abdullah Altındal’ın kaleme aldığı esere göre bilindiği kadarıyla ailenin nesebi şöyledir: Muhammed Sıddîk b. Haşim b. Sinan Ağa b. Hacı Yusuf b. Halil Ağa b. Halid b. Sinan b.

dünyaya gelen Muhammed Sıddîk'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Muhammed Sıddîk, ilk tahsiline Nurşîn'de Hazret'in yanında başlar. Ancak Ruslar Bitlis'e girince, birçok aile gibi o da ailesiyle birlikte hicret etmek zorunda kalır. Bu arada babasını kaybeden Muhammed Sıddîk, Nurşîn'e geri döndüklerinde ailesine bakmak zorunda olduğundan ilim tahsilini devam ettiremez. Rivayete göre Hazret, ilme teşvik etmek için kendisini her gördüğünde “okumaya başladın mı?” diye sorar. Mela-i Mazın'ın “efendim o okuyamaz, onun durumu müsait değil” diyince de Hazret: “Ailesini Allah'a havale etsin ve okusun” diye cevap verdiği nakledilmiştir.²²⁴

Bir müddet sonra tahsiline devam eden Muhammed Sıddîk, ilmî icazetini Muhammed Bâkî'den aldı ve Hazret'in vefatından sonra Hazne'ye gidip Ahmed el-Haznevî'ye intisap etti.²²⁵ Birkaç yıl sonra da hem ilmî hem de tasavvufî icâzetini alarak memleketine döndü. Van ve çevresinde irşad faaliyetlerinde bulunan Muhammed Sıddîk²²⁶ daha sonra Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Tap (Kavakbaşı) köyünde bir mederese kurarak hayatının sonuna kadar ilim ve irşat faaliyetlerine burada devam etti.²²⁷

1397/1976 yılında Tap isimli köyde vefat eden Muhammed Sıddîk, Nurşîn'e defnedilmiştir. Muhammed Sıddîk iki evlilik yapmıştır. İlk eşi Rabia Hanım Abdurrahman et-Tâhî'nin halifesi Reşîd Subaşı'nın kızıdır. Muhammed Sıddîk'in bu eşinden üç kız, iki de erkek çocuğu olmuştur. İkinci eşi Afife Hanım'dan ise üç kız ve dört erkek olmak üzere toplamda 12 çocuğu olmuştur.²²⁸

Tarlân b. Nedr. Abdullah Altındal, *Şeyh Muhammed Sıddik et-Tapevangî'nin Menâkıbı*, (Yayınlanmamış Eser), s. 49.

²²⁴ Altındal, *Şeyh Muhammed Sıddik et-Tapevangî'nin Menâkıbı*, ss. 20-21.

Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 354.

²²⁵ Altındal, *Şeyh Muhammed Sıddik et-Tapevangî'nin Menâkıbı*, ss. 46-47.

²²⁶ (Abdurrahman Altındal (d. 1947) ile Kişisel Görüşme: 25.02.2021-12:30).

²²⁷ (Abdurrahman Altındal (d. 1947) ile Kişisel Görüşme: 25.02.2021-12:30); Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşibendiyye*, s. 318; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 355.

²²⁸ Altındal, *Şeyh Muhammed Sıddik et-Tapevangî'nin Menâkıbı*, ss. 53-54.

Muhammed Sıddîk altı halife bırakmıştır. Bunların isimleri şöyledir: Mustafa Öner (Botî), Ahmed Doğar (Mezîkî), Ali'yi Murhî, Kazım Eren (el-Hivrisî), Hüseyin Turan (el-Hıyertankî) ve oğlu Abdullah Altındal.²²⁹

1.1.9.9. Abdullatif Ayınkâfî

İlim ehli bir aileye mensup olan Ayınkâfî, aslen Ömerkân aşiretindedir. 1899 yılında Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Ayınkaf (Kayapınar) köyünde dünyaya geldi. Çocukluğunu bu köyde geçiren Molla Abdullatif, ilk tahsilini babasından aldı. Daha sonra Yûsuf el-Ansârî ve Osmân Horosî'nin yanında bir süre eğitim gördü ve en sonunda Ubeydullah Hizânî'nin yanında ilmini ikmal ederek 1923 yılında icâzet aldı. Ayınkâfî, ilmi icâzetini aldıktan sonra Midyat'a bağlı Keferzota (Kayalar) köyünde imamlığa başlar. Ancak Türkiye'de ilmi tedrisatın yasaklanması üzerine, Suriye'nin Haseke ili Rasulayn ilçesine bağlı Safih isimli köye hicret ederek burada hem imamlık yapar hem de tedrisatla meşgul olur. Amude'de ikâmet eden Molla Ubeydullah'ın vefat etmesi üzerine de Amude'ye yerleşerek hizmetine burada devam eder. Bu süre zarfında Ahmed el-Haznevî'nin yanında seyr u sülûk ettiği anlaşılan Molla Abdullatif, 1976 yılında vefat etmiştir.²³⁰ Şeyhinin kendisine yazmış olduğu dört mektubu Ahmed el-Haznevî'nin *Mektûbât*'ında yer almaktadır.²³¹ Hayatının sonuna kadar ilimle meşgul olan Ayınkâfî, gerek Suriye'de gerekse ülkemizde tanınan birçok âlimin yetişmesine vesile olmuştur. Halil Gönenç, Hilmî Yücel ve Abdülvahhab Dêrizbîn bunlardan bazılarıdır.²³² Molla Abdullatif üç eser bırakmıştır: *İ'câzü'l-Kur'ân, Hz. Muhammed'in hayatı ve Hâtırat*.

²²⁹ Altındal, *Şeyh Muhammed Sıddîk et-Tapevangî'nin Menâkıbı*, ss. 47-48; (Abdurrahman Altındal (d. 1947) ile Kişisel Görüşme: 25.02.2021-12:30); Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi*, s. 355,356.

²³⁰ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi*, s. 357,358.

²³¹ Ahmed el-Haznevî, bu mektuplarda; zamanın kıymeti, zikrin önemi, hatme-i hâcegânın fazileti ve âdâbı gibi tasavvuf konuları yanı sıra, irşad görevini yürüttüğü bölgede kendisini inkâr eden kimselere karşı nasıl bir tavır takınması gerektiği ve kızının vefatı sebebiyle taziye ve üzüntülerini dile getirdiği hususlara değinmektedir. Mektuplardan da anlaşılacağı üzere Molla Abdullatif hilafet aldıktan sonra da şeyhiyle irtibatını koparmamış, vefatına kadar yakın ilişki içerisinde olmuştur. (Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, (4, 98, 102 ve 118. mektuplar).

²³² (Hilmî Yücel (Midyat Emekli Müftüsü) (d. 1930) ile Kişisel Görüşme: 13.03.2021-11:30).

1.1.9.10. Salih el-Kuremî en-Nakşbendî

Tam adı Salih b. Hüseyin el-Kuremî en-Nakşbendî'dir. Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Kuruma köyünde dünyaya geldi. Doğduğu yere nisbetle "el-Kuremî" künyesini alan Molla Salih, vefatında sonra bölgede en-Nakşbendî lakabıyla anılmıştır. Babası da bir sûfi olan Molla Salih'in doğum tarihi tam olarak bilinmemekte, ancak yaklaşık olarak 1920'li yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. İlk eğitimini babası Sûfi Hüseyin'den alan el-Kuremî, rivayete göre Ahmed el-Haznevî'yi rüyasında görür. Rüyada Ahmed el-Haznevî'nin kendisini çağırdığını gören el-Kuremî rüyaya itibar etmez. İkinci gün aynı rüyayı tekrar görür. Fakat o buna da itibar etmez. Üçüncü gün Şeyh'in: "Eğer gelmezsen adını sâdâtların silsilesinden sileriz" diye tehdit ettiğini görünce, Ahmed el-Haznevî'nin terbiyesi altına girer. Böylece seyr u sülûk hayatına başlayan Salih el-Kuremî, tasavvufî eğitimini tamamlayınca Ahmed el-Haznevî kendisini Suriye'nin Halep iline bağlı Ayn el-Arab/Kobani nahiyesine gönderir. Bölgede bazı aşiret reisleri, köylerine gelmesi karşılında bağ-bahçe vadettikleri, ancak kendisinin buna iltifat etmeyip şeyhinin gönderdiği yeri tercih ettiği nakledilmektedir. Ayrıca görev yaptığı bölgede halkla bazı sıkıntılar yaşadığı ve Ahmed el-Haznevî'nin bir mektup yazarak ona itaat etmeleri hususunda bölge halkını ikaz ettiği söylenir. Zahid bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılan Molla Salih, rivayete göre yaşadığı köye kaçak et geldiğini duyunca hayatının sonuna kadar et yememiş ve yanında bulundurduğu bir miktar ekmekle karnını doyurarak hayatını idame ettirmiştir. Vefat tarihi tespit edilemeyen el-Kuremî'nin kabri Ayn el-Arab/Kobani'dedir. Molla Salih kendisinden sonra halife bırakmamıştır.²³³ Zevcesinin vefatı sebebiyle, Ahmed el-Haznevî'nin kendisine yazdığı taziye mektubu *Mektûbat*'ında basılmıştır.²³⁴

²³³ (Muhammed Said Hüseyin (d. 1981) ile Kişisel Görüşme: 05.08.2020-18:30).

²³⁴ (Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbat*, s. 361 (65. Mektup)).

1.1.9.11. Ahmed-i Müftî

Ahmed-i Müftî, tam Adı Ahmed Abdurrahman Muhammed'tir. Aslen Mardin'in Ömerli ilçesine bağlı Mermarî (Tekkuyu) köyündendir. Babasının adı Abdurrahman, dedesininki ise Muhammed'dir. Aile, Hz. Hüseyin'nin soyundan gelmektedir. İlk tahsilini Saîd Dârâ'dan alan Molla Ahmed, ardından Suriye'nin Haseke iline bağlı, Türkiye sınırına yakın Amude kasabasında Molla Ubeydullah'ın ders halkasına katılır. Daha sonra Şam'a giderek meşhur muhaddis Bedreddin Hasanî'nin talebesi olur ve ilmini ikmal ederek icâzet alır.²³⁵

Zâhirî ilimini tamamladıktan sonra tasavvufa ilgi duyan Ahmed-i Müftî, ilk tasavvuf dersini Suriye'nin Hama şehrinde ikâmet eden Kâdirî şeyhi Necib Hasenî el-Kâdirî'den alır. Ardından Ahmed el-Haznevî'ye gelerek biat eder ve seyr u sülûkünü tamamlayarak hilâfet alır. Zâhiri ilimlerde ileri derecede bir âlim olduğu anlaşılan Ahmed-i Müftî, devlet tarafından bölgede müftü olarak görevlendirildiği için "Müftî" lakabıyla anılmıştır.²³⁶ Ahmed Müftî, hayatı boyunca üç evlilik yapmış ve tespit edilebildiği kadarıyla üç erkek çocuğu olmuştur. 4 Aralık 1999 senesinde 97 yaşında vefat eden Ahmed-i Müftî, ardında üç halife bırakmıştır. Bunlar: Muhammed Halebî, Abdülganî el-Haznevî (Ahmed el-Haznevî'nin oğludur) ve Muhammed en-Nûrî'dir.²³⁷

1.1.9.12. Hacı Mûsâ

Ahmed el-Haznevî'nin halifelerinden Hacı Musa, Alâeddîn el-Haznevî'nin eşlerinden Behiyye Hanım'ın babasıdır. Alâeddîn el-Haznevî'nin bu eşinden çocukları olmamıştır. Hacı Musa seyr u sülûkünü Ahmed el-Haznevî'nin yanında tamamlayınca şeyhi kendisini Suriye'nin Haseke ili Kamışlı ilçesinin günaybatısında

²³⁵ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 345.

²³⁶ Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye*, s. 275; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 345.

²³⁷ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 345; (Muhammed Şakir el-Haznevî (d. 1979) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-23:00).

irşat ile görevlendirdi. Kamışlı'nın Gundor köyünde bir süre ikamet ettiği bilinen Hacı Musâ, daha sonra Sihâ köyüne yerleşti. Hakkında fazla bilgi bulanamayan Hacı Musa'nın 1969-70 yılında Sihâ'da vefat ettiği ve kabrinin burada olduğu nakledilmektedir.²³⁸ Ahmed el-Haznevî'nin, halifesi Hac Mûsâ'ya yazdığı bir mektubu *Mektûbât*'ında yer almaktadır.²³⁹

1.1.9.13. Cüneyd Motkî

Cüneyd Motkî Tasavvûf derslerini Ahmed el-Haznevî'nin yanında tamamlayıp hilâfet aldı. Genelde Suriye'nin batısında irşat faaliyetleri yürüttüğü kaydedilen Molla Cüneyd, Şam, Haleb, Trablus ve Lübnan'da yaşamış ve en sonunda Haleb'e yerleşerek burada vefat etmiştir. Hayatı hakkında başka bilgiye ulaşılammıştır.²⁴⁰

²³⁸ (Halil Bilen (d. 1948) ile Kişisel Görüşme: 16.08.2020- 14:00).

²³⁹ Bu mektubun, Hâcî Mûsâ'nın mektubuna cevap olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Hacı Mûsâ, Ahmed el-Haznevî'den “velisi olmayan bir bayanın nikâhı için hakem olmasını istemekte, ancak şeyhi, hakemlik için Şafii mezhebinde adalet şartı arandığını, kendisini bu vasfa haiz görmediği için de hakem olamayacağını ifade etmekte ve bu konuda Hanefî mezhebinin taklit edilebileceğini ifade etmektedir. (Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 290 (15. Mektup).

²⁴⁰ (Abdüsselâm el-Haznevî (d. 1945) ile Kişisel Görüşme: 11.04.2021-21:20); Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye*, s. 275; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 359.

1.2. Ma'sûm el-Haznevî

Ma'sûm el-Haznevî 1333/1915 yılında Suriye'nin Haseke ili Kamışlı Kazasına bağlı Hazne köyünde doğdu. Ahmed el-Haznevî'nin en büyük oğlu, Hazeviyye dergâhının ikinci şeyhidir. İlk eğitimini babasından alan Ma'sûm el-Haznevî, sarf, nahiv, belâgat fıkıh ve tefsir gibi İslamî ilimleri okuyup icâzet aldı. Aynı dönemde tasavvuf eğitimini tamamlayıp 24 yaşında halife oldu. Kendisini Haznevî tekke ve medresenin hizmetine adayan Ma'sûm el-Haznevî, babası hayatta iken müridlere teveccüh²⁴¹ yapmakla görevlendirilmiş, vefatından sonra da onun makamına geçmiştir.²⁴²

1.2.1. Hayatı, İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Ma'sûm el-Haznevî, heybetli ve babasına nispetle daha sert bir mizaca sahip olduğundan fârûkî meşrep sûfîlerden sayılmaktadır.²⁴³ Bundan dolayı “Esedü'd-dîn ve'd-Dünyâ” (din ve dünya aslanı) veya “es-Sırru ve's-Seyf” (Allah'ın sırrı ve kılıcı) gibi lakaplarla anılmıştır.²⁴⁴ Ayrıca mal varlığı sebebiyle Ubeydullah Ahrâr'a benzetilen Ma'sûm el-Haznevî, buradan elde ettiği geliri medresede okuyan öğrenciler ve kimsesizler için harcamış, bu sebeple de Hazneviyye onun zamanında bölgede daha fazla yayılma imkânı bulmuştur.²⁴⁵

²⁴¹ Son bölümde teveccüh hakkında detaylı bilgi verilecektir.

²⁴² (Heyet), *Âdâbü't-Tarikati'n-Nakşebendiyye*, (Yayınlanmamış eser), s. 177; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 347; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, ss. 80-81.

²⁴³ Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 82.

²⁴⁴ Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye*, s. 269.

²⁴⁵ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, s. 202.

1.2.2. İrşat Faaliyetleri

Genel anlamda tasavvuf tarihinde, özelde ise Nakşbendî-Hâlidî gelenekte, bir nefis terbiyesi ve seyr u sülûk yöntemi olarak hizmetin önemi malumdur. Ma'sûm el-Haznevî de Hazneviyye şeyhleri içinde ilmî yönünden ziyade, hizmete olan düşkünlüğü ve tarikatta ehl-i hâl bir sûfî olmasıyla tanınmaktadır. Bu sebeple bazen medresede talebelere ders verirken, bazen tarlada çift sürerken, bazen de sarığı ve cübbesiyle tekkenin koyunlarını güderken görüldüğü nakledilmektedir. Hatta herkesin istirahatete çekildiği gece vakitlerinde tekkenin helâlarını temizlemek için çıktığı ve bu hususta, “şayet insanların kınamasından (itiraz edip zarar görmelerinden) ve Nakşbendî büyüklerine muhalefet etmekten endişe etmeseydim müridlere -zikir dâhil- tarikatta hizmetten başka bir şeyi emretmezdim” dediği kaydedilmektedir.²⁴⁶

Ma'sûm el-Haznevî, talebelik döneminde de genelde tekkenin hizmetiyle meşgul olmasına ve babasının öğrencilerine nisbetle ilimle daha az iştiğal etmesine rağmen, ilmî açıdan birçok arkadaşından daha ileri bir seviyede olduğu nakledilir. Nitekim yetiştirdiği telebeler ve kendisinden icâzet alan büyük âlimler, -hizmet meşrepli olsa da- onun ilim ile hizmet arasında nasıl bir denge kurduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.²⁴⁷ Ayrıca Suriye'nin seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olan Şükrî el-Kuvvetî döneminde milletvekilliği adaylığı için teklif almış, ancak -tarikatin prensiplerine uygun düşmeyeceği düşüncesiyle- babası Ahmed el-Haznevî

²⁴⁶ Mahmut Çetin, *Şeyh Muhammed Arapkendî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniv. 2019, s. 27; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 81; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşbendiyye*, s. 269; Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 203.

²⁴⁷ Bu hususta kendisiyle ilgili şöyle bir anekdot anlatılmaktadır: “Ma'sûm el-Haznevî, babası Ahmed el-Haznevî zamanında, tekkenin koyunlarını olatmaya götürmüş, koyunlardan birinin doğurması üzerine kuzuyu kucaklayarak eve doğru yola çıkmıştı. Dönüş yolunda bir bedevîyle karşılaştı. Bedevî, talakla ilgili bir fetvâ sormak için Ahmed el-Haznevî'ye gittiğini söyleyince Ma'sûm el-Haznevî bedevînin sorusunu cevapladı. Bedevî yine de dergâha varıp Ahmed el-Haznevî'yle görüştü. Ancak Ahmed el-Haznevî o esnada misafirlerle meşgul olduğundan, onu kendisiyle ilgilenmeleri için çocukları Alâeddîn ve İzzeddîn'e havale etti. Onlarda meseleyi araştırıp bedevî'nin fetvasını cevapladılar. Cevabı duyan bedevî: “Aslında yolda gelirken çobanınız bana cevabı vermişti” dedi. Çobanın nasıl biri olduğu sorulunca, o da Ma'sûm el-Haznevî'yi tarif etti.” Bu olay, Ma'sûm el-Haznevî'nin hizmetle birlikte zâhir ilimlere de vukufiyetine delil olarak görülmüştür. (Bkz: Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 82).

buna müsaade etmemiştir.²⁴⁸ Bu da onun hizmet ve tekke işleri dışında ülkenin genel sorunlarıyla da yakından ilgili olduğunu göstermektedir.

Ma'sûm el-Haznevî, irşat hayatı boyunca gerek kendi gayretleri sayesinde, gerekse yetiştirip, memleketin farklı yerlerinde görevlendirildiği talebeleri sayesinde bölgede önemli hizmetler icra etmiştir. Rivayete göre insanların dinden tamamen uzaklaştığı, hatta bazı camilerin ahıra çevrildiği bir dönemde (1950-1958), özellikle de Hazneviyye'nin teşekkül ettiği Cezîre bölgesinde, camileri ıslah ettirip yeniden ibadete açtırmıştır. Ayrıca bölgede yaşayan aşiretler arasında yıllarca sürüp giden kan davalarına da müdahil olan Ma'sûm el-Haznevî, tarafların uzlaşmasında önemli rol oynamış ve birçok kişinin boş yere kanının dökülmesinin önüne geçmiştir.²⁴⁹

Hâli, kâline baskın bir sûfî olan Ma'sûm el-Haznevî'nin sohbetleri genelde Kürtçe idi. Rivayete göre sohbet meclisinde bulunan bazı sâlikler sohbet dilini bilmedikleri halde cezbeye kapılıp kendilerinden geçerlerdi. Hatta sohbetinin etkisinde kalan bazı sûfilerin, istiğrak halinde iken derûnî nükteler talaffuz ettikleri, ancak bu hal geçtiğinde hiçbir şey hatırlamadıkları nakledilmektedir. Rivayete göre, Suriye'de meşhur şeyhlerden biri olan Şeyh Hâmid Hamevî, Ma'sûm el-Haznevî'nin ziyaretine gelmişti. Telma'rûf'ta misafirlerin ağırlandığı divân'a girip Ma'sûm el-Haznevî'yi görünce, birden çılgık atıp kendinden geçti. Bir süre sonra kendine geldiğinde maiyetindekiler bu halin sebebini sordu. Hamevî: “Şeyh Efendi'yi ve kendisini çevreleyen âlimleri vakar halinde görünce, Hz. Peygamber'in meclisini hatırladım ve kendime hâkim olamadım” diye cevap verdi.²⁵⁰ Ayrıca onun irşat ve gayretleri sayesinde Haseke ve Kamışlı'da birçok eğlence merkezinin kapandığı ve bazı gayrimüslimlerin ihtida ettiği nakledilmiştir.²⁵¹

Ahmed el-Haznevî'nin, üstadı Hazret'e ne kadar bağlı olduğuna ve bunun bir göstergesi olarak Osmanlı-Rus Savaşı'nda bir kolunu kaybeden Hazret'e mutâbaat olsun diye bir kolunu cübbesinden çıkararak giydiğine değinilmiştir. Hâkeza Ma'sûm el-Haznevî'nin de babası ve üstadı Ahmed el-Haznevî'ye aynı hassasiyetle bağlı

²⁴⁸ Envar Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, el-Asîl li't-Tibâa, Haleb, ts., s. 103.

²⁴⁹ Nurettin Aydın, *Nakşibendiliğ'in Hâlidîye Kolu Haznevîler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Mardin İli Örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜ, 2016, ss. 38-39.

²⁵⁰ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 206,211; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye*, s. 270.

²⁵¹ Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 82.

olduğu söylenir. Nitekim o da babasına mutâbaat olsun diye cübbesini, bir kolunu çıkararak giydiği, bazen de makamına oturduğu, hatta onun gibi konuşmaya gayret ettiği nakledilmektedir.²⁵²

1.2.3. Ailesi

Ma'sûm el-Haznevî'nin dört eşinden altısı kız, 12'si erkek olmak üzere toplamda 18 çocuğu olmuştur. Eşlerinin isimleri şöyledir: Vadha, Subhiye, Hasîne ve Hanife.²⁵³ Erkeklerin isimleri: Seyfeddîn, Fahreddîn, Sıbgatullah, Muhammed Sırâc, Abdümelik, Abdülilâh, Muhammed Eşref, Muhammed Fârûk, Abdurrahîm, Muhammed Mubârek, Abdülkâdir ve Muhammed Sıddîk. Kızları ise; Fadîle (Muhammed el-Haznevî'nin eşi, Muhammed Mutâ' el-Haznevî'nin annesi), Atiyye, Mahfûza, Zübeyde, Saadet ve Safiyye.²⁵⁴

1.2.4. Vefatı

Ma'sûm el-Haznevî 1958 yılında 43 yaşında genç sayılabilecek bir yaşta vefat etmiş ve babasının yanına defnedilmiştir. Hayatını hizmete ve müridlerini terbiye etmeye adanmış Ma'sûm el-Haznevî, sekiz yıl kadar süren kısa irşat hayatında birçok âlim ve talebe yetiştirmiştir.²⁵⁵

²⁵² Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 208.

²⁵³ Ma'sûm el-Haznevî bunlardan başka iki evlilik daha yapmış (Rabîa, Sa'diye) ancak bu eşlerinden çocukları olmamıştır.

²⁵⁴ (Abdurrahim el-Haznevî (d. 1950) ile Kişisel Görüşme: 03.04.2021-13:30; (Diyâddin Toğrap (d. 1965) ile Kişisel Görüşme: 25.07.2020-14:00); (Abdullah Muhammed Abdülkâdir (el-Kâziye) (d.1966) ile Kişisel görüşme).

²⁵⁵ (Abdurrahim el-Haznevî (d. 1950) ile Kişisel Görüşme: 03.04.2021-13:30); Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 347.

1.2.5. Halifeleri

Herhangi bir eser kaleme almayan Ma'sûm el-Haznevî, ardından altı halife bırakmıştır. Bunlar: Ahmed-i Molla Ramazan Urfî Gırmîrî, Abdülcélil Öncü (b. Abdülmecid Kermêfî), Muhammed Tanrıkulu (Arabkendî), Muhammed b. Hasan Hacokê, Yûsuf Altıncı (Sîfî) ve kendisinden sonra Hazneviyye'yi devam ettiren kardeşi Alâeddîn el-Haznevî.²⁵⁶ Halifelerinin çoğu hakkında yazılı kaynak bulunmamaktadır. Bu yüzden hayatta olan yakınlarından bilgi alınmıştır.

1.2.5.1. Alâeddîn el-Haznevî

Hazneviyye, Ma'sûm el-Haznevî'den sonra kardeşi Alâeddîn el-Haznevî ile devam etmiştir. Alâeddîn el-Haznevî'nin hayatı, eserleri ve halifeleri müstakil bir başlık altında ele alınacaktır.

1.2.5.2. Yusuf Altıncı (Sîfî)

Tam adı Yusuf b. Mahmud b. Ahmed'dir. Ailenin soyadı Altıncı'dır. Seyyid bir aileden gelen Yusuf Altıncı, 1908 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Site/Çalpınar köyünde doğdu. Çocukluğundan itibaren Telmarûf'ta Ahmed el-Haznevî'nin yanında büyüdü. İlk tasavvufî eğitimine Ahmed el-Haznevî'nin yanında başlayan Altıncı, şeyhinin vefat etmesi üzerine seyr u sülûküne Ma'sûm el-Haznevî'nin yanında devam etti. Ma'sûm el-Haznevî, babasının talebesinin belli bir olgunluğa ulaştığını görünce kendisine hilâfet verdi ve Suriye'nin Haseke ili Kâmişli Kazasına bağlı Gerdivân köyüne gönderdi. Müridlere teveccüh yapma izni de olan Molla Yusuf, bu köyde uzun süre irşatla meşgul olmuştur. Ayrıca burada bir medrese inşa ettirmiş ve yaklaşık 30 sene boyunca birçok âlim yetiştirmiştir. Rivayete göre,

²⁵⁶ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 213; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 347.

bölgede yaygın olan bazı cahiliye adetleri vardı.²⁵⁷ Ancak onun irşat faaliyetlerinden sonra bölge halkı bu adetleri terk ettiler. Gözü yaşlı bir sûfî olan Yûsuf Altıncı'nın son derece vefalı olduğu, Ma'sûm el-Haznevî'nin vefatından sonra da Haznevî dergâhıyla irtibatını koparmadığı, Alâeddîn el-Haznevî ile birlikte sık sık irşad seferlerine çıktığı hatta Alâeddîn el-Haznevî'nin kendisi hakkında “sen ve Molla Abdüllatîf (Ahmed el-Haznevî'nin halifesi) benim iki kanadım gibisiniz” dediği nakledilir.

Rivayete göre İzzeddîn el-Haznevî, hac yolculuğuna çıkacağı esnada kendisini ziyaret etmiş, Şeyh'in geldiğini duyun Altıncı, hasta haliyle şeyhin ayaklarına kapanmak istemiş, fakat İzzeddîn el-Haznevî buna müsaade etmemiştir. Ancak ricası üzerine İzzeddîn el-Haznevî'nin kendisine teberrük tövbesi verdiği nakledilmektedir. Ayrıca güzel bir sese sahip olan Molla Yusuf, bazen şeyhinin huzurunda kaside okuduğu kaydedilmektedir. Yusuf Altıncı 1980 senesinde Suriye'nin Haseke ili Kâmişli kazasında vefat etmiştir. Ancak naaşı Telma'rûf'a nakledilerek Haznevî şeyhlerinin merkadına defnedilmiştir. Vefat ettiğinde İzzeddîn el-Haznevî, “taziye bizim taziyemizdir” diyerek, üç gün boyunca taziyesiyle bizzat ilgilenmiştir. Ayrıca onun hakkında: “Molla Yusuf muhabbet üzere öldü” dediği nakledilmektedir. Hayatını ilme ve hizmete adayan Molla Yusuf kendisinden sonra halife bırakmamıştır.²⁵⁸

1.2.5.3. Muhammed Hacokê

Tam Adı Muhammed b. Hasan en-Nakşbendî'dir. 1313/1895-96 yılında Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Açikköy (Bâmîdê) köyünde doğdu. Aslen Hakkâri'li olan ailenin bölgeye tam olarak ne zaman hicret ettiği bilinmemektedir. Muhammed Hacokê ilk eğitimini Ahmed eş-Şibistânî ve dönemin Nusaybin müftüsü Şeyhzâde-i Müftî gibi şahsiyetlerden aldı. Daha sonra Ahmed el-Haznevî'ye teslim

²⁵⁷ Molla Yusuf'un görev yaptığı bölgede şeriata aykırı birçok cahiliye âdeti bulunuyordu. Kadın-erkek mahremiyeti gözetmeden yedi gün yedi gece düğün yapmak, yıkanmadan haftalarca cünüp gezmek vb. bunlardan sadece bazılarıdır. (Necat Altıncı (d. 1966) ile Kişisel Görüşme: 28.07.2020-22:30).

²⁵⁸ (Necat Altıncı (d. 1966) ile Kişisel Görüşme: 28.07.2020-22:30).

oldu. Bir süre Ahmed el-Haznevî'nin yanında seyr u sülûk eden Hacokê, şeyhinin vefatı üzerine tasavvufî eğitimine oğlu Ma'sûm el-Haznevî'nin yanında devam etti. Ahmed el-Haznevî'nin, "Hazret'ten (Muhammed Diyâeddin) ne aldıysam sana aktardım" dediği ve şeyhinin (Muhammed Diyâeddin) cübbesini kendisine hediye ettiği nakledilmektedir.²⁵⁹ Ma'sûm el-Haznevî'nin gözetiminde seyr u sülûkünü tamamlayıp hilâfet alan Muhammed Hacokê, Cabel-i Abdülaziz²⁶⁰ bölgesinde bir medrese ve mescit inşa ettirmiş ve hayatının sonuna kadar ilimle meşgul olmuştur. Naaşı Suriye'nin Haseke iline defnedilen Molla Muhammed'in vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Muhammed Hacokê bir kişiye hilâfet vermiştir. O da oğlu, Haseke eski müftüsü Molla İbrahim b. Muhammed b. Hasan en-Nakşbendî'dir.²⁶¹

1.2.5.4. Ahmed-i Molla Ramazan

Ahmed-i Molla Ramazan 1920 yılında Mardin ili Nusaybin ilçesine bağlı Kuyular (Cıbilgrav) köyünde doğdu. Dedesi Molla Ramazan'a nisbetle Ahmed-i Molla Ramazan olarak tanınmaktadır. İlim ehli bir aileye mensup olan Ahmed-i Molla Ramazan ilk eğitimini babasından aldı. Ardından Ahmed el-Haznevî'nin halifelerinden Haseke eski müftüsü Molla Ahmed'den ders aldı. Daha sonra şer'î ilimleri tahsil etmesi için babası kendisini Hazne'ye Ahmed Haznevî'nin yanına gönderdi. Rivâyete göre, Ahmed-i Molla Ramazan seyr u sülûkünü Ahmed el-Haznevî'nin yanında tamamladı. Fakat hilâfet alamadan Ahmed el-Haznevî vefat edince terbiyesini Ma'sûm el-Haznevî üstlendi ve bir süre sonra hem ilmî icâzeti hem de Nakşbendiyye hilâfetine layık görüldü. Ma'sûm el-Haznevî'den hilâfet alan Molla Ahmed, Suriye'nin Haseke iline bağlı Amûde kasabasının birçok köyünde görev yaptı ve sonunda Gêrmeyîr köyüne yerleşti. Ahmed-i Molla Ramazan birçok âlim yetiştirmiştir. Abdülaziz Cellûd, Molla Abdülhamîd, Molla Zühdi, Hüseyin

²⁵⁹ Oğluyla yaptığımız görüşmede, cübbenin aile tarafından hala muhafaza edildiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

²⁶⁰ Cabel-i Abdülaziz, Suriye'nin kuzeydoğusunda, Haseke iline bağlı ve şehir merkezinin yaklaşık 35 km güneybatısında yer alan dağın adıdır. (Bkz: http://www.syriatourism.org/ar/page117/%D8%AC%D8%A8%D9%84_%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B2%D9%8A%D8%B2).

²⁶¹ (Haseke eski müftüsü İbrahim b. Muhammed (d. 1937) ile Kişisel Görüşme: 31.07.2020-20:30).

Battûş ve İzmir’de mukim olan Hüseyin Tınâtê ile kardeşleri Muhammed ve Adana’da mukim Ramazan Tınâtê (Ulus) bunlardan sadece birkaçıdır. Ahmed-i Molla Ramazan 5 Haziran 1985 senesinde geçirdiği bir kalb krizi sonucu Suriye’nin Haseke ilinde hayatını kaybetti. Cenazesi, babaları ve kardeşlerinin medfun olduğu Amûdê’ye nakledilerek buraya defnedildi. Ahmed-i Molla Ramazan kendisinden sonra halife bırakmamıştır.²⁶²

1.2.5.5. Muhammed Tanrıkulu (Arabkendî)

Tam adı Muhammed Şerîf Tanrıkulu’dur. Nesebi Hz. Peygamber’e ulaşan Arabkendî, 1911 yılında Diyarbakır’ın Bismil ilçesine bağlı Bayındır (Arabkend) köyünde dünyaya geldi. Doğduğu yere nisbetle Arabkendî olarak meşhur oldu. Küçük yaşta babası Seyyid Yusuf’u kaybettiğinden Annesi Rabia Hanım’ın himayesinde büyüdü. İlk eğitimini köyün imamı Molla Sait’ten aldı. Daha sonra civar bölgede farklı medreseleri dolaşarak birçok hocadan ilim tahsil etti. Bu süre zarfında Kemâl Hâmidî’ye intisap etti. Şeyhinin vefat etmesi üzerine 1953 senesinde Suriye’ye geçerek Ma’sûm el-Haznevî’nin terbiyesi altına girdi. Burada yoğun bir seyr u sülûk sürecinden geçen Arabkendî, hizmetlerinden dolayı “kennâs” (süpürgeci) lakabıyla anıldığı kaydedilir. Arabkendî, Ma’sûm el-Haznevî’nin yanında üç sene eğitim gördükten sonra 1956 yılında hilâfet aldı ve şeyhinin talimatıyla memleketine dönerek ilmî faaliyetlerine burada devam etti. Arabkendî, 1987 yılında geçirdiği rahatsızlık sonucu Ankara İbn Sina Hastanesine kaldırılmış, ancak yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamayarak hayatını kaybetmiştir. Arabkendî’nin naaşı iki gün sonra Diyarbakır’a nakledilerek memleketi Arabkend’de defnedilmiştir. Muhammed Arabkendî geride birçok halife bırakmıştır. Bunların isimleri şöyledir: Muhammed Emin Gercüşî, Bekir Hapsinâsî, Abdülhalim Haştrekî, Molla Reşat (Batman), Muhammed Salih Ekinci (Gursî), Muhammed (Kızıltepe),

²⁶² (Abdülbâkî Ramazan (d. 1953) ile Kişisel Görüşme: 12.08.2020-17:00).

Muhammed Naci (Arabkendî'nin yeğeni), İbrahim Bismil/Kerxî, Sabri Kozluk/Belikâ), Nasreddin Gercüş/İlozî, Ahmed Halilî ve Molla Rıdvan.²⁶³

1.2.5.6. Abdülcelil Öncü (Kermêtî)

Abdülcelil Öncü 1905 yılında Mardin'nin Ömerli ilçesine bağlı Kermêtê (Kayabalı) köyünde doğdu. Babasının adı Abdülmecîd'dir. Bölgede “seydâ-i Kermêtê” olarak bilinen Abdülcelil Kermêtî, ilk tasavvuf derslerini Ahmed el-Haznevî'den aldı. Ancak Ahmed el-Haznevî'nin vefat etmesi üzerine Ma'sûm el-Haznevî'nin terbiyesi altına girdi ve 1952 yılında Mâ'sum el-Haznevî'den hilâfet aldı. Suriye'nin kuzeydoğusunda Türkiye sınırına yakın bölgede Cetel köyünde bir süre imamlık yaptıktan sonra 1959'da memleketine döndü. Daha sonra Mardin'in Ömerli ilçesine bağlı Kurka Metina (Kurkê/Çatalyurt) köyüne yerleşti. Hayatının sonuna kadar bölgede irşâdla meşgul olan Abdülcelil Öncü, Ocak 1980 yılında vefat etti. Kabri Mardin merkeze bağlı Kurka Çeto (Aytepe) köyünde olup halen ziyaret edilmektedir. Abdülecilil Kermêtî'nin tek halifesi oğlu Muhammed Zahir Öncü'dür.²⁶⁴ Muhammed Zahir Öncü, Şanlıurfa'nın Bozova ilçesine bağlı Saf köyünde ikamet etmekte, tarikî faaliyetlerini burada sürdürmektedir.²⁶⁵

²⁶³ Muhammed Salih Ekinci, “Sîre ve Mesîre”, *Toplumsal Barışa Katkıları Açısından Cami ve Din Görevlileri, V. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri*, Mardin, 2014, ss. 63-77; Mahmut Çetin, *Şeyh Muhammed Arabkendî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniv. 2019, ss. 7-19; M. Şerif Eroğlu, “Yirminci Yüzyılda Halidiliğin Bir Temsilcisi: Molla Muhammed Arabkendî”, *Uluslararası Mevlana Hâlid-i Bağdâdi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Erdal Baykan, Mehmet Keskin, Ankara, 2012, ss. 189-206.

²⁶⁴ Kimlikte adı, yazdığımız şekliyle: Muhammed Zahir Öncü'dür. Ancak aile arasında Muhammed Zâhid, halk arasında ise Saf'ın (köyü) Seydası/Şeyhi olarak bilinmektedir. (Abdüselam Öncü (d. 1973) ile Kişisel Görüşme: 11.04.2021-21:00).

²⁶⁵ Muhammed Zahir Öncü (d. 1953). 25.08.2020-19:30.

1.3. Alâeddîn el-Haznevî

Alâeddîn el-Haznevî, Ahmed el-Haznevî'nin ikinci büyük oğlu, Hazneviyye dergâhının üçüncü şeyhidir. 1919 yılında Suriye Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Hazne köyünde dünyaya geldi. İlmî ve tasavvufî bir muhitte yetişen Alâeddîn el-Haznevî ilk eğitimini babasından aldı. Daha sonra babasının halifelerinden Muhammed Molla Reşîd gibi şahsiyetlerin ilminden istifade etti. Ardından tahsilini babasının medresesinde tamamlayıp icâzet aldı. Gençliğinin büyük bir bölümünü ilim tahsiliyle geçiren Alâeddîn el-Haznevî, ilmî icâzetinde, babası Ahmed el-Haznevî'nin "el-fâdıl el-elmaî" (faziletli, üstün zekâlı) şeklinde övgüsüne mazhar oldu.²⁶⁶

1.3.1. Hayatı, İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Hem zâhiri ilmîni hem de tasavvuf derslerini babasının himayesi altında tamamlayan Alâeddîn el-Haznevî, ilk Nakşbendiyye hilâfetini de babasından aldı. Gerek babasının zamanında gerekse ağabeyi Ma'sûm el-Haznevî'nin irşat döneminde tekke ve medresenin idari işleri ve talebelerin tedrisatıyla meşgul oldu. Ağabeyi Ma'sûm el-Haznevî'nin 1958 yılında vefat etmesi üzerine irşat makamına geçti.²⁶⁷

Rivayete göre Alâeddîn el-Haznevî, ağabeyi Ma'sûm el-Haznevî vefat ettiğinde kendisi hazır değildi. Bu yüzden Ma'sûm el-Haznevî'nin naaşı bir gün süreyle camide bekletildi. Alâeddîn el-Haznevî seferden döndüğünde, önce camiye girip iki rekât tahiyet'ül-mescid sünnetini kıldı, ardından ağabeyinin cenazesinin yanına gelip başını açtı ve alnından öperek kısa bir konuşma yaptı:

²⁶⁶ (Heyet), *Âdâbü't-Tarîkati'n-Nakşbendiyye*, s. 178; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşbendiyye*, s. 271; Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 214; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 83.

²⁶⁷ (Abdüsselâm el-Haznevî (d. 1945) ile Kişisel Görüşme: 11.04.2021-21:20); Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 83.

“Kardeşlerim! Üzülmeyin, bu kaybımızın hem onun hem de bizim için hayırlı olmasını diliyoruz. Muhakkak ki O’nun herşeye gücü yeter.

الآ لا تحزنن أبا البلية فلرحمن ألطاف خفية

Ey belaya düçar olmuş kardeşim! Üzülme!

Zira Rahman’ın gizli nice lütufları vardır.

Aranızda ben varım. Onun izinden gidip, eserlerini ihya edeceğim. Ve inşallah, bu eşik önceden olduğu gibi, bundan sonra da ilim, zikir ve zâkirlerle mamur olmaya devam edecektir.”²⁶⁸

Alâeddîn el-Haznevî, bu kısa ve veciz konuşmasıyla hem müridleri teskin etmiş hem de bu gibi ağır musibetlere karşı nasıl bir tavır takınılması hususunda aile efradına ve müridlerine önemli bir ders vermiştir.

1.3.2. İrşat Faaliyetleri

Alâeddîn el-Haznevî, Ma’sûm el-Haznevî’nin vefatının ardından, babasının ve ağabeyi şeyh Ma’sûm el-Haznevî’nin halifelerinin bütün ısrarlarına rağmen yaklaşık üç ay kadar irşada başlamamıştır. Bunun sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür; Ağabeyi Ma’sûm el-Haznevî’nin vefatına olan üzüntüsü, kendisini bu makama layık görmemesi, manevî bir işaret beklediği... bu görüşlerden bazılarıdır. Ayrıca bu süre zarfında babasının halifesi ve Abdurrahman Tâhî’nin torunu Ma’sûk Nurşînî, taziye için Telma’rûf’a gelmiş ve burada yaklaşık bir buçuk ay kalmıştı. Babasının bu müstesna halifesine hürmetinden dolayı irşada başlamadığı şeklinde de nakiller mevcuttur. Bu sebep/sebeplerden dolayı Alâeddîn el-Haznevî üç ay geçtikten sonra Medine’ye Hz. Peygamber’i ziyarete gitmiş ve ziyaretten döndükten sonra 1958 yılında bilfiil irşat faaliyetlerine başlamıştır. Rivayete göre

²⁶⁸ Geçer, *Asdâfü’l-Enfâs*, s. 216.

onun ilk irşadı, (Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olsun diye) ailesi ve yakınlarına nasihat etmesi şeklinde olmuştur.²⁶⁹

Peygamber aşığı bir sûfî olduğu söylenen Alâeddîn el-Haznevî'nin, Hz. Peygamber'in ismi anıldığında vücudunun titrediği ve kendisini O'nun huzurundaymış gibi bir hâl aldığı nakledilmektedir.²⁷⁰ Rivayete göre Hz. Peygamber'e bağlılığın önemini ifade etmek için birçok kez şu beyiti terennüm ederdi:

ومن المحال المشي في طرق الصفي يا سعد من دون التباع المصطفى

*Safâ yollarında yürümek muhaldir, ey Sa'd! Mustafa'ya (s.a.v.) tabi olmadan!*²⁷¹

Alâeddîn el-Haznevî'nin Hz. Peygamber hakkında yazdığı birçok kasidesi bulunmaktadır. Bunlardan *Ya Rasûlullah Meded* olarak da bilinen *Em Zelîlun* kasidesi,²⁷² Doğu ve Güneydoğu bölgesi başta olmak üzere günümüzde ehli tarafından farklı makamlarda icra edildiği bilinmektedir.²⁷³

Rivayete göre Alâeddîn el-Haznevî, irşat makamına oturduğu ilk zamanlarda, râbitanın (tevazu olarak) babası Ahmed el-Haznevî'ye yapılmasını emretmişti. Bir süre sonra şeyhe yakın bazı kimseler, vefat etmiş kimseye râbîta yapmanın zor olduğunu ve hâl böyle olunca da yeterince isitafade edemediklerini, bu yüzden de râbîtayı kendisine yapmak istediklerini iletiler. Zira tasavvufta aslolan müridin hayatta olan şeyhe râbîta yapmasıdır. Bunun üzerine Alâeddîn el-Haznevî gözlerini kapatır ve bir süre muarakabe halinde durduktan sonra: “Vallahi şu anda, bu çamurun içinde ve bunca mesafeye rağmen Ebu'z-Zehrâ'dan (Hz. Peygamber'den) kemâlâtı celbedebilirim. Müridin niyeti sahih olduktan sonra ölüm veya mesafe feyz-u

²⁶⁹ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 216; Kutbeddîn Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 83,84.

²⁷⁰ İzzeddîn el-Haznevî, ağabeyi ve şeyhi Alâeddîn el-Haznevî'nin Peygamber aşkı hakkında şöyle bir anekdot aktarmaktadır: “Babam Ahmed el-Haznevî'nin yanında oturuyorduk. İçeriye ağabeyim Alâeddîn girdi ve babamıza: ‘Hz. Peygamber'in bütün sünnetlerine harfiyyen uyabilmem için bana dua et’ dedi. Bunun üzerine Ahmed el-Haznevî: ‘Bunu şimdiye kadar baban bile gerçekleştirmedi, sen nasıl gerçekleştireceksin’ diye cevap verdi ve ona sünnetle ilgili dikkat etmesi gereken hususlar hakkında tavsiyelerde bulundu. (Bkz: <http://www.Haznevî.net/Haznevî-ekolu/Haznevî-mursidlerine-genel-bir-bakis.html>). (01.02.2020-11:15).

²⁷¹ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 226.

²⁷² Kaside, Türkçe tercümesiyle birlikte ekler kısmında verilmiştir. (Bkz: Ek-6).

²⁷³ Örnek için Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=uPtAGAYKdnM>. (10.09.2020-12:15).

nisbetin akışına mâni değildir” diyerek Hz. Peygamber’le olan bağının ne kadar kuvvetli olduğunu ifade eder.²⁷⁴

Alâeddîn el-Haznevî’ye göre Nakşbendî şeyhlerinin görevi, müridleri nefsanî ve dünyevî bağlardan kuratarıp Hakk’a ulaştırmaktır. Nitakim kendisine “Abdülkadir Geylânî mi yoksa Şâh-ı Nakşbend mi daha büyüktür?” diye bir soru yöneltilmiş, o da: “Abdülkadir Geylânî kendisinden meded istenildiğinde, rûhâniyetiyle orada hazır olur. Nakşbendî şeyhleri ise metal parçalarının içine daldırıldığında onları kendisine çeken miktânîs gibidirler. Yani müridleri cezbederek Allah’a ulaştırırlar” diye cevap vermiştir.²⁷⁵

Alâeddîn el-Haznevî, babası ve ağabeyi zamanında olduğu gibi şeyhliği döneminde de ilimle iştiğal etmeye ve âlim yetiştirmeye devam etmiştir. Rivayete göre Alâeddîn el-Haznevî sefere çıkacağı zaman ders kitaplarını yanına alır, yolculuk esnasında ders vereceği bölümleri mütalaa eder ve seferden döndüğünde önce medreseye uğrayıp derslerini verir sonra evine giderdi. Birkaç gün arayla üç çocuğunu kaybettiği halde yine de talebelerin derslerini ihmal etmediği nakledilmektedir.²⁷⁶

Alâeddîn el-Haznevî, şeyhliği döneminde birçok âlim yetiştirmekle birlikte, bir yandan kendi döneminde yaygınlaşmaya başlayan Suudi Arabistan kaynaklı Vehhâbilik akımıyla mücadele etmiş, bir yandan da din karşıtı moderniteye karşı fikir savaşı başlatmıştır. Ayrıca yazdığı şiirlerde ve kasidelerde ilmiyye sınıfının moderniteye karşı tutumunu oldukça sert bir dille eleştiren Alâeddîn el-Haznevî, söz konusu kesimi, “ser sebeb şeyh u melâne” (asıl sebep şeyh ve mollalardır) dizeleriyle, ulemâ sınıfının, modernitenin halk arasında yayılmasının doğrudan sorumlusu olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁷ Zira ona göre âlimler, memleketin ve halkın bozulmasına karşı tuz mesabesinde dirler. Fakat âlimlerin bozulması halinde onları ıslah edecek başka bir madde yoktur. Bu manada şöyle bir beyit okuduğu rivâyet edilmektedir:

²⁷⁴ Geçer, *Asdâfî 'l-Enfâs*, ss. 219-220.

²⁷⁵ Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, s. 83.

²⁷⁶ Geçer, *Asdâfî 'l-Enfâs*, s. 222, 224.

²⁷⁷ Turan, “Bir Mutasavvîf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşbendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı”, s. 405.

يا علماء السوء يا ملح البلد من يصلح الملح إذا الملح فسد!

*Ey kötü âlimler, ey memleketin tuzu (âlimler)! Tuz bozulursa tuzu kim ıslah eder!*²⁷⁸

Alâeddîn el-Haznevî, irşat döneminde toplumsal olaylara da duyarsız kalmamıştır. Zaman zaman siyasîlerin ve devlet erkânının dahi çözmekten aciz kaldığı sorunlara müdahil olmuş, aşiretler arasındaki birçok husumet ve kan davalarını sonlandırarak büyük felaketlerin ve fitnelerin yaşanmasına engel olmuştur.²⁷⁹

Alâeddîn el-Haznevî, vakur ve çok sabırlı bir yapıya sahip olduğu, ancak şer'î hükümler söz konusu olduğunda son derece sert ve tavizsiz birine dönüştüğü söylenir. Rivâyete göre bölgede yaşayan genç biri, bir kızı kaçırmıştı. Alâeddîn el-Haznevî bunu duyduğunda -tazir olsun diye- önce gencin yüzünü karartmış, sonra merkebe ters bindirip çocuklara köyü gezdirtmiş, ancak daha sonra nikâhlarını kıydırmış ve evlenmelerine müsaade etmişti. Alâeddîn el-Haznevî'nin bu tavrı ilk zamanlar anlaşılammış, ancak daha sonra onun bu olay başkalarına ibret olmuş ve bölgede bu gibi olayların yaygınlaşmasının önüne geçmiştir.²⁸⁰

1.3.3. Ailesi

Alâeddîn el-Haznevî hayatında iki evlilik yapmıştır. Bu evlilikten Abdüsselâm, Abdülbâkî ve Muhammed Hâlid adından üç erkek, yedi de kız olmak üzere toplam 10 çocuğu olmuştur.²⁸¹

²⁷⁸ Geçer, *Asdâfî 'l-Enfâs*, s. 217.

²⁷⁹ Alâeddîn el-Haznevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi (Tuhfetü 'l-Alâiyye'den)*, haz. M. Fatih Çakır, Semerkand, İstanbul, 2014, s. 12.

²⁸⁰ Geçer, *Asdâfî 'l-Enfâs*, s. 217.

²⁸¹ (Muhammed Zâfir el-Haznevî (d.) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-20:00).

1.3.4. Vefatı

Ramazan ayı geldiğinde Alâeddîn el-Haznevî'nin sık sık bu ayın faziletinden bahsederek şöyle dua ettiği nakledilmektedir: “Ya Rabbî! Ömrüm varsa önümüzdeki Ramazanı görmeyi nasip et. Şayet ömrüm Ramazan'a yetişmeyecekse bu Ramazan içerisinde emanetini al.” 16 Kasım 1969 yılının Ramazan ayının beşinci gününde ciğerlerinden rahatsızlanan Alâeddîn el-Haznevî, Şam'da bir hastaneye kaldırıldı. Ancak tüm müdahalelere rağmen kurtarılamayarak Şam'da vefat etti. Bir gün sonra da naaşı Telma'rûf'a nakledildi ve babası Ahmed el-Haznevî ve ağabeyi Ma'sûm el-Haznevî'nin yanına defnedildi.²⁸²

Alâeddîn el-Haznevî, vasiyetinde yerine biraderi İzzeddîn el-Haznevî'yi postnişin tayin etmiş ve diğer halifelerin ona kayıtlı olduğunu bildirmiştir.²⁸³ Ayrıca biraderinin, babaları Ahmed el-Haznevî tarafından da mucez olduğunu vurgulayan Alâeddîn el-Haznevî, halefine diğer halifelerini azletme yetkisi de vermiş ve bu hususta diğer halifelerin hilafetlerinin dergâhın yeni postnişinine itaatle kayıtlı olduğunu ifade etmiştir. Alâeddîn el-Haznevî'nin, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin merkezîyetçi tarikat anlayışını anımsatan bu uygulaması²⁸⁴ kendisinden sonra gelen diğer Hazneviyye şeyhleri tarafından da sürdürülmüştür.²⁸⁵ Nitekim Alâeddîn el-Haznevî'nin bazı halifeleri, vasiyetine bağlı kalmadıkları ve tarikatı kendi çıkarları doğrultusunda istismar ettikleri gerekçesiyle daha sonra İzzeddîn el-Haznevî tarafından azledilmişlerdir. Bu hususa İzzeddîn el-Haznevî bahsinde değinilecektir.

1.3.5. Eserleri

Eser telif konusunda Hazneviyye şeyhlerinin en velûdü Alâeddîn el-Haznevî'dir. Bu yüzden eserlerini kısaca tanıtmak istiyoruz.

²⁸² Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, ss. 84-85.

²⁸³ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 38-40; (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn Şeyh İzeeddin el-Haznevî*, b.y., 1996, ss. 25-26. (Türkçe tercümesiyle birlikte vasiyetin tamamının için bkz: Ek-3).

²⁸⁴ Bkz: Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, ss. 121-122 (Dipnot).

²⁸⁵ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 34. (İcâzetin Arapça sureti için bkz: Ek-4).

1.3.5.1. *Tuhfetü'l-Alâiyye*

Tuhfetü'l-Alâiyye, Alâeddîn el-Haznevî'nin en meşhur eseridir. Kürtçe olarak kaleme alınan eser, itikat, ibadet ve tasavvuf olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. İtikat bölümü; imanın şartları, Allah'ın sıfatları, hayır ve şer, peygamberler, kitaplar, melekler, insanların ve meleklerin dereceleri, evliyâ ve imamlar, arş, kürsî ve levh-i mahfûz, ecel ve rızık, ölüm ve kabir suali, haşir-neşir ve şefaât, kevser havuzu, cennet ve cehennem gibi konulardan oluşmaktadır. İbadet bölümünde; taharet, namaz, oruç, zekât, hac, helal ve haramlar, faziletli ibadetler ve anne babaya itaat gibi konulara değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde, zina ve içki içmenin cezası gibi had konularına da yer verilmiştir. Tasavvuf bölümünde ise; mürşide intisâb, kâmil mürşidin alametleri, tarikatta ihlâs, muhabbet ve teslimiyetin önemi, sûfilerin ahlak ve edebi gibi mevzular ele alınmıştır.²⁸⁶

Eserin itikat bölümü, Eş'arî mezhebine göre yazılmış olup kalamî tartışmalar içermemektedir. İbadetler bölümü ise Şâfiî mezhebine göre yazılmıştır. İçeriği bir bütün olarak değerlendirildiğinde eserin mübtediler için yazıldığını söyleyebiliriz. Eser, 2017 yılında orijinal diliyle Kürtçe olarak basılmıştır. (Ayfa Yayınları, İstanbul, 2017). Eser daha sonra Diyaddin Demir tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek aynı adla neşredilmiştir. (İstasyon Grafik, İstanbul, ts.).

Ayrıca eserin itikatla ilgili bölümü Fatih Çakır tarafından derlenmiş ve *Ehl-i Sünnet Akâidi (Tuhfetü'l-Alâiyye'den)* adıyla müstakil bir kitap olarak yayınlanmıştır. (Semerkand Yayınları, İstanbul, 2014).

1.3.5.2. *Suhab*

Alâeddîn el-Haznevî, kardeşi İzzeddîn el-Haznevî ile birlikte babaları Ahmed el-Haznevî'nin sohbetlerini *Suhab* ismiyle cemettiklerini daha önce ifade etmiştik. Eser, Ahmed el-Haznevî'nin izniyle yazılmıştır. İzzeddîn el-Haznevî, Ahmed el-Haznevî'nin vefatına dair kaleme aldığı risalede eser hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Buna göre; Ahmed el-Haznevî'nin talebelerinden Molla Halîl,

²⁸⁶ Bkz: Ek-14.

şeyhinin vefatından kısa bir zaman önce, sohbetlerini yazmaya başladığını şeyhine haber verir. Ahmed el-Haznevî: “Şimdiye kadar yazmadın da güneş batmaya yönelince mi aklına geldi!” diyerek bu hususta çok geç kaldığını ima eder. Ancak Molla Halil, bu ifadelerden şeyhinin rızasının olmadığını düşünerek yazmayı bırakır. İzzeddîn el-Haznevî olup bitenleri duyması üzerine konuyu netleştirmek için Ahmed el-Haznevî’ye ne kastettiğini sorar. Ahmed el-Haznevî, kendisini men etmediğini, ancak bunun için çok geç kaldığını ima ettiğini söylemesi üzerine İzzeddîn el-Haznevî Molla Halil’e yazmaya devam etmesini söyler ve *Suhab* isimli eser böylece ortaya çıkar.²⁸⁷ Hakkında henüz herhangi bir çalışma bulunmayan eserin bir kopyası kişisel kütüphanemizde mevcuttur.²⁸⁸

1.3.5.3. Hazret ve Şâh-ı Hazne

Muhammed Diyâüddîn (Hazret) ve Ahmed el-Haznevî’nin hayatları ve menkıbelerinin bir bölümünün ele alındığı eser, Abdullah Demiray tarafından Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiş ve ilk defa Nisan-2012 yılında basılmıştır. (Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012).

Alâeddîn el-Haznevî’nin bu üç eseri dışında Hz. Peygamber hakkında medhiye/mersiye türü birçok kaside kaleme almıştır. Alâeddîn el-Haznevî’nin, kendi döneminde bölgede oynanan oyunlara bakış açısına ve genelde Müslümanların, özelde ise ulemânın bundan ne kadar sorumlu olduğuna dair görüşlerini yansıttığı “*Ya Resûlallah Meded*” olarak da bilinen “*Em Zelîlîn*” kasidesi tercümesiyle birlikte eklerde verilmiştir.²⁸⁹

1.3.6. Halifeleri

Alâeddîn el-Haznevî birçok âlim ve sûfî yetiştirmiştir. Vasiyetine göre, hilâfet verdiği kimselerin isimleri ise şöyledir: Molla Salih oğlu Hüseyin el-Kuremî,

²⁸⁷ İzzeddîn el-Haznevî, (İsimsiz Risâle), vr. 3b.

²⁸⁸ Bkz: Ek-5.

²⁸⁹ Bkz: Ek-6.

Halil Aydın (Serhadî), Abdullah b. Molla Abdurrahman, Abdullah Bezgürî, Abdullah Kartminî (Müderri), Muhammed Emin Çelik (Hayderî), Yahya Hüseyin, İzzeddîn Aksan (Nibilî), Halil Çetin, İbrahim Kızmaz (Telhasan), Abdullah Dalar (Bingölî), Abdurrezzak Toğrap (Reşkotî) ve kardeşi İzzedin el-Haznevî. Halifelerin birçoğu hakkında yazılı kaynak bulunmamaktadır. Bununla birlikte bilgisine ulaşabildiğimiz halifeleri kısaca tanıtmak istiyoruz.

1.3.6.1. İzzeddîn el-Haznevî

Alâeddîn el-Haznevî'nin 1969 yılında vefat etmesi üzerine Hazneviyye'nin başına kardeşi İzzeddîn el-Haznevî geçmiştir. İzzeddîn el-Haznevî'yi müstakil bir başlık altında incelemeden önce Alâeddîn el-Haznevî'nin diğer halifelerini kısaca tanıtmak istiyoruz.

1.3.6.2. Hüseyin el-Kuremî

Hüseyin el-Kuremî 1930 yılında Suriye'nin Haseke iline bağlı Meîrîk köyünde doğdu. Ahmed el-Haznevî'nin halifesi Salih el-Kuremî'in oğludur. Babasının doğum yerine nisbetle “el-Kuremî” lakabıyla bilinen Hüseyin el-Kuremî, dokuz yıl Ma'sûm el-Haznevî'nin yanında seyr u sülûk yaptı. Şeyhinin vefat etmesi üzerine de tasavvufî eğitimine Alâeddîn el-Haznevî'nin yanında devam ederek hilâfet aldı. Molla Hüseyin, Haleb'e bağlı Ayn el-Arab (Kobani) kazasında vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Hüseyin el-Kuremî'nin tek halifesi Şeyh Alâeddîn el-Haznevî'nin oğlu Abdüsselâm el-Haznevî'dir.²⁹⁰

²⁹⁰ (Muhammed Said Hüseyin (d. 1981) ile Kişisel Göüşme: 04.08.2020-20:30).

1.3.6.3. Yahya Hüseyin

Hz. Peygamber'in soyundan gelen Yahya Hüseyin, Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Kartmîn (Yayvantepe) köyünde dünyaya geldi. İlk eğitimine Ahmed el-Haznevî'nin yanında başlayan Molla Yahya, Şeyh Ahmed'in seyr u sülûk için Nurşin'e yaptığı birçok yolculuğunda ona eşlik etmiştir. Molla Yahya bu uzun ve meşakkatli seferlerden biriyle ilgili şöyle bir anı aktarmaktadır: "Nurşin dönüşünde Hasankeyf'te bir eve uğramıştık. Bizi küçük bir çocuk karşıladı. Ne o, ne de biz bir şey demeden o eve misafir olduk. Çocuk sabaha kadar bize hizmet etti. Sabah çıkacağımız esnada çocuk geldi ve şöyle dedi: 'Babam askerde ve köyün en fakiri biziz. Bizim için dua buyurur musunuz?' Ahmed el-Haznevî ellerini açıp dua etmeye başladı ve biz de âmin dedik. Sonra çıkıp yolumuza devam ettik. Aradan 20 sene geçmişti ve Ahmed el-Haznevî Hazne'den ayrılıp Telma'rûf'a yerleşmişti. Bir gün şeyhin huzurunda olduğumuz esnada bir genç çıkageldi ve şeyhi ziyaret ederek "efendim beni tanıdınız mı?" diye sordu. Ahmed el-Haznevî hiç tereddüt etmeden "Ehlen ve sehlen Muhammed. Seni nasıl tanımam! Sen Hasankeyf'te bize hizmet eden çocuksun" dedi. Genç: 'Büyük bir şaşkınlıkla: Evet efendim, ben oyum. Babam vefat etti. Fakat dualarınızın bereketiyle şu an köyün en zengini biziz' diyerek, şeyhe minnettarlığını ifade etti.²⁹¹

Ahmed el-Haznevî'nin vefatı üzerine başladığı tasavvufî eğitimini Ma'sûm el-Haznevî'nin gözetiminde sürdüren Molla Yahya, vefatına kadar Ma'sûm el-Haznevî'den istifade etti ve Alâeddîn el-Haznevî'nin şeyhiliği döneminde seyr u sülûkünü tamamlayarak hilâfet aldı. Rivayete göre şeyhinin işaretiyle Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı Kopiziye (Kopuzlu) köyünde (bu köy bugün Bismil'e bağlanmıştır) 5-6 sene görev yaptı. Alâeddîn el-Haznevî'nin izniyle bölgede teveccüh yapma yetkisine de sahip olan Molla Yahya Kopiziye'de vefat etmiştir. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte yaptığımız araştırmalara göre 1980 darbesine denk geldiği tahmin edilmektedir. Rivayete göre Yahya Hüseyin "vefat ettiğinde beni Nusaybin'e kadar götürün, gerisine karışmayın" diye vasiyet etmişti. Vasiyeti gereği naaşı Nusaybin'e taşınmış, İzzeddîn el-Haznevî bizzat sınır kapısına

²⁹¹ (Ramazan Ulus (d. 1932) ile Kişisel Görüşme: 02.08.2020-11-00).

gelerek cenazeyi Telma'rûf'a nakletmiş ve telkinini de bizzat kendisi yapmıştır. Halife bırakmadığı anlaşılan Yahya Hüseyin, Hazneviyye şeyhlerinden Ahmed el-Haznevî, Ma'sûm el-Haznevî, Alâeddîn el-Haznevî ve İzzeddîn el-Haznevî zamanında yaşamış ve şeyh hazır olmadığı zamanlarda Telma'rûf camisinde uzun zaman imamlık yapmıştır. Bu yüzden “Telma'rûf İmamı Molla Yahya” diye meşhur olmuştur.²⁹²

1.3.6.4. Abdullah Büzgûrî

Abdullah Büzgûrî, Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Büzgûr (Görentepe) köyünde dünyaya geldi. İlk tasavvuf derslerine Ma'sûm el-Haznevî'nin yanında başlayan Büzgûrî, şeyhinin 1958 yılında vefat etmesi üzerine Alâeddîn el-Haznevî'nin terbiyesi altında seyr u sülûküne devam etmiş ve Alâeddîn el-Haznevî'den hilâfet alarak Suriye'nin Haseke iline bağlı Rasulayn nahiyesinde irşat ile görevlendirilmiştir.²⁹³ Şeyhinin hayatta olduğu süre zarfında Molla Abdullah'ın müstakil olarak hareket etmediği, şeyhine ve Hazneviyye merkez tekkesine sıradan bir mürid gibi hizmet etmeye devam ettiği nakledilmektedir. Abdullah Büzgûrî'nin vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, şeyhinin vefatından (1969) yaklaşık 2-3 sene sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir. Kabri, Suriye'nin Haseke iline bağlı Rasulayn nahiyesinde bulunmaktadır.²⁹⁴

1.3.6.5. Halil Aydın (Serhadî)

Halil Serhadî'nin tam adı, İbrahim Halil Aydın el-Haneffî es-Serhadî'dir. 1930 yılında Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Kızılpınar köyünde dünyaya gelen Molla Halil, ilk eğitimine doğduğu köy olan Kızılpınar'da başladı. Daha sonra ilim okumak için Nurşin'e gitmek istedi. Fakat hayvancılıkla uğraşan ailesi ona izin

²⁹² (Ramazan Ulus (d. 1932) ile Kişisel Görüşme: 02.08.2020-11-00).

²⁹³ Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşebendiyye*, s. 272.

²⁹⁴ (Abdüsselâm el-Haznevî (d. 1945) ile Kişisel Görüşme: 11.04.2021-21:20).

vermedi. Rivayete göre, bir gün ailesiyle birlikte hayvan otlatmak için yaylaya gitmişti. Dönüş yoluna koyuldukları esnada, “bıçağımı unuttum, onu alıp size ulaşıyorum” diyerek geri döndü ve köyden gizli saklı getirdiği kitaplarını yanına alarak ailesinden habersiz Nurşin’e gitti. Fakat Nurşin medresesinde yer olmadığı gerekçesiyle başka bir medreseye havale edildi. Gittiği medresede bir hafta kaldıktan sonra tekrar Nurşin’e dönen Molla Halil, ikinci gelişinde medreseye kabul edildi ve burada yaklaşık altı yıl ilim tahsil etti. Aydın, Bu sırada Nurşin’e ziyarete gelen Alâeddîn el-Haznevî’yle tanıştı ve kendisiyle birlikte Telma’rûf’a gelmek istediğini söyledi. Alâeddîn el-Haznevî, hocalarından izin alması kaydıyla kendisiyle Telma’rûf’a gelebileceğini söylemesi üzerine Alâeddîn el-Haznevî’yle birlikte Telma’rûf’a geldi. Burada hem ilmî hem de tasavvufî derslerine devam eden Aydın, ilmî icâzeti Ma’sûm el-Haznevî’den, tarikat hilâfetini ise Alâeddîn el-Haznevî’den aldı ve memleketi Elazığ’ın Karakoçan ilçesine dönerek burada bir süre talebe okuttu. Daha sonra Sarıcan köyüne, oradan da Gahmut köyüne giden Halil Aydın, 1965 yılında Alâeddîn el-Haznevî’nin talimatıyla Gaziantep’e taşındı. Burada da merkeze bağlı Sinanköy ve Altındağ köylerinde bir süre görev yaptıktan sonra emekli olup Gaziantep’e yerleşti. Rahatsızlandığı 2007 yılına kadar medresede ders vermekle meşgul olan Molla Halil Serhadî, 2015 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Gaziantep Şeyh Fethullah camisine defnedilen Moll Halil, geride halife bırakmamıştır. Halil Aydın’ın iki eseri vardır. Bunlar: *Enîsü’l-Mü’minîn* ve *el-Kavâidü’n-Nahviyye*’dir. Eserler müstakil olarak basılmış olup, yayınevi ve yayın yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır.²⁹⁵

1.3.6.6. Halil Çetin (Kindêribî)

Halil Çetin, Mardin’in Midyat ilçesine bağlı Kindêrib (Söğütlü) köyünde yaklaşık 30 yıl imamlık yaptığından, buraya nisbetle Molla Halil-i Kindêribî olarak tanınır. Aslen Hakkârî’li olan bir aileden gelen Molla Halil, Ma’sûm el-Haznevî’nin halifesi Muhammed Hacokê ile baba tarafından amcaoğullarıdır. Ailenin bölgeye

²⁹⁵ Halil Aydın es-Serhadî el-Hanefî, *Enîsü’l-Mü’minîn*, y.y., Gaziantep, ts., ss. 3-6; (Diyaddin Aydın (d. 1968) ile Kişisel Görüşme: 04.08.2020-18:00).

ne zaman hicret ettiği hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Acırlı (Dêrizbin) mahallesinde türbesi bulunan ve Mahalmîlerin²⁹⁶ şeyhi olarak bilinen Şeyh Alî'nin, bu ailenin beşinci kuşaktan dedeleri olduğu söylenir. Buna göre ailenin, Osmanlı döneminde bölgeye geldiği söylenebilir. Rivayete göre Halil Çetin, ilk eğitimini Ahmed el-Haznevî'nin halifesi Hüseyin Kınıkî'den aldı. Daha sonra Ma'sûm el-Haznevî'nin yanında tahsiline devam etti ve üstadının vefat etmesi üzerine Alâeddîn el-Haznevî'nin yanında tasavvufî derslerini tamamlayıp hilâfet aldı. Halife olduktan sonra yaklaşık 30-35 yıl Kındêrib'de görev yapan Halil Çetin, Mardin'in Yeşilli ilçesinde de yedi yıl görev yaptıktan sonra Nusaybin'e taşındı. Vefat ettiği 2020 yılında kadar hayatını burada sürdüren Çetin, iki kişiye hilâfet vermiştir. Bunlar: Haseke eski müftüsü Molla İbrahim'in oğlu Ebü'l-Hüdâ ve Ma'sûm el-Haznevî'nin oğlu Abdülmelik el-Haznevî'dir.²⁹⁷

1.3.6.7. İbrahim Kızmaz (Telhasan İmamı)

İbrahim Telhasan'ın asıl adı İbrahim Kızmaz'dır. Görev yaptığı yere nisbetle "Telhasan İmamı" diye bilinen Kızmaz, 1916 yılında Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Kutlu (Batergiz) köyünde dünyaya geldi. Rivayete göre Hazne'de Ahmed el-Haznevî'nin ders halkasına katıldığında henüz altı yaşındaydı. 32 yaşına kadar Haznevî şeyhlerinden talim ve terbiye gören Molla İbrahim, Alâeddîn el-Haznevî döneminde seyr u sülûkünü tamamlayarak hilâfet aldı. Daha sonra Nusaybin'in Hasantepe köyüne yerleşen İbrahim Kızmaz, hayatının sonuna kadar burada ilimle meşgul oldu. Molla İbrahim 1991 yılında Nusaybin'de vefat etmiş ve Nusaybin Hacılar Mezarlığına defnedilmiştir. Geride halife bırakmamıştır.²⁹⁸

²⁹⁶ Mahalmîler, günümüzde Mardin, Midyat ve çevresinde Arapça konuşan halk için kullanılan tabirdir. Muhallêmî, Imhellemmî ve Mhallemî şeklinde de talaffuz edilmektedir. Mahalmîlerin etnik kökenleri hakkında kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Davut Orhan, *Midyat Yöresel Arapçası (Muhallêmî) ve Sözlü Edebiyatı*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2015, ss. 47-53).

²⁹⁷ (Abdussamad Çetin (d. 1958) ile Kişisel Görüşme: 01.08.2020-19:00).

²⁹⁸ (Mustafa Kızmaz (d. 1960) ile Kişisel Görüşme: 11.08.2020-21:30).

1.3.6.8. Abdullah Dalar (el-Bingölî)

Abdullah Dalar (el-Bingölî) 1923 yılında Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Sarısaman köyünde dünyaya geldi. Babası Mehmut'un en büyük oğlu olan Abdullah el-Bingölî, Kur'ân okumayı öğrenmek için kendi köylerinden hayli uzakta olan Çanakçı köyü Özlüce mezrasına gitmek zorunda kalıyordu. Rivayete göre yaşadığı bölgede ilim tahsil edecek imkânlar kısıtlı olduğundan medrese eğitimine ancak askerlik vazifesinden sonra başlayabildi. Askerlikten sonra ilk eğitimini Muş'un Durugöze (Tivnik) köyünde Alâeddîn-i Ohînî'nin öğrencisi Mahfuz İnam'ın yanında başladı. Bu yüzden Hocasıyla birlikte Ohin ve Nurşin'e gidiyor, buralarda bulunduğu zaman zarfında Nurşin ve Ohin âlimlerinden istifade ediyordu. Bu dönemde Hazret'in (Muhammed Diyâüddîn) halifesi Alâeddîn Ohinî'ye intisap ettiği nakledilmektedir. Ancak şeyhinin vefatından sonra manevî bir boşluğa düştü. Bu yüzden 1966 yılında bir mürid bulma ümidiyle önce Hicaz'a, ardından Suriye'nin başkenti Şam'a geçti. En sonunda Alâeddîn el-Haznevî'nin yanında karar kılan Abdullah el-Bingölî, yaklaşık üç yıl süren seyr u sülûkten sonra Alâeddîn el-Haznevî'den hilâfet alarak memleketine döndü. Molla Abdullah, Elazığ, Muş, Bingöl ve Adıyaman gibi doğu ve güneydoğu'nun bazı illerinde görev yaptı ve 1980 yılında Hatay'ın Kırıkhan ilçesine bağlı Karamağara köyüne geçti. Burada da bir süre irşat ve talim faaliyetleri yürüten el-Bingölî, 1984 yılında emekli olup Gaziantep'e yerleşti. Abdullah el-Bingölî 22 Temmuz 2002 senesinde tedavi için gittiği Ankara'da vefat etti. Cenazesi Gaziantep Büyük Şehir Mezarlığı'na defnedilen Molla Abdullah, geride halife bırakmamıştır.²⁹⁹

²⁹⁹ Abdullah Bedava, "Bir Hâlidî Müderris: Molla Abdullah El-Bingölî (Dalar) ve İlmî Faaliyetleri", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğın Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum)*, ed. Orhan Başaran, Berdan Matbaacılık, 2017, ss. 519-526.

1.3.6.9. Muhammed Emin Çelik (Hayderî)

Asıl adı Muhammed Emin Çelik'tir. Aile, Van ve Ağrı Doğubeyazıt çevresinde yaşayan "Asiyân" aşiretinin "Hayderân" koluna mensup olduğundan "Hayderî" lakabıyla meşhur olmuştur. Babası Ahmed Hayderî, annesi ise Sedika Hanım'dır. Muhammed Emin 1927'de Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Kelêhê (Kalecik) köyünde doğdu. İlk eğitimini babası Molla Ahmed'ten alan Hayderî, henüz on yaşında iken Suriye'nin Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Gırbâwî köyünde medrese eğitimine başladı. Burada bir süre eğitim gördükten sonra Ahmed el-Haznevî'nin yanında medrese eğitimini tamamladı. Abdullatif Dalinî, Abdullatif Dalinî'nin oğlu Molla Mehdi, Abdürrezzak Halilî, Yusuf Büzgûrî, Abdüsselam Delhî ve Abdulmecid Topızı... eğitim gördüğü hocalardan bazılarıdır. Fakat asıl eğitimini Hazneviyye medresesinde Haznevî şeyhlerinden alan Hayderî, 1967 yılında Alâeddîn el-Haznevî'den hilâfet alarak memleketine döndü. Muhammed Emin Hayderî, Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Kelêhê (Kalecik) köyü, Midyat'a bağlı Tınatê (Kutlubey) ve Kastelunê (Ovabaşı) köyleri, Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı Salıka (Eşme) köyü ve Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı Gırbeşkê (Altıntoprak) köylerinde bir süre görev yaptı. Daha sonra Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı Bereketli köyünde inşa ettirdiği medreseye yerleşen Hayderî, 22 Mayıs 2003 yılında vefat etti. Cenazesi medresenin avlusuna defnedilmiştir. Hayderî dokuz kişiye hilâfet vermiştir. Bunların isimleri şöyledir: Muhammed Mubarek Çelik (oğlu), Ahmed Çelik (oğlu), Muhammed Bingölî, Muhammed Kastalûnî, Muhammed Bâdikî, Şevket Bâdikî, Muhammed Sıraç Kızıltepe, Muhammed Sıddîk Bâdikî, Ahmed Kızılâlî (Silvan). Hayderî'nin manzum ve mensur birkaç eseri bulunmaktadır.³⁰⁰

³⁰⁰ (Ahmed Çelik (d. 1965) ile Kişisel Görüşme: 27.04.202-14:20); Halil Akçay, "Son Dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin el-Hayderi (Hayatı ve Eserleri)" *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler (Uluslararası Sempozyumu)*, Bingöl Üniv. Yayınları, Bingöl, 2013, ss. 392-396.

1.3.6.10. İzzeddîn Aksan (Nıbilî)

İzzeddîn Nıbilî (Aksan) 1935 yılında Mardin'in Midyat ilçesinin Nıbilî (Toptepe) köyünde doğdu. Babası Hacı Yusuf, Ahmed el-Haznevî'nin müridlerindedir. İzzeddîn Nıbilî ilk eğitimini Muhammed Hâmidî'den aldı. Daha sonra (ileride kayınbabası olacak) Abdülvahhab Erin'den istifade etti. Rivayete göre İzzeddîn Nıbilî'nin Haznevî şeyhleriyle tanışması, Selim adında bir talebe sayesinde olmuştur. O dönemde sıkça Ahmed el-Haznevî'yi ziyarete giden bu talebeden etkilendiği anlaşılan Nıbilî, Selim'in tavsiyesi üzerine Suriye'ye giderek Ahmed el-Haznevî'ye intisab etti. Daha sonra ilim tahsili için Awina (Sürgücü) köyüne gitti. Burada iki yıl kadar eğitim gören İzzeddîn Nıbilî, Ahmed el-Haznevî'nin vefatından sonra halifesi Ma'sûm el-Haznevî'nin ders halkasına katıldı. Ardından Telhasan imamı Molla İbrahim'in medresesine iltihak ederek uzun süre burada ilim tahsiline devam etti. O dönemde Midyat'ın Dêrizbîn (Acırlı) köyünde ikamet eden Molla Abdülvahhab'dan da istifade eden İzzeddîn Nıbilî, Ma'sûm el-Haznevî'nin vefatından sonra Telma'ruf'a dönerek Alâeddîn el-Haznevî'ye intisap etti. Alâeddîn el-Haznevî'nin yanında seyr u sülûkünü tamamlayan Nıbilî, 1964-65 yılında Alâeddîn el-Haznevî'den hilâfet aldı. Şeyhinin işaretleriyle Şanlıurfa'nın Siverek, Hilvan ve Harran bölgelerinde irşat ve tebliğ faaliyetleri yürüten İzzeddîn Nıbilî, uzun süre ilimle iştigal etmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. İzzeddîn Nıbilî dört kişiye hilâfet vermiştir. İsimleri şöyledir: Abdülkadir Yüksel, Zeki Yılmaz, Ömer Deveci ve İlhami Elibol.³⁰¹

1.3.6.11. Abdullah Kartminî (Müderriş)

Abdullah Mahmûd, 1924 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Kartmîn (Yayvantepe) köyünde dünyaya geldi. İlk eğitimini bölgede tanınmış bir âlim olan babası Molla Muhammed'den aldı. Ancak henüz altı-yedi yaşlarında iken babası vefat edince annesi kendisini Hazne'ye götürüp Ahmed el-Haznevî'ye teslim etti.

³⁰¹ (Şerefettin Aksan (d. 1984) ile Kişsel Görüşme: 29.08.2020-14:15).

Ahmed el-Haznevî ve oğullarının yanında ilmîni ikmal eden molla Abdullah Kartmînî, 17 yaşında icâzet aldı ve müderris olarak Hazneviyye medresesinde kaldı. Ahmed el-Haznevî'nin çocukları ve torunları başta olmak üzere birçok talebe yetiştirdiği ve Hazneviyye medresesinde uzun yıllar ders verdiği için “Molla Abdullah el-Müderris” olarak meşhur oldu. Bu arada Alâeddîn el-Haznevî'nin terbiyesi altında tasavvufî eğitimine devam eden Abdullah Kartmînî, şeyhinin vefatına kadar Telma'rûf'ta hizmetlerine devam etti. Daha sonra 1976 yılında Ayn Arab'a giderek burada bir medrese açtı ve ilimle iştiğal etmeye başladı. 1982 senesinde de Suriye'nin Haseke iline taşınarak burada imam-hatiplik görevi yanında talebe okutmaya devam etti. Ömrünün sonuna kadar ilme ve âlimlere hizmet eden Abdullah Müderris, 2011 yılında Haseke'de vefat etti. Cenazesi vasiyeti üzerine Hazne'ye defnedilmiştir. Geride halife bırakmadığı anlaşılan Abdullah Müderris'in, metni ve şerhi kendisine ait olan *Nehcü'l-Fârız Şerhu Metni'l-Enmûzec fi İlm'il-Ferâiz* isimli ferâiz ilmine dair bir eseri bulunmaktadır.³⁰²

1.3.6.12. Abdürrezzâk Toğrap (Reşkotî)

Tam adı Abdurrezzâk Toğrap'tır. 1931 yılında Batman'ın Kozluk ilçesine bağlı Zuhur köyünde dünyaya geldi. Babasının adı Ali'dir. Bölgede meşhur “Reşkot” aşiretine mensup olduğu için “Reşkotî” nisbesiyle meşhur oldu. Uzun süre Şeyh Ma'sûm el-Haznevî'den istifade eden Abdurrezzâk Reşkotî şeyhinin vefat etmesi üzerine Şeyh Alâeddîn el-Haznevî'nin terbiyesi altına girdi. Toplamda sekiz yıl süren seyr u sülûk neticesinde Alâeddîn el-Haznevî'den hilâfet aldı. İzzeddîn el-Haznevî'nin, dersleriyle ilgilenmesi için zaman zaman çocuklarını kendisine yönlendirdiği nakledilmektedir. Yoğun bir tasavvufî eğitimden geçen Reşkotî, seyr u sülûkünü tamamlayınca, şeyhi kendisini evlendirip Mardin'in Derik ilçesine imam olarak görevlendirdi. Rivayete göre şeyhine son derece bağlı olan Abdurrezzâk Reşkotî, halife olmasına rağmen (vefa olarak) Hazneviyye şeyhlerinin herhangi birinden daha önce el almış kimselere tarikat dersi vermezdi. İzzeddîn el-

³⁰² (Abdurrahim Abdullah Mahmûd (d. 1965) ile Kişisel Görüşme: 18.09.2020-20:30).

Haznevî'nin, hayatını Hazneviyye dergâhına ve şeyhlerine adayan bu halife hakkında: "Hazneviyye müridleri arasında Molla Abdurrezzâk'ın eşine az rastlanır" dediği nakledilmektedir. Muhabbet meşrepli bir zat olduğu anlaşılan Adürrezzâk Reşkotî, her fırsatta şeyhinin sohbetiyle meşgul olduğu, hatta yalnız kaldığında şeyhi hakkında yazdığı şiirleri terennüm ederek şeyine duyduğu iştiyakı dile getirdiği nakledilir. Rivayete göre sohbet yaptığında, şeyhine bağlılığı ve muhabbetinden dolayı şeyhinin sureti ve hali kendisinde tezahür ederdi. Hayatının sonuna kadar Derik'te irşat ve tebliğ ile meşgul olan Molla Abdurrezzâk, dönemin Hazneviyye şeyhi İzzeddîn el-Haznevî'den aldığı talimat üzere aniden evini Derik'ten kendi memleketi olan Zuhur'a taşıdı. Abdurrezzâk Reşkotî, şeyhin emrine imtisal ederek Zuhur'a taşındıktan bir hafta sonra 1988 yılında Zuhur'da vefat etti. Bu hadise İzzeddîn el-Haznevî'nin bir kerameti olarak görülmüştür. Naaşı kendi köyüne defnedilen Molla Abdurrezzâk'ın sekiz çocuğu olmuştur. Geride halife bırakmamıştır.³⁰³

1.3.6.13. Abdullah b. Molla Abdurrahman

Abdullah b. Molla Abdurrahman Ma'sûm el-Haznevî ve Alâeddîn el-Haznevî'nin yanında seyr u sülûk yaptı. Alâeddîn el-Haznevî'den hilâfet aldı. Suriye'nin Haseke iline bağlı Rasulayn nahiyesinde hayatının sonuna kadar halkı irşâdla meşgul oldu. Vefat edince buraya defnedildi. Suriye'de süregelen iç savaş sebebiyle hayatı hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır.³⁰⁴

³⁰³ (Diyâddin Toğrap (d. 1965) ile Kişisel Görüşme: 25.07.2020-14:00).

³⁰⁴ Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye*, s. 272.

1.4. İzzeddîn el-Haznevî

Alâeddîn el-Haznevî'nin 1969 yılında vefat etmesi üzerine, kendisi gibi babaları Şeyh Ahmed el-Haznevî'den icâzetli kardeşi İzzeddîn el-Haznevî onun yerine geçmiş ve merkezi Telm'rûf'ta bulunan Hazneviyye tekkesinde irşat faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir. Hazneviyye dergâhı, İzzeddîn el-Haznevî ile birlikte yeni bir sürece girmiştir.

1.4.1. Hayatı

İzzeddîn el-Haznevî 1925 yılında³⁰⁵ Mardin'in Nusaybin ilçesine 30 km. uzaklıkta bulunan Suriye'nin Kamışlı kazasına bağlı Hazne köyünde dünyaya geldi. Doğduğu yere nisbetle Haznevî lakabını aldı. Babası, “Büyük Şeyh” manasına gelen “Şâh-ı Mazın” lakabıyla meşhur Şeyh Ahmed el-Haznevî'dir. Annesi Âmine Hanım ise taat ve ibadetle tanınan takva sahibi bir hatun idi. Babası Ahmed el-Haznevî'nin gözetiminde ilmî ve tasavvufî bir muhitte yetişen İzzeddîn el-Haznevî,³⁰⁶ gerek tasavvufta gerek şer'î ilimlerde söz sahibi olduğu için “bâzu'l-eşheb” (ak doğan), hem şer'î ilimleri hem de hakikat ilmini kendisinde topladığından “zülcenâheyn” (iki kanatlı) lakabını aldı. Ayrıca keskin zekâsı ve ferasetinden dolayı ilmî icâzetinde babası Ahmed el-Haznevî tarafından “ez-zekiyyü'l-levzâ” (keskin zekâlî) diye tavsif edildi.³⁰⁷

³⁰⁵ Bazı kaynaklarda doğum tarihi 1923 olarak geçmektedir. (Bkz. (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, y.y., 1995, s. 16; (Heyet), *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, Matbaatü Akrame, Dimaşk, 2000, s. 27).

³⁰⁶ (Heyet), *Âdâbü't-Tarîkati'n-Nakşebendiyye*, s. 179; Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, b.y., İstanbul, 2012, s. 207.

³⁰⁷ Rivâyete göre Ahmed el-Haznevî, üç çocuğu Ma'sûm el-Haznevî, Alâeddîn el-Haznevî ve İzzeddîn el-Haznevî ile birlikte yemeğe otururlar. Sofrada bal da vardır. Ahmed el-Haznevî, balın hararetini dindirmesi için oğlu Ma'sûm'dan bir karpuz kesmesini istedi. Ma'sûm bir karpuz kesti, fakat Ahmed el-Haznevî karpuzu tatlı olmadığı için beğenmedi. Aynı isteği Alâeddîn'e yöneltti. Alâeddîn de ağabeyi gibi bir karpuz seçip kesti. Fakat Ahmed el-Haznevî onu da beğenmedi. Hâkeza İzzeddîn'den aynı istekte bulundu. İzzeddîn de ağabeyleri gibi bir karpuz seçip kesti. Fakat Ahmed el-Haznevî karpuzun tatlı olmadığını ileri sürerek onu da beğenmedi. Bunun üzerine İzzeddîn: “Efendim! Baldan sonra karpuz nasıl tatlı olsun! Buradaki bütün karpuzları kesersek de yine de size tatlı gelmeyecektir” dedi. Ahmed el-Haznevî “bu cevabı beklediğini” ifade ederek, İzzeddîn'e “ez-

Haznevî ailesinin Hz. Peygamber'in soyundan geldiğine daha önce değinilmişti. Ancak İzzeddîn el-Haznevî de selefleri gibi Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini dile getirmediği ve bu hususta: “Nakşbendî tarikatına mensubiyetimiz bize şeref olarak yeterlidir. Zira bütün kemâlât ve fuyûzatlar Nakşbendîlere açılmıştır. Çünkü onlar Kitab'a ve sünnete sıkı sıkıya bağlı ve her türlü bidat ve hurâfelerden uzaktırlar” dediği nakledilir.³⁰⁸

İzzeddîn el-Haznevî, yetişme tarzıyla ilgili şöyle bir anekdot aktarmaktadır: “Türkiye’de irşat gezilerimin birinde idim. Adamın biri bana yaklaştı ve ‘Müslümanların imamı olursun tabi! Benim halim ise gördüğün gibi (pür mecâl). Çünkü baban seni yedi defa Kulleteyn’de³⁰⁹ yıkadı. Benim babam ise beni sevinçle karşılayıp elimdeki kekten yedi’ dedi. Bu şahsın söylediklerinden bir şey anlamamıştım. Daha sonra şöyle devam etti: ‘Çocukluğumuzda sizinle komşuyduk. Bayram günlerinde mahalledeki çocuklarla birlikte köyü dolaşarak şeker toplardık. Bir keresinde gayrimüslimlerin bayramında seninle birlikte bir evden kek alıp eve döndük. Benim babam elimdeki keki görünce mutlu oldu ve onu elimden alarak bir ısırık da kendi aldı. Senin baban (Ahmed el-Haznevî) ise seni görür görmez elindeki attı ve kolundan tutup yakınarda bulunan Kulleteyn’e (su havuzu) yedi defa batırıp çıkardı. Bu yüzden netice de böyle oldu. Yani her ikimiz de babalarımızın amellerinin neticesiyiz” dedi.³¹⁰

1.4.2. İlmi Şahsiyeti

İzzeddîn el-Haznevî ilk tahsilini o dönemde aklî ve naklî ilimlerde otorite olan babası ve şeyhi Ahmed el-Haznevî’den aldı. Henüz küçük yaşta Kur’ân-ı Kerîm’i öğrendikten sonra kardeşleri Ma’sûm ve Alâeddîn el-Haznevî ile birlikte sarf, nahiv, belagat ve mantık gibi alet ilimler yanı sıra İslamî ilimleri tahsil etti.

zekiyyü'l-levzei” lakabını verdi. (Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, s. 169; (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 12).

³⁰⁸ (Heyet), *İzzeddîn el-Haznevî*, b.y., Kamışlı, 2005, s. 15; Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 140.

³⁰⁹ Kulleteyn: “Eni, boyu ve derinliği 60 cm. veya çapı 48, derinliği 96 cm. olan bir küp veya silindirik şeklindeki havuz veya 500 rıtl yâni 220 kg su.” (Şerefedd’in Yahyâ en-Nevevî, *el-Minhâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995, s. 10).

³¹⁰ (Heyet), *İzzeddîn el-Haznevî*, 2005, ss. 19-20.

Daha sonra Şâfiî fikhî başta olmak üzere fıkıh ilmini okudu. Uzun zaman tedrisatla meşgul olup naklî ve aklî ilimlerde üstün maharet kazanan İzzeddîn el-Haznevî, şer'î ilimlerde kendisine müracaat edilen biri oldu. Arapça yanı sıra, Fars ve Kürt edebiyatında da ileri bir seviyede olan İzzeddîn el-Haznevî, “Müderriş” lakabıyla meşhur olan Abdullah Kartmînî gibi birçok âlim yetiştirmiştir.³¹¹

Rivâyete göre İzzeddîn el-Haznevî'nin meclisi, ilmî müzakerelerden ve âlimlerden hâli olmaz, ancak o, derin ilmüne rağmen kendisini kimseden üstün görmezdi. Naklî ve aklî ilimlerde derinleşince babasının medresesindeki talebelerin öğretimini üstlendi. Uzun yıllar tedrisatla meşgul olan İzzeddîn el-Haznevî, sonunda babasının elinden ilmî icâzet almaya layık görüldü.³¹²

İzzeddîn el-Haznevî, bu icâzetten sonra iki kardeşi; Ma'sûm el-Haznevî ve Alâeddîn el-Haznevî ile birlikte bir yandan medresede ilim okutmaya bir yandan da tekke ve medresenin ihtiyaçlarını derûhte etmeye başladı. Böylece babasının gözetiminde yoğun bir tasavvufî terbiyeden geçen İzzeddîn el-Haznevî, babasının vefatından kısa bir süre önce henüz 26 yaşlarında iken Nakşbendiyye tarikatında hilâfet aldı. 1969 yılında ağabeyi Alâeddîn el-Haznevî'nin vefatı üzerine de Haznevî dergâhının başına geçti.³¹³

Yaşadığı dönemde bölgede ilmî otorite kabul edilen İzzeddîn el-Haznevî, 1950'li yıllarda Suriye Yüksek Şer'î Fetvâ Meclisi üyeliğine seçildi. Rivayete göre kurumda verilen yemeklerin kaynağını ve içeriğini şüpheli gördüğü için orada kalacağı süre içerisinde yiyeceğini yanında götürdü. Ayrıca bakanlık tarafından

³¹¹ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 205; (Heyet), *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 31.

³¹² İzzeddîn el-Haznevî bu icâzette babası tarafından bazı vasıflarla taltif edilmiştir. Türkçe tercümesi ise şöyledir: “Her şeye gücü yeten Allah'ın adıyla. Salat ve selam seçilmiş olan Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.), ehli safâ olan Âl ve Ashâbının üzerine olsun. Daha sonra, derim ki: Her iki evladım (Alâeddîn ve İzzeddîn) sırasıyla okunan ilim kitaplarını benim yanımda okuyup bitirdiler ve ben onların faziletlerini yakinen gördüm. Çeşitli meziyetlerini sezdim. Üstün seciye ve sıfatlarını müşâhede ettim. İlim okutan, talim ve terbiye eden manevî babalarımın silsilesine girmeye layık olduklarını gördüm. Bunlar; 'görmediklerini görmüş gibi kavrayan, fazilet sahibi, Muîn olan Allah'a muhtaç Alâeddîn' ile 'keskin zekâ sahibi, fasih dilli ve dinin yücelmesi için gayret eden İzzeddîn'dir.' İcâzet vermek şöyle dursun icâzet almaya bile layık olmayan ben, onları manevî babalara ilhak ettim. Ders vermek ve istifade etmek isteyenlere faydalı olmaları hususunda onlara izin verdim. Bu, Allah'ın fazlıdır, dilediğine verir. Allah (c.c.) yüce fazilet sahibidir. Salât ve selâm bütün nebilere ve mürsel olan peygamberlere olsun. 17 Rabîulevvel 1365/Muhammed Diyâüddîn Dergâhının Küleybi, Ahmed. (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 18). (İcâzetin arapça sureti için ayrıca bkz: Ek-4).

³¹³ Sadettin Acar, “İzzeddîn el-Haznevî” *Millî Gazete*, 5 Kasım 2004, s. 7; Kutbeddin Akyüz, “İki Kanatlı Bir Mürşid: İzzeddîn el-Haznevî”, *İlim ve İrfan Dergisi*, yıl: 4, S. 47, İstanbul, 2016, s. 27.

tahsis edilen iâşeyi kabul etmeyip, ihtiyaçlarını kendisi karşıladı ve iâşe için ayrılan meblağı hazineye geri iade etti. Göreve başladıktan kısa bir zaman sonra bilgisi, zekâsı ve ilmî derinliği ile diğer âlimler arasında temayüz edip fetvâ heyeti içerisinde ileri bir seviyeye geldi.³¹⁴

Kaynaklarda zikrolunduğuna göre, fetvâ makamında bulunduğu bir dönemde, diyanet işlerinde kullanılmak üzere alınacak araçların ve bunların yakıt masraflarının hazineden karşılanması ile ilgili önüne bir fetva geldi. İzzeddîn el-Haznevî, bu fetvâyı imzalamayıp (diğer fetvâ üyelerinin ne yapacaklarını görmek için) bir süre bekletti. Fetvânın kurul üyelerinin tamamı tarafından imzalandığını ve sadece kendi imzasının kaldığını görünce, “sizler kamuya hizmet için alınacak olan bu araçların kendi özel işlerinizde veya akrabalarınızın işlerinde kullanılmayacağından emin misiniz? Bunları kendi işleriniz için kullanacak, sonra da yakıt parasını ayrılan ödenekten karşılayacaksınız. Ben buna onay veremem” diyerek kararı reddetti ve görevinden istifa etti. Rivayete göre Telma’rûf’a geri döndüğünde, o zaman irşat makamında bulunan Alâeddîn el-Haznevî onu bu tavizsiz tavırlarından dolayı takdir etti.³¹⁵

İzzeddîn el-Haznevî irşat seyahatlerinden fırsat buldukça kendi özel malından inşa ettiği Haznevî Şer’î İlimler Enstitüsü’nde³¹⁶ okuyan ve iâşelerinin bizzat kendi malından karşılandığı beş yüz kadar ilim talebesi ile bir araya gelir, zaman zaman talebelere sorular sorup ezberlerini kontrol eder, anlamadıklarını onlara açıklar; ilmî, fikhî meseleleri ve edebi nüktelerin inceliklerini izah ederdi.³¹⁷ Ayrıca ilim talebelerini teşvik etmek için “bu soruyu bilene kalemimi vereceğim”, bazen de “şu cümlenin i’râbını yapabileceğini cübbemi hediye edeceğim” gibi yöntemlerle öğrencilerine moral verdiği nakledilir.³¹⁸

³¹⁴ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 206; <http://www.Haznevî.net/Haznevî-ekolu/Haznevî-mursidlerine-genel-bir-bakis.html>. (09.02.2020-11:15).

³¹⁵ <http://www.Haznevî.net/Haznevî-ekolu/Haznevî-mursidlerine-genel-bir-bakis.html>. (09.02.2020-11:15).

³¹⁶ Haznevî Şer’î İlimler Enstitüsü, Ahmed el-Haznevî’nin kurmuş olduğu medresenin devamıdır. Kuruluşundan bu yana burada birçok âlim yetişmiştir. Yaptığımız araştırmalara göre Suriye’nin Haseke iline bağlı Telirfân mevkiinde bulunan enstitü, günümüzde halen 500 kadar öğrenciye ev sahipliği yapmaktadır. Konuyla alakalı ileride detaylı bilgi verilecektir.

³¹⁷ (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn İzzeddîn el-Haznevî*, 1996, s.18.

³¹⁸ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 237; (Heyet), *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s.31.

Projesini bizzat kendisinin çizdiği Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü'nde öğrenci sayısı oğlu Muhammed el-Haznevî zamanında iki bini bulmuştur. Ayrıca burada ders veren müderris kadrosunu da bizzat kendisi seçmiş ve maaşlarını da öz malından karşılamıştır. Bu medresede Suriye başta olmak üzere Anadolu'dan Avrupa'ya, Afrika'dan Asya'ya dünyanın farklı bölgelerinden birçok öğrenci yetişmiştir. Rivâyete göre İzzeddîn el-Haznevî bir ara medreseyi yenilemek istemiş, Haseki Vilayeti Talim ve Terbiye Müdürlüğü'nden bir heyet gelip masrafların bir bölümünü karşılamayı teklif etmişler, fakat o, “medrese için harcanan meblağın, babasının amel defterine sadaka-i câriye olarak geçmesini arzuladığını” öne sürerek dışarıdan herhangi bir yardım kabul etmemiştir.³¹⁹

Hazneviyye'nin ilim üzere mebni olduğunu ifade eden İzzeddîn el-Haznevî, Hâlidî geleneğin tekke-medrese birlikteliğini başarılı bir şekilde sürdürdürmeyi başarmıştır. Ayrıca ilim tahsilinin kemâl için yeterli olmayacağını sıkça vurgulayan İzzeddîn el-Haznevî, amelsiz ilmi meyvesiz ağaca benzetir. Ona göre ilimsiz tarikat bidat ve hurâfeler karşısında daima savunmasızdır. İlim ve âlimlerin olduğu yere ise bidatler kolay kolay giremez. Bu yüzden o, âlimlerin üstlendikleri vazifenin her türlü makam ve mevkinin fevkinde kutsal bir görev olduğunu ifade etmiştir.³²⁰

1.4.3. Tasavvufî Şahsiyeti

İzzeddîn el-Haznevî selefleri gibi ehl-i azimet bir sûfidir. Bu yüzden Şâfiî mezhebine mensup olmasına rağmen seferde cem ve kasr³²¹ yapmak, mestler üzerine meshetmek ve hac farizasını yerine getirirken başka mezhepleri taklît etmek gibi ruhsatlardan kaçınmaya özen göstermiştir.³²² Nitekim ona göre tarikat, “gerek ibadetlerde gerekse muamelatta kısaca bütün hal ve hareketlerde, Allah Teâlâ'ya

³¹⁹ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 237; (Heyet), *İzzeddîn el-Haznevî*, 1996, s. 58.

³²⁰ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 68; Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 228.

³²¹ Kasr, dört rekâtlı farz namazları iki rekât kılmaktır. Cem ise öğle ile ikindiye öğle veya ikindi vaktinde kılmak, akşam ile yatsıyı da akşam veya yatsı vaktinde kılmak demektir. Şâfiî mezhebine göre seferî olan bir kimsenin cem ve kasr yapma ruhsatı vardır. Ancak Hazneviyye şeyhleri, Nakşebendî-Hâlidî tasavvuf anlayışına bağlı kalarak ruhsatlarla amel etmeyip azimeti tercih ettiklerinden dolayı bu gibi ruhsatlara tevessül etmekten imtina etmişlerdir.

³²² Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 170.

karşı huzur içerisinde olmak, bidatlerden ve ruhsatlardan kaçınarak azimetle amel etmek ve sünnete sınımsız sarılarak Allah'a karşı kulluğun gereğini yerine getirmekten ibarettir.” Zira ona göre bu âdâbın (tarikatin) asıl mimarı Hz. Ebû Bekir'dir. O da sünnete ittiba, bidatten uzaklaşma ve azimetle amel edip güzel ahlakla süslenmeyi şiar edinmiştir.³²³ İzzeddîn el-Haznevî'ye göre en büyük kerâmet ise Ku'ran ve sünnet çizgisinde kalabilmektir. Hatta istikâmet, kerâmetin ta kendisidir.³²⁴

İzzeddîn el-Haznevî'ye göre Hazneviyye'nin iki temel rüknü vardır. Bunlar: “Hz. Peygamber'e kemâl derecesinde ittiba ve kâmil şeyhe muhabbettir.”³²⁵ Bu yüzden müridlerine, hal ve hareketlerinin sünnete muvafık olması için Tirmîzî'nin *Şemâil*'ini, selevin yaşantısını örnek almaları ve muhabbetlerinin artması için de *Reşahât*, *Kuşeyrî Risâlesi* ve İmâm Rabbânî'nin *Mektûbât*'ı gibi eserleri tavsiye ettiği nakledilmektedir.³²⁶

Kalb-i selim sahibi olana dek seyr u sülûk etmenin farz olduğunu belirten İzzeddîn el-Haznevî,³²⁷ bununla birlikte ilm-i bâtının herkese öğretilmeyeceğini ifade etmektedir. Nitekim ona göre ilm-i bâtın, bazı insanların kurtuluşuna vesile olabileceği gibi, bazılarının (ehil olmayanların) ise helakine sebep olabilmektedir.³²⁸

İzzeddîn el-Haznevî, özel bir ortamda “dört yıldır Allah'ın büyük lütfuna mazhar olduğunu, yeryüzünün kendisi için düzleştiği ve dünyanın herhangi bir yerine gitmek istediğinde hiçbir engelle karşılaşmadan hemen ulaştığını” ifade etmiştir. Bu sözler daha sonra onun kutbiyetine dair işaretler olarak yorumlanmıştır.³²⁹

³²³ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 33.

³²⁴ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 54.

³²⁵ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 33.

³²⁶ Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, s. 211.

³²⁷ İzzeddîn el-Haznevî bu ifadelerle “O gün, ne mal faide verir ve ne de oğullar. Ancak Allah'a selim bir kalp ile varan kimse müstesna” (Şuarâ, 26/88) ayetini referans aldığı anlaşılmaktadır.

³²⁸ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 33.

³²⁹ Geçer, *Külliyât-ı Suğra*, s. 291.

1.4.4. İrşat Faaliyetleri

İzzeddîn el-Haznevî, ağabeyi Alâeddîn el-Haznevî'nin vefat ettiği 1969 yılında kadar ilimle meşgul oldu. Alâeddîn el-Haznevî'nin vefatından sonra da tarikatın manevî yükünü teslim alarak irşat makamına oturdu. Rivayete göre şartlar ne olursa olsun irşat ve tebliğden geri durmamaya çalışan İzzeddîn el-Haznevî, insanların camiye girmeye bile cesaret edemediği Suriye'nin Fransız sömürgesi olduğu dönemlerde bile irşat gezilerinden taviz vermezdi.³³⁰ Suriye eski vakıflar bakanı bir anekdotunda onunla ilgili şöyle demiştir:

“Çok genç ve dinamiktim. Sıkıntılı bir süreçten geçiyorduk. Bu baskı ve korku ne zamana kadar sürecek, hep karanlıkta mı kalacağız, bir güneş doğmaz mı? Diye düşünüyordum. İzzeddîn el-Haznevî'nin Şam'a geldiğini duydum. Uzaktan takip ettim ve gördüm ki nurlu bir zât büyük topluluklar içinde İslam'ın faziletlerini, Kur'ân'ın hakikatlerini açıklayarak gönülleri fethediyor ve insanları irşat ediyordu. Babama: 'İzzeddîn el-Haznevî gelmiş. Bu bulanık günlerde irşat ediyor, izin verirsen ben de cemaatine katılacağım' dedim. Babam: 'Oğlum! Katıl ve biat et. Zira o büyük bir velidir. Baksana biz korkumuzdan evlerimizden çıkamıyoruz. O ise cemaatini peşine takarak insanları irşat ediyor. Bu, Yüce Allah'ın kendisine verdiği büyük bir kerâmettir ve üstün bir başarıdır. Yoksa böyle zor zamanlarda irşat edip, cemaat edinmek her erin karı değildir' dedi.”³³¹

İzzeddîn el-Haznevî'nin dikkat çeken hususiyetlerinden biri de davet ve irşat metodudur. Muhatap kitlenin konum, kabiliyet ve istidadına göre farklı sohbet meclisleri tertip eden İzzeddîn el-Haznevî, bu hususta son derece titiz ve tedbirli davrandığı nakledilmektedir. O'nun sohbet meclislerini kısaca dört başlık altında toplamak mümkündür:

Birincisi: Avam-havas her tabakadan insanların katıldığı ve herkesin kendi anlayış ve kavrayışına göre ders çıkardığı genel sohbet meclisleridir. İzzeddîn el-

³³⁰ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 140; Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 226.

³³¹ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 226.

Haznevî burada genelde vaaz üslubunu kullanır, Kur'an ve Sünnetten çokça iktibas ederdi.

İkincisi: Sadece âlim ve sâliklerin katıldığı, tasavvufun inceliklerinin ve insanları irşat etmenin püf noktalarının anlatıldığı özel meclistir. Bu mecliste, bazen sadece anlamasını istediği kimselerin anlayacağı tarzda veciz ifadeler kullanır, diğerleri ise bir şey anlayamazdı.

Üçüncüsü: Dünya ehline has meclistir. Bu meclis, muvazzaf devlet adamlarının, kabile ve aşiret reisleri gibi bölgenin ileri gelenlerinin katıldığı meclistir. İzzeddîn el-Haznevî bu kimseleri kapasiteleri ölçüsünde irşat eder ve hayra yönlendirirdi.

Dördüncüsü: Âlim ve salih kimselerden uygun gördüğü belli başlı şahıslardan oluşan özel (havas) meclisidir. Rivayete göre İzzeddîn el-Haznevî bu meclislerden birinde tedbirin önemine değinerek babasından şöyle bir anekdot aktarır: “Ahmed el-Haznevî yanındaki sâliklerden birine hilâfet vermiş, bir başka sâlik ise, tarikatta birçok dersi tamamladığı ve epey mesafe katettiği halde hilâfet alamamıştı. Ahmed el-Haznevî'ye bunun sebebi sorulunca, Ahmed el-Haznevî şöyle cevap verir: ‘Kendisine hilâfet vermediğim kişide tedbir eksikliği var. Epey mesafe katetmiş olsa bile ona hilâfet vermek uygun değildir. Zira tedbiri noksan bir kimseye hilâfet verilirse, insanları ıslah edeceğine ifsat edebilir.’”³³² İzzeddîn el-Haznevî, bu gibi örneklerle kendisine yakın kimseleri irşat ederek, hilâfet için sadece ilmin ya da seyr u sülûk etmenin yeterli olmayacağını işaret ederdi.

İzzeddîn el-Haznevî, özellikle ulemadan birisini irşat etmek veyahut mühim gördüğü tasavvufî bir nükteyi iletmek istediğinde, o hususta yazılmış mahtût (elyazması) bir eseri kendisine takdim eder ve ilgili bahsi özel defterine aktarmasını isterdi. Böylece o âlim, söz konusu mevzuyu defterine aktarırken, şeyhin kendisine iletmek istediği mesajı alır veya öğrenmesini istediği önemli tasavvufî mevzuyu kavramış olurdu.³³³

³³² (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 71; Asker eş-İzzeddîn el-Haznevî, ss. 105-106.

³³³ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, s. 50.

İzzeddîn el-Haznevî'nin davet metodunda en çok dikkat çeken husus ise hemen hemen her irşadında, “babam Ahmed el-Haznevî ile kardeşlerim Ma'sûm el-Haznevî ve İzzeddîn el-Haznevî'den iki husus ile uğraşmamayı devraldım” diyerek vaaz kürsüsünden yüksek sesle dile getirdiği hassasiyetlerdir. Genel olarak Hazneviyye'nin, üzerine kurulduğu bu temel hususlar: “Siyasetle uğraşmamak, kimseden dünyalık istememek ve verilse dahi kabul etmemek” şeklinde özetlenebilir.”³³⁴ Zira İzzeddîn el-Haznevî'ye göre, insanları irşat etmekle görevli kimseler yalnız belli bir grubu değil, bütün Müslümanları kucaklaması gerekir. Ona göre, her kesimden ve her düşünceden, meslek ve meşrep olarak birbirinden çok farklı insanların Hazneviyye şeyhlerinin sohbetlerine katılıp istifade etmeleri bu hassasiyetin bir tezahürüdür.³³⁵

İzzeddîn el-Haznevî, bu tavrı sayesinde, Suriye başta olmak üzere tarikatın ulaştığı birçok bölgede insanların gönlünü kazanmayı başarmıştır. Ancak bu husus şu soruyu akla getirmektedir: “Hariçten yardım toplayamayan hatta (onlara göre) verilse dahi kabul etmeyen bu yapının gelir kaynağı nedir?” Hazneviyye şeyhleri gerek münferit olarak sorulduğunda gerekse vaaz ve sohbetlerinde bu hususa açıklık getirmekte ve “herkes gibi kendilerinin de ticaretle iştigal ederek geçimlerini sağladıklarını” ifade etmektedirler.³³⁶

İzzeddîn el-Haznevî irşat gezilerinde farklı birçok kesimden teveccüh görmesine rağmen çocuklarına asla büyüklenmemelerini öğütlediği ve kalabalıkların kendilerini aldatmaması yönünde telkinlerde bulunduğu nakledilmektedir. Bu hususta şöyle demiştir: “İnsanların sizin etrafınızda toplanmasına aldanmayın. Büyüklerimizden birisinin etrafında kalabalıklar toplanınca şeyhine bir mektup yazıp durumu hakkında bilgi verir. Bunun üzerine şeyhi şöyle cevap vermiştir. ‘Bu kalabalığa aldanma, bu teveccühe kanma, zira bu insanların teveccühü, bir köpeğin boynunda asılı olan ekmeği görüp de etrafında toplanan köpeklerin teveccühüne benzer. Bunların teveccühü köpek için değil, boynunda asılı olan ekmeğin içindir. Dolayısıyla, insanların size iltifat edip teveccühte bulunmaları şahsınız için değil,

³³⁴ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 130; Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 186.

³³⁵ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 130; Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 186. Ayrıca bkz: İzzeddîn el-Haznevî'nin vasiyeti ve Türkçe tercümesi: Ek-8.

³³⁶ Bkz: <https://youtu.be/ELLIPZBwR6Q> (20.10.2020-16:37).

büyüklerinizden emanet aldığınız bu manevî miras ve âdâb içindir. O yüzden bu saygı ve teveccühü kendinizden değil Hak'tan bilmelisiniz.³³⁷

1.4.5. Ailesi

İzzeddîn el-Haznevî, hayatında iki evlilik yapmıştır. İlk eşi Râbia Hanım, amcası Muhammed Emîn'in kızıdır. İzzeddîn el-Haznevî'nin bu hanımından dört kız, üç de erkek olmak üzere yedi çocuğu olmuştur. Erkeklerin isimleri şöyledir: Diyâüddîn, Muhammed Ma'sûk ve Bahâüddîn. Diyâüddîn genç yaşta vefat etmiş, Muhammed Ma'sûk ise faili meçhul bir suikasta kurban gitmiştir.³³⁸ İzzeddîn el-Haznevî'nin ikinci eşi ise Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Dalinê (Sivrice) köyünden Hacı Reşit Acar'ın kızı Behiyye Hanımdır. İzzeddîn el-Haznevî'nin bu hanımından da dört erkek üç de kız olmak üzere yedi çocuğu olmuştur. Erkekler; Abdullah, Muhammed Râşid, Muhammed Ârif ve kendisinden sonra Hazneviyye'ye postnişin olan en büyük oğlu Muhammed el-Haznevî'dir.

³³⁷ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 61; Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 148.

³³⁸ Muhammed Ma'sûk el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî'nin oğludur. 1957'de Suriye Haseke ili Kamışlı Kazasına bağlı Telma'rûf köyünde doğdu. Temel dinî eğitimini Hazneviyye medresesinde aldı. Daha sonra Mısır'a giderek Ezher Üniversitesi'nden mezun oldu. Ancak sonraları siyasî meselelere müdahil olduğu ve Nakşbendî-Haznevî tarikatının âdâbına riayet etmediği gerekçesiyle babası İzzeddîn el-Haznevî ile sorunlar yaşadı. Zira ileride detaylıca temas edileceği üzere Hazneviyye dergâhı, siyasetle uğraşmamayı ve dünya malı toplamamayı kendisine prensip edinmiştir. M. Ma'sûk el-Haznevî bu prensiplere uymadığı gerekçesiyle henüz hayatta iken, babası İzzeddîn el-Haznevî kendisiyle yollarını ayırmış ve Hazneviyye dergâhıyla bir ilgisinin kalmadığını ilan etmişti. M. Ma'sûk el-Haznevî, 01.06.2005 tarihinde, Suriye'nin Deyrizzûr kentinde ölü olarak bulunmuştur. Uluslararası Af Örgütü, M. Ma'sûk Haznevî'nin Suriye istihbarat servisleri tarafından kaçırılarak işkenceyle öldürüldüğünü iddia etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için Bkz: <https://www.yenisafak.com/arsiv/2005/haziran/04/d01.html>) (12.09.2020-16:50). Öte yandan bazı çalışmalarda M. Ma'sûk el-Haznevî'nin Hazneviyye mürşidi olarak tanıtıldığı ve bu manada ciddi bir yanlışlığa düşüldüğünü ifade etmek isteriz. Nitekim kendisinin tasavvufî anlamda hilafetinin olmadığı halde, ne yazıklarında ne de katıldığı poragramlarda böyle bir iddiası da olmamıştır. Buna rağmen, vefatından sonra bazı yayın organları tarafından kendisi için böyle bir yakıştırmada bulunulması düşündürücüdür. Ayrıca M. Ma'sûk Haznevî, babasının vefatından sonra ağabeyi Muhammed el-Haznevî'ye biat ettiğini açıkça ilan etmiştir. Muhammed el-Haznevî'ye biat ettiği video görüntüsü linkte mevcuttur. (Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=mVcppU105d4>) (08.09.2020-12:10). Örneğin, Özkan Gökcan, "Suriye'nin Kürt Meselesinin Tarihsel Seyri (1946-2011)" isimli çalışmada M. Ma'sûk el-Haznevî'yi "Hazneviyye dergâhının lideri" olarak tanıtarak, ciddi bir hataya düşmüştür. (Bkz: Özkan Gökcan, "Suriye'nin Kürt Meselesinin Tarihsel Seyri (1946-2011)", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, c. 5, S. 2, 2018, s. 182).

1.4.6. Vefatı

İzzeddîn el-Haznevî, vefatının yaklaştığını anlayınca, tarikatta ileri gelen bazı müridlere mektup yazar.³³⁹ Mektupta beş kişinin adı geçmektedir. Bunlar: Bessâm Neccâr, Molla Ali, Sadullah Bezzâre, Ahmed Şavuş (Çavuş) ve Abdülmecîd Nasîf'tir. İzzeddîn el-Haznevî, kısa mektubunda bu şahıslardan Cuma günü (şeyhin vefat günü) kendilerini de ilgilendiren çok önemli bir konu için ivedilikle şeyhin Bülüdân'daki³⁴⁰ evinde hazır bulunmalarını ister.

Mektupta adı geçen şahıslar, Halep'te ikâmet eden bazı müridlerle birlikte Cuma günü İzzeddîn el-Haznevî'nin Bülüdân'daki evine giderler. Neden çağrıldıklarını ve kendilerini ilgilendiren bu mühim işin ne olduğunu öğrenmek için merak ve endişe içerisinde Cuma günü ikindiye kadar beklerler. Nihâyet ikindi ezanı okunur ve İzzeddîn el-Haznevî namaz için cemaatin arasına çıkar. Namazdan sonra cemaate dönüp vaaz etmeye başlayan İzzeddîn el-Haznevî, şu hadisi okur: “*Size iki vaiz bıraktım. Biri konuşan vaiz, diğeri de susan vaizdir. Konuşan vaiz, Kur’ân-ı Kerîm, susan vaiz ise ölümdür.*”³⁴¹ Bu minvalde ölümden ve ölüme hazırlıklı olmanın öneminden bahseden İzzeddîn el-Haznevî, sohbet esnasında rahatsızlanıp hastaneye kaldırılır. Ancak tüm müdahalelere rağmen kurtarılamaz ve 31 Temmuz 1992’de Cuma günü, 63 yaşında vefat eder.³⁴²

³³⁹ İzzeddîn el-Haznevî, mektubunda şöyle diyordu: “*Rahman ve Rahim olan Allah’ın Adıyla. Şeyh Bessâm, Molla Ali, Sadullah, Ahmed Şavuş ve Abdülmecîd’e. Allah’ın selamı rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Allah’tan dileğim, matlup olduğu şekliyle hayırla yaşamanızdır. Allah’tan hem dünya hem de ahireti ilgilendiren konularda hayır üzerinde olmanızı dilerim. Gelecek Cuma, hepimizi ilgilendiren çok önemli bir iş için burada hazır bulunmanız gerekmektedir.* 26.07.1992/Ahmed el-Haznevî oğlu: İzzeddîn el-Haznevî. (Geçer, *Asdâfî’l-Enfâs*, s. 196; (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 65). Mektubun sureti için ayrıca bkz: Ek-7.

³⁴⁰ Şam’ın 45 km kuzeybatısında bulunan Şam kırsal bölgesi.

³⁴¹ el-Hâfiz Abdülhak Abdurrahman el-İşbilî, *Kitâbü’l-âkibe*, Mektebetü Dâru’l-Aksâ, Beyrut, 1986, s.39; Ebü’l-Farac İbnü’l-Cevzî, *Büstânü’l-Vâizîn ve Riyâzü’s-Sâmîn*, Müessesetü’l-Kütübîl-Sekâfiyye, Beyrut, 1998, s. 160.

³⁴² İzzeddîn el-Haznevî sohbet esnasında rahatsızlanınca yanında oturan Şam kurrâlarından Arabî Kabbâni’ye mikrofonu uzatarak sohbe devam etmesini söyler. Misafir zât emre imtisal babından biraz muhabbetten bahsedip sohbeti bitirir. Müridler, Şeyhin kendisini kibleye doğru çevirdiğini görünce ağlamaya başlarlar. Onların bu durumuna dayanamayan İzzeddîn el-Haznevî, hastaneye gitmeye razı olur. Orada misafir olan Arabî Kabbâni’nin aracı kapıya yanaşır, arka koltuğa Şeyhin hadimlerinden Hasan Efendi oturur ve İzzeddîn’ el-Haznevî’yi kucağına alarak Şam hastanesine

İzzeddîn el-Haznevî, dört gün önce Halep'e mektup yollamış ve tarikatın ileri gelenlerine önemli bir hadise için (yani vefat edeceği gün) orada hazır bulunmalarını istemişti. O gün Şeyh'in evinde toplananlar neden orada olduklarını ancak şeyhin vefatından sonra anladılar. Bu da İzzeddîn el-Haznevî'nin kerâmeti olarak görülmüştür.

İzzeddîn el-Haznevî'in naaşı, ertesi sabah hastanenin yakınlarındaki Sa'd b. Muâz Camii'ne getirildi. Cenaze namazını, Şam'ın ileri gelen âlimlerinin hazır bulunduğu bir kalabalık eşliğinde dönemin Suriye Vakıflar Bakanı Prof. Dr. Abdülmecîd Tırabulsî kıldırdı. Bakan, cenaze namazından sonra İzzeddîn el-Haznevî'nin ilmî ve tasavvufî yönünden, himmet ve gayretinden bahsederek veciz bir konuşma yaptı. Daha sonra cenaze büyük bir kalabalık eşliğinde Şam Havaalanı'na getirildi ve 1 Ağustos 1992'de özel bir uçak ile büyük oğlu Muhammed el-Haznevî'nin refakatinde, akraba ve âlimlerden oluşan bir grup eşliğinde Kamışlı havaalanına, buradan da Telma'rûf'a nakledildi. Cenaze Telma'rûf'a vardığı gece kalabalık ve izdihamdan dolayı defnetmek mümkün olmadı. Bu yüzden o gece aile ve akrabalarının arasında kalması için eve götürüldü. 2 Ağustos Pazar günü öğle vakti, oğlu Muhammed el-Haznevî'nin kıldıracağı cenaze namazından sonra tekbir ve tehliller eşliğinde babası Ahmed el-Haznevî ve kardeşleri Ma'sûm el-Haznevî ile Alâeddîn el-Haznevî'nin medfun oldukları markada (kabristana) defnedildi.³⁴³

İzzeddîn el-Haznevî defnedildikten sonra, Hazret'in (Muhammed Diyâüddîn) torunlarından Abdullah Şeyh Nasır, Abdullah Kartmînî'ye (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi) Şeyh'in vasiyetinin olup olmadığını sordu. Abdullah Kartmînî, İzzeddîn el-Haznevî'nin Londra'ya tedavi için gitmeden birkaç gün önce kendisine bir vasiyet emanet ettiğini söyledi. Abdullah Şeyh Nasır, şeyhin vasiyetinin olduğunu öğrenince çok sevindi ve Haznevî ailesini toplayarak veciz bir konuşma ile İzzeddîn el-Haznevî'nin vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Daha sonra Şeyh'in yakınlarına; vasiyetin içeriği ne olursa olsun hüsn ü kabul ile kabul edilmesi

giderler. Ancak tüm müdahalelere rağmen kurtarılamaz. (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 80; Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, ss. 165-166; Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 205.

³⁴³ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, 1995, ss. 81-82; Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 167.

gerektiği yönünde telkinlerde bulundu. Ahmed el-Haznevî, Ma'sûm el-Haznevî, Alâeddîn el-Haznevî ve İzzeddîn el-Haznevî'nin çocukları, hemen hemen Haznevî ailesinin tamamı mevcuttu. Hepsi vasiyeti sadakat ve teslimiyetle kabul ettiklerini ifade ettiler.

Daha sonra Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Abdullah Kartmînî (Müderriş) söz aldı ve vasiyetle ilgili şu malumatı aktardı:

“Şeyh İzzeddîn Londra seferine çıkmadan önce beni çağırttı. Benimle birlikte vasiyete şahit tuttuğu dört kişi daha vardı. Bunlar; Molla Alî Ebû Hasan ³⁴⁴ Ahmed el-Haznevî'nin halifesi Molla İbrahim'in oğlu Molla Abdulvahhab, Molla Hüseyin (Nusaybin'de imam) ve Molla Alî Ebû Kemâl idi. Şeyh İzzeddîn bir nüsha yazıp havaya kaldırdı ve ‘işte bu benim vasiyetimdir, şahit olun’ dedi. Ben, Şeyh Hazretlerine hasta olduğumu ve her ihtimale karşı bir nüsha daha yazmasını rica ettim. Şeyh bu teklifimi uygun gördü ve kendi eli ile bir nüsha daha yazıp zarfa koydu. Ardından zarfı mühürleyip üzerine şunları yazdı: ‘Bu zarf ancak vasiyete şahit olan bu beş kişinin (ya da onlardan hayatta kalanların) huzurunda, Haznevî ailesinin de hazır bulunduğu ve halka açık bir alanda kalabalık bir ortamda açılacak ve Molla Abdullah tarafından okunacaktır.’ Zarfı alıp üzerindeki yazıyı okudum. Hastalığım ve yaşlılığımı öne sürerek vasiyeti okuyacak başkalarının da eklenmesini rica ettim. Şeyh, zarfı tekrar elimden aldı ve ‘Molla Abdullah hazır olmaması durumunda bir başkası okusun’ kaydını düşüdü.”

Molla Abdullah, bundan sonra taziyenin yapıldığı Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü'nün avlusunda ve Haznevî ailesinin de hazır bulunduğu büyük kalabalığın huzurunda mikrofonu eline aldı. Ne kendisinin ne de diğer şahitlerin vasiyetin içeriği ile ilgili hiçbir malumata sahip olmadıklarını yemin ile ifade etti ve vasiyetle ilgili kısa bir bilgilendirmeden sonra şahitlerin ve Haznevî ailesinin huzurunda mühürlü zarfı açtı. Abdullah Şeyh Nasır, vasiyet okunmadan önce Haznevî ailesi efradının tek tek kalkıp hattın İzzeddîn el-Haznevî'ye ait olup olmadığını kontrol etmelerini istedi. Daha sonra Ahmed el-Haznevî'nin oğlu Abdülganî'ye dönüp onun da kalkmasını işaret etti. Abdülganî, buna gerek olmadığını söylese de misafir şeyhi kırmayıp kalktı

³⁴⁴ Telma'ruf Camii'nde, şeyhin hazır bulunmadığı zamanlarda namaz kıldıran imamdır.

ve hattın İzzeddîn el-Haznevî'nin elyazısı olduğunu teyit etti. Hâkeza Haznevî ailesini tek tek çağırıp yazıyı kontrol ettirdi. Haznevî büyükleri birer kısa konuşma yaparak vasiyete bağlı olduklarını dile getirdikten sonra Molla Abdullah binlerce kişinin huzurunda vasiyeti okudu.³⁴⁵

Burada şunu da ifade etmek isteriz; İzzeddîn el-Haznevî'nin vasiyetiyle ilgili bu kadar detaya girmemizin sebebi, Hazneviyye dergâhının (merkezî tekke) Şeyh İzzeddîn el-Haznevî'den sonra kim tarafından temsil edileceği ile ilgili bazı çelişkili haberlerden dolayıdır. Nitekim gerek sosyal medyada gerekse bazı ideolojik haber sitelerinde konu hakkında çok fazla bilgi kirliliği bulunmaktadır. Bu da şeyhlikle ilgili kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir. Bu yüzden Haznevî şeyhlerinin vasiyetleri (özellikle de İzzeddîn el-Haznevî'nin vasiyeti), hem bu karışıklığın giderilmesi, hem de halifelerin belirlenmesi ve dergâhın daha sonra kim tarafından temsil edileceğini tayin etmesi yönünden önemli bir vesika hükmündedir. Konuyla ilgili bazı belgeler ekler kısmında paylaşılacaktır.

İzzeddîn el-Haznevî'nin vasiyeti iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, vasiyetin temelini oluşturur. İkinci bölüm ise, tayin ettiği halifeleri ve halifelere yaptığı tavsiyeleri içermektedir.³⁴⁶ İzzeddîn el-Haznevî, vasiyetinde Nakşbendî-Hâlidî prensiplerinin hiçbir değişiklik yapılmadan, kendilerine ulaştığı gibi korunmasının gerekliliğine değinmiş ve bu hususta Hâlidî tasavvuf geleneğine bağlı bir sûfi olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ayrıca halefini siyasete ve bürokrasiye mesafeli durması hususunda uyarması, sapkın da olsa başka tarikatlarla/cemaatlerle açıktan tartışmaya girmemesini, zira bunun gereksiz münazaa ve düşmanlıktan başka hiçbir fayda sağlamayacağı, bunun yerine hakkın ortaya konmasıyla batılın kendiliğinden açığa çıkacağını öğütlemesi... ve selefi Alâeddîn el-Haznevî gibi tayin ettiği diğer halifelerin, dergâhın yeni şeyhine bağlı olduklarını vasiyet etmesi... Hâlidî ekolün takipçisi olduğunu göstermektedir.³⁴⁷

³⁴⁵ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, ss. 182-188.

³⁴⁶ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 87-91. Vasiyetin Arapça sureti ve Türkçe tercümesi için bkz: Ek-8-9.

³⁴⁷ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 87-91. Vasiyetin Arapça sureti ve Türkçe tercümesi için bkz: Ek-8-9.

1.4.7. Eserleri

İzzeddîn el-Haznevî, ağabeyi Alâeddîn el-Haznevî ile birlikte Ahmed el-Haznevî'nin sohbetlerini *Suhab* adıyla cemettiklerini daha önce ifade etmiştik. Bu eser henüz yayınlanmamıştır. İzzeddîn el-Haznevî'nin bundan başka küçük bir risâlesi bulunmaktadır. Toplamda altı varak (12 sayfadan) oluşan bu risâlede İzzeddîn el-Haznevî, babası Ahmed el-Haznevî'nin vefatına dair işaretlere yer vermektedir. Eserin bir kopyası Salih Ekinci'nin (el-Garsî) kütüphanesinde mevcuttur. İzzeddîn el-Haznevî bunun dışında herhangi bir eser kaleme almamıştır. İlmine ve derin anlayışına rağmen neden bir eser yazmıyorsunuz diye sorulduğunda: “Büyüklerimiz selef-i sâlihûn, yazılmadık bir şey bırakmamışlardır. Bizim üzerimize düşen ise onların yazdıklarını anlayıp amel etmektir” şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir.

1.4.8. Halifeleri

Yukarıda ifade edildiği gibi İzzeddîn el-Haznevî, en büyük oğlu Muhammed el-Haznevî'yi Hazneviyye dergâhına postnişin tayin etmiştir. Yine selefi Alâeddîn el-Haznevî'nin halife tayininde olduğu gibi, İzzeddîn el-Haznevî de Muhammed el-Haznevî'ye bağlı olmaları kaydıyla dört kişiye daha hilâfet vermiştir. Bunlar: Estel'li (Midyat) Galip Çiçek, Elazığlı Ubeydullah Seydaoğlu, İstanbul'da mukim Bingöllü Hüsnu Geçer ve Yozgat Şefaati eski müftüsü (şu an Konya Müftülüğü'nde Diyanet İşleri Başkanlığı Vaizi) Mardin'li Ahmed Özkan'dır. İzzeddîn el-Haznevî, bu halifeleri özellikle Nakşbendî-Haznevî dergâhının âdâbına bağlı kalmaları, tarikatı kendi çıkar ve menfaatleri için kullanmamaları ve istismardan kaçınmaları hususunda uyarılmış, manevî yükü yüklenen Hazneviyye'nin yeni şeyhine bu hususunda yardımcı olmalarını vasiyet etmiştir.³⁴⁸ İzzeddîn el-Haznevî'nin halifelerini kısaca tanıtmak istiyoruz:

³⁴⁸ (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 91.

1.4.8.1. Muhammed el-Haznevî

İzzeddîn el-Haznevî'nin vefat etmesi üzerine, irşat postuna oğlu Muhammed el-Haznevî oturmuştur. Muhammed el-Haznevî'nin hayatı, müstakil bir başlık altında ele alınacaktır.

1.4.8.2. Galip Çiçek

Estelli Galip Çiçek, 1932 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Helah köyünde doğdu. Rivayete göre ilköğretimini tamamladıktan sonra evi terk etmeyi planlıyordu. Ancak ailesi kimliğini saklayarak ona mani oldu. Daha sonra Acırlı köyünde görev yapan Şeyh Ahmed el-Haznevî'den icâzetli Molla Abdurrahman onu himayesine alarak başta alet ilimleri olmak üzere İslami ilimleri okuttu. Ayrıca evlilik çağına geldiğinde onu evlendirdi. İlk oğlu doğuncaya kadar hocasının yanında eğitimine devam eden Molla Galip, ilmini tamamlayınca Mardin'in Savur ilçesine bağlı Rajdiyê (Üçkavak) ve Erbil (Koşuyolu) köylerinde bir süre imamlık yaptı. Daha sonra Estel (Midyat) Melle İsmail Camii'ne kadrolu olarak atandı. Hocası Molla Abdurrahman vesilesiyle Haznevî şeyhleriyle tanıştığı anlaşılan Galip Çiçek, İzzeddîn el-Haznevî'nin yanında seyr u sülûkünü tamamlayarak hilâfet aldı. Sohbet meşrepli bir sufi olan Molla Galip, çarşı-pazar sürekli gezerek insanları irşat ettiği ve bu yüzden bölge halkı tarafından çokça sevilip sayıldığı nakledilmektedir. Galip Çiçek 11.05.2002 yılında Estel'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Cenazesine büyük bir kalabalık katılmıştır. O dönemde Hazneviyye postnişini olan Muhammed el-Haznevî de taziyeye katılmış ve bu salih halifenin vefatının, başta kendisi için sonra da bölge halkı için büyük bir kayıp olduğunu ifade etmiştir. Molla Galip geride halife bırakmamıştır.³⁴⁹

³⁴⁹ (Masum Akman (d. 1953) ile Kişisel Görüşme: 07.08.2020-22:30). Taziye ile ilgili bilgi için ayrıca bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=EkU7JMsAGFA> (03.10.2020-17:00).

1.4.8.3. Hüsni Geçer

Hüsni Geçer 1943 yılında Bingöl'ün Kiğı ilçesine bağlı Tümüük (Kamışgözü) köyünde dünyaya geldi. İlk eğitimini ilim ehli bir zat olan pederinden alan Hüsni Geçer, sekiz yaşında babasının vefat etmesi üzerine Elazığ'lı Muhammed Hâdî el-Kavmânî'nin medresesine iltihak ederek ilim tahsiline devam etti. Burada bir yıl, Muhammed Hâdî'nin kardeşi Hacı Mesut'un yanında da iki yıl okudu. 11 yaşında Bitlis'in Nurşin (Güroymak) ilçesine gitti. İki yıl da burada okuduktan sonra 13 yaşında Suriye'ye geçti. Yedi yıl hiç eve gelmeden Haznevî dergâhında ilim tahsilini sürdüren Geçer, 19 yaşında Alâeddîn el-Haznevî'nin elinden ilmî icâzetini aldı. Daha sonra tasavvuf amellerine başlayan Molla Hüsni, 1963'de askerlik vazifesini ifa etmek için memleketine dönmek zorunda kaldı. Askerliğini bitirdikten sonra Bingöl'ün Kiğı ilçesine bağlı Kamrud (Hasbağlar) köyünde resmi imam-hatip olarak göreve başladı. Burada 20 yıl boyunca hem irşâdla hem de talebe yetiştirmekle meşgul oldu. Bu süre zarfında şiirlerini ihtiva eden *Divân-ı Hazîn* ile *Güldân* adlı eserlerini yazdı. Ayrıca o dönemde Hazneviyye mürşidi İzzeddîn el-Haznevî'nin terbiyesi altına girdi. İzzeddîn el-Haznevî'nin işaretleriyle İstanbul'a geçen Hüsni Geçer, önce Ümraniye İmam Şafii Camii sonra da İmam Azam Camii'nde görev yaptı. İmamlık yaptığı süre zarfında farklı seviyelerde birçok talebesi oldu. Hüsni Geçer, İzzeddîn el-Haznevî'nin terbiyesi altında seyr u sülûkünü tamamlayarak vefatından sonra işaret ettiği beş halifeden biri oldu. Halen İstanbul Ümraniye'de hayatını sürdüren Molla Hüsni, ilmî faaliyetlerine devam etmektedir.³⁵⁰ Molla Hüsni'nün matbu birçok eseri bulunmaktadır. *Divân-ı Hazîn*, *Güldân*, *Asdâfû'l-Enfâs*, *Külliyât-ı Suğrâ*, *Külliyât-ı Kübrâ* ve *Hanımlara Rehber* bunlardan bazılarıdır.

³⁵⁰ Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, ss. 5-7.

1.4.8.4. Ubeydullah Seydaoğlu (el-Kavmânî)

Ubeydullah Seydaoğlu (el-Kavmânî) 1938 yılında Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Kavumân (Yücekonak) köyünde doğdu. Ailenin tek erkek çocuğu olan Ubeydullah Seydaoğlu'nun babası Abdullah, annesi ise Asiye Hanımdır. Aslen Diyarbakır Lice'li olan aile, babası Abdullah döneminde Karakoçan'a göç etmiştir. İlmî bir muhitte yetişen Ubeydullah Seydaoğlu ilk eğitimini aile büyüklerinden alır. Dayısı Şükrü ve amcazadesi Muhammed Hâdi'nin yanında bir süre medrese eğitimi gördükten sonra Diyarbakır Hani'li Molla Osman, Bingöl'lü Abdullah Güler ve Muş'lu Molla Zeki gibi âlimlerden istifade eder ve Halid Ohînî'nin tavsiyesi üzerine Molla Zeki'nin medresesinde dört yıl kadar müderrislik yapar. Daha sonra buradan Nurşin'e geçen Ubeydullah Seydaoğlu, 1954 yılında Nurşin'de Alâeddîn el-Haznevî ile tanışır. Ma'sûm el-Haznevî'nin tarikat şeyhi olduğu bu dönemde Telma'rûf'a giden Seydaoğlu, burada iki sene kalıp asıl memleketi olan Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Sisî (Yolçatı) köyüne döner. Ma'sûm el-Haznevî'nin vefatına kadar ara ara Telma'rûf'a gidip gelen Ubeydullah Seydaoğlu, Ma'sûm el-Haznevî'nin vefat etmesi üzerine Telma'rûf'tan ayrılır ve İstanbul'da Muhammed Said Cızmerki'nin ders halkasına katılarak icâzet alır. Ardından Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Yukarıovacık (Kürükhan) köyüne gelerek burada talebe yetiştirmekle meşgul olur. Bu dönemde vatani görevini ifa eden Seydaoğlu'nun tasavvuf eğitimi tam olarak askerlikten sonra başlar. Medresesine Muhammed Kavumânî'yi görevlendirerek Telma'rûf'a giden Seydaoğlu, Alâeddîn el-Haznevî'nin vefatından sonra İzzeddîn el-Haznevî'nin gözetiminde tasavvuf derslerine devam eder. İzzeddîn el-Haznevî'nin yanında seyr u sülûkünü tamamlayan Ubeydullah Seydaoğlu, İzzeddîn el-Haznevî'nin beş halifesinden biri olur. Molla Ubeydullah hala hayatta olup Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Yukarıovacık köyünde ilmî faaliyetlerine devam etmektedir.³⁵¹

³⁵¹ Muhammed Abdullah Seydaoğlu, *Sultanü'l-Ârifîn*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 21-87-94-234.

1.4.8.5. Ahmet Özkan

Molla Ahmet Özkan 1956 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Gelinkaya köyünde dünyaya geldi. İlköğretimini köyünde, İmam-Hatip Lisesini Adana'da okudu. Daha sonra Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde eğitimine devam eden Ahmet Özkan, 1979'da Mardin'in Ömerli ilçesine müftü olarak atandı. Burada müftülük yaparken, İzzeddîn el-Haznevî'nin Midyat'a geldiğini duyunca, kendisini ziyaret etmek için Midyat'a gitti. Bu ziyarette İzzeddîn el-Haznevî'den etkilenen Özkan'ın şeyhiyle birlikteliği Şeyh İzzeddîn'in vefat ettiği 1992 yılına kadar devam etti. Bu süre zarfında gerek Türkiye'de, gerek Avrupa'nın değişik ülkelerinde şeyhinin yanında bulunarak tasavvufun inceliklerini öğrendi. Özkan, İzzeddîn el-Haznevî'nin vefatından sonra oğlu Muhammed el-Haznevî'nin uzun süre konuşmalarını Arapça ve Kürtçe'den Türkçe'ye tercüme etti. Halen Konya İl Müftülüğü'nde Diyanet İşleri Başkanlığı Vaizi olarak görev yapan Molla Ahmet'in birçok eseri bulunmaktadır. *Eriyen Buz Kalıpları Ömür*, *Mukaddes Yolculuk Hac* ve *Telkin Risalesi* bunlardan bazılarıdır.³⁵²

1.4.9. Şeyhinin Bazı Halifelerini Azletmesi

İzzeddîn el-Haznevî, (vasiyetinden de anlaşılacağı üzere) selefleri gibi dinin ve tarikatın istismar edilmesi konusunda son derece tavizsiz bir sûfidir. Bu yüzden, Nakşbendiyye-Hazneviyye âdâbını şahsi çıkarlarına alet eden, tarikat üzerinden makam, mevki veya dünyalık devşirmek veyahut siyasî emelleri için kullanmak isteyen kimselere -Haznevî ailesinden biri dahi olsa- müsaade etmeyeceğini ısrarla vurgulamıştır. Bundan dolayı bu adaplara uymayıp, tarikatın adını kullanarak dünyalık toplayan veya (Alâeddîn el-Haznevî'nin vasiyetinde vurgulandığı gibi) müridleri Hazneviyye dergâhı yerine kendi şahsi çıkarları doğrultusunda yönlendiren bazı halifeleri önce uyarılmış, ardından bunların tarikatla ilişkilerinin kalmadığını ve Hazneviyye'yi temsil etmediklerini ilan etmiştir. Ayrıca Haznevî ailesinden bile olsa,

³⁵² (Ahmet Özkan (d. 1956) ile Kişisel Görüşme: 09.09.2020-12:30).

bu şahıslarla irtibatı olan veyahut babalarının ve dedelerinin yolundan gitmeyip, tarikatın âdâbına uymayan kim olursa olsun tarikatın ondan beri olduğunu ifade etmiştir.³⁵³

Rivayete göre İzzeddîn el-Haznevî'nin tarikatın âdâbı hususundaki bu sert ve tavizsiz duruşundan sonra, şeyhinin bazı halifeleri kendisine gelerek hatalarını kabul etmişler ve Şeyh'in kendilerini affetmesi durumunda bir daha aynı hataya düşmeyeceklerine ve Şeyh'in yanında tecdid-i tevbe ederek Alâeddîn el-Haznevî'nin vasiyetine bağlı kalacaklarına dair söz vermişlerdir. Bunun üzerine İzzeddîn el-Haznevî, bu kişilere âlimlerden ve tarikatın ileri gelenlerinden oluşan bir cemaat huzurunda 14 maddelik bir taahhütname imzalatmıştır. Taahhütnamede şu maddeler yer almaktadır:

1. *Alâeddîn el-Haznevî'nin bütün halifelerini, tarikatın şeyhi İzzeddîn el-Haznevî'ye teslim ettiğini ve hayatında kendisiyle nasıl muamele ediyorlarsa Şeyh İzzeddîn'le de öyle muamele etmeleri gerektiğini,*
2. *Buna binaen, insanları kendisine ve kendi çıkarlarına değil, Şeyh'in tarikatına yönlendireceğini ve insanları bundan haberdar edeceğini,*
3. *Huzuruna gelen insanların kendi müridleri değil, Haznevî'nin müridleri olduğunu, kendisi de müridlerden biri olarak Haznevî dergâhı için çalışan bir nefer olduğunu ve kendisine müridlerden bir kimse nisbet edildiğinde buna müsaade etmeyeceğini,*
4. *İnsanlara (kendisinin değil de) Ahmed el-Haznevî'nin râbitasını ve onun âdâbını öğreteceğini,*
5. *Haznevî şeyhlerinden tövbe (biat) almış kimseye tevbe (biat) vermeyeceğini,*
6. *Kendisinden biat almış kimselere; İzzeddîn el-Haznevî'yi gördükleri vakit tecdid-i tevbe (biat) ederek kendisine intisâblarını yenilemeleri gerektiğini tavsiye edeceğini,*

³⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, ss. 42-47; (Heyet), *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*, ss. 46-50.

7. *İzzeddîn el-Haznevî'nin izni olmadan kimseye latâif dersi vermeyeceğini, daha önce bu dersi vermiş olduğu kimseler varsa, (İzzeddîn el-Haznevî'den izin alıncaya kadar) kendilerini, 21 binin altında olması kaydıyla yaniden kalbî zikre (vird) dönmeleri hususunda uyaracağını,*
8. *Tarikat dersi vermesi için vekil tayin etmeyeceğini,*
9. *Eşini tarikat dersi vermekten men edeceğini,*
10. *Haznevî şeyhleri aleyhinde veya Haznevî ailesinin kendi aralarında geçen özel durumlar hakkında konuşmayacağını,*
11. *"Müridlerin Hazneviyye müridi olduğunu ve kendisine ait birşeyin olmadığını" ilan etmek sûretiyle, ortaya çıkan bu tefrikanın/ayrılıkların ortadan kalkması için gayret edeceğini,*
12. *İnsanları, nerede olursalar olsunlar, Şeyh'in âlimlerinin etrafında toplanıp hatmelerine ve sohbetlerine katılmaları için teşvik edeceğini,*
13. *Hazneviyye'ye zarar veren veya vermek isteyen kim olursa olsun, bu gibi kimselerle ilişki kurmayıp, Hazneviyye'yi seven ve sayan kimselerle oturup kalkacağını,*
14. *Yukarıda sayılan 13 maddeyi kabul ettiğini açıkça ifade edip, daha önce hata ettiğini ve hatasından döndüğünü âlimlerin huzurunda taahhüt etmiştir.*

Söz konusu (şahıs/şahıslar), yukarıda geçen maddeleri ve taahhütleri kabul ettiğini kalabalık âlim topluluğu huzurunda kabul etmiştir. Hazır olan âlimlerin arasında şunlar vardır: Molla Hasan (Urfa vaizi), Molla Galib (Çiçek), Molla Ubeydullah (Seydaoğlu), Urfalı Molla İbrahim, Molla Ahmed (Özkan) Müftü, Molla Ma'sûm (Molla Abdurrahman'ın oğlu), Urfalı Molla Reşid, Molla Şevkî, Molla Hüsnî (Geçer) Bingöllü.

Ayrıca Urfa ahalisinden de bir cemaat hazır bulunmuştur. Bunların arasında: Hacı Veysi, Hacı Hamdi Muhtar, Hacı Osman Ekinci, Sûfî Muhammed Şerif, Sûfî

Şükri, Hacı Muhyiddin, Hacı Ahmed Yıldırım, Hilvanlı Hacı Sinan ve Molla İzzeddîn Nibilî'nin babası Hacı Yûsuf.

28 Şaban 1411 / 15 Mart 1991³⁵⁴

İzzeddîn el-Haznevî, bu taahhünameyle, bir yandan tarikatın şahsi çıkarlara, siyasete ve dünyevî menfaatlere alet edilmesinin önüne geçmiş, diğer yandan da müridlerini buna tevessül eden kimselere karşı uyarmış oldu.

³⁵⁴ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, ss. 41-46. Taahhünamenin elyazması Arapça sureti için bkz: Ek-10.

1.5. Muhammed el-Haznevî

İzzeddîn el-Haznevî'nin 1992 senesinde vefat etmesi üzerine, vasiyeti ile yerine en büyük oğlu ve halifesi Muhammed el-Haznevî geçmiştir. Vasiyetinden de anlaşıldığı kadarıyla İzzeddîn el-Haznevî, kendisinden sonra posta oturacak halifenin belirlenmesi hususunda çok titiz davranmış ve tarikatın ileri gelen (Havâs) bazı isimleri vasiyetine şahit tutarak sonradan çıkabilecek birtakım problemlerin önüne geçmek için azami gayret sarfetmiştir.³⁵⁵

1.5.1. Hayatı

Muhammed el-Haznevî, 1949 yılında dedesi Ahmed el-Haznevî'nin kurduğu, Suriye'nin Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Telma'rûf köyünde doğdu. İzzeddîn el-Haznevî'nin oğlu ve Haznevî şeyhlerinin beşincisidir. "Muhammed" ismi ona dedesi Ahmed el-Haznevî tarafından verilmiştir.³⁵⁶ Muhammed el-Haznevî, 2005 senesinde ailesi ile birlikte umre için gittikleri kutsal topraklarda vefat ettiğinden, vefatından sonra "Şehîdü'l-Harameyn" (Mekke-Medine şehidi) lakabıyla anılmıştır.³⁵⁷

1.5.2. Hocaları

Hem ilmî hem de tasavvufî hayatın canlı olduğu bir muhitte yetişen Muhammed el-Haznevî, küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i okudu. Ardından sarf, nahiv,

³⁵⁵ Bkz: İzzeddîn el-Haznevî'nin vasiyeti: Ek-8.

³⁵⁶ Rivâyete göre Muhammed el-Haznevî doğduğunda, dedesi Ahmed el-Haznevî ona ismini vermiş ve hakkında: "Bu çocuk gelecekte bizim şanımızı yüceltecektir" diyerek, ondaki istidada işaret etmiştir. (Bkz: Aydın, *Nakşebendiliğin Hâlidîye Kolu Haznevîler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Mardin İli Örneği)*, s. 44).

³⁵⁷ (Heyet), *Âdâbü't-Tarîkati'n-Nakşebendiyye*, s. 180.

belagat ve mantık gibi alet ilimlerini tahsil etti. Daha sonra da Mustafa el-Buğa gibi bölgenin ileri gelen âlimlerinden islamî ilimleri ikmâl edip babasından icâzet aldı.³⁵⁸

Muhammed el-Haznevî, henüz genç yaşta bir yandan Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü'nün idaresini yürütmeye, bir yandan da öğrencilerin dersleriyle meşgul olmaya başladı. Ayrıca ziraat işlerini, tekke ihtiyaçlarını ve dergâhın resmî işlerinin de birçoğunu yine kendisi üstlendi. Ayrıca babası İzzeddîn el-Haznevî de birçok sorumluluğu kendisine yükleyerek onun hem ilmî hem de tasavvufî açıdan olgunlaşmasını sağladı. Hayatının büyük bir bölümünü İzzeddîn el-Haznevî'nin refakatinde geçiren Muhammed el-Haznevî, seyr u sülûk dönemi hakkında: "Ben hiçbir zaman İzzeddîn el-Haznevî'ye babam gözüyle bakmadım. O, benim gözümde daima bir mürebbi, mürşid-i kâmil ve benim şeyhimdi" dediği nakledilir.³⁵⁹ Bu yüzden İzzeddîn el-Haznevî henüz hayatta iken onun hakkında: "Allah'a şükür oğlum Muhammed, tarikatın ve müridlerin yükünü benden almıştır. O benim sağ kolumdur" demiştir.³⁶⁰

Babasının gözetiminde günden güne tasavvuf yolunda terakki eden Muhammed el-Haznevî, 1992'de babasının vefatından sonra Hazneviyye'nin başına geçti. İzzeddîn el-Haznevî vasiyetinde: "İstihare ve istişarelerden sonra kendisinden daha hayırlı kimseyi görmediğini" belirterek, onu Nakşbendiyye şeyhlerine ilhak ettiğini ifade etmiştir.³⁶¹

1.5.3. İlmi Şahsiyeti

Muhammed el-Haznevî'ye göre ilmin semeresi hidâyettir. Hidâyetin ise, başı ve sonu, zâhiri ve bâtını vardır. Başını sağlamlaştırmadan sonuna/nihâyetine ulaşmak, zâhirini bilmeden de bâtına vakıf olmak mümkün değildir. Tâlib bu yola girdiğinde buna yatkınlığının, kabiliyet ve meylinin olduğunu görürse hidâyetin

³⁵⁸ Abdurrahman Aslan, *Haznevî Bahçesi*, trc. Muhammed Aslan, b.y., Adana, 2011, s. 3.

³⁵⁹ Muhammed el-Haznevî, babasının vefatına kadar daima onunla birlikte olduğundan, Haznevî hatme-i hâcegân duasında "فكان كظله في حله وترحاله" (hazırda ve seferde onun gölgesi gibiydi) gibi sıfatlarla anılmıştır.

³⁶⁰ (Heyet), *Yâd Bülteni*, b.y., y.y., 2007, ss. 45-46.

³⁶¹ (Heyet), *Yâd Bülteni*, s. 49.

nihâyetine ulaşması mümkün olur. Ancak kalbinde sürekli bir erteleme ve savsaklama hâli hâsıl oluyor ve amel etme noktasında gevşek davranıyorsa, bu durumda ilim öğrenmek isteyen (rûhu değil) aslında nefis-i emmâre'nin ta kendisidir.³⁶²

Yaşadığı dönemde bölgenin en önemli ilmî şahsiyetlerinden biri olan Muhammed el-Haznevî, ilim talebeleriyle bir araya geldiğinde: “Bana, ‘babanız insanların sevgisini ve güvenini nasıl kazandı ve bu yüksek makamlara nasıl ulaştı’ diye sorulsa, ‘iyi niyeti sayesinde’ derim” sözleriyle, ilim tahsili başta olmak üzere her amelin başında niyetin tashih edilmesinin önemini vurgular ve bu hususta öğrencilerini irşat ederdi.³⁶³

Ona göre ilim, üç maksatla tahsil edilir. Birincisi: Allah’ın rızasını elde etmek ve ahiret saadetine ulaşmak. Bu niyetle yola çıkan kişi, Allah indinde kurtuluşa erenlerdendir. İkincisi: Makam, mevki ve dünyevî çıkarlar için ilme başlayan, fakat daha sonra niyetinin doğru olmadığını farkına varan kimsedir. Böyle kimseler şayet niyetlerini tashih edip yaptıklarından tövbe ederlerse bunlar da kurtulmuştur. Ancak niyetlerini tashih etmeden eceli gelir de ölürseler durumları vahimdir. Üçüncüsü ise, sırf insanlara karşı üstünlük taslamak ve ilim üzerinden bir menfaat devşirmek için ilmin talep edilmesi ki ona göre böyle kimseler kendilerini helak etmiştir.³⁶⁴

Kısa denebilecek 13 yıllık irşat hayatında birçok âlim ve talebe yetiştiren Muhammed el-Haznevî, bölgede birçok cami, medrese ve okul yaptırmıştır. Ayrıca, bazen devletin dahi yetişemediği yerlere talebelerini yollayarak fakir bölge halkının eğitimine katkıda bulunmuştur. Kendi döneminde Haznevî Şer’î İlimler Enstitüsü’nde okuyan öğrenci sayısının iki bini bulması, Muhammed el-Haznevî’nin ilmî kişiliğini yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Ayrıca farklı kıtalaradan, muhtelif dil ve ırklara mensup yüzlerce fakir öğrencinin iâşe ve ibatelerini karşıladığı, kimseden herhangi bir ücret kabul etmediği ve evlilik çağına gelmiş ancak evlenme imkânı bulamayan yoksul talebeleri de kendisi evlendirip masraflarını öz malından karşıladığı nakledilmektedir. Öte yandan Şer’î İlimler Enstitüsü’nde

³⁶² (Heyet), *Yâd2010*, Uğur Matbaacılık, İstanbul, 2010, ss. 28-29.

³⁶³ Aslan, *Haznevî Bahçesi*, s. 8.

³⁶⁴ (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi’l-Aktâbi’l-Haznevîyyîn*, b.y., 2009, ss. 28-29.

ders veren hocalar için de lojmanlar yaptırdığı ve onlara geçimlerini sağlayacak kadar maaş bağladığı bilinmektedir.³⁶⁵

1.5.4. Tasavvufi Şahsiyeti

Muhammed el-Haznevî, sünnete ittiba noktasında son derece hassas bir sûfidir. Hatta bazen bu hususta taassup ve aşırılıkla dahi suçlandığı nakledilmektedir. Ayrıca hak olduğundan emin olduğu dinî konularda son derece azimli ve kararlı bir kişiliğe sahip olan Muhammed el-Haznevî, yaşadığı dönemde gerek ilim ehlinen gerekse siyasi çevrelerden son derece saygı görmüştür.³⁶⁶

Muhammed el-Haznevî'nin irşat ettiği kitlenin çoğunluğu fakir ve yoksul kimselerdir. Bu konu hakkında söz açıldığında onun şöyle dediği nakledilir: “Allah’a şükür bizler, dünyalıklarından istifade ettikleri zenginlerden başkasını istemeyen ve onlardan başkasına gülümsemeyen kibirli dünya ehlinin tam aksine, bu fakir ve yoksul kimselerin aramızda bulunmasından mutluluk duyuyoruz.”³⁶⁷ Muhammed el-Haznevî bu ifadelerle, dedesi Ahmed el-Haznevî'nin: “Fakirlik bu yüce taifenin güzelliğidir”³⁶⁸ anlayışını devam ettirdiği görülmektedir.

Muhammed el-Haznevî, yumuşak huylu bir karaktere sahip olmakla birlikte, kendisiyle ilk karşılaşanların heybetinden irkildiği ve kısa sürede etkisi altına girdiği nakledilir. Bununla birlikte son derece mütevazı olduğu, elini öpenlerin, ellerini öptüğü ve kendisinden “bu fakir kul” diye bahsettiği bilinmektedir. Vaazlarına çoğu kez İzz b. Abdüsselam'ın “çevremde âlimlerin olmayışı beni âlim yaptı” sözüyle başlayan Muhammed el-Haznevî, vaaz ve sohbetlerinde şu beyiti çokça tekrar ederdi:

طبيب يداوي الناس وهو عليل

وغير تقي يامر الناس بالتقى

³⁶⁵ Hamza Toprak, “Hakikat Yolunun Mürşidi”, *İlim ve İrfan Dergisi*, yıl: 7, S. 47, İstanbul, 2018, s. 22; (Heyet), *Yâd2010*, s. 35; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, s. 88; <http://www.Haznevî.net/Haznevî-ekolu/Haznevî-mursidlerine-gene1-bir-bakis.html> (16.02.2019-11:15)

³⁶⁶ Cüneyt Gökçe, “İlim ve İrfan Mektebi: Haznevî Mürşidleri”, *İlim ve İrfan Dergisi*, yıl: 4, S. 45, İstanbul, 2016, s. 32; (Heyet), *Yâd2010*, s. 16.

³⁶⁷ Cüneyt Gökçe, “İlim ve İrfan Mektebi: Haznevî Mürşidleri”, *İlim ve İrfan Dergisi*, yıl: 4, S. 45, İstanbul, 2016, s. 32; (Heyet), *Yâd2010*, s. 16.

³⁶⁸ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 295 (20. Mektup).

*Takvalı olmayan, insanlara takva (mı) öğretiyor! Hasta doktor, insanları tedavi ediyor!*³⁶⁹

Rivayete göre ehl-i hâl bir sûfî olan Muhammed el-Haznevî, bu yönüyle tasavvufa karşı olan birçok kişiyi etkilemiştir. Bazı âlimlerin onun hakkında: “Bizler, Muhammed el-Haznevî’yi ve onun talebelerini görene dek, gerçek tasavvufun silinip gittiğini ve onun ancak kitaplarda anlatılanlardan ibaret olduğunu düşünüyorduk. Ancak Muhammed el-Haznevî’yi ve müridlerini görüp, sünnet-i seniyyeyi yaşadığına ve yaşattığına şahit olunca, gerçek tasavvufun hâlâ devam ettiğine kânî olduk. Görüyoruz ki o, kendisini, seyr u sülûk yolcularını Hz. Muhammed’in terbiyesine, Allah’ın ve Resûlünün muhabbetine yönlendirmeye adanmış bir sûfidir. Bundan dolayı tasavvufun, gerçekten Muhammed el-Haznevî’nin tekkesinde vücut bulduğunu anladık.”³⁷⁰

Öte yandan Suriye, Türkiye, Mısır, Küveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Sudan gibi birçok İslam ülkesinden âlim ve yazar, Telma’rûf tekkesine yaptıkları ziyaretleri esnasında veya farklı münasebetlerle Muhammed el-Haznevî’yi yakından tanıma imkânı bulduklarında, hem kendisinden hem de selefî olan Haznevî şeyhlerinden ve hizmetlerinden övgüyle bahsetmişlerdir. Çağının ulemâsından Suriye Diyanet İşleri Başkanı Şeyh Ahmed Kuftâro, Prof. Dr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Prof. Dr. Abdullatif Ferfûr, Evkâf Bakanı Prof. Dr. Muhammed el-Hatîb ve Prof. Dr. Vehbe ez-Zuhaylî gibi zatlar, ondan övgüyle bahseden âlimlerden bazılarıdır.³⁷¹

³⁶⁹ (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi'l-Aktâbi'l-Haznevîyyîn*, s. 14; (Heyet), *Yâd2010*, s. 17.

³⁷⁰ (Heyet), *Yâd Bülteni*, s. 57.

³⁷¹ Vehbe ez-Zuhaylî, İzzeddîn el-Haznevî’yi anma merasimi münasebetiyle Telma’rûf’a yaptığı ziyarette Muhammed el-Haznevî hakkında şöyle demiştir: “...Kardeşlerim! Sizleri kutluyorum. Sizlerin takdir ettiğiniz gibi, bizler bu mübarek insanı hakkıyla takdir etmekten aciz kaldığımızı itiraf ediyoruz. Bizler yarım asırdan fazla bir süredir etrafımızda tek bir mürid bile bulamezken, erkek-kadın, genç-çocuk binlerce insanın onun etrafında toplanması Şeyh Hazretlerinin Allah’a davetinde ihlâs ve sıdkına en büyük delildir. Kardeşlerim! Bu nimetten faydalanın ve bütün gücünüzle bunu muhafaza edin. Birliğinizi, beraberliğinizi, muhabbetinizi ve şeyhinize olan bağlılığınızı daha da güçlendirin. Çünkü o, büyük İslam çınarına bağlıdır. Bizler Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in tertemiz sünnetinin sofrasından başka bir şey sunamayız. Fakat bu dine sadakatle bağlanmayı içimizde harekete geçiren kimseler, işte asıl ihlâs sahibi âlimler onlardır. Rablerinin yanına göçtüklerinde asıl yitirdiğimiz kimseler de onlardır. Fakat onların rûhları sonsuza kadar daima parlayacak ve küçük-büyük herkesin rûhuna tesir edecektir. Kardeşlerim! İhlâsın, sadakatin, nezâhetin, fedakârlığın, dayanışma ve yardımlaşmanın somut olarak temsil edildiği böyle bir topluluğu ben İslam ülkelerinden hiçbirinde görmedim. Kardeşlerim! Sizin insanlığa mesajınız budur. Şeyh’e biat edip söz verdiğiniz bu ahdin ve sözün çözülmesinden sakının. Peygamber (s.a.v.) buyuruyor ki: “Allah, her yüz senede bir bu ümmete dinini onlar için yenileyen bir müceddid gönderir.” Sizlerin bu müceddidiniz, âliminiz ve şeyhiniz sizlere kutlu olsun...” (Heyet), *Yâd2010*,

Yaşadıkları çağda müstesna bir konuma sahip olan bu şahsiyetlerin Muhammed el-Haznevî hakkındaki şahitliği, onun şeriatla tarikat arasında nasıl bir yol izlediğini ve tasavvufu temsil yönünü ortaya koymasından önem arz etmektedir.

1.5.5. İrşat Faaliyetleri

Gayret-i dînîyyesi yüksek bir şahsiyete sahip olan Muhammed el-Haznevî, hayatını irşat gezilerinde geçirmiş ve daima sefer halinde olmuştur. Ayrıca onun irşat alanı yalnızca İslam ülkeleriyle sınırlı kalmamış, Avrupa ülkelerinin de birçoğunu gezerek tebliğ ve irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Muhammed el-Haznevî bu hususta, “ben gurbetin oğluyum” sözüyle uzun yıllar evinden uzak bir hayat yaşadığını ifade etmiştir.³⁷² Özellikle yaşadığı Suriye’nin Cezîre bölgesinde hem ilmî eğitimi hem de tasavvufi faaliyetleri birlikte yürüterek dinî uyanışın sembolü olmuş, 13 yıllık irşat hayatında bölge halkının büyük çoğunluğunun gönlünü kazanmayı başarmıştır.³⁷³

Muhammed el-Haznevî’nin irşat ve tebliğ metodu, “cami vaazları” ve “divân sohbetleri” olmak üzere ikiye ayrılır. Cami vaazlarında, genelde kendisi için kurulan kürsüden halka seslenen Muhammed el-Haznevî, vaaz üslubuna uygun olarak âyet ve hadislerden çokça alıntı yapar, bazen de vaazlarını beyitlerle süsleyerek kafiyeli ve edebî konuşurdu. Rivayete göre tevazuu ve şeyhine olan bağlılığından dolayı “babam Şeyh Hazretleri şöyle derdi” diyerek söze başlayan Muhammed el-Haznevî, zaman zaman örnekleme ve hikâye üslubunu da kullandığı ve bu hususta Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinden çokça istifade ettiği nakledilir. Ayrıca vaazlarında zaman, zemin ve muhatap kitlenin yaş, eğitim ve kültür seviyesi gibi önemli faktörleri göz önünde bulunduran Muhammed el-Haznevî, davetçinin hikmetle hareket etmesi noktasında çoğu kez talebelerini ikaz ederdi.³⁷⁴

s. 41; (Heyet), *ez-Zikrâ es-Seneviyye el-Âşira*, y.y., Kamışlı, 2002, s. 103; <http://www.Haznevî.net/Haznevî-ekolu/Haznevî-mursidlerine-genel-bir-bakis.html>. (16.02.2020-11:15).

³⁷² (Heyet), *Yâd2010*, s. 12.

³⁷³ (Heyet), *Yâd Bülteni*, s. 55. Ayrıca bkz: Candan, “Şeyh Ahmet el-Haznevî’nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot”, s. 24.

³⁷⁴ (Heyet), *Yâd Bülteni*, s. 19.

Muhammed el-Haznevî'nin genel olarak herkese açık cami vaazları dışında bir de divân sohbetleri vardır. Burada daha çok tasavvufun, Hazneviyye âdâbından, evliyânın menkıbelerinden ve ilk dönem sûfilerin tasavvufa dair sözlerinden bahseder, sâliklerin hallerine ve gönül dünyalarına diâr mühim nüktelere temas ederdi.³⁷⁵

Muhammed el-Haznevî'nin vaazlarında dikkat çeken hususlardan biri de binlerce kişinin huzurunda (tevazu göstergesi olarak) sarığını başından çıkarmasıdır.³⁷⁶ Vaazın akışına veyahut şeyhin manevî hâline göre bazen konuşmanın başında, bazen ortasında, bazen de sonuna doğru sarığını başından çıkarır ve şöyle derdi: “Ey insanlar! Ben dua edeceğim sizler de âmin diyin. Ya Rabbî! Eğer bu topluluk senin rızan için değilse, bizi nekira (bilinmez) kıl. Ancak bu kalabalık ve toplantı senin rızan içinse, sen bizim Rabbimiz bizler de senin kullarınız (yani merhametine sığınıyoruz).”³⁷⁷

Muhammed el-Haznevî'nin, önceki Haznevî şeyhleri gibi en çok üzerinde durduğu hususlardan birisi de Hazneviyye'nin iki önemli esası; siyaset ve dünya malı meselesidir. Bu iki hususu hemen hemen her fırsatta dile getiren Muhammed el-Haznevî, “babalarından iki mihver miras aldığını; birincisi, düşünce ve anlayışı ne olursa olsun siyasetle asla uğraşmayacağını; ikincisi ise, kimseden dünya malı toplamayacağını, verilse dahi kabul etmeyeceğini” selefleri gibi her fırsatta dile getirmiştir.³⁷⁸ Haznevîyye şeyhlerinin siyasetle veya siyasetçilerle olan ilişkileri, ölçüsü ve muhtemel nedenleri... ileride müstakil bir başlık altında incelenecektir.

Nakşbendiyye-Haznevîyye tasavvuf geleneğine sıkı sıkıya bağlı bir sûfî olan Muhammed el-Haznevî, tarikatın esaslarına uymayıp, Hazneviyye dergâhını siyasete ya da dünyevî çıkarlarına alet ettiğini düşündüğü kimselere -Haznevî ailesinden biri

³⁷⁵ Örnek için bkz: Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtün min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn*, vr. 3a-3b.

³⁷⁶ Hazneviyye'de dua ve yakarış esnasında sarığın baştan çıkarılması, Allah'a karşı bir acziyet ve tevazu göstergesidir. Yani lisan-ı hâl ile şöyle denmiş olmaktadır: “Ya Rabbi! Ben, dinî bir sembol ve âlimlerin kisvesi olan bu sarığı takmaya layık değilim. Buna rağmen bu kadar insan bu kisveye bakarak bize iltifat edip etrafımızda toplandı. Şayet niyetimiz senin rızan için değilse bizi nekira (bilinmez) kıl. Çünkü bu, bize güvenen insanların sapmasına sebep olacağı gibi, bizim için de bir istidrac olacak ve dolayısıyla bu kalabalık ve dinî görüntü helakımıza sebep olacaktır. Ancak niyetimiz senin rızan ve din-i mübine hizmet için ise sen bizim Rabbimiz, bizler de senin kullarınız.” (Abdülhamit Orhan (d. 1977) ile Kişisel Görüşme: 08.02.2021-18:00).

³⁷⁷ (Heyet), *Yâd Bülteni*, s. 19.

³⁷⁸ Geçer, *Asdâfu'l-Enfâs*, s. 186; (Heyet), *Yâd2010*, s. 50.

olsa dahi- asla müsaade etmeyeceğini bildirmiş ve -halife dahi olsa- yeri geldiğinde bu duruma düşen kimseleri sert bir dille ikaz etmiştir.³⁷⁹

İzzeddîn el-Haznevî'nin vefatından sonra Hazneviyye dergâhı, Muhammed el-Haznevî'nin gayretleri sayesinde kısa zamanda birçok ülkeye yayılma imkânı bulmuştur. Farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar arasında tasavvuf ahlâkının hâkim olması için çalışan Muhammed el-Haznevî, özellikle batıda yaşayan gurbetçi Müslümanların ayrılık-gayrılıktan uzak durmaları ve Müslümanların derdiyle dertlenmesi için azamî gayret sarfettiği kaynaklarda yer almaktadır. İrşat için gittiği Almanya'da bir sohbetinde Müslümanların o günkü durumuna temas ederken şöyle dediği nakledilir: "...Biz Müslümanların hali, -maalesef- kendi öz kardeşini kaybeden adamın hikâyesi gibidir. Bu adam, kardeşini bulmak için dağ-taş, yağmur-çamur demeden diyar diyar gezer. Bir ara hayli uzakta bir karartı görür ve onun kendisi için pusuya yatmış bir vahşi hayvan olabileceğini düşünür. Az daha yaklaşınca, kendisine doğru gelen cismin bir insan olduğunu anlar. Ancak bu sefer de onu, mallarını yağmalayacak ve kendisini gasbedip öldürecek bir haydut olabileceği korkusu sarar ve kendini savunmak için kılıcını çeker. Fakat yüzyüze geldiklerinde aslında korktuğu kişinin, günlerdir aradığı ve ona kavuşmak için yüzlerce mil yol katettiği öz kardeşi olduğunu görür. Her ikisi de silahlarını atarlar ve ağlaşarak kucaklaşırlar.³⁸⁰ Muhammed el-Haznevî, bu örnekleme üslubuyla günümüz Müslümanlarının, özellikle de Avrupa'da yaşayan ve neredeyse birbirlerinin camilerinde namaz kılmaktan dahi imtina eden gurbetçilerin cemaatçilik hastalığından kurtulmalarının zaruriyetine dikkat çekmiştir.

Muhammed el-Haznevî'nin irşat ve tebliğ anlayışı dünyadan tamamen soyutlanmak yerine, Müslümanların birliği ve dirliği için iç âlemleri kadar dış dünyalarını da imar etmelerinin gerekli olduğu yönündedir. Ayrıca Müslümanların yaşadığı birçok sorunun nedeninin İslam ahlakından uzaklaşmak olduğunu söyleyen Muhammed el-Haznevî, Müslüman gençleri, İslam düşmanlarının kendilerini

³⁷⁹ Muhammed el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî'nin hayatta olan bazı halifelerinden ve âlimlerden bir heyetle birlikte Doğu Anadolu bölgesine düzenlediği irşat seferinde, bu hususta tarikatın âdâbına muhalefet ettiğini düşündüğü bazı halifeleri uyarmıştır. (Muhammed el-Haznevî'nin bölgeye yaptığı irşadı ve konuya ilişkin konuşmanın detayları için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=DMAIT2SGxtk>). (23.02.2020-21:50).

³⁸⁰ Bâz, "Bir Âlim ve Arif Muhammed el-Haznevî", *İlim ve İrfan Dergisi*, yıl: 5, S. 50, İstanbul, 2016, ss. 27-28; (Heyet), *Yâd2010*, ss. 25-26.

zehirmek için kullandıkları iki tehlikeli silaha karşı dikkatli olmaları yönünde uyardığıdır. Bu hususta şöyle dediği kaydedilmektedir: “...İslam düşmanları, aramıza iki kapıdan sızıyorlar. Bunlar: Şehvet ve şüphe kapısıdır. Şüpheler (inançla ilgili olduklarından), sonuçları itibariyle en tehlikeli olanlardır. Çünkü şüpheler insanı küfre götürür. Ancak şehvetler en şiddetli olanlardır. Zira gençlerin birçoğu şüphelere aldırış etmezler. Ancak içgüdüleri (nefisleri) uyandırılır, arzu ve şehvetleri tahrik edilirse, buna toplumun her kesiminden birçok insan kapılıp sürüklenebilir. Böyle bir yangına karşı ne kadar dayanıklı olsalar da bundan kurtulamazlar.” Şüpheleri ölümcül hastalıklara benzeten Muhammed el-Haznevî’ye göre bu tür hastalıkların ilerleyişi ağır olduğundan onlardan korunmak mümkündür. Ancak şehvetler öldürmese de zayıf düşüren bir hastalıktır. Ayrıca ilerleyişi hızlı ve ondan korunmak oldukça zordur. O, bu hususta şöyle der: “Bin genci bir yere toplayın, sonra da 10 vaiz gelsin ve onlara bir sene boyunca iffet ve namustan, Allah’ın yasaklarından ve haramlardan sakınmanın öneminden bahsedip vaaz u nasihatte bulunsunlar. Daha sonra bu gençlerin önüne yarı çıplak bir bayan getirin. Bu bayan, 10 vaizin bir senede yaptığı ve inşa ettiğini 15 dakikada yerle bir edecektir. Çünkü nefisler, şehvete meyilli ve zayıf yaratılmıştır.”³⁸¹

Muhammed el-Haznevî, özellikle yurtdışına yaptığı irşat seyahatlerinde, Müslümanları yaşadıkları bölgelerde onur, vakar ve şahsiyetli bir duruş sergileyerek hâl diliyle gayrimüslimlere tebliğde bulunmalarının önemini hatırlatır, İslamiyetin bu ülkelerde dürüst tüccarlar eliyle yayıldığına dikkat çeker ve sorumluluklarının bilincine varmaları yönünde irşat ederdi.³⁸² Ayrıca burada yaşayan her Müslümanın, maslahat-mefsedet muhâseseesi yapması gerektiğini vurgulayan Muhammed el-Haznevî, İslam’ın yayılmasına ve Müslümanların ıslahına vesile olacaklarsa orada kalmaları, aksi halde -özellikle çocukları küfre, inkâra ve ahlaki çöküntüye maruz kalacaklarsa- vatanlarına dönmelerini şiddetle tavsiye ettiği nakledilmektedir.³⁸³

Mukaddesata teşebbüs edenlerin cüretleri ve zulümleri karşısında Müslümanların zayıf kaldığına dikkat çeken Muhammed el-Haznevî, Yahudilerin, dinlerini ve örflerini yaşayarak İslam dünyasının tam kalbinde İsrail diye bir Yahudi

³⁸¹ (Heyet), *Yâd2010*, ss. 27-28.

³⁸² Bâz, “Bir Âlim ve Arif Muhammed el-Haznevî”, *İlim ve İrfan Dergisi*, s. 28.

³⁸³ (Heyet), *Yâd2010*, s. 28.

devleti kurarken, Müslümanların ise bir avuç döviz ve şehvetleri uğruna bütün değerlerini satmaktan çekinmediklerini ifade eder. Böyle bir manzara karşısında kalplerin kan ağlaması gerektiğini belirten Muhammed el-Haznevî, Mescid-i Aksâ'yı, "Müslümanların kanayan yarası" olarak nitelemekte ve İslam dünyasını, çılglık çılgılığa haykıran Kudüs'ü işitmekten aciz kaldığını ifade ederek, Müslümanlara sitemini dile getirmektedir.³⁸⁴

1.5.6. Ailesi

Muhammed el-Haznevî de babası İzzeddîn el-Haznevî gibi iki evlilik yapmıştır. İlk eşi amcası Ma'sum el-Haznevî'nin kızı Fadile hanımdır. Muhammed el-Haznevî'nin bu eşinden dört erkek iki kızı olmuştur. Erkeklerin isimleri şöyledir: Fayız, Muavaffak, Muhammed Mutâ' ve Abdülhâlik. Muvaffak henüz genç yaşta 21 yaşında iken çıkan bir yangın sonucu ağır yaralanmış ve 1994 yılında vefat etmiştir. Abdülhâlik ise 2005 yılında babasıyla yaptığı son umre yolculuğunda 20 yaşında trafik kazasında vefat etmiştir. Muhammed el-Haznevî'nin ikinci eşi ise Şanlıurfa Siverek ilçesinden Mehmet Yıldız'ın kızı Yümnâ Hanımdır. Muhammed el-Haznevî'nin bu eşinden de üç erkek, iki de kızı olmuştur. Erkeklerin isimleri; Muvaffak, Ahmed ve İzzeddîn'dir.³⁸⁵

1.5.7. Vefatı

Muhammed el-Haznevî, 11 Ramazan 1426/11 Ekim 2005 tarihinde Ramazan ayında müridleri, sevenleri ve yakınlarıyla vedalaşarak ailesiyle birlikte umre yapmak maksadıyla Hicaz'a gider. Kendisiyle birlikte ailesinden annesi Behiyye, zevcesi Fadile, oğlu Abdülhâlik ve kızı İtidâl da vardır. Önce Medine'ye varıp Hz. Peygamber'i ziyaret ederler. Ardından umrelerini yapmak üzere Mekke'ye geçerler.

³⁸⁴ (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi'l-Aktâbi'l-Haznevîyyîn*, s. 24.

³⁸⁵ (Abdullah Muhammed Abdülkâdir (el-Kâziye) (d.1966) ile Kişisel görüşme).

Rivayete göre umre vazifesini tamamlayıp Meş'ar-i harâm'ı ziyaret ettikten sonra, Muhammed el-Haznevî maiyetindekilere “bugün iftarımızı Hz. Peygamber'in yanında yapalım” diyerek, Hz. Peygamber'e duyduğu iştiyakı dile getirir ve Medine'ye doğru yola çıkarlar. Ancak Medine'ye yaklaşık 100-150 km. kala trafik kazası geçirirler. Bu kazada Muhammed el-Haznevî ve ailesinden dört kişi daha 19 Ramazan 1426/22 Ekim 2005 tarihinde vefat etmişlerdir. Naaşları ailenin talebi üzerine Telma'rûf'a getirilmiş ve binlerce seveninin kıldığı cenaze namazı sonrasında³⁸⁶ Haznevî şeyhlerinin kabristanına defnedilmişlerdir.³⁸⁷ Muhammed el-Haznevî, Mekke-Medine arasında vefat ettiğinden dolayı, vefatından sonra “Şehîdü'l-Harameyn” (Mekke-Medine şehidi) lakabıyla anılmıştır.³⁸⁸

Muhammed el-Haznevî'nin, Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü'nde günlerce devam eden taziyesine yurtiçi ve yurtdışından binlerce kişi katılmıştır. Ayrıca Süryânî Ortodoks kilisesi temsilcileri başta olmak üzere, bölgede yaşayan diğer dinlere mensup milletlerden de birçok kişi taziyeye iştirak ederek başsağlığı dileklerinde bulunmuştur. Bu da Hazneviyye şeyhlerinin bölgede barış ve istikrarın korunması için sadece Müslümanlar için değil, diğer din mensupları için de önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim bilindiği üzere farklı din, dil ve muhtelif ırklara mensup insanların bir arada yaşadığı bölgelerde herhangi bir huzursuzluğun yaşanmamasında kanaat önderlerinin rolü büyüktür.³⁸⁹ Bu yüzden Hazneviyye şeyhlerinin vefatları sadece Müslümanlar için değil, bölgede yaşayan diğer din ve mezheplere mensup kimseler için de büyük bir kayıp olarak görülmüştür.³⁹⁰ Binaenaleyh, taziye dileklerini iletenlerden birisi de Suriye Haseke Bölgesi Süryânî Ortodoks Metropoliti Matta'dır. Matta'nın taziyelerini sunarken sarfettiği cümleler, Muhammed el-Haznevî'nin ve Hazneviyye şeyhlerinin (gayrimüslimler dâhil) bölgenin ve bölge halkının barış ve istikrarı için ne ifade ettiği hakkında ipuçları vermektedir. Ayrıca bu husus başta Muhammed el-Haznevî olmak üzere Hazneviyye

³⁸⁶ <http://www.haber7.com/dunya/haber/118387-muhammed-Haznevî-dualarla-defnedildi> (22.02.2020-21:45).

³⁸⁷ (Heyet), *Yâd2010*, s. 42; (Heyet), *Dürretü İklili Hâmi'l-Aktâbi'l-Haznevîyyîn*, s. 44.

³⁸⁸ Bkz: Heyet, *ez-Zikrâ'r-Râbiata Aşara*, y.y., b.y., 2006, s.1.

³⁸⁹ Daha önce Ahmed el-Haznevî ile ilgili bölümde zikredildiği üzere Haznevîler, Irak'taki zulümden kaçarak bölgeye sığınan Yezidilere bile kucak açmışlardı. Bu hususun bölgede yaşayan diğer dinlere mensup azınlıklarca -bilhassa Ehl-i Kitap tarafından- biliniyor olması Haznevî şeyhlerine olan güveni daha da arttırmıştır. (Bkz: Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 335).

³⁹⁰ (Heyet), *Şehîdü'l-Harameyn*, ss. 76-77.

dergâhı ve Haznevî şeyhlerinin bölge halkı üzerindeki etkisini de ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu yüzden Matta'nın konuşmasının bir bölümünü kısaca aktarmak istiyoruz:

“...Kardeşlerim! Büyük kaybımız, Hazneviyye tarikatının şeyhi Muhammed el-Haznevî'nin taziyesi için buradayız. Büyük bir hekim, din adamı, Allah'ı sevdiğinden dolayı bütün insanların gönlünde taht kuran bir zat... Biz onunla Kur'ân-ı Kerîm'deki şu kaideye göre muamele ederdik: *“Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da ‘biz hıristiyanlarız’ diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar.”*³⁹¹ Vefat haberi gelmeden birkaç gün önce aklımdan geçmiş ve ‘Ramazan ayı olması hasebiyle acaba Haseke ilimize teşrif etmezler mi? Gelirler de hayra vesile olurlar’ diye düşünmüştüm. Vefat haberi gelince de şöyle dedim: ‘Rabbimiz onu hepimize vermişti. Fakat dâr-ı naîm’de nimetlendirmek için bugün onu bizden aldı...’³⁹²

Gayrimüslim bir din âlimi ve kanaat önderinin büyük topluluklar huzurunda Muhammed el-Haznevî için sarfettiği bu sözlerin, onun gerek tasavvufî gerekse insanî yönünü ifade etmesi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Nitekim aralarında herhangi bir dinî bağ veya dünyevî çıkar ilişkisi olmayan bu insanların Muhammed el-Haznevî'ye bu derece saygı ve muhabbet duymaları, onun yaşadığı bölgede ne derece etkili olduğunun bir tezahürüdür.

Muhammed el-Haznevî, vefatından yaklaşık bir sene önce kalp rahatsızlığı sebebiyle gittiği Almanya seferinde vasiyetini yazmış, maiyetindeki ulemâ ve havastan³⁹³ oluşan heyetten altı kişiyi buna şahit tutmuştu.³⁹⁴ Muhammed el-Haznevî'nin naaşının teşyi' işlemleri tamamlandıktan sonra, ulemâ kesimi başta olmak üzere müridân, Muhammed el-Haznevî'nin bir vasiyetinin olup olmadığını

³⁹¹ Maide, 5/82.

³⁹² (Heyet), *Şehîdî'l-Harameyn eş-Muhammed el-Haznevî*, b.y., y.y., 2006, s. 150.

³⁹³ Tûsî, *el-Lüma'* adlı eserinde “ehl-i husûs/havâs” terimini: “Hakikatler, haller ve makamlar bahşetmek suretiyle Allah'ın, mümin kulları arasından seçtiği kimseler” olarak tanımlamaktadır. (- Tûsî, *el-Lüma'*, ss. 413-424). Ayrıca bkz: Uludağ, “Havas”, *DİA*, İstanbul, c. XVII, s. 517; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 257.

³⁹⁴ Söz konusu isimler, “vasiyetin metni” başlığı altında zikredilmiştir.

sordu. Zira tarikatın âdâbına bu denli harîs olan bir zâtın böyle muhim bir emaneti sahipsiz bırakması düşünülemezdi. Kaldı ki Nakşbendî-Haznevî geleneğinde; vefat eden şeyh, kendisinden sonra yerine postnişin olacak kişiyi genelde bir vasiyetname ile belirliyor ve bu vasiyetname açık bir alanda, büyük kalabalıklar önünde halka arz ediliyordu. Ulemâ ve müridlerin bu beklentisinin şeyhin ailesine intikal etmesi üzerine, Muhammed el-Haznevî'nin geride kalan zevceleri (Yümnâ Hanım), vefatından yaklaşık bir ay kadar önce Muhammed el-Haznevî'nin, kendisine “bir vasiyetinin olduğunu ve onu da Halep’te kendisine ait şifreli özel kasasında muhafaza ettiğini” haber verdiğini söyledi. Bunun üzerine Muhammed el-Haznevî'nin oğlu Muhammed Mutâ’ ile birlikte orada bulunan ulemâ, havas ve bölgenin ileri gelen aşiret reislerinden bir heyet Halep’e giderek mühürlü vasiyeti açmadan Telma’rûf’a getirirler. Zira vasiyetin bulunduğu zarfın üzerinde “*Bu zarf, ancak kardeşlerimin, âlimlerin ve hazır olacak kalabalığın huzurunda açılacaktır*” şeklinde bir not yazılıydı. Bu yüzden şeyhin vasiyeti, kendisinin de istediği gibi büyük bir kalabalık huzurunda açılmış ve hoparlörden herkesin işiteceği şekilde açık alanda okunmuştur.³⁹⁵

Hazneviye tasavvuf geleneğinde vasiyetlerin önemine daha önce değinmiştik. Muhammed el-Haznevî de vasiyetinde, yerine geçecek halifede aradığı kriterleri, bu süreçte nasıl bir arayış içerisine girdiğini, beklentilerini ve üzüntülerini dile getirmiş ve tarikat âdâbının muhafazası ile ilgili önemli tavsiyelerde bulunmuştur.³⁹⁶

Muhammed el-Haznevî'nin kendisinin yazmış olduğu herhangi bir eseri yoktur. Bazı sohbetleri talebeleri tarafından derlenmiş ancak kitap olarak henüz basılmamıştır.³⁹⁷ Bu sohbetleri, genelde Hazneviye müridleri kendi aralarında çoğaltmaktadırlar. Bunların dışında kendisinin yazmış olduğu bilinen herhangi bir eseri bulunmamaktadır.

³⁹⁵ (Heyet), *Şehîdü'l-Harameyn eş-Muhammed el-Haznevî*, ss. 81-83.

³⁹⁶ Vasiyetin Arapça sureti ve Türkçe tercümesi için bkz: Ek-11.

³⁹⁷ Örnek için bkz: Ek-15.

1.6. Muhammed Mutâ' el-Haznevî

Muhammed el-Haznevî'nin trafik kazası sonucu vefat etmesi üzerine, yerine oğlu ve tek halifesi Muhammed Mutâ' el-Haznevî postnişin olmuştur. Ancak ileride de temas edileceği üzere Muhammed el-Haznevî, her ne kadar kendisinden sonra posta oturacak kişinin belirlenmesi hususunda selefi ve babası İzzeddîn el-Haznevî'nin yolundan giderek tarikatta ileri gelenlerden altı ismi vasiyete şahit tutmuş olsa da vefatından sonra ortaya çıkacak bazı sorunların önüne geçememiştir.

Hazneviyye silsilesinin altıncı halkası Muhammed Mutâ' el-Haznevî, Muhammed el-Haznevî'nin oğlu ve tek halifesidir. 28 Mayıs 1977 yılında Telma'rûf'ta dünyaya geldi. Hem Anne hem de baba tarafından seyyid olan Muhammed Mutâ''ın annesi, takva ve salâhıyla bilinen Ma'sûm el-Haznevî'nin kızı Fadile Hanım'dır. Babası ise Ahmed el-Haznevî'nin torunu, İzzeddîn el-Haznevî'nin oğlu "Şehîdü'l-Harameyn" lakaplı Muhammed el-Haznevî'dir.³⁹⁸

1.6.1. Hocaları ve İlmî Şahsiyeti

Muhammed Mutâ' el-Haznevî, hem tasavvufî hem de ilmî hayatın çok canlı olduğu bir muhitte yetişti. İlk eğitimini babası Muhammed el-Haznevî'den aldı. Ardından Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü'ne iltihak etti. Burada sarf, nahiv, belâğât ve mantık gibi alet ilimleri yanı sıra fıkıh, tefsir, hadis ve usûl gibi İslâmî ilimleri okuyup mezun oldu. Daha sonra Beyrut Üniversitesi Davet Fakültesi'ni üstün başarıyla bitirip memleketi Telma'rûf'a döndü. Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü'nde bir süre ders veren Muhammed Mutâ', 12 Ekim 2001 senesinde babasının elinden ilmî icâzet aldı.³⁹⁹

³⁹⁸ Bkz: Heyet, *ez-Zikrâ'r-Râbiata Aşara*, ss. 20,79; (Heyet), *Yâd Bülteni*, s. 80.

³⁹⁹ Rivayete göre Muhammed el-Haznevî, oğlu Muhammed Mutâ' hakkında: "Sana öyle bir sarık giydireceğim ki benim sarığımdan daha büyük olacak" dediği nakledilmektedir. Bu ifadeler onun hilafetine işaret sayılmıştır. Bkz: (Heyet), *Şehîdü'l-Harameyn eş-Muhammed el-Haznevî*, s. 80; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, s. 10,11; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, s. 89; (Heyet), *Yâd Bülteni*, s. 80,81. İcazetin Arapçası ve Türkçe tercümesi için bkz: Ek-13.

1.6.2. Tasavvufî Şahsiyeti

Muhammed Mutâ' el-Haznevî, zâhirî ilimlerde belli bir seviyeye ulaşınca, bir yandan Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü'nde ders vermeye bir yandan da babasının verdiği görevleri ifa etmeye başladı. Böylece hem ilmî yönden gelişti hem de babasının terbiyesi altında tasavvufun inceliklerine vakıf oldu. Rivayete göre Muhammed el-Haznevî son zamanlarda tekke ve medrese işlerini tamamen kendisine devretmiş, hazır olmadığı zamanlarda tekkede, cami ve dîvânda vekilliğini yaptırmış, kendisine istişare için gelenleri de ona yönlendirmiştir. Muhammed el-Haznevî'nin, bazı havâslarına onun hakkında: "Muhammed Mutâ', başından ayağına kadar akıl doludur" dediği nakledilmektedir.⁴⁰⁰

Babasının gözetiminde sıkı bir seyr u sülûk sürecinden geçen Muhammed Mutâ' el-Haznevî, şeyhinin vefatına kadar tekkenin hizmetinden geri kalmadığı, bilhassa bayram ve anma merasimleri gibi misafirlerin yoğun olduğu dönemlerde ekmek pişirmekten, mutfağa odun taşımaya kadar şeyhinin kontrolünde zorlu bir eğitimden geçtiği nakledilmektedir.⁴⁰¹ Böylece tasavvuf derslerini de ikmâl eden Muhammed Mutâ' el-Haznevî, babasının tek halifesi olarak Nakşbendî-Halidîliğin bir kolu olan Hazneviyye'nin altıncı şeyhi olarak irşat postuna layık görüldü.

Muhammed el-Haznevî'nin vasiyetinin okunma sürecine yukarıda kısaca temas etmiştik. Vasiyet, -Muhammed el-Haznevî'nin isteğine uygun olarak- taziye için yurtiçi ve yurtdışından gelen büyük topluluklar huzurunda ve halka açık alanda okunmuş ve Muhammed el-Haznevî, oğlu Muhammed Mutâ''ı tarikata postnişin seçmişti. Vasiyet okunduktan sonra ulema kesimi başta olmak üzere alanda hazır bulunan hâdimler, aşiret reisleri, kanaat önderleri... kısaca hemen hemen bütün mürdiler sırayla mikrofonu alarak halkın huzurunda "temsil ettikleri topluluklar adına Hazneviyye'nin yeni şeyhine biat ettiklerini ve Muhammed Mutâ''ı şeyh

⁴⁰⁰ (Alî el-Esved ile Kişisel Görüşme: 08.02.2021-15:00).

⁴⁰¹ (Heyet), *Şehidü'l-Harameyn eş-Muhammed el-Haznevî*, s. 79; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, s. 11; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, s. 90.

olarak kabul ettiklerini” duyurdular. Taziye için alanda hazır bulunan binlerce insanın sebep olduğu izdihamdan ötürü biat töreni saatlerce devam etmiştir.⁴⁰²

Ancak yeni şeyhe ilk muhalefet yine Haznevî ailesinin içinden çıkmış ve daha önce Muhammed el-Haznevî’ye de biat etmeyen amcaları, Muhammed Mutâ’ın hilâfetine de karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, vasiyet okunduktan sonra ani bir kararla doğup büyüdüğü Telma’rûf köyünden çıkarak Halep’e hicret etmiştir.⁴⁰³

Muhammed Mutâ’ el-Haznevî’nin, Telma’rûf’u bırakıp hicret etmeyi tercih etmesi olayların daha fazla büyümesinin önüne geçmiştir. Ortalık duruluncaya kadar bir süre Halep’te kalan Muhammed Mutâ’, önce Haseke iline bağlı Tell Brak⁴⁰⁴ köyüne, daha sonra temelli olarak yeni evi Telirfân’a⁴⁰⁵ taşınmıştır. Burada cami, tekke, medrese, fırın ve müderrisler için lojmanlardan oluşan büyük bir külliye inşa ettiren Muhammed Mutâ’, Hazneviyye’nin merkezini buraya taşımıştır. 8 Nisan 2009 tarihinde bizzat kendisi tarafından temeli atılan Haznevî İrfân Şer’î İlimler Enstitüsü, kısa zamanda bölgenin ilim ve irfân merkezlerinden biri haline gelmiştir.⁴⁰⁶ Ayrıca yaptığımız araştırmaya göre; 2011’den bu yana Suriye’de süregelen iç savaşa rağmen hâlâ 500 kadar öğrencinin bu merkezde (Haznevî İrfân Şer’î İlimler Enstitüsü) eğitim gördüğünü tespit etmiş bulunmaktayız.⁴⁰⁷ Haznevî İrfân Şer’î İlimler Enstitüsü, iç savaş sebebiyle sürekli korku içinde yaşamak zorunda bırakılan bölge halkı için de güvenli bir liman işlevi görmektedir. Merkezin, Türkiye sınırına yakın, içe doğru kırsal bir konumda bulunması da şimdiye kadar mahfuz kalmasında etkili olmuştur.

⁴⁰² (Heyet), *Şehîdü’l-Harameyn eş-Muhammed el-Haznevî*, s. 88,89. (Ayrıca bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=bDXj0vzkwXs>) (14.07.2020-23:42).

⁴⁰³ (Heyet), *Yâd2010*, s. 66; (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi’l-Aktâbi’l-Haznevîyyîn*, s. 66-69.

⁴⁰⁴ Tell Brak, Suriye’nin Haseke şehrinin 50 kilometre kuzeyindeki köyün adıdır.

⁴⁰⁵ “İrfân Tepesi” manasına gelen “Telirfân”, Haseke iline 20 km. uzaklıkta, Haseke’nin kuzeybatısında yer alan volkanik siyah taşların çok olduğu çorak bir bölgedir. Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, tarikatın merkezini buraya taşınmasıyla bölge de canlılık kazanmıştır. Köye Telirfân adı, ilk defa Muhammed Mutâ’ el-Haznevî tarafından verilmiştir.

⁴⁰⁶ (Heyet), *Yâd2010*, s. 68-72; (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi’l-Aktâbi’l-Haznevîyyîn*, s. 66-69; (Heyet), *Yâd Bülteni*, s. 118.

⁴⁰⁷ Haznevî İrfân Şer’î İlimler Enstitüsü’nde sarf, nahiv, belagat ve mantık gibi alet ilimleri yanı sıra, usûl ve fûru’ alanında temel İslami ilimler okutulmakta, mezun olan öğrenciler Suriye başta olmak üzere farklı bölgelerde ve yurt dışında talim ve irşat görevini yürütmektedirler. (Bkz: (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi’l-Aktâbi’l-Haznevîyyîn*, ss. 68-74).

Ancak –bilahare temas edileceği üzere- her şeyden önce Hazneviyye şeyhlerinin siyasi tutumunun bütün bu sebeplerin başında geldiğini söyleyebiliriz.⁴⁰⁸

1.6.3. İrşat Faaliyetleri

Muhammed Mutâ' el-Haznevî, seleflerinden Alâeddîn el-Haznevî gibi fiili olarak irşat faaliyetlerine Mekke ve Medine'yi ziyaret ettikten sonra başlamıştır.⁴⁰⁹ Haznevîlerin teamülünde yer alan bu gelenek, Hz. Peygamber'den irşat için izin/düstur almak olarak değerlendirilmiştir.⁴¹⁰

Hicaz ziyaretini tamamlayıp döndükten sonra fiili olarak irşada başlayan Muhammed Mutâ' el-Haznevî, genelde Telirfân merkezî tekkesinde, bazen de Suriye veya Türkiye'nin farklı illerinde müridleri ve sevenleriyle bir araya gelmekte idi. Ancak Suriye'de patlak veren iç savaş sebebiyle Telirfân merkez tekkesi, 2011'den sonra yerini -geçici olarak- Adana tekkesine bırakmıştır.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Hazneviyye'nin tarikat-siyaset ilişkisi müstakil başlık altında ele alınacaktır.

⁴⁰⁹ (Heyet), *Yâd2010*, s. 63.

⁴¹⁰ (Diyâddin Toğrap (d. 1965) ile Kişisel Görüşme: 25.07.2020-14:00).

⁴¹¹ (Salih el-Cezra (d. 1965) ile Kişisel Görüşme: 25.02.2021-19:30). Hazneviyye merkez tekkesi ve merkez tekkeye bağlı olarak faaliyet yürüten dergâhlara çalışmanın ikinci bölümünde, ilgili başlık altında değinilecektir.

1.7. Hazneviyye'den Ayrılan Kollar

Haznevîlik, I. Dünya savaşından sonra gerek siyasi gerek coğrafi açıdan ciddi sorunların yaşandığı Suriye gibi zorlu bir coğrafyada ortaya çıkmasına rağmen kısa sürede bölgeyi etkisi altına almış ve ülkemizin Güneydoğu Anadolu bölgesi başta olmak üzere birçok Ortadoğu ülkesine yayılmayı başarmıştır. Nakşbendî-Hâlidîliğin diğer kollarında olduğu gibi Hazneviyye'nin de yayılmasında halifeler önemli bir yere sahiptir. Ancak yer yer vurguladığımız üzere Hazneviyye'nin merkezîyetçi yapısı, halifelerin Hazneviyye merkezî tekkesinden bağımsız bir şekilde tekke kurmalarına ve müstakil olarak faaliyet yürütmelerine imkân vermemiştir. Özellikle Haznevî dergâhının ikinci postnişini Şeyh Ma'sûm el-Haznevî'nin vefatından sonra hilâfetin, Hazneviyye merkez tekkesine ve şeyhine bağlı (mukayyet) olarak verilmesi, Hazneviyye'nin diğer tarikatlar veya kollar kadar dallanıp budaklanmasına mani olmuştur. Bununla birlikte, gerek Ahmed el-Haznevî'nin gerekse ondan sonra Hazneviyye merkez tekkesi şeyhlerinin halifeleri etrafında teşekkül eden dergâhları/silsileleri kısaca tanıtmaya çalışacağız. Zira bu husus Hazneviyye merkez tekkesi/silsilesinin de daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Haddizatında birçoğu müstakil çalışmayı gerektiren bu kolları incelerken çalışmamızın sınırları içerisinde kalmaya gayret edeceğiz. Ayrıca, Haznevî şeyhlerinin halifeleri bahsinde halifelerin hayatları hakkında bilgi verildiğinden, imkân dâhilinde tekrardan kaçınılacak ve sadece silsilesi ya da dergâhı devam eden bazı halifelerin tekke ve dergâhlarına genel olarak temas edilecektir.

1.7.1. Ma'sûk Mutlu (Nurşînî) ve Nurşîn Dergâhı

Çalışmamızın başında da geçtiği gibi Sıbgatullah Arvâsî'nin halifelerinden Abdurrahman Tâhî tarafından 1875 yılında Bitlis'in Güroymak (Nurşîn) ilçesinde kurulan Nurşîn dergâhı, Hâlidî-Nehrî kolunun bir devamıdır. Esasında Haznevî dergâhının Nurşîn dergâhının bir kolu ve şubesi olduğuna daha önce temas edilmişti. Ancak Nurşîn dergâhı şeyhlerinden Ma'sûk Mutlu'nun (Nurşînî) tarikat derslerini

Ahmed el-Haznevî'nin yanında ikmal edip hilâfetini ondan alması, göreceli olarak Nurşîn dergâhını da Hazneviyye'nin bir kolu durumuna getirmektedir.

Ma'şûk Nurşînî, Ahmed el-Haznevî'nin terbiyesi altında yaklaşık altı yıllık seyr u sülûkten sonra hilafet alarak memleketi Nurşîn'e dönmüş ve hayatının sonuna kadar talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur. Dergâhın kurucusu Abdurrahman Tâhî'den sonra Nurşîn dergâhına sırasıyla; Muhammed Diyâeddîn (Hazret), Ma'sûm Nurşînî,⁴¹² Ma'şûk Nurşînî ve Nûreddin Nurşînî oturmuştur.⁴¹³ Nurşîn dergâhı kurulduğu günden itibaren bölgede önemli ilim ve irfan merkezi haline gelmiş ve bu etki günümüze kadar devam etmiştir. Ayrıca Nurşîn dergâhının, bölgede varlığını halen devam ettiren birçok medrese ve dergâhın merkezî konumunda olduğuna daha önce temas edilmişti.⁴¹⁴ Nurşîn dergâhı Ma'şûk Nurşînî'nin vefatından sonra halifeleri tarafından sürdürülmüştür.⁴¹⁵

1.7.2. Abdülhakîm Erol (Bilvânîsî) ve Menzil Dergâhı

Menzil dergâhı, adını tarikat faaliyetlerinin yürütüldüğü Adıyaman'ın Kahta ilçesine bağlı Menzil (Durak) köyünden almaktadır. Dergâh, Ahmed el-Haznevî'nin halifelerinden Abdülhakim Erol (Bilvânîsî/el-Hüseynî) tarafından kurulmuştur.

⁴¹² Ma'sûm Nurşînî, 1884/1302'te Bitlis'in Güroymak (Nurşîn) ilçesinde dünyaya geldi. Abdurrahman Tâhî'nin torunu, Muhammed Diyâeddîn'nin yeğenidir. Babası Abdurrahim vefat ettiğinde henüz iki yaşındaydı. Bu yüzden bakımını amcası Muhammed Said üstlenmiştir. İlmî ve tasavvufî bir çevrede yetişen Ma'sûm Nurşînî, Hazret'in (ve halifesi Muhammed Emin'in) vefatından sonra hem medresenin hem de dergâhın başına geçti. Said-i Nursî, Sadreddin Yüksel, M. Mazhar Taşkesenlioğlu ve Halil Gönenç gibi birçok âlimin yolu onun şeyhliği döneminde Nurşîn medresesinden geçmiştir. Ma'sûm Nurşînî, 1971'de 87 yaşında vefat etmiş ve Nurşîn şeyhlerinin yanına defnedilmiştir. (Bkz: Abdulğani Mutlu, "Norşin'li Şeyh Masum", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* Uluslararası Sempozyum, ed. Fikret Gedikli, M.Ş.Ü. Yayınları, Muş, 2013, c. II, ss. 75-78; Akot, "Nurşîn Medresesinin Yetiştirdiği Mutasavvıflar, ss. 206-207).

⁴¹³ Nureddin Mutlu (Nurşînî), 1933 yılında Bitlis'in Güroymak (Nurşîn) ilçesinde dünyaya geldi. İlk eğitimini babası Ma'sûm Mutlu'dan (Abdurrahman Tâhî'nin torunu) aldı. Daha sonra Molla Hüseyin, Sadreddin Yüksel ve ağabeyi Ma'şûk Nurşînî'nin yanında medrese eğitimini tamamladı. Ma'şûk Nurşînî, Nureddin Mutlu'nun aynı zamanda tasavvuf şeyhidir. Ancak Nureddin Mutlu tasavvufî icazet almamış yalnızca medrese ile meşgul olmuştur. Nureddin Nurşînî 10 Aralık 2020'de vefat etmiştir. Naaşı Nurşîn mezarlığına defnedilmiştir.

⁴¹⁴ Bkz: İbrahim Baz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", *Tasavvuf*, S. 34, 2014/2, ss. 73-75.

⁴¹⁵ Halifelerin isimleri Ahmed el-Haznevî'nin halifeleri başlığı altında zikredilmiştir. (Bkz: s. 62).

Gördüğü işaret üzerine⁴¹⁶ Ahmed el-Haznevî'nin terbiyesi altına giren Abdülhakim Bilvânîsî, yaklaşık 12 yıllık seyr u sülûkten sonra 1938 yılında hilafet alarak memleketine döner. Şeyhinin işaretiyle sırasıyla önce Tarunî'de, ardından Bilvânîsî, Kasrik ve Gadırî köyünde irşâd faaliyeti yürüten Abdülhakim Bilvânîsî, en sonunda bugün medfun olduğu Menzil köyüne yerleşerek Menzil dergâhını kurmuştur.⁴¹⁷

Abdülhakim Bilvânîsî'nin 1972'de vefat etmesi üzerine Menzil dergâhına oğlu Muhammed Râşid Erol⁴¹⁸ postnişin olmuştur. Muhammed Râşid'in şeyhliği döneminde Menzil dergâhının şöhreti daha da artmış, hem yurt içinden hem de yurt dışından birçok ziyaretçiye ev sahipliği yapmıştır. Ancak 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra dergâh sıkı takibata uğramış, 1983 senesinde de Muhammed Râşid Çanakkale'nin Gökçeada ilçesine sürülerek burada bir süre zorunlu ikamete tabi tutulmuştur.⁴¹⁹ 18 ay sonra Ankara'ya nakledilen Muhammed Râşid'in, ancak 1986 yılında evine dönmesine izin verilmiştir. Muhammed Râşid'in 22 Ekim 1993'te vefat etmesi üzerine yerine geçen kardeşi Abdülbaki Erol, halen Menzil dergâhında posnişinlik vazifesini sürdürmektedir.⁴²⁰ Menzil dergâhı, bugün ülkemizde faaliyet yürüten Nakşbendî-Hâlidîliğin en yaygın kollarından biridir.⁴²¹

⁴¹⁶ Rivayete göre Abdülhakim Bilvânîsî, Hazret'in vefatından sonra Selim-i Hezânî'ye intisap etmek için istihareye yatar. Ancak rüyasında Hazret ve Şah-ı Hazne ile birlikte oturduğunu ve Hazret'in, Şah-ı Hazne'ye dönerek: "Seyyid Abdülhakim'in babasının bizim üzerimizde çok emeği var, ona gözün gibi bak" diyerek kendisini ona emanet ettiğini görür. Bu işaret üzerine Ahmed el-Haznevî'ye intisap eder. (Bzk: Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, s. 364).

⁴¹⁷ Konyevî, *Allah Dostları*, ss. 225-234; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî*, ss. 365-366.

⁴¹⁸ Muhammed Râşid Erol, 23 Mart 1930'da Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Siyanüs köyünde doğdu. Ahmed el-Haznevî'nin halifesi Abdülhakim Erol'un (el-Hüsynî) oğludur. Tasavvufî terbiyesini babasından aldı. Rivayete göre, Abdülhakim Bilvânîsî, eğitimini tamamlayan oğlunu da alarak Suriye'nin Telma'rûf köyüne yani şeyhinin diyarına götürmüş ve o dönemde Haznevî dergâhında postnişin olan Alâeddîn el-Haznevî'den (teberrüken) icazet/hilafet için izin istemiştir. Alâeddîn el-Haznevî'nin duasını alan Muhammed Râşid Erol, babasının vefatından sonra Menzil dergâhına postnişin olmuştur. Muhammed Râşid Erol altı kişiye hilafet vermiştir. Bunlar: Yusuf Arvasî (v. 2003), Abdülbakî Erol (Dayısı), Abdülbakî Erol (Kardeşi), Yahyâ Pakiş (v. 2008), Muhammed Konevî (1942) ve Ahmed el-Vânî (v. 1947). (Bzk: Salih Özcan, "Seyyid Muhammed Râşid Erol'un Hayatı Ve Tasavvufî Etkisi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. VIII, S. 2 (16), Kasım-2016, ss. 766-767, 780). Ayrıca bkz: Konyevî, *Allah Dostları*, ss. 235-250.

⁴¹⁹ Tosun, "Nakşbendiyye", 678.

⁴²⁰ Dia, "Muhammed Râşid Erol", *DİA*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 305.

⁴²¹ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, s. 185.

1.7.3. Abdurrezzak Seydaoğulları (el-Halilî) ve Halîf Dergâhı

Halilî dergâhı, Ahmed el-Haznevî'nin halifelerinden Abdurrezzak Seydaoğulları'na (el-Halilî) nisbet edilen dergâhın adıdır. Türkiye, Suriye ve Irak üçgeninde birçok âlimin ders halkasından istifade eden Abdurrezzak Halilî, en sonunda Ahmed el-Haznevî'nin dergâhında karar kılmış ve yaklaşık yedi yıllık seyr u sülûkten sonra Ahmed el-Haznevî'den hilâfet alarak Cezire bölgesinde irşadla görevlendirilmiştir.⁴²² Bir süre Suriye'nin Nusaybin sınırında yer alan Kamışlı'nın bazı köylerinde imamlık yapan Halilî, daha sonra Mardin'in Mazıdağı ilçesine bağlı Halîla (Duraklı) köyü, Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı Yaşar (Pirmir) köyü ve Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde tedris ve irşad ile meşgul olmuş, 1970 yılında da ileride Halîfiyye kolunun merkezi olacak olan Kızıltepe ilçe merkezine yerleşmiştir. 1969-1970 yılında burada bir dergâh inşa eden Abdurrezzak Halilî, hayatının sonuna kadar talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur.⁴²³ 1980'de vefat eden Abdurrezzak Halilî'nin silsilesi halifeleri tarafından devam ettirilmiştir. Bugün Kızıltepe-Nusaybin kara yolu üzerinde yer alan dergâhın başında oğlu Selahaddin Seydaoğulları bulunmaktadır. Ayrıca Kahramanmaraş, Diyarbakır ve Bingöl'ün Genç ilçesinde de dergâha bağlı şubelerin olduğu bilinmektedir.⁴²⁴

Halilî dergâhı bugün varlığını devam ettirmeye çalışsa da Haznevî merkez tekkesinin bölgedeki yoğun etkisi sebebiyle fazla yayılma imkânı bulamamıştır. Nitekim -daha önce temas edildiği üzere- Hazneviyye'nin merkezî yapısı sebebiyle Hazneviyye şeyhlerinin halifeleri, genelde müridleri Hazneviyye merkez tekkesine yönlendirmeleri, bölgenin hemen hemen bütün ilçe ve köylerinde Haznevî merkez tekkesine ait şubelerin bulunması, Haznevî medreselerinden mezun olan mollaların çalışmaları vb. sebepler, Hazneviyye'den ayrılan kolların yayılmasında

⁴²² Ahmet Arslan, *19. Yüzyıldan Günümüze Mardin'de Tasavvuf Kültürü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniv., 2017, s. 62; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 349.

⁴²³ (Mehdi Seydaoğulları (d. 1975) Kişisel Görüşme: 17.04.2021-23:00); Abdullah el-Licevî, *Menâkıbu eş-Şeyh Abdürrezzâk el-Halîlî*, (Yayınlanmamış Eser), s. 77; Taşçı, *Hâlîdiliğin Haznevî Kolu, Abdurrezzak Halîlî ve Halîfeleri*, ss. 36-39.

⁴²⁴ Arslan, *19. Yüzyıldan Günümüze Mardin'de Tasavvuf Kültürü*, s. 66.

olumsuz etki eden amillerden bazılarıdır. Binaenaleyh, Kızıltepe Halîf dergâhının, günümüzde medrese kimliği ile ayakta durmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

1.7.4. Abdülganî el-Haznevî ve Hazne Dergâhı

Abdülganî el-Haznevî, Ahmed el-Haznevî'nin en küçük oğludur. Annesi Saide Hanım, Ahmed el-Haznevî'nin ikinci eşi, Abdurrahman et-Tâhî'nin torunudur. Abdülganî el-Haznevî 1950 yılında Hazne'de dünyaya geldi. Babası Ahmed el-Haznevî vefat ettiğinde kendisi henüz altı aylıktı. İlk eğitimini babasının medresesinden alan Abdülganî el-Haznevî, ağabeyi Alâeddîn el-Haznevî başta olmak üzere babasının bazı halifelerinden istifade etti ve Alâeddîn el-Haznevî'nin halifelerinden Abdullah Kartmînî'den (el-Müderri) ilmî icazet aldı. Tarikat şeyhi ise babasının halifesi Ahmed-i Müftî el-Hüseynî'dir.⁴²⁵

Üstadı Molla Ahmed-i Müftî'den hilafet alan Abdülganî el-Haznevî, bir süre Telma'rûf'ta ikamet ettikten sonra 1992'de babasının köyü olan Hazne'ye yerleşmiş ve tarikî faaliyetlerini buradan yürütmüştür. 2011 yılında Suriye'de patlak veren iç savaş sebebiyle Abdülganî el-Haznevî de Türkiye'ye yerleşmiş ve Hazne tekkesi geçici olarak yerini İstanbul Beykoz'daki dergâha bırakmıştır. Abdülganî el-Haznevî, son birkaç yıldır sağlık sorunları nedeniyle İstanbul'da tedavi gördüğü ve bu yüzden tarikî faaliyetleri yürütemediği bilinmektedir.⁴²⁶

Abdülganî el-Haznevî'ye nisbet edilen Hazne dergâhı, gerek Suriye'de, gerekse daha sonraki süreçte Hazneviyye merkez tekkesinin gölgesinde kaldığından pek de yayılma imkânı bulamamıştır. Nitekim yakın zamana kadar Hazneviyye merkez tekkesinin bulunduğu Telma'rûf köyü ile Hazne arasındaki mesafe sadece 10 km.'dir. Binaenaleyh, Hazneviyye'nin merkezî yapısı da göz önüne alındığında, Hazneviyye dergâhı (merkez tekkesi) Ahmed el-Haznevî'den sonra Ma'sûm el-Haznevî →Alâeddîn el-Haznevî →İzzeddîn el-Haznevî →Muhammed el-Haznevî ve

⁴²⁵ (Muhammed Şakir el-Haznevî (d. 1979) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-23:00).

⁴²⁶ (Muhammed Şakir el-Haznevî (d. 1979) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-23:00).

Muhammed Mutâ' el-Haznevî şeklinde devam etmiş ve merkezden ayrılan kollar bu güçlü yapı karşısında yayılma imkânı bulamamıştır.

Abdülganî el-Haznevî birçok kişiye hilafet vermiştir. Bunların isimleri şöyledir: Molla Seyfeddin, Muhammed Emin, Molla Şerif, Muhammed Nusaybin, Abdullah Nusaybin, Ramazan Batman, Muhammed Batman, Molla Nuri Diyarbakır, Said Taht (Kamışlı/Suriye), Muhammed Barakat (Rasulayn/Suriye), Molla Abdüllatîf (Kamışlı/Suriye), İbrahim Kızıltepe, Ramazan Kızıltepe, Nuri Kozluk, Hikmet (Salat/Batman), Said (Ayn el-Arab/Suriye),⁴²⁷ Beşir Nusaybin, Muhyiddin Bânihê, Mahmud Aksan Urfa,⁴²⁸ Mahmud (Ceylanpınar/Şanlıurfa), Necmeddîn (Nusaybin),⁴²⁹ Ahmed Bingöl, Ubeydullah Bingöl, Ahmed el-Hayderî,⁴³⁰ Muhammed (Deni/Ağrı), Abdullah (Kahramanmaraş), Molla İsmet (Batman), Kasım Urfa, Davud (Selahê) ve kardeşi Şehmus (Selahê).⁴³¹

1.7.5. Muhammed Tanrıkulu ve Arapkendî Dergâhı

Arapkendî dergâhı, Ma'sûm el-Haznevî'nin halifelerinden Muhammed Tanrıkulu'na (Arapkendî) nisbetle Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Arapkend (Bayındır) köyünde kurulan dergâhın adıdır. Muhammed Arapkendî, tasavvuf derslerine Kemal Hâmidî'nin yanında başlamış, şeyhinin vefat etmesi üzerine 1953 senesinde Suriye'ye geçerek Ma'sûm el-Haznevî'ye intisap etmiştir. Arapkendî'nin seyr u sülûkü, şeyhi Ma'sûm el-Haznevî'nin meşrebi gereği⁴³² hizmet ağırlıklı geçmiştir.⁴³³ 1956 yılında şeyhinden hilafet alıp memleketine dönen Arapkendî,

⁴²⁷ Said el-Kuremî, Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Huseyin el-Kuremî'nin oğludur.

⁴²⁸ Mahmud Aksan, Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi İzzeddîn Aksan'ın kardeşidir.

⁴²⁹ Necmeddîn Çetin, Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Halil Çetin'in kardeşidir.

⁴³⁰ Ahmed Çelik, Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Muhammed Emin'in oğludur.

⁴³¹ (Muhammed Şakir el-Haznevî (d. 1979) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-23:00).

⁴³² Arapkendî, şeyhi hakkında şöyle der: Bir gece vakti insanlar istirahete çekildikten sonra tuvaletleri temizlemek için şadırvana vardım. Ma'sûm el-Haznevî'yi kılık değiştirmiş ve elinde süpürge ile şadırvanı temizlediğini gördüm. Beni görünce, "Molla Muhammed! Bu işler (yani tasavvuf yolu) öyle kolay değildir." Diyerek, seyr u sülûk yolunun meşakkatli bir yol olduğuna dikkat çekmiştir. (Bkz: Muhammed Salih Ekinci, "Sîre ve Mesîre", s. 75).

⁴³³ Nitekim Konya'da mukim halifelerinden Salih Ekinci'nin (el-Garsî) naklettiğine göre; Arapkendî, Ma'sûm el-Haznevî'nin terbiyesi altında sürekli hizmetle meşgul olduğundan kedisini "mükennis"

memleketi Arabkend'e yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar burada ilimle ve talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur. Arapkend dergâhının başında bugün yeğeni Muhammed Naci postnişinlik etmektedir. Ancak dergâhta tarikî olarak ciddi anlamda herhangi bir faaliyet bulunmamaktadır.⁴³⁴

1.7.6. Muhammed en-Nakşbendî ve Hacokî Dergâhı

İlk intisabını Ahmed el-Haznevî'den alan Muhammed en-Nakşbendî (Hacokî), şeyhinin vefatından sonra oğlu Ma'sûm el-Haznevî'nin gözetiminde seyr u sülûkünü tamamlayak hilafet aldı. Cabel-i Abdülaziz'e⁴³⁵ yakın bir bölgede bir tekke kuran Muhammed Hacokî, Medine ismini verdiği bu köyde hayatının sonuna kadar ilimle meşgul olmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Molla Muhammed'in vefatından sonra yerine oğlu ve tek halifesi İbrahim en-Nakşbendî geçmiştir. İbrahim en-Nakşbendî (Hacokî), ilk intisabını Ahmed el-Haznevî'den almıştır.⁴³⁶ Temel eğitimini babası Molla Muhammed'in gözetiminde tamamlamış, ilmî icazetini ise Zebedân'da Alâeddîn el-Haznevî'den almıştır.⁴³⁷

Suriye'de çıkan iç savaşa kadar uzun süre babasının tekkesinde ilmî faaliyetlerde bulunan İbrahim Hacokî, 2011'den bu yana çalışmalarını Türkiye'de devam ettirmektedir. Kendisiyle yaptığımız görüşmede, İstanbul'da öğrencilerle

yani süpürgeci olarak nitelemiştir. (Muhammed Salih Ekinci (d. 1952) ile Kişisel Görüşme: 31.03.2021-14:00).

⁴³⁴ (Muhammed Salih Ekinci (d. 1952) ile Kişisel Görüşme: 31.03.2021-14:00).

⁴³⁵ "Abdülaziz Dağı" anlamına gelen Cabel-i Abdülaziz, Suriye'nin kuzeydoğusunda, Haseke iline bağlı ve şehir merkezinin yaklaşık 35 km güneybatısında yer alan dağın adıdır. (Bkz: http://www.syriatourism.org/ar/page117/%D8%AC%D8%A8%D9%84_%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B2%D9%8A%D8%B2).

⁴³⁶ Naklettiğine göre; İbrahim eğitimini tamamlayınca babası kendisini Alâeddîn el-Haznevî'nin huzuruna çıkarır. Alâeddîn el-Haznevî, Molla Muhammed'ten oğlu İbrahim'e icazet vermesini ister. Ancak Molla Muhammed kabul etmez. Alâeddîn el-Haznevî'nin birkaç defa ısrar etmesi üzerine Molla Muhammed Alâeddîn el-Haznevî'yi kırmayarak oğluna icazet verir. Molla İbrahim, bu hadisenin yazılı olarak icazette de yer aldığını ifade etmiştir. (Haseke eski müftüsü İbrahim b. Muhammed (d. 1937) ile Kişisel Görüşme: 31.07.2020-20:30).

⁴³⁷ İbrahim Hacokî, Tel'abyad'da müftü iken Alâeddîn el-Haznevî'nin kendisine mürdilere vird vermesi için izin verdiğini kaydetmektedir. İbrahim Hacokî ayrıca Mekke'de Alevî el-Mekkî ve Kahire'de Muhammed Emîn el-Kürdî el-Erbilî'nin oğlu Şeyh Necmeddîn'le bir araya geldiğini ve kendilerinde icazet aldığını ifade etmiştir. Bir süre Şam Fetva Meclisi'inde de görev alan İbrahim Hacokî, el-Ezher Üniversitesi ve Pakistan İslâmî ilimlerden doktorası bulunmaktadır. (Haseke eski müftüsü Molla İbrahim b. Muhammed (d. 1937) ile Kişisel Görüşme: 31.07.2020-20:30).

meşgul olduğunu ve Şanlıurfa’da da kendisine ait medreselerde yüz kadar talebinin eğitim gördüğünü ifade eden Molla İbrahim, Hacokî kolunda tekkeden ziyade çoğunlukla talebe yetiştirmeye ağırlık verildiğini ifade etmiştir.⁴³⁸ Ayrıca Molla İbrahim Hacokî’nin oğlu Ebü’l-Hüdâ da babasının gözetiminde eğitimi tamamlamış ve Alâeddîn el-Haznevî’nin halifelerinden Halil Çetin’den (Kındêrib) hilafet almıştır.⁴³⁹

1.7.7. Abdüsselâm el-Haznevî ve Urfa Dergâhı

Abdüsselâm el-Haznevî, 1945 yılında Suriye’nin Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Telma’rûf köyünde doğdu. Alâeddîn el-Haznevî’nin oğlu, Ahmed el-Haznevî’nin torunudur. Temel eğitimi Haznevî medresesinden alan Abdüsselâm el-Haznevî, Abdullah el-Müderriş (Kartmînî), Beşîr b. Sâlih el-Bâcirmânî ve Muhammed Bâkî Nurşînî gibi şahsiyetlerin ilminden istifade etti. Eğitimi tamamlayanca da Haznevî medresesinde bir süre müderrişlik ve idarecilik yaptı. Bu süre zarfında Hazne’de Ahmed el-Haznevî camiinde de imam-hatiplik görevinde bulundu.⁴⁴⁰

Abdüsselâm el-Haznevî, Alâeddîn el-Haznevî’nin vefatından yaklaşık bir sene sonra (1970 yılında) o dönemde Hazneviyye dergâhının şeyhi ve aynı zamanda amcası olan İzzeddîn el-Haznevî ile birlikte kutsal topraklara yolculuk yapmış ve bu yolculuk esnasında Medine’de İzzeddîn el-Haznevî’nin elinden ilmî icâzet almıştır. Ayrıca Telma’rûf’a döndüklerinde de özel bir merasimle İzzeddîn el-Haznevî kendisine sarık ve cübbe giydirmiştir.⁴⁴¹

Yukarıda Hazneviyye şeyhlerinden bahsederken, -vasiyetinden de anlaşıldığı üzere- Alâeddîn el-Haznevî’nin 13 halifesi olduğuna temas etmiş ve bu halifeleri

⁴³⁸ (Haseke eski müftüsü İbrahim b. Muhammed (d. 1937) ile Kişisel Görüşme: 31.07.2020-20:30).

⁴³⁹ (Abdussamad Çetin (1958) ile Kişisel Görüşme: 01.08.2020-19:00).

⁴⁴⁰ (Abdüsselâm el-Haznevî (d. 1945) ile Kişisel Görüşme: 11.04.2021-21:20).

⁴⁴¹ (Abdüsselâm el-Haznevî (d. 1945) ile Kişisel Görüşme: 11.04.2021-21:20).

kısaca tanıtmıştı⁴⁴². Binaenalyh, Alâeddîn el-Haznevî'nin vasiyetinde zikredilen halifeler arasında Abdüsselâm el-Haznevî'nin ismi geçmemekte, ancak ilmî icazetle birlikte babasının, kendisine tarikatta hilafet de verdiğini keydetmektedir. Ayrıca Abdüsselâm el-Haznevî, daha sonra babasının halifelerinden Hüseyin el-Kuremî'den de hilafet almıştır.⁴⁴³

2007 yılında Şanlıurfa'ya yerleşen Abdüsselâm el-Haznevî, burada kurduğu dergâhta ilmî ve tasavvufî faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Abdüsselâm el-Haznevî dört kişiye hilafet vermiştir. Bunlar: Mahmûd Yuvacık (v. 2014), Ahmed Tınâtî (v. 2016), Seyfeddîn Türk ve Abdülkadir Kaya'dır.⁴⁴⁴

1.7.8. Muhammed Emin Çelik ve Hayderî Dergâhı

İlk intisabını Ahmed el-Haznevî'den alan Muhammed Emin, Ahmed el-Haznevî'nin vefatından sonra bir süre oğlu Ma'sûm el-Haznevî'den istifade etmiş ve en sonunda Alâeddîn el-Haznevî'nin yanında seyr u sülûkünü tamamlayarak 1967 yılında hilafet almıştır. Şeyhinin talimatıyla memleketine dönen Muhammed Emin, Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı Eşme (Salıka) köyü ve Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı Altıntoprak (Gırbeşk) köyünde irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve 1982 yılında son karar kıldığı Silvan'ın Bereketli köyüne yerleşerek 2000 yılına kadar burada ikamet etmiştir.⁴⁴⁵

Hayderî dergâhının şekillenmesinde Bereketli köyünün önemi büyüktür. Ancak dergâh, gerçek kimliğine 2000 yılından sonra Diyarbakır-Silvan karayolu üzerinde kurulan külliye ile birlikte kavuşmuştur. Ayrıca 2003 senesinde vefat eden Muhammed Emin'nin dergâhın avlusuna defnedilmesi de buranın tekke hüviyeti kazanmasında etkili olmuştur. Bugün bu külliye, Hayderî dergâhının merkezi

⁴⁴² Bkz: Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 38-40; (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn Şeyh İzeeddin el-Haznevî*, b.y., 1996, ss. 25-26. Vasiyetin elyazması kopyası için bkz: Ek-3/2.

⁴⁴³ (Muhammed Said Hüseyin (d. 1981) ile Kişisel Görüşme: 04.08.2020-20:30); (Muhammed Zâfir el-Haznevî (d.) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-20:00).

⁴⁴⁴ (Muhammed Zâfir el-Haznevî (d.) ile Kişisel Görüşme: 10.04.2021-20:00).

⁴⁴⁵ Akçay "Son Dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin el-Hayderi (Hayatı ve Eserleri)" *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler (Uluslararası Sempozyumu)*, ss. 394-396; Arslan, *19. Yüzyıldan Günümüze Mardin'de Tasavvuf Kültürü*, ss. 73-74;

konumundadır. Muhammed Emin'nin vefatından sonra yerine oğlu Ahmed Hayderî geçmiştir. Ahmed Hayderî, ilmî ve tariki faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Ayrıca Adana, Muş, Mardin, Şanlıurfa ve İstanbul gibi büyük şehirlerde de Hayderî koluna bağlı medreselerin olduğu kaydedilmektedir.⁴⁴⁶ Ahmed el-Haznevî'den sonra Hazneviyye'den ayrılan diğer bazı kollar gibi⁴⁴⁷ Hayderî kolunun da tarikî olmaktan ziyade, ilmi faaliyetlerle ön plana çıktığı söylenebilir.

1.7.9. İzzeddîn Aksan (Nibilî) ve Urfa Dergâhı

Küçük yaşta Ahmed el-Haznevî'ye intisap eden İzzeddîn Aksan, şeyhinin vefatından sonra oğlu Ma'sûm el-Haznevî'den istifade etmiş, yaklaşık yedi yıl süren tasavvuf derslerini ise Alâeddîn el-Haznevî'nin yanında tamamlayarak hilafet almıştır. Şeyhinin işaretleriyle Şanlıurfa'nın Siverek, Hilvan ve Harran gibi bazı ilçe ve köylerinde irşad faaliyetlerinde bulunan İzzeddîn Aksan, Kabahaydar'a bağlı Kalecik köyünde yaklaşık beş yıl fahri imamlık yapmış, 1983'te de Şanlıurfa şehir merkezine yerleşerek burada "Medresetü'l-alâiyye" adında bir medrese inşa etmiştir. Karaköprü ve Bozova ilçelerinde de bu medresenin şubeleri bulunmaktadır. Ayrıca Urfa dergâhının "İbrahimiyye" adında bir de derneği bulunmaktadır.⁴⁴⁸

İzzeddin Aksan, bugün Şanlıurfa'da ikamet etmekte, ilmî ve tasavvufî faaliyetlerini burada sürdürmektedir. Alâeddîn el-Haznevî'nin bazı halifelerinde olduğu gibi, Urfa dergâhının da medrese yönü ile temayüz ettiği görülmektedir. Nitekim bugün bu dergâha bağlı olarak hizmet veren beş erkek, dokuz da kız medresesi olduğu kaydedilmektedir.⁴⁴⁹ Ayrıca Aksan'ın, dört kişiye hilafet verdiğini daha önce ifade etmiştik. Bunlar Abdülkadir Yüksel, Ömer Deveci, Zeki Yılmaz ve

⁴⁴⁶ (Ahmed Çelik (d. 1965) ile Kişisel Görüşme: 27.04.202-14:20); Ramazan Korkut, "Günümüz Hâlidî Geleneğinde Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi (Seyda Muhammed Emin El-Hayderî Medresesi Örneği)", *Mevlânâ Hâlid-İ Bağdâdî ve Hâlidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, ss. 508-509.

⁴⁴⁷ Bkz: Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 38-40; (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn Şeyh İzeeddin el-Haznevî*, b.y., 1996, ss. 25-26.

⁴⁴⁸ (Şerefettin Aksan (d. 1984) ile Kişisel Görüşme: 29.08.2020-14:15).

⁴⁴⁹ Ramazan Kılınç, *Şanlıurfa'da Nakşîlik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniv., Şanlıurfa, 2017, s. 83.

İlhami Elibol'dur. Günümüzde bu halifelerden ilk üçünün halen Urfa dergâhına bağlı medreselerde hizmet yürütüyor⁴⁵⁰ olmaları da bunun bir yansımasıdır.

1.7.10. Halil Çetin (Kındêrib) ve Nusaybîn Dergâhı

İlk eğitimini Ahmed el-Haznevî'nin halifesi Hüseyin Kınıkî'den⁴⁵¹ alan Halil Çetin (Kındêrib), bir süre Ma'sûm el-Haznevî'den istifade etmiş ve Alâeddîn el-Haznevî'nin yanında tasavvuf derslerini tamamlayarak hilâfet almıştır. Halil Çetin şeyhinin tavsiyesi üzerine yaklaşık 40 yıl Mardin'in Midyat ve Yeşilli ilçelerinde irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve en sonunda Nusaybin'e yerleşerek uzun süre Şeyh Bahattin Camii'nde fahri imam-hatiplik görevinde bulunmuştur. Halil Çetin'in iki kişiye hilafet verdiği daha önce değinmiştik. Ancak 2020 yılında vefat eden Halil Çetin, Nusaybin dergâhına postnişin bırakmamıştır. Araştırmamız sonucu elde ettiğimiz bilgilere göre, Bahaattin Camii yakın zamanda tadilattan geçmiş ve yanında bir de medrese inşa edilmiştir. Molla Halil'in çocuklarından Maşuk Çetin şu an mezkûr caminin resmî imam-hatibi olarak görev yapmaktadır. Onun haricinde bugün Nusaybîn dergâhında tarikî anlamda herhangi bir faaliyet bulunmamaktadır.⁴⁵²

1.7.11. Ubeydullah Seydaoğlu ve Karakoçan Dergâhı

Karakoçan dergâhı, İzzeddîn el-Haznevî'nin halifelerinden Ubeydullah Seydaoğlu'na (el-Kavmânî) nisbetle Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı Yukarıovacık köyünde teşekkül eden dergâhın adıdır. Haznevî şeyhlerinden Ma'sûm el-Haznevî ve kardeşi Alâeddîn el-Haznevî'den istifade eden Ubeydullah Seydaoğlu, İzzeddîn el-

⁴⁵⁰ Bkz: Ramazan Kılınç, *Şanlıurfa'da Nakşîlik*, ss. 85-88.

⁴⁵¹ Hüseyin kınıkî, Ahmed el-Haznevî'nin ilk halifesi, Halil Çetin'in hem hocası hem de kayınbabasıdır. (Abdussamad Çetin (d. 1958) ile Kişisel Görüşme: 21.03.2021-19:40).

⁴⁵² (Abdussamad Çetin (d. 1958) ile Kişisel Görüşme: 21.03.2021-19:40).

Haznevî'nin gözetiminde tasavvuf derslerini tamamlayarak 1992'de hilafet almıştır.⁴⁵³

Ubeydullah Seydaoğlu'nun irşad ve talim faaliyetleri memleketi Karakoçan ve çevresinde yoğunlaşmıştır. 1965'ten beri Karakoçan'ın Yukarıovacık köyünde faaliyette olan Halidiyye Medresesi'ne yerleşen Seydaoğlu, 1995 yılında bu medreseyi büyüterek tekkeye dönüştürmüştür. Öte yandan 2010 yılında Elazığ'ın Kovancılar ilçesi Heybet mahallesinde "Seyda Ubeydullah Camii ve Medresesi" adında bir medrese yaptırmış ve oğlu Alaaddin Seydaoğlu'nu burada görevlendirmiştir. 2018 yılında da Karakoçan'ın Bahçelievler mahallesinde "Şeyh Ubeydullah el-Kavmânî Medresesi" olarak bilinen medreseyi inşa ettiren Molla Ubeydullah, oğlu Muhammed Seydaoğlu'nu buranın başına getirmiştir. Diğer Haznevî halifeleri gibi medreselere ve ilmî faaliyetlere ağırlık veren Ubeydullah Seydaoğlu'nun halifesi yoktur.⁴⁵⁴

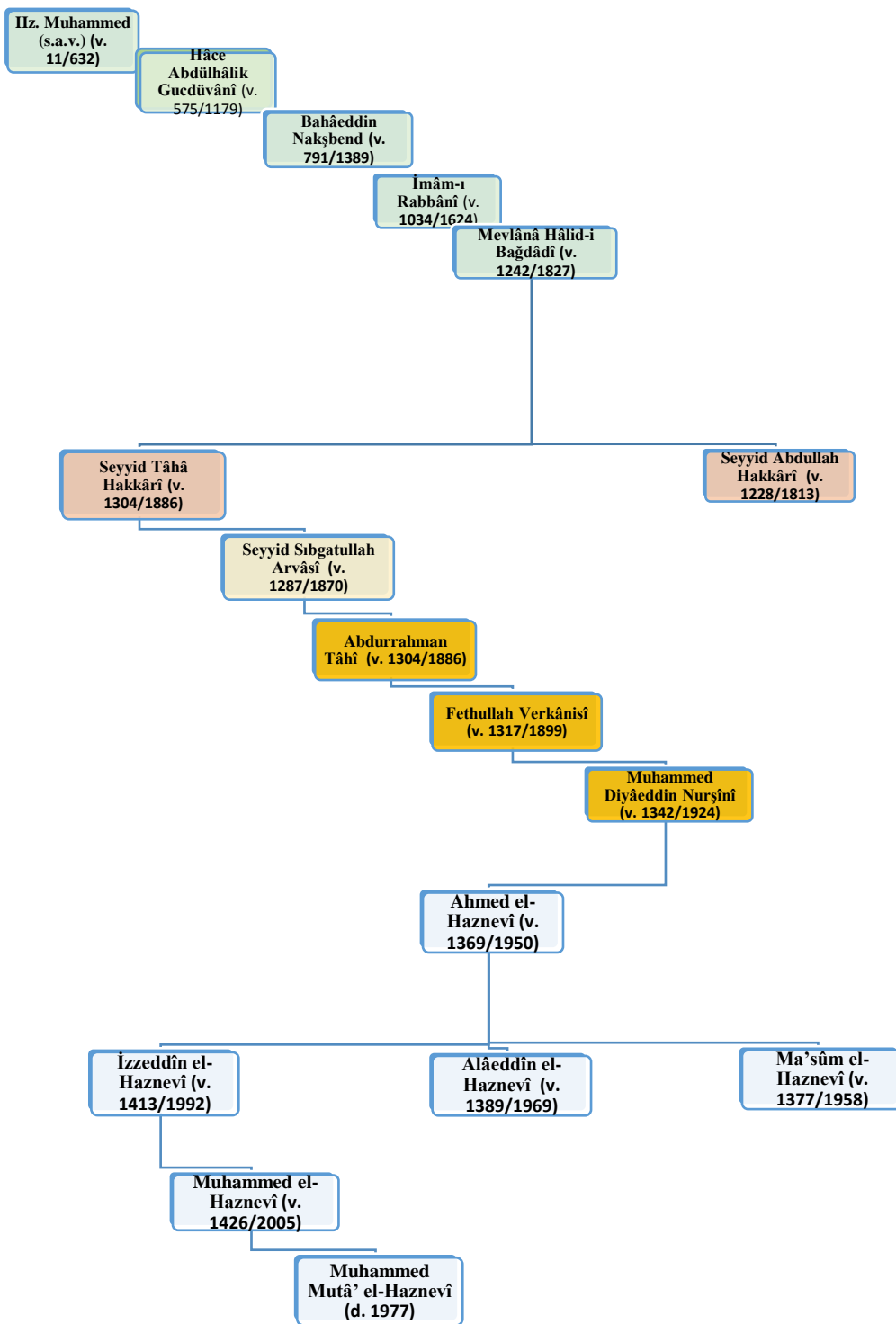
Bu başlık altında zikredilen dergâhlar/tekkeler, genelde Hazneviyye merkez tekkesinden bağımsız olarak hareket etmişlerdir. Bunların dışında kalan Haznevî şeyhlerinin halifeleri ise birçoğu merkez tekkeye bağlı olarak faaliyet yürütmüş, bazılarının silsilesi ise devam etmemiştir. Hazneviyye şeyhlerinin halifeleri bahsinde halifelerin tamamı hakkında genel bilgi verilmiştir.

⁴⁵³ Seydaoğlu, *Sultanü'l-Ârifîn*, s. 234.

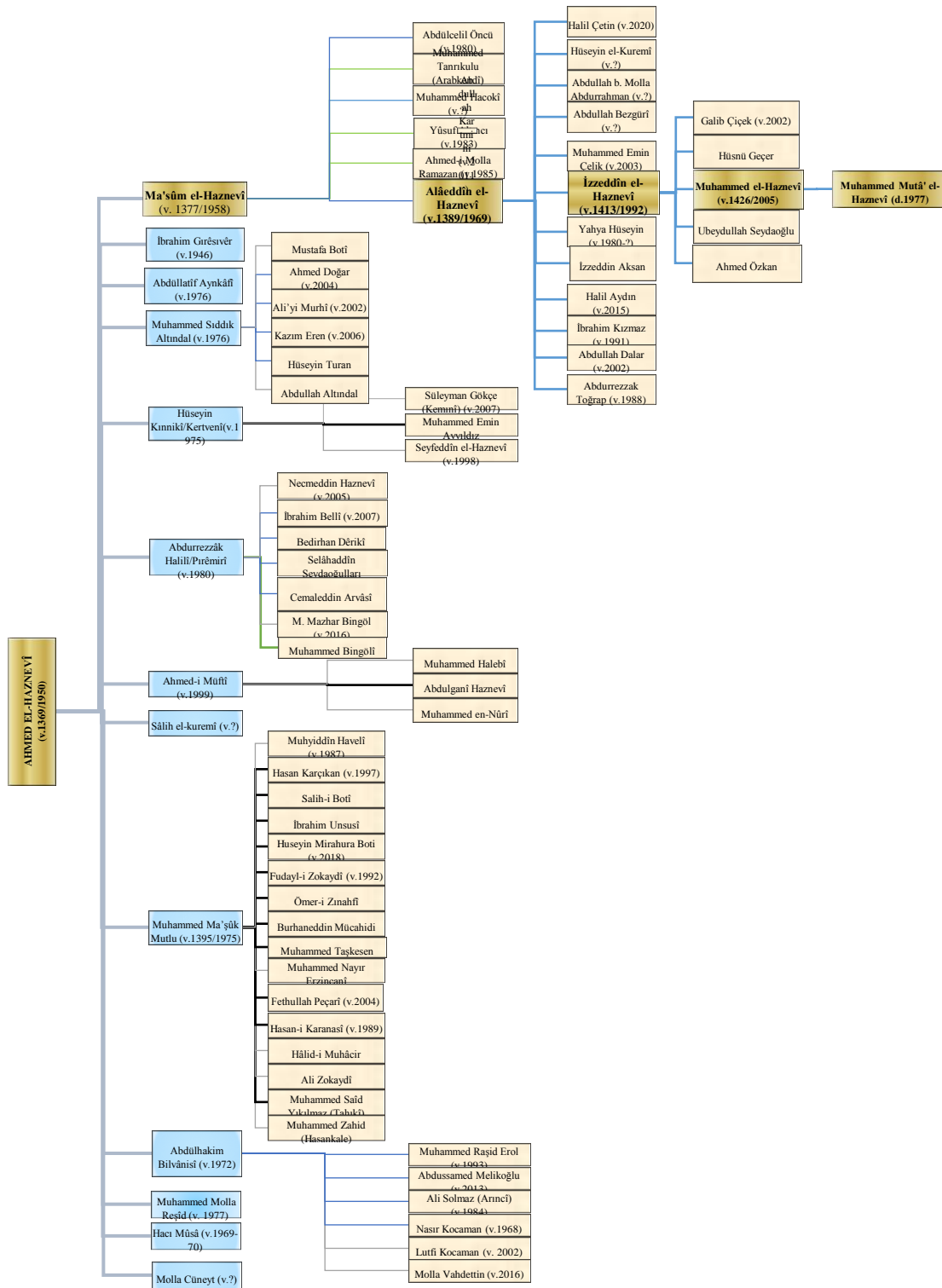
⁴⁵⁴ (Muhammed Abdullah Seydaoğlu (d. 1975) ile Kişisel Görüşme: 21.03.2021-15:10). Ayrıca bkz: Seydaoğlu, *Sultanü'l-Ârifîn*, ss. 191-199.

1.8. Nakşbendî-Haznevî Silsilesi (Tüm Silsile)

2. **Hız. Muhammed (v. 11/632)**
3. Hz. Ebû Bekir (v. 13/634)
4. Selmân-ı Fârsî (r.a) (v. 36/656)
5. Kâsım b. Muhammed (v. 107/725)
6. Ca'fer-i Sâdık (v. 148/765)
7. Bâyezîd-i Bistâmî (v. 234/848)
8. Hâce Ebü'l-Hasan el-Harakânî (v. 425/1033)
9. Ebû Alî Fârmedî (v. 477/1084)
10. Hâce Yûsuf el-Hemedânî (v. 535/1140)
11. **Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî (v. 575/1179)**
12. Hâce Ârif-i Rivgerî (v. 634/1236-37)
13. Mahmûd Encîrfağnevî (v. 715/1315-16)
14. Hâce Alî Râmîtenî (v. 715/1315)
15. Muhammed Baba es-Semmâsî (v. 736/1335-36)
16. Hâce Emir Külâl (v. 772/1370)
17. **Bahâeddîn Nakşbend (v. 791/1389)**
18. Şeyh Alâeddîn Attâr (v. 802/1400)
19. Ya'kûb-i Çerhî (v. 851/1447)
20. Hâce Ubeydullah-ı Ahrâr (v. 895/1490)
21. Muhammed Zâhid (v. 936/1529)
22. Derviş Muhammed (v. 970/1562)
23. Hâce Muhammed İmkenegî (v. 1008/1600)
24. Muhammed Bâkî Billâh (v. 1012/1603)
25. **İmâm-ı Rabbânî (v. 1034/1624)**
26. Muhammed Ma'sûm Sirhindî (v. 1079/1668)
27. Muhammed Seyfeddîn Sirhindî (v. 1095/1684)
28. Nûr Muhammed Bedâyûnî (v. 1135/1723)
29. Mazhar Cân-ı Cânân (v. 1195/1781)
30. Abdullah ed-Dihlevî (v. 1240/1824)
31. **Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (v. 1242/1827)**
32. Abdullah Hakkârî (v. 1228/1813)
33. Tâhâ Hakkârî (v. 1268/1852)
34. Sıbgatullah Arvâsî (v. 1287/1870)
35. Abdurrahman Tâhî (v. 1304/1886)
36. Fethullah Verkânîsî (v. 1317/1899)
37. Muhammed Diyâeddin Nurşînî (v. 1342/1924)
38. **Ahmed el-Haznevî (v. 1369/1950)**
39. Ma'sûm el-Haznevî (v. 1377/1958)
40. Alâeddîn el-Haznevî (v. 1389/1969)
41. İzzeddîn el-Haznevî (v. 1413/1992)
42. Muhammed el-Haznevî (v. 1426/2005)
43. **Muhammed Mutâ' el-Haznevî (d. 1977)**

Şema-1: Belli Dönemlerde Aldığı İsmine Göre Nakşbendiyye Hâlidî-Haznevî Silsilesi

Şema-2: Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Kolu Silsilesi⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Şemada koyu punto ile vurgulanan isimler, Hazneviyye dergâhını temsil eden ve Hazneviyye merkez tekkesine postnişin olan şeyhlerdir. Hazneviyye dergâhı (merkezî tekke) Ahmed el-

Değerlendirme

Ahmed el-Haznevî'nin Suriye'nin Haseke ili Kamışlı ilçesine bağlı küçük bir köy olan Hazne'de kurduğu tarikat, kendisinden sonra tarikata postnişin olan oğulları; Ma'sûm el-Haznevî ve Alâeddîn el-Haznevî tarafından devam ettirilmiş, İzzeddîn el-Haznevî ile birlikte ülkenin hemen hemen bütün illerinde, ilçe, kasaba ve köylerinde yayılma imkânı bulmuştur. İzzeddîn el-Haznevî'nin 1992'de vefat etmesi üzerine dergâhın başına geçen oğlu Muhammed el-Haznevî, Nakşbendî-Haznevî âdâbını Türkiye'nin Günaydoğu Anadolu bölgesi başta olmak üzere Ortadoğu'nun birçok ülkesine ulaştırmayı başarmıştır. Muhammed el-Haznevî'nin 2005 senesinde Mekke-Medine arasında geçirdiği trafik kazası sonucu hayatını kaybetmesi üzerine yerine geçen oğlu Muhammed Mutâ' el-Haznevî, Hazneviyye merkez tekkesini yeni kurduğu köy olan "Telirfân"a taşıyarak bir yandan babasının vasiyetine ve dolayısıyla hilâfetine karşı çıkan amcalarıyla yaşanacak sorunların önüne geçmiş, bir yandan da burada yeni kurduğu tekke ile tarikata canlılık kazandırmıştır.

Hazneviyye dergâhı, babadan oğula geçen bir yapı görünümündedir. Ancak Hazneviyye şeyhlerinin vasiyetlerinde bu hususa özellikle dikkat çekilmiş ve Ahmed el-Haznevî'den sonra şeyhliğin Hazneviyye ailesi tarafından sürdürülmüş olmasının, halefin Haznevî olmasından ziyade, bu zatların seyr u sülûkünü tamamlamış ve tarikatın manevî yükünü sırtlayabilecek ehliyet ve liyakata sahip olmalarıyla alakalı olduğu özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca Hazneviyye teamülünde -selef şeyhin halifeleri dâhil- ulemâ kesiminin neredeyse tamamının yeni şeyhe biat etmesi, halefin liyakat ve ehliyetine delil addedilmiştir.

Hazneviyye, halef-selef bağı açısından son derece kuvvetli bir yapıya sahiptir. Bu yüzden dergâhın kurucusu Ahmed el-Haznevî'den itibaren posta oturan her şeyh, önceki şeyhlerin izinden gitmekte ve bunun için azami hassasiyet göstermektedir.

Hazneviyye şeyhleri, kendilerinden sonra postnişin olacak halifeyi belirlerken herhangi bir ihtilaf çıkmaması için aldıkları bütün önlemlere ve sarfettikleri onca

Haznevî'den itibaren bu isimler üzerinden devam etmiştir. Halifeler ise (özellikle de Ma'sûm el-Haznevî'den sonra gelen Hazneviyye şeyhlerinin halifeleri) genelde merkezî tekkeye ve şeyhine bağlı olarak faaliyet yürütmüşlerdir. Şeyhlerin vasiyetleri değerlendirilken konuya temas edilmiştir.

gayrete rağmen yine de birtakım itirazların önüne geçememişlerdir. Ayrıca en şiddetli muhalefetin yine Haznevî ailesinin içinden çıkması da manidardır.

Hazneviyye şeyhlerinin, büyük oranda Nehrî-Nurşîn dergâhının prensiplerine bağlı oldukları halde, tarikatta halife belirleme ve halifelerin merkeze bağlı olmaları hususunda Hâlid-i Bağdâdî'ye daha yakın durdukları görülmüştür. Bu yüzden halifeler genellikle merkez tekkeye ve şeyhine bağlı olarak faaliyet yürütmüşlerdir. Merkezden bağımsız ve müstakil olarak hareket edenler ise ya medreseler sayesinde ayakta kalabilmiş veyahut halifenin vefatından sonra dergâhları atıl kalmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZNEVİYYE'DE TASAVVUFÎ EĞİTİM VE TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE

Bu bölümde Hazneviyye'nin, tasavvufun değişik konularına ait görüşlerine, nazarî ve amelî tasavvuf anlayışına ve kendi dinamikleri içerisinde tarikat prensiplerinin şekillenmesine ana hatlarıyla temas edilecektir. Nakşbendî-Hâlidîliğin bir kolu olan Hazneviyye dergâhı, genelde Hâlid-i Bağdâdî'nin tasavvuf anlayışını yansıtmakla birlikte, belli bir usûl ve metod çerçevesinde bazı esasları vurgulayarak ön plana çıkarmıştır. Başta Ahmed el-Haznevî olmak üzere Hazneviyye şeyhlerinin düşünce ve uygulamaları etrafında teşekkül eden bu esaslar, zamanla Haznevîliğin temelini oluşturmuş ve müntesipleri tarafından devam ettirilmiştir.

Hazneviyye'nin, üzerine bina edildiği bu esasları üç başlık altında incelemeye çalışacağız: Birincisi: Nazarî tasavvuf veya nazarî irfân olarak tesmiye edilen, genelde keşf ve ilhama dayalı manevî tecrübenin bir aktarımı olan nazarî esaslar, ikincisi: Sâlikin, bu yola intisap ettiği andan itibaren şeyhine, kendi nefesine, ihvana, tekkeye... karşı görevlerini ifade ettiği amelî esaslar, üçüncüsü ise müridin terakki etmesini sağlayan âdâb-ı tarikattır.

Haznevîler, selefîn izinden gitmek, usûl ve âdâb üzerinde herhangi bir değişiklik ve güncelleme yapmamak konusunda oldukça tutucudurlar. Bu yüzden Haznevî şeyhlerinin tasavvuf anlayışının, büyük oranda Hâlid-i Bağdâdî ile Nehrî ve Nurşîn dergâhı şeyhlerinin tasavvufî görüşlerini yansıttığını söyleyebiliriz. Nitekim Ahmed el-Haznevî'nin bu hususta: “Bizim en büyük sermayemiz bu yolun büyüklerine uymaktır” dediği nakledilmiştir.⁴⁵⁶ Dolayısıyla, bu bölümde Hazneviyye tasavvuf geleneğinin esasları incelenirken, Nakşbendiyye tasavvufunun şekillenmesinde önemli bir yeri olan İmâm-ı Rabbânî ve Hâlid-i Bağdâdî yanı sıra Hâlid-i Bağdâdî ile Ahmed el-Haznevî arasında köprü vazifesi gören Nehrî ve Nurşîn dergâhı şeyhlerinin görüşlerine de yer verilecektir. Ayrıca hem konunun daha iyi anlaşılması hem de klasik dönem tasavvuf anlayışı ile Hazneviyye şeyhlerinin tasavvufî görüşleri arasında mukayese imkânı sağlaması açısından Tûsî, Kelâbâzî, Hücvîrî ve Kuşeyrî gibi ilk dönem sûfîlerin eserlerine de müracaat edilecektir.

⁴⁵⁶ Necati Akyüz, *Sâdât-ı Kirâm Âlemi*, s. 170.

2.1. NAZARÎ KONULAR

Herşeyden önce nazarî irfân ya da nazarî tasavvuf, hakikatın kendisi değil, onu ifade biçimidir.⁴⁵⁷ Herhangi bir zaman ve mekân ile kayıtlanamayan ve “hikmet-i hâlîde” (sonsuz hikmet) diye isimlendirilen bu hakikatın bilgisi, İslâm geleneğinde Hz. Peygamber tarafından Hz. Alî ve Hz. Ebû Bekir gibi bazı sahâbîlere tevdi edilmiş ve sonraki nesiller tarafından sûfilere aktarılan “en yüksek ilim” olduğu kabul edilmiştir. Bu hakikat bazen kinaye, veciz ve sembolik tabirlerle de ifade edilmiş ve böylece muhtelif geleneklerin rûhî tecrübeleri çerçevesinde farklı formlar kazanmıştır.⁴⁵⁸ Örneğin; Tirmizî’de kutsiyeti ifade eden velâyet biçiminde, Ebû Hâmid el-Gazâlî ve kardeşi Ahmed el-Gazâlî’de ilâhî ilim, nûr veya ilâhî aşk şeklinde,⁴⁵⁹ İbn Arabî’de vahdet-i vücûd ve İmâm-ı Rabbânî’de vahdet-i şuhûd formunda tezâhur etmiştir.⁴⁶⁰ Bütün bu formların ve sembolik ifadelerin ortak noktası ise hakikattir. Sûfî, bu hakikati arayış yolunda makamına ve istidadına göre, müşâhede ve tecrübelerini ifade etmeye çalışmıştır. Buna göre, “hakikat birdir, ifadesi ve müşâhadesi ise birden çoktur” diyebiliriz.

Biz de sınırlı kaynaklardan elde edebildiğimiz bilgiler ışığında, tevhîd başta olmak üzere Hâlid-i Bağdâdî sonrası Hazneviyye silsilesi meşâyihinin nazarî tasavvuf anlayışını açıklamaya çalışacağız.

⁴⁵⁷ Muhammed er-Rabî el-Bağdâdî, *er-Ru'yetü'l-Kevniyye fi'l-İrfâni'n-Nazarî*, Müessesetü İmâm Cevâd, el-Kâzîmiyye, 2015, s. 8.

⁴⁵⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, “Nazarî İrfân, Doktriner Tasavvuf ve Bugünkü Önemi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2004, s. 2,3.

⁴⁵⁹ Bkz: Ebû Hâmid el-Gazâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, trc. Şadi Eren, DİB Yayınları, İstanbul, 2014, s. 44,45.

⁴⁶⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Manevî Yolculuk, Mükâşefât-ı Gaybiyye*, trc. Necdet Tosun, Sûfî Kitap, İstanbul, 2006, s. 68.

2.1.1. Tevhîd

Hicrî I. ve II. asırlarda yaşayan zâhid/sûfilerin tevhîd anlayışı (Râbiatü'l-Adeviyye (v. 185/801) gibi münferit birkaç sûfîyi saymazsak)⁴⁶¹ bütün Müslümanların tevhîd anlayışından pek farklı değildi.⁴⁶² Vecde⁴⁶³ dayalı tasavvufî tevhîd söylemleri ise ilk defa III. yüzyıldan itibaren ifade edilmeye başlanmış ve sûfiler kendilerine has, mübhem ve dolaylı kavramlarla tevhîd anlayışlarını ortaya koymuşlardır.⁴⁶⁴

İmâm-ı Rabbânî'ye kadar Nakşbendiyye şeyhlerinin hemen hemen tamamının vahdet neş'esine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca Nakşbendiyye silsilesine, sekr hali baskın, vahdet, aşk ve vecde meyilli Bâyezid-i Bistâmî ile Ebü'l-Hasan Harakânî gibi şahsiyetlerin dâhil edilmesi bu neş'enin benimsendiğini göstermektedir. İmâm-ı Rabbânî'den sonra her ne kadar vahdet-i şuhûd anlayışı müceddidîler tarafından sürdürülmüş olsa da Hâlid-i Bağdâdî ile birlikte İbn Arabî ve vahdet-i vucûd sempatisi -bütün Hâlidî şeyhlerine teşmil edilmese de- yeniden canlılık kazanmıştır. Nitekim Sıbgatullah Arvâsî, vahdet-i vucûd makamını, sâlikin uğraması gereken bir makam olarak nitelemiş, ancak buranın sâlik için takılıp kalınacak bir yer olmadığını vurgulayarak, bu makamı aşmanın ve terakki edip yükselmesinin önemine dikkat çekmiştir.⁴⁶⁵

Hazneviyye'de vahdet ile tevhîd birlikte değerlendirilerek şöyle bir ayırım yapılmıştır: İnsanların gözünden perdeyi kaldıracak olan hakikat, yeryüzündeki

⁴⁶¹ Nitekim Râbiatü'l-Adeviyye gibi bazı sufilerin tevhîd anlayışı aşk ve sevgi ağırlıklı olup, tecrübeye, keşif ve ilhama dayanır.

⁴⁶² Tevhid hakkında bkz: Abdurrahim Güzel, "Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevhid", *EÜİF Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2001, s. 194.

⁴⁶³ Hüznü gerektiren keder, aşk ve iştiyak sarhoşluğu ve yüksek heyecan anlamına gelen vecd, sâlikin zorlaması olmadan Hakk'tan gelen tecellilerle gerçekleşen coşku halidir. Vecd buluş, fakd kaybediştir. Bu iki halden biri gelince öbürü gider. Tasavvufta vecd genelde "Hakk'ın bin bir tecellisini müşahede edilebilen kimsenin muhabbet sonucu, içinin ferahlaması ve o halin verdiği zevk ile kendinden geçmesidir" şeklinde tarif edilmektedir. (Bkz: Kuşeyrî, *Risâle*, s. 62; Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'küb el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Dâru'l-İmân, Dımaşk, 1987, s. 11).

⁴⁶⁴ Örnek için bkz: Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm, b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1993, s. 47; *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978, s. 72; Tûsî, *el-Lüma'*, ts., s. 51; *Uludağ*, "Tevhîd" (Tasavvuf), *DİA*, İstanbul, 2012, c. XLI, s. 21. *Uludağ*, "Tevhîd" (Tasavvuf), *DİA*, İstanbul, 2012, c. XLI, s. 21.

⁴⁶⁵ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 71.

kanunlar ve bu kanunlarda vaz' olunan burhânî delillerde gizlidir. Zira bu deliller idrak edebilenler için “mutlak vahdâniyeti” haykırmaktadır. İnsan bu kanunları hakkıyla idrak edecek olursa mutlak hakikati de idrak edecektir.⁴⁶⁶ Bu anlayışa göre Hazneviyye'de aslolan tevhîd değil vahdettir. Bu da Haznevîlerin tevhîd veya vahdet konusunda Nurşin dergâhı şeyhlerinin görüşlerini aynen benimsediklerini göstermektedir. Nitekim Abdurrahman Tâhî'nin bu hususta, “sâlik, zikrederken Hakk'ın sıfatlarını değil zâtını hayal etmelidir. Çünkü aslolan tevhîd değil vahdettir. Vahdet, Allah'ın varlığı ve birliği, tevhîd ise kulun Allah'ı birlemesidir” dediği nakledilmektedir.⁴⁶⁷ Başka bir ifade ile tevhid suret, vahdet ise manadır. Ona göre sâlik, sûrete bağlı kaldığı müddetçe mananın kokusunu ebediyen duyamaz.⁴⁶⁸

2.1.2. Şeriat-Tarikat

Şeriat ve tarikat kavramlarının “nazarî esaslar” başlığı altında incelenmesi, bu iki kavramların Hazneviyye'de nazarî açıdan nasıl ele alındığını, iki kavramın birbirleriyle ilişkileri ve bu kolun tasavvuf anlayışının şekillenmesinde ne derece etkili olduklarını tespit içindir.

Sözlükte “yol, usûl, metod, insanların ve hayvanların su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen kaynak/akarsu” gibi manalara gelen şeriat,⁴⁶⁹ ıstilahta, “Allah tarafından insanlara gönderilen hükümler bütünü” demektir.⁴⁷⁰ Tarikat ise, sözlükte “gidilen yol, hal, çizgi, usûl, tarz ve seçkin topluluk” gibi manalara gelmektedir.⁴⁷¹ Terim olarak sûfiler tarafından birçok tanımı yapılan tarikat “şeriatla amel etmek, ruhsatları

⁴⁶⁶ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 65.

⁴⁶⁷ Tâhî, *İşâretler*, s. 132,133.

⁴⁶⁸ Tâhî, *İşâretler*, s. 119.

⁴⁶⁹ Muhammed Murtazâ, el-Hüseynî ez-Zebîdî *Tâcü'l-Arûs*, Matbaatü Hukûmeti Küveyt, 1984, c. XXI, s. 259;

⁴⁷⁰ Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, el-Heyetü'l-Mısruyyetü'l-Âmme, Mısır, 1979, c. III, s. 42.

⁴⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 627.

terkedip azimetlere sarılmak, zâhirî ve bâtinî her türlü yasaktan sakınmak” şeklinde özetlenebilir.⁴⁷²

Nakşbendiyye tarikatının en önemli özelliği şeriata son derece bağlı olmasıdır. Zira tarikatın ilk müessisi kabul edilen Abdülhâlik Gucdüvânî, tarikatının usûlünü “sıdk, sefâ, şeriat ve sünnete tabi olma, bidat, hevâ ve heveslere muhalefet etme” prensipleri üzerine bina ettiğini ifade etmiştir.⁴⁷³ Gucdüvânî, bu esasları Sünnî tasavvufun kurucularından kabul edilen Yusuf el-Hemedânî’den almıştır.⁴⁷⁴

Bahâeddîn Nakşbend bu hususta şöyle demiştir: “Bizim bu yolumuz, en sağlam kuldür. Zira bu tarikat, sünnete tabi olmaktan ve sahâbenin yolunu takip etmekten başka bir şey değildir.”⁴⁷⁵ Ayrıca Abdülhâlik Gucdüvânî’nin, “fenâ-i nefis makamına, ancak Kur’ân’ı sağ ele, sünneti de sol ele almakla ulaşılabileceğini” ifade etmesi,⁴⁷⁶ Nakşbendiyye’de tasavvufî eğitim alacak kimseler için şeriata ittiba, olmazsa olmaz bir unsur olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu yaklaşım Nakşbendîliğin bütün dönemleri için her zaman en önemli ölçü kabul edilmiştir. Zira iki binin müceddidi kabul edilen İmâm-ı Rabbânî’nin: “Tasavvufun halleri, vecd, heyecan ve zevkleri, isteyenlerin olsun. Yapılacak en önemli iş, bâtinî büyüklerin sevgisi ile yaşatıp, zâhirî sünnetle süslemektir”⁴⁷⁷ sözü, bu ölçüyü ifade etmektedir. Hâlid-i Bağdâdî de müridlerine sünneti yaşama ve ruhsatlardan uzak durup azimetle amel etme yönünde birçok tavsiyede bulunmuştur.⁴⁷⁸

Şeriat kurallarına uymadan tarikatta yol katetmenin imkânsızlığına işaret eden Hâlidî şeyhlerinden Abdurrahmân Tâhî, şöyle demiştir: “Nakşbendî tarikatı sünneti ihyaya dayanır. Normal zamanlarda (yani sahv halinde) sünneti terkedenden kimse, sekr halinde farzları terk eder. Tarikatta ölçü şeriattır. (Bu yüzden) sahibine yar olan cezbe, şeriat dairesinde tahsil edilen cezbedir. Zira tarikat, insanların arasında dolaşır ve şeriata bağlı olanın da olmayanın da kalbine girer. Fakat bir süre sonra şeriata

⁴⁷² Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, Dâru’l-Fadîle, Kahire, ts., s. 119; Muhammed Emin el-Kürdî el-Erbilî, *Tenvîru’l-Kulûb*, Dâru’l-Hayât, Halep, 1993, s. 399.

⁴⁷³ Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, s. 523.

⁴⁷⁴ Dilaver Gürer, “Yûsuf Hemedânî”, s. 22.

⁴⁷⁵ Hânî, *el-Hadâiku’l-Verdiyye*, s. 416.

⁴⁷⁶ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 339.

⁴⁷⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, trc. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 2001, c. I, s. 65 (37. Mektup).

⁴⁷⁸ Muhammed el-Hânî, *Behcetü’s-Seniyye*, s. 55.

bağlı olanın kalbine yerleşirken, olmayandan çıkıverir. Buna rağmen fena mertebesine ulaşmış bir şeyhin terbiyesinden geçmeksizin şeriatın özüne vakıf olmak mümkün değildir.”⁴⁷⁹

Burada şunu da ifade etmek isteriz: Nakşbendiyye'nin şeriatla ilgili bu hassasiyeti hemen hemen bütün Sünnî tarikatlar için geçerlidir. Bizim bu hususu özellikle vurgulamamız, genelde Nakşbendiyye özelde ise Hazneviyye'nin bu hassasiyeti önceleme ve tasavvufî görüşlerinin şekillenmesinde etkili olmasından dolaydır.

Hazneviyye'de tarikat, şeriatın hizmetkârı ve şeriatın en mükemmel şekilde uygulanmasından ibarettir. İçte ve dışta Allah'ın kulluğuna bağlı kalmaktır. Haznevîlere göre bunun aksini iddia ederek “şeriat başkadır, tasavvuf başka” demek, cehâletten, inattan veyahut zındıklıktan kaynaklanan delilsiz ve kuru bir iddiadan başka bir şey değildir.⁴⁸⁰ Tarikatı ve tasavvufu şahsi çıkarlarına alet eden kimselere şiddetle karşı çıkan İzzeddîn el-Haznevî bu hususta şöyle demiştir: “...bununla birlikte bazı kimseler tarafından tasavvufun/tarikatın maddeye ve dünyevi çıkarlara alet edilip istismar edildiği de bir gerçektir. Böylelerine karşı savaş açmak hepimizin görevidir. Çünkü böylesi paha biçilmez bir değeri lekeleyip zarar vermek bütün insanlığa zarar vermektir.”⁴⁸¹

Ahmed el-Haznevî'ye göre şeriata aykırı olan her tarikat, zındıklıktır. Çünkü bu tarikatın da ümmetin de efendisi Hz. Ebû Bekir'dir. Onun da efendisi Hz. Peygamber'dir.⁴⁸² Bununla birlikte, Şârî'in emri ile mürşidin emrettiği çakışacak olursa, mürid Şârî'in emrine riayet etmelidir.⁴⁸³ Ahmed el-Haznevî'nin bu sözü genel olarak Hazneviyye şeyhlerinin şeriat ve tarikata bakış açısını yansıttığını söyleyebiliriz.

Şeriatın kurallarına riayet etmeden tarikatta yol katetmenin mümkün olmadığını ifade eden Hazneviyye şeyhlerinden İzzeddîn el-Haznevî, iman ağacı, şeriatı onun dallarına, tarikatı yapraklarına, hakikatı da bu ağacın meyvelerine

⁴⁷⁹ Tâhî, *işâretler*, s. 46, 113, 121

⁴⁸⁰ Geçer, *Asdâfî 'l-Enfâs*, s. 42.

⁴⁸¹ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 297.

⁴⁸² Necati Akyüz, *Sadât-ı Kirâm Âlemi*, s. 169; Konyevî, *Allah Dostları*, s. 223; Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 447-448 (127. Mektup).

⁴⁸³ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 415 (102. Mektup).

benzetir. Ona göre meyvelerin, yaprakların ve dalların ağaçtan olmadığını söylemek mümkün olmadığı gibi, tarikatın da şeriatın gayrı olduğunu iddia etmek imkânsızdır.⁴⁸⁴

Ahmed el-Haznevî, kendi döneminde Fethullah Ayınkâfî ve Şeyh Şefîk’i şeriata ve tarikatın âdâbına muhalefet ettikleri için sert bir şekilde eleştirmiş ve “sünnete tabi olmayanın müşîd olamayacağını” hatırlattıktan sonra şöyle demiştir: “... Bu yüce ve mübarek Nakşbendiyye tarikatı, Hz. Peygamber’in ve ashâbının yoludur. Onun üzerine ne ilave ne de noksanlık yapılmamıştır. Bu tarikat, Allah’ın manevî huzurunda olduğunun bilincinde olmaktan, zâhir ve bâtında kulluk görevlerini devam ettirmekten, Hz. Peygamber’in sünnetinden ayrılmadan azimle amel etmekten ve şeriatın ahkâmından ayrılmadan her davranışta bidat ve ruhsatlardan kaçınmaktan ibarettir... Bu yüzden büyüklerimiz, tarikatın ahvâlini şeriata tabi kılmışlardır...”⁴⁸⁵

Tarikata karşı çıkanların, ehl-i tariki anlamadıklarını ve henüz tarikatın lezzetini tatmadıkları için böyle davrandıklarını ifade eden Muhammed el-Haznevî de ehl-i tarik ile diğerlerinin durumunu şöyle bir beyitle örneklendirmektedir:

من لم يذق لم يدري ومن ذاق بالروح يشري

*Tatmayan idrak edemez, tadan ise rûhu pahasına satın alır.*⁴⁸⁶

Tarikatın şeriatla ayniliğine dikkat çeken Muhammed Mutâ’ el-Haznevî ise şöyle demektedir: “Bizi bir arada tutan bu tarikat kıyamate kadar devam edecektir. Zira bu tarikat, Şeriat-ı Muhammediyye’nin sulbünden gelmekte ve onunla aynı kaynaktan beslenmektedir. Dolayısıyla bu tarikat Allah’ın dinidir. Allah (c.c.), dinini kıyamete kadar muhafaza edeceğini vadetmiştir.”⁴⁸⁷

Hazneviyye şeyhlerinin buraya kadar aktardığımız görüşlerinden anlaşılacağı üzere Hazneviyye’de tasavvufî düşünce, fikir ve uygulamaların, genelde Nakşbendîlik-Hâlidîliğin genel görüşlerini yansıttığını söyleyebiliriz. Nitekim

⁴⁸⁴ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 42.

⁴⁸⁵ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 277-278 (7. Mektup).

⁴⁸⁶ Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtüün min Kelâmi Şehîdi’l-Harameyn*, (der. Ahmet Az), Ahmet Az Özel ktp., (orijinal nüsha) vr. 9a-10a; Geçer, *Asdâfu’l-Enfâs*, s. 100.

⁴⁸⁷ Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lüü’l-Ferîd*, der. (Heyet), Haseke, 2015, s. 209.

tarikât-şeriat konusunda Hazneviyye tasavvuf anlayışının, nazârî olmaktan ziyade ameli yönü ile ön plana çıkmakta ve tarikâtın/tasavvufun şeriatın özünü ve ahkâmını muhafaza etmek için çalışan bir oluşum olduğu özellikle vurgulanmaktadır.

Şeriat-tarikât ilişkisinde değinilmesi gereken hususlardan biri de bidat, azimet ve ruhsat⁴⁸⁸ meselesidir. Nitekim tasavvuf karşıtı çevreler, tasavvuf ve tarikatta yer alan bazı uygulama ve esasları tartışma konusu yaparken, tarikât ehli kimseler de bazı uygulamalar sebebiyle birbirlerini mübtedi'likle suçlamaktadırlar.

Bidatleri, dindeki bidat ve tarikattaki bidat diye ikiye ayıran Sıbgatullah Arvâsî, tarikatta yapılacak bidatın zarar bakımından dindeki bidattan daha tehlikeli ve daha zararlı olabileceğine dikkat çekmiştir. Ona göre Nakşbendiyye'nin diğer tarikatlardan üstün olmasının sebebi, onda bidatların olmayışıdır. Zira ona göre birçok tarikâtın izlerinin silinip yok olmasının başlıca sebebi içlerine yerleştirilen bidatlardır.⁴⁸⁹

Ahmed el-Haznevî de gerek şeriatta gerekse tarikatta, bidatın her türlüünden (hasene-seyyie) uzaklaşmanın gerekliliğine dikkat çekmiş ve tarikât ehlinin hem şeriatta hem de tarikatta azimetle amel etmeleri; ruhsat, bidat ve evliyâyâ muhâlefet etmek gibi sıfatlardan uzak durmaları gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre dinde bidat, “ayet ve hadislerde yeri olmayan her şey” demektir.⁴⁹⁰ Tarikatta bidat ise, “mensup oldukları Nakşbendî-Hâlidî şeyhlerinin temel uygulama ve esaslarına aykırı davranışta bulunmak, dinî bir gerekçeyle dahi olsa yeni bir şey ihdas etmektir.” Örneğin; raks, semâ' ve cehrî zikir bunlardan bazılarıdır.⁴⁹¹

Öte yandan intisap edecek kimselere ip vasıtasıyla aynı anda birden fazla kişiye el vermek, erkek-kadın iç içe aynı ortamda bulunmak veya cehrî zikir halkasına katılmak vb. uygulamalar da Hâlidî-Haznevî tasavvuf geleneğinde bidat

⁴⁸⁸ Sözlükte “gayret ve ısrarla istemek” manasına gelen azîmet; fikhî bir kavram olarak “değişmeyen, aslî şer'î hüküm” demektir. Ruhsat ise sözlükte kolaylık, yumuşaklık ve ucuzluk gibi manalara gelmektedir. Terim olarak ruhsat “ârizî bir sebepten ötürü aslî emrin daha kolay ve hafifıyla değişmesidir. (Bkz: Mahmûd Abdurrahman Abdülmün'im, *Mu'cemü'l-Mustalahâti ve'l-Elfâzi'l-Fikhiyye*, Dâru'l-Fadîle, Kahire, 1999, c. II, ss. 499-500, 135-136).

⁴⁸⁹ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 47,61.

⁴⁹⁰ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 273 (7. Mektup).

⁴⁹¹ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, 278 (7. Mektup).

olarak görülmüştür.⁴⁹² Tasavvufî birçok meselede Nehrî ve Nurşîn dergâhının uygulamalarını yansıtan Haznevî dergâhı şeyhleri, bidat konusunda da tavizsiz bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Nitekim Abdurrahman Tâhî, bidatle amel eden bazı halifeler hakkında; onların tarikatlarını inkâr etmediğini, ancak bu gibi kimselerin Nakşbendî olmadıklarını ve Nakşbendiyye’yi temsil etmediklerini ifade etmiştir.⁴⁹³ Ayrıca Ahmed el-Haznevî, “azimetle amel edip bidatlardan sakınan ve sâdâtın yolundan giden müridlerin ricâlü’l-gayb⁴⁹⁴ tarafından destekleneceğini, böyle olmayanların ise kendi haline bırakılacağını” ifade ederek meseleye farklı bir yorum getirmiştir.⁴⁹⁵ Muhammed Mutâ’ el-Haznevî’ye göre tarikatta tedavisi olmayan iki tür hastalık vardır. Bunlar: teslimiyetsizlik ve tarikata bidat sokma hastalığıdır. Ona göre bu tür hastalıklara mübtela olan müridin tedavisi ya imkânsızdır ya da gayet zordur.⁴⁹⁶

Bu rivayetlerden, ilk dönem Nakşbendîleri gibi Ahmed el-Haznevî’den bu yana Haznevîlerin, ehl-i sünnet inancına sıkı bir şekilde bağlı olmayı, bidat ve hurafelerden uzak durmayı ve şeriatın kurallarına son derece bağlı olmakla birlikte ruhsatlarla değil, azimetle amel etmeyi tarikatın/dergâhın temel prensibi olarak muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır.

⁴⁹² İzzeddîn el-Haznevî, Hazneviyye’den ayrılan bazı şahısların, Ahmed el-Haznevî zamanında olmayan bazı uygulamaları tarikata soktuklarını ve bunların aslında tarikata değil, kendilerine zarar verdiklerini ifade etmektedir. Beş binden az vird vermek, toplu halde birçok kişiye aynı anda tövbe vermek ve tarikatı siyasete alet etmek gibi uygulamalar bunlardan bazılarıdır. Ona göre bu gibi kimseler, altın değerinde kıymetli bir cevheri gübre karşılığında sattıkları için asıl hüsranda olanlar kendileridirler. (Bkz: Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 255, 274, 277).

⁴⁹³ Tâhî, *İşâretler*, s.120.

⁴⁹⁴ Ricâlü’l-gayb veya Ricâullah, ilâhî hakikatlerin mazharı olup âlemde tasarrufta bulunan, gizli ve âşikâr Allah dostları için kullanılan bir kavramdır. Ricâlü’l-gayb ile ilgili birçok tasnif yapılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen el-Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü’l-Evliyâ*, Mektebetü’s-Sekâfeti’-d-Dîniyye, Kahire, 2013, s. 162; Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, ss. 83-86; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 508).

⁴⁹⁵ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, (der. Alâeddîn el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî), Hazneviyye Özel Ktp., vr. 16b.

⁴⁹⁶ Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lüü’l-Ferîd*, 241.

2.1.3. Velî ve Velâyet

Sözlükte “yakınlık, akrabalık, yardım, destek ve azat etmek”⁴⁹⁷ anlamlarına gelen “velâyet”, tasavvufta “Allah Teâla’nın, işlerini uhdesine aldığı kimse” yani Hak Teâla’nın, velisini bir lahza bile nefsi ile başbaşa bırakmaması veya “Allah’ın taat ve ibadetini, uhdesine alan kul” yani araya fasıla koymaksızın taat ve ibadete devam eden kişi demektir.⁴⁹⁸

Nakşendiyye’de velâyet, genel olarak Allah ile kul arasındaki dostluk ve yakınlık manasında olup, velâyet-i âmme ve velâyet-i hâssa olmak üzere iki kısımdır. Velâyet-i âmme, Kur’ân’ı Kerîm’de “*Allah iman edenlerin velîsidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır...*”⁴⁹⁹ Ayetinde Allah’ın emir ve yasaklarına riayet eden bütün müminler arasında müşterek olan umûmî velâyettir. Velâyet-i hâssa ise, Hak’da fenâdan sonra bakâ makamına ulaşmış seyr u sülûk erbabına aittir.⁵⁰⁰ Ayrıca velâyet-i hâssa Nakşilikte; velâyet-i suğrâ, velâyet-i vustâ ve velâyet-i kübrâ olmak üzere üç kısımda mütalaa edilmiştir.⁵⁰¹

İmâm-ı Rabbânî, tarikatta (seyr u sülûk ile elde edilen) ma’rifetin şeriat bilgisine muvafık olduğu makamı, sıddîklik makamı olarak değerlendirmiş ve bu makamın velâyet derecelerinin en üstünü olduğunu söylemiştir. Ona göre sıddîklik makamının üstünde sadece nübüvvet makamı vardır. Bu makamda bulunan veliler ile peygamberlerin bilgi kaynağının aynı olduğunu vurgulayan İmâm-ı Rabbânî, ikisinin arasındaki tek farkın, vahiy ile ilham arasındaki fark olduğunu ifade eder. Yani vahyin doğruluğu katî, keşf ve ilhamınki ise zannidir.⁵⁰²

Hâlid-i Bağdâî’ye göre, Allah (c.c.) kâmil velî kullarına çeşitli sûretlere girme kuvveti ve imkânı sağlayabilir. Hatta onlar bütün kâinatı dolduracak/kapsayacak bir sûrete bürünebilirler.⁵⁰³ Sıbgatullah Arvâsî de “halkın, ancak fenâ makamını

⁴⁹⁷ Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, c. XL, s. 246.

⁴⁹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 260.

⁴⁹⁹ Bakara, 2/257.

⁵⁰⁰ Câmî, *Nefâhâtü’l-Üns*, ss. 67-68.

⁵⁰¹ Bkz: Alî Kadri, *Risâle-i Behâiyye: Tarîkatı-ı Nakşibendiyye Prensipleri*, trc. Rahmi Serin, Pamuk Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 154-157.

⁵⁰² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 70 (41. Mektup).

⁵⁰³ Muhammed Esad Sâhib, *Buğyetü’l-Vâcid fî Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, Dımaşk, 1334, s. 72 (3. Mektup).

tamamlayıp bakâ makamına rucû' eden veliden istifade edilebileceğini, istiğrak makamında olanların ise, (çevrelerine bereket getirmede ve belaların def'ine vesile olmada faydalı olsalar da) başkalarını terbiye edemeyeceklerini ifade etmiştir.⁵⁰⁴ Abdurrahman Tâhî'ye göre şayet "zamanların en hayırlısı benim yaşadığım zamandır. Sonra bunu takip eden devir, daha sonra onu takip eden devirdir"⁵⁰⁵ mealindeki hadis-i şerif olmasaydı, bu devrin velileri sahâbeden daha üstün sayılabilirdi. Zira Hz. Peygamber, "ümmetim yağmura benzer (berektli bir ümmettir). Öncesi veya sonrası mı hayırlıdır bilinmez"⁵⁰⁶ buyurmuştur.⁵⁰⁷ Bu teville göre Abdurrahman Tâhî, hadis-i şerife farklı bir yorum kazandırdığı görülmektedir.

Ahmed el-Haznevî, velâyeti farklı açıdan ele almakta ve kulları Allah'a ulaşmada iki kısımda mütalaa etmektedir. Birinci kısım: Mahza fazl-ı ilâhî ile vuslata erenlerdir. Bunlar, Peygamberler, sahâbe-i kirâm ve Abdülkâdir Geylânî gibi müstesna bazı velilerdir. Nitekim sahâbe, Hz. Peygamber'in tek bir nazarı ile kemâle ererken, Abdülkadir Geylânî gibi bazı veliler de çaba ve gayret sarfetmeden küçük yaşta velâyet makamına yükseltilerek, kendilerine birçok hikmet ve kerâmet bahşedilmiştir. İkinci kısım ise tâlibin gayreti yani seyr u sülûk ile elde edilen velâyet makamıdır. Bâyezid-i Bistâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi evliyânın birçoğu bu makamdadır.⁵⁰⁸

Ayrıca velâyetin ölçüsünün şeriata ittiba olduğunu ifade eden Ahmed el-Haznevî, şeriata mutabaatı olmayanın velâyetinin olamayacağını ifade etmektedir.⁵⁰⁹ Ona göre hiçbir kerameti olmasa dahi şeriata tabi olan her Müslüman velidir. Ancak şeriata muhalif davranan kimse, havada uçtuğu görülse dahi o kişi delalettedir. Ahmed el-Haznevî'ye göre, rüyada veyahut râbitada hâsıl olan bazı haller de böyledir. Bu yüzden müridin bütün halleri şariat ölçüsüyle ele alınmalı, Kitap ve

⁵⁰⁴ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 64.

⁵⁰⁵ Buhârî, "Şehâdet", 9; Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe", 214. Ebû Davûd, "Sünnet", 10.

⁵⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXI, s. 174; Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *el-Câmiu's-Sahîh*, (b.y.: Matbaatü Mustafa el-Babî, 1975), "Edeb", 81.

⁵⁰⁷ Tâhî, *İşâretler*, s. 134.

⁵⁰⁸ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 36a,36b.

⁵⁰⁹ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 29a,29b.

Sünnete uygun olana itibar edilmeli, uymayanın ise şeytandan olduğu bilinmelidir. Binaenaleyh, ona göre velayetin ölçüsü şöhret değil istikamettir.⁵¹⁰

Evliyâyı ve velâyet makamını yeryüzünün manevî yapıları olarak değerlendiren İzzeddîn el-Haznevî'ye göre; yeryüzünde evliyâ olmasaydı dünya harap olurdu. Çünkü insan Rabbine kulluk için yaratıldığı halde bu vazifeyi hakkıyla sadece evliyâullah yerine getirmektedir. Diğerleri ise onların bereketiyle yaşamaktadırlar.⁵¹¹ Ayrıca velâyet ile velilere yakınlık arasında ilişki kuran İzzeddîn el-Haznevî, evliyâyâ yakın olanların Allah'ın lütfunu müşâhede edebileceklerini, ancak müridin bu yakınlığa evvelden kendisini hazır hale getirmesinin gerekli olduğunun ifade etmektedir.⁵¹²

2.1.4. İnsân-ı Kâmil ve Hakikat-ı Muhammediyye

Arapçada olgun ve kâmil insan manasına gelen “insân-ı kâmil”, tasavvufta “ilâhî ve kevnî, küllî ve cüzî âlemlerin tümünü kendinde toplayan zât demektir. O, akî ve kevnî bütün kitapları kendinde toplayan kâtip, akli ve rûhu bakımından “ümmü'l-kitâb”, kalbi bakımından “levh-i mehfûz”, nefsi bakımından “mahv ve isbât” kitabıdır.”⁵¹³ Kısacası “insân-ı kâmil, Hak'ın tecelli ettiği yer, O'nun bütün isim ve sıfatlarını kendinde toplayan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi” demektir.⁵¹⁴ Tasavvufta halk ile Hak arasında bir köprü vazifesi gören insân-ı kâmil, şeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet bakımından ahlâkî kemâle ermiş kişidir. Sûfî kaynaklarda sıkça kullanılan “*Sen olmasaydın Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım*”⁵¹⁵ kutsî hadisiyle kastedilen de âlemin var olma sebebi ve gayesi işte bu hakikattir.⁵¹⁶

⁵¹⁰ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 15b.

⁵¹¹ Geçer, *Külliyat-ı Suğrâ*, s. 223.

⁵¹² Geçer, *Külliyat-ı Suğrâ*, s. 223.

⁵¹³ Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, s. 35.

⁵¹⁴ Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, *Muhammediye* (İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Ferâhu'r-Rûh Şerhi* ile), haz. Abdülvehhab Öztürk, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 115; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 314; H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 309.

⁵¹⁵ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzîlü'l-İlbâs 'amme'stehera mine'l-Ehâdis 'alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetü'l-Kudüs, Kahire, 1351, s. 164.

⁵¹⁶ Mehmet S. Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 331.

Hakikat-ı Muhammediyye veya Nûr-u Muhammedî de Allah'ın ilk yarattığı ve diğer bütün varlıkların kendisinden yaratıldığı Nûr/Hakikat demektir. Bir başka ifadeyle insân-ı kâmil, varlığın hakikatlerinin tamamına şamil olan tek varlıktır. Bu vasıflar ancak Hakikat-ı Muhammediyye'ye yani Hz. Muhammed'e uygun düşmektedir.⁵¹⁷ O, aynı zamanda "İsm-i A'zam"dır.⁵¹⁸ Bu mertebeye vahdet-i vücûd felsefesinde, "taayün-i evvel", "insân-ı kâmil" veya "Hakikat-ı Muhammediyye" denmiştir.⁵¹⁹

Hazneviyye'de tasavvufun tahakkuk boyutunu ifade eden bu gibi kavramlara pek sık rastlanmaz. Zira kalbî, vicdânî ve ma'rifete dayalı bu bilgiler mahrem addedilmiş ve ekseriyetle bu alana dalmaktan kaçınılmıştır. Dolayısıyla Haznevî meşâyihinin tasavvuf anlayışı "halk tasavvufu" formunda bir tasavvuf olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Haznevî şeyhlerinin bazı vaazlarında veya divân sohbetlerinde⁵²⁰ insân-ı kâmil, Hakikat-ı Muhammediyye veya varlık mertebelerine dair görüşlerini tespite çalıştık.

Abdurrahman Tâhî, *İşâretler*'de varlığın vücûda gelişi ile ilgili şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk, mahlûkatı yaratmadan önce Mutlak Varlık, âlem ise mutlak yokluk idi. Bununla birlikte irâde serbestliğiyle birleşen Zâtının güzelliği, varlıkları yaratmasını gerektirdi. O vakitte Mutlak Varlık'tan bir miktar alarak yokluğa serpince ışığa tutulmuş karanlıktaki cisimlerin ortaya çıkışı gibi yokluk varlığa dönüştü."⁵²¹ Tâhî'nin bu açıklamasının sudûr teorisinden⁵²² farklı olduğunu vurgulamak isteriz. Çünkü sudûr teorisinde varlık, Allah'ın irâdesine gerek kalmadan, fişkırmak ve taşmak manasında "feyz" ile meydana gelmiştir. Tâhî'nin yaratma teorisinde ise irâde sıfatının ön planda olduğunu görüyoruz. Buna göre Tâhî'nin varlık teorisinin, Ekberî sûflerin zuhûr teorisıyla birebir örtüştüğünü

⁵¹⁷ Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 2000, s. 206.

⁵¹⁸ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâhâti's-Sûfiyye*, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1992, s. 82; Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, s. 80.

⁵¹⁹ Abdulhakim Yüce, "Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. VI, S. 14, 2005, s. 64.

⁵²⁰ Divân sohbetleri, Haznevî şeyhlerinin cami vaazları haricinde genelde sadece müridlerin katıldığı özel oturumlarda yaptıkları sohbetlerdir. Burada anlatılanlar, vaaz konularına nisbetle daha özel olup, tasavvufî nükteler, tarikat prensipleri ve sâliklerin hallerine dair meselelerdir.

⁵²¹ Tâhî, *İşâretler*, s. 109.

⁵²² Sudûr teorisini: "Allah'ın irade ve ihtiyarına gerek kalmadan bu varlık tabii bir zorunlulukla O'ndan çıkarak (sudûr) meydana gelmesi" demektir. (Bkz: Mahmut Kaya, "Sudûr", *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 467).

söyleyebiliriz. Nitekim Ekberî gelenekte mümkünlerin varlığı, bir ihtiyaçtan ya da zorunluluktan öte, Hakk'ın kemâlinin zuhûr etmesinin bir gereğidir.⁵²³

İzzeddîn el-Haznevî'ye göre, insân-ı kâmil tarikat şeyhidir. Bulutlardan inen yağmur, toprağın istidadına göre farklı ekinler bitirdiği gibi, hâkeza insân-ı kâmil'den müridlere dağılan nûr u nisbet de (müridlerin istidada göre) kimine fayda, kimine zarar verir. Nûr u Muhammedî, siyahî köleyi manen aydınlattığı/yücelttiği halde, Ebû Cehil'i karanlığa boğmuştur. Tıpkı dünyayı aydınlatan güneşin yarasalara ışık kaynağı olmadığı gibi, istidadı olmayan müridin insân-ı kâmilden fayda görmesi mümkün değildir.⁵²⁴

Muhammed Mutâ' el-Haznevî ise bu hususta şöyle demektedir: Hz. Peygamber, insân-ı kâmil'in en yüce örneğini temsil etmektedir. O'nun akli ve ilmi, varlığın tamamının aklından ve ilminden daha fazladır.⁵²⁵ Hak Teâlâ, ashâbına O'nun nurundan bir katre keşfeyletti. Bu yüzden O'na canlarını, mallarını ve evlatlarını feda edercesine tutkuyla bağlandılar.⁵²⁶ Şayet beşeriyet, (Nûr-u) Muhammed'i hakıyla idrak edecek olsaydı, kalpler cezbeye ona bağlanır ve rûhlar ona âşık olurdu. Akıllar bu manayı idrakten aciz olsa da kalpler daima bu şûlenin etrafında toplanmakta ve bu parlak güneşin yörüngesinde pervaneler gibi deverân etmektedirler.⁵²⁷

Binânaleyh, Hazneviyye'de insân-ı kâmil, varlığın özünü temsil eden metafizik bir hakikat şeklinde değil, daha ziyade pratik yönüyle “mürşid-i kâmil” olarak telakki edilmiştir.

2.1.5. Ma'rifetullah

Sözlükte bilgi manasına gelen “ma'rifet” ya da “irfân”,⁵²⁸ tasavvufta üzerinde en çok durulan konulardan biridir. “Hakikati, hakikat gözüyle ve olduğu veçhiyle

⁵²³ Betül Güner, *Molla Fenârî'nin Varlık ve Bilgi Teorisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 188.

⁵²⁴ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 290.

⁵²⁵ Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lüü'l-Ferîd*, s. 64.

⁵²⁶ Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lüü'l-Ferîd*, ss. 35-36.

⁵²⁷ Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lüü'l-Ferîd*, s. 49.

⁵²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. IV, s. 2897.

ihâta etmektir” diye tanımlanan ma’rifet ile bilgi anlamını ifade eden “ilim” arasında fark vardır. Ma’rifet, sûfilerin manevî halleri yaşayarak elde ettikleri bilgi olup, kaynağı, kalp, rûh ve sır gibi latîfelerdir. İlimin kaynağı ise havâss-ı selfîme denen beş duyu organı, akıl ve haber-i sâdık’tır.⁵²⁹ Bu yüzden zâhiri ilim sahiplerine âlim, ma’rifet sahiplerine ise ârif denilmiştir.⁵³⁰

Sûfiler, ilk dönemlerden itibaren klasik yöntemlerle elde edilen bilgiden farklı olarak, diğer ilimler gibi vehmin etkisi altında kalmadan doğrudan kaynağından aldıklarını ileri sürdükleri bilgiye “ma’rifet” ya da “irfân” adını vermişlerdir. Hasan b. Alî b. Yezdânyâr’a, “zâhid ne zaman Hakk’ın müşâhadesinde olur?” diye sorulduğunda o, “şâhid-i Hak zuhur edip, şevâhid (halk) ve duyular kaybolduğunda ve ihlâs tamamen mahvolup yok olduğunda” şeklinde cevap vererek, ma’rifetin duyu ötesi bir tecrübe olduğuna ifade etmiştir.⁵³¹

İmâm-ı Rabbânî, irfân ve ma’rifet konusuna ilme’l-yakîn ve ayne’l-yakîn cihetinden yaklaşarak farklı bir izah getirmiştir. Ona göre ayne’l-yakîn, Allah Teâlâ’yı ilme’l-yakîn ile bildikten sonra O’nu müşâhade etmektir. Bu şühûd, sâlikin varlığı dâhi herşeyi yok eder. Buna da “idrâk-ı basît” ya da “ma’rifet” denir.⁵³²

Hâlidîliği Hazneviyeye bağlayan şahsiyetlerden biri olan Sıbgatullah Arvâsî’ye göre ma’rifet, velâyetin özelliklerinden biridir ve ancak kalbî/vicdânî ve bâtınî latîfelerle elde edilebilir. Bu yüzden kitâbî verilerle bu zevklere ulaşmak mümkün değildir. Zira ibarelerle elde edilen ma’rifet, elbisenin dış yüzüne sürülen koku gibidir. Bunun bedendeki kötü kokuyu gideremeyeceği gibi, kitâbî bilgiler de velâyet makamının gerçekleşmesine fayda vermez.⁵³³ Abdurrahman Tâhî, “*Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım*”⁵³⁴ âyetini, “insanın yaratılışının gaye ve maksadı, Allah’ı tanıyıp ona kulluk etmesi içindir” şeklinde yorumlamış ve ilk dönem sûfiler gibi “لِيَعْبُدُونَ” (ibadet etsinler) ibaresinin

⁵²⁹ Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî, *el-Bidâye fi Usûli’-d-Dîn*, trc. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, ts., s. 55; H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 221.

⁵³⁰ İlim ile irfân arasındaki farklar için ayrıca bkz: Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 311-317; Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 559; Hücvîrî, *Keşfü’l-Mahcûb*, s. 626.

⁵³¹ el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, s. 136.

⁵³² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I. ss. 407-408 (277. Mektup).

⁵³³ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 125.

⁵³⁴ Zâriyât, 51/56.

“ليعرفون” (tanısınlar) manasına geldiğini ifade etmiştir.⁵³⁵ Bu yaklaşım aslında Nakşbendiliğin tasavvuf anlayışının bir yansımasıdır. Nitekim Ubeydullah Ahrâr bu hususta: “İnsanların yaratılmasının tek gayesi zâhirî ameller değildir. Belki zâhirî ameller ma’rifete tabidir. Fakat asıl gaye ma’rifettir” demiştir.⁵³⁶ Nehrî ve Nurşîn kolu şeyhlerince de devam ettirilen bu anlayışın, Hazneviyye şeyhleri tarafından da benimsendiğini söyleyebiliriz. Zira Muhammed Mutâ el-Haznevî’nin: “Kalp huzuru (ma’rifetullah) cennet, gaflet ise cehennemdir” sözü bu hakikati işaret etmektedir.⁵³⁷

Muhammed el-Haznevî’ye göre, kalbin çaresiz kaldığı birçok dağınık halleri vardır. Sâlik, Allah ile ünsiyet kurmadan bu manevî dağınıklık toparlanamaz. Ayrıca kalbin öyle hüznü halleri var ki bunu ma’rifetullahın verdiği mutluluktan başka bir şey gideremez. Fakat ona göre bu inceliğe ve makama ancak seyr u sülûk ile ulaşılabilir.⁵³⁸

Ma’rifetten ve irfândan uzak olmanın, bütün hastalıkların temeli olduğunu vurgulayan Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, bu hastalığın tek çaresinin ma’rifetullah olduğunu ifade eder. Ona göre ma’rifetullah, kişiyi hem dünyada hem de ahirette ölümden hayata, zilletten izzete yüceltecek en önemli vesilelerden biridir. Ayrıca ma’rifet ile muhabbet arasında bağ kuran Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, konuya farklı bir izah getirmektedir. Ona göre muhabbetullah, doğrudan ma’rifetle orantılıdır. Yani kişinin (Hak Taâlâ’ya ve Peygambere olan) muhabbeti marifeti ölçüsündedir. Bu yüzden Hz. Peygamber’in muhabbetinin yüceliği, ma’rifetinin mükemmelliğinden kaynaklandığını ifade etmektedir.⁵³⁹

⁵³⁵ Tâhî, *İşâretler*, s. 115.

⁵³⁶ Ubeydullah Ahrâr, *Risâle-i Vâlidîyye (Risâleler içinde)*, trc. Fakirullah Yıldız, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 30.

⁵³⁷ Vahîd Muhammed, *Dürerü’n-Nakşbendîyyîn*, yy., ts., s. 18.

⁵³⁸ (Heyet), *Yâd2010*, s. 24.

⁵³⁹ Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lüü’l-Ferîd*, s. 93, 122; Vahîd Muhammed, *Dürerü’n-Nakşbendîyyîn*, s. 16.

2.1.6. Cezbe

Sözlükte “bir şeyi çekmek, uzatmak ve kesmek” gibi manlara gelen “cezbe”,⁵⁴⁰ tasavvufta, “kulun hiçbir çaba ve gayreti olmadan inâyet-i ilâhî gereği Hakk’ın, kulunu kendisine çekmesi demektir.”⁵⁴¹ Tanımdan da anlaşılacağı üzere cezbe, Allah’ın sevdiği kuluna bir ihsanıdır. Bir başka ifadeyle “Hak Teâlâ’nın kulu kendisine çekmesi cezbe, bu cezbeyle kulun Allah’a yönelmesi ise aşktır.”⁵⁴² İlk tasavvufî kaynaklarda kullanılan “vecd” ise “sâlikin zorlaması olmadan kalbe gelen hâl” demektir.⁵⁴³ Cezbe ile vecd, birbirlerine yakın olsalar da gerçekte manaları farklıdır. Zira vecdde kulun kısmen de olsa bir gayreti söz konusu iken cezbe tamamen Allah vergisidir.⁵⁴⁴

Cezbeyi Allah’a ulaşmada bir başlangıç olarak gören sûfiler, “Allah kimi dilerse buna onu seçip çeker”,⁵⁴⁵ ve “iman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?”⁵⁴⁶ meâlindeki âyetler ile bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen “Hakk’ın cezbelerinden bir cezbe, ins u cinnin ameline denktir”⁵⁴⁷ manasındaki kelâm-ı kibârî cezbeyle delil saymaktadırlar.⁵⁴⁸ Ayrıca Hz. Ömer’in, eniştesinin evinde duyduğu Kur’ân sesiyle imana gelmesi ve ava çıkan İbrahim b. Edhem’in “sen bunun için mi yaratıldın?” diye bir ses işittiğinde saltanatı bırakıp tasavvuf yoluna girmesi “Allah tarafından çekilme” yani cezbe olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, c. II, ss. 141-142.

⁵⁴¹ Kâşânî, *Mu’cemu Istilâhâhâti’s-Süfyye*, s. 60.

⁵⁴² H. Kamil Yılmaz, “Cezbe”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 504.

⁵⁴³ Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rîfât*, s. 209.

⁵⁴⁴ Özköse, “Tasavvufî Tecrübede Sâlikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl. 8, S. 18, 2007, s. 77.

⁵⁴⁵ Şûrâ, 42/13.

⁵⁴⁶ Hâdîd, 57/16.

⁵⁴⁷ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. I, s. 379. Tasavvufî çevrelerce kullanılan bu söz sahih hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Ancak Sülemî, *Tabakât*’ında Ebü’l-Kâsım en-Nasrâbâdî’den “Hakk’ın cezbelerinden bir cezbe, ins-u cinnin amelinden daha fazladır” manasında bir söz nakletmektedir. (Bkz: Ebû Abdîrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî, *Tabakâtü’s-Süfyye*, Mektebetü’l-Hancî, Kahire, 1987, s. 488). Dolayısıyla burada iki ihtimal söz konusudur. Birincisi: Aslında Nasrâbâdî’ye ait olan bu söz, zamanla hadis zannedilmiş ve bu şekilde meşhur olmuştur. İkincisi: Hadis kaynaklarında kayıtlı olmamakla birlikte sûfiler, bu ifadeyi tasavvufî birçok meselede olduğu gibi, keşf ve ilham yoluyla doğrudan Hz. Peygamber’den telakki etmişlerdir.

⁵⁴⁸ Erbilî, *Tenvîru’l-Kulûb*, s. 471.

⁵⁴⁹ H. Kamil Yılmaz, “Cezbe”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 504.

Burada şunu ifade etmekte yarar var: Sohbet, semâ ve zikir meclislerinde kalbine gelen vâridata dayanamayarak kendinden geçen ve nâralar atan kimselerin davranışlarını ifade eden “cezbe” ile yukarıda anlatılan cezbe aynı değildir.⁵⁵⁰ Günümüzde halk arasında “cezbelenmek, cezbeye gelmek” gibi deyimlerle ifade edilen bu tür cezbeye sûfiler itibar etmemişlerdir. Mevlevîlerin “kanını içine akıt”, Rifâîlerin “yan, fakat tütme” gibi sözleri de bunu ifade etmektedir.⁵⁵¹

İmâm-ı Rabbânî’ye göre, sülûk yapmamış meczûb ile sülûk yapmış meczûb dış görünüşte aynı gibi görünse de halleri başkadır. Ona göre Hz. Ebû Bekir’den gelen bu yolda cezbe, sülûkten önce geldiği için çeşitli haller hâsıl olabilir. Sâlikleri bu hallere karşı dikkatli olmaları yönünde uyarın İmâm-ı Rabbânî şöyle demektedir: “sülûkünü bitirmemiş olan meczûblar, (letâiften) kalb makamından ileri geçemezler. Rûhun nefisten kurtulabilmesi için sülûk konaklarından geçmesi şarttır.”⁵⁵² Ayrıca, mevhibe-i ilâhi olan bu cezbeye gereğince değer verilmediği takdirde geldiği yere geri döneceği de sıkça vurgulanan bir husustur.⁵⁵³ Abdurrahman Tâhî’nin: “Muhabbet cezbesiyle birleşen manevî uyanıklık, cezbesiz ve muhabbetsiz uyanıklıktan yeğdir” sözü de bu manadadır. Zira ona göre bir mürid ancak cezbe haline düşünce nakşî olur.⁵⁵⁴ Sıbgattulah Arvâsî ise, hiçbir amelin cezbenin derecesine ulaşamayacağını, bununla birlikte cezbe halindeki veliyi (sahv halinde olmadığından) taklît etmenin caiz olmadığını ifade etmektedir.⁵⁵⁵

Cezbenin noksanlıktan doğan bir durum olduğuna işaret eden Ahmed el-Haznevî, istikâmet olmadan cezbenin tek başına bir şey ifade etmeyeceğini söyler. Ona göre meczûb, ateşe atılan yaş odun gibidir. Yaş odun ateşe atıldığı vakit

⁵⁵⁰ “Cezbe ile cinnet aynı şeyler değildir. Ayaşlı Şakir Efendi bu ikisi arasındaki farkı şöyle anlatır: “Hâli değişen bir adamın idrâki (anlayışı), ya her zamanki normal beşerî idrâkından aşağı inerek manasız ve bağlantı kuramaz bir duruma düşer ya da normal beşer anlayışından hakikatleri keşfe doğru yükselir. Halkın nazarında her ikisi cünûn (delilik) gibi görülse de, bunların ilki cünûn (delilik), ikincisi ise cezbedir.” (Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 129). Ayrıca meczûb, hem kaybeden hem de bulandır. Yani aklın nurunu yitiren fakat Hakk’ı bulan kişiye meczûb denir. Mecnûn ise sadece kaybedendir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Hüseyin Mahlûf el-Adevî el-Mâlikî, *el-Metâlibi'l-Kudsiyye fî Ahkâmi'r-Rûhi ve Âsâriha'l-Kevniyye*, DKİ, Beyrut, ts., ss. 143-144).

⁵⁵¹ H. Kamil Yılmaz, “Cezbe”, s. 504; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207.

⁵⁵² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I. ss. 427-428 (287. Mektup).

⁵⁵³ Nurullah Koltaş, “Tasavvufta Bir Taarruf ve Mükâşefe İmkâmı Olarak Cezbe”, *Marife Dîni Araştırmalar Dergisi*, c. XVII, S. 1, 2017, s. 122.

⁵⁵⁴ Tâhî, *İşâretler*, s. 59.

⁵⁵⁵ Sıbgattulah Arvâsî, *Minah*, s. 80, 176.

çatırdayıp ses çıkardığı gibi, istidadı tam olmayan ve olgunlaşmamış mürid de bu yüzden naralar atıp ses çıkarır.⁵⁵⁶ Ayrıca, cezbenin gayri ihtiyari bir hâl olduğuna dikkat çeken Ahmed el-Haznevî, kasten cezbelenmenin haram olduğunu ve buna teşebbüs edenlerin sâdâtların himmetinden mahrum kalacağını ifade etmektedir. Bununla birlikte, müridin mürşidine karşı muhabbetinin artmasına vesile olan cezbenin meşru ve matlûb olduğunu söyleyen Ahmed el-Haznevî, böyle bir cezbenin sülûkten önce veya sonra gerekli olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁵⁷

İzzeddîn el-Haznevî'ye göre cezbe kalbin ağıyardan temizlenmesi için önemli bir vesiledir. Ona göre madeni eşyalar için ateş ne ifade ediyorsa, mürid için de muhabbet onu ifade eder. Dolayısıyla madenler ateşle buluşmadan değersiz karışımlarından arınmadığı gibi, müridin kalbi de muhabbet ateşiyle buluşup, cezbeyle ağıyarı eritmediği sürece temizlenmesi ve ağıyardan arınması mümkün değildir.⁵⁵⁸

2.1.7. Murâkabe

Kur'ân'da “denetlemek, beklemek, gözetlemek ve kontrol etmek” gibi manalara gelen “murâkabe”,⁵⁵⁹ tasavvufta, “kulun devamlı olarak Allah'ın, kalbinden geçenleri bildiğine inanması”,⁵⁶⁰ “kulun, Hakk'ın kendisini mulâhaza ettiğini bilerek her an sırrını gözetmesi”⁵⁶¹ ve “maksûdu sürekli mulâhaza etmek”⁵⁶² gibi birçok tarif yapılmıştır. Bu tanımlara bakıldığında, sûfîlerin murâkabeyi, Cibril hadisinde geçen “ihsân”⁵⁶³ makamına yakın manada tarif ettikleri görülmektedir.

Nakşendîlik'te murâkabe çoğunlukla kalbe yönelip onu korumak (nigâh daşt), ve Allah'ın huzurunda olduğunun bilincinde olmak (vukûf-i kalbî)

⁵⁵⁶ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 15a,15b.

⁵⁵⁷ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 29b,33a; *Mektûbât*, s. 347 (53. Mektup).

⁵⁵⁸ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, s. 8.

⁵⁵⁹ Bkz: Ahzâb, 33/52; Kâf, 50/18; Duhân, 44/59; Tevbe, 9/8.

⁵⁶⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, el-Mektebetü't-Ticâriyeti'l-Kübrâ, Mısır, ts., c. IV, s. 367; Tûsî, *el-Lüma'*, s. 82.

⁵⁶¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 191.

⁵⁶² Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 169.

⁵⁶³ Buhârî, “İmân”, 37.

manasındadır. ⁵⁶⁴ Bahâeddîn Nakşbend'in halifelerinden Alâeddîn Attâr şöyle demektedir: “Murâkabe, nefy ve isbâtta daha üstün ve maksada daha yakındır. Zira (manevî) vezirlik mertebelerine ve melekût âlemindeki tasarruflara ancak murâkabeyle ulaşılır...”⁵⁶⁵ Bahâeddîn Nakşbend'e göre, ârifleri maksuduna ulaştırın yollar üç esas üzerine bina edilmiştir. Bunlar: murâkabe, müşâhede ve muhâsebedir. Ona göre murâkabe, sürekli Hâlık'a nazar ederek mahlûku tamamen unutmaktır...⁵⁶⁶

Müceddidiyye öncesi Nakşbendîlik'te, teveccüh ve murâkabe kavramları birbirlerine yakın anlamlarda kullanılmıştır. O dönemde ilk defa Emîr Külâl'in müridlerinden Şemseddîn Külâl'in Irak bölgesindeki şeyhlerden murâkabe usûlünü öğrendiği ve daha sonra Bahâeddîn Nakşbend'e öğrettiği rivâyet edilir.⁵⁶⁷ Ancak Abdülhâlik Gucdüvânî'nin, kelîmât-ı kutsiyye'de yer alan “hûş der dem” (her nefeste bilinçli olmak) ve “nigâh daşt” (kalbin dünyevi düşüncelerden korunması) gibi ilkelerle birlikte değerlendirildiğinde, Nakşbendîlik'te murâkabe usûlünün daha eskiye dayandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda söz konusu rivâyetin, murâkebenin usûlüyle alakalı birtakım değişiklikler manasına gelmesi de muhtemeldir.

Hâlid-i Bağdâdî, murâkabe ve murâkabeden doğan kutsî hakikatleri beyan ettiği mektubunda, murâkabe makamlarını velâyet dereceleriyle birlikte değerlendirmiş ve bu yolculukta letâifin rolünü ve mertebelerini detaylı bir şekilde izah etmiştir.⁵⁶⁸ Esad Sâhib, dipnotta bu mertebeleri daha anlaşılır ve düzenli bir biçimde sıralayarak bir nevi şerhetmiştir.⁵⁶⁹

Ahmed el-Haznevî, halifesi Muhammed Ma'sûk Nurşînî'ye yazdığı mektubunda murâkabeyi şöyle açıklamıştır: “...Murâkabe ise, gece gündüz Allah'ın

⁵⁶⁴ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 311-314.

⁵⁶⁵ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 543.

⁵⁶⁶ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 410.

⁵⁶⁷ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 311-315.

⁵⁶⁸ Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, ss. 153-156 (33. Mektup).

⁵⁶⁹ Bu murâkabeler özetle şöyledir: 1. Murâkabe-i ahâdiyye: letâif-i hamse aşıldıktan sonra yapılan murâkabedir. 2. Murâkabe-i akrebiyye: Allah'ın, kişiye nefsinden daha yakın olduğunu bilmesi demektir. 3. Murâkabe-i basariyye: Hakk'ın her hareket ve sekenatta nâzır olduğunu bilmesidir. 4. Allah'ın her an kalplerde olanı bildiğini düşünerek kalbi muhafaza etmektir. 5. Murâkabe-i failiyye: Sâlikin zatının ve fiillerinin Allah'ın fiillerinin neticesi olduğunu bilmesidir. 6. Murâkabe-i mülkiyye: Kişinin zâtının ve sahip olduğu her şeyin Allah'ın mülkü olduğunu bilmesidir. 7. Murâkabe-i hayâtiyye: Ebedî hayatın Allah'a mahsus olduğunu bilip zatının ve sıfatlarının Allah'ın zât ve sıfatlarında fâni olmasıdır. 8. Murâkabe-i mahbûbiyye: Sâlikin nâfile ibadetlerle Allah'a yaklaşıp muhabbetine nail olmasıdır. 9. Murâkabe-i tevhîd-i şuhûdî: Sâlikin nereye yönelirse orada Allah'ı göreceğini murâkabe etmesidir. (Bkz: Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, ss. 153-156).

mânevî huzurunda olduğumuzu bilmemiz, bütün yaptıklarımızı ve kalbimizden geçenleri bildiğine yakinen inanmamızdır.” Mektubunda Alî b. Hüseyin es-Safi'nin *Reşahât* adlı kitabına da atıfta bulunan Ahmed el-Haznevî, sözlerine şöyle devam etmektedir: “Sâlikin, kalbini (yabancı) havâtırdan⁵⁷⁰ hıfz edip, herhangi bir zikir veya müşid râbitasıyla meşgul olmadan feyz-i ilâhi'nin nüzûlünü beklemesi ve Hak Teâlâ'nın, bütün hallerinde kendisine muttali' olduğunu bilmesidir.”⁵⁷¹

Ahmed el-Haznevî'nin murâkabe hususunda takip ettiği metod tedriciliktir. Zira zaman zaman sâlikleri huzuruna çağırıp gaflette ne kadar zaman geçirdiklerini sorduğu, müridlerin istidad ve kabiliyetlerine göre murâkabe vakitlerini arttırmaları yönünde talimatlar verdiği nakledilmektedir.⁵⁷²

Murâkabenin usûlü ise genel olarak şöyledir: Şeyhi tarafından kendisine murâkabe dersi verilen mürid taze bir abdestle تنها ve sessiz bir yere çekilir. Diz üstü oturup gözlerini yumar ve şeyhin anlatacağı şekilde letâif-i seb'a ile nefy ve isbât'a dikkat ederek yaklaşık 15 dakika ile üç saat arasında Hakk Teâlâ'yı düşünür.⁵⁷³ Murâkabe, sâlikin durumuna ve murâkabenin mertebelerine göre farklılık arzettiği için burada bu kadarla iktifa ediyoruz. Zira murâkabede çekilen zikrin miktarı ve mahiyeti ile ilgili ayrıntıya letâif ve nefy-isbât bölümünde ayrıca değinilecektir.

2.1.8. Kerâmet-İstikâmet

Nakşendiyye'de ve özellikle de Nakşiliğin Hâlidî-Haznevî kolunda, kerâmet ile istikâmet genelde birlikte değerlendirildiği için, iki kavramı birlikte ele almayı uygun gördük. Hâlidî-Haznevî şeyhlerinin bu kavramlara yaklaşımlarını ele almadan evvel, bu kavramların tasavvufta ne ifade ettiğine kısaca değinmek istiyoruz.

⁵⁷⁰ Havâtır, Arapçada “hâtır” kelimesinin çoğuludur. Hatıra gelen, hatırlanan şeyler manasına gelen bu kelime tasavvufta: “Kulun dahil olmadan kalbe gelen hitâb veya vârid” demektir. Bu da Rabbânî, melekî, nefsânî ve şeytânî olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, s. 84).

⁵⁷¹ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 436 (120. Mektup).

⁵⁷² Bkz: Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, s. 70,71.

⁵⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 445; Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî*, s. 264.

Kelime olarak “azizlik, ikrâm, cömertlik, lütuf ve şeref” gibi manalara gelen kerâmet,⁵⁷⁴ tasavvufî bir kavram olarak, “Allah’ın mümin kuluna bahşettiği hârikulâde olay ve davranışlara verilen addır.”⁵⁷⁵ Velinin bu yetkiye dayanarak yaptığı işlere de “tasarruf” denmektedir.⁵⁷⁶ Mucize ile kerâmet tabiat kanunlarıyla açıklanamamaları yönüyle aynı olsa da hakîkatta birbirlerinden farklıdır.⁵⁷⁷

İstikâmet ise sözlükte, “uyum, düz çizgi, bir işi düzgün yapmak ve doğru hareket etmek” demektir. Tasavvufî bir kavram olarak istikâmet, “ahde vefa göstermek, dînî ve dünyevî işlerde dengeli ve itidalli bir yol izlemek, ne dünyevî ne de uhrevî hiç bir beklenti içerisine girmeden sünnete tâbi olmak ve Allah’a yönelmek” gibi manalara gelmektedir.⁵⁷⁸

Tasavvufta ilâhî bir lütuf olarak görülen kerâmetin hak olduğu hususunda Ehl-i Sünnet âlimleri müttefiktir. İnançsız veya fasıklardan zuhur eden olağanüstü hallere ise kerâmet değil, “istidrâc” “sihir” veya “mekr” denmektedir.⁵⁷⁹ Ayrıca Ehl-i Sünnet itikadında her velinin kerâmeti, tabi olduğu Peygamber’in mucizesi kabul edilmiştir.⁵⁸⁰ Bununla birlikte bazı Mu’tezile âlimleri, peygamberlerin mucizeleriyle karışacağı düşüncesiyle kerâmeti kabul etmemişlerdir.⁵⁸¹ Hakeza çağdaş İslam dünyasından pozitivist felsefi akımların etkisinde kalan bazı âlimlerin de kerâmeti hurâfe olarak değerlendirdikleri bilinmektedir.⁵⁸²

⁵⁷⁴ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, c. XXXIII, s. 335; İbn Manzûri, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 3861; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 365.

⁵⁷⁵ Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, s. 354.

⁵⁷⁶ Uludağ, “Kerâmet”, *DİA*, Ankara, 2002, c. s.XXXV, s. 265.

⁵⁷⁷ Kerâmet, peygambere tabi olan ve velâyet iddiasında dahi bulunmayan veliden zuhur ettiği halde, mucize, peygamberliğini iddia eden ve bunu ıspatlamak için meydan okuyan nebiden sâdir olur. Yani kerâmetin zuhuru, mucizenin ise izhârı söz konusudur. Ayrıca kerâmetin gizlenmesi makbul iken, mucizenin izhârı vaciptir. (Ayrıca bkz: Kuşeyrî, *Risâle*, s. 354; Tâhir el-Cezâirî, *el-Cevâhiru'l-Kelâmiyye*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1986, s. 46; Uludağ, “Kerâmet”, s. 265).

⁵⁷⁸ Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâhâti's-Sûfiyye*, s. 236; Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, ss. 19-20.

⁵⁷⁹ Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî es-Sâvî, *Şerhu's-Sâvî alâ Cevhereti't-Tevhîd*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1997, ss. 339-340.

⁵⁸⁰ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Sellü'l-Hisâmi'l-Hindî li Nusrati Mevlânâ Hâlid en-Nakşbendî* (Resâil içinde), yy., ts., c. II, s. 294; Cezâirî, *el-Cevâhiru'l-Kelâmiyye*, s. 46.

⁵⁸¹ Tûsî, *el-Lüma'*, ss. 396-397; Kuşeyrî, *Risâle*, ss. 355-359; Yûsuf Hattâr Muhammed, *el-Mevsûatü'l-Yûsûfiyye fi Beyâni Edilleti's-Sûfiyye*, c. I, ss. 419-424.

⁵⁸² Kelâbâzî, *Taaruf*, s. 72; Sâvî, *Şerhu's-Sâvî alâ Cevhereti't-Tevhîd*, s. 340; Uludağ, “Kerâmet”, s. 267. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Âl-i İmrân, 3/37; Neml, 27/40; Meryem, 19/25; Kehf, 18/18-19-79-82; Buhârî, “Mezâlim”, 35; “Büyû”, 98; Hattâr Muhammed, *el-Mevsûatü'l-Yûsûfiyye*, Matbaatü Nadr, Dimaşk, 2001, c. I, s. 422; Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, ss. 102-103; Nûruddin Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2014, s. 209.

Sûfiler, “hayz-ı ricâl” olarak tanımladıkları kerâmeti Allah’ın bir lütfu olarak görmekte birlikte onlara göre aslanan bu hallerin gizli kalmasıdır. Zira kerâmet, zühd ve amelleri artması için Allah’ın mübtedilere bahşettiği bir hediyedir. Hatta bazı sûfiler, kerâmeti çocukları uyutmaya yarayan sakinleştiriciye ya da onları eğlendiren oyuncaklara benzetirler. Bu yüzden kimi sûfiler kerâmetin gönül ehline perde olduğunu söylemiş, bazıları da kusur olarak görmüştür.⁵⁸³

Sûfiler, kerâmeti, kevnî (sûrî) ve manevî (hakîkî) olmak üzere iki ayırırlar. Kevnî kerâmet, su üstünde yürümek, havada uçmak, tayy-ı zaman, tayy-ı mekân yani uzak mesafeleri kısa zamanda katetmek, insanların içinden geçenleri okumak vb. olağan üstü hal ve davranışlar kevnî kerâmet örneklerinden bazılarıdır. Bu tür kerâmetler mübtediler için olsa da halkın itibar ettiği genelde bu tür kerâmetlerdir. Sûfiler ise ilk dönemden itibaren bu tür kerâmetlere mekr-i ilâhi ve istidrac olabileceği düşüncesiyle pek önem vermemişlerdir.⁵⁸⁴ Manevî (hakîkî) kerâmet ise, dinin emir ve yasaklarına sıkı bir şekilde uymak, ilim, irfân ve ahlakî meziyetlerle donanmaktır. Sûfilerin asıl itibar ettiği bu tür kerâmetlere “müntehilerin kerâmeti” denir. Zira onlara göre aslanan kerâmet değil, şer’î şerife uymaktır. Hz. Ömer’in: “Suhayb ne güzel insandır. Şayet Allah’tan korkmasaydı yine de ona isyan etmezdi” sözü istikâmete örnektir. Ayrıca velâyet için gerekli olan kerâmet değil istikâmettir.⁵⁸⁵ Bu yüzden “en büyük kerâmet istikâmettir” denmiştir. Ebû Alî Cüzcanî’nin bu hususta: “kerâmet isteyen olma, istikâmet sahibi ol. Çünkü kerâmeti isteyen nefsin, istikâmeti isteyen ise Rabbindir” dediği nakledilmektedir.⁵⁸⁶

Velâyetin, fenâ ve bakâdan ibâret olduğunu söyleyen Bahâeddîn Nakşbend’e göre, “hârikulade olaylar (yani kerâmetler) velâyetin gereksinimlerinden olsa da kerâmeti çok olanın velâyetinin daha mükemmel olacağı anlamına gelmez. Zira bir velinin kerâmetleri az olduğu halde velâyeti tam olabilir.”⁵⁸⁷ Yani ma’rifet kerâmette değil, istikâmettedir.⁵⁸⁸ İmâm-ı Rabbânî de bu hususta aynı görüştedir. Ona göre

⁵⁸³ Ahmed Ögke, “Velâyet ve Kerâmet” *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, s. 442; H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 315.

⁵⁸⁴ Hattâr Muhammed, *el-Mevsûatü'l-Yûsûfîyye*, c. I, ss. 427-428; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 365.

⁵⁸⁵ Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 76; Hattâr Muhammed, *el-Mevsûatü'l-Yûsûfîyye*, c. I, s. 429,430.

⁵⁸⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 206.

⁵⁸⁷ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 556.

⁵⁸⁸ Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, s. 70.

velâyetin ölçüsü kerâmetin çokluğu ile değildir. Zira kerâmeti az olan velinin makamı, kerâmeti çok olanın makamından üstün olabilir.⁵⁸⁹

Mektuplarında ve eserlerinde keşf ve kerâmet gibi hârikulade olaylara itibar etmediği anlaşılan Hâlid-i Bağdâdî'ye göre kerâmetler Allah'ın kullarına bir ikramıdır. Ancak bunların verilmesinde, kalbin mutmain olup ünsiyet bulması ya da imtihan ve ibtilâ gibi bazı hikmetler gizlidir. Bu yüzden müridin bunlara iltifat etmemesi gerekir. Zira kerâmetlerle iştiğal etmek sâliki yoldan alıkoyar. Bu yüzden Allah'ın kullarına ikram ettiği en üstün kerâmet ilme dayanan kerâmettir.⁵⁹⁰ Onun “İstikâmet, bin kerâmetten daha hayırlıdır” sözü de yine bu manadadır.⁵⁹¹

Sıbgatullah Arvâsî'ye göre “istikâmet, bütün hallerde nefsinin kusurlu ve töhmet altında görmeye mümkün olur” Bu sözün izahı sorulduğunda “İstikâmet hali ile büyük günahlar bir arada olmaz” diye cevap vermiştir.⁵⁹² Muhtemelen o bu sözünü tam manasıyla istikâmet üzere olmanın zorluğuna dikkat çekmiş ve bundan dolayı da kişinin kendi nefsinin rucu' etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kuşeyrî'nin de dediği gibi “istikâmete ancak büyükler güç yetirebilir.”⁵⁹³ Ayrıca Arvâsî'ye göre istikâmet ehlinin değeri ancak ahirette ortaya çıkacaktır. Bu yüzden bazılarında vecd, keşf ve istiğrâk türü kerâmetlerin zuhur etmeyişi onlar için kusur değildir.⁵⁹⁴

Abdurrahmân Tâhî de insanlardan yüz çevirip Allah'a sığınan kimsenin veli olduğunu söylemiş ve tıpkı klasik tasavvuf geleneğinde olduğu gibi, en üstün kerâmetin, istikâmet ve cezbe olduğunu ifade etmiştir. Müridlerine: “Şeriatı bağlı bir kimse gördüğünüzde hiçbir kerâmeti olmasa bile yine de ona tabi olunuz. Çünkü o şeyhtir” diye tavsiyede bulunan Tâhî, kerâmet peşinden koşanların Deccâl'in ardına düşmelerinden endişe ettiğini ifade eder.⁵⁹⁵

Selefleri gibi tarikatın, şeriatın hizmetkârı olduğunu söyleyen Ahmed el-Haznevî'ye göre, havada uça da dahi şeriatı muhâlif olan kimseye itibar edilmez.

⁵⁸⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 467 (293. Mektup).

⁵⁹⁰ Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, ss. 84-85 (6. Mektup); Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, ss. 239-241.

⁵⁹¹ Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, s. 267.

⁵⁹² Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 40.

⁵⁹³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 206

⁵⁹⁴ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 96.

⁵⁹⁵ Tâhî, *İşâretler*, ss. 124-198.

Çünkü bu kerâmet değil, istidraktır. Ayrıca ona göre bu yolda ölçü kerâmet değil, isitkâmettir. Bu yüzden müridlerin kerâmeti izhar etmelerini tarikatın âdâbına aykırı bir davranış olarak addetmektedir.⁵⁹⁶

İstikâmet hususunda selefleri ile aynı görüşte olan İzzeddîn el-Haznevî'ye göre, büyük bir tufan ya da umumi bir yangın yeryüzünü kaplar ve felaketler dünyanın dört bir yanını sarsa, selefin izinde olup istikâmet üzere olanlar bu afetten hiçbir zarar görmezler. Seleflerinden örnek vererek sözlerine açıklık getiren İzzeddîn el-Haznevî şöyle der: “Şu gördüğünüz tekkeler, zaviyeler, mescitler... aslında (eski zamanlardan beri var olan) aynı tekkeler, aynı zaviyeler ve aynı camilerdir... Fakat içindeki insanlar aynı değiller. Zira birçoğu istikâmetten ayrılmış ve melekût âlemini bırakıp mülk ve mülkiyet âlemine yönelmiştir. Peki, geride kalan şu gördüğünüz kuru çamurdan bir fayda beklenir mi?”⁵⁹⁷ İzzeddîn el-Haznevî bu ifadelerle istikamet üzere olmayan ya da istikametten sapan bazı tarikatların bir zaman sonra nasıl kaybolup gittiğine dikkat çekmek istemiş ve asıl hünerin kerâmette değil, istikamette olduğunu ifade etmiştir.

Muhammed Mutâ' el-Haznevî de Şeyh İzzeddîn'e yakın bir örnekle konuya açıklık getirmeye çalışır. Ona göre şeriata muhalif bir tarikat, aldatma, yalan ve sakınılması gereken batıl bir harekettir. İstikamet/şeriat üzere olan ise sarsılmaz dağ gibidir. Sıcaklar, soğuklar, seller ve fırtınalar yüce dağları hareket ettiremediği gibi, istikamet üzere olan insan da dünyadaki bela ve musibetlerden etkilenmez. Ancak ona göre bir tarikatın gerçek manada şerî şerife tabi olabilmesi için ilmî esaslara dayanması gerekir. Zira temeli ilme dayanmayan bir hareketin görevini hakkıyla yerine getirmesi mümkün değildir. Tarikat-ilim ilişkisini, insanın hava, su ve yemekle olan münasebetine benzeten Muhammed Mutâ' el-Haznevî, temeli ilmî esaslara dayanmayan her tarikatın, er ya da geç Müslümanların başına bela olacağını ve sonunda tükenip yok olmaya mahkûm olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 15b.

⁵⁹⁷ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, ss. 33,41; (Heyet), *İzzeddîn el-Haznevî*, 1996, ss. 62-68.

⁵⁹⁸ Vahîd Muhammed, *Dürerü'n-Nakşebendîyyîn*, ss. 7-8,36

2.1.9. Muhabbet-Aşk

Muhabbet, Hazneviyye dergâhının temelini oluşturan unsurlardan biridir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi; Hazneviyye dergâhının iki temel prensibi vardır; şer'î şerife ittiba ve mürşide muhabbet, ihlas ve teslimiyettir. Bu yüzden muhabbet konusu detaylıca ele alınacaktır.

Sözlükte, buğzun zıttı, sevgi ve muhabbet anlamına gelen ve “hubb” kökünden bir isim olan “muhabbet”,⁵⁹⁹ tasavufî bir terim olarak hakkında en çok konuşulan ve tanım yelpazesi en geniş kavramlardan biridir. Bu tanımlardan bazıları şöyledir: Muhabbet, “her hususta mahbubu tercih etmektir”, “senden olanı az, sevgiliden olanı çok görmektir”, “sevenin sıfatlarının kaybolup, yerine sevgilinin sıfatlarının yerleşmesidir”, “tüm benliğimle sevgiliye meyletmektir.”⁶⁰⁰

Arapça’da sarmaşık manasına gelen ve “ışk” kökünden türeyen “aşk” ise, “aşırı sevgi”, “sevgiliyi beğenme” ve “sevgiliye düşkün olma” gibi manalara gelmektedir. Sarmaşığın, kuşattığı ağacı istila edip suyunu emdiği ve zamanla zayıflatıp kuruttuğu gibi, aşk da girdiği kalbi çepeçevre kuşatıp maşuktan başkasıyla ilgisini kestiği için bu adı almıştır.⁶⁰¹ Tasavvufta ise aşk, genelde “müfrit muhabbet” yani muhabbetin fazla olması diye tarif edilmiş⁶⁰² ve diğer makamların kendisinde münderic olduğu “muhabbetin en yüksek derecesi” olarak görülmüştür. Bu yüzden “her aşk muhabbettir. Fakat her muhabbet aşk değildir” denmiştir.⁶⁰³ Ahmed Gazâlî’nin dediği gibi aşk, “büyük bir sırdır ve nice sırların da anahtarıdır.”⁶⁰⁴

Tasavvufta aşk ve Muhabbet, özellikle de ilâhî aşk konusu, hakkında birçok söz söylenmiş ve müstakil risâleler yazılmış tasavvufun ana konularındandır. Hatta “tasavvuf tarihi boyunca aşk ve muhabbetten söz etmeyen neredeyse hiçbir sûfî

⁵⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. II, s. 742.

⁶⁰⁰ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 554; Kuşeyrî, *Risâle*, ss. 320-322; Gazâlî, *Minhâcü'l-Ârifîn* (*Mecmûati'r-Resâil* içinde), Dâru'l-Fikir, Beyrût, 2000, s. 213.

⁶⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. IV, s. 2958.

⁶⁰² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 321.

⁶⁰³ Abdurrahmân b. Muhammed el-Ansârî İbn Dabbâğ, *Meşâriku Envâri'l-Kulûb ve Mefâtihi Esrâri'l-Guyûb*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., s. 96; Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, *Kûtü'l-Kulûb*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1995, c. II, s. 98.

⁶⁰⁴ Ahmed Gazâlî, *Âşıkların Halleri Sevânihu'l-Uşşâk*, trc. Turan Koş, Mehmet Çetinkaya, Hece Yayınları, Ankara, 2012, s. 29.

yoktur” demek mümkündür.⁶⁰⁵ Ayrıca sâliki Rabbiyle tanıştırmak isteyen sûfler çoğu zaman maddi/beşerî aşkı da ilâhi aşka geçiş için bir basamak olarak kullanmışlardır. Nitekim Allah aşkı, Allah’ın sevdiklerini sevmeyi buğzettiklerini buğzetmeyi gerektirdiği gibi, Allah’ın sevdiğini sevmek de Allah’ı sevmek olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰⁶

Tasavvufî literatürde muhabbetin farklı açılardan birçok taksimi yapılmıştır. Tûsî’ye göre muhabbet; avamın muhabbeti, sâdık ve mütehakkiklerin muhabbeti, siddîk ve âriflerin muhabbeti olmak üzere üçe ayrılır. Avamın muhabbeti: Allah’ın, kullarına olan ihsanından kaynaklanır. Bu makamda, “kişi sevdiğini çokça anar” kaidesi gereğince, saf bir sevgiyle mahbubun çokça anılması söz konusudur. Sâdık ve mütehakkiklerin muhabbeti, kalbin Allah’ın ganîliğine, yüceliği ve azametine... nazar etmekten doğan muhabbettir. Bu makam, muhibbin irâde ve sıfatlarının yok olduğu ve sırların açığa çıktığı makamdır. Siddîk ve âriflerin muhabbeti ise muhibbin, Allah’ın kadîm ve illetsiz olan sevgisine nazar etmesinden doğan muhabbettir.⁶⁰⁷

Tasavvufta manevî bir hal olan muhabbet, Nakşbendiyye-Hazneviyye yolunun iki temel taşından biri kabul edilir. Bunlardan ilki sünnete ittibâ, ikincisi ise muhabbettir. Ayrıca Nakşilikte muhabbet denildiğinde, genelde müridin mürşidine sadakatini ve sevgisini ifade eden muhabbet kastedilmektedir. Nakşilere göre tamamen Allah vergisi olan bu muhabbetin mürşid sohbeti ile birleşmesi, mürşidden feyiz ve nisbet almak için yeterlidir.⁶⁰⁸ Nitekim Ya’kûb Çerhî, insandaki bütün kusur ve ayıpların, aşk ve cezbeyle giderilebileceğini ifade etmektedir.⁶⁰⁹

İmâm-ı Rabbânî’ye göre, bu yolun feyzi in’ikâs (yansıma) yoluyla kalpten kalbe ulaşır. Kalpleri birbirlerine bağlayan şey ise muhabbettir. Muhabbet ne kadar fazla olursa, kalpten kalbe akan feyiz de o nisbette yoğun olur. Hz. Peygamber’in kalbinden ashâbın kalbine gelen feyizlerin, daha sonra inikâs ederek evliyânın

⁶⁰⁵ Betül Gürer, “Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’i Ekseninde Tasavvufî Düşüncede İlahi Aşk”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 80, 2017, s. 17.

⁶⁰⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, Dâr İbn Kesîr, Dımaşk, 2005, s. 562.

⁶⁰⁷ Tûsî, *el-Luma*, ss. 86-87.

⁶⁰⁸ Muhammed el-Hânî, *Âdâb*, s. 20.

⁶⁰⁹ Ya’kûb-i Çerhî, *Neynâme*, trc. M. Ali Özkan, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2015, 79.

kalbine dağıldığını söyleyen İmâm-ı Rabbânî, bu feyizlerin günümüze kadar devam ettiğini ve âşıkların kalbinden yayılarak zamanımızdaki velilerin kalplerine, oradan da onları seven (muhib/mürîd)lerin kalplerine aktığını, bu yüzden muhabbet ateşinin daima canlı tutulması gerektiğini ifade etmektedir.⁶¹⁰ Ona göre müride ulaşan feyiz ve nisbet, mürşidine olan muhabbeti nisbetinde olup, bu da aslında müridin kendi irade ve tercihiyle değildir. Nitekim ona göre zorlamayla hâsıl olan muhabbetten fayda gelmez. Ayrıca muhabbetin tam manasıyla gerçekleşebilmesi için inançta, amelde ve ahlakta mahbuba benzemenin şart olduğunu ifade eden İmâm Rabbânî, müridin, kemâl ve olgunluk bakımından elde edeceği manevîyatın, ancak şeyhini taklît ile mümkün olacağı görüşündedir.⁶¹¹

Hâlid-i Bağdâdî'ye göre, peygamberlerden veya manevîyat ehli kimselerden feyiz almanın üç yolu vardır. Bunlar: İhlâs, edep ve muhabbettir. Ona göre ihlâs ve edep, muhabbetin birer neticesi olup, müridin mürşidinden feyiz alabilmesinin asıl yolu suni (yapmacık) olmayan muhabbettir. Muhabbeti, mürşid ile müridin kalbi arasında akan nehre benzeten Bağdâdî, iki kalb arasında gerçekleşecek olan feyiz ve nisbet akışının nehrin genişliğine göre değiştiğini, bunun da muhabbetin azlığı ve çokluğu nisbetinde olacağını kaydeder.⁶¹² Yani mürid, mürşidine olan muhabbeti ölçüsünde ondan istifade edecektir. Hazneviyye'de muhabbet anlayışının Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin yaklaşımıyla birebir örtüştüğünü görüyoruz. Binaenaleyh, Hazneviyye'de muhabbetin önemi, aslında Hâlidîlikte mürşid-mürîd ilişkisinde önemli bir rükün olan bu prensibin, Hazneviyye'de öncelenip ön plana çıkarılmış olmasından ibarettir.

Sıbgatullah Arvâsî'ye göre, muhabbetin tesiri mıknatısın tesirine benzer. Mıknatıs metali kendisine doğru cezbettiği gibi, muhabbet de mahubtan füyûzat ve kemâlâtı habibe doğru celb eder. “Aslolan müridin mürşidine muhabbeti mi? Yoksa mürşidin müridini sevmesi mi?” Şeklindeki soruya Arvâsî: “Kerem sahibi, kendisinden bir şeyler isteyen, efendi de hizmetçisini sever” şeklinde veciz bir cevap vererek, mürid ile mürşid arasındaki muhabbetin, mürşitten müride doğru olduğunu

⁶¹⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 346 (262. Mektup).

⁶¹¹ İmâm-ı Rabbânî, *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, s. 118,126.

⁶¹² Hâlid-i Bağdâdî, *Risâle-i Hâlidîyye*, trc. Ali Kara, Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, 2017, ss. 3-4.

ifade eder.⁶¹³ Ayrıca mecâzî aşka da vurgu yapan Arvâsî, mecâzî aşkın kişinin kalbinden dünya muhabbetini silip yok etmede ve hedefe ulaşmada bir köprü vazifesi gördüğünü, ancak Nakşbendiyye mensuplarında az görülmesinin hikmetinin, Nakşîlerde sâlikleri kaplayan cezbe halinin yoğun olmasından dolayı olduğunu söyler.⁶¹⁴

Abdurrahman Tâhî'ye göre, amelin sermayesi şeriat, müridliğin dayanağı ise muhabbetir. Bu yüzden müridin maksadı sevap değil, muhabbet olmalıdır. Zira ona göre müridde tedrici olarak muhabbet doğarsa, teslimiyet de o oranda gelişip yerleşir.⁶¹⁵ Selefleri gibi tarikatın aslının muhabbet ve ihlâs olduğunu ifade eden Tâhî'ye göre, insan ya kendi nefsini seviyordur ya da Rabbini. Bir kalb iki sevgi taşıyamayacağına göre, nefsi sevmek pişmanlık ve hüsrandır. Çünkü sâlikten asıl istenen muhabbetullahıdır. Ona göre mürşid muhabbeti ancak Zât-ı Bârî'nin muhabbetine vesile olması hasebiyle matluptur.⁶¹⁶

Muhabbeti, “aklîyye” ve “tabiiyye” olmak üzere ikiye ayıran Muhammed Diyâüddîn (Hazret)'e göre, muhabbet-i tabiiyye: Allah'ın fazlından olup, bunda kulun herhangi bir dahli söz konusu değildir. Aklî muhabbet ise Müridin, Allah'a, Resûlüne ve mürşidine olan muhabbetidir. Ona göre bu makamda olan mürid, mürşidinin kendisine emerettiği sohbet ve râbitaya devam etmekle, (Allah'ın fazlı ile) tabii muhabbete de nail olur.⁶¹⁷

Nakşbendîlik-Hâlidilik dâhil aslında bütün tasavvufî ekollerde önemli bir husus olan muhabbet, Hazneviyye'de ihlâs ve teslimiyetle birlikte değerlendirilmiş ve tarikatın iki temel rûknünden biri kabul edilmiştir. Zira Haznevîliğin kurucusu Ahmed el-Haznevî'ye göre, Hazneviyye dergâhı iki esas üzere mebnidir. Birincisi: Şeriata ittiba, ikincisi ise muhabbet, ihlâs ve teslimiyettir.⁶¹⁸ Tarikatın, şeriatın özü olduğunu söyleyen Haznevî'ye göre mürid, muhabbet, ihlâs ve teslimiyet olmadan mürşidin rızasını elde edemez. Mürşidin rızası olmadan da mürid gece gündüz ibadet

⁶¹³ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 99.

⁶¹⁴ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 172, 176.

⁶¹⁵ Tâhî, *İşâretler*, s. 85, 101, 114.

⁶¹⁶ Tâhî, *Mektûbât*, s. 204, 216 (59, 61. Mektup).

⁶¹⁷ Muhammed Diyâüddîn, *Mektûbât*, trc. Hasip Seven, ss. 38-39 (4. Mektup).

⁶¹⁸ Necati Akyüz, *Sâdât-ı Kirâm Âlemi*, s. 169; Konyevî, *Allah Dostları*, s. 224.

etse dahi matluba ulaşması mümkün olmaz.⁶¹⁹ Ona göre muhabbetin en aşağı derecesi, muhibbin, kendi nefsanî arzu ve isteklerinden tamamen sıyrılıp mahbubunun isteklerine boyun eğmesidir. Hazneviyye’de ihlâsın en düşük derecesi ise müridin, (dünya kutuplarla dolu olsa bile) hidâyetinin kendi mürşidinin kapısının eşiğinde olduğuna yakinen inanmasıdır. Teslimiyetin en aşağı derecesi de müridin, kendisini, yıkayıcısının elinde olan ölü gibi görmesidir. Hâsılı mürid, kendi istek ve arzularından tamamen sıyrılıp, şeyhinin iradesine bağlanmadan tarikattan ve şeyhinden istifade edemez.⁶²⁰

İzzeddîn el-Haznevî, bu hususta şöyle bir örnek verir: Şayet mürşid, müridin eline testiği verir de “gıt denizden doldur da gel” derse, mürid de yolda giderken testisini doldurmuş biriyle karşılaşır ve onun testisindeki suyu kendi testisine aktarıp yarı yoldan dönerse edebe muhalefet etmiş olur.⁶²¹

Muhiblerin gönül lûgatında “unutmak” diye bir kavramın bulunmadığını söyleyen Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, muhabbet olmadan sâlikin maksuda ulaşmasının mümkün olmayacağını ifade eder. Ayrıca ona göre kalp, ağyardan arınmadığı sürece muhabbet tam manasıyla yerleşmez. Bunun da alameti, müridin “insan neyi severse onu çokça anar” kaidesi gereğince, sevdiğini yani mürşidini sürekli anmasıdır. Ayrıca ona göre hakiki muhabbetin alameti sevenin, sevdiğine itaat etmesidir. Sâlikin, hakiki muhabbete ulaşması durumunda bütün zorluklara göğüs gerebileceğini ifade eden Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, muhabbet şehidinin, cihad şehidinden daha üstün olduğunu söyler. Zira ona göre muhabbet şehidi, rûhunu doğrudan Allah’a teslim etmiştir.⁶²²

Hazneviyye’de, ihlâs, muhabbet eksikliği ve bidatlerden kaynaklanan hastalıklar dışında bütün manevî hastalıkların tedavisi mümkün görülür. Çünkü ihlâs ve muhabbeti olmayan mürid hata ettiğinde hatasını kabul edip pişman olmaz. Bu yüzden de feyiz kapıları yüzüne kapanır.⁶²³ Yani şeyhiyle olan irtibatı kopar ve

⁶¹⁹ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 8a, 23b.

⁶²⁰ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 447-448 (127. Mektup). Ayrıca bkz: Alâeddîn el-Haznevî, *Tuhfetü'l-‘alâiyye*, trc. Diyaeddin Demir, İstasyon Grafik, İstanbul, ts., s. 117; Geçer, *Külliyât*, ss. 258-259; Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lüü'l-Ferîd*, s. 200, 226.

⁶²¹ (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn eş-İzzeddîn el-Haznevî*, 1996, s. 66.

⁶²² Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lüü'l-Ferîd*, ss. 229-231.

⁶²³ Tâhî, *İşâretler*, s. 72, 85; Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lüü'l-Ferîd*, s. 241.

manevî hastalıklarının tedavisi tamamlanmadan seyr u sülûkü sona erer. Tasavvufta “üstada muhalefetin tövbesi yoktur” sözü de bu manadadır.⁶²⁴ Abdurrahman Tâhî bu hususta şöyle der: “Mürid, üstadının emrettiği ameller neticesinde zarar etse de, yine de şöyle inanmalıdır: ‘Şayet üstadımın emrini yerine getirmeseydim belki de imanımı kaybedecektim.’”⁶²⁵ Binaenaleyh, tasavvufta müridin, mürşidinden istifade edebilmesi için olmasa olmaz kurallardan sayılan muhabbet, ihlas ve teslimiyetin, Hâlid-i Bağdâdî ve sonrasında Nehrî ve Nurşîn dergâhı şeyhleri tarafından sürdürüldüğü, Hazneviyye’de ise bunun bir adım ileriye taşındığını söyleyebiliriz. Nitekim “şeyhine, ‘neden, niçin?’ diyen bir mürid iflah olmaz” diyen Sıbgatullah Arvâsî’ye göre ihlâsın en güzeli, müridin, kendi isteği ve rızasıyla şeyhine gösterdiği teslimiyettir. Öyle ki mürid, şeyhinin hallerinin birinde şeriata aykırılık görse dâhi, şeyhine uymayıp şeriatın gereğince amel eder. Fakat şeyhinin bu halini inkâra kalkışmaz.⁶²⁶ Dolayısıyla bu yaklaşım, Hazneviyye’nin temel prensiplerinden birine dönüştürülmüştür.

2.1.10. Kalbin Halleri

Sözlükte “çevirmek, ters düz etmek”, “bir şeyin altını üstüne getirmek”, “yürek”, “akıl” ve “öz” gibi manalara gelen “kalb”,⁶²⁷ tasavvufta, “göğsün sol yanında bulunan kozalak şeklindeki cismânî kalple ilişkisi olan Rabbânî bir latîfedir” şeklinde tanımlanmıştır. Bu latîfe aynı zamanda insanın hakikatidir. Sûfîlerin burada kastettikleri kalb, filozofların “en-nefsü’n-nâtika” diye isimlendirdikleri kalbtir.⁶²⁸ Ayrıca kalbe kalb denilmesinin sebebi, onun çokça değişken olmasından dolayıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber “*ey kalpleri evirip çeviren Allah’ım, kalbimi dininin üzerinde sabit kıl*”⁶²⁹ şeklinde dua edilmesini tavsiye etmiştir.⁶³⁰

⁶²⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 334.

⁶²⁵ Tâhî, *İşâretler*, s. 79.

⁶²⁶ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 74, 79, 200.

⁶²⁷ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1979, c. I, ss. 204-205.

⁶²⁸ Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s. 150; Kâşânî, *Mu’cemu Istilâhâhâti’s-Sûfîyye*, s. 162.

⁶²⁹ Tirmizî, “Deavât”, 89.

⁶³⁰ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, Mektebetü Keryâta Futra, Semarang, c. III, s. 44.

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde geçen kalb kelimesiyle, genelde insanı insan yapan ve onu diğer canlılardan ayıran anlama, kavrama ve düşünme gibi özellikleri kastedilir.⁶³¹ İslam’da kalbin önemi, iman, inkâr, vahiy, keşf ve ma’rifetin mahalli olmasıyla alakalıdır.⁶³² İbadetlerde de niyetin mahalli kalptir. Bu yüzden zâhidler ve sûfiler, ilk dönemlerden itibaren Allah’ın huzuruna selim bir kalple çıkabilmenin gayreti içerisinde olmuşlardır. Kalbi altı kapılı bir eve benzeten Hâris b. Esed el-Muhâsibi, bu kapılardan (azalardan) eve (kalbe) sızacak ve onu ifsad edecek tehlikelere karşı uyarılmış ve kalbin azaları etkileyeceği gibi, azaların da kalbin fesadına yol açabileceğine dikkat çekmiştir.⁶³³ Sülemî de Abdullah b. Hubeyk el-Antâkî’nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Allah Teâlâ, kalbi zikre mesken olsun diye yaratmış fakat o, şehvetlerin yuvası olmuştur. Endişe verici bir korku veya kaygılandırıran bir şevk olmadan bu şehvetler kalplerden silinemez.”⁶³⁴

Kalbin çeşitli mertebelerinden bahseden sûfiler, bu ayırımı yaparken genelde âyet ve hadislerden esinlenmişlerdir. Bu yüzden bazen kasvet-safvet⁶³⁵ veya bâtın-zâhir⁶³⁶ gibi ikili tasnifte bulunmuşlar, bazen de müminin, kâfirin, münafığın ve mümin-münafığın kalbi şeklinde dört türlü kalbin varlığından bahsetmişlerdir.⁶³⁷

Kalb temizliği ve kalb tasfiyesi, Nakşbendiyye’nin de üzerinde en fazla durduğu konulardan biridir. Çünkü tasavvufî terbiyenin amacı kalbin mâsivâdan arındırılmasıdır.⁶³⁸ Bu yüzden Abdülhâlik Gucdüvânî’nin tesis etmiş olduğu ve tarikatın esasını oluşturan sekiz şart (kelimât-ı kutsiyye) incelendiğinde, neredeyse tamamının kalple alakalı olduğu görülecektir. Ubeydullah ahrâr, vukuf-i kalbî: “Başka şeylere iltifat etmeksizin, kalbin, Hak Teâlâ ile huzur bulmasından kinayedir” demiştir.⁶³⁹ Ya’kûb Çerhî de kalbi, Allah’ın zât ve sıfatlarının tecelli ettiği bir aynaya benzetmiş, ancak beşeriyete ait uğraşların bu aynanın yansımaya mâni olduğunu

⁶³¹ Bkz: Bakara, 2/7, 10, 88; Nisâ, 4/63, 155; A’râf, 7/100; Tevbe, 9/93.

⁶³² Uludağ, “Kalb”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 230.

⁶³³ Ebû Abdilleh Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidin*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2014, s. 175.

⁶³⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfîyye*, s. 144.

⁶³⁵ Bkz: Zümer, 39/22.

⁶³⁶ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâif el-Hâtimî, *Fenâ Risâlesi*, trc. Mahmut Kanık, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 73.

⁶³⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. I, s. 240, 255.

⁶³⁸ Vahîd Muhammed, *Dürerü'n-Nakşbendiyyîn*, s. 25.

⁶³⁹ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, ss. 356-357.

ifade etmiştir.⁶⁴⁰ Alî Semerkandî de Çerhî'ye benzer bir değerlendirmede bulunmuştur.⁶⁴¹

Kalb kuvvetinin, havâssa ait bir anlama kuvveti olduğunu ifade eden İmâm-ı Rabbânî, bu kuvvet ile hâsıl olan bilginin, akıl veya diğer duyularla anlaşılamayacağını öne sürer. Nitekim akıl kuvvetiyle kesbedilen bilgilerin, senelerce uğraşılsa da hayvanlar âleminin en üstünü olan bir ata anlatılamayacağı gibi, hâkeza havâsın, kalb kuvvetiyle elde ettikleri bilgileri (ma'rifet gibi), senelerce anlatsalar da başkaları bunu idrak edemezler. İşte kalpteki bu anlama kuvvetine "basiret" denir.⁶⁴² Ona göre işin aslı kalptir. Bu yüzden kalb Allah'tan başkasına tutulmuş ise yıkılmış demektir. Ancak sünnete bağlılık kalbi karartan bu kötü istekleri yok edebilir.⁶⁴³

Hâlid-i Bağdâdî'ye göre kalb, Allah'ın nazargâhı, imanın merkezi, sırların ve nurların kaynağıdır. Kalbin bu yüce sıfatlara sahip olması, onu ağıyârdan arındırmak sûretiyle parlatılmasını gerekli kılar. Böylece ağıyârdan temizlenen kalb, artık kendisini yaratan Rabbinin muhabbetine yönelmeye ehil olur.⁶⁴⁴ Bu yüzden âdâb-ı Nakşbendiyye içinde en önemli amel, kalbin, hakiki mahbuptan başka şeylerle olan ilgisini kesmesidir.⁶⁴⁵

Kalbin, Allah'ın manevî karargâhı olduğunu ifade eden Abdurrahman Tâhî, Hak Teâlâ'nın yüce azâmetine, haşmetine ve büyüklüğüne rağmen kulunun kalbine tecelli etmek istediğini, ancak kul, o sırada köpeğinin yarasındaki kurtçukları düşünmek gibi basit işlerle meşgul olduğundan Allah'ı kalbine kabul etmediğini ifade eder. Ona göre kul bir süre sonra bu basit düşünceden vazgeçtiğinde Hak Teâlâ kuluna tekrar tecelli ederek kalbini ve düşüncelerini Rabbine yoğunlaştırmasını ister. Fakat kul bu sefer de başka şeylerle meşgul olduğundan Rabbine tekrar engel olur ve bu hal böylece sürüp gider. Bu durumda olan kimselerin, hallerinden haberdar olmadıkları halde bir de Rablerini tanıdıklarını iddia ettiklerine dikkat çeken Tâhî, bu

⁶⁴⁰ Çerhî, *Neynâme*, s. 90. Ayrıca bkz: İmâm-ı Rabbânî, *Rabbânî İlhamlar*, s. 40.

⁶⁴¹ Bkz: Alî Semerkandî, *Risâle-i Nakşbendî*, haz. Mustafa Altunkaya, Çıra Akademi, İstanbul, 2016, s. 53.

⁶⁴² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 80 (46. Mektup).

⁶⁴³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, ss. 42, 67-68 (24, 38. Mektup).

⁶⁴⁴ Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, ss. 165-167.

⁶⁴⁵ Esad Sâhib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, haz. Dilever Selvi, Kemal Yıldız, Sey-tac Yayınları, İstanbul, 2000, s. 8 (5. Mektup).

gibi hastalıklardan kurtulmanın ancak büyüklerin huzurunda tövbe etmekle mümkün olabileceğini ifade etmektedir.⁶⁴⁶

İmâm-ı Rabbânî'den bir alıntıyla konuyu açıklamaya çalışan Ahmed el-Haznevî şöyle der: “Bir kimse, kalbin Hak Teâlâ'dan başkasıyla olan ilgisinin bir hastalık olduğunu bilmezse o halis sefih kimsedir. Bildiği halde izalesine çalışmazsa sırf ahmaktır.”⁶⁴⁷ Ayrıca Dünya ile ahireti geçimsiz iki kumaya benzeten Ahmed el-Haznevî, Hazneviye müridinin kalbinde aynı anda iki muhabbetin varlığı kabul edilemez olduğunu ifade eder. Ona göre kalbî hastalıkların hekimi ehllulahtır. Onların sözleri kalbe deva, nazarı ise şifadır.⁶⁴⁸ Ayrıca kalbi, (hiç durmadan sürekli gezip dolaştığından dolayı) “çok acaip bir varlık” olarak niteleyen Ahmed el-Haznevî, kalb huzurunu cennet, gafleti ise cehennem diye tanımlamaktadır.⁶⁴⁹

Selefleri gibi kalbi ayna meteforuyla açıklayan İzzeddîn el-Haznevî, “havuz suyu duru olduğu zaman gök cisimlerini yansıttığı gibi, âriflerin kalbi de sade ve berrak olduğundan sırları ve hakikatleri yansıttığını” söyler.⁶⁵⁰ Muhammed el-Haznevî de kalplerin Allah'tan uzaklaşmaktan kaynaklanan vahşet, üzüntü ve keder gibi bazı dağınık hallerinin olduğunu ve bu ateşin ancak Allah'a yönelmek, ünsiyet ve ma'rifetle söneceğini ifade etmektedir.⁶⁵¹

Muhammed Mutâ' el-Haznevî'ye göre, insanın maruz kaldığı birtakım zâhiri ve bâtinî hastalıklar vardır. Bu hastalıklar kimin kalbine yerleşirse, onun hayatını cehenneme çevirir. Ona göre kalb, işin sonudur ve ötesi yoktur. Zira amellerin ıslahı ve fesadı ona bağlıdır. Nakşebendî meşâyihinin kalbe bu denli önem vermeleri bu yüzdendir. Ayrıca bu gibi hastalıkların tedavisinin pek kolay olmadığını söyleyen Muhammed Mutâ' el-Haznevî, amel etmeden sadece tarikata initisap etmekle vusûl olamayacağını ifade eder.⁶⁵²

⁶⁴⁶ Tâhî, *İşâretler*, ss. 185-186.

⁶⁴⁷ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 293-294 (18. Mektup).

⁶⁴⁸ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 294, 333, 389 (18, 42, 83. Mektup).

⁶⁴⁹ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 17b.

⁶⁵⁰ Geçer, *Külliyyât-ı suğrâ*, s. 275.

⁶⁵¹ (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn eş-İzzeddîn el-Haznevî*, 1996, s. 90.

⁶⁵² Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lüü'l-Ferîd*, s. 132.

2.1.11. Fenâ ve Bakâ

Arapça’da “yok olmak, bitmek/sona ermek, yaşlanmak” gibi manalara gelen “fenâ”,⁶⁵³ tasavvufî bir terim olarak, “Hakk’ın dışındaki bütün varlıkların sûfinin gözünde silinmesi”, “kulun kendi fiillerini görmemesi”, “benlikten kurtulması” gibi manalara gelmektedir.⁶⁵⁴ Fenâ’nın zıttı “bakâ” ise sözlükte, “beklemek, varlığını sürdürmek, ölümsüz olmak” demektir.⁶⁵⁵ Tasavvufta bakâ, “kulun, Allah’ın her şeyi ayakta tuttuğunu ve her şeyin üzerinde olduğunu bilmesi”, “kendinde olandan geçip, Allah’a ait olanla bakâyeye ermesi”, “kulun gözünde her şeyin tek bir şey olması”, “hissi zulmetin kaybolmasıyla, kutsi hakikatlerin ve nurların ortaya çıkması” gibi manalara gelmektedir.⁶⁵⁶

Fenâ ve bakâ kavramları tasavvufta genelde beraber kullanılmıştır. Zira her makamda mutlaka bir fenâ, her fenâdan sonra da bir bakâ vardır. Bu iki sıfattan birisi kalpten kaybolunca, diğeri yerine kaim olur.⁶⁵⁷

Sülemî, tasavvuf tarihinde en çok tartışılan terimlerden olan bu iki kavramın, ilk defa hicrî 279’da vefat eden Ebû Saîd el-Harrâz tarafından kullanıldığını nakletmektedir.⁶⁵⁸ Ancak fenâ hakkında ilk konuşan kişinin Bâyezid-i Bistâmî olduğunu söyleyenler de vardır. Zira fenâyı, “rûhî mi’râc merdiveninin son basamağı” olarak niteleyen Bistâmî’nin, “şathiyât”⁶⁵⁹ türünden sözlerinde fenâyâ

⁶⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. V, s. 3477.

⁶⁵⁴ Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 123; Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 569; Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s. 142; Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 243-244.

⁶⁵⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, c. VI, s. 2283; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. I, s. 330.

⁶⁵⁶ Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 123; Kâşânî, *Mu’cemu Istilâhâhâti’s-Sûfiyye*, s. 367; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 80.

⁶⁵⁷ Fikri Akbulut, *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminden Tasavvuf*, Ensar Yayıncılık, Konya, 2006, s. 259.

⁶⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, s. 228.

⁶⁵⁹ Şatahât, kıpırdama, hareket etme gibi manalara gelen “şatah” kelimesinin çoğulu olup “konuşmada ölçüyü kaçırmayı” ifade eder. Aşırı tecelli ve feyiz gelen velîlerden, birtakım şeriata uymaz gibi görünen sözler zuhur eder. Dıştan bakınca, bu sözlerin hiçbir manası yokmuş gibi görülür. Ancak, o sözler, sûfinin rûhânî yükselişte ulaştığı farklı varlık alanı açısından ele alınınca, anlaşılabilirlik durumu ortadan kalkar. (Bkz: Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s. 35; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 595).

işâretler vardır. Bu yüzden onun fenâdan bahseden ilk sûfî olarak kabul edilmesi kanaatimizce daha doğru bir yaklaşımdır.⁶⁶⁰

İlk dönemlerden itibaren sûfîler fenâ ve bakâyı farklı açılardan sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır. Kuşeyrî, fenâyı üçe ayırır: Birincisi, kulun kendi zatından ve sıfatlarından fânî olup Hakk'ın sıfatlarıyla bâkî olmasıdır. İkincisi: Hakk'ı müşâhade eden kulun, Hakk'ın sıfatlarından da fânî olması. Üçüncüsü fenânın son makamı: Hakk'ın varlığında yok olan kulun, kendi fenâsını görmesinden de fânî olmasıdır.⁶⁶¹ Buna “fenâ ani'l-fenâ” da denir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye fenâ ve bakâ hakkında sorulmuş, o da “fenâ, vasıflarını yitirip fânî olduğunda, tam manasıyla bakâ gerçekleşmiş olur” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁶² İbn Arabî, Cibrîl hadisinde “...Allah'a, sanki onu görüyormuşsun gibi ibâdet etmendir. Her ne kadar sen onu göremiyorsan da, O hiç şüphesiz seni görmektedir...”⁶⁶³ diye tarif edilen “ihsân” makamını, fenâ ile aynı anlamda değerlendirmiştir.⁶⁶⁴

Sûfîlerin tevhid anlayışlarını eleştirmesiyle dikkat çeken İbn Teymiyye de *Mecmûu'l-Fetâvâ*'sında fenâ makamını üçlü bir tasnifle izah etmeye çalışmıştır. Birincisi: (Fenâ fi'l-kusûd) ibadette mâsivâdan fenâ: bu makamda kul, ibadette, muhabbet ve tevekkülde Allah'tan başkasına kulluk etmekten fânî olmasıdır. İkincisi: Şuhûdî fenâ: Hakk'ın dışında varlığı müşâhede etmekten fânî olmasıdır. Bu makam, sûfîlerin, ıstılâm, fenâ ya da cem' dedikleri makamdır. Üçüncüsü: Vücûdî fenâ: bütün varlıkları tek bir varlık olarak kabul eden mülhidler fenâsı. Yani yaratılanı yaratıcı olarak görmektir.⁶⁶⁵

Fenâ, bir de pratik açıdan yani seyr u sülûk sürecine göre; fenâ fi'l-ihvân, fenâ fi'ş-şeyh, fenâ fi'r-Resûl ve fenâ fillah şeklinde farklı bir tasnife tabi tutulmuştur. Fenâ fi'l-ihvân: tarikatta ihvân ve kardeşlik sevgisini kalbe yerleştirip, ihvânın arzu ve isteklerini kendi istek ve arzularına tercih etmektir. Fenâ fi'ş-şeyh: Müridin şahsi istek ve arzularını şeyhinin isteklerinde yok etmesidir. Yani şeyhine

⁶⁶⁰ Ayrıca bkz: Afîfî, *İslam'da Manevî Hayat*, trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 154.

⁶⁶¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 69.

⁶⁶² Tûsî, *el-Lüma'*, s. 285.

⁶⁶³ Buhârî, “İmân”, 1.

⁶⁶⁴ İbn Arabî *Fenâ Risâlesi*, ss. 80-81.

⁶⁶⁵ Ebû Abdillâh Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, Vizâretü'ş-Şüûn'il-İslâmiyye, Riyad, 2004, c. II, ss. 369-370.

mutlak teslimiyettir. Fenâ fi'r-Resûl: Sâlikin şeyhinde fenâyı yaşadıkdan sonra Hz. Peygamber'in sevgi ve muhabbetiyle erimesi, O'nun ahlakıyla ahlaklanmasıdır. Fenâ fillah: Sûfnin bütün sıfatlardan sıyrılıp Allah'ın sıfatlarında kaybolmasıdır. Bu makamda kul sadece Hakk'ı görür ve her şeyi yalnızca Hakk'tan bilir.⁶⁶⁶

Nakşbendiyye'de seyr u sülûk esnasında sâlike iki gaybet hâli âriz olur. Birincisi: Gaybet-i suğrâ'dır. Bu makamda vecd hali öyle bastırır ki sâlik bazen kendi varlığının bile farkına varamaz. Buna "fenâ-i mukayyet" de denir. İkincisi ise gaybet-i kübrâ'dır. Bu makamda sâlik beşeriyet hallerinden tamamen soyutlanır. Artık baş gözüyle (basar) değil, gönül gözüyle (basiret) görmeye başlar. Buna "fenâ-i mutlak" da denir.⁶⁶⁷

Nakşbendiyye'de fenâ-i efâl, fenâ-i sıfât ve fenâ-i zât şeklinde üçlü bir tasnif de söz konusudur. Fenâ-i efâl: sûfnin bütün fiileri Allah'ın "Faâliyet" sıfatının bir tecellisi olarak görmesi ve O'na dayandırmasıdır. Fenâ-i sıfât: sâlikin kendi sıfatlarından tamamen sıyrılıp, her şeyin Hakk'ın "Kayyûmiyyet" sıfatının bir tecellisi olduğunu idrak etmesidir. Fenâ-i zât: Sâlikin, Allah'ın varlığını bütün varlıklarda müşâhede mertebedir. Buna "Ahâdiyet mertebesi" de denir.⁶⁶⁸ Bahâeddîn Nakşbend şöyle demiştir: "Namaz, Oruç ve mücâhade (gibi ameller), Allah'a ulaştırıcı yollardır. Fakat bize göre nefy-i vücûd, (Allah'a ulaştırması bakımından) daha yakındır."⁶⁶⁹

İmâm-ı Rabbânî'ye göre, kul ile Rabbi arasındaki perde kendi nefsidir. Kul nefsinin düşünmekten tamamen kurtulmadan Rabbini düşünemez. Bu da ancak tam fenâ (fenâ-i mutlak) hâsıl olduktan sonra elde edilebilir. Fenâ-i mutlak ise tecelli-i zâtî'ye bağlıdır. Çünkü karanlığın kalkması, ancak güneşin doğmasıyla mümkün olur."⁶⁷⁰ Fenâ makamının çeşitli derecelerinden bahseden İmâm-ı Rabbânî, fenâ derecesi yüksek olan velilerin (yani müntehilerin) ma'rifetlerinin, fenâ mertebesi

⁶⁶⁶ Mustafa Kara, "Fenâ", *DİA*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 334; H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 216; Reşat Öngören, "Fenâ Bakâ", *Tasavvuf El Kitabı*, s. 164.

⁶⁶⁷ Ali Kadri, *Risâle-i Bahâiyye Tarikat-ı Nakşbendiyye Prensipleri*, trc. Rahmi Serin, Pamuk Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 70.

⁶⁶⁸ Nasrullah Bahaî, *Risâle-i Bahâiyye*, ss. 72-73.

⁶⁶⁹ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 414.

⁶⁷⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 42 (24. Mektup).

daha aşağı olan velilerin ma'rifetinden daha üstün olduğunu ifade eder.⁶⁷¹ Ayrıca ona göre velilik, fenâ ve bakâ mertebelerine kavuşmak demektir.⁶⁷²

Hâlid-i Bağdâdî sûfileri üç gruba ayırmaktadır: Tâlip olanlar (mübtediler), yolu yarılamiş olanlar (mütevassıtlar) ve sona varanlar (müntehiler). Ona göre talip olan mürid, vakit ehlidir, zamanını iyi değerlendirmeye çalışır. Yolu yarılamiş mütevassıtlar ise hâl ehlidir. Genelde hâlini muhafaza etmeye çalışsa da telvîn⁶⁷³ ehli olduğundan makamdan makama, halden hale atlayarak sürekli yol alır. Yolun sonuna varan müntehilere gelince, bunlar seyr u sülûkünü tamamlamış nefes ehli kimselerdir. Bu kimseler tek bir nefesi dâhi boşa vermemeye gayret ederler. Bu kimseler makamları aşıp vuslata erdiklerinden temkîn/sahv ehlidirler. Bu makama ulaşan sâlik için sıkıntı ve rahatlık, açlık ve tokluk, cefa ve sefa vb. bütün haller aynıdır.⁶⁷⁴

Her bir fenâ mertebesinin sâlik için yeni bir ufuk olduğunu söyleyen Sıbgatullah Arvâsî, ilk merhaleye fenâ, ikinci merhaleye fenâ-i fenâ, üçüncü merhaleye fenâ-i fenâ-i fenâ dendiğini ve bu şekilde her yeni bir fenâ ufkunun açılmasıyla, yeni bir fenâ'nın eklendiğini söyler. Zira ona göre her merhale, bir sonraki merhale için kabuk durumundadır. Sâlik bu makamları, kimi zaman manevî kabuk değiştirme şeklinde veyahut değişik renkte birçok elbise giymiş ve her merhalede bu elbiselerden eskisini çıkarıp yenisini giymiş olarak görebilir. Fenâ makamının şuursuzluk hali olmadığını özellikle vurgulayan Arvâsî, bu makamların ulaşılacak asıl ve son merhale olmadığına dikkat çekerek, burada takılıp kalınmaması hususunda sâlikleri uyarılmaktadır.⁶⁷⁵

⁶⁷¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 66 (38. Mektup). İmâm-ı Rabbânî, *Meârifü'l-Ledünniyye* adlı eserinde fenâ'yı "fenâ-i cesedi, fenâ-i rûhî, fenâ-i kalbî ve fenâ-i nefsi" şeklinde dörtlü bir tasnifle detaylı bir şekilde izah etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: İmâm-ı Rabbânî, *Meârifü'l-Ledünniyye*, trc. Necdet Tosun, Sûfî kitap, İstanbul, 2006, ss. 72-75).

⁶⁷² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 145 (97. Mektup).

⁶⁷³ Telvîn ve Temkîn, "renkten renge girme ve mekân tutma anlamlarında Arapça iki kelimedir. Sâlik yolda olduğu sürece telvîn ehlidir. Zira telvîn, bir halden diğer hâle geçmeyi veya bir makamdan diğer bir makama atlamayı ifade eder. Menzile/hedefe ulaşım artık bir makamda karar kılsa, işte o zaman temkin ehli olmuştur. Nitekim temkin, istikâmette derinleşmek ve sabitleşmek anlamına gelir. İki birbirinin mukabili gibidir." (Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, s. 60; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 649).

⁶⁷⁴ Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, ss. 114-116.

⁶⁷⁵ Arvâsî, *Minah*, s. 72.

Abdurrahman Tâhî, *İşâretler* adlı eserinde rûhun, Rabbine yükseliş safhalarını detaylı şekilde anlatmış ve fenâ mertebelerini şu şekilde izah etmiştir: Önceleri âlem-i emirde olan rûhun Allah'tan başka gayesi yoktu. Ancak maddeler ve cesetler âlemine inince, nefsin çok sapık bir yolda olduğunu gördü ve 'eğer nefisle aramızda karşılıklı bir sevgi doğarsa, bu sevgi sayesinde nefis yanlış yolda olduğunu farkedecek ve hatalarının farkına varıp Allah katında yüce mertebelere erecek' diye düşündü. Böylece rûh ile nefis arasında gerçekten sevgi bağı kuruldu. Fakat nefis rûha egemen olup onu Rabbinden uzaklaştırdı ve onu 70 bin manevî zincirle kendisine bağladı. Arkasından da uçları Allah'tan gayri şeylere bağlı 70 bin zincir daha sarkıtarak rûhu çepeçevre kuşattı. Artık rûh ne tarafa baksa gözünün önüne Allah'tan başka şeyler beliriyor ve bir türlü gerçek sevgiliyle karşılaşamıyordu. Bunun sonucu olarak bir de unutkanlık hastalığına tutuldu ve karşılaştığı her şeyi gerçek sevgilisi sanmaya başladı. İşte bu dönem rûhun nefse bağlılık dönemidir...

Rûh ile nefis arasındaki ilişkinin başlangıcını bu şekilde açıklayan Tâhî, daha sonra rûhun yükseliş safhalarına ve yaşadığı hallere değinir. Ona göre yukarıda anlatıldığı üzere, rûh dört bir yandan çepeçevre kuşatılmış ve çaresiz bir halde iken, birden Rahmân'dan bir tür cezbe beliriverir (birinci safha). Bu cezbe hali, büyük oranda rûhu bağlarından kurtarsa da vahdet halini doğuracak kadar güçlü değildir. Bu yüzden bu safhada mürid her an yolunu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Zira bu mertebede nefsin istekleri cezbe örütüsünün arkasında saklıdır. Fakat mürid bunu bilemez. Rûh Allah'a terakki ettikçe, nefisle arasındaki bağlar da teker teker kopar. Artık sadece rûh ile nefis arasındaki bağ kalır. Buna rağmen nefis, terakki safhasında rûhu yardımsız görerek arzuları ile ona yaklaşır. İşte mürşid-i kâmil tam bu safhada devreye girer ve rûh, mürşidinin sayesinde nefisle arasındaki bağları kesmeye devam eder. Terakkinin ikinci safhası olan bu safha, mutlak fenâ mertebesinin ön safhasıdır (ikinci safha). Bu safhadaki ilişkinin kaynağı ise Allah'tır. Allah'a dönüşün tam manasıyla gerçekleştiği safhadır. Kul, burada Allah'ın zât, sıfât ve kemâlâtını görerek nefsinin kusurlarını idrak eder. Bu safhada müride artık hiçbir şey zarar vermez (üçüncü Safha).⁶⁷⁶

⁶⁷⁶ Tâhî, *İşâretler*, ss. 193-195.

Bahâeddîn Nakşbend'in "hakikaten yolumuz, Allah'a giden yolların en yakınıdır" sözüyle konuya temas eden Ahmed el-Haznevî'ye göre, bu tarikata ilk girişte, mürid için bir tat ve zevk hali hâsıl olur. Nihâyetinde ise aşk ateşi, cezbe ve sekr hali vardır. Bu yüzden sâlik, kendisini hiçe sayıp, Frenk kâfirlerinin bile kendisinden daha üstün olduğunu düşünür.⁶⁷⁷

Daha önce de temas edildiği üzere; Hazneviyye şeyhleri, fenâ-bakâ vb. kalbî ve vicdânî olan nazarî tasavvuf konularını mahrem bilgiler olarak telakki ettiklerinden, vaaz ve sohbetlerinde bu hususta kelam etmekten imtina etmişlerdir. Ancak Hazneviyye'nin büyük ölçüde Nurşîn dergâhının tasavvuf anlayışını yansıttığı göz önüne alındığında şunları söyleyebiliriz: Alî Râmitenî'nin, fenâyâ işaret ederek: "Şayet o gün Hâce Abdülhâlik'in (manevî) oğullarından biri olsaydı Hallâc-ı Mansûr darağacına çekilmezdi" ifadesi, Bahâeddîn Nakşbend'in, Hallâc'ın ulaştığı manevî hale ulaştığı halde onun dediğini dememek için Buhara'daki darağacının yanına giderek kendi kendine "eğer o sözü söylersen yerin burasıdır" diyerek kendini zaptetmesi, İmam-ı Rabbânî'nin vahdet-i şühûd teorisi, Hâlid-i Bağdâdî ve sonrası Hâlidî şeyhlerinin "fenâ makamına takılıp kalınmaması" yönünde sâlikleri uymaları vb. görüşleri birlikte değerlendirdiğimizde, temelleri ilk defa Abdülhâlik Gucdüvânî tarafından atılan Nakşbendiyye-Hazneviyye kolunda, sekreden ziyade, sahvı esas alan bir tasavvuf anlayışının hâkim olduğu ve vahdet düşüncesini tamamen reddetmemekle birlikte, fenâ makamının seyr u sülûkte aşılması gereken bir makam olarak görüldüğünü söyleyebiliriz.

⁶⁷⁷ Necati Akyüz, *Sâdât-ı Kirâm Âlemi*, s. 168.

2.2. AMELÎ ESASLAR

İlk dönem sûfler tarafından tesis edilen amelî usûller genelde; müridin Rabbine karşı edebi, nefesine karşı edebi ve halka karşı edebi şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur.⁶⁷⁸ Ancak tasavvufun kurumsallaşıp, tarikat ve tekkelerin oluşumlarını tamamlamasıyla birlikte, bu usûller daha da belirginleşmiş ve artık her tarikatın kendine özgü usûl, âdâb ve erkânı yeniden şekillenmeye başlamıştır.⁶⁷⁹

Biz de çalışmamızın bu bölümünde, Hazneviyye'nin intisâb/biat, seyr u sülûk, nefis terbiyesi, sohbet, hizmet, zühd vb. amelî esaslarını ele aldık. Şunu da ifade edelim ki; Hazneviyye'de âdâb-erkân konusu, dokunulmazlığı olan ve şartlar ne olursa olsun değiştirilemez kurallar bütünü demektir. Zirâ (daha önce temas edildiği üzere) Hazneviyye şeyhlerine göre tarikatta sapmaların önlenmesi ancak bu şekilde sağlanmaktadır. Nitekim onlara göre birkaç yüz yıl önce faaliyet yürüten tarikat ve tekkelerin bugün esâmisinin dahi okunmuyor olması, bu kurala bağlı kalmamalarındandır.⁶⁸⁰

2.2.1. Biat/İntisap

Sözlükte “satmak”, “satın almak” “anlaşma yapmak” gibi manalara gelen “bey” kelimesinden türeyen “bey’at”,⁶⁸¹ tasavvufta, “mürid adayının (tâlib, muhib) şeyhe ve onun vereceği emirlere tam manasıyla bağlı kalacağına dair söz vermesidir.”⁶⁸² “Mubâyaa”, “ahid”, “inâbe”, “intisâb”, “el vermek”, “el almak”, “ahz-i tarik”, “hırka giymek”, tövbe etmek” ve “ikrar vermek” gibi terimler de aynı manada kullanılmaktadır. Kur’ân ve sünnette ise biat, genelde Allah ile kul arasında veya Hz. Peygamber ile ahabî arasında “itaat etmek üzere sözleşme yapmak”

⁶⁷⁸ Bkz: Hücûrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, ss. 580-582.

⁶⁷⁹ Bkz: Hücûrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 403-488; Uludağ, “Adabü'l-Mürid”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. I, s. 337; Ali Bolat, “Tarikatlarda Âdâb ve Erkânın Oluşumu”, *Tasavvuf El Kitabı*, ss. 244-245.

⁶⁸⁰ Bkz: Muhammed el-Haznevî'nin, oğlu Muhammed Mutâ'a vasiyeti. Bu çalışma s. 194.

⁶⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. I, ss. 401-402.

⁶⁸² Osman Türer, “Biat” (Tasavvuf), *DİA*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 124.

anlamındadır.⁶⁸³ Sûfîler, Hz. Peygamber zamanında farklı şekillerde uygulanan bu sünnetin üzerinde önemle durmakta ve manevî terbiyeye girişte mürşid-i kâmile uymadan kemâlin zor olduğuna dikkat çekmektedirler.⁶⁸⁴

İslâm âlimleri genel anlamda biatı, konusuna ve taraflarına göre iki ana başlık altında incelerler. Konusuna göre olan biatı 23, taraflarına göre olanı ise beş kısma ayırırlar.⁶⁸⁵ Ancak tasavvufta biat denince genelde iki tür biat anlaşılmaktadır. Birincisi: Fakihlerin kastettiği ve İslâm halifesine bağlılığı ve itaati göstermek için yapılan biattır. Buna “beyatü'l-kübrâ” da denir. Diğeri ise bir mürşitten el almakla yapılan biattır ki Allah'ı, Peygamber'i ve mürşidi tövbesine şahit tutmak manasında olup, tasavvufta sûfîlerin biattan kastettiği de budur.⁶⁸⁶

İlk dönemlerden itibaren tasavvufî terbiye için tecrübeli bir mürşidin gerekliliğine vurgu yapan sûfîler, “kendi kendine yetişen babasız çocuk olamayacağı gibi, üstatsız insan-ı kâmilin yetişmesi de zordur” demişlerdir. Abdurrahman Câmî, Ebû Alî ed-Dakkâk'ın şöyle dediğini nakleder: “Kendi kendine biten bir ağacın meyve vermeyeceği gibi, mürşidsiz yetişen müridin durumu da böyledir; meyve vermez, verse de tadı olmaz.” Yani ne kendisine ne de başkasına faydalı olamaz.⁶⁸⁷

Öte yandan sûfîler, imâmet-i kübrâyı temsil eden halife bulunmadığı zaman, manevî hilâfete layık bir mürşid-i kâmile intisap ederek, “*kim, boynunda biat olmadan ölürse, cahiliye üzere ölür*”⁶⁸⁸ hadisinin tehdidinden kurtulmayı hedeflemişlerdir.⁶⁸⁹

XX. Yüzyılın tasavvuf araştırmacılarından Saîd Havva, asr-ı saadette İslama girmeyi ve her konuda Hz. Peygamber'e teslimiyeti simgeleyen biatın, Hz. Peygamber'in vefatından sonra alanının daraltıldığını ve artık sadece siyasî biata

⁶⁸³ Bkz: Fetih, 48/10; Mumtehine, 60/12; Tövbe, 9/111; Tâhâ 20/115; Âl-i İmran, 3/187; Nahl, 16/91.

⁶⁸⁴ Kuşeyrî, *Tertibü's-Sülûk*, yy., ts., s. 25; Selvi, “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası”, *İhya UIAD*, c. I, S. 1, 2015, ss. 1-4.

⁶⁸⁵ Ahmed Mahmûd Âl Mahmûd, *el-Bey'atü fi'l-İslâm*, Dâru'r-Râzî, yy., ts., s. 131.

⁶⁸⁶ Alî Garîsî, *el-Bey'atü inde's-Sûfiyye*, el-Vâdî, Matbaatü Sîb, 2014, ss. 27-28; Selvi, “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası”, s. 2.

⁶⁸⁷ Ebü'n-Necîb Abdülkâhir b. Abdillâh es-Sühreverdî, *Kitâbü Âdâbi'l-Mürîdîn*, el-Matbaatü't-Ticârîyye, Kudüs, 1977, s. 26; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 394, 437; Azîz Mahmûd Hüdâî, *Tarîkatnâme*, yy., ts., s. 2; Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *el-Envâru'l-Kudsiyye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1988, c. I, s. 68.

⁶⁸⁸ Müslim, “İmâre”, 58.

⁶⁸⁹ Selvi, “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası”, s. 2.

dönüşüğünü ifade eder. Ona göre bu durum hicrî beşinci asra kadar devam etmiştir. Bu asırdan sonra siyasî biatler dışında, şeyhlere bağlılık anlamında biatler de yapılmaya başlandı... Zamanla devlet başkanına biat ortadan kalkınca, sadece tasavvufî çevrelerde yapılan biat kaldı.⁶⁹⁰ Saîd Havva, *Gizâü'l-Ubûdiyye* adlı risâlede şöyle demektedir: “Bize göre kâmil davetçilere biat etmek, hem alan hem de veren için bereket vesilesidir. Zira biat eden kişi himmetini ve rûhî bağlarını tazelemiş, biat alan kişi de müridlerini gözetmekle görevini yerine getirmiş olur.” Daha sonra biatın keyfiyetini detaylı bir şekilde izah eden Havva, “böylece (biat ile) Allah’a doğru ilmî ve rûhî seyrin başladığını” ifade eder.⁶⁹¹

Aralarında birtakım farklılıklar bulunmakla birlikte biatın şekli ve gayesi hemen hemen bütün tarikatlarda aynıdır. Şöyle ki; tarikata girmek isteyen tâlib (veya tâlib ile şeyh), önceden istihâre yapar. Şeyh de onun ehil olup olmadığını önceden araştırır. Her iki mukaddime olumlu çıkarsa biat gerçekleştirilir. Bazı şeyhlerin, biattan önce tâlibi imtihan ettikleri de vakidir. Ancak mürşid, mürid adayının kabiliyet ve istidadının tam olduğunu görürse istihareye gerek görmeyebilir.⁶⁹² Ayrıca istihare ve araştırma yapmadan tarikata girmek isteyen herkesi tarikata alan şeyhler de mevcuttur. Bunların başında da Abdülkâdir Geylânî gelmektedir. Ebû Hasan en-Nedvî, biat kapısını herkese açan ilk kişinin, Abdülkâdir Geylânî olduğunu neketmektedir.⁶⁹³ Bu hususta Hazneviyye’nin de aynı yöntemi uyguladığını söyleyebiliriz.

Bir mürşide intisabın önemine dikkat çeken bazı Nakşbendiyye şeyhleri, biatı üç kısma ayırmaktadırlar: Şeyhlerle tevessül etmek için bir mürşide biat etmek, günahlardan tövbe edip Allah’a yönelmek için biat etmek ve şeyhlerin manevî terbiyesinde yetişip onların nisbetinden istifade etmek gayesiyle bir mürebbiye teslim olmak.⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ Saîd Havva, *Rûh Terbiyemiz*, trc. M. Sait Şimşek, İbrahim Sarmış, Davet Yayınları, Konya, 1980, s. 364.

⁶⁹¹ Havva, *Gizâü'l-Ubûdiyye*, yy.,1987, s. 7.

⁶⁹² Türer, “Biat”, s. 124; Selvi, “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası”, ss. 20-21; H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 186.

⁶⁹³ Ebû'l-Hasan en-Nedvî, *Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da'veti*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2007, c. I, s. 325.

⁶⁹⁴ Bâkinî, *Tabakât*, s. 297.

Mürşidin, alıcı (tâlib) ile verici (Allah) arasında bir bağlantı olduğunu söyleyen İmâm-ı Rabbânî, Hakk'dan gelen ma'rifet ve feyizlerin alınabilmesi için, yolu bilen bir klavuza tabi olmanın şart olduğunu ifade eder. Ona göre aracının (mürşid) vazifesi, alıcı ile verici arasında bağlantı kurmaktır. Dolayısıyla tâlib matluba tam bağlanınca rehber aradan tamamen kalkacaktır. Bununla birlikte müridin istifadesi, mürşidine ihlâsı ve teveccühü nisbetinde olacaktır.⁶⁹⁵

Hazneviyye tasavvuf geleneğinde ise mürşid, müridin manevî babası olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden ehl-i tarik, İbnü'l-Fârız'ın: "Bizim aramızdaki manevî neseb, cisme bağlı zâhirî nesebten daha yakındır" beyitini çokça dillendirmekte ve manevî babaya intisabı olmayan sâlik, bu yolda babası olmayan, buluntu, belirsiz ve yitik çocuğa benzetilmektedir.⁶⁹⁶ Nitekim insanın hakikatine en yakın olan şey kendi rûhudur. Mürşid, rûhî açıdan müridin terakki etmesine vesile olduğu için cismânî babadan önce gelir. Ayrıca "bir vacibin tamamlanmasına yardımcı olan şeyler de vaciptir" kuralı gereğince, -Allah'ın huzuruna çıkmaya mâni olacak manevî hastalıkların giderilmesine vesile olan- mürşide bağlanmak da vacip görülmüştür. Bu sebeple bu hastalıklardan kendisini kurtaracak bir mürşid-i kâmile intisap etmeyen, Allah'a ve Resûlüne isyan etmiş addedilir.⁶⁹⁷ Ayrıca Hazneviyye'de mürid, "*Hayra delâlet eden, bizzat o hayrı yapan gibidir*"⁶⁹⁸ hadisi mucibince, Müslüman kardeşlerini de fayda gördüğü bu tarikata ve mürşide yönlendirmekten geri kalmamalıdır.⁶⁹⁹

Sıbgatullah Arvâsî, biatın ancak kâmil mürşide yapılacağını, nâkis şeyhe verilecek biatın müridi geciktirebileceğine dikkat çekerek şöyle der: "Kâmil olsun veya olmasın her mürşid, müridin kabiliyet toprağına bir tohum eker. Şayet daha önce müridin kalbine kâmil olmayan bir şeyh tarafından tohum atıldıysa, kâmil mürşid bu tohumu kurutmadan kendi tohumunu atamaz." Bu yüzden hayatta alınıp

⁶⁹⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 211 (169. Mektup); *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, s. 23.

⁶⁹⁶ Muhammed b. Süleymân el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-Nediyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 11; Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtün min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn*, vr. 27a.

⁶⁹⁷ Alâeddîn el-Haznevî, *Tuhfetü'l-Alâiyye*, ss. 112-113; Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, ss. 51-52; (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn İzzeddîn el-Haznevî*, 1996, s. 70. Konuyla ilgili ayrıca bkz: Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ*, el-İntişâru'l-Arabî, Beyrut, 1997, s. 198; Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, ss. 39-60.

⁶⁹⁸ Tirmizî, "İlim", 14.

⁶⁹⁹ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 10.

verilecek nefeslerin en değerlisi, kâmil bir mürşidin sohbetinde tüketilen nefeslerdir.⁷⁰⁰ Abdurrahman Tâhî, “fenâ mertebesine ulaşmış bir mürşidin terbiyesinden geçmeden şeriatın özüne vakıf olmak mümkün değildir” sözüyle, aynı hususa dikkat çekmektedir.⁷⁰¹ Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, “tarikata girmenin anahtarı, biattır” der. Ona göre tâlib, biat etmeden mürid, mürid olmadan da Nakşbendîliğe mensûb ve mahsûb olamaz.⁷⁰²

Hazneviyye’de tarikata intisap etme şekli, Hâlid-i Bağdâdî’nin belirlediği tarikat usûllerine göre yapılmaktadır. Şöyle ki; mürid abdestli bir şekilde şeyhinin huzuruna gelir, şeyhinin önüne oturur ve her ikisi diz çökerler. Şeyh, müridin sağ elini tutarak “bütün günahlarından tövbe ettiğini, bir daha yapmamak üzere söz verdiğini, yaptıklarından pişman olduğunu ve bu yolun büyüklerini (genelde her şeyh kendi şeyhinin ismini söyler) mürşid olarak kabul ettiğini” tekrarlamasını ister. Daha sonra şeyh, müride dua eder, mürid de şeyhinin elini öperek huzurdan ayrılır. Kadınların intisabı ise el ele tutuşmadan, perde veya kapı arkasından, sadece sözlü olarak yapılır. Ergenlik çağına erişmemiş temyiz çağına girmiş çocukların biati, genelde biatın bereketine ulaşmaları ve ibedete ısınmaları için yapılır. İntisaptan sonra biatını bozan veya günahlara dalan kimseler intisabını yenilemesi gerekir. Hazneviyye’de tarikat piri, intisabı gerçekleştirmek için erkek veya kadınlardan vekil tayin edebilir. Fakat özellikle erkeklerin ulemâ kesiminden olmasına azamî dikkat edilir. Bununla birlikte, Hazneviyye’de vekilin görevi sınırlı olup başka yetki taşımamaktadır. Bu şekilde tarikata intisap eden müride iki talimat (ders) verilir. Birinci talimatta, aynı günün gecesinde yatağa girmeden yapılması gereken sekiz şart (âdâb) anlatılır. Bu şartlar kısaca şöyledir: Tövbe niyetiyle abdest almak, tövbe niyetiyle gusül almak, iki rekât tövbe/istihâre sünneti kılmak, kalb ve dil ile Allah’a tövbe etmek, 25 defa istiğfâr çekmek, tarikat şeyhlerinin rûhuna dokuz Fâtiha okumak, râbıta-i mevt ve mürşid râbitası. Mürid, bu sekiz şartı gece uyumadan hemen önce yerine getirir, yüzü kibleye gelecek şekilde sağ tarafına yatar ve güneş doğuncaya kadar kimseyle konuşmaz. Şayet rüya görürse mürşidine anlatır. Hazneviyye’de, tarikata intisabın tamamlanabilmesi için bu şartların uygulanmış

⁷⁰⁰ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 177.

⁷⁰¹ Tâhî, *İşâretler*, s. 46.

⁷⁰² Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lûü’l-Ferîd*, s. 216.

olması gerekir. Bu âdabları uygulayan tâlip, artık Hazneviyye müridi sayılır. İkinci talimatta ise, Haznevîliğin rükünleri yani Hazneviyye'nin iki temel şeye dayandığını, bunlardan ilkinin şeriata bağlılık ve hedefe varmak için istikâmet üzere kalmanın önemi; diğeri ise kemâle ulaşmak ve mürşitten istifade edebilmek için muhabbet, ihlâs ve teslimiyetin gerekliliğinden bahsedilir. Ayrıca müridin günlük uygulaması gereken beş âdâb (hatme, râbîta, vird, bir cüz Kur'ân okuma ve teheccüd namazı) hakkında da bilgi verilir. Bundan sonrası mürid için en önemli şey emre imtisaldir.⁷⁰³

2.2.2. Nefis Terbiyesi ve Riyâzât

Kelime olarak “nefs” lügatte, “can”, “rûh”, “benlik”, “zat”, “bir şeyin hakikati” ve “süflî duygular” gibi manalara gelir.⁷⁰⁴ Tasavvufta ise nefis denince genelde “kulun bedenî tabiatına meyilli, hissi zevk ve şehvetleri emreden kötü huy ve süflî arzularının kaynağı olan ‘nefs-i emmâre’” kastedilir.⁷⁰⁵ Sözlükte “evcilleştirmek”, “eğitmek”, “genişlik”, “egzersiz yapmak” gibi manalara gelen “riyâzât” ise⁷⁰⁶ tasavvufta “nefsi eğitmek”, “tabii arzularını kırıp etkisiz hale getirmek”, “Allah’ın emirlerine boyun eğdirmek için nefisle mücadele etmek” demektir.⁷⁰⁷ Başka bir ifadeyle riyâzât-i nefis, “kalbi hürriyetine kavuşturmak için, nefsin, alışkanlık haline getirmiş olduğu nefsanî ve şehevî arzularından kesilmesidir.”⁷⁰⁸ Bu anlamda riyâzât, “mücâhede”, “zühd”, “mücâdele” ve “tehallî” gibi tasavvuf terimleriyle yakın anlamlıdır.

⁷⁰³ Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Fethullah*, Sey-Tac, Ankara, 2017, ss. 14-25; (Heyet), *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, ss. 8-24; Tâhî, *İşâretler*, ss. 65, 129-130; Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 20a; *Mektûbât*, s. 278 (7. Mektup); Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, s. 143; *Külliyât-ı Suğrâ*, ss. 258-263; Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtün min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn*, vr. 7a; (Heyet), *Yâd Bültenî*, s. 29.

⁷⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VI, s. 4500. Nefsin manaları ve mahiyetiyle ilgili ayrıca bkz: İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, s. 414-430.

⁷⁰⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 87; Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, s. 204; Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâhâti's-Sûfiyye*, s. 115; Necmeddin Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl*, haz. Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, yy., 2010, s. 44.

⁷⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VI, ss. 1775-1776.

⁷⁰⁷ Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, s. 98; Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâhâti's-Sûfiyye*, s. 201.

⁷⁰⁸ Hakîm et-Tirmizî, *Riyâzâtü'n-Nefs*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 75.

Tasavvufun ana konularından birini teşkil eden az yemek, az uyumak ve az konuşmak anlamında riyâzat, insanı terbiye etmek için kullanılan en önemli metotlardan biridir. Nitekim nefis, manevî olgunluğa ulaşmak isteyen sâlik ile Rabbi arasında en büyük engel olarak görülür. Nefsinin tasallutundan kurtulmak isteyen sâlik yeme, içme, cinsel arzular ve dünya sevgisi gibi isteklerini kontrol altında tutması gerekir. Bunun da yolu riyâzattır. Zira nefsin arzu ve istekleri nefsi mutlu etmekte ve bu mutluluk bir zaman sonra bütün bedeni sarıp kalbi de etkisi altına almaktadır. Nefsânî mutluluğun etkisinde kalan kalb ise, ahireti hatırlamayacağından ölü kalb demektir.⁷⁰⁹ Bu yüzden “nefse muhalefet bütün ibadetlerin başıdır” denmiştir.⁷¹⁰

Nefis terbiyesinin şekli, ölçüsü ve süresi, sâlikin istidadı, yetenek ve kabiliyetine göre değişiklik arzettiğinden belli bir standartı yoktur. Bu yüzden bir mürşid-i kâmilin kontrolünde gerçekleşmesinin üzerinde önemle durulmuştur.⁷¹¹ Zira sûfilere göre bedenlerin tıbbı gibi nefislerin de bir tıbbı vardır.⁷¹² Bu yüzden Gazâlî, zâhirî hastaların ilaçlarını bir tabibin kontrolünde almaları gerektiği gibi, manevî hastalıkların tedavisi olan riyâzatın da bir manevî doktor (mürşidin) kontrolünde yapılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır.⁷¹³

Nakşbendiyye’de az uyumak ve az yemek manasındaki riyâzatla ilgili iki farklı yaklaşım söz konusudur. Halveti kabul eden Nakşiler bu tür riyâzâtı kabul ederken, halveti kabul etmeyenler riyâzatın bu şekline mesafeli durmuşlardır. Alî Râmîtenî’nin, bir yerde az yemek ve az uyumanın öneminden bahsederken, başka bir yerde “keşke riyâzat ehli yolun daha kısa olduğunu bilselerdi” dediği nakledilir.⁷¹⁴ Hâce Ubeydullah Taşkendî (Ahrâr), Bahâeddîn Nakşbend’in halifesi Hâce Alâeddîn Gucdüvânî’nin şöyle dediğini nakleder: “Hâce Bâhâeddin’in son hastalığında yanındaydım. Beni görünce sofrayı getirip yememi söyledi. Ben de emre imtisal edip

⁷⁰⁹ Hakîm et-Tirmizî, *Riyâzâtü'n-Nefs*, s. 42.

⁷¹⁰ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 427.

⁷¹¹ Erbilî, *Tenvîru'l-Kulûb*, s. 450; Ebü'l-Hasan Harakânî, *Seyr u Sülûk Risalesi*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfi Kitap, İstanbul, 2006, s. 25.

⁷¹² Uludağ, “Riyâzet”, *DİA*, İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 143; Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 142; Ramazan Muslu, “Riyâzet ve Mücâhede”, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 358.

⁷¹³ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1974, c. III, ss. 140-141.

⁷¹⁴ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 332.

iki üç lokma yiyip sofrayı kaldırdım. Beni görünce ‘sofrayı getir, yemek ye!’ diye ikaz etti. Birkaç lokma daha aldıktan sonra sofrayı kaldırdım. Hâce Hazretleri farkedince ‘Sofrayı getir, yemeğe devam et. Yemeği iyi yemek, ameli de iyi yapmak gerekir’ dedi ve bu sözü dört defa tekrarlayarak riyâzâtı benimsemediğini ima etti.⁷¹⁵ Çok açlık ve susuzluğun dimağın sıhhatini bozacağından bazı riyâzât ehli kimselerin keşfinde hata olduğunu söyleyen Ubeydullah Ahrâr da riyâzâta sıcak bakmayan Nakşî şeyhlerindedir.⁷¹⁶

İmâm-ı Rabbânî’nin riyâzât ve nefis terbiyesi ile ilgili düşünceleri, Bahâeddîn Nakşbend’e yakındır. Ona göre bu yolda riyâzât çekmek ahkâm-ı islâmiyyeye uymak ve sünnete sarılmakla olur. Zira nefse en zor gelen şey İslamiyetin emir ve yasaklarına uymaktır. O halde nefse muhalefet etmek için İslamın ahkâmına sarılmaktan başka yol yoktur. Ahkâm-ı şer’iyyeye uymadan çekilen riyâzâtın hiçbir değerinin olmayacağını vurgulayan İmâm-ı Rabbânî, Hindistan’daki din adamlarından ve Yunan filozoflarından örnekler vererek, bu gibi kimselerin riyâzâtlarının daha fazla sapmalarına yol açtığını ifade eder. Bu yüzden “şeriata ittiba binlerce senelik riyâzattan daha kuvvetlidir” der.⁷¹⁷ Bununla birlikte ona göre bu yolda ilerlemek ancak bir üstâdın sevk ve idaresiyle mümkündür.⁷¹⁸

Hâlidî Bağdâdî’nin riyâzât anlayışında melâmî bir yaklaşım söz konusudur. Şöyle ki: Mürid öncelikle şan, şöhrat, makam sevdası ve dünya sevgisini kalbinden çıkarmalı, konuşmak yerine sükûtü tercih etmeli ve nefsinin sürekli aşağılayıp hor görmelidir. Hatta ona göre mürid bu yolda nefsinin Firavun’un nefsinden yüz derece daha aşağı görmedikçe tasavvuf ehli olamaz ve velilerden fayda göremez.⁷¹⁹ Ayrıca Hâlidîlikte tasfiye, tezkiyeden⁷²⁰ önce geldiğinden, mürid Hakk’a yöneldiğinde ilk

⁷¹⁵ Safî, *Reşahât*, sad. Mustafa Özsaray, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2006, s. 123.

⁷¹⁶ Safî, *Reşahât*, s. 518.

⁷¹⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 88 (52. Mektup).

⁷¹⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, ss. 273-274 (221. Mektup).

⁷¹⁹ Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü’s-Seniyye*, ss. 88-110.

⁷²⁰ Tasfiye ve tezkiye, birbirine yakın anlamda iki tasavvufi kavramdır. Allah katında iken temiz olan insan, bu âleme gelip nefis hırkasını giyince temizliğini kaybetti. İşte insanın melekût âlemindeki temizliğini kazanabilmesi için nefsin kirlerinden arınması gerekir. Bu arınma işlemine tasfiye denir. Tezkiye ise, nefsi yerilen ahlaktan övülen ahlaka yükseltme ameliyesidir. (Bkz: Uludağ, “Tasfiye”, *DİA*, İstanbul, 2011, c. XL, s. 127; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 634, 661).

önce tasfiye gerçekleşir. Başka tarikatlarda seneler süren zorlu riyâzatlar sonucu elde edilen tezkiye ise rahmânî bir cezbeyle çabucak hâsıl olur.⁷²¹

Sıbgatullah Arvâsî'ye göre sâliki fenâ mertebesine ulaştıran râbîta, nefis muhâsebesinden daha faziletlidir. Arvâsî, nefis muhâsebesiyle meşgul olunca râbîtadan geri kaldığı söyleyen müridine, “nefis muhâsebesi, kendisinde varlık kalıntısı bulunanlar içindir” diyerek, onun yerine râbîtayla meşgul olamasını işaret etmiştir.⁷²² Nefsin yaratılış itibariyle aşırı istek ve arzulara sahip olduğunu söyleyen Abdurrahman Tâhî de kötü sıfatlardan arınmış nefsin rûha tekabül ettiğini, rûhun terakki edebilmesi için de üç yol olduğunu söyler. Bunlar: Rücû makamına ermiş bir velinin sohbeti, mürşid-i kâmilin kontrolünde latîfeler üzerinde lafz-ı celâl zikri ve alın bölgesinde bulunan nefsin üzerinde zikir çekmektir.⁷²³

Hazneviyye'de nefis terbiyesi, Hâlid-i Bağdâdî'de olduğu gibi melâmî ağırlıklıdır. Ahmed el-Haznevî bu hususta: “Manevî ilerleme ancak nefsin kusurlu olduğunu bilmekle mümkün olur. Bu yüzden mürid, ulaştığı her makamı, kendi çaba ve gayretiyle değil, şeyhinin tasarrufuyla olduğunu bilmeli ve nefesine bundan bir pay biçmemelidir” demiştir.⁷²⁴ İzzeddîn el-Haznevî'de de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Ona göre, “bu yolun asgari faydası, müridi ayıplarına muttali kılması ve sınırlarını/haddini bildirip orada durabilmesini sağlamasıdır. Zira sâlikin nefisini iyi görmesi, bu yolda kaybolmasına ve âdâbdan uzaklaşmasına sebebiyet verir. Bu yüzden mürid nefisini köpek dışkısından dahi daha değersiz görmelidir. Nitekim bu necaset bile bir kerpicin tutmasında (kalıplaşmasında) işe yarayabilir. Bahâeddîn Nakşbend ‘kendisini Müslümanların en aşağısından bile daha düşük görmeyen mürid, tarikatın kokusunu dahi almamıştır’ demiştir”⁷²⁵

Nefis terbiyesinin bir süreç olduğunu ifade eden Ma'sûm Haznevî'ye göre, atını eğitmek isteyen seyis, atının önce sırtını sıvazlar, sonra üzerine semer koyar, daha sonra kendisi biner. Nefis terbiyesi de bu şekilde tedrici olmalıdır. Sağlıklı bir şekilde eğitimini tamamlamış olan atın, bir zaman sonra koşmak için öne atıldığı

⁷²¹ İbrahim Fesîh Hayderî, *Mecdü't-Tâlid*, s. 45.

⁷²² Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 55.

⁷²³ Tâhî, *İşâretler*, ss. 134-135

⁷²⁴ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 364-365 (53, 66. Mektup).

⁷²⁵ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, s. 69, 100, 145; *Külliyyât-ı Suğrâ*, s. 287.

gibi, terbiye edilmiş nefis de sahibinin bineği olur ve yüksek makamlara terakki etmesine yardımcı olur. Ayrıca sâlikleri, nefislerine açık kapı bırakmamaları konusunda uyarın Masûm el-Haznevî, sahibinde tek bir açık kapı gören nefsin, ondan bin kapı daha isteyeceğini hatırlatarak müridlerini ikaz eder.⁷²⁶

Muhammed el-Haznevî'ye göre rıza makamına ulaşmanın iki yolu vardır: Birincisi, şeriata ittiba, ikincisi ise nefis-i emmâre'nin başını ezip onu zelil etmektir.⁷²⁷ Abdurrahman et-Tâhî gibi nefsi rûhla aynı manada değerlendiren Muhammed Mutâ' el-Haznevî ise sâlikin örnek insan olabilmesi ve terakki edip meleklerin derecesine yükselebilmesi için, nefisini manevî kirlerlerden arındırması ve onu iman ve üns⁷²⁸ gıdasıyla beslemesi gerektiğini ifade eder.⁷²⁹

2.2.3. Seyr u Sülûk

Sözlükte “seyr” gezmek, gitmek, yürümek,⁷³⁰ “sülûk” ise yürümek, bir yola girmek, bir şeyin içine nüfuz etmek gibi manalara gelir.⁷³¹ Tasavvuf istilâhında seyr, “kalbi Allah'a yöneltmek ve nefsin isteklerine (mubah da olsa) muhalefet etmek”, sülûk ise “mücâhede ile makamları bir bir geçmek” demektir.⁷³² Bu yolda mübtedi ile müntehi arasında olan ve Allah'a giden kişiye de “sâlik” denir.⁷³³

Terim olarak tasavvufta birlikte kullanılan seyr ve sülûk kavramları, şeyhe intisâbtan hemen sonra başlar ve tasavvuf yoluna girmiş sâlikin kulluk kıvamına ermek için geçirdiği safhaların tamamını ifade eder.⁷³⁴ Bir başka ifadeyle kalbî ve manevî bir yolculuk olan seyr u sülûk, “cehâletten ilme, kötü huylardan güzel ahlaka,

⁷²⁶ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, s. 221, 232.

⁷²⁷ Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtün min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn*, vr. 3a.

⁷²⁸ Tasavvufta üns: “Allah'ın, kuluna Cemâl sıfatıyla tecelli etmesi”, “kalbi, mahubun, yani Allah'ın sevgisiyle dolduran mutluluk ve sevinç” demektir. Sâlik, Allah'a dayanıp O'ndan yardım dileyip, O'nda sükûn bularak bu hale ulaşır.” (Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 621; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 677).

⁷²⁹ Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lüü'l-Ferîd*, ss. 196-198.

⁷³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 2169.

⁷³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 2073.

⁷³² Abdülhâfiz b. Alî, *Hidâyetü'r-Râğîbîn*, Îsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, ts., s. 4.

⁷³³ Kâşânî, *Mu'cemu Istilâhâhâti's-Sûfyye*, s. 119.

⁷³⁴ Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017, s. 259; H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 183.

kendi vücûdundan Hakk'ın varlığına harektir.”⁷³⁵ Tasavvuf literatüründe sefer, mi'râc ve isrâ gibi kavramlar da sülûk kelimesine yakın anlamda kullanılır.⁷³⁶ Örneğin Kuşeyrî *Risâle*'de iki türlü seferden bahseder: Birincisi bir yerden başka bir yere intikal anlamında olan bedenlerle yapılan yolculuk, diğeri ise bir sıfattan başka bir sifata geçişi ifade eden kalb ile yapılan seyr u seferdir.⁷³⁷ Dolayısıyla sülûk, aslında ruhun, özüne ve aslî yapısına geri döndürülmesi eylemidir.⁷³⁸

Sûfîler, tarikata intisap eden bir müridin, manevî eğitimini tamamlayıncaya kadar tedrici olarak katettiği merhaleler için farklı tasnifler yapmışlardır. Bu merhalelere “seyr u sülûk mertebeleri” veya “esfâr-ı arbaa” denir. En meşhur olan tasniflerden biri şöyledir: a) Seyr ilallâh: Nefsin arzularından yüz çevirip kalben Allah'a yönelmek ve nihâyet kalpten “kesret” perdelerini kaldırıp, “vahdet” sırrına ermektir. Buna “fenâ fillâh” makamı da denir. b) Seyr fillâh: Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlanmak ve ahlakıyla ahlaklanmaktır. Ledünnî ilmin inkişaf ettiği bu mertebeye “bakâ billâh” mertebesi denir. c) Seyr maallâh: bu mertebede ikilik ortadan kalkmış ve “ahâdiyet” mertebesine ulaşılmış olur. Velilik mertebesinin sonu olan bu makama “kâbe kavseyni ev ednâ” makamı denir. d) Seyr anillâh: Bu mertebede sâlik, vahdetten tekrar kesrete doğru seyr eder. Bu mertebeye “bakâ be'de'l-fenâ” makamı denir.⁷³⁹

Nakşendiyye'de sâlik, önce ilâhi tecellileri müşâhede eder, sonra onların delaletiyle esmâyı idrak eder. Esmâ-i ilâhiyye ile sıfât-ı ilâhiyyeye, sıfât-ı ilâhiyye ile de Zât-ı Bârî'ye vasıl olur. Böylece sâlikin seyr u sülûkü sahv ve bakâ ile son bulur. Bir kimsenin mürşid-i kâmil olabilmesi için seyr u sülûk edip, Hakk'a vâsıl olması ve fenâ fillâh makamından sonra bakâ billâh makamına ermesi gerekir. Nakşîlere

⁷³⁵ Kâsım b. Salâheddin el-Hânî, *es-Seyru ve's-Sülûk ile Meliki'l-Mülûk*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2001, s. 93; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, Ataç, İstanbul, 2017, s. 121; Muslu, “Seyr u Sülûk”, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 329.

⁷³⁶ Uludağ, “Sülûk”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. XXXVIII, s. 128.

⁷³⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 289.

⁷³⁸ Ali Çoban, “Dâvûd-ı Kayserî'de Sülûk ve Sülûkün Makamları” *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Hasan Yaşar, Konya, 2014, s. 55.

⁷³⁹ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 68; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 564-565; Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 260-262; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, ss. 121-122. Konuyla ilgili ayrıca bkz: Hakîm Tirmizî, *Keyfiyetü's-Sülûk ile Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, ss. 11-12.

göre fenâ makamında takılıp kalan sâlik (belli bir mesafe katetse de) mürşid-i kâmil olamaz.⁷⁴⁰

Seyri “hareket”, sülûkü ise “ilerlemek” diye tarif eden İmâm-ı Rabbânî, buradaki hareketin maddî değil, ilmî (kalbî) bir hareket olduğunu söyler.⁷⁴¹ Seyri, “seyr-i âfâkî” (insanın dışındaki yolculuk) ve “seyr-i enfüsî”⁷⁴² (sâlikin kendi içine yaptığı yolculuk)⁷⁴³ diye iki kısma ayıran İmâm-ı Rabbânî’ye göre, sâlik öncelikle aşağı ilimden yüksek ilimlere doğru sürekli yükselme halinde olur. Buna “seyr ilallâh” veya “fenâ” denir. Bundan sonra “seyr fillâh” (bakâ) mertebesi, üçüncüsü, “seyr anillâhi billâh” ve son olarak “seyr-i eşyâ” makamı gelmektedir. Bu son makamda, fenâ merhalesinde unutulmuş olan eşyanın bütün bilgileri tekrar geri gelir. İmâm-ı Rabbânî’ye göre ilk iki mertebe (seyr ilallâh ve seyr fillâh) velâyeti elde etmek, üçüncü ve dördüncü (seyr anillâhi billâh ve seyr-i eşyâ) mertebe ise davet makamına ulaşmak içindir ki o da peygamberlere mahsustur. Fakat peygamberlerin izinde olanlar da (mürşid-i kâmiller) bu makamdaki bir pay alırlar.⁷⁴⁴

İmâm-ı Rabbânî, Nakşbendiyye’de seyrin, diğer tarikatların aksine âlem-i emirden başladığını ve Nakşî sâliklerin “âlem-i halk”ı “âlem-i emrin” zımında katetmek suretiyle (seyr-i icmâlî) yolu kısalttıklarını ifade etmektedir. Ona göre “diğer tarikatların nihâyeti Nakşbendî tarikatının bidâyetinde gizlidir”⁷⁴⁵ sözünün manası da budur. Ancak bu makamlara varmadan ve tecrübe edip yaşamadan teorik olarak bunları düşünmek caiz değildir.⁷⁴⁶

Nakşbendiyye sâliklerinin diğer tarikat mensuplarından farkını anlatmak için sahâbeden örnek veren İmâm-ı Rabbânî şöyle der: “Ashâb, O’nunla ilk buluştukları

⁷⁴⁰ Muhammed el-Hânî, *Âdâb*, s. 17.

⁷⁴¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 183 (144. Mektup).

⁷⁴² Seyr-i enfüsî, Nakşbendiliğin 11 esâsı olan kelîmât-ı kudsiyye’deki “sefer der vatan” ilkesine karşılık gelmektedir. Vatanda yolculuk anlamına gelen “sefer der vatan”, “sâlikin mâsivâyı terkedip Allah’a yürümesi, kötü huylarını iyi huylara değişmesi, mülk âleminden melekût âlemine yükselmesi...” gibi manalara gelmektedir. (Bkz: Abdülganî en-Nâbülsî, *Miftâhu’l-Maiyye fî Düstûri’t-Tarikati’n-Nakşbendiyye*, ed-Dâru’l-Cüdiyye, Kahire, 2008, s. 111; Kadri, *Risâle-i Bahâiyye*, s. 91).

⁷⁴³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 190 (154. Mektup).

⁷⁴⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Me’ârifü’l-Ledüniyye Ariflerin Halleri*, trc. Necdet Tosun, Sûfî Kitap, İstanbul, 2006, ss. 84-85; *Mektûbât*, c. I, ss. 183-184 (144. Mektup); Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku’l-Verdiyye*, s. 549.

⁷⁴⁵ Hânî, *el-Hadâiku’l-Verdiyye*, s. 550.

⁷⁴⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 191 (154. Mektup).

anda son mertebenin kendileri için ilk mertebeye indirildiği gibi, diğer tarikatların son mertebelerinin, kendileri için ilk mertebeye indirildiği bu camaatin (Nakşîlerin) durumuna ne dersin! Ashâb-ı kirâmın ulaştığı makam kurb-i nübüvvet (verâset) ile olduğundan, onlar için fenâ, bakâ, seyr u sülûk veya cezbe durumları söz konusu değildir. Zira bu kurb (Hz. Peygamber’e yakınlık) velâyet kurbundan kat kat daha üstündür.”⁷⁴⁷

Hâlidîlikte seyr u sülûk, sâlikin yapması gereken geleneksel bazı tasavvufî ameller yanı sıra ilim tahsiliyle birlikte yürütülür. Bununla birlikte Hâlid-i Bağdâdî’nin, Bağdat’ın ilmiye sınıfına mensup olan pek çok âlim yetiştirmiş Ubeydullah Hayderî’ye Bağdat sokaklarında su sattırması, Tâhâ Hakkârî’ye dağdan taş taşıtması, Muhammed Firâkî’ye hayatı boyunca gideceği her yere yaya olarak gitmesini emretmesi ve bazı müridlerine ömür boyu oruç tutturması vb. uygulamaları, onun seyr u sülûk anlayışının sâlikin istidad, kabilet ve haline göre değişebileceğini göstermektedir.⁷⁴⁸ Ayrıca ona göre “mezcûb sâlik”, “sâlik mezcûb”dan daha üstündür. Zirâ “sâlik mezcûb” fenâ mertebesinde takılıp kalmışken, “mezcûb sâlik” bu mertebeyi aşip bakâ makamına ulaşmış kişidir.⁷⁴⁹

Seyr u sülûkü mürid için manevî doğuma benzeten Sıbgatullah Arvâsî, sâliklerden kim daha önce sütten kesilirse derecesinin daha düşük, kiminki daha uzun sürerse makam ve istikâmetinin daha sağlam olacağını söyler. Arvâsî konuyu izah etmek için şöyle der: “Hayvanların yavruları, insanlara nazaran anne-babalarının gözetiminden daha erken ayrıldıkları için insanlara nisbetle daha yabani ve daha vahşi olurlar. Müridin durumu da böyledir. Seyr u sülûk etmeden mürşidin tek bir nazarı ile kemâle erenler, vefat etmeleriyle birlikte esâmileri unutulur ve eserleri kaybolur.”⁷⁵⁰

Seyr u sülûkün belirli bir süresinin olmadığını söyleyen Abdurrahmân Tâhî, Hâlid-i Bağdâdî’ye “sülûk ne zaman son bulur” diye sorulduğunda, “beşikten mezara kadar devam eder” diye cevap verdiğini nakletmektedir. Özellikle ilkbahar ayları ve seher vakitlerinin sâlik için fırsat olduğuna dikkat çeken Tâhî, ilkbaharda bitkilerin

⁷⁴⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 93, 503 (58, 313. Mektup).

⁷⁴⁸ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, ss. 448-449.

⁷⁴⁹ Cevâd Fakî Alî Hayderî, *Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî ve Menhecühû fi’t-Tasavvuf*, s. 198.

⁷⁵⁰ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, ss. 42-43.

filizlendiği gibi, topraktan yaratılan insan da bu mevsimde (manevî olarak) bitmesi, filizlenmesi gerekir. Bu filizlenme ya gaflete ya da uyanıklığa doğru olacaktır. Bu yüzden sâlik, gaflet damarlarını kesmeli ki uyanıklık damarları açılıp can bulsun.⁷⁵¹

Hazneviyye’de seyr u sülûk için bazı temel şartlar vardır. Bunlar: İhlâs ve hüsn-ü niyetle şeriata ittiba, sünnete bağlılık, bidatlerden kaçınmak, muhabbet, ihlâs ve teslimiyetle birlikte mürşidin sohbetidir.⁷⁵² Ayrıca Ahmed el-Haznevî’ye göre, seyr u sülûk ederken sâlikin manevî ilerleme gibi bir amacının olmaması gerekir. Zira sâlikin görevi, verilen emre imtisal etmektir. Şayet üstadının emirlerini hakkıyla yerine getirirse, kendisi farkında olmasa da manevî terakki hâsıl olacaktır. Hatta kendisinde manevî terakkinin hâsıl olduğunu bilmesi bazen kendisi için zararlı bile olabilir. Bu yüzden salikin üzerine düşen şey şeyhinin talimatlarına uymaktır.⁷⁵³ Müridin, genelde şeyhinin emrine imtisal etmediği için geri kaldığını belirten Ahmed el-Haznevî bu konuda şöyle der: “Aslında bu tarikatta vusûl için iki gün yeterlidir. Fakat bunun için çok çalışmak gerekir. Zira çalışmadan elde edilen hallerin kıymeti yoktur. Şâh-ı Nakşbend’in amelini işleyen onun gibi olur. Seydâ-i Tâhî’nin amelini işleyen de onun gibi olur.”⁷⁵⁴

İzzeddîn el-Haznevî’ye göre sâlikler “sâlik-i mürîd” ve “sâlik-i murâd” diye ikiye ayrılırlar. Sâlik-i mürîd, istidadı tam olmadığı halde, seyr u sülûk için bir mürşidin huzuruna gelmiş kimsedir. Sâlik-i murâd ise istidadı ve kefaati tam olan sâlik demektir. Ona göre böyle kişiler fabrikadan yeni çıkmış araca benzer. Yakıtı dâhil herşeyi tamdır. Fakat hedefine ulaşması için sadece sürücüye ihtiyaç vardır. Şeyhlerin istediği mürid işte böyle olmalıdır.⁷⁵⁵

Seyr u sülûk etmeden gerçek mutluluğa ve sonsuzluğun zirvesine ulaşamayacağını söyleyen Muhammed el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî’nin ders verdiği esnada birinin ayağa kalkıp: “Efendim! Tarikatta müridin makamı ne zaman yükselir?” diye bir soru sorduğunu, İzzeddîn el-Haznevî’nin de “soruyu yanlış soruyorsun. Aslında ‘tarikatta seyr ne zaman başlar’ diye sorman gerekirdi” dedikten

⁷⁵¹ Tâhî, *İşâretler*, s. 117, 138.

⁷⁵² (Heyet), *Yâd bülteni*, s. 29.

⁷⁵³ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 313 (32. Mektup).

⁷⁵⁴ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 13a.

⁷⁵⁵ Geçer, *Asdâfü’l-Enfâs*, s. 40.

sonra, “sâlikin kalbi 24 saat zikrettiğinde seyr başlar” diyerek, tasavvufta makam sahibi olabilmenin seyr u sülûka bağlı olduğuna işaret etmiştir.⁷⁵⁶

2.2.4. Sohbet

Sözlükte “arkadaşlık etmek”, “birlikte olmak”, ülfet ve ünsiyet kurmak”, “karşılıklı konuşup muhabbet etmek” gibi manalara gelen “sohbet” kelimesi,⁷⁵⁷ tasavvufta “müridin mürşidiyle görüşmesi”, “mürşid-i kâmilin rûhundaki kabiliyetin müridin rûhuna aktarılması” manasına gelebildiği gibi, kelime anlamından hareketle “bir şeyhin ya da âlimin sözlerini dinlemek üzere tertip edilen dinî ve tasavvufî toplantı” anlamında da kullanılmaktadır.⁷⁵⁸

Tasavvufta Hz. Peygamber’in, ashâbını sohbet yoluyla yetiştirdiği kabul edilmektedir. Bu yüzden sohbet hemen hemen bütün sûflere göre vazgeçilmez bir terbiye metodu olarak kabul görmüştür. Cüneyd-i Bağdâdî’nin, “sohbeti iki rekât nâfile namaza tercih ederim” dediği nakledilmektedir.⁷⁵⁹ Aslında sosyal bir varlık olan insanın, ister hak ister batıl olsun fiziki ve sosyal çevreden etkilenmesi gayet doğaldır. “*Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin*”⁷⁶⁰ hadisi de bu hakikate işaret olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden hemen hemen bütün tarikatlarda mürşid sohbeti, müridin manevî tekâmülü için önemli bir vasıta olarak kabul edilir.⁷⁶¹ Ebû Amr ez-Züccâcî’nin “Bir

⁷⁵⁶ Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtün min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn*, vr. 43b; (Heyet), *Yâd2010*, s. 24.

⁷⁵⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, c. I, s. 91; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. IV, s. 2401; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, c. I, s. 497.

⁷⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 34; Uludağ, “Sohbet”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 350.

⁷⁵⁹ Tûsî, *el-Lüma'*, s. 273.

⁷⁶⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü ebî Dâvûd*, (Riyad: Beytü'l-Efkâru'd-Devliyye, 1420), “Edeb”, 16; Tirmizî, “Zühd”, 45.

⁷⁶¹ Abdükadir Îsâ, *Hakâik anî't-Tasavvuf*, Dâru'l-İrfân, Halep, 1993, ss. 41-42; Sülemî, *Âdâbü's-Sohbe*, Dâru's-Sahâbeti li'türâs, Tanta, 1990, s. 41; Akot, “Tasavvufî İrşat Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VII, sy: 31, 2014, ss. 32-33; Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, c. I, s. 200; Ahrâr, *Risâle-i Vâlidîyye*, s. 41.

adam ehl-i keşf dahi olsa, sohbetinde bulunduğu bir mürşidi yoksa ondan hayır gelmez” sözü de bu manadadır.⁷⁶²

Sohbet terimiyle “birlikte olma” halini kasteden sūfîler, Allah’la sohbet, Peygamber’le sohbet, sahâbe ve ehl-i beytle sohbet, evliyâyla sohbet, sultanla sohbet, aileyle sohbet, ihvanla sohbet vb. birçok sohbet şeklinden bahsetmişlerdir.⁷⁶³ Kuşeyrî ise sohbeti “kendisinden üstün olanla sohbet, kendisinden aşağı derecede olan biriyle sohbet ve kendisine denk olanla sohbet” olmak üzere üçe ayırmıştır. Kişinin kendisinden üstün olan biriyle sohbeti ona hizmet etmesi anlamına gelmektedir. Bu tür sohbette müridin, kendisinden üstün olan şeyhine itiraz etmemesi gerekir. Aşağı derecede olanla sohbet, merhamet duygularıyla ona yaklaşmak ve şefkat göstermek demektir. Denk olan biriyle sohbet ise îsâr, dostluk ve arkadaşlık demektir.⁷⁶⁴ Bir başka tasnife göre sohbet: Cismânî, rûhânî ve ilâhî olmak üzere üçe ayrılır. Cismânî sohbet, hayatta olan bir mürşide ülfet edip sözlerinden faydalanmak, rûhânî sohbet, vefat etmiş ya da uzak bir memlekette olan bir mürşidin rûhâniyetinden istifade etmek, ilâhî sohbet ise vasıtasız bir şekilde Hakk’ın terbiyesine mazhar olmak demektir.⁷⁶⁵

Nakşendiyye’de sohbet, Allah’a ulaşmanın en kısa yollarından biri olarak görülür. Abdülhâlik Gucdüvânî “halvet kapısını kapat, sohbet kapısını aç” ve Bahâeddîn Nakşbend’in “tarik-i mâ der-sohbet est/yolumuz sohbet yoludur” sözleri Nakşilikte sohbetin önemine işaret etmektedir.⁷⁶⁶ Ayrıca Muhammed Pârsâ’nın, “namazın kazası olur ama sohbetin kazası olmaz” sözü de yine bu manadadır.⁷⁶⁷ Nakşendiyye’nin 11 esasından biri olan “halvet der encümen” ilkesi de, müridin bir köşeye çekilmeyip halk arasına karışmasını ve toplum içinde Hak ile birlikte olmasını ifade eder. Bu hale “halvette celvet” ya da “bâtınî halvet” de denir.⁷⁶⁸

⁷⁶² Süleyman Derin, *Kur’ân-ı Kerîm’de Seyr u Sülûk –Ahmed b. Acîbe’nin Tefsirinde-*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013, s. 116.

⁷⁶³ Ebü’l-Bekât Bedrüddîn Muhammed b. Radyiyiddîn el-Gazzî el-Âmirî, *Âdâbü’l-İşra*, Mecmaü’l-Lügati’l-Arabiyye, Dimaşk, 1968, ss. 69-73.

⁷⁶⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 294.

⁷⁶⁵ Uludağ, “Sohbet”, s. 350.

⁷⁶⁶ Bâkinî, *Tabakât*, s. 225.

⁷⁶⁷ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 322.

⁷⁶⁸ Semerkandî, *Risâle-i Nakşbendî*, s. 68; Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku’l-Verdiyye*, s. 363.

Sohbeti, “bir kere de olsa beraber bulunmak” diye tarif eden İmâm-ı Rabbânî, bir âlimin bir saat kadar sohbetinde bulunmak, yedi yüz sene ibadet etmekten daha hayırlı olduğunu söyler.⁷⁶⁹ Ona göre aslında sohbetten maksat (mürşidi) taklittir. Bu yüzden kimin fitratında taklit karakteri baskın ise tasavvuftan nasibi daha fazla olur. Zira ona göre mürid, kemâl ve olgunluktan ne elde ederse şeyhini taklit sayesinde elde eder. “Şeyhin hatası, müridin doğrusundan daha iyidir” sözünün manası da budur.⁷⁷⁰ Ayrıca sohbet şeyhinin kâmil bir zât olması gerektiğine dikkat çeken İmâm-ı Rabbânî, nâkıs bir şeyhe intisap etmenin, müridin kabiliyet ve istidadını bozacağını ve bunun “semm-i kâtil” (öldürücü zehir) olduğunu söyler.⁷⁷¹

Nakşibendiyye’de sâlikin feyz alabilmesinin en güçlü yollarından biri olan sohbetin önemi Hâlidîlikte artarak devam etmiştir. Zira uzun süren halvet ve riyâzat yerine müridlerini kısa süreli sohbetlerle eğiten Hâlid-i Bağdâdî, sâliklerin manevî açıdan terakki etmeleri için sohbetinde bir-iki ay bulunmalarını yeterli görmüştür.⁷⁷² Sâlikin kibir, riyâ, bencillik ve haset gibi nefsânî birçok hastalıkla mübtela olduğunu söyleyen Bağdâdî, “vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şeyler vaciptir” kabilince, müridi Allah’tan uzaklaştıran sıfatların izalesine vasıta olan mürşid sohbetinin de vacip olduğunu ifade eder.⁷⁷³

Sıbgatullah Arvâsî’ye göre çilehanede 40 gün kalarak çile çeken bir mürid bazı makam ve hallere ulaşabilir. Ancak Nakşibendiyye’de sohbetle elde edeceği feyiz ve bereket, kendisini daha olgun hale getirerek kemâle erdirtir. Çünkü sohbet, müridin dünya ile alakasını keser ve onu hakiki imana erdirir. Ona göre ashâbın “*gelin bir saat iman edelim*”⁷⁷⁴ sözlerinde geçen “iman” kelimesinden maksat sohbettir. Bu tevile göre hadisin manası “gelin bir saat sohbet edelim de imanımız kuvvetlensin” demektir.⁷⁷⁵

Selefi Bahâeddîn Nakşibend gibi “bizim yolumuz sohbet yoludur” diyen Abdurrahman Tâhî’ye göre, sohbet için bir araya gelen sûfilerin ev sahibi hakikatte

⁷⁶⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 95 (59. Mektup).

⁷⁷⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, s. 126.

⁷⁷¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 98 (61. Mektup).

⁷⁷² Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, s. 471.

⁷⁷³ Muhammed b. Süleymân el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-Nediyye*, ss. 30-31; Sâhib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 39.

⁷⁷⁴ Buhârî, “İmân”, 1.

⁷⁷⁵ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 63, 181.

Allah'tır. Tefrişatçısı Hz. Alî, sâkileri ise Hz. Hızır'dır. Sûfler sohbet için bir araya geldiğinde bu mertebeye erişebilirler. Zira umulur ki aralarında kalbi uyanık olan bir Allah dostu olur da kalbine akan feyizden istifade ederler. Ayrıca ona göre “sükûti” ve “kavlî” olmak üzere iki türlü sohbet vardır. Sohbetin aslı sükûttür. Fakat gerek sükûti gerekse kavlî sohbette sâlikin vukûf-i kalbi ile şeyhinden gelecek feyzi beklemesi gerekir. Buna rağmen kalbinde muhabbet zuhur etmiyorsa bunun sorumlusu şeyh değil kendisidir.⁷⁷⁶

Ahmed el-Haznevî'ye göre, kötülüğün ve fesadın arttığı bu zamanda mürid halvete/uzlete çekilebilir. Fakat bunu yaparken “insanların şerrinden emin olmak veyahut onlardan üstün olduğunu düşündüğü için değil, insanları kendi şerrinden emin olmalarını sağlamak için” diye niyet etmelidir.⁷⁷⁷

Hazneviyye'de sohbet denince, hem fiziki olarak şeyhin gözetimi altında olmak yani zahirî birliktelik, hem de dinî ve tasavvufî konuşmaların yapıldığı ortam anlaşılır. İzzeddîn el-Haznevî'ye göre sohbet, bulanıklığı sadeliğe, çirkinliği güzele, rezaleti fazilete ve gafleti huzura dönüştüren bir kimyadır. Ona göre “namaz kaza edilir fakat sohbet kaza edilmez” sözünün sırrı da buradadır. Salihlerin sohbetinde birçok hayır olduğunu söyleyen İzzeddîn el-Haznevî, âmânın, bir rehber olmadan yolunu bulamayacağı gibi, manevî engellerin aşılıp yüksek makamlara terakki etmenin de mürşidsiz mümkün olamayacağını ifade eder. Ayrıca ona göre sohbet, bânının imarına yardımcı olduğu gibi, sâlikin hakikate ulaşmasına da vesile olur.⁷⁷⁸

Sohbetin üslûbü, içeriği, ortamı ve âdâbı hemen hemen bütün Hâlidî kollarında aynıdır. Hazneviyye'de sohbetten istifade edebilmek için müridin, tam bir edep ve tazim ile kalbini mürşidin kalbine açması ve mürşidinden kalbini Allah'a yönlendirmesi hususunda istirhamda bulunması gerekir. Ayrıca Hazneviyye'de sohbet esnasında âdâba aykırı davranışlar sergileyen mürid, o oranda feyizden mahrum kalır.⁷⁷⁹ Bu yüzden mürid, mürşidinin huzurunda sanki başının üstünde bir kuş varmış da hareket ettiğinde uçacakmış gibi, sükût ve huşu içinde dinlemeli ve

⁷⁷⁶ Tâhî, *İşâretler*, ss. 64-66.

⁷⁷⁷ Ahmed Hazenvî, *Suhab*, vr. 33a.

⁷⁷⁸ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 46, 61; *Külliyat-ı Suğra*, s. 183, 278, 287.

⁷⁷⁹ Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtün min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn*, vr. 1a

şeyhinin sohbetinde bulunduğu zamanı, ona hizmet etmek için fırsat bilmelidir. Zira kemâlât sohbetle, sohbet ise ancak hizmetle tam olur.⁷⁸⁰

Öte yandan Hazneviyye’de mürid sohbet esnasında gözlerini yummalıdır. Zira Sıbgatullah Arvâsî’nin: “Doğan kuşu bile gözlerini yummadan avına saldırmaz” dediği nakledilmektedir.⁷⁸¹ Şayet şeyhinin huzurunda bir izdaham hâsıl olur ya da şer’î bir mesele için huzuruna birileri çıkarsa, edeben kendisi oradan ayrılmalıdır.⁷⁸² Zira Siddıkîyye’de halvet olmadığını söyleyen Abdurrahman Tâhî, herşeyden önce müridin sohbet âdâbını öğrenmesinin gerekli olduğunu ifade eder.⁷⁸³ Daha sonra mümkünse hergün sohbete katılmalı, değilse iki günde bir, olmazsa haftada bir, o da olmazsa ayda bir ya da yılda bir şeyhinin sohbetine katılmalı, sohbet bittiğinde de üzümlere gelecek sohbeti beklemelidir.⁷⁸⁴

2.2.5. Hizmet

Sözlükte “birinin işini görmek, ona bendelik etmek” manasına gelen “hizmet” terimi aslen arapça olup, Türkçemizde de aynı manada kullanılmaktadır. Bu işi gören kimseye “hâdim”, Farsçada ise “hizmetkâr” denir.⁷⁸⁵ Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren tekke ve zâviyelerin işlerini görüp gözetmek ve sûfîlerin hizmetinde bulunarak onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere dünyadan el etek çekmiş, kendilerine “hâdim” ya da “nakîb” denen bazı insanların olduğu bilinmektedir.⁷⁸⁶

Halka hizmeti Hakk’a hizmet kabul eden sûfîler, bu hususta, “*İnsanların en hayırlısı; insanlara en faydalı olanıdır*”,⁷⁸⁷ “*Bütün halk, Allah’ın ailesidir. Onların Allah’a en sevimli olanları, O’nun ailesine en faydalı olanlardır*”⁷⁸⁸ ve “*bir kavmin efendisi o kavme hizmet edendir*” gibi hizmete teşvik eden bazı hadisleri referans

⁷⁸⁰ (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn İzzeddîn el-Haznevî*, 1996, s. 75; Geçer, *Asdâfî’l-Enfâs*, s. 141.

⁷⁸¹ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 96.

⁷⁸² Ahmed Hazenvî, *Suhab*, vr. 17a.

⁷⁸³ Tâhî, *İşâretler*, s. 64, 87.

⁷⁸⁴ Tâhî, *İşâretler*, s. 97, 163.

⁷⁸⁵ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, c. V, s. 4944; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. II, s. 1115.

⁷⁸⁶ Uludağ, “Hâdim”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. XV, s. 23.

⁷⁸⁷ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. I, s. 393.

⁷⁸⁸ *Keşfü’l-Hafâ*, c. I, s. 393.

almışlardır.⁷⁸⁹ Ayrıca Ramazan ayında bir seferde bazı sahâbîler oruç tutmuş, bazıları ise oruç tutmayıp onlara hizmette bulunmuşlardır. Hz. Peygamber durumu öğrenince, “*bugün sevabı oruçsuzlar kazandı*”⁷⁹⁰ buyurarak, mümin kardeşlerine hizmet edenlerin amellerinin daha kıymetli olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yüzden tasavvufta hizmet, seyr u sülûkün önemli unsurlarından biri addedilmiştir.

İlk sûfilerden İbrahim b. Edhem’in, kendisine arkadaşlık etmek isteyen kimselere onlara bizzat hizmet etmeyi şart koştuğu nakledilmektedir.⁷⁹¹ Ferîdüddin Attâr, Ebû Hafs Haddâd’ın: “Gönlünde tevâzuun bulunmasını isteyen bir kimsenin salihlerin sohbetinde bulunması ve onlara hizmetten ayrılmaması gerekir. (Zira) bedenlerin güzelliği hizmetle, rûhların aydınlığı ise istikâmetledir” dediğini nakletmektedir.⁷⁹² Bu anlayış tarikatların kurulup teşkilatlanmasından sonra da devam etmiş ve ihvâna hizmet nâfile ibadetlerden bile daha üstün kabul edilmiştir.⁷⁹³ Abdurrahmân Câmî, Şeyhu’l-İslâm el-Hemedânî’nin “şeyhleri ziyaret etmek ve onlara hizmet etmek bu taifeye farzdır” dediğini nakletmektedir.⁷⁹⁴

Horasan tasavvuf kültürünün fütüvvet neş’esini benimseyen Nakşbendiyye tarikatında hizmetin önemli bir yeri vardır. Zira Nakşbendiyye’nin onbir esasından biri olan “halvet der encümen” ilkesi, halkın arasına karışıp Allah için insanlara hizmet etmeyi de ifade eder.⁷⁹⁵ Ayrıca Yûsuf Hemedânî’nin Abdülhâlik Gucdüvânî’ye: “Ey Abdülhâlik! İki kapıyı kapat, iki kapıyı aç! Şeyhlik kapısını kapat, hizmet kapısını aç, halvet kapısını kapat, sohbet kapısını aç” diye nasihatte bulunduğu nakledilmektedir.⁷⁹⁶ Bahâeddîn Nakşbend de bir ârifin tavsiyesi üzerine yedi sene hayvanlara hizmet etmiş, yedi sene de umuma ait yolları temizlemiştir. Ayrıca Kıpkaç askerleri Buhâra’yı kuşattığı zaman bazı evlerin damı tuvalet olarak

⁷⁸⁹ Selvi, “Tasavvufta Ma’rifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, ek S. 1, 2017, s. 111. Ayrıca bkz: Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü’n-Nakşbendiyye*, s. 252; Abdülkadir el-Haznevî, *eş-Şeyh Ahmet el-Haznevî en-Nakşbendî*, ss. 3-4.

⁷⁹⁰ Buhârî, “Cihâd”, 71; Müslim, “Sıyâm”, 100.

⁷⁹¹ Tûsî, *el-Lüma*, s. 236.

⁷⁹² Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbüri, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa, 1984, s. 435.

⁷⁹³ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, *Avârifü’l-Meârif*, Dâru’l-Meârif, Kahire, 2000, c. II, s. 236; Şa’rânî, *Envâru’l-Kudsiyye*, s. 132.

⁷⁹⁴ Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, s. 417.

⁷⁹⁵ Gâzzîzâde Abdüllâtîf, *Nakşbend Yolunun Esasları (Mergübü’s-Sâlikîn)*, haz. Şaban Karaköse, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 166.

⁷⁹⁶ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 48.

kullanılmıştı. Bahâeddîn Nakşbend, sohbetine iştirak eden iki gence, gidip çevre evlerin damını temizlelerini emretmiş ve bir zamanlar kendisinin de Buhârâ'daki medreselerin tuvaletlerini temizlediğini ifade etmiştir.⁷⁹⁷ Alâüddevele Simnânî “Azîzân” lakabıyla meşhur Âlî Râmîtenî'ye insanların kendilerine bu denli teveccüh etmelerinin sebebini sorunca, Râmîtenî: “Minnetle hizmet edenler çoktur, ama hizmeti minnet kabul edenler azdır” diye cevap verdiği kaydedilmektedir.⁷⁹⁸ Bütün bu rivayetler, Nakşbendîlikte hizmetin seyr u sülûkün önemli bir parçası olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hizmetin faydasını görebilmek için edeplerine riayet etmenin gerekliliğine vurgu yapan İmâm-ı Rabbânî, büyüklerin hizmetinde bulunmakla kendisine iki şey ihsan edildiğini belirtir. Birincisi: Her ne yazarsa yenilik olduğunu, ikincisi ise ne söylerse hüsn ü kabul gördüğünü söyler.⁷⁹⁹ İhvâna hizmet etmeyi en büyük ibadetlerden biri sayan Hâlid-i Bağdâdî de evliyânın hizmetine soyunan kimseler için âkillerin dâhi kuşatamayacağı ve âlimlerin ilimlerinin yetemeyeceği makamlara kefil olduğunu söyler.⁸⁰⁰

Hizmetle elde edilen nisbetin, diğer amellerle hâsıl olan nisbetten daha faziletli olacağına vurgu yapan Sıbgatullah Arvâsî'ye göre, arpayla beslenen bir hayvanın gelişimi, kendisine verilen arpa kesilse dahi bir müddet devam ettiği gibi, hâkeza hizmetle elde edilen nisbet ve himmet, hizmetten sonra da devam eder. Bahar otlarıyla beslenen bir hayvanın semizliği ise otların tükenmesiyle semizliğini kaybettiği gibi, aynı şekilde hizmet dışında kazanılan nisbet, nefsin ufak tefek kusurlarıyla kaybolup gider.⁸⁰¹ Abdurrahman Tâhî de şeyhlerin hizmetkârlarının şeyhlerle aynı derecede olduklarını söyler. Ona göre şeyhler kendilerine hizmet edenlere sevap kazandırdıkları gibi cezbe de verirler.⁸⁰²

Hazneviyye'de seyr u sülûk yöntemi olarak hizmetin önemli bir yeri vardır. Ahmed el-Haznevî, zâhirî ilimlerde tahsili çok az olmasına rağmen Ubeydullah Ahrâr'ın yüksek makamlara ulaşmasını sağlayan şeyin hizmet olduğunu söyler.

⁷⁹⁷ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, ss. 400-403.

⁷⁹⁸ Safî, *Reşahât*, s. 37.

⁷⁹⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 106, 452 (68, 290. Mektup).

⁸⁰⁰ Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, s. 112, 159.

⁸⁰¹ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 50.

⁸⁰² Tâhî, *İşâretler*, s. 182.

Ayrıca üstadı Hazret'in de (Muhammed Diyâeddin) bu konuda şöyle dediğini nakleder: “Hizmet, evrâd ve ezkârdan bile daha hayırlıdır. Zira hizmetin faydası sâridir yani devamlıdır ve başkalarına geçer. Bu yüzden hizmet varsa, sâlik geri kalan ne varsa hepsini terkedebilir.”⁸⁰³

Ubeydullah Ahrâr gibi meşrep olarak tekkeye hizmetleriyle bilinen Ma'sûm el-Haznevî, gerek tevazuundan gerekse müridleri teşvik etmek gayesiyle şeyhlik dönemlerinde de tekkeye hizmet etmeye devam ettiği nakledilmektedir. Ayrıca - Haznevî şeyhlerine nisbetle- ilim tahsili az olmasına rağmen sohbetlerinin son derece etkili olduğu, öyle ki sohbetinde bulunan sûfilerin cezbeye kapılıp kendilerinden geçtikleri, hatta vecd ve istiğrâk hâlinde derûnî sözler sarfettiklerine dair rivayetler, onun hizmet sayesinde ulaştığı makamları ifade etmektedir.⁸⁰⁴

İzzeddîn el-Haznevî'ye göre hizmet olmadan, vusûl olmaz. Zira ona göre vusul için önce kurb (yakınlık) şarttır. Bu da ancak onun (mahbûbun) rızası ile mümkündür. Rıza makamı ise mahbuba karşı alçak gönüllü olmakla elde edilir. Bunun için de hizmet şarttır.⁸⁰⁵ Ayrıca Muhammed el-Haznevî'nin, misafirlerine bizzat hizmet ettiği, Muhammed Mutâ' el-Haznevî'nin de şeyhlik dönemine kadar tekke hizmetinde bulunduğu daha önce değinilmişti. Bu da Ahmed el-Haznevî'den sonra Nakşbendiyye-Hazneviyye'de hizmetin öneminin artarak devam ettiğini göstermektedir.

2.2.6. Mürid-Mürşid İlişkisi

Sözlükte “isteyen, arzulayan, iradesi ve isteği olan kişi” manasına gelen “mürîd”,⁸⁰⁶ tasavvufta “manevî eğitim için bir şeyhe itisap eden”, “Allah'a ulaşmak isteyen” ve “irâdesini Hakk'ın veya şeyhinin iradesine teslim eden kimse” demektir. Bu son tariften yola çıkarak bazı sûfiler bu kelimeyi “iradesi olmayan veya kendi

⁸⁰³ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 16a.

⁸⁰⁴ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 203, 211.

⁸⁰⁵ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 15

⁸⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 1772; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, c. VIII, s. 122; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, s. 478.

iradesinden tamamen sıyrılan kul” manasında da kullanılmaktadırlar.⁸⁰⁷ Ayrıca her mürid aynı zamanda murad demektir. Zira hakiki mürid Allah, kul ise Hakk’ın muradıdır. Ancak bazıları müridin mübtedi, muradın ise müntehi olduğunu söyleyerek aralarına fark koymaktadırlar.⁸⁰⁸ Buna göre her murad muriddir. Fakat her mürid murad olamaz. Tasavvuf kaynaklarında tâlip, fakîr, muhib, sâlih, dervîş, zâhid, sâlik ve ârif gibi kavramlar da mürid manasında kullanılmıştır.⁸⁰⁹

“Mürşid” kelimesi ise Arapça “رشد” kökünün ifâl babından olup, “irşat edip yönlendiren”, “doğru yolu gösteren rehber” ve “bir hususta öncülük eden” manasına gelmektedir.⁸¹⁰ Tasavvufta ise mürşid, “doğru yola ileten kişi” “tarikât lideri”, ve “tasavvuf yoluna giren kimseleri manevî olgunluğa eriştirmek için rehberlik ve önderlik eden kimse” demektir. Postnişin, şeyh, üstâd, pîr, baba ve dede gibi kavramlar da aynı manada kullanılmaktadır.⁸¹¹

Hoca-talebe münasebeti bütün ilim dallarında önem arz atmaktadır. Manevî terbiye metodu olan seyr u sülûk da mürid-mürşid ilişkisine dayanır. Sohbet olarak isimlendirilen bu metod tasavvufta kâmil insan yetiştirmek için şart görülmüştür. Zira sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber’in, kazâ-i hâcete varıncaya kadar kendilerine her şeyi öğrettiğini nakletmektedirler.⁸¹² Tasavvufta da şeyhlerin görevi, tâliplere doğru yolu göstermek, onları irşat ederek Hz. Peygamber’e uymalarını sağlamak ve böylece kulları Allah’a, Allah’ı da kullara sevdirmektir.⁸¹³

Öte yandan eğitime muhtaç olan insan, her zaman kendisine yol gösterecek tecrübeli ve samimi bir rehber ihtiyacı duyar. Tasavvufta da insanın kendi başına bu tehlikeli yolculuğu tamamlaması zor, hatta imkânsız olarak görülür.

⁸⁰⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 203; Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s. 174.

⁸⁰⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü’s-Sâlikîn*, Dâru İhâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1999, c. II, s. 340; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 204.

⁸⁰⁹ Uludağ, “Mürîd”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 48; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 454; H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 185.

⁸¹⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, c. VIII, s. 94; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. III, s. 1650; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, s. 474.

⁸¹¹ Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s. 174; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 454; Öngören, “Şeyh”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. XXXVIII, s. 50.

⁸¹² Müslim, “Tahâret”, 57,63; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 4; Tirmizî, “Tahâret”, 12; Nesâî, “Tahâret”, 37, 42.

⁸¹³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfûs*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts., s. 414; Fatih Çınar, “Gönül Eğitimi Boyutuyla Mürşid-i Kâmil ve mürid Münasebeti”, *Somuncubaba Dergisi*, yıl: 24, S. 210, 2018, s. 49; Ahmet Yıldırım, “Peygamber-Sahabe İlişkisi Bağlamında Tasavvufî Düşünce ve Yorumlarda Şeyh-Mürîd İlişkisi”, *İslam Araştırmaları*, yıl: 3, S. 1, 2010, s. 7.

Bâyezid-i Bistâmî'nin “şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” sözünün manası da budur. Bu yüzden Kuşeyrî, “bir üstattan edep öğrenmeyen mürid artık iflah olmaz” diyerek rehbersiz bu yola girmenin tehlikelerine dikkat çekmek istemiştir.⁸¹⁴

Nakşendiyye'nin esası sohbet üzerine bina edildiğini daha önce ifade etmiştik. Fakat sâlikin mürişidin sohbetinden istifade edebilmesi için uyması gereken birtakım âdâb ve şartlar vardır. Nakşendiyye'de bu usûllere uyulmadan vusûl olmaz, hatta mürid fayda yerine zarar görebilir. Bu yüzden Nakşendiyye'nin bazı kaynaklarında bu âdâba temas edilmiştir. Günümüze kadar muhafaza edilen ve Nakşiliğin hemen hemen bütün kollarında geçerli olan bu âdâb özetle şöyledir:

1. Mürid, mürişidinin sohbetine varmadan gusletmeli veya en azından abdest alıp, iki rekât namaz kılmalıdır.
2. Birkaç fakire sadaka vermeli, tövbe ve istiğfarda bulunmalıdır.
3. Kalbini sohbet havasına uymuyan herşeyden arındırmalıdır.
4. Huzura girmek için şeyhinden izin almalı, izin verildiği takdirde edep ve terbiye ile mürişidin huzurunda durmalıdır.
5. Mürişid herhangi bir şeyle meşgul değilse mürid doğruca elini öpmeli ve geri geri çıkarak meclisin en arkasına geçip ayakta durmalıdır. Mürişid, oturmasını emrederse gösterdiği yere oturmalı, yoksa bulunduğu yerde ellerini göğsünde bağlayarak selam durumunda sessizce beklemeli ve mürişidin izni olmadıkça mecliste bulunduğu sürece konuşmamalıdır.
6. Mürişidin yüzüne bakmamalı, kalbini ve kalıbını meşgul etmeden sohbeti can kulağıyla dinlemelidir.
7. Mürişidin sözlerinden şeriata aykırı olduğunu düşündüğü şeyler duyarsa, bunu kendi anlayışsızlığına ve cehâletine verip susmalı, mürişidinin her sözünü hak ve gerçek olarak kabul edip, onun Hak Teâlâ'nın sevdiği bir kulu olduğuna inanmalıdır.

⁸¹⁴ Hücvârî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 584; Abdülkâhir Sühreverdî, *Kitâbü Âdâbi'l-Mürîdîn*, s. 26; Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 419; Gümüşhanevî, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ*, s. 53; Nâbülsî, *Miftâhu'l-Maiyye fi Düstûri't-Tarikati'n-Nakşendiyye*, s. 42; Safî, *Reşahât*, s. 516.

8. Mürşidinden gördüğü veya duyduğu şeylerden rahatsız olacak bir durum meydana gelirse, kimsenin bulunmadığı bir zamanda münasip bir dil ile sıkıntısını mürşidine arz etmesinde bir beis yoktur.
9. Sohbet bittikten sonra mecliste fazla oturmamalı, ayrılmak için mürşidinden izin almalıdır. İzin verilirse, mürşidin elini öpmeli, huzurundan geri geri çıkmalı ve halvette iki rekât şükür namazı kılarak mürşidine dua etmelidir.⁸¹⁵
10. Mürid, kendisine emredilene yapmalı, şeyhinden gördüğü her şeyi yapmaya kalkışmamalı ve kendi nefisini bütün mahlûkattan hakir görmelidir.
11. Mürşidin elinde gassâlin elindeki meyyit gibi olmalıdır. Ayrıca bilmeli ve inanmalı ki “şeyhin hatası, müridin doğrusundan hayırlıdır.”⁸¹⁶ Ancak mürşidin masum olduğuna inanmak şart değildir.⁸¹⁷
12. Mürid, canına mal olsa bile şeyhinin sırrını ifşa etmemeli, kendisi ile bir hususta istişare ettiğinde şeyhinin daha iyi bildiğini düşünerek meseleyi ona irca etmelidir.
13. Şeyhinin ölümünden sonra ya da hayatta iken boşamış olduğu haremiyle evlenmemeli, şeyhinin ailesine, yakınlarına ve müridlerine hizmette kusur etmemelidir.
14. Şeyhinin kendisine verdiği bir şeyi -karşılığında ne verilirse verilsin- satmamalı ya da bir başkasına vermemelidir.⁸¹⁸

⁸¹⁵ Kadri, *Risâle-i Behâiyye*, ss. 63-64; Şa'rânî, *Envâru'l-Kudsiyye*, ss. 53-56.

⁸¹⁶ Muhammed el-Hânî, *Âdâb*, s. 140. Bu söz her ne kadar tartışmaya açık olsa da aslında teslimiyetin önemine işaret eder. Nitekim Nakşbendiyye-Hazneviyye tasavvuf geleneğinde, sâlikin uyması gereken birtakım âdâb-erkân ile birlikte asıl önemli olan emre imtisaldir. Dolayısıyla mürid, kendisine tevdi edilen vazifeyi yerine getirirken, ondan hâsıl olacak fayda ya da zarardan ziyade, emre imtisal etmeye odaklanmalı ve amelinin neticesi ne olursa olsun kendisi için hayırlı olanın şeyhinin emrine imtisal olduğunu bilmelidir. Hazneviyye'de müridin bu anlayış, inanç ve teslimiyetle yaptığı her amel, -sonuç ne olursa olsun- kendisi için mahza fayda sayılır. Zira tarikatta müride ulaşacak her türlü feyiz ve nisbet şeyhinin kanalıdır. Kaldı ki mürid, zarar ya da yanlış gibi görünen birçok şeyin gerçekte hayır mı şer mi olduğunu bilemez. Bu yüzden kendisi emre imtisal etmekle aslında (şeyhinden) faydayı bir nevi garantilemiş olmaktadır.

⁸¹⁷ Gümüşhanevî, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ*, s. 58.

⁸¹⁸ Erbilî, *Tenvîru'l-Kulûb*, ss. 504-505; Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, ss. 142-143.

15. Mürid, kendisine ulaşacak her türlü feyz ve nisbetin ancak şeyhinin kanalıyla olacağını bilmelidir.⁸¹⁹
16. Fikhî bir mezhebi taklît eden bir mukallidin tabi olduğu mezhebin imamına uyup amel etmesi gibi, mürid, âdâb hususunda şeyhini ve onun izini takip eden halifeleri taklît etmelidir. Bu hususta kitaplarda edep-âdâb aramamalıdır.⁸²⁰
17. Mürid, tarikatın edeplerinden birini çiğner ya da hata ve günah işlerse üç gün içinde şeyhine gidip durumu arz etmelidir.⁸²¹
18. Mürid, şeyhinin celallendiğini gördüğünde ondan uzak durmalıdır.⁸²²
19. Şeyhinin sevdiklerini ve sevenlerini sevmeli, sevmediklerinden uzak durmalıdır. Ayrıca şeyhinin sözlerini ulu orta her yerde ve herkesin anlamayacağı ortamlarda nakletmekten kaçınmalıdır. (Zira bu durum, insanların itiraz etmelerine ve nihâyetinde zarar görmelerine sebep olabilir. Bu da tarikatın genel amacına ters düşmektedir).

Hazneviyye’de mürid-mürşid ilişkisi, yukarıda saydığımız maddelerle birlikte muhabbet, ihlâs ve teslimiyet olarak özetlenebilir.⁸²³ Zira Ahmed el-Haznevî şöyle demektedir: “İskender Zülkarneyn’e ‘niçin hocana babandan daha çok hürmet ediyorsun’ diye sorulduğunda, ‘babam beni gökten indirdi, üstadım ise beni yerden göklere yükseltiyor’ demiştir.”⁸²⁴ Bu yüzden Hazneviyye’de şeyhine sadık olan mürid, şeyhe, tarikatın âdâblarına bağlı olmayan nesebî (soydan gelen) evlattan daha yakın kabul edilir. Muhammed el-Haznevî’nin, bu hususa dikkat çekerek “asıl ma’rifet, kaynağa yakın olmakta değil, kaynaktan içebilmektir” dediği nakledilmektedir.⁸²⁵

Öte yandan Hazneviyye’de müridlerin, şeyhin münkirlerinden uzak durmaları özellikle tavsiye edilmektedir. Hatta mürid için böyle kimselerin sohbeti, kâfirlerle

⁸¹⁹ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 124.

⁸²⁰ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 211; Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 361 (64. Mektup).

⁸²¹ Tâhî, *İşâretler*, s. 77.

⁸²² Tâhî, *İşâretler*, s. 90; Alâeddîn el-Haznevî, *Tuhfetü'l-Alâiyye*, s. 118.

⁸²³ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 8a; Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 258.

⁸²⁴ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 309 (30. Mektup). Ayrıca bkz: Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 54.

⁸²⁵ Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtün min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn*, vr. 26a; Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lüü'l-Ferîd*, s. 165.

sohbet etmekten daha tehlikeli addedilmektedir.⁸²⁶ Nitekim Sıbgatullah Arvâsî'nin “münkirlerden adeta aslandan kaçır gibi kaçınız. Çünkü münkirin bir lokmasını yemek, kalbin 40 gün manevî gıdasına mâni olur” dediği nakledilmektedir.⁸²⁷ Bu yüzden tarikata giren sâlikin yapması gereken ilk şey, dostu ya da kardeşi bile olsa şeyhinin münkirlerinden irtibatını kesmesidir.⁸²⁸ Ubeydullah Ahrar, bu manada “ağyâr ile sohbet, nisbetin kaybolmasına sebeptir” demiştir.⁸²⁹ Abdurrahman Tâhî'ye göre inkâr, ya cehâletten ya da ilimden olur. Cehâletten kaynaklanan inkârın zararı daha azdır. Münkirliğin en zararlısı ise hasetten kaynaklanan inkârdır. Ayrıca Tâhî, Hallac'ın ölüm fermanını imzalayan 40 âlimden 39'unun, tevil etmeyip Hallac'ın ölümüne sebep oldukları için zarar gördüklerini, birinin ilmi ise tevil edecek seviyede olmadığından zarar görmediğini ifade eder.⁸³⁰ Ona göre bir insan bazı şeyhleri inkâr edip bazılarını kabul etse, fakat inkâr ettiği şeyhlerin arasında kutb u azam olsa, kabul ettiği diğer şeyhlerden de nisbet alamaz. Bu yüzden sâlik, şeyhlerin anlaşılmayan sözlerini mücmel ve müteşâbih olarak addetmeli ve hiçbirini inkâr etmemelidir.⁸³¹

İzzeddîn el-Haznevî'nin bu hususta şöyle dediği nakledilmektedir: “Şeyhin münkirleriyle oturup kalkan bir mürid gördüğünüzde onu önce işâretle uyarın. Şayet anlamazsa serahaten söyleyin. Buna rağmen hâlâ devam ederse ondan uzak durun. Zira Nakşbendî şeyhlerinden birisi bir kimseden yüz çevirirse bütün silsile ondan yüz çevirir.”⁸³² Çünkü fer'in inkârı aslın inkârını gerektirir.⁸³³

Bu başlık altında zikredilmesi gereken bir başka husus, bir müridin birden fazla şeyh edinmesi, başka şeyhlerin ve tarikatların sohbetinde bulunması ya da şeyh

⁸²⁶ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 77; Alâeddîn el-Haznevî, *Tuhfetü'l-Alâiyye*, s. 119; Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 157.

⁸²⁷ Münkir, arapça bir kelime olup, inkâr eden, kabul etmeyen demektir. Tasavvufta, özellikle de Nakşbendîlikte, tarikat şeyhini kabul etmeyen ya da aleyhinde konuşan kimseler için kullanılan bir kavramdır. Nakşilerin münkire karşı bu sert tutumu, müridin ondan olumsuz etkenlenme endişesinden kaynaklanmaktadır. Zira Nakşbendiyye'de bilhassa Halidiyye-Hazneviyye'de müridin üstadından istifade edebilmesinin ön şartı muhabbetir. Müridin, şeyhi aleyhinde işittiği konuşmalar muhabbetini olumsuz yönde etkileyebileceğinden ve dolayısıyla istifade etmesine mâni olabileceğinden, bunun önüne geçmek için böyle bir tutum takınılmıştır.

⁸²⁸ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 113-115. Ayrıca bkz: İmâm-ı Rabbânî, *Rabbânî İlhamlar*, s. 24; Tâhî, *İşâretler*, s. 69.

⁸²⁹ Bâkinî, *Tabakât*, s. 226.

⁸³⁰ Tâhî, *İşâretler*, s. 71.

⁸³¹ Tâhî, *İşâretler*, s. 75.

⁸³² Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 104.

⁸³³ Tâhî, *İşâretler*, s. 154.

değiştirmesi meselesidir. İzzeddîn el-Haznevî bu hususta şöyle demektedir: “Sâlik, kâmil bir mürşide intisap ettiğinde niyetini tasfiye edip tamamen ona bağlanmalıdır. Zira bir şeyhin yanında sübut etmeyip, şeyhler arasında mekik dokuyan kimseler hüsrandır.”⁸³⁴ Ahmed el-Haznevî de Hâlid-i Bağdâdî, Ubeydullah Ahrâr ve İmâm-ı Rabbânî'nin sözlerinden nakilde bulunarak şöyle demektedir: “Bir mürid kendi şeyhinden başka bir şeyhin yanında irşat olunacağını anladığında, birinci şeyhini inkâr etmemek kaydıyla başka şeyhe gitmesi caizdir.”⁸³⁵ Hatta ona göre bir mürşid, müridlerinden birisinin kendisi ile olan ahdi bozup başka şeyhe gittiğini duyduğunda sevinmelidir. Çünkü bu, onun yükünü hafifletmesi anlamına gelmektedir. Aksi halde (yani bu duruma üzülürse), riyâseti ve halk nezdinde şöhreti seviyor demektir.⁸³⁶

Hazneviyye şeyhlerinin bu husustaki yaklaşımları, Müceddidîlik öncesi Nakşendîyye şeyhlerinin görüşleriyle paralellik göstermektedir.⁸³⁷ Nitekim Ubeydullah Ahrâr, sâdik müridin kendi şeyhinden daha üstün bir şeyh bulduğunda eskisinden ayrılıp yenisine bağlanabileceğini ifade etmektedir.⁸³⁸

2.2.7. Tekke ve Medreseler

Tekke/tekye kelimesinin kökeni, Arapça “oturmak, yaslanmak” manasına gelen “v-k-e” ya da Farsça “post” anlamındaki “tekke” kelimesi olduğu ileri sürülse de bu kelimenin aslı hakkında kesin bilgi yoktur. Zira ilk dönem Arapça kamuslarda bu kelimeye yer verilmezken, son dönemlerde kaleme alınmış olan bazı sözlüklerde herhangi bir açıklama yapılmadan “tekye = sûfilerin ribâtı (Türkçe)” diye kaydedilmiştir.⁸³⁹ Farsça kaynaklarda ise bu kelimeye rastlanmamakta, bunun yerine

⁸³⁴ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, s. 166.

⁸³⁵ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 277 (7. Mektup).

⁸³⁶ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 331 (40. Mektup).

⁸³⁷ Abdülvahhâb Şa'rânî *Envâru'l-kudsiyye* isimli eserinde, sülûk için bir şeyhe bağlanan kimsenin kendi şeyhinden başka şeyhe iltifat etmesinin caiz olmadığını söyler. Ona göre “Nasıl ki kâinata iki ilah, mükellef için iki peygamber, kadın için iki koca caiz değilse, hâkeza bir müride iki şeyh caiz değildir.” İbn Arabî de “iki şeyh arasında kalan mürid iflah olmaz” demiştir. Bu konuda Hazneviyye şeyhleri de aynı görüştedir.

⁸³⁸ Bâkinî, *Tabakât*, s. 229; Safî, *Reşahât*, s. 478.

⁸³⁹ Bkz: İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü'ş-Şürûki'd-Devliyye, Mısır, 2004, s. 86.

“dergâh” ve “hankâh” kullanılmaktadır.⁸⁴⁰ Tasavvuf terimi olarak tekke, “sûfilerin oturup kalktıkları, seyr u sülûk yaptıkları ve ayinde buldukları özel yerin” adıdır.⁸⁴¹ Zâviye, dergâh, hankâh, ribât, pîrevi, sûfihâne ve asitâne gibi terimler de aynı manada kullanılmıştır.⁸⁴²

İlk tekkenin nerede, ne zaman ve kim tarafından kurulduğu hususunda farklı görüşler vardır. Abdurrahmân Câmî *Nefahât*'ında, ilk tekkenin Şam'ın (Filistin) Remle şehrinde inşa edildiğini nakletmektedir.⁸⁴³ İbn Teymiyye ise ilk tekkenin Hasan Basrî'nin talebelerinden Abdülvâhid b. Zeyd'in arkadaşları tarafından kurulduğunu söyler.⁸⁴⁴ İlk yatılı tekke örneğine ise öğrencileri ve müridlerine mücâhade yollarını öğretmek için evinin bodrumunda odalar yaptıran hanım sûfilerden Şebeke el-Basriyye'de rastlandığı nakledilir.⁸⁴⁵

Medrese ise sözlükte “silmek, okumak, öğrenmek ve ezberlemek” gibi manalara gelen “d-r-s” kökünden mekân ismi olup,⁸⁴⁶ Sâmi dillerinde de yakın manada kullanıldığı kaydedilmektedir.⁸⁴⁷ Medreselerin ilk örneğinin Velîd b. Abdülmelik'in hicrî 707 yılında Şam'da yaptırdığı tıp medresesi olduğu söylenebilir.⁸⁴⁸ gerek tekke gerek medrese her iki kurumun varlığı, Hz. Peygamber'in henüz sağlığında iken tesis ettiği müesseselere dayandığını söyleyebiliriz. Zira medreseler, Bedr gazvesinden sonra okuma yazma bilmeyen Müslümanlar için açılan mektebe,

⁸⁴⁰ Mustafa Kara, “Tekke”, *DİA*, İstanbul, 2011, c. XL, s. 368.

⁸⁴¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 646.

⁸⁴² Necmeddin Bardakçı, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015, s. 371.

⁸⁴³ Câmî'nin naklettiğine göre; “Bir Hristiyan emiri bir gün avlanmaya çıkmış, yolda, bu taifeden iki dervişin birbirleriyle buluştuklarını, kucaklaştıklarını, hemencecik oraya oturduklarını, yenecek neleri varsa ortaya koyup yediklerini ve sonra vedalaşıp ayrıldıklarını gördü. Onların bu tarzı ve ülfetleri Hristiyan emirin hoşuna gitti. Onlardan birini çağırarak ‘Kendisinden ayrıldığın kişi kim idi?’ diye sordu. Derviş, ‘bilmiyorum’ dedi. Emir, ‘görüşmenizin sebebi ne idi’, dedi. Derviş ‘hiçbir şey’, dedi. Emir, ‘o kişinin nereli olduğunu biliyor musun?’ dedi. Derviş ‘bilmem’, dedi. Emir, ‘o halde birbirinizle ülfet ve ünsiyet etmenizin sebebi nedir?’ dedi. Derviş ‘bizim yolumuz ve usûlümüz budur’, dedi. Emir, ‘toplanacağımız bir yeriniz var mı?’ diye sordu. Derviş ‘hayır’ dedi. Emir: ‘O halde ben sizin için bir yer yaptırırım, artık bundan böyle birbirinizle orada görüşürsünüz’, dedi. Sonra gidip Remle’de bir hankâh yaptırdı. (Bkz: Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 153).

⁸⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, c. 11, s. 7.

⁸⁴⁵ Sülemî, *Zikrû'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyât*, Meketebetü'l-Hancî, Kahire, 1993, s. 36.

⁸⁴⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, c. III, s. 927; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. II, ss. 1359-1360.

⁸⁴⁷ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVIII, ss. 323-324.

⁸⁴⁸ Mehmed Bayraktar, *İslamda Bilim ve Teknoloji*, TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 7. Ayrıca bkz: Bozkurt, “Medrese”, s. 324.

tekkeler ise ashâb-ı suffe geleneğine dayanmaktadır.⁸⁴⁹ Ayrıca İslam medeniyetinin iki önemli ürünü olan tekke ve medreseler, birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Zira medreseler dinin ilmi yönünü temsil ederken tekkeler duygu yönünü güçlendirerek farklı bir boyut kazandırmıştır.⁸⁵⁰

Nakşebendiyye tarikatı, dinî kurallara bağlılık, âlimlere saygı, bidatlerden kaçınma ve azimetle amel gibi hususlarda gösterilen hassasiyet sayesinde birçok sapkın ekolün tesirinden korunmayı başarmıştır. Abdülhâlik Gucdüvânî'nin, talebesi Evliyâ Kebîr'e tavsiyede bulunurken, "fıkıh ve hadis ilmini öğren, cahil sûfilerden uzak dur" dediği nakledilmektedir.⁸⁵¹ Bu yüzden Nakşebendî-Müceddidî ve devamında Hâlidî-Haznevî tasavvuf geleneğinde ilim-irfân, tekke- medrese bir arada yürütülmüş ve bunun için azami gayret sarfedilmiştir. Hâlid-i Bağdâdî ile birlikte artarak devam eden bu anlayışın Hazneviyye'de de sürdüğünü söyleyebiliriz. Nitekim Ahmed el-Haznevî tarafından temeli atılan Haznevî ilim ve irfân medresesinin günümüze dek tekke ile iç içe devam ettirilmiş olması, Hazneviyye'de tekke-medrese birlikteliğine verilen önemin bir tezahürüdür.⁸⁵²

Bugün Suriye'nin Haseke iline yaklaşık 20 km. uzaklıkta Telirfân köyünde bulunan Hazneviyye merkezî tekkesi, camî, divân, fırın, mutfak, ambar, misafirhane ve şadırvan/abdesthaneden oluşmaktadır. Medrese (İrfân Haznevî Şer'î İlimler Enstitüsü) ile iç içe bulunan tekkenin hizmetleri, bazen hâdimler tarafından, bir kısmı da -gönüllülük esasına bağlı olarak- seyr u sülûk maksadıyla medresede okuyan öğrenciler tarafından derûhte edilmektedir. Ayrıca buranın yaklaşık 200-300 m. Uzağında bayanlara ait bir de kadınlar tekkesi bulunmaktadır. Her iki tekke, kadın ve erkek müridlerin giriş çıkışlarda karşılaşmayacakları ve birbirlerini görmeyecekleri şekilde tasarlanmıştır.

Tekke ve medresenin mimari yapısı büyük oranda bölgenin şartlarına ve mimarisine uygun olarak inşa edilmiştir. Bununla birlikte yapılarda kısmen de olsa Orta Asya ve Türk mimarisi sanatının izlerini de görmek mümkündür.

⁸⁴⁹ Bayraktar, "Medrese-Tekke ilişkisi ve Toplum Hayatına Etkisi", *Vakıf Haftası Dergisi*, 4, 1986, s. 191; Bozkurt, "Medrese", s. 324.

⁸⁵⁰ Bardakçı, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 369; Mustafa Kara, "Tekke", s. 369.

⁸⁵¹ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 354; Tosun, "Nakşebendiyye", s. 669.

⁸⁵² (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi'l-Aktâbi'l-Haznevîyyîn*, b.y., 2009, ss. 71-73; Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 69-71.

Tarikat şeyhi tekkede hazır bulunduğunda vakit namazlarını kendisi kıldırmakta, olmadığı zamanlarda ise medresede görevli âlimlerden birisi görevi ifa etmektedir. Tekkede genelde mercimek çorbası, bulgur çorbası/keçelok bazı zamanlarda da bulgur pilavı, sulu makarna ya da mevsime göre türlü yemeği pişirilmektedir. Belli aralıklarla ve özel gün ve gecelerde misafirlere etli yemekler de ikram edilmektedir. Mutfakta odun ateşiyle pişirilen yemekler, kazanlarla yemek yenecek yerlere taşınır ve karşılıklı oturmuş vaziyette bekleyen müridlere dörder kişiye bir tabak düşecek şekilde tevzi edilir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz bir diğer husus da şudur: Hazneviyye tekkesinde çalışan hâdim ve talebelerin -ekinlerin tarladan toplanmasından sofraya gelinceye kadar- yemeklerin hazırlanma sürecinin her aşamasında abdestli olmaları ve zikir ile meşgul olmaları zorunludur.⁸⁵³ Bu husus, hadimlerin başındaki çavuşlar tarafından özellikle takip edilmektedir. Zira Nakşbendiliğin genel anlayışında olduğu gibi Hazneviyye’de de yemeklerin hazırlanmasında emeği geçen kişilerin rûh halinin, yemeklere ve dolayısıyla yemeği yiyen müridlere sirayet edeceğine inanılmaktadır.⁸⁵⁴

Hazneviyye’nin, merkezî Telirfân tekkesi dışında Şam, Halep, Hama ve Humus gibi büyük şehirlerde birçok tekkesi mevcuttur. Yakın zamana kadar Suriye’nin hemen hemen bütün illerinde faaliyet yürüten bu tekkeler, Suriye’deki iç savaştan sonra birçoğu işlevsiz hale gelmiştir. Ayrıca tekkeler dışında ilçe ve köylerde irili ufaklı yüzlerce dergâh (sohbet evi) bulunmaktadır. Bu dergâhlarda genelde Hazneviyye medresesinden mezun olan hocalar görev yapmakta olup, (kadrolu olmayanların) bazılarının maaşları cemaat tarafından bazılarının ise tarikat şeyhi tarafından karşılanmaktadır.

Hazneviyye tekke ve medreselerinin Türkiye’deki durumu Suriye’deki ile benzerlik göstermektedir. Özellikle Güneydoğu’da yoğun bir şekilde faaliyet yürüten tekke ve medreseler yöre halkı tarafından da desteklenip hüsn ü kabul gördüğünü

⁸⁵³ Hazneviyye tekkesinde yemeklerin hazırlanma ve dağıtılma aşamaları için bkz: [https://www.youtube.com/watch?v=nHQooZnPE9w](https://www.youtube.com/watch?v=nHQooZnPE9w;); <https://www.youtube.com/watch?v=Z3cAhuSWsEE>; <https://www.youtube.com/watch?v=KVehG52ljhE> (07.10.2020-11:35).

⁸⁵⁴ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 418.

söyleyebiliriz. Nitekim araştırma gezilerimizde şahit olduğumuz kadarıyla, il ve ilçeleriyle birlikte sadece Mardin’de 12 medresenin varlığını tespit etmiş bulunuyoruz. Ayrıca il ve ilçe merkezleri başta olmak üzere köy, kasaba ve beldelerde irili ufaklı birçok dergâh (sohbet evi) bulunmaktadır. Bu da Hazneviyye’nin bölgedeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. “Dergâh” olarak isimlendirilen bu evlerde günlük hatme-i hâcegân yanı sıra haftalık dinî-tasavvufî sohbetler icra edilmektedir. Ayrıca belli dönemlerde cemaatin yaşına ve eğitim durumuna göre Kur’an-ı Kerim eğitimi veya temel dini bilgiler için kurlar düzenlenmektedir. Dergâh/tekke ve medreselerin fiziki yapısı, çoğunlukla (doğunun) bölge mimarisine uygun olarak nahit/kireç taşından inşa edilmiştir.

Hazneviyye’nin Türkiye’deki merkezî tekkesi ise inşaatı halen devam eden Gaziantep tekkesidir. Şehitkâmil ilçesine bağlı Karpuzkaya köyü yakınlarına Yaklaşık 60.000 m²’lik bir alan üzerine inşa edilen tekke, cami, medrese, erkekler tekkesi ve kadınlar tekkesinden müteşekkil olup büyük bir külliye olarak planlanmıştır. Bunun dışında (Gaziantep tekkesi tamamlanıncaya kadar) geçici olarak şu an merkezî tekke konumunda olan Adana tekkesi yanı sıra Mersin, Antalya, İzmir, Bursa ve İstanbul gibi büyük şehirlerde faaliyetlerine devam eden tekke, medrese ve dergâhlar mevcuttur.

Hazneviyye medreselerinde klasik usûl İslâmî ilimler okutulmaktadır. Sekizinci sınıfı bitirmiş öğrencilerin kabul edildiği medreselerde talebeler yatılı olarak kalmakta, ayrıca devlet okullarına da açıköğretim programları üzerinden eğitimlerine devam etmektedirler. Böylece medrese eğitimini tamamlayan talebe, en az açık öğretim lisesi ya da ilahiyat önlisans programını da ikmal etmiş olmaktadır. Hazneviyye medreselerinde eğitim yaklaşık altı-yedi yıl sürmekte ve öğrencilerden herhangi bir ücret talep edilmemektedir.⁸⁵⁵

Hazneviyye medreselerinde Kur’ân-ı Kerîm eğitimiyle İslâmî ilimlere adım atan öğrenciler “fakka” ve “suhta” diye ikiye ayrılırlar. Kur’ân okuyanlara “suhta”, Arapça eğitime başlayanlara ise “fakka” denmektedir. Ders müfredatı, Arapça gramer (sarf, nahiv, belagat), mantık, kelâm, usûl, tefsir, hadis, fıkıh, ferâiz, siyer ve tasavvuf derslerinden oluşmaktadır. Medrese eğitimi, Arapça alet ilimleri ağırlıklı bir

⁸⁵⁵ (Heyet), *Yâd2010*, s. 35; (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi’l-Aktâbi’l-Haznevîyyîn*, s. 34.

müfredata sahiptir. Bu yüzden buradan mezun olan öğrenciler Arapça yönünden ileri bir seviyeye ulaştıkları halde, genel kültür ve güncel meseleler açısından geri kalabilmektedirler. Farklı zamanlarda ilim tahsilini tamamlamış talebeler, belli aralıklarla düzenlenen merasimle icâzetlerini alırlar. Ayrıca son dönemlerde Hazneviyeye'ye bağlı bazı medreselerde hafızlık programına da ağırlık verilmektedir.⁸⁵⁶

2.2.8. Tarikat Kıyafetleri

Başlangıçtan günümüze kadar her din ve düşüncede inançla ilgili manalar ve bazı soyut kavramlar sembollerle aktarılmıştır. İslam tasavvuf kültüründe de tarikat ehlinin kullandığı taç, hırka, teylasân ve seccâde gibi birçok sembolik eşya vardır. “Derviş çeyizi” olarak nitelendirilen bu eşyalar sıradan emtia olmayıp, tarikat mensupları tarafından derunî manalar yüklenen ve bereketine inanılan önemli unsurlardır.⁸⁵⁷ Biz de bu başlık altında Nakşbendiyye-Hazneviyye'nin şeyh ve müridlerinin kıyafetlerine ve diğer obje ve aksesuarlarına ışık tutmaya çalışacağız.

Nakşbendiyye'nin, melâmet anlayışını Ehl-i Sünnet anlayışıyla mezcederek yeni bir sentez ortaya koyan bir tarikat olduğuna daha önce temas edilmişti. Bu yüzden melâmet düşüncesinde olduğu gibi, Nakşilikte de sûfiler hallerini gizlemeyi, şöhretten kaçınmayı ve toplum içinde sıradan biri gibi görünmeyi tercih ederler. Ayrıca gösterişten kaçındıkları için kerâmetlerini gizler, zikir meclislerinde semâ ve raksa önem vermezler.⁸⁵⁸ Bahâeddîn Nakşbend'den kerâmet göstermesini istediklerinde, “bizim kerâmetimiz açıktır. Zira bunca günaha rağmen hâlâ ayakta durabiliyoruz” manasındaki sözleri, onun melâmet anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁵⁹ Öte yandan onlar fütüvvet ehli olduklarından⁸⁶⁰ dünya ehline karşı

⁸⁵⁶ Örneğin Konya'nın Selçuklu Müftülüğüne bağlı olarak faaliyet yürüten Haznevî İlim ve İrfân Yatılı Kur'an Kursu'nda, Adana Hal medresesinde, Bursa İkam'da vb. eğitim gören öğrencilere, Arapça ile birlikte Kur'an-ı Kerim'in de ezberletildiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

⁸⁵⁷ Muslu, “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 12, S. 36, 2008, s. 43; Güldane Gündüzöz, “Tasavvuf Kültüründe Hırka, Alem ve Seccâde”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 64, 2017, s. 79.

⁸⁵⁸ Tosun, “Nakşbendiyye”, s. 671.

⁸⁵⁹ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 406.

onurlu ve kendi el emeği ile çalışıp kazanmaya önem veren cömert insanlardırlar.⁸⁶¹ Binaenaleyh, Nakşbendîlerin farklı kıyafet uygulaması hususunda diğer tarikatlarla aynı görüşte olmadıkları söylenebilir.

Binâenaleyh, Nakşbendîliğin bir kolu olan Hazneviyye’de müridlerin özel bir kıyafeti yoktur. Şeyhler ise diğer Hâlidî şeyhleri gibi ilmiyye sınıfının kisvesini giymektedirler. Bununla birlikte şeyhlerin yaşadığı coğrafya ve bölgedeki hâkim kültürün, kısmen de olsa kıyafetlerinin belirlenmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak Hazneviyye şeyhleri, Suriye ulemâsının giydiği baştan aşağı tek parça entari, bunun üzerine boyun kısmından ayak topuklarına kadar tüm vücudu örtecek uzunlukta uzun kollu ve hâkim yaka cübbe giymektedirler. Bazen cübbe altına yelek de giyildiği vakidir. Hazneviyye şeyhlerinin tacı ise⁸⁶² beyaz renkte olup, dört terk, 40 dallı külâh/takke/başlık⁸⁶³ üzerine aşağıdan yukarıya doğru düzenli ve simetrik olarak genişleyecek biçimde destâr/imâme sarılmaktadır.⁸⁶⁴ Tacın taylasanı⁸⁶⁵ yaklaşık 30 cm. kadar bele doğru sarkıtılmaktadır. Hazneviyye’de taylasan sarkıtmak şeyhliğe delalet eder. Bu yüzden genelde tarikat pirindan başka kimse taylasan bırakmaz/sarkıtmaz. Ayrıca Haznevî şeyhlerinin, bazı zamanlar tacın üzerine giydikleri, bazen de omuzlarının üzerine bıraktıkları üçgen biçimindeki

⁸⁶⁰ Abdurrahman Tâhî’nin şöyle dediği nakledilir: “Sıddıkiyye’de halvete girmek yoktur. Halvette şöhrət, şöhrette ise afet vardır... Bu tarikata mensup olan kişiler, zenginlere karşı onurlu davranarak onlara muhtaç olmadıklarını göstermelidir.” (Tâhî, *İşâretler*, s. 87).

⁸⁶¹ Muhammed Mutâ’ el-Haznevî şöyle demektedir: “Allah’a şükür bizler de herkes gibi ticaret yaparak kazanıyoruz. Bu yüzden kimsenin parasına, malına ihtiyacımız yoktur. Kimseden para toplamıyoruz, verilse dahi kabul etmiyoruz.” (Bkz: Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, Adana Haznevî Cami Vaazi, (2015) 15:53. dakikadan İtibaren. <https://youtu.be/ELLlPZBwR6Q>) (20.10.2020-16:37).

⁸⁶² Tacın ilk defa kim tarafından ne zaman kullanılmaya başlandığı hakkında farklı rivâyetler vardır: Bir görüşe göre, Hz. Peygamber ve Ashâbı, sadece başlarına sarık saran müşriklerinden farklı olmak için “kalensüve” (başlık) üzerine sarık sarmışlardır. Tacın bir dervişlik simgesi olarak ilk kullanan ise, Cüneyd-i Bağdâdî ya da Ebü’l-Kâsım Gürgâni olduğu hakkında farklı rivâyetler mevcuttur. (Ayrıntı bilgi için bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, c. III, s. 371; Ceyhan, “Taç”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. XXXIX, ss. 363-364).

⁸⁶³ Terk, tarikat ehlinin giydikleri taç ve külâhların üzerinde yer alan dilim dilim alametlere verilen addır. (Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* c. III, 461; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 653).

⁸⁶⁴ Destar, başa giyilen takke, fes ve benzeri şeyler üzerine sarılan sarık manasma gelen farsça bir tabirdir. (Bkz: Güldane Gündüzöz, *Tasavvufta Tâc Sembolizmi*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017, s. 64; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 162; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, s. 431).

⁸⁶⁵ Taylasan, kavuk, fes ve taç gibi başlıklara sarılan sarığın sırta ya da omuzlara sarkan tarafına denir. (Bkz: Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* c. III, 426; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 636).

hırkaya da “desmal” denir.⁸⁶⁶ Hazneviyye şeyhleri Mekke ve Medine ziyaretlerinde taç giyinmezler. Bunun yerine daha basit ve taca göre daha mütevazı bir sarık sararlar.

Hazneviyye’de tarikat piri dışında ilmiye sınıfının kıyafetleri, bölgesel ve kültürel bazı farklılıklar göstermektedir. Şöyle ki; Suriye’li Hazneviyye mensubu hocalar entari, üzerine diz altına kadar uzanan ve “kaput” diye nitelendirilen cübbe ve başlarına taç giyerken; Hazneviyye mensubu Türk hocaların kıyafetleri, genelde paçaları geniş ve bol dikilmiş pantolon/yarım şarval, kaput ve başlarına sarık ya da takke giymektedirler. Müridlerin ise giydikleri ya da giymek zorunda oldukları özel bir kıyafet bulunmamaktadır. Ayrıca Haznevîlerde bazı tarikatlarda olduğu gibi saç uzatma uygulaması yoktur.⁸⁶⁷ Sakal konusunda ise Hâlidîlikte olduğu gibi tavizsizdirler.⁸⁶⁸

Yaptığımız araştırmalar ve ulaştığımız bazı örnekler neticesinde genel olarak Hazneviyye’de kıyafetlerin sembolizmden uzak, sade ve gösterişsiz olmasına dikkat edildiğini söyleyebiliriz.

2.2.9. Merasimler

Hazneviyye’de tarikata intisap esnasında özel bir merasim uygulanmamaktadır. Bunun dışında farklı münasebetlerle icra edilen icâzet ve merasimleri dörde ayırmak mümkündür. Bunlar: Hazneviyye medreselerinde eğitimini tamamlayan ilim talebelerinin icâzet töreni, seyr u sülûkünü tamamlamış sâlik ve âlimlerin taç giyme merâsimi, mübarek gün ve gecelerde gerçekleştirilen mevlid-i şerif programları ve vefat eden şeyhler için tertip edilen anma törenleridir.

Hazneviyye’de icâzet törenleri, diğer tarikatlara ve Hâlidîliğin diğer kollarına nisbetle daha sadedir. Şöyle ki; icâzet töreninin yapılacağı mekâna bölgenin tanınmış

⁸⁶⁶ Desmal, kürtçe bir kelime olup “mendil” manasına gelmektedir. (Bkz: <http://www.ferhang.kurtcebilgi.com>) (22.05.2020-18:05).

⁸⁶⁷ Bkz: Dilaver Güner, *Abdülkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 393.

⁸⁶⁸ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, s. 502.

âlimlerinden, Hazneviyye'ye mensup hocalardan, müderris ve müridlerden oluşan kalabalık bir cemaat davet edilir. Törene genelde şeyh adına vekillerinden biri katılır. Önceden belirlenmiş kişiler günün anlam ve önemi hakkında kısa birer konuşma yaparlar. Ardından şeyhin vekili şeyh adına konuşmasını yapar ve icâzet takdim faslına geçilir. İcâzet silsilesi okunur ve icâzet alacakların isimleri tek tek okunarak salâvât ve ilâhiler eşliğinde sahneye davet edilirler. Duruma göre misafirlere yemek, tatlı ve çay ikram edilerek tören sonlandırılır.⁸⁶⁹

Hazneviyye'de diğer tarikatların aksine bildiğimiz anlamda farklı uygulamalar içeren hilâfet merâsimi yok denecek kadar azdır. Bunun yerine Hazneviyye şeyhleri genelde, hilâfet verdiklerini halifelerine sözlü olarak bizzat iletmek sûretiyle ya da vefatından sonra öğrenebilecekleri şekilde vasiyetle belirlerler. Fakat zaman zaman hilâfet dışında seyr u sülûkünü tamamlayan veyahut tarikatta belli bir mesafe kateden hocalar için taç giyme töreni düzenlenmektedir. İcâzet merasimiyle benzerlik gösteren bu törene tarikat şeyhi bizzat katılır. Şeyh, konuşmalarını yaptıktan sonra mekânda hazır bulunan hocalar bir bir huzura gelerek şeyhin elinden taçlarını giyerler.⁸⁷⁰

Mübarek gün ve gecelerde tatbik edilen merasimler ise Türkiye'de uygulanan mevlit programlarıyla hemen hemen aynıdır. Şöyle ki; yatsı namazı cemaatle kılınır, Kur'ân-ı Kerîm tilâveti ile başlayan program şeyhin sohbetiyle devam eder. Ardından Arapça (ya da bölgeye göre Türkçe veya Kürtçe) İbn Hacer Mevlüdü okunur. Her fasıldan sonra ilahiler ya da salâvât getirilir. Böylece program şeker, tatlı ya da yemek ikramıyla son bulur.

Hazneviyye'de icra edilen en görkemli ve en kalabalık törenler şüphesiz ki vefat eden şeyhleri anma merasimleridir. Selef şeyhin vefatının her sene-i devriyesinde gerçekleştirilen programa onlarca farklı ülkeden 10 binlerce insan katılır. Program genelde (iç savaştan önce) Suriye'nin Haseke ili, Hazneviyye merkezî tekkesinin bulunduğu Telirfân köyünde açık alanda gerçekleştirilmekte idi. Türkiye'de ise genellikle kapalı spor salonları veya açık hava kültür merkezleri tercih edilmekte, bazen bölgesel olarak tekke ve dergâhlarda da icra edilmektedir. Yurtiçi

⁸⁶⁹ Bkz: https://www.youtube.com/watch?v=LrHfL_GhOgA (08.10.2020-12:10).

⁸⁷⁰ (Heyet), *ez-Zikrâ'r-Râbia Aşara*, b.y., y.y., 2006, ss. 80-83.

ve yurtdışından birçok âlim, akademisyen, bürokrat ve yöneticinin davet edildiği program Kur'ân-ı Kerîm tilâvetiyle başlamakta ve davetlilerin konuşmaları, ilahiler ve kasidelerden sonra programa ev sahipliği yapan şeyhin teşekkür konuşmasıyla sona ermektedir.

2.2.10. Semâ-Mûsikî

Sözlükte “işitmek, dinlemek, kulak vermek, işitilen hoş ses, şarkı-türkü” gibi manalara gelen “semâ”,⁸⁷¹ tasavvuf terminolojisinde, “Kur'ân tilaveti, dinî mûsikî, ilâhî ve kaside dinlemek” ya da “dinlenen ilahî ve kasidelerin verdiği coşku ve heyecanla vecde gelip sallanmak” demektir.⁸⁷² Musîkî (müzik) kelimesinin aslı ise latince olup, genelde “kulağa hoş gelen ses” şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁷³ Sûfîler, müzik anlayışlarının nefsânî olmaktan ziyade rûhânî olduğunu ifade etmek için “dinî müzik” yerine genelde “semâ” tabiri kullanmışlardır.⁸⁷⁴

İlk dönem sûfîlerden itibaren tartışılmalı gelen semâ hakkında lehte ve aleyhte birçok söz söylenmiştir.⁸⁷⁵ Zünnûn-i Mısırî semâ hakkında sorulduğunda: “Semâ, kalpleri Hakk'a sevkeden bir vâridir (manadır). Semâ, Hak ile dinleyen Hakk'a (hakikate) ulaşır, nefsânî arzularla dinleyen ise zındıklaşır” diye cevap vermiştir.⁸⁷⁶ Sûfîler semâ işitilenin ve işitenlerin mertebelerine göre kısımlara ayırırlar. Semâ hakkında yazılan ilk risâlenin müellifi Ebû Abdurrahman es-Sülemî semâ üç kısma ayırmaktadır. Bunlar: Avamın semâ, zâhidlerin semâ ve ma'arifet ehli kimselerin semâdır. Ona göre avamın semâ oyun ve eğlence kabilinden olduğundan tövbeyi

⁸⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 2096; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, c. IV, s. 3381.

⁸⁷² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 555; Ceyhan, “Semâ”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVI, s. 455; Bardakçı, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 251.

⁸⁷³ Mevlânâ'ya göre yanlışlıkla “alaturka” ya da “şark musikisi” denen müziğin aslı İran yahut Arap olmaktan ziyade Yunan asıllıdır. (Bkz: Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi*, trc. Veled Çelebî (İzbudak), b.y., y.y., ts., c. IV, s. 33; Nuri Özcan, Yalçın Çetinkaya, “Mûsikî”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXI, s. 257).

⁸⁷⁴ Cenk Güray, “Semâ'dan Semâ'ya Bir Sonsuz Devir”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy: 56, 2010, s. 134.

⁸⁷⁵ Bkz: Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî eş-Şeybânî (İbn Kayserânî), *Kitâbü's-Semâ'*, Vezâretü'l-Evkâf, Kahire, ts., s. 37-95; Muhammed b. Ebî Bekir Şemseddin er-Râzî, *Hadâiku'l-Hakâik*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 2001, s. 237.

⁸⁷⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 340; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 652.

gerektirir. Zâhidlerin semâi, nefsi kirlerinden arındırır. Ma'rifet ehlinin semâi ise rûhların rahatlamasına vesile olur.⁸⁷⁷ Şiblî'ye göre semâda aslolan manadır. Bu yüzden semân zâhırı fitne, bâtını (mana boyutu) ise ibrettir. Dolayısıyla işaretten anlayan (her şeyi Haktan bilenler) için semâ helal, bu makamda olmayanlar için ise semâ fitne ve belalara girişmek demektir.⁸⁷⁸ Gerek sûflerin gerekse fukahânın semâ hakkındaki görüşlerini toplayan Gazâlî, meseleye maslahat odaklı yaklaşarak orta yolu bulmaya çalışır. Ona göre semâ, behimî arzuları uyandırıyorsa haram, bedîî duyguları harekete geçiriyorsa helaldir.⁸⁷⁹ Ancak semâ ile ilgili tartışmalar Gazâlî'nin bu fetvası ile de sona ermemiş, sûflerin semâa düşkünlükleri arttıkça ulemanın (fakîhler) da aleyhteki fetvaları devam etmiştir.⁸⁸⁰

Nakşbendiyye'de önceleri cehrî zikir gibi semâ da kabul edilmemiş, ancak sonraları semâi benimseyip uygulayan bazı Nakşî kolları ortaya çıkmıştır. Binânaleyh, Müceddidiyye öncesi Nakşî şeyhlerini: "Semâi kabul etmeyenler, kabul edip uygulayanlar ve orta yolu tutanlar" şeklinde üç gruba ayırmak mümkündür.⁸⁸¹ Nitekim Gucdüvânî'nin şeyhi Yûsuf Hemedânî semâi "Hakk'a doğru yapılan sefer" olarak tanımlarken,⁸⁸² Gucdüvânî, talebelerine: "Çok semâ etme! Zira fazla semâ, nifaka sebep olur ve kalbi öldürür. Semâ ashâbına karşı gelme! Çünkü semâ yapanlar çoktur" sözleriyle semâi benimsemediğini fakat karşı da olmadığını ifade etmiştir.⁸⁸³

⁸⁷⁷ Sülemî, *Kitâbü's-Semâ*, yy., ts., s. 1.

⁸⁷⁸ Ebû Sehl Su'lûkî'ye semâ hakkında sorulmuş, o da "Hakikat ehline müstehab, ilim ehline mübah, fasik ve facirlere (günahkârlara) mekrûhtur" şeklinde cevap vermiştir. (Ayrıca bkz: Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 459; Tûsî, *el-Lüma*, s. 342).

⁸⁷⁹ Konuyu delilleriyle birlikte uzun uzadıya tartışan Gâzâlî'ye göre semâa mutlak olarak haram veya helal demek mümkün değildir. Zira aslında helal olan alışverişin cuma saatinde haram olması gibi, mûsikî de aslında mubahtır. Onun haram olması harici arızalar sebebiyledir. (Arıntılı bilgi için bkz: Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, ss. 675-703).

⁸⁸⁰ Dilaver Güre, "Osmanlılar'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risâlesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 26, 2010/2, ss. 4-5.

⁸⁸¹ Bahâeddîn Nakşbend'in şeyhi Emîr Külâl'in semâa karşı olduğu söylenir. Nitekim onun, "semâ meclisinde oturmaları ve semâ ehli kimseler ile birlikte olmamaları hususunda müridlerini uyardığı" nakledilmektedir. Ona göre semâ ehli kimseler hal ehli kimselerdir ki semâ esnasında bıçakla kesilecek olsalar bunun farkına varmazlar. Buna karşın Alâeddîn Attâr'ın müridi Seyyid Şerif Cürçânî'nin mûsikîyle yakından ilgilendiği, hatta Urmevî'nin mûsikîye dair *Kitâbü'l-Edvâr* adlı eserine bir de şerh yazdığı nakledilir. Abdırrahman Câmî'nin de bir ziyafetten sonra çalgıcılarla bir fasıl geçmelerini söylediği bilgisi vardır. (Bkz: *Tosun, Bahâeddîn Nakşbend*, ss. 326-327).

⁸⁸² Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidilik*, s. 280.

⁸⁸³ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 354.

Bahâeddîn Nakşbend de “biz bu işi yapmayız, fakat yapanları da inkâr etmeyiz” diyerek şeyhi Gucdüvânî’ye benzer bir tutum sergilemiştir.⁸⁸⁴

İmâm-ı Rabbânî’nin semâ konusunda muhatabın durumuna göre farklı tutumlar sergilediğini söyleyebiliriz. Nitekim bir mektubunda “bir sıfattan başka sığfata, bir hâlden başka bir hâle geçen telvîn ehli kimseler için semâ ve vecd faydalıdır”⁸⁸⁵ derken, başka bir yerde ise konuyu uzun uzadıya fikhî açıdan değerlendirdikten sonra, “semâ ve raks hakikatte oyun ve eğlenceye dâhildir... Bu duruma ne şariat ehli ne de tarikat ehli razıdır” sözleriyle fakihlerle aynı çizgide olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸⁶

Hâlidî Bağdâdî sonrası bilhassa Nehrî ve Nurşîn dergâhı meşâyihinin sohbet meclislerinde kaside, ilâhî ve beyitler okunmasına izin verildiği bilinmektedir. Nitekim Abdurrahman Tâhî, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin “tarikatta kaside ve ilâhî dinlemenin bir sakıncası olmadığını, aksine semâdan tamamen vazgeçmenin doğru olmayacağını” nakleder. Kendilerinin de şeyhi Gavs-ı Hizânî zamanında teveccühten önce şevki arttıran kasideler dinlediklerini ifade eden Tâhî, şeyhinin buna karşı çıkmadığını bu yüzden kendisinin de bazı arkadaşlarına teveccühten önce beyitler okumasını tavsiye ettiğini söyler.⁸⁸⁷

Ahmed el-Haznevî de Nakşbendî tarikatının özelliklerinden bahsettiği bir mektubunda tarikatta semâ ve raksın olmadığını açıkça ifade etmektedir.⁸⁸⁸ Ancak burada şunu da ifade etmek isteriz: Haznevîlerin karşı çıktıkları semâ, enstrüman ve müzik aletleri eşliğinde olan semâ türüdür. Nitekim Haznevî şeyhlerinin bizzat kendilerinin beyitler/kaside okudukları ve meclislerinde sohbet öncesi semâa izin verdikleri bilinmektedir.⁸⁸⁹ Ayrıca Ahmed el-Haznevî, bir başka yerde semân fazlasının nifaka sebebiyet vereceğine dikkat çekmiş ve ölçüyü kaçırmama kaydıyla kaside ve ilahilerin faydalı olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁹⁰ Bununla birlikte Alâeddîn el-Haznevî’nin Hz. Peygamber hakkındaki meşhur kasidesi, İzzeddîn el-Haznevî’nin

⁸⁸⁴ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 532; Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 441.

⁸⁸⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 415 (285. Mektup).

⁸⁸⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 382 (266. Mektup).

⁸⁸⁷ Tâhî, *İşâretler*, s. 100.

⁸⁸⁸ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, 278 (7. Mektup).

⁸⁸⁹ Bkz örnek: Alâeddîn el-Haznevî’nin *Em Zelîlîn* kasidesi: Ek-6.

⁸⁹⁰ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr.19a.

huzurunda kaside okunduğunda göşyaşlarına hâkim olamadığına dair rivâyetler,⁸⁹¹ Muhammed el-Haznevî ve Muhammed Mutâ' el-Haznevî'nin gerek sohbet meclislerinde gerekse tarikat/biat verdikleri mekânlarda huzurlarında kaside okunmasına müsaade etmeleri... tarikatın semâa bakışını açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁹²

⁸⁹¹ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, s. 46.

⁸⁹² Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=2http> (10.10.2020-17:41).

2.3. ÂDÂB-I TARİKAT

Tasavvufta bir mürşide intisap eden müridin uyması gereken bazı esaslar ve tasavvufî kurallar vardır. Zamana, mekâna, mürşidin meşrebine, müridin haline ve istidadına göre değişiklik arz eden bu esaslara uymak tasavvufta büyük önem taşır. Bu kurallara uymayan müridin, manevî eğitimde başarısız sayılacağından hedefe ulaşması mümkün görülmemiştir. Bu yüzden “usûlü olmayanın vusûlü olmaz” denmiştir. Nakşbendiyye’de, temellerini Abdülhâlik Gucdüvânî’nin attığı ve büyük oranda Bahâeddîn Nakşbend tarafından geliştirilen bu usûller, tarikatın olmazsa olmaz unsurları olup, müridin kimliği mesabesinde. Bu yüzden Nakşîlikte âdâb-ı tarikat çoğunlukla aslı gibi muhafaza edilmiş ve (Nakşbendiyye’nin bazı kolları dışında) ekseriyetle değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir.

“Tarikat ritüelleri”, “müridlerin vazifeleri” veya “âdâb-ı tarikat” gibi isimlerle ifade edilen bu usûllerin bazıları açıkça, bazıları da mana ve muhteva bakımından Kur’ân-ı Kerîm’e ve Hz. Peygamber’in sünnetine dayandırılmaktadır. Hazneviyye’de âdâb-ı tarikat; hatme-i hâcegân, râbîta, vird/zikir, teheccüd namazı, Kur’ân tilâveti, teveccüh-ü mürşid ve nefy-isbât zikridir. Biz de bu bölümde, bu usullerin Hazneviyye’de nasıl ele alındığını inceleyeceğiz.

2.3.1. Hatm-i Hâcegân

Hemen hemen her tarikatta sesli veya sessiz, ferdî ya da toplu şekilde icra edilen zikir ve dua uygulamaları vardır. Nakşbendiyye tarikatında (genellikle) toplu olarak icra edilen zikre “hatm-i hâcegân” denir.⁸⁹³ Hatm-i hâcegân “hocalar hatmi” demektir. Tamamlamada yer alan “hatm” ifadesi Arapçada “bir işi sonlandırmak, nihâyete erdirmek, muhafaza etmek, engellemek ve mühürlemek” gibi manalara

⁸⁹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 256; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 320; Özköse, “Nakşbeniyye Tarikatı’nın Temel İlkeleri”, *Keşkül*, S. 20, 2011, s. 11.

gelmektedir.⁸⁹⁴ İstilahî bir kavram olarak bu ayine “hatm/ hatme” denmesi hakkında kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan bazıları şöyledir:

- 1- Sıkıntılı durumlarda kolaylık sağlayacağı, bir faydanın celbi, bela ve musibetlerin defî veya olması istenen bir işin bu zikir ve dua sayesinde “hatm-olacağı” yani hallolacağına inanıldığı için bu ad verilmiştir.⁸⁹⁵
- 2- Hâcegân şeyhleri, sohbet meclisinden ayrılmak istediklerinde meclisi bu zikirle sona erdirdikleri için “sohbeti bitirmek” manasında “hatm-i hâcegân” denmiştir.⁸⁹⁶
- 3- Fâtiha sûresi Kur’ân-ı Kerîm’in tümünü kapsadığı kabul edilmektedir. Hatm-i hâcegân da Fâtiha sûresiyle başlayıp Fâtiha ile bitmektedir. Dolayısıyla bu zikre katılanlar Kur’ân-ı Kerîm’i hatmetmiş gibi telakki edildiğinden “hatm-i hâcegân” denmiştir.⁸⁹⁷
- 4- Bu zikirde 1001 İhlâs sûresi okunmaktadır. Bu da (hükmen) Kur’ân-ı Kerîm’i 333 defa “hatm-etmeye” tekabül etmektedir. Dolayısıyla bu hatimleri ima etmek için icra edilen bu zikir “hatm-i hâcegân” adını almıştır.⁸⁹⁸

Terkipteki “Hâcegân” ifadesi, bu zikrin (hatme) Abdülhâlik Gucdüvânî’den itibaren uygulanmakta olduğuna işaret etmektedir.⁸⁹⁹ Nitekim bazı kaynaklarda Gucdüvânî’nin hatm-i hâcegânı Hz. Hızır’dan öğrendiği ve bunu adet edinip çoğu zaman uyguladığı için kendisine nisbet edildiği kaydedilmektedir.⁹⁰⁰ Bununla birlikte Gucdüvânî’den önce Câfer-i Sâdik, Bâyezid-i Bistâmî, Ebü’l-Hasan Harakânî ve Yûsuf Hemedânî tarafından uygulandığına dair görüşler de mevcuttur.⁹⁰¹ Hatta bazı

⁸⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. II, s. 1101.

⁸⁹⁵ Erbilî, *Tenvîru’l-Kulûb*, s. 497; Akbulut, *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminden Tasavvuf*, s. 350; Kadri, *Risâle-i Bahâiyye*, s. 132; DERNİKA, *et-Tarîkatü’n-Nakşbendîyyetü ve A’lâmuhâ*, s. 38.

⁸⁹⁶ Abdülmecîd Hânî, *es-Saadetü’l-Ebediyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 17.

⁸⁹⁷ (Heyet), *Silsile-i Hâcegân*, Arifan, İstanbul, 2015, s. 167; Öngören, “Hatm-i Hâcegân”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 476.

⁸⁹⁸ Aslan, *Haznevî Bahçesi*, s. 60.

⁸⁹⁹ “Hâcegân” ifadesi, Farsça’da “hocalar” demektir. Ancak Nakşbendiyye’de “Hâcegân” kelimesi genellikle Abdülhâlik Gucdüvânî ve ona mensup olan şeyhler için kullanılmıştır.

⁹⁰⁰ Akbulut, *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminden Tasavvuf*, s. 350.

⁹⁰¹ Hasan b. Muhammed Hilmî el-Kuhhî, *Tenbîhü’s-Sâlikîn*, el-İdâretü’l-Diniyye, Dağıstan, ts., ss. 562-563; İbrahim Alanka, “Ebü’l-Hasan Harakânî” (*Seyr u Sülûk Risalesi* içinde), s. 98.

kaynaklarda hatm-i hâcegân zikrinin Hasan Basrî'den geldiğine dair nakiller de mevcuttur.⁹⁰²

Nakşebendilikte hatme-i hâcegânın tarihine baktığımızda, günlük evrad olmaktan ziyade bir ihtiyacın giderilmesi ya da bir musibetin defedilmesi için genellikle Cuma, Pazar ve Perşembe ya da pazartesi-Perşembe gibi özel günlerde tertip edilen bir zikir/dua olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle de Hâlid-i Bağdâdî ve sonrasında (muhtemelen bela ve musibetlerin arttığı ve dinî hassasiyetin azaldığı düşüncesiyle) bu zikir periyodik hale getirilmiş ve haftanın belli günlerinde tatbik edilen bir vird olarak uygulanmaya başlanmıştır.⁹⁰³ Nihâyetinde hangi düşünce ve amaçla uygulamaya konulmuş olursa olsun hatm-i hâcegânın hemen hemen bütün Nakşî-Hâlidî kollarının temel prensipleri arasında yer alması, tarikatın önemli bir rüknü olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim Hazret'in (Muhammed Diyâüddîn) katıldığı I. Dünya Harbi'nin en şiddetli zamanlarında bile cephede talebeleriyle birlikte hatm-i hâcegân zikrini icra etmesi bunun bir göstergesidir.⁹⁰⁴

Gerek Hâlidîlik öncesi gerekse Hâlidîlik sonrasında hatme-i hâcegânın icrası, usûl ve âdâbı ile ilgili detaylarda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Abdülhâlik Gucdüvânî'ye nisbet edilen hatme; 7 Fâtiha, 100 salavât, 79 İnşirâh sûresi, 1001 İhlâs sûresi, tekrar 7 Fâtiha ve 100 salavât şeklinde icra edilirken; Bahâeddîn Nakşebend'e nisbet edilen hatmede; 15 İstiğfar, râbita, 100 salavât, 500 “yâ hafıyye'l-eltâf edriknî bi lutfike'l-hafî”, tekrar 100 salavât ve aşr-ı şeriften oluşmaktadır. Bunların haricinde Bâkî Billâh, İmâm-ı Rabbânî, Muhammed Ma'sûm Sirhindî, Hâlid-i Bağdâdî ve Abdurrahman Tâhî'ye nisbet edilen ve birtakım farklılıklar içeren hatme şekilleri bulunmaktadır.⁹⁰⁵ Bütün bu farklılıklar hatm-i hâcegânın

⁹⁰² İsmail Hakkı Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr u Sülûk*, Gözde Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 161.

⁹⁰³ Erbilî, *el-Mevâhibü's-Sermediyye*, s. 297; Çakır, “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri”, *İhya UİAD*, c. V, S. 2, 2019, s. 490; Tosun, *Bahâeddîn Nakşebend*, s. 320.

⁹⁰⁴ Arif Gezer, “Hâlidî Kolundan Nurşinli Şeyh Muhammed Diyauddin'e Ait Mektubat'ın Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, (Ulusal Sempozyum), ed. Orhan Başaran, Berdan Matbaacılık, Bingöl, 2017, s. 432.

⁹⁰⁵ Erbilî, *Tenvîru'l-Kulûb*, s. 500; Abdülmecîd Hânî, *es-Saadetü'l-Ebediyye*, s. 14-18; Çakır, “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri”, s. 492; Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr u Sülûk*, s. 162.

uygulanmasında (en azından detaylarda) mürşidin içtihat edebildiğini göstermektedir.

Hazneviyye’de hatm-i hâcegân “hatme-i kebîr (büyük hatme)” ve “hatme-i saġîr (küçük hatme)” diye ikiye ayrılır. Abdülhâlik Gucdüvânî’ye nisbet edilen terkibe “hatme-i kebîr”, Bâkî Billâh’a nisbet edilen terkibe ise “hatme-i saġîr (küçük hatme)” adı verilmiştir. Abdülhâlik Gucdüvânî’ye nisbet edilen hatmenin (büyük hatme) içeriğine yukarıda temas edilmişti. Bâkî Billâh’a nisbet edilen hatmenin (küçük hatme) terkibi ise şu şekildedir: 25 istiğfar, 7 Fâtiha, 100 salavât, 500 “yâ Bâkî ente’l-Bâkî”, 7 Fâtiha, 100 salavât ve dua.⁹⁰⁶

Hazneviyye’de hatm-i hâcegânın (hatme-i kebîr) yapılabilmesi için hatmeye katılacak olan müridlerden en az 11’inin İnşirâh sûresini ezbere bilmesi gerekir. Cemaat ne kadar çok olursa olsun İnşirâh sûresini ezbere bilen 11 kişi bulunmazsa büyük hatme yapılamaz ve bu durumda Bâkî Billâh’a nisbet edilen “hatme-i saġîr (küçük hatme)” icra edilir.⁹⁰⁷ Ayrıca Hazneviyye’de hatm-i hâcegânın usûl ve âdâbının belirlenmesi ve uygulanmasında genelde Abdurrahman Tâhî’nin tarif ettiği şekil referans alınmaktadır.⁹⁰⁸ Binaenaleyh, Hazneviyye’de büyük hatmenin tarifi şöyledir:

Hatmeye katılacak müridân halka şeklinde, halkaya sığmayanlar ise halka içinde saf tutarak otururlar.⁹⁰⁹ Hatme için bir kap içerisinde 100 küçük, 10 adet de büyük taş bulundurulur.⁹¹⁰ Hatme imamı, yüzü ihvana bakacak şekilde kible tarafında, taş dağıtıcı ise imamın karşısında oturur. İmam, küçük taşlardan 21 tanesini eline alır. İmamın “estağfirullah” komutuyla birlikte gözler yumulur ve 25 defa istiğfar çekilerek kısa bir râbita yapılır. İnşirâh sûresini bilenler ellerini açıp beklerler. Taş dağıtıcı kapta bulunan 79 taşı eli açık kimselere (katılımcıların

⁹⁰⁶ (Heyet), *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, s. 24, 28; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, ss. 55-57.

⁹⁰⁷ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 7a.

⁹⁰⁸ Bkz: Tâhî, *İşârât*, s. 140; Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 7a; (Heyet), *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, s. 24, 28.

⁹⁰⁹ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 19a.

⁹¹⁰ Nakşbendiyye’de “vukuf-i kalbî” prensibi gereği sayılara riayet etmek şarttır. Bu yüzden hatme-i hâcegân’da dua ve zikir sayısının zaptı için taş kullanılmaktadır. Ayrıca Hazneviyye’de taş yerine tesbihle yapılması da caizdir. Fakat selefe mutabaat açısından taşlar daha evla görülmüştür. (Bkz: Sâhib, *Buğyetü’l-Vâcid* (dipnot), s. 237; Dernîka, *et-Tarikatü’n-Nakşbendiyyetü ve A’lâmuhâ*, s. 39; Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 276, 306 (7, 28. Mektup); *Suhab*, vr. 20a).

sayısına göre) eşit bir şekilde dağıtır. Kendisine taş yetişmeyenler gözleri kapalı bir şekilde bir şey okumadan râbîta halinde beklerler. İmam, “Fâtiha-i şerife” diye komut verince, taş dağıtıcı, imamın sağındaki 6 kişinin eline Fâtiha okumalarını bildirmek için büyük taş bırakır ve hemen geri toplar. Böylece imamla birlikte 7 Fâtiha okunmuş olur. Sonra “salavât-ı şerife” diye komut verir ve herkes elindeki taş sayısınca salavât getirir. Daha sonra imam “elem neşrah leke-i şerif” diye komut verir. Aynı şekilde eldeki taşlar adedince İnşirâh sûresi okunur. Onlar İnşirâh sûresini okurken imam elindeki 21 taşla salavât getirir. Daha sonra imam 21 taşı dağıtıcıya verir ve o da taşları İhlâs sûresini bilenlere dağıtır. Daha sonra imam “İhlâs-ı şerif” komutunu verir. Katılanlar, ellerindeki taşlar sayısınca İhlâs sûresini okurlar. Bu komut 10 defa tekrarlanır ve her seferinde eldeki taşlar adedince İhlâs okunur. Böylece halkanın tamamında (100x10) toplamda 1000 İhlâs okunmuş olur. Daha sonra imam, taş dağıtıcıya sol taraftan 7 kişiye Fâtiha okumaları için büyük taş vermesini işaret eder ve “Fâtiha-i şerife” komutuyla imamın solundaki 7 kişi Fâtiha okurlar. Bu arada imam 1 İhlâs daha okur ve böylece toplamda okunan İhlâs sayısı 1001 olur. Sonra “salavât-i şerife” komutunu verir ve herkes elindeki taşlar sayısınca salavât getirir. Taş dağıtıcı taşları toplamaya başlarken, imam hatme duasını okuyarak çekilen zikirleri, okunan sûre ve salavâtı Peygamber Efendimizden başlayarak silsile-i Nakşbend’e hediye eder.⁹¹¹ Katılanlar, ismi okunan her zâtın rûhaniyetinin manen orada hazır olacağını düşünerek edep ve huzur ile hatme duasını dinlerler. Dua bitince imam bir sûre (genelde Nebe’ ya da İnşirâh sûresi) okur ve böylece hatm-i hâcegân (büyük hatme) son bulur. Müridler tekrar kısa bir râbîta yapar ve 25 defa istiğfâr getirerek gözlerini açarlar.⁹¹²

Şayet mecliste İnşirâh sûresini ezbere bilen 11 kişi çıkmazsa küçük hatme yapılır. Hazneviyye’de küçük hatmenin büyük hatmeden farkı şöyledir:

Taş dağıtıcıya ihtiyaç olmayacağı için 100 taş katılımcılar arasında önceden eşit bir şekilde taksim edilir. Başta (imamın sağındaki altı kişi) ve sonda (imamın solundaki 7 kişi) Fâtiha okuyacak kimseler önceden belirlenir. Büyük hatmede

⁹¹¹ Hazneviyye’nin hatme-i hâcegân duası için bkz: Ek-18.

⁹¹² Sâhib, *Buğyetü’l-Vâcid*, ss. 237-238; (Heyet), *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, s. 24, 27; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, ss. 55-56; Muhammed Sıddık Hakîm, *Mürşitlerin Halleri*, yy., ts., s. 176.

olduğu gibi “istiğfâr”, “Fâtiha”, “salavât” komutu verilir. Daha sonra imam “Yâ Bâkî ente'l-Bâkî” komutu verir ve herkes elindeki taşlar sayısınca “Yâ Bâkî ente'l-Bâkî” okur. İmam, bu komutu 5 defa tekrar eder ve böylece toplamda 500 defa okunmuş olur. Daha sonra büyük hatmede olduğu gibi “Fâtiha”, “salavât” komutu verilir ve hatme duası okunarak kısa bir sûre ile hatme son bulur.⁹¹³ Gerek küçük hatmede gerekse büyük hatmede zikir ve dualar, Nakşbendiyye'nin usûlüne uygun olarak sessiz yapılır.

Bazı Nakşbendî-Hâlidî kollarında, icra edilen dua ve zikirlerin kabulüne tefâülen (hayra yorarak) hatme-i hâcegân'dan sonra tatlı, hurma, kuru üzüm veya helva gibi şeylerin yenmesi veyahut bal şerbeti içilmesi gibi gelenekler ortaya çıkmıştır.⁹¹⁴ Hazneviyye'de böyle bir gelenek olmasa da bazı zamanlar hatme-i hâcegân'dan sonra kaside eşliğinde sûflere çay ikram edilmektedir.

Hatme-i hâcegân'da okunan sûrelerin tayini, çekilen zikir ve duaların sayılarının hikmeti hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: Kur'ân-ı Kerîm Fâtiha ile başlar. Bu yüzden hatme-i hâcegân mutlaka Fâtiha'yla başlamalıdır. Fâtiha'nın başta ve sonda iki defa okunması, Hem Mekke hem de Medine'de iki kez indirilmiş olmasından, her seferinde 7 kere okunması, Fâtiha ayetlerinin 7 olması, insanın 7 mertebesine (letâif-i seb'a) işaret etmesi, 7 âzasına (uzv-i nihân) tesir etmesi ve cehennemın 7 kapısına set olması içindir. Fâtiha'dan sonra 100 salavât getirilmesinin hikmeti, hadislerde hayırlı işlere salavâtla başlamayı teşvik edilmesi, ism-i â'zam ile birlikte esmâ'ül-hüsnâ'nın 100 olması, cennetin yüz mertebesine ve iki salavât arasında yapılan duaların kabulüne işaret içindir. İnşirâh sûresinin 79 defa okunması ise îmân şubelerine işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in “*İman yetmiş küsür şubedir*”⁹¹⁵ hadisinde yer alan “küsür” ifadesi, birden dokuza kadar muhtemel bir sayı olduğundan, bütün ihtimalleri kapsayan 79 sayısı seçilmiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda Kur'ân-ı Kerîm'de bazı sûrelerin başında yer alan hurûf-i mukattaa'nın toplam sayısının 79 olduğu, bu harflerin sırrına şâmil

⁹¹³ Tâhî, *İşârât*, s. 140; Geçer, *Külliyat-ı Suğrâ*, ss. 267-268; (Heyet), *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, ss. 28-29; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, s. 57.

⁹¹⁴ Bkz: Gümüşhanevî, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ*, s. 256; Kuhnî, *Tenbîhü's-Sâlikîn*, s. 564; Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr u Sülûk*, s. 166.

⁹¹⁵ Müslim, “İmân”, 58; Buhârî, “İmân”, 3.

olması için İnşirâh sûresinin 79 defa okunduğu nakledilmektedir.⁹¹⁶ İhlâs sûresinin 1001 kez okunması ise Hz. Peygamber'in: “*Kim İhlâs sûresini bin defa okursa, kendini Allah'tan satın almıştır (azat etmiştir)*”⁹¹⁷ hadisine dayandırılmaktadır. Ayrıca 1000 sayısı nefis, kalp, rûh ve sır latîfelerine, 1 sayısı ise ahâdiyet mertebisine işaret etmektedir.⁹¹⁸ Öte yandan Fâtiha sûresi manevî fütuhata, ardından İnşirâh sûresi ile gönlün ve kalbin açılması (inşirâh) ve rahatlmasına, İhlâs sûresi de icra edilen zikrin sadece Allah için (ihlâsla) yapılması durumunda fayda sağlayacağına dair işaretler vardır.⁹¹⁹

Hatme-i hâcegân'a katılmak isteyen kimsenin uyması gereken birtakım âdâb ve şartlar vardır. Hâlid-i Bağdadî sonrası kaleme alınan birçok eserde bu şartlara yer verilmiştir. Hazneviyye'de de bu âdâb üzerinde önemle durulmuştur. Bunları kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

- 1- Hatme yaptıracak kimsenin (hatme imamı) şeyhten izinli olması,
- 2- Hatmenin ikinci ya da yatsı vaktinde icra edilmesi,⁹²⁰
- 3- Katılımcıların tarikata mensup olması (dolayısıyla yabancıların hatmeye alınmaması),⁹²¹
- 4- Hatme için تنها bir yer seçilmesi ve kapıların kapalı tutulması,
- 5- Abdestli olmak,
- 6- Başından sonuna kadar gözleri kapalı tutmak,
- 7- 25 İstiğfâr ve râbîta,⁹²²

⁹¹⁶ Akbulut, *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminden Tasavvuf*, s. 358.

⁹¹⁷ Alî b. Hüsâmiddîn el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî süneni'l-Akvâli ve'l-Efâl*, Müessesü'r-Risâle, Beyrut, 1985, c. I, s. 586.

⁹¹⁸ Kuhhî, *Tenbîhü's-Sâlikîn*, ss. 565-566; Akbulut, *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminden Tasavvuf*, ss. 353-354.

⁹¹⁹ Dernîka, *et-Tarikatü'n-Nakşbendîyyetü ve A'lâmuhâ*, s. 41.

⁹²⁰ Hazneviyye'de Hâcegân hatmesini bu vakitler dışında başka bir vakitte yapmak ya da halka açık bir alanda icra etmek tarikatta bidat addedilmektedir. (Bkz: Ahmed el-Haznevî *Mektûbât*, s. 273 (7. Mektup).

⁹²¹ Ahmed el-Haznevî, tarikata mensup olmayanların tarikata oturmasının caiz olmadığını ifade etmekte ve bunun için aklî ve naklî deliller nakletmektedir. Ancak bunu fazla irdelenmenin de doğru olmayacağını ifade eden Ahmed el-Haznevî, yalnızca bir defa “tarikata mensup olmayanlar hatmeye katılamazlar” demenin yeterli olduğunu ifade etmektedir. (Bkz: Ahmed el-Haznevî *Mektûbât*, s. 318, 367 (33, 69. Mektup); *Suhab*, vr. 6b, 20a).

- 8- Aks-i teverruk oturmak (sağ kalçanın üzerine oturarak sağ ayağı sol ayağın altından çıkarmak),⁹²³
- 9- Kalpteki kötü düşüncelerin atılması,
- 10- Herhangi bir yere yaslanmamak.⁹²⁴

Bu âdâba/şartlara bakıldığında özellikle tarikata müntesip olmayanların hatm-i hâcegân'a alınmaması ve kapıların kapalı tutulması gibi kurallar dikkat çekmektedir. Nitekim bu husus Hâlid-i Bağdâdî zamanında da tenkit edilmiş hatta Bağdâdî'nin Pâyitaht'a gönderdiği halifelerin tâkibata uğramalarına sebep olmuştur.⁹²⁵ Ancak buna rağmen Hâlidîlikte bu şartlardan taviz verilmediği görülmüştür. Nitekim Abdülmecîd Hânî, *Saadetü'l-Ebediyye*'de hatm-i hâcegân'ın iki şartının olduğunu ifade etmektedir. Birincisi, müntesip olmayanların hatmeye alınmaması, ikincisi ise kapıların kapalı tutulmasıdır. Ona göre hatme ile ilgili diğer uygulamalar hatmenin şartı değil, âdâbıyla alakalıdır.⁹²⁶

Hatme'ye yabancıların alınmaması hususunda Hâlidîlerin bu katı tutumu ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler zikredilmektedir. Müntesip olmayanların, -ilmen yetersiz olduklarından- hatmede icra edilen zikre itiraz edebilecekleri ve bu yüzden

⁹²² Hatmedeki râbitanın hikmeti, Abdülhâlik Gucdüvânî'nin belirlemiş olduğu esaslardan (kelimât-ı kutsiyye) biri olan “vukuf-i kalbî” prensibi gereği müridin bütün düşüncesini Allah'ın huzurunda toplayabilmesi için mürşidinden istimdad etmesidir.

⁹²³ Rivâyete göre, sahâbe-i kirâm Hz. Peygamber'in sohbetinde bu şekilde otururlardı. Ayrıca bu şekilde oturmak tevazuya ve havâss-ı kalbin (letâif) cem'ine (manevî toparlanmaya) daha yakındır. (Bkz: Kuhhî, *Tenbihü's-Sâlikîn*, s. 518).

⁹²⁴ Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, s. 239; Abdülmecîd Hânî, *es-Saadetü'l-Ebediyye*, ss. 14-15; Erbilî, *Tenvîru'l-Kulûb*, ss. 497-498; Kadri, *Risâle-i Bahâiyye*, s. 131; Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 7a; Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 268; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, s. 59; Dernîka, *et-Tarîkatü'n-Nakşebendiyyetü ve A'lâmuhâ*, ss. 40-41.

⁹²⁵ Rivâyete göre, bürokrat, âlim ve halktan birçok kimsenin Hâlidî-i Bağdâdî'nin İstanbul'a gönderdiği halifeye biat etmesi, sadrazam Hâlet Said gibi Hâlidî muarız kimseleri rahatsız etmişti. Hatm-i hâcegân'da kapıların kapatılmasını ve yabancı kimselerin içeriye alınmamasını bahane eden Hâlet Said'in mevzuu saraya taşınması üzerine, dönemin padişahı II. Mahmut durumu şeyhülislama açmış, o da meseleyi vuzuha kavuşturmak için Hâlidî Bağdâdî'nin bulunduğu Şam'a iki kişiyi göndermesini ve onların hazırlayacağı rapora göre hüküm vermenin daha doğru olacağını tavsiye etmişti. Padişah tarafından tahkikat için Şam'a gönderilen iki kişi Hâlidî-i Bağdâdî'yi tanıyınca, meselenin iftira olduğunu anlayıp ona intisap ettiler. Buna rağmen Hâlidî-i Bağdâdî, hakkında yürütülen kara propagandadan dolayı çok rahatsız olduğu ve cezasını kesmesi için Hâlet Efendi'yi Celâleddin Rûmî'ye havale ettiği nakledilir. Rivâyete göre çok geçmeden Konya'ya sürgün edilen Hâlet Efendi, Mevlânâ dergâhında başında Mevlânâ sikkesi olduğu halde kılıç kaytanı ile boğularak öldürülmüş halde bulunmuştur. (Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, s. 123; Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, ss. 373-374, 720-721; İbrahim Fesîh Hayderî, *Mecdü't-Tâlîd*, s. 113).

⁹²⁶ Abdülmecîd Hânî, *Saadetü'l-Ebediyye*, ss. 14-15.

zarar görebilecekleri görüşü bunlardan biridir.⁹²⁷ Ancak Esad Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid* adlı eserinde naklettiğine göre bu uygulama ilk defa Hâlid-i Bağdâdî zamanında başlamıştır. Sebep olarak da “mensup olmayan birinin hatm-i hâcegân esnasında gelip huzuru bozduğu ve bu yüzden bu kuralın Hâlid-i Bağdâdî tarafından vaz’ edildiğini ifade eden Sâhib, eserin dipnotunda olayı detaylı bir şekilde anlatmaktadır.⁹²⁸ Öte yandan Nakşbendîlikte prensip olarak zikrin hâfî olması, Hz. Peygamber’in, ashâbından bazılarını özel olarak icra edeceği zikirten önce “içinizde yabancı kimse [ehl-i kitap] var mı?”⁹²⁹ Hadisi, Hz. Peygamber’in ashâptan bazılarıyla birlikte Kabeye girip kapıyı kapatması vb. rivâyetler bu uygulamanın (yabancıların alınmaması) meşruiyetine delil olarak gösterilmektedir.⁹³⁰ Bununla birlikte bazı Hâlidî kollarında bu kuralın esnek tutulduğu ve müntesip olmayan kimselerin de hatm-i hâcegân’a katılmalarına müsaade edildiği bilinmektedir.⁹³¹

Hazneviyye’de kadınlar erkekler gibi kendi aralarında hatme-i hâcegân zikri icra edebilirler. Fakat aralarında mahremiyet yakınlığı olmaksızın erkek-kadın karışık oturmaları ya da bir erkeğin namahrem kadınlara hatme yaptırması caiz

⁹²⁷ Ömer Ziyâuddin Dağistanî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, trc. İrfan Gündüz, Yakup Çiçek, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 70.

⁹²⁸ Sâhib’in naklettiğine göre, Mevlânâ Hâlid Süleymaniye’de bulunduğu zamanlarda burada şeyhlik iddiasında bulunan Ma’rûf Kudahî adında biri vardı. Hâlid-i Bağdâdî’ye intisap edenlerin sayısı çoğalınca Ma’rûf rahatsız oldu ve İsmâil adında birine bir rüya uydurmasını ve hatmeden sonra bu rüyayı anlatmasını istedi. Bağdâdî, camide müridleriyle hatmede otururken (tarikata mensup olmayanların hatmeye girmesi henüz yasak olmadığından) İsmail camiye girip hatmeye katıldı. Mevlânâ Hâlid hatmeyi bitirip kalkacağı sırada, İsmail yüksek sesle: “Efendim! Bir rüya gördüm, müsaade ederseniz anlatmak istiyorum” deyince, Mevlânâ Hâlid anlatmasına izin verdi. İsmâil: “Efendim! Rüyamda, gözlerinin yerinden çıkarılmış, burnun, dilin, kulakların, avret yerin, iki elin ve iki ayağının koparılarak çöplüğe atılmış olduğunu gördüm” dedi. Bağdâdî: “Bu bizim için hayır düşmanlarımız için şerdir” diyerek, Mahmûd Sâhib’e döndü ve ona 1000 kirân (6000 kuruş değerinde İran parası) hediye vermesini istedi. İsmâil, yaptığı kötülüğe rağmen hediyeyle karşılınca dehşete düştü ve yaptığından pişman olup Mevlânâ Hâlid’e intisap etti. Daha sonra Hâlid-i Bağdâdî, (iddia edilen) rüyanın manasını şöyle yorumladı: “Gözlerimin çıkarılması harama bakmadığıma, burnumun kesilmesi haram bir şey koklamadığıma, dilimin ve kulaklarımın kesilmesi kimseyi gıybet etmediğime ve gıybet dinlemediğime, ellerimin ve avretimin kesilmesi onlarla haram işlemediğime delalet eder. Bu söylediklerime Allah şahittir. Çöplüğe atılmam ise münkirlerime galip geleceğime işaretidir” dedi. Esad Sâhib, bu olayı sebep göstererek Mevlânâ Hâlid’in ilk defa böyle bir kural koyduğunu hatta bunun için (hatme esnasında cami kapısının kapalı tutulması hakkında) Müfessir Âlûsî’den fetvâ alındığını kaydeder. (Bkz: Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid* (dipnot), ss. 167-168).

⁹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 124.

⁹³⁰ Ahmed el-Haznevî *Mektûbât*, ss. 367-371 (69. Mektup); *Suhab*, vr. 20b, 21a.

⁹³¹ Bkz: (Heyet), *Silsile-i Hâcegân*, s. 544.

değildir.⁹³² Ayrıca Hazneviyye’de bir günde aynı mekânda birden fazla hatme yapılamayacağı gibi, bir mürid, aynı günde birden fazla hatmeye katılamaz.⁹³³

2.3.2. Râbîta

Arapça’da “iki şeyi birbirine bağlayan araç, bağ, ilgi, alaka ve münasebet” gibi manalara gelen “râbîta”,⁹³⁴ tasavvufta “sâlikin müşâhede makamına ulaşmış bir müridde kalbini bağlaması, huzur ve gıyabında şeyhin sûretini muhafaza ederek onunla manevî irtibat kurması” demektir.⁹³⁵ Bu tanıma göre aslında râbîta, sâlikin, şeyhinden feyiz almasına sebep olan muhabbetin bir sonucudur.⁹³⁶ Dolayısıyla tasavvuf tarihinde şeyh-mürşid ilişkisinin bir gereği olan kalbin şeyhe bağlanması, davranışlarının taklîd edilmesi veya şeyhin sevilmesi gibi uygulamalar zamanla gelişerek râbîta şeklinde tezahür etmiştir.⁹³⁷

Tanımdan da anlaşılacağı üzere tasavvufta râbîta ibadet değil, sâliklerin nefislerinin temizlenmesi ve güzel ahlakla ahlaklanmalarını sağlayan⁹³⁸ veyahut feyiz almak isteyen müridi, kendisinden feyiz beklenen zâtın rûhaniyetinin tasarrufu altına sokacağına inanılan bir eğitim metodudur.⁹³⁹ Bir başka ifadeyle râbîta psikolojik bir vaka olup, usta-çırak, hoca-talebe ve şeyh-mürid arasında bir karakter transferinden

⁹³² Ahmed el-Haznevî *Mektûbât*, s. 467 (144. Mektup).

⁹³³ (Heyet), *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, s. 24.

⁹³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 1560; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, c. IV, s. 3117; Cevherî, *es-Sihâh*, c. III, s. 1127.

⁹³⁵ Nâbülsî, *Miftâhu'l-Maiyye fî Düstûri't-Tarikati'n-Nakşbendiyye*, s. 91; İbrahim Fesîh Hayderî, *Mecdü't-Tâlîd*, s. 54; Tosun, “Râbîtâ”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIV, s. 378; Abdülmecîd Hânî, *Saadetü'l-Ebediyye*, s. 22; Muhammed Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, s. 180; Dağistanî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, s. 155; Kuhhî, *Tenbihü's-Sâlikîn*, s. 531.

⁹³⁶ Kadri, *Risâle-i Bahâiyye*, s. 54.

⁹³⁷ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 315.

⁹³⁸ Rifat Okudan, “İnsani Bir İnsiyak Olarak Râbîta”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. IV, S. 10, 2003, s. 205.

⁹³⁹ Râbîta bu yönüyle psikolojideki oto hipnoz (konsantre olma) uygulamasına benzemektedir. Buna göre râbîta, sürekli gevezelik halinde olan beynin susturlup belli bir noktaya (mürşid-i kâmile) teksif edilmesiyle sâlikte birtakım eksikliklerin tamamlanmasına yardımcı olur. (Sevim Arslan, “Muhabbet Râbîtası”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, S. 3, 2015, ss. 63-64. Ayrıca bkz: İmâm-ı Rabbânî, *Me'ârifü'l-Ledüniyye Ariflerin Halleri*, s. 65; Vahit Göktaş, *Tasavvuf Yazıları*, İlahiyât Yayınları, Ankara, 2014, s. 332).

ibarettir.⁹⁴⁰ XIX. yüzyıla kadar râbîta hakkında ciddi anlamda herhangi bir eleştiri yapılmaması, râbîtanın dinî olmaktan ziyade tasavvufî bir eğitim metodu olarak telakki edildiğini göstermektedir.⁹⁴¹ Bununla birlikte muahhar dönemde bazı sûfler râbîtanın tamamen İslamî bir kaynağa sahip olduğunu ortaya koymak ve meşruiyetini kanıtlamak için bazı âyet ve hadisleri delil olarak kullanmışlardır.⁹⁴²

Râbîta terim olarak genelde Nakşbendiyye'ye özgü bir uygulama olarak görülse de aslında bütün tarikatlarda var olan tasavvufî bir özelliktir.⁹⁴³ Nitekim Necmeddin Kübrâ (v. 618/1221) ve Ömer Sühreverdî (v. 632/1234) gibi tarikat şeyhlerinin kalbi şeyhe bağlamanın önemine dair görüşleri, basit şekliyle râbîtanın Bahâeddîn Nakşbend öncesinde diğer tarikatlar tarafından da uygulandığını göstermesi açısından önemlidir.⁹⁴⁴ Ayrıca tasavvufta üveysiliğin râbîta ile gerçekleşen bir hal olduğu dikkate alınır, uygulama açısından râbîtayı Hz. Peygamber dönemine kadar geriye götürmek mümkün olacaktır.⁹⁴⁵ Ancak râbîtanın bugünkü manada tarikatın rükünlerinden biri olarak seyr u sülûk metodu sayılması Nakşbendiyye ile birlikte başladığı söylenebilir. Nitekim Bahâeddîn Nakşbend'in, ömrünün sonlarına doğru yaptığı hac yolculuğunda, müridi Muhammed Pârsâ'dan sûretini düşünerek kendisine râbîta yapmasını istediği nakledilmektedir.⁹⁴⁶

⁹⁴⁰ Râbîtada bir bakıma telepatik iletişim söz konusudur. Telepatide gönderenin şuuraltı ile alıcı arasında bağ kurulduğu gibi, râbîtaya da müşid-mürid arasında manevî irtibat söz konudur. Ayrıca telepatinin genelde birbirine yakın insanların arasında kurulabiliyor olması, râbîta-muhabbet ilişkisine benzetilmektedir. (Ayrıca bkz: Ergun Candan, *Rûhsal Güçleri Geliştirme Teknikleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 64; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 135).

⁹⁴¹ Râbîta hakkında eleştirinin ilk defa, XIX-XX. yüzyılda Hindistan'da Ahmed Şehîd Birilvî ile Sıddîk Hasan Kannevcî ve İstanbul'da Hâfız Seyyid Hoca tarafından yapıldığı nakledilmektedir. (Bkz: Tosun, "Râbîtâ", s. 378).

⁹⁴² Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2013, s. 270.

⁹⁴³ Sadık Küçükhemek, *Tasavvufta Üç Temel Kavram*, Tekin Kitabevi, Konya, 2018, s. 83.

⁹⁴⁴ Bkz: Ebü'n-Necîb Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 214; Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, s. 6; Tosun, "Râbîtâ", s. 378; Betül İzmirli, "Kuşadalı İbrâhim Halvetî'nin Râbîta Hakkındaki Görüşleri", *Akademiar Dergisi*, S. 7, 2019, ss. 97-100.

⁹⁴⁵ Gündüz, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:8, S. 19, 2007, s. 8.

⁹⁴⁶ Ayrıca "Nakşbendiyye"ye bu ismin verilmesi, müridlerin, "râbîta" ile müşidlerinin sûretlerini kaplerine nakşetmelerinden dolayıdır" şeklinde bir yaklaşım da söz konusudur. (Bkz: Safî, *Reşahât*, s. 52; Gündüz, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", s. 30).

Râbita ile ilgili en eski kaynak İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât* adlı eseri gösterilmektedir.⁹⁴⁷ Ancak râbitanın tarikatın en önemli rükünlerinden biri haline gelmesi Hâlid-i Bağdâdî ve sonrasında olmuştur. Nitekim İstanbul'daki halifelerine yazdığı mektupta râbitanın Nakşbendîliğin en önemli esası ve seyr u sülûkün vazgeçilmez unsuru olduğunu söyleyen Bağdâdî, “*ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun*”⁹⁴⁸ âyetini delil göstererek, râbitayı inkâr edenlerin bu ayeti anlamadıklarını ifade etmiştir.⁹⁴⁹ Ayrıca Ubeydullah Ahrâr'a göre âyet-i kerîme'de emredilen sâdıklarla birliktelik (sohbet), iki şekilde olur: Birincisi zâhiri (fiziki) birliktelik, ikincisi ise manevî birlikteliktir. Bu da bir Allah dostuna kalbin bağlanması yani râbita ile mümkündür.⁹⁵⁰

Râbitanın farklı açılardan birçok tasnifi yapılmıştır.⁹⁵¹ Muhammed b. Abdullah el-Hânî râbitayı (yapılış şekillerine göre) altı kısma ayırmaktadır:

- 1- Mürid, kâmil şeyhin şekil ve sûretini tasavvur ederek karşısında olduğunu hayal eder, daha sonra rûhâniyetine yönelerek gaybet hali gelinceye dek râbitaya devam eder.
- 2- Mürid, şeyhinin şekil ve sûretinin iki yanında olduğunu düşünür ve daha sonra rûhâniyetine yönelir.
- 3- Mürid, şeyhinin sûretini alnının ortasında hayal ederek alnının ortasına oturtur. Bu tür râbita hayale gelen kötü düşüncelerin giderilmesine yardımcı olur.
- 4- Mürid, şeyhinin sûretini kalbinin ortasındaymış gibi hayal eder. Bu da kalbe gelen kötü düşüncelerin giderilmesinde etkilidir.
- 5- Mürid, şeyhinin sûret ve hey'etini alnında hayal eder, oradan da kalbinin ortasına indirerek, kalbinin geniş bir dehliz olduğunu düşünür.

⁹⁴⁷ Bkz: İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 225 (187. Mektup).

⁹⁴⁸ Tevbe, 9/119.

⁹⁴⁹ Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, s. 73 (4. Mektup).

⁹⁵⁰ Safî, *Reşahât*, s. 184; Tâhî, *Mektûbât*, s. 24 (1. Mektup).

⁹⁵¹ Muhammed Nurî Şemseddin Nakşbendî, *Miftâhu'l-Kulûb* adlı eserinde râbitayı üç kısma ayırmaktadır. Birincisi: Mürid, elinin şeyhinin elinde olduğunu düşünmesi ve daima şeyhin huzurundaymış duygusuna sahip olması, ikincisi: Şeyhin rûhaniyetini üzerine örttüğü veya giydiği bir hırka gibi addetmesi, üçüncüsü ise: mürşidinin hırkasının içinde ve koltuğunun altında olduğunu düşünerek daima onunla birlikte olduğunu hayal etmesidir. (Bkz: Muhammed Nurî Şemseddin Nakşbendî, *Miftâhu'l-Kulûb*, trc. Abdülkadir Akçiçek, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 36-37).

6- Mürîd, kendi nefisini ve benliğini tamamen nefyedip şeyhini isbat eder.⁹⁵²

Fethullah Verkânîsî'nin *Âdâb risâlesi*'ne atıfta bulunarak râbitanın birçok kısma ayrıldığını söyleyen Ahmed el-Haznevî, râbitayı “hayâlî/manevî” ve “sûrî” olmak üzere iki kısma ayırmaktadır:

- 1- Hayâlî/manevî râbita: Mürîdin, yerken, içerken, uyurken ve uyanırken hatta helâyâ dahi giderken her hâlükarda şeyhinin kendisiyle birlikte olduğunu düşünmesi, daima üstadının huzurundaymış gibi davranıp, nefsinin sevdiği ve istediği şeylere iltifat etmekten kaçınması demektir.
- 2- Şeklî râbita: Mürîdin, belirli zamanlarda şeyhinin şeklini ve sûretini gözünde canlandırarak hayal etmesidir.⁹⁵³

Ahmed el-Haznevî'ye göre râbita, insan kalbine hücum eden kötü düşüncelerin izalesi için yalnızca bir araçtır. Râbita esnasında yalnızca mürşidin hayali kalır, daha sonra ondan da vazgeçip Allah'ın manevî huzuruyla başbaşa kalınmalıdır. Ona göre râbita, birçok düşmanı olup da kendisini bazılarını sevdiiren, sonra da (eli güçlenince) onları diğer düşmanların üzerine salarak düşmanlarından kurtulan akıllı kimse gibidir. Dolayısıyla râbita bizatihi matlup olmayıp belki “vacip olan şeylerin gerçekleşmesine vesile olan şeyler de vaciptir” kabilinden, manevî huzura kavuşturan vesilelerin cümlesindedir.⁹⁵⁴

İbn Teymiyye'nin *Mecmûu'l-Fetâvâ* adlı eserinde “Allah için birini sevdiğinde, gerçekte sevilen Allah'tır. Bu yüzden o kimseyi kalbinde her tasavvur ettiğinde, Hakk'ın mahubunu tasavvur ettiğin için Allah'a olan muhabbetin de artacaktır” şeklindeki sözleri, râbitanın bir başka ifade biçimidir.⁹⁵⁵

Hazneviyye'de râbita ile seyr u sülûk mertebelerinden biri olan fenâ makamı arasında bağ kurulmaktadır. Buna göre sâlik râbita ile önce fenâ fi'ş-şeyh, daha sonra fenâ fi'r-Resûl ve nihâyetinde mutlak huzur makamı olan fenâ fillah mertebesine

⁹⁵² Muhammed Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, ss. 184-185. Ayrıca “râbita-ı mevt, râbita-ı mürşid, râbita-ı huzûr” veya “icmâlî, şeklî, akllî” veyahut “şeyhin huzurunda râbita ve gıyabında râbita” gibi farklı şekilde tasnifler de mevcuttur. (Bkz: Dağistanî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, s. 149; Tâhî, *İşâretler*, s. 57; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, ss. 43-48).

⁹⁵³ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 270 (5. Mektup); Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Fethullah*, s. 37; Tâhî, *İşâretler*, s. 55.

⁹⁵⁴ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 271 (5. Mektup).

⁹⁵⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, c. X, s. 608.

kavuşur.⁹⁵⁶ Ancak râbitanın faydalı olmasının en önemli şartlarından birisi rehberin yani mürşid-i kâmilin doğru tespit edilmesidir. Zira kâmil olmayan bir mürşide râbita yapmak fayda vermeyeceği gibi, eksik yönlerinin sâlike sirayet edeceği ve manevî gelişiminde sorun teşkil edeceğinden insana zarar vereceği kaydedilmiştir.⁹⁵⁷ Şartlarına uyulması durumunda ise râbita sâlik için (zikir dâhil) vuslata ermenin en kestirme ve en sağlam yolu olarak görülmüştür.⁹⁵⁸ Zira virdle terbiye edilen mürid şeyhine ne kadar bağlı olsa da tarikattan ayrılabilir. Ancak müntesiplerini râbitayla yetiştiren şeyhin müridleri ihlâslı oldukları müddetçe tarikattan ayrılmazlar.⁹⁵⁹ Bu yüzden “zikir ile kalb tasfiyesi, râbita ile terakki olur” denmiştir.⁹⁶⁰

Hazneviyye’de günlük ders olarak icra edilen (şeklî) râbitanın vakti, normal zamanlarda akşam ile yatsı (vakti) arasında, Ramazan’da ise öğle namazından sonradır.⁹⁶¹ Mürid, akşam namazını eda ettikten sonra, abdestli bir şekilde aks-i teverrük (sağ kalçanın üzerine oturarak sağ ayağı sol ayağın altından çıkarmak) şeklinde kibleye doğru oturur ve 25 defa istiğfâr çekerek gözlerini yumar.⁹⁶² Daha sonra nurdan bir kürsü üzerinde oturan şeyhinin üzerine nurlar yağdığını ve bu nurun şeyhin alnından (iki kaşı arasından) çıkıp ışık hüzmeleri şeklinde kalbine ve oradan da bütün vücuduna yayıldığını düşünür. Râbitanın en azı beş dakikadır. Fakat ne kadar uzatılırsa fayda da o kadar çok olacaktır. Râbita tamamlandığında tekrar 25 defa istiğfâr çekilerek gözler açılır.⁹⁶³

⁹⁵⁶ Aslan, *Haznevî Bahçesi*, s. 43. Ayrıca bkz: İbrahim Fesîh Hayderî, *Mecdü’-t-Tâlîd*, s. 55; Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 51.

⁹⁵⁷ Abdülhakim Arvâsî, *Râbita-i Şerîfe*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2018, s. 20; Arslan, “Muhabbet Râbitası”, s. 67.

⁹⁵⁸ Ahmed el-Haznevî’ye göre râbita bu yönüyle zikirden daha önemlidir. Zira zikirsiz râbita vuslata erdirebildiği halde, râbitasız zikir sevap kazandırsa da tek başına kemâle erdiremez. (Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 317 (33. Mektup). Ayrıca bkz: Kadri, *Risâle-i Bahâiyye*, s. 56; Arvâsî, *Minah*, s. 45).

⁹⁵⁹ Arvâsî, *Minah*, s. 207).

⁹⁶⁰ Korkusuz, *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 51.

⁹⁶¹ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 376 (74. Mektup).

⁹⁶² Başlangıçta ve sonda 25 defa istiğfâr çekmekle aslında mürid lisân-ı hâl ile şöyle demiş olmaktadır: “Allah’ım! Ben bu velinin manevî huzuruna girmeye ehil değilim. Beni bağışla ve günahlardan arındır ki huzura çıkmaya yüzüm olsun. Bitirince de “Allah’ım bu manevî huzurun hakkını verememiş olabilirim, beni affet ve kusurlarımı bağışla.” (Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 266).

⁹⁶³ Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Fethullah*, s. 26; Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 22b; Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 266; (Heyet), *Nakşibendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, s. 20.

Râbita esnasında bazen güneş ışınları şeklinde bazen de beyaz duman biçiminde dalga dalga zuhûrât⁹⁶⁴ tecelli edebilir. Bazen de bir cezbe hali meydana gelir ki sâlik, bedeni üzerinde bir rüzgâr estiğini hissedip söğüt dalı gibi sağa ve sola sallanabilir. Bu durumlarda kalb zikirle meşgul olur. Bazen şeyhinin kendisini tamamen kuşattığını ve kendi makamında oturmuş olduğunu görebilir. Bu da fenâ fî'ş-şeyh makamıdır.⁹⁶⁵

Gerek Ahmed el-Haznevî'nin mektuplarına gerekse tarikatta uygulanma alanına bakıldığında Hazneviyye'de râbitaya son derece önem atfedildiği görülmektedir. Dolayısıyla âdâb hususunda Hazneviyye'nin temel referansı kabul edilen Abdurrahman Tâhî'nin “tarikatımız râbita yoludur”⁹⁶⁶ sözünün, Hazneviyye'de vücut bulduğunu söyleyebiliriz.

2.3.3. Zikir/Vird

Sözlükte “anmak, hatırlamak, yâd etmek ve unutmamak” gibi manalara gelen “zikir”,⁹⁶⁷ tasavvufî bir terim olarak: “Allah’ı anmak, gafletten sıyrılıp müşahade alanına çıkmak veya Allah’tan başkasını unutup, O’nsuz bir an bile geçirmemeye çalışmak” diye tarif edilir.⁹⁶⁸ Müridlerin günlük uyguladıkları ve genellikle şeyhin önerisi ile gerçekleşen zikre de “vird/evrâd” denir.⁹⁶⁹ Tasavvufun önemli unsurlarından biri olan “zikir” hemen hemen bütün tarikatların üssü'l-esası yani temeli kabul edilmiştir. Bu yüzden “virdi olmayanın vâridi olmaz” denmiştir.⁹⁷⁰

⁹⁶⁴ Zuhûrât, tasavvufta kendi katkısı olmaksızın salikte ortaya çıkan olaylara ve hallere denir. (Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 732).

⁹⁶⁵ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 266.

⁹⁶⁶ Tâhî, *İşaretler*, s. 55.

⁹⁶⁷ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c. II, s. 1963; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s. 1509.

⁹⁶⁸ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 304; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Eser Yayıncılık, İstanbul, 1389, c. VII, s. 191; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 728.

⁹⁶⁹ Mustafa Kara, “Evrâd”, *DİA*, 1995, c. XI, s. 533; Özköse, “Zikir”, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 225.

⁹⁷⁰ İbn Atâullah es-Sekenderî'ye göre “kulun Allah’tan istediği şeye “vird”, Allah’ın kuldun beklediğine ise “vârid” denir. Dolayısıyla ona göre “vâridi olmayanın (yani Allah’tan feyiz ve lütfu olmayanın) virdi de olmaz. (Bkz: Ebü'l-Abbâs Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Atâullah el-İskenderî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*, trc. Yahya Pakiş, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2015, s. 113).

Tarikatlarda zikrin adedi, zamanı, şekli ve âdâbı hakkında şeyhlerin içtihadına bağlı olarak farklı birçok uygulama ortaya çıkmıştır. Bazı tarikatlar “lafz-ı celâl/Allah Allah” zikrini tercih ederken, bir kısmı “kelime-i tevhidi/lâ ilâhe illallah” veya esmâ-ı hüsnâdan bir başka ismi tercih etmişlerdir.⁹⁷¹ Ayrıca zikrin cehrî ya da hafî, lisânî ya da kalbî, ferdî ya da cemâî, kıyâmî veya kuûdî nasıl icra edileceği hususunda çeşitli rivâyetler vardır. Bu rivâyetler, zikrin zamana, mekâna ve kişilerin meşrep, kabiliyet ve istidadına göre farklı şekillerde uygulanabileceğini göstermektedir.⁹⁷²

Nakşendiyye’de Bahâeddîn Nakşbend ile birlikte zikr-i hafî tercih edilmiştir.⁹⁷³ Nitekim Abdülhâlik Gucdüvânî’nin henüz genç yaşta gizli zikri Hz. Hızır’dan talim ettiği,⁹⁷⁴ ancak Mahmûd Encîrfağnevî’nin (zamanın şartları gereği) cehrî zikre yöneldiği,⁹⁷⁵ daha sonra Bahâeddîn Nakşbend’in (Gucdüvânî’nin tavsiyesi üzerine) tekrar hafî zikre döndüğü rivâyet edilir.⁹⁷⁶ Bahâeddîn Nakşbend’in sistemleştirdiği bu usûl daha sonra Ubeydullah Ahrâr ve İmâm-ı Rabbânî tarafından da benimsenmiş ve Hâlidîliğin de temel prensiplerinden biri olmuştur.⁹⁷⁷

Hazneviyye’nin zikir anlayışı, zikrin zamanına, keyfiyetine ve içeriğine göre farklı şekillerde tasnif edilebilir. Buna göre zaman açısından zikir; mutlak ve mukayyet, keyfiyet ve şekil açısından; kalb ile zikir, dil ile zikir, içerik bakımından ise; lafz-ı Celâl zikri ve nefy-ısbât zikri şeklinde sınıflandırılabilir.

⁹⁷¹ Bkz: Dilaver Gürer, *Abdülkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, ss. 385-386.

⁹⁷² Dilaver Gürer, *Abdülkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 217; Öngören, “Zikir”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. XLIV, s. 410; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, ss. 109-112; Süleyman Ateş, “Zikir”, *AÜİFD*, c. XIV, S. 1, 1966, s. 237.

⁹⁷³ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku’l-Verdiyye*, s. 792.

⁹⁷⁴ Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku’l-Verdiyye*, s. 353.

⁹⁷⁵ Mahmûd Encîrfağnevî’nin bu tasarrufu, zamanın şartlarına göre tarikatta bazı âdâbın içtihadına açık olduğunu ve tarikat pirinin maslahat görmesi durumunda âdâb üzerinde birtakım değişikliklerin yapılabildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim ileride detaylıca temas edileceği üzere Hazneviyye’de Nakşendiyye âdâbı dokunulmaz olarak kabul edilmiş, hatta âdâb üzerinde değişiklik yapılması tarikatta bidat olarak değerlendirilmiştir. Ancak Hazneviyye şeyhlerinin bu sert tutumu, muhtemelen Bahâeddîn Nakşbend’in -Hz. Hızır’dan talim etmesi üzerine- tekrar hafî zikre dönmesiyle alakalıdır. Dolayısıyla Haznevîlere göre, ya tarikatın gerçek müessisi Bahâeddîn Nakşbend kabul edildiği için ondan önceki uygulamalara itibar edilmemiş veyahut o dönemin şartları gerçekten bunu gerektirdiği için cehrî zikir geçici bir ruhsat olarak görülmüş, fakat daha sonra böyle bir ruhsata ihtiyaç kalmadığından farklı uygulamalara tevessül edilmesini tarikatta bidat olarak değerlendirmişlerdir.

⁹⁷⁶ Selâhaddin b. Mubârek el-Buhârî, *Hallerin Terbiyesi: Ensü’-t-Tâlibîn ve Uddetü’s-Sâlikîn*, ss. 96-97; Abdülmecîd Hânî, *el-Hadâiku’l-Verdiyye*, s. 398.

⁹⁷⁷ Bkz: İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 227 (190. Mektup); Sâhib, *Buğyetü’l-Vâcid*, s. 134 (24. Mektup).

Ahmed el-Haznevî'ye göre, aslolan mutlak zikirdir, yani kulun kalb ile süreklî zikir halinde (Hak ile birlikte) olmasıdır. Nitekim ibadetlerin bile belli bir vakti ve miktarı olduğu, hatta ibadetlerin en efdali olan namazın dahi bazı vakitlerde kılınmasının caiz olmadığı halde, zikir süreklîdir ve bütün hallerde kıldan istenilmektedir. Ona göre “*onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler*”⁹⁷⁸ âyeti de buna işaret etmektedir. Binâenaleyh, ona göre kulun/sâlikin vaktinin tamamını zikirle geçirmesi vaciptir.⁹⁷⁹

Ahmed el-Haznevî, şeriata uygun olan bütün amelleri zikir hükmünde değerlendirmektedir. Bu yüzden kullar amellerini zikre dönüştürebilmeleri için bütün davranışlarında şeriata ahkâmına riayet etmeleri gerekir. Zikri, “kalpten gafleti kovmak” şeklinde tarif eden Ahmed el-Haznevî, kul Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ettiğinde gafletin etkisinden kurtulmuş olacağından zikrin sevabına da nail olacağını ifade etmektedir.⁹⁸⁰ İzzeddîn el-Haznevî de aynı görüştedir. Ona göre mürid tarikattan istifade edebilmesi için gafleti kalbinde söküp atmalıdır. Ayrıca ona göre “kalbi meşgul eden ve Allah'ı unutturan herşey” gaflettir.⁹⁸¹

Hazneviyye'de dua ve tesbihat maksadıyla yapılan zikrin dil ile icra edilmesinde bir beis yoktur. Bununla birlikte bu tür zikir ve duaların sessiz yapılması evla olanıdır. Örneğin hatme-i hâcegân'da yapılan zikir, okunan sûre ve duaların ya da namazların akebinde çekilen tesbihâtın sessiz okunması hatta mümkünse tesbihâtı herkesin kendi başına yapması tavsiye edilir.⁹⁸² Dolayısıyla Hazneviyye'de cehrî zikir ve dualar tamamen yasaklanmamış, cehrî okunması şer'î bir delile dayanan dua ve zikirlerin (teşrik tekbirleri, telkin duası vb.) sesli okunmasına devam edilmiştir. Onun dışında Nakşbendiyye'nin usûlüne uygun olarak Hazneviyye'de cehrî zikre musaade

⁹⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/191.

⁹⁷⁹ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 266 (2. Mektup).

⁹⁸⁰ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 269 (4. Mektup); Necati Akyüz, *Sâdât-ı Kirâm Âlemi*, s. 136; Konyevî, *Allah Dostları*, s. 222; Çağlayan, *Şark Ulemâsı*, s. 94.

⁹⁸¹ (Heyet), *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn İzzeddîn el-Haznevî*, 1996, s. 75

⁹⁸² Hazneviyye'de namazlardan sonra okunan tasbihat, günümüzde Şâfiilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde okunan tesbihat ile aynıdır. Bu tesbihatın nazmı ve içeriği, Şam'da ortaya çıkan taun hastalığı sebebiyle aralarında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin çocuklarının da bulunduğu birçok müntesibin vefatı üzerine Bağdâdî tarafından tavsiye edilen tesbihat olduğu düşünülmektedir. (Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 273-274 (7. Mektup); Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, s. 469).

edilmediği, hatta bunun tarikatta bidat olarak addedildiğini söyleyebiliriz.⁹⁸³ Bu da Abdurrahman Tâhî'nin “kim lafz-ı celâli ya da kelime-i tevhidi dört defa zikir maksadıyla sesli olarak çekerse tarikattan düşer” anlayışının Hazneviyye’de devam ettirildiğini göstermektedir.⁹⁸⁴

Hâlidîlik sonrası cebrî zikre karşı bu sert tutumun sebebi, muhtemelen bazı kesimlerin, manasını ve özünü kavramadan cebrî zikir icra etmelerinden dolayıdır. Zira Sıbgatullah Arvâsî, bazı şeyhlerin, yüksek sesle zikir yapanlar hakkındaki sitemkâr sözlerine karşılık şöyle demiştir: “Mürîd aldığı her nefesi son nefesi olarak kabul eder. O halde cebrî zikrin makamı, bu zikri icra edenlerin aldığı her nefesi son nefes sayarak zikrin zevkine varmalarınıdır.”⁹⁸⁵

Hazneviyye’de mukayyet zikir, lafz-ı celal/Allah Allah ve nefy isbât/lâ ilâhe illallah diye ikiye ayrılır. Lafz-ı celâl zikri, kalbî zikirle (yani kalb latîfesi üzerinde) başlar ve miktarı en az beş bindir. Çoğunun ise sınırı yoktur.⁹⁸⁶ Mürîdin istidad ve kabiliyetine göre -şeyh uygun görürse- daha sonra her seferinde iki bin arttırılır.⁹⁸⁷ Tarikatta buna “vird/evrâd” denir. Vird, Hazneviyye’ye intisap eden mürîdin/mübtedinin, intisâb/biat âdâbını tatbik ettikten sonra tarikattan istifade edebilmesi için yerine getirmesi gereken beş ödevden biridir. Virdin süresi 24 saattir ve zamanında çekilmeyen virdin kazası yoktur.⁹⁸⁸ Ayrıca akşam ile yatsı vakti arasında ve Ramazan ayında öğleden sonra bir râbîta vakti miktarı (yaklaşık yarım saat) vird çekilmez. Zira daha önce temas edildiği üzere bu vakitler râbîta vaktidir.⁹⁸⁹

Hazneviyye’de virdini icra edecek mürîdin uyması gereken âdâb ve şartlar vardır. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Öncelikle mürîd kendi başına zikir çekmemelidir. Zira virdin, tarikat şeyhi tarafından verilmesi gerekir. Mürîd ulaşabiliyorsa kendisi, ulaşamıyorsa şeyhe ulaşabilen kimseler vasıtasıyla izin alır ve

⁹⁸³ Bkz: Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 73; Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 273 (7. Mektup).

⁹⁸⁴ Tâhî, *İşâretler*, s. 49. Ayrıca bkz: Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, ss. 81-82.

⁹⁸⁵ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, ss. 182-183.

⁹⁸⁶ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 276 (7. Mektup).

⁹⁸⁷ Bkz: Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, s. 172. Müellif, zikir/vird ile ilgili bu bölümü Muhammed Mutâ’ el-Haznevî’den aldığı bir işaret üzere kaleme aldığını ifade etmektedir.

⁹⁸⁸ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 7a; Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, s. 269.

⁹⁸⁹ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 22b.

tarikatta şeyhin görevlendirdiği bir hocanın yanına giderek vird talimatını alır.⁹⁹⁰

2. Mürid, zikre başlamadan önce bedenini ve kıyafetini kirden, kalbini de nasûh bir tövbe ile mâsivâdan temizler.
3. Abdestli bir şekilde تنها bir yere çekilir, üzerine bir örtü örter ya da kible cihetinde bir duvar dibinde (önünden kimse geçmeyecek şekilde) aks-i teverruk şeklinde kibleye doğru oturur ve gözlerini yumarak 25 defa “estağfirullah” çeker.
4. Daha sonra Hazneviyye silsilesinde yer alan şeyhlerin rûhuna 9 Fâtîha okur ve kısa bir (istimdâdî) râbita yaparak kalbini Allah’tan alıkoyan şeyhlerin def’i için şeyhinden yardım talep eder.
5. Sonra dilini damağına yapıştırır, üst dişlerini alt dişlerini üzerine koyar, sağ eliyle tesbihini sol memenin dört parmak aşağısına (kalbin üzerine) yerleştirir ve hâlet-i huşû içerisinde kalb diliyle ism-i zâtı zikrederek “Allah Allah Allah” der. Bunu söylerken (tesbihi çeken işaret parmağı dışında) ne dilini ne de başka bir azasını hareket ettirmez. Buna aynı zamanda “vukûf-i kalbî” denir. Yüz adet tamamlanıp tesbihin başına geldiğinde dili ile “ilâhî ente maksûdî ve ridâke matlûbî” (Allah’ım maksadım sensin ve talep ettiğim senin rızandır) der.
6. Bu şekilde virdini tamamlayan mürid, tekrar kısa bir (istimdâdî) râbita yapar ve 25 defa istiğfar çekerek gözlerini açar. Zikrin hararetinin sönmemesi için virtten sonra bir süre soğuk su içilmemesi ve dünya kelamı edilmemesi tavsiye edilir.
7. Virdin tek seferde çekilmesi şart değildir. Hatta “ما بين الوردین ورد” (iki vird arası vird sayılır) kaidesi gereğince, virdin gün içerisine yayılması makbuldür.⁹⁹¹ Hazneviyye’de bu şekilde şartlarına uygun

⁹⁹⁰ Geçer, *Asdâfî’l-Enfâs*, s. 171.

⁹⁹¹ Muhammed Hânî, *el-Behcetü’s-Seniyye*, ss. 202-209; Tâhî, *İşâretler*, s. 51, 68, 120; Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 314 (32. Mektup); Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, s. 269; *Asdâfî’l-Enfâs*, ss. 171-

olarak icra edilen zikrin kalbin bütün pürüzlerini yok edeceğine inanılır.⁹⁹²

Hazneviyye’de vukûf-i adedî (zikrin sayısına riayet etmek) önemli olmakla birlikte virdden maksat tevhittir. Bu yüzden mürid, tesbih tanelerinin sayısına yani bir eksik mi bir fazla mı çektiğine takılmamalıdır. Ayrıca virdden beklenen fayda hâsıl olmadı diye vird terk edilmemelidir. Zira Hazneviyye’de en önemli şey imtisâl-i emirdir. Bu yüzden mürid, kalbî açıdan beklediği faydayı elde edemediğini düşünmemeli, şeyhinin emrini yerine getirmekle müstefid olacağına inanmalıdır. Kaldı ki birçok fayda hâsıl olduğu halde kendisi bunun farkında olmayabilir.⁹⁹³

Kalbi zikre alıştırmada hususunda yalnızca mukayyet zikre/virde bağlı kalınmamasını tavsiye eden Hazneviyye şeyhleri, bu hususta müride farklı metodlar önermektedirler. Bunlardan biri “yol bölme” yöntemidir. Buna göre mürid, yolda ilerlerken uzak mesafede bir nesneyi gözüne kestirir ve “şu nesnenin yanına ulaşıncaya kadar zikredeceğim” diyerek kendisine bir hedef seçer. Belirlenen hedefe ulaştığında, bu sefer daha uzakta başka bir hedefe kilitlenir ve böyle yolculuğu boyunca zikretmiş ve kalbini buna alıştırmış olur. Buna benzer bir başka yöntem ise “zaman bölme” yöntemidir. Buna göre mürid zikir için belli bir zaman belirler ve kendi kendine “şu saate kadar zikredeceğim” diyerek belirlediği vakitte zikir ile meşgul olur. Daha sonra ikinci bir vakit belirler ve hâkeza zamanının büyük bir bölümünü zikirle geçirmiş olur.⁹⁹⁴

172; Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lûü’l-Ferîd*, s. 217; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, ss. 70-72; (Heyet), *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, ss. 20-22.

⁹⁹² Geçer, *Külliyyât-ı Suğrâ*, s. 174.

⁹⁹³ Tâhî, *İşâretler*, s. 62; Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 314 (32. Mektup), 318; Geçer, *Asdâfî’l-Enfâs*, ss. 173-174; Vahîd Muhammed, *Dürerü’n-Nakşbendîyyîn*, s. 20.

⁹⁹⁴ Geçer, *Asdâfî’l-Enfâs*, 173.

2.3.4. Letâif Zikri⁹⁹⁵

Hazneviyye’de, kalb zikri (vird) ile seyr u sülûka başlayan ve belli bir mesafe katettiği gözlemlenen müride daha sonra letâif-i hamse (beş latîfe) zikri öğretilir. “Latîfe” kelimesinin çoğulu olan “letâif” sözlükte, “şeffaf, ince, yumuşak ve şaka” gibi manalara gelmektedir.⁹⁹⁶ Tasavvufta ise latîfe/letâif, “zihinde belirip ince manalara işaret eden, ibareye sığmayan ve ancak yaşanarak bilinebilen şeyler” demektir.⁹⁹⁷

Letâif ile ilgili kavramlar ilk defa ne zaman ve kim tarafından kullanıldığı hakkında net bir bilgi yoktur. Ancak ilk dönem sûfilerinden Sehl b. Abdullah Tüsterî’nin (v. 273/886), henüz küçük bir çocuk iken dayısı Muhammed b. Sivâr’dan öğrendiği virde devam etmesi üzerine önce kalbinde, sonra da sırrında bir tatlılık hissettiğini ifade etmesi, letâife dair kavramların ilk dönem sûfiler arasında kullanıldığını göstermektedir.⁹⁹⁸ Ayrıca Hakîm Tirmîzî de eserinde rûhun farklı boyutlarından bahsetmiş ve sistematik olmasa da letâif hakkında detaylı bilgiler vermiştir.⁹⁹⁹

Nakşbendiyye’de ilk defa letâif konusunu seyr u sülûk metodu olarak sistematik hale getiren kişi İmâm-ı Rabbânî’dir. Ona göre beşi âlem-i halk, beşi de âlem-i emre ait olmak üzere insanda 10 latîfe vardır. Âlem-i halka ait olanlar: Anâsır-ı arbaa (hava, su, ateş, toprak) ile nefistir.¹⁰⁰⁰ Âlem-i emre ait olanlar ise: Kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ latîfeleridir. Seyr u sülûk kalb latîfesi ile başlar ve zikrin en son makamı olan ahfâ latîfesinin zikri ile son bulur.¹⁰⁰¹ Letâifin aslında aynı

⁹⁹⁵ Sâliklerin mertebelerine göre latifeler üzerinde çekilen zikirlerin sayısı ve mahiyeti kastedilmektedir. Vird bahsinde temas edildiği üzere; Hazneviyye’de kalp üzerinde icra edilen “lafz-ı Celâl/Allah” zikrine “vird”, ileri seviyede diğer latifeler üzerinde çekilen zikirlere ise “letâif” denmektedir.

⁹⁹⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, c. IV, s. 3855; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. V, s. 4036.

⁹⁹⁷ Cürçânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s. 161; Kâşânî, *Mu’cemu Istilâhâhâti’s-Sûfiyye*, s. 91.

⁹⁹⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 401.

⁹⁹⁹ Bkz: Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü’l-Fark Beyn’s-Sadr ve’l-Kalb ve’l-Füûd ve’l-Lübb*, el-Merkezü’l-Melekî li’l-Bühûs ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, Ürdün, 2009, ss. 12-16.

¹⁰⁰⁰ Nefsin, aslında âlem-i emirden olmasına rağmen âlem-i halktan sayılması, bu âleme bağlılığından dolayıdır.

¹⁰⁰¹ Bkz: İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 61 (34. Mektup); *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, ss. 101-102.

latîfenin, mertebelerine göre farklı isimlerle anılmasından ibaret olduğunu söyleyenlere karşılık,¹⁰⁰² Nakşbendiyye’de aralarında zâhir-bâtın ilişkisi olsa da latîfeler birbirinin gayridir.¹⁰⁰³

Nakşbendîlikte, Müceddidiyye öncesi dönemde de latîfeler hakkında birtakım bilgiler mevcuttur. Nitekim Yûsuf Hemedânî, *Rütbetü’l-Hayât (Hayat Basamakları)* adlı eserinde kalb, rûh ve sır latîfeleri hakkında detaylı bilgiler vermiş ve bunların arasındaki farkı detaylıca izah etmiştir.¹⁰⁰⁴ Ayrıca Bahâeddîn Nakşbend’in: “Meşâyihin her birinin iki yönlü aynası vardır. Bizim aynamız ise altı yönlüdür” şeklindeki sözü, letâif-i sitteye (altı latîfeye) işaret olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁰⁵

Îmâm-ı Rabbânî’nin letâif hakkındaki görüşleri, Hâlidî Bağdâdî ve sonrasında gelen meşâyih tarafından (önemsiz bazı farklar dışında) aynen benimsenmiştir.¹⁰⁰⁶ Ancak Hazneviyye’de bu gibi konular mahrem olarak addedildiğinden, şeyhlerin eserlerinde birkaç işaret dışında letâif hakkında doyurucu bilgiye rastlayamadık. Konuyla alakalı en detaylı kaynak İzzeddîn el-Haznevî’nin halifesi Hüsni Geçer’in *Asdâfü’l-Enfâs* adlı eseridir. Ayrıca Haznevîlerin tasavvuf anlayışının, Nehrî ve Nurşîn dergâh’ı şeyhlerinin tasavvuf anlayışının bir devamı niteliğinde olduğunu daha önce ifade etmiştik. Dolayısıyla Hazneviyye’nin letâif ile ilgili görüşlerinin, Abdurrahman Tâhî’nin görüşleriyle bire bir örtüştüğünü söyleyebiliriz.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰² Bkz: İbn Arabî, *Risâle-i Lübbü’l-Lübb ve Sirru’s-Sır*, trc. Necdet Ardiç, yy., ty., s. 7.

¹⁰⁰³ Rivâyete göre latifeler âlem-i halktan âlem-i emire seyrederken birbirleriyle iç içe bir sütun şeklinde seyredeler. “Latifeler öz bakımından birbirinin aynıdır” denmesinin sebebi buradan kaynaklanmaktadır. (Bkz: Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 55,70; Türer, “Letâif”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, s. 143).

¹⁰⁰⁴ Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî, *Rütbetü’l-Hayât (Hayat basamakları)*, trc. Mehmet Ali Özkan, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2017, s. 72.

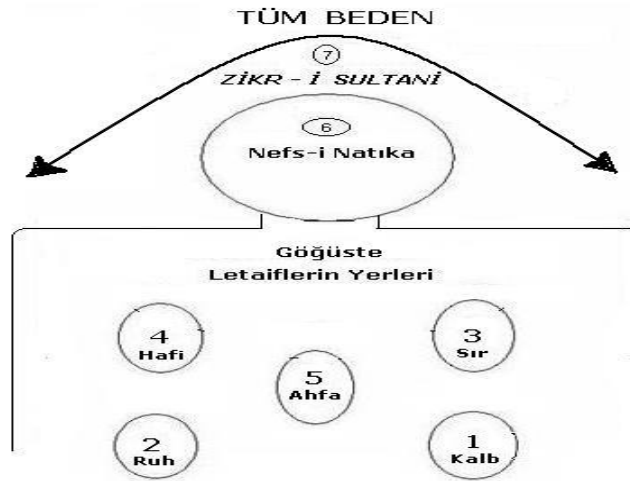
¹⁰⁰⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, s. 40.

¹⁰⁰⁶ Bkz: Sâhib, *Buğyetü’l-Vâcid*, ss. 148-149 (32. Mektup); Abdülmecîd Hânî, *Saadetü’l-Ebediyye*, ss. 31-32.

¹⁰⁰⁷ Abdurrahman Tâhî’ye göre insan 10 maddeden yaratılmıştır. Bunların beşi âlem-i emirden, beşi de âlem-i halktandır. Aslında âlem-i emirden olan latifeler altı, âlem-i halktan olanlar ise dördtür. Ancak nefsin âlem-i halktan sayılması onun gaflet tarafının daha baskın olmasındadır. Nefis, âlem-i halkta bulunan latifelerin lideri olduğu gibi, âlem-i emirde bulunan latifelerin lideri de rûhtur. Rûh ile nefis bir araya gelince nefis rûha galip gelir. Rûha karşı üstünlük kuran nefis onu asıl vatanı olan kendi âleminde (âlem-i emirden) habersiz hale getirir. Kalb ise rûhun sarayı hükümedir. Nefis, zamanla bu sarayı da istila ederek kendi kanunlarını ve prensiplerini işletir. Böylece hem kalb hem de rûh nefsin hâkimiyeti altına girmiş olur ve artık orada tam bir gaflet hali hâsıl olur. Tam bu noktada mürşid devreye girer ve kendisine intisap eden müride kalbî zikri telkin eder. Zikrin nuru önce kalbe daha sonra diğer latifelere sirayet eder. Böylece latifelerin kusurları ve kötü özellikleri değişir ve Hakk’ın sıfatları tecelli eder: Munafıklık tevazuya, öfke ve zulüm gayret-i diniyyeye, kibir dinî

Hazneviyye'nin konuyla alakalı görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hak Teâlâ, iradesi ile insanı 10 maddeden yarattı. Bunların beşi âlem-i halk denen mahlûkat âleminde, diğer beşi ise nurânî olup, âlem-i emirdendirler. Halk âleminde olanlar: Anâsır-ı arbaa yani hava, su, ateş, toprak ve nefistir. Nefis, bunların başkanı ve hâkimidir. Âlem-i emre ait olanlar ise: Kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ latîfeleridir. Bu latîfelerin insan vücudundaki yerleri şöyledir: Kalp, sol memenin dört parmak altında olup, makamı arşın üstündedir. Rûh, sağ memenin dört parmak altında olup, makamı kalb makamının dokuz bin (makam) ötesindedir. Sır, sol memenin iki parmak üstünde, makamı rûhun dokuz bin (makam) ötesindedir. Hafî, sağ memenin iki parmak üstünde olup, makamı sırrın dokuz bin (makam) ötesindedir. Bu makamların en üstünü ahfâ ise boğaz çukurunun iki parmak altındadır. Bu latîfenin makamı/kemali ise izmihlâldir yani yok oluş/fenâdır. Nefis latîfesinin merkezi ise iki kaşın arası alnın ortasıdır. Aslında nefsin barınağı ve dayanağı karın boşluğu olsa da zirveden başkasına kanaat etmez.¹⁰⁰⁸

Şekil-1: Letâifin insan vücudundaki yerleri¹⁰⁰⁹

gurura, tembellik ve uyuşukluk ise sabır ve metanete dönüşür. (Bkz: Tâhî, *İşâretler*, ss. 110-111, 180).

¹⁰⁰⁸ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, ss. 175-177; Aslan, *Haznevî Bahçesi*, ss. 73-77.

¹⁰⁰⁹ Hazneviyye'de letâif konusunda, büyük ölçüde Nehrî ve Nurşîn dergâhı şeyhlerinin tarif ve uygulamaları esas alınmaktadır. Bilindiği üzere Nehrî ve Nurşîn şeyhlerinin letâif nazariyesi ise Hâlidîliğe ve oradan da Nakşbendiyye'de bu konuda ilk defa detaylı izah yapan İmâm-ı Rabbânî'ye dayanmaktadır. Binânyah, Hazneviyye letâif nazariyesi Müceddidî letâif nazariyesinin bir devamı

Âlem-i halktan olan latîfeler karanlık ve noksandırlar. Bunlardan nefis: Kötülüğü emreder, en büyük özelliği/kusuru ise ulûhiyyet iddiasıdır.¹⁰¹⁰ Anâsır-ı arbaa'dan toprak: Özelliği/kusuru ibadetlerde tembellik, emir ve yasaklarda gevşeklik göstermektir. Su unsuru: Özelliği/kusuru nifâk ve ikiyüzlülüktür. Su, yakın olduğu maddenin rengini adığı gibi, bu latîfe de yakın olduğu tabiatın mizacını yansıtır. Ateş: özelliği/kusuru öfke ve nefis sevgisidir. Bu unsur, haset, şehvet ve hırs gibi sıfatların merkezidir. Hava: Özelliği/kusuru Hak Teâlâ'ya karşı tekebbür etmektir.¹⁰¹¹

Muhammed Mutâ' el-Haznevî'ye göre rûhun; biri insânî diğeri hayvânî olmak izere iki yönü vardır. Rûh Allah ile bağını koparırsa sadece behimi/hayvanî bir hayat sürer (nefsin etkisi altında kalır). Ancak Allah'a yakın olan (tezkiye edilmiş) rûh yeryüzünde hiçbir maddî nimetten duyamayacağı saadet ve mutluluğu yaşarak nefse tahakküm etmeye güç yetirir.¹⁰¹² Ona göre, rûhî zevki tadan kimsenin saadet ve mutluluğu, cennet nimetlerine gark olan kimsenin mutluluğundan daha fazladır.¹⁰¹³

Âlem-i Emir		Âlem-i Halk
Kalp	↔	Nefis
Rûh	↔	Ateş
Sır	↔	Toprak
Hafî	↔	Hava
Ahfâ	↔	Su

Tablo-1: Letâif-i ulviyye'nin letâif-i süfleyye'ye nisbeti¹⁰¹⁴

niteliğindedir. (Bkz: İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 61 (34. Mektup); *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, ss. 101-102).

¹⁰¹⁰ Sıbgatullah Arvâsî'ye göre (âlem-i halk'tan olan) letâif, âlem-i emre yükselmeden önce kötü yoldadırlar ve nefsin emrindedirler. Ancak latîfeler âlem-i emre ulaştıktan sonra nefis hizmetçisiz ve kendi başına yalnız kalır. Bu da nefsin tabiatına aykırıdır. Buna tahammül edemeyen nefis latîfelerin peşinden giderek onların makamına çıkar ve burada da âlem-i halkta olduğu gibi latîfelerin başına geçer. Fakat bu sefer onlara iyiliği emreder. (Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 69).

¹⁰¹¹ Geçer, *Asdâfû'l-Enfâs*, ss. 175-177.

¹⁰¹² Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lüü'l-Ferîd*, s. 73.

¹⁰¹³ Muhammed Mutâ' el-Haznevî, *el-Lü'lüü'l-Ferîd*, s. 226.

¹⁰¹⁴ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşebendî-Müceddidilik*, s. 214.

Hazneviyye’de sâlik, seyr u sülûka kalbî zikir (vird) ile başlar. Vird ile belli bir mesafe katettikten sonra şeyhi uygun görürse ona letâif zikrini öğretir. Vird (kalbî zikir) ile kalpte sürekli hale gelen zikir rûh latîfesine, oradan da sırra, sonra hafîye ve nihâyet ahfâ zikriyle nefs-i nâtıkaya intikal eder ki böylece bütün cesedin zikre eşlik etmesi sağlanmış olur. Sâlik, bu merhalede âlem-i emrin zirvesindedir. Burada seyr-i sîfata, oradan seyr-i esmâya, oradan da şununata ve en son ma’rifet-i zâta gider. Sâlik bu makamda nurlar içindedir ve daima zikir halindedir.¹⁰¹⁵

Hazneviyye’de letâif zikrine geçebilmek için virdin (kalp zikrinin) en az 21 bine ulaşmış olması gerekir. Kalbî zikri bu sayıya ulaşmayan sâlike letâif zikri telkin edilmez. Ancak bu sayıyı geçtiği halde letâif zikrine geçememek de mümkündür. Zira yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hazneviyye’de virdin sayı bakımından üst sınırı yoktur. Bu husus sâlikin kabiliyet ve istidadıyla alakalıdır.¹⁰¹⁶

2.3.5. Nefy u-İsbât Zikri

Hazneviyye’de vird (zikr-i kalbî) ve letâif zikri ile belli bir kıvama ulaştığı gözlemlenen sâlike, bundan sonra (şeyhin uygun görmesi durumunda) nefy-İsbât zikri telkin dilir.¹⁰¹⁷ Tarikatta mukayyed zikrin ikinci kısmını teşkil eden nefy-İsbât zikri, “kelime-i tevhd/lâ ilâhe illallah” ile yapılan zikirdir. Allah’tan başka herşeyin nefyedilip yalnızca Allah’ın varlığı İsbat edildiği için bu zikre “nefy-İsbât zikri” denmiştir.¹⁰¹⁸ Nakşbendiyye’de nefy-İsbât zikrinin gayesi nefsin kötü arzularını yok edip, letâifî fenâ makamına yani arş üstündeki asıl vatanlarına ulaştırmaktır.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁵ Geçer, *Külliyat-ı Suğra*, s. 212.

¹⁰¹⁶ Geçer, *Asdâfü’l-Enfâs*, s. 175.

¹⁰¹⁷ Muhammed Mutâ’ el-Haznevî, *el-Lü’lûü’l-Ferîd*, s. 216.

¹⁰¹⁸ Tâhî, *İşâretler*, s. 183.

¹⁰¹⁹ Tosun, “Nakşibendiyye”, s. 663.

Nakşbendî-Hâlidî tasavvuf geleneğinde bu zikrin başarılı bir şekilde icra edilebilebilmesi için birtakım şartlardan bahsedilir.¹⁰²⁰ Bu şartlar Abdurrahman Tâhî ve Fethullah Verkânî'sinin eserlerinde sistematik olarak erkân, şurût ve âdâb şeklinde tanzim edilmiş ve Hazneviyye'ye de bu şekilde aktarılıp uygulanmıştır.¹⁰²¹ Buna göre nefy-isbât zikrinin erkân, şurût ve âdâbını şöyle özetleyebiliriz:

Erkân:

1. Kalben “Lâ ilâhe illallah” demek.
2. Nefesin sonunda “Muhammedün Resûlullah” demek.
3. Zikir esnasından zikredilen “kelime-i tevhid”in manasını düşünmek. Ahmed el-Haznevî'ye göre kelime-i tevhîd'in üç manası vardır: “Lâ ma'bûde”, “lâ maksûde” ve “lâ mevcûde.” Sâlik zikrederken ikinci manayı (lâ maksûde) düşünmelidir.¹⁰²²
4. Nefesi salarken kalb ile “ilâhî ente maksûdî ve riddâke matlûbî” (Allah'ım maksadım sensin ve talep ettiğim senin rızandır) demek.¹⁰²³

Şurût/şartlar:

1. Göbekten, alnın üst tarafına doğru uzanan ve “seyf” (kılıç) diye isimlendirilen düz ve dik bir hat çizmek (hayal etmek).
2. Alnın üst tarafından sağ kulağın arkasından geçerek sağ omuza, oradan da kalbe geçen ve “mükennis/miknes” diye isimlendirilen bir hat çizmek (hayal etmek).
3. Nefesi göbek altında tutmak.¹⁰²⁴

¹⁰²⁰ Bkz: Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, ss. 149-151 (32. Mektup); Abdülmecîd Hânî, *Saadetü'l-Ebediyye*, ss. 32-34; Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, ss. 210-212; İbrahim Fesîh Hayderî, *Mecdü't-Tâlid*, s. 64.

¹⁰²¹ Tâhî, *İşâretler*, ss. 182-184; Fethullah Verkânî'si, *Âdâb-ı Fethullah*, ss. 65-66; Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 437 (120. Mektup).

¹⁰²² Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 21b.

¹⁰²³ Tâhî'ye göre sâlik, “lâ ilâhe illallah” zikrini (lafz-ı celâl zikrinde olduğu gibi) dil ile değil kalb ile yapmalı, “Muhammedü'r-Resûlullah” derken de sünnete uymayı kastetmelidir. (Tâhî, *İşâretler*, s. 182).

4. Her oturuşta nefeslerin ve her nefeste “kelime-i tevhîd” zikirinin tek/vitir olması. Ahmed el-Haznevî’ye göre bu sayının en mükemmeli her nefeste 21 adet olmasıdır.¹⁰²⁵

Âdâb:

1. Çizilen hattın/çizginin et ve deri arasında olduğunu hayal etmek.
2. Hattı beyaz ve saydam/berrak olarak düşünmek.
3. Çizginin düz ve kesintisiz olarak göbekten göğüse, oradan boğaza ve çeneye ulaşmasını sağlamak.
4. Zikir esnasından hiçbir azayı hareket ettirmemek.
5. Darb yapmak. Yani “illallah” kelimesini kalbe şiddetle vurarak bu darbeden kalbin etkilenmesini sağlamak.¹⁰²⁶

Sâlik, bu zikirle meşgul olurken bir halden bir hale ve bir tecelliden başka bir tecelliye seyr eder. Böylece gaflet, kibir, tembellik ve bencillik gibi manevî hastalıkları içinden atmış ve velâyet-i suğrâ (küçük velilik) mertebesine ulaşmış olur.¹⁰²⁷ Kalbî zikirle başlayan seyr u sülûk, artık nefy-isbât zikri ile zirveye ulaşmıştır. Bundan sonra şeyh, sâlik kalbî zikrin en azına (5000) döndürür ve ona “murâkebe”yi talim eder. Böylece sâlik hayatının sonuna kadar murâkebe ile meşgul olur.¹⁰²⁸

Murâkabe, “gece gündüz Allah’ın huzurunda olduğunu, Hakkın yapıp ettiklerini ve kalbinden geçen bütün düşünceleri bildiğini tasavvur etmek” veya “kalbî hatıralardan hıfzedip herhangi bir zikir ya da râbita ile meşgul olmadan feyzin nâzil olmasını beklemek ve Hak Teâlâ’nın, ahvalinin hepsine muttali olduğunu bilmek” demektir.¹⁰²⁹ Başka bir ifadeyle Hazneviyye’de murâkabe, “sâlikin gafleti külliyyen kalbinden atması ve sürekli kalb uyanıklığı içerisinde olmasıdır.” Zira ehl-i

¹⁰²⁴ Bu zikirde nefesi tutmanın faydası, zulmeti göbük altından çıkarmaktır. Ayrıca göğüs üzerinde ters olarak arapça “ل/لâ” harfinin yazıldığını canlandırmanın faydası, mâsivânın kalbe girmesine karşı koymaktır. Buna göre mâsivâdan kalbe bir düşünce gelecek olursa lisân-ı hâl ile “ل/لâ” yani “sen benim gayem değilsin” denmiş olur. (Tâhî, *İşâretler*, ss. 182-184).

¹⁰²⁵ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 21a.

¹⁰²⁶ Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, vr. 20b, 21a; Geçer, *Asdâfü’l-Enfâs*, ss. 181-182.

¹⁰²⁷ Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, ss. 212-213.

¹⁰²⁸ Geçer, *Asdâfü’l-Enfâs*, s. 180.

¹⁰²⁹ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 436 (120. Mektup).

tarike (Hazneviyye) göre gaflet, manevî kirlilik bakımından cenabet gibidir. Cünüb bir kimsenin (melekleri rahatsız edeceği için) mescit gibi kutsal mekânlarda bulunması tasavvur edilemeyeceği gibi, kurb makamında olan sâlikin de gâfil olması düşünülemez.¹⁰³⁰

2.3.6. Teveccüh

Arapça'de “yönelmek, yöneliş, yüz yüze gelmek” manasına gelen teveccüh,¹⁰³¹ tasavvufta “müridin mürşidine yönelip gönlünü bağlaması” (râbîta) anlamında kullanıldığı gibi, “mürşidin, müridini karşısına alarak ona nazar etmesi” ve “şeyhin, rûhî kabiliyetini arttırmak ve feyiz aktarmak gayesiyle manevî gücünü kullanarak müridine yönelmesi” manasına da gelir.¹⁰³² Nakşbendiyye-Hazneviyye'de teveccüh dendiğinde genellikle bu son kısım anlaşılmaktadır.

Bu manadaki teveccüh için “*mümin, müminin aynasıdır*”,¹⁰³³ “*Allah Teâlâ benim sadrımı ne ile doldurduysa ben onu Ebû Bekr'in sadrına ilkâ ettim*”¹⁰³⁴ ve “*Allah, Ebû Bekir'i namaz ve orucunun çokluğu ile değil, kalbine tevdi edilen bir emânetle, Cenâb-ı Hakk'a karşı duyduğu tazim ve hürmet hissiyle sizlere üstün kılmıştır*”¹⁰³⁵ vb. hadîs-i şerifler delil sayılmıştır.¹⁰³⁶

¹⁰³⁰ Geçer, *Asdâfû'l-Enfâs*, s. 180.

¹⁰³¹ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c. VI, s. 5613.

¹⁰³² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 658; H. H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 326.

¹⁰³³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 49.

¹⁰³⁴ Rivâyete göre Hz. Cebrâil, Hz. Peygamber'e üç defa teveccüh etmiştir. Biricisi: Tahliye (temizleme/arındırma), ikincisi: Tehliye (süsleme/güzelleştirme, üçüncü teveccüh ise vahiy içindir. Hz. Peygamber daha sonra Sevr'de Hz. Ebû Bekir'e teveccüh etmiş ve Cebrâil'in, kendi kalbine ilka ettiği mana ve fuyuzatı onun kalbine aktarmıştır. Böylece bu nur inikâs yoluyla Hz. Ebû Bekir'in kalbine, oradan da Nakşbendî şeyhlerinin kalbine intikal ederek teselsülen devam etmiştir. Bu yüzden Nakşbendî şeyhlerinin, müridlerine teveccüh etmekle hâsıl olacak cezbenin, sâlikin kendi çabası, riyâzat ve mücâhedesini elde edilemeyeceği düşünülmektedir. (Bkz: Kuhnî, *Tenbihü's-Sâlikîn*, ss. 552-554).

¹⁰³⁵ Bu rivayet, sahih hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bulabildiğimiz kadarıyla en eski kaynak Gazâlî'nin *İhyâ'sıdır*. (Bkz: Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, c. IV, s. 100; Ebû'l-Fadl Zeyneddin Abdurrahim el-İrâkî, *Tahrîci İhyâü Ulûmi'd-Dîn: el-Muğni 'an Hamli'l-Esfâr*, Meketebetü Dâru Taberiyye, Riyad, 1995, c. I. s. 62).

¹⁰³⁶ Dağistanî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, ss. 67-68, 183; Kuhnî, *Tenbihü's-Sâlikîn*, s. 554.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, şeyhin, vasıtasız olarak müridlerin bâtınında tasarruf edebildiğini ve kalplerini ıslah ederek ilâhî aşkı ilkâ ettiğini ifade etmektedir.¹⁰³⁷ Ahmed Bedevî'nin de kendisinden feyiz almak için gelenlere teveccüh ederek bir bakışta velâyet makamına yükseltip hilâfet verdiği nakledilmektedir.¹⁰³⁸

Hazneviyye öncesi Nakşbendiyye tasavvuf geleneğinde teveccühün birçok örneği vardır.¹⁰³⁹ Rivâyete göre Emîr Külâl, büyük oğlu Emîr Burhân'ın terbiyesini, halifesi Bahâeddîn Nakşbend'e havale etmiş, Bahâeddîn Nakşbend de şeyhinin emri üzerine Emîr Burhân'ın kalbine teveccüh ederek manevî sarhoşluğa düşmesine ve bu yolda ilerlemesine vesile olmuştur.¹⁰⁴⁰ Ayrıca Azîzân lakabıyla bilinen Alî Râmîtenî'nin de bir müridine teveccühte bulunup kısa sürede kemâle ulaştırdığı nakledilmektedir.¹⁰⁴¹

Îmâm-ı Rabbânî ve sonrasında Müceddidiyye ve Hâliidiyye'de şeyhin, müridi karşısına alarak letâifine teveccüh etmesi ya da onu olgunlaştırmak için feyiz aktarması ayrı bir önem kazanmıştır. Nitekim Îmâm-ı Rabbânî'ye göre “kutb-u irşat makamına erişen bir velinin nazarı, kalb hastalıklarını giderdiği gibi zemmedilen kötü huyları da silip yok eder.¹⁰⁴² Ona göre, o büyük zata ihlâs ile yönelen ya da o zâtın kendisine yönelip haline teveccüh ettiği kişinin gönlünde anında bir pencere açılır. Sâlik bu pencere yoluyla teveccühü ve ihlâsı nisbetinde o denizden içip kanar ve gönlüne feyz dolar.¹⁰⁴³

¹⁰³⁷ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî Şerif Şerhi*, trc. A. Avnî Konuk, Kitbevi, İstanbul, 2006, c. III, s. 369.

¹⁰³⁸ Kadri, *Risâle-i Bahâiyye*, s. 61.

¹⁰³⁹ Bkz: Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 552, 583.

¹⁰⁴⁰ Safî, *Reşahât*, s. 43.

¹⁰⁴¹ Rivâyete göre, Râmîtenî'nin evinde misafirleri vardı. Fakat evde misafire ikram edecek bir şey yoktu. Bu duruma üzülen Râmîtenî, dışarı çıktı. O sırada talebelerinden biri elinde leziz yiyeceklerle çıkageldi ve “efendim! Bu yiyecekleri sizin için hazırladım. Kabul buyurursanız bizi çok memnun edersiniz” diyerek yemeği takdim etti. Hâce, yemeği misafire ikram ettikten sonra talebeyi çağırarak: “Bu hizmetin çok yerinde oldu. Sen de bizden dilediğini isteyebilirsin. Çünkü hacet kapısı şu an açıktır” dedi. Talabe: “Hem zâhiren hem bâtinen sizin gibi olmak isterim. Başka dileğim yoktur” demesi üzerine, Hâce, bunun çok zor bir iş olduğunu ve bu yükün altından kalkamayacağını anlatsa da talebe bu isteğinden vazgeçmedi. Bunun üzerine Hâce Râmîtenî, çocuğun elinden tutarak halvethanesine götürdü ve teveccüh etmeye başladı. Allah'ın izniyle talebenin üzerinde Hâce Râmîtenî'nin bütün özellikleri tezâhür etti. Fakat talebe aşktan sarhoş olup kendinden geçti ve 40 gün daha yaşadktan sonra vefat etti. Bu süre zarfında talebe Hâce'nin şahsiyetine büründüğü için “iki azîz” manasında “Azîzân” lakabı ile anılmaya başlandı. (Bkz: Kemal Yavuz vd., “Ali Râmîtenî” Evliyâlar Ansiklopedisi, s. 634; Topbaş, Altın Silsile, s. 281).

¹⁰⁴² Îmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 417 (285. Mektup).

¹⁰⁴³ Îmâm-ı Rabbânî, *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, s. 23.

Hâlid-i Bağdâdî'nin müridlerine sıkıca tembihlediği teveccüh,¹⁰⁴⁴ Hâlidîlik'te nefy ve isbât zikrinden de üstün kabul edilmektedir.¹⁰⁴⁵ Ayrıca Abdullah Dihlevî'nin, Ebû Said el-Hindî ve Şeyh Beşeretullah'ın da hazır bulunduğu bir mecliste Hâlid-i Bağdâdî'ye teveccüh ettiği ve bu sayede Hâlid-i Bağdâdî'nin ünü dört bir tarafa yayıldığı nakledilmektedir.¹⁰⁴⁶ Esad Sâhib, Hâlid-i Bağdâdî'nin mektuplarını topladığı eserinin haşiyesinde beş çeşit teveccühten bahsetmektedir. Bunlar kısaca şöyledir:

1. Sadık mürid, hayali olarak (ister hayatta isterse ölü olsun) şeyhinin rûhânî nisbetine yönelmesi.
2. Müridin, şeyhini kalb gözüyle mülâhaza edip kendisi ile Allah arasında vasıta kılması.
3. Müridin, kendi hayal dünyasına yönelip şeyhini orada tasavvur etmesi.
4. Müridin, kendisini tamamen yok sayıp şeyhini kendi yerine koyması.
5. Müridin, kalbini Hz. Peygamber'e kadar silsilede yer alan bütün şeyhlerin kalplerinin altına yerleştirmesi ve onları kendi ile Allah arasında vesile kılmasıdır.¹⁰⁴⁷

Ahmed el-Haznevî'ye göre manevî ilerleme açısından hatme-i hâcegân ile teveccüh arasında hiçbir fark yoktur.¹⁰⁴⁸ Bununla birlikte gerek Ahmed el-Haznevî döneminde gerekse daha sonra Haznevî şeyhleri dönemlerinde teveccühün Hazneviyye'de ayrı bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Teveccühün usûl ve âdâbı hakkında Ahmed el-Haznevî'nin *Suhab* adlı eserinde birtakım bilgiler bulunmakla birlikte konuyla alakalı detaylar, Ahmed el-Haznevî'nin şeyhi Muhammed Diyâüddîn'in (Hazret) *Mektûbat*'ında ve Abdurrahman Tâhî'nin *İşâretler*'inde geçmektedir. Bu bilgilere göre teveccühün keyfiyeti şöyledir:

¹⁰⁴⁴ Bkz: Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, s. 238.

¹⁰⁴⁵ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, s. 476.

¹⁰⁴⁶ Hac Hasan Şükrü, *Şemsü'ş-Şümûs*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, s. 33.

¹⁰⁴⁷ Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid*, ss. 240-241.

¹⁰⁴⁸ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbat*, s. 415 (102. Mektup).

Her şeyden önce tarikata mensup olmayan veyahut henüz tövbe/intisap guslü almamış olanlar (tarikata girmiş sayılmayacağından) teveccühe katılamazlar.¹⁰⁴⁹ Daha sonra teveccühe katılacak kimselere âlimler tarafından âdâb ile ilgili önceden kısa bir talimat verilir. Buna göre; müridlere, akşamdan bir şey yiyip içmemeleri, teveccüh sabahına kadar hiçbir şekilde konuşmamaları, sohbet ve zikirle meşgul olmaları ve devamlı yakarış halinde olmaları gerektiği anlatılır. Teveccüh zamanı geldiğinde, müridler abdest alırlar, hiç kimsenin yüzü bir başkasının sırtına bakmayacak şekilde karşılıklı ve yüz yüze saf tutup aks-i teverruk şeklinde otururlar. Şeyh içeri girdikten sonra kimse konuşmaz. Teveccüh esnasında mürid, şeyhini Hz. İsa gibi, kendisini ise hasta gibi tefekkür eder. Hz. İsa, kendisine müracaat eden hastaları tedavi ettiği gibi, kendisinin de manevî hastalıklarını tedavi edecek kişinin müridinden başkası olmadığını düşünür.¹⁰⁵⁰

Şeyh ise teveccühe gelmeden önce, Allah âşığı kimselerin yazdığı, bast ve muhabbeti celb edecek ilâhî aşkı konu edinen eserler okur. Teveccüh zamanı geldiğinde abdest alır ve azaları kurumadan vakar ve sükunet içerisinde teveccüh yapılacak yere gelir. Teveccüh meclisine vardığında kendisinin bu işe layık olmadığını düşünerek silsiledeki şeyhlerden istimdad eder ve iki rekât sünnet kılar. Selamdan sonra bir Fâtiha ve üç İhlâs okuyup dua eder ve silsiledeki şeyhlerin isimlerini okumaya başlar. Sâdâtın rûhâniyeti zâhir olunca, şeyhlerin rûhâniyeti nereye yönelirse şeyh de oraya yönelir. Şeyhlerin rûhâniyeti zâhir olmazsa istediği tarafa teveccüh edebilir.¹⁰⁵¹

Teveccühün Hazneviyye’de uygulanma şekli ve önemi hakkında fikir vereceği düşüncesiyle konu ile alakalı Muhammed Emin Er hocanın teveccühle ilgili yaşadığı tecrübeyi aktarmak istiyoruz. Hoca, hatıratında Ahmed el-Haznevî ile karşılaşmasını ve akebinde Ahmed el-Haznevî’nin kendisine teveccühünü şu şekilde anlatmaktadır:

¹⁰⁴⁹ Tâhî, bir müridin bir başka şeyhin teveccühünden istifade edemeyeceğini ifade etmektedir. Zira teveccühte feyiz aktarımı kalbin şeyhe açılması ile mümkündür. Mürid, kendi şeyhinden başkasına kalbini yöneltemeyeceğinden teveccüh de mümkün olmayacaktır. (Bkz: Tâhî, *İşâretler*, s. 67).

¹⁰⁵⁰ Tâhî, *İşâretler*, ss. 64-68, 132.

¹⁰⁵¹ Muhammed Diyâüddîn, *Mektûbât*, s. 60 (13. Mektup).

“Pazartesi günü kimse bir şey yemeden kaba kuşluk vakti camiye girildi. Perdeler çekildi. Gözlerin kapalı olması ikaz edildi. Şu uyarı yapıldı: ‘Şeyh Efendi yanınıza gelip sizi sallarsa siz de muvafakat edip sallanın. Ağzınıza üflerse siz de ağzınızı açar nefesini yutarsınız’ denildi. Bu hatırlatmalardan sonra Şeyh içeri girdi. ‘gözlerinizi kapatın! Şeyh Efendi içeri girdi’ diye seslenenler oldu. Herkes gözlerini kapattı. Mihraptan şeyhimizin sesini işitiyorduk. Evvela: ‘Medet ya Allah’ dedi. Sonra; ‘medet ya Resûlallah’ dedi. Ve Ebû Bekir Sıddîk’ten başlayıp kendi şeyhi Hazret’e (Muhammed Diyâüddîn) kadar sıra ile sâdâtları çağırırdı. Böyle çağırırken insanlar kendilerini tutamayıp ağlaşıyorlardı. Yüksek sesle ağlayan, bağırان çoktu. Daha sonra Şeyh Efendi müridleri teker teker gezerek, her birinin haline göre ya bir âyet ya bir hadis veya bir beyit söyledi. Şeyh Efendi ilk önce benim yanıma gelmişti. Benim yanıma geldiği andan itibaren bende öyle bir muhabbet oluştu ki tarif edemem. Bambaşka oldum adeta...”¹⁰⁵²

Er hoca, bu yoğun halin kendisinde bir süre devam ettiğini, hatta böyle sürmesi durumunda ilim tahsiline devam edememekten endişe ettiğini, ancak daha sonra normale döndüğünü ve Ahmed el-Haznevî’nin yönlendirmesiyle tahsiline devam ettiğini aktarmaktadır.

Sıbgatullah Arvâsî, teveccühün önceleri bilinen şeklinin, mürşidlerin, müridlerini birer birer karşılmasına alarak yapıldığı, ancak bu zamanda umumi nazar şeklinde icra edildiğini, dolayısıyla bu şekilde yapılan teveccühün geçmişte yapılan teveccühün hakikatini değiştirmedeğini ifade etmektedir.¹⁰⁵³ Hazneviyye’de bu şekilde toplu olarak icra edilen teveccüh, Suriye’de patlak veren iç savaş sebebiyle eski sıklıkta icra edilemiyor olsa da önemini muhafaza ettiğini söyleyebiliriz.

¹⁰⁵² Er, *Hatıralarım*, ss. 72-73.

¹⁰⁵³ Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 166.

2.3.7. Kur'ân Tilâveti

Hazneviyye'de müridlerin yerine getirmeleri gereken günlük ödevlerden biri de Kur'ân tilâvetidir. Nitekim Nakşbendîlikte Kur'ân tilâveti ile meşgul olmak, bilhassa sülûkünü tamamlamış ileri derecede olanların manayı tedebbür ve tefekkür ederek Kur'ân okumaları zikirden efdal kabul edilmiştir. Zira bu sayede müridin, Zât-ı ilâhî'nin sırlarını keşf edip, Allah'ın sıfatlarının hakikatine ulaşacağına ve kulluk vazifelerini hakkıyla kavrayarak maksadına erişeceğine inanılmaktadır. Bu yüzden seyr u sülûkda belli bir mesafe katetmiş her mürid Kur'ân-ı Kerîm'i birkaç günde bir hatmedecek şekilde kendine vird edinmelidir.¹⁰⁵⁴ Hâlid-i Bağdâdî'nin de müridlerine sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar Kur'ân okumakla meşgul olmalarını emrettiği nakledilmektedir.¹⁰⁵⁵

Hazneviyye müridleri için günlük Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin en azı 20 sayfa yani bir cüzdür. Kur'ân okumayı bilen her mürid günlük bir cüz okuyup Hz. Peygamber'e, ashâbına, Nakşbendî sâdatlarına ve akrabalarının rûhlarına hediye etmelidir. Kur'ân okumayı bilmeyenler ise bir an önce öğrenmeye koyulmalıdırlar. Hazneviyye'de büyüklerin himmet ve bereketine nail olmak ve akrabaların hakkını eda edebilmek için bu ödev, müridin günlük uygulaması gereken önemli âdâbtan kabul edilmiştir.¹⁰⁵⁶

İzzeddîn el-Haznevî, bu âdâbın önemine dikkat çekmek için şöyle bir örnek verir: “Bilgin bir köy ağasının kaleme aldığı, hikmetlerle dolu çok değerli bir eseri vardır. Köyünde yaşayan ve onun toprağından faydalanan köylülerden/marabalardan birinin bu hikmetamiz eserden faydalanmayıp, çobanların yazıp çizdiği ve (öncekine göre daha az değerli) bir eseri okumaları herhalde yararına olmaz. Hâkeza, Yüce Allah'ın beşeriyete sunduğu en son ve en kıymetli hediyesi olan Kur'ân-ı Kerîm'i

¹⁰⁵⁴ Kadri, *Risâle-i Bahâiyye*, ss. 121-122.

¹⁰⁵⁵ Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, s. 245.

¹⁰⁵⁶ Alâeddîn el-Haznevî, *Tuhfetü'l-Alâiyye*, s. 120; (Heyet), *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*, s. 23.

ihmal edip, insanların yazıp çizdiklerine şiddetle düşkün olup onlara yönelmek kulluğun icabına terstir.”¹⁰⁵⁷

Hazneviyye’de Kur’ân okurken kelâmullahın sırrına mazhar olabilmek için dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlar kısaca şöyledir:

1. Kur’ân okurken teenni ile ve manasını düşünerek yavaş okumalı.
2. Rahmet âyetleri geçtiğinde ümit dolu bir kalple Allah’tan ihsan ve lütfunu istemeli, azap âyetlerinde de Allah’ın lütfuna sığınmayı dilemelidir.
3. Müminlerin vasıflarının anlatıldığı âyetlerde o sıfatlarla muttasıf olmayı dileyip müminlerin mertebelerine kavuşmayı istemeli, kâfirlerin sıfatlarını anlatan âyetlerde ise bundan Allah’a sığınmalıdır.
4. Esmâ-ı Hüsnâ’nın geçtiği her âyette durmalı ve üzerinde tefekkür etmelidir. Zira Allah’ın isimlerinde kalbe yansıyan bir tecelli, akla uzanan bir nur, zihne varid olan bir mana ve her bir esmâda insana yön veren başka bir hidayet mevcuttur.
5. Duvarda asılı bir âyet varsa oraya doğru ayaklar uzatılmamalı ve imkân dâhilinde o yöne sırtını vermemelidir.
6. Kur’ân-ı Kerîm’i, imkân dâhilinde ayrılmış cüzlerden ya da rahle üzerine koyup okumamalı, Kur’ân’ı göğüs hizasına kaldırıp, diz üstünde oturarak kıbleye doğru okumalıdır.¹⁰⁵⁸

İzzeddîn el-Haznevî bu hususta şöyle der: “Gafletle yapılan ibadetlerin sevabı insana kalmaz. Ancak Kur’ân okumak ve Peygamber Efendimiz’e salâvât getirmek bundan müstesnadır.”¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁷ Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, s. 218.

¹⁰⁵⁸ Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, s. 217.

¹⁰⁵⁹ Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, s. 217.

2.3.8. Teheccüd Namazı

Hazneviyye’de günlük virdlerden birisi de gece ibadeti yani teheccüd namazıdır.¹⁰⁶⁰ Tasavvuf tarihinde gece ibadeti ile meşgul olanlar için “ehl-i leyl” tabiri kullanılmıştır. Bu kimselerin gece ibadetinden aldıkları tat ve hazzın, zevk ve eğlence ehli kimselerin eğlenceden aldıkları hazdan daha fazla olduğu söylenir.¹⁰⁶¹

Hâlidîlik’te teheccüd namazı gece bir müddet uyuyup uyandıktan sonra kılınır.¹⁰⁶² Hâlid-i Bağdâdî, birçok mektubunda teheccüd namazının önemine atıfta bulunmuş,¹⁰⁶³ Abdurrahman Tâhî de tarikata intisap eden müridin sekiz rekât teheccüd namazını katiyetle terk etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Zira ona göre normal zamanlarda sünneti terk eden kimse sekre düştüğünde farzları da terk eder.¹⁰⁶⁴

Hazneviyye şeyhlerine göre en makbul mürid, teheccüd namazına devam eden müridir. Çünkü gecenin bir vakti insanın derin uykusundan uyanıp sıcaık yatağını terk etmesi nefse kolay değildir. Ayrıca herkesin istirahatete çekildiği, âlemin durgunluk içerisine girdiği ve karanlığın herşeyi örttüğü bir saatte uykudan kalkarak ibadet etmek, kabule daha yakın, nefse etkisi daha fazla ve mükâfatı da daha büyük olur.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁰ Alâeddîn el-Haznevî, *Tuhfetü ’l-Alâiyye*, s. 120.

¹⁰⁶¹ Dilaver Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 98.

¹⁰⁶² Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü ’s-Seniyye*, s. 233.

¹⁰⁶³ Bkz: Sâhib, *Buğyetü ’l-Vâcid*, s. 10, 34, 38, 65.

¹⁰⁶⁴ Tâhî, *İşâretler*, s. 113.

¹⁰⁶⁵ Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, ss. 268-269.

2.4. Hazneviyye’de Öne Çıkan Diğer Bazı Hususlar

Buraya kadar aktardığımız bilgiler dışında Hazneviyye’yi diğer dergâhlardan farklı kılan veyahut Hazneviyye şeyhleri tarafından vurgulanarak öne çıkarılan bazı hususlar vardır. Bunları kısaca şöyle zikredebiliriz:

2.4.1. Hazneviyye’de Tarikat-Siyaset İlişkisi

Ahmed el-Haznevî’den günümüze kadar Hazneviyye dergâhı şeyhlerinin, siyasetle uğraşmamayı tarikatın temel prensibi olarak telakki ettiklerine ve bu hususta son derece tavizsiz olduklarına çalışmanın farklı yerlerinde değinilmişti. Bu başlık altında ise bu prensibin muhtemel sebepleri üzerinden genel bir değerlendirme yapılacak ve bu konunun Haznevîler tarafından bu denli sahiplenilmesinin sosyo-politik, dinî ve tasavufî bazı sebeplerine temas edilecektir.

Çalışmamızın “Hazneviyye’nin Tarihsel Süreci” başlığı altında, Haznevî dergâhının ortaya çıktığı bölgenin genel durumuna temas edilmişti. Buna göre; I. Dünya Savaşından sonra ülkenin (Suriye) içinden çıktığı baskıcı manda yönetiminin ve devamında gelen (Baas Partisinin) otokratik yönetimler dizisinin olumsuz etkisi, son olayların patlak verdiği 2011 yılına dek sürmüş ve muhalif gruplar her dönemde şiddetle bastırılarak,¹⁰⁶⁶ halkın rejimi değiştirme gücü ve teşebbüsleri her seferinde etkisiz kılınmıştı.¹⁰⁶⁷

Böyle bir ortamda doğup gelişen Hazneviyye dergâhının şeyhleri de dergâhın prensiplerini belirlerken az ya da çok bu baskıcı rejimden etkilenmiş olmaları ve

¹⁰⁶⁶ Tedmur cezaevi olayı ve Hama katliamı bunun örneklerindedir. 1980 yılında Şam’da Hafız Esed’e yönelik bir suikast girişiminin ardından Müslüman Kardeşler üyelerinin hapis tutulduğu Tadmur cezaevine bir operasyon gerçekleştirilmiş ve burada yaklaşık bin mahkûm öldürülmüştür. Aynı şekilde Hâfız Esed, 3 Şubat 1982’de Hama’da Baas rejimine karşı silahlı mücadele yürüten milis güçlerine karşı sivil-isyancı ayrımı gözetmeden kenti havadan ve karadan 27 gün boyunca bombalamış ve 10 binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştur (Bkz: Yavuz Güçtürk, *İnsanlığın Kaybı Suriye’deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu*, Seta Yayınları, Ankara, 2014, ss. 24-26).

¹⁰⁶⁷ Çağatay Özdemir, “Suriye’de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?”, *Bilgi*, 33, 2016, ss. 82-83; İnce, “Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye”, s. 263.

tekkenin zarar görmemesi için ihtiyaten siyasetle aralarına kalın duvarlar örmüş olmaları gayet doğaldır. Nitekim sosyo-politik etkenler, ister siyasî isterse dinî olsun bir düşünce sisteminin oluşması ve prensiplerinin belirlenmesinde önemli amillerdendirler.¹⁰⁶⁸ Bu durum, Suriye'nin işgal altında olduğu bir dönemde zor şartlar altında doğup gelişen Hazneviyye dergâhı için de böyledir. Dolayısıyla bu hassasiyetlerin tarihi süreçte gelişerek Ahmed el-Haznevî'den sonra dergâhın temel esaslarından, hatta en önemli prensiplerinden biri haline gelmiş olması, bu anlayışın yerleşmesinde sosyo-politik etken olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁶⁹

Ancak Ahmed el-Haznevî başta olmak üzere Hazneviyye şeyhlerinin siyasete karşı sergiledikleri bu menfî tavrın dergâhın yayılma imkânı bulduğu Suriye dışındaki diğer bölgelerde de aynı hassasiyetle sürdürülmesi -dergâhı siyasetten koruma refleksinden yani sosyo-politik olmaktan ziyade- Haznevî şeyhlerinin, bu meseleyi Hâlidîlikten tevarüs eden dinî-tasavvûfî bir görev olarak telakki etmeleriyle alakalı olduğunu göstermekteydi.¹⁰⁷⁰ Nitekim Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin, halifelerini bu hususta defaatle uyardığı ve halifelerinden başına buyruk hareket eden Abdülvehhâb es-Sûsî'yi hilafetten azlettiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰⁷¹ Ayrıca aynı hassasiyetin Nehrî ve Nurşîn dergâhı şeyhleri tarafından da gözetildiği bilinmektedir.¹⁰⁷² Binaenalyh, Hâlidî geleneklere taassup derecesinde bağlı olan Hazneviyye şeyhlerinin, dergâhın tarikat-siyaset ilişkisini buna göre belirlemiş olmaları genel manada tasavvuf anlayışlarıyla da örtüşmektedir. Nitekim Hazneviyye'ye mensup bazı âlimlerden edindiğimiz bilgiler de bu yöndedir.¹⁰⁷³ Bu yüzden Hazneviyye dergâhının ve Haznevîlerin tarikat-siyaset ilişkisinin

¹⁰⁶⁸ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yay., Ankara, 2016, s. 119.

¹⁰⁶⁹ Dergâhın ilk şeyhi Ahmed el-Haznevî'nin, önce Hazne'den Telma'rûf'a, daha sonra Deyrizzûr ve Haseke'ye sürgün edildiğine temas edilmişti. Ahmed el-Haznevî'nin döneminde karşılaştığı bu gibi sorunlar düşünce yapısının şekillenmesinde etki etmiş olmalıdır. (Bkz: Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye*, s. 265. Korkusuz, *Nehrî'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, s. 333; Candan, "Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot", s. 24).

¹⁰⁷⁰ Zira ülkemizin (Türkiye) Güneydoğu Anadolu bölgesi başta olmak üzere Lübnan, Küveyt ve Ürdün gibi Hazneviyye dergâhının yayılma imkânı bulunduğu bölgelerde de söz konusu prensibin aynı hassasiyetle savunulması bu anlayışın bir tezahürüdür.

¹⁰⁷¹ Bkz: Sâhib, *Buğyetü'l-Vâcid* (dipnot), ss. 121-122).

¹⁰⁷² Genel olarak Seyid Tâhâ Hakkarî ve Nehrî dergâhının tarikat-siyaset ilişkisi Hâlidîliğin temel yaklaşımıyla aynıdır. Nitekim Mevlânâ Hâlid'in, Seyyid Tâhâ'yı devlet yöneticileriyle görüşmesini açık bir dille men ettiği mektubu kaynaklarda yer almaktadır. (Bkz: Mehmet Saki Çakır, "XIX. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği", *Turkish Studies*, 11/21, 2016, s. 65).

¹⁰⁷³ (Abdülhamit Orhan (d. 1977) ile Kişisel Görüşme: 08.02.2021-18:00); (Alî el-Esved ile Kişisel Görüşme: 08.02.2021-15:00); (Salih el-Cezra (d. 1965) ile Kişisel Görüşme: 25.02.2021-19:30).

şekillenmesinde bu iki sebebin (yani dinî-tasavvufî ve sosyo-politik) birlikte değerlendirilmesinin uygun olacağını düşünüyoruz. Esasında Hâlid-i Bağdâdî'nin devlet ricâline ve siyasete karşı bu menfi tutumu da aynı hassasiyetin bir neticesi olarak görülebilir. Binâenaleyh, genelde Nakşbendîlik, özelde ise Hâlidîlik ve Haznevîlikte üzerinde önemle durulan bu mesele, dergâhı devlet idaresinden gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı korumak ve halifelerin bürokrasi ile gerektiğinden fazla yakınlaşmalarının ve dünyevileşip yozlaşmalarının önünü almak şeklinde değerlendirilebilir.

Ancak bu husus, Haznevîlerin devlet yöneticileriyle hiçbir şekilde irtibata geçemedikleri anlamına gelmemektedir. Gerektiğinde yöneticileri uyarmayı dinî bir vazife addeden Haznevî şeyhleri, bazen münasip bir dille idarecileri uyarmaktan bazen de âlim ve sûfî kimlikleriyle kibarca nasihat etmekten geri durmamışlardır. Örneğin Ahmed el-Haznevî, Suriye'nin ilk cumhurbaşkanına (Şükrî el-Kuvvetlî v. 1967) yazdığı mektuplardan birinde şu ifadelerle yer vermektedir.

“...Ey kardeş! Bil ki, reis millete nazaran bedendeki kalb gibidir. Kalb sağlam ise beden de sağlam olur. Bozuk ise beden de bozuk olduğu gibi; başkanın iyiliği milletin iyiliğine, bozuk ve çürüklüğü de milletin bozuk ve çürük olmalarına sebeptir... Öyleyse vazifeniz için bir yönden sevinmeniz, bir yönden de korkmanız lazımdır. Sevinç ciheti, Allah Teâla'nın sizi bu millete hükümdâr eylesidir... Vazifenizin korkulu ciheti ise bu milletin din ve dünya işlerinden sorumlu oluşunuz; bu yüzden de omuzunuzdaki ağır yüküdür. Bu ağır vazifeyi hakkıyla yapip yapamayacağınızı düşünmelisiniz. Bunu iki türlü yapabilirsiniz: Halk arasında adaleti sağlamak ve Allah Teâla'nın emirlerini yerine getirip yasakladığı şeylerden kaçınmak sûretiyle parlak islam şeriatına tabi olmak;... Adaletsiz bir sultan bir sûfiye sormuş: “ibadetlerin en iyisi nedir?” o da, “senin için gün ortasında yatmaktır. Çünkü halk senin uykundan istifade ederek zulmünden kurtulurlar” demiştir...”¹⁰⁷⁴

Ahmed el-Haznevî bu mektupta, kendisine yüklenen vazifenin manevi sorumluluğunu hatırlatmakta ve adalet noktasında cumhurbaşkanını açıkça ikaz ettiği

¹⁰⁷⁴ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 319-324 (34. Mektup). Ayrıca Şükrî el-Kuvvetlî'nin göreve başlaması sebebiyle yazmış olduğu tebrik mektubu için bkz: *Mektûbât*, ss. 299-300 (22. Mektup).

görülmektedir. Dönemin, içinde bulunduğu şartlarla birlikte değerlendirildiğinde bu mektubun önemi daha iyi anlaşılacaktır. Öte yandan Ahmed el-Haznevî'nin bazen mürid ve müntesiplerinin haklarını korumak, bazen de kişiler arasında vuku bulan husumetleri sonlandırmak için de idarecilerle ilişki kurduğu bilinmektedir.¹⁰⁷⁵

Ayrıca isim vermeden genel olarak vatan müdafaası hakkında kaleme aldığı uzunca mektubu da etrafında olup biten siyasi ve sosyal olaylara duyarsız kalmadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.¹⁰⁷⁶ Hakeza, Muhammed el-Haznevî'nin, Filistin ve Kudüs davasına yeterince sahip çıkmadıklarından ve bu konudaki duyarsızlıklarından dolayı İslâm ümmetine yönelttiği eleştiriler de aynı hassasiyetin bir tezahürüdür.¹⁰⁷⁷

Bununla birlikte, oğlu Ma'sûm el-Haznevî'nin milletvekilliği için kendisine teklif getirildiğinde Ahmed el-Haznevî'nin bunu kabul etmemesi,¹⁰⁷⁸ İzzeddîn el-Haznevî'nin, bu prensibe uymadığı gerekçesiyle oğlu Muhammed Ma'sûk'tan irtibatını kesmesi,¹⁰⁷⁹ Muhammed el-Haznevî'nin, babasının bazı halifelerini bu hususta ikaz etmesi vb. durumlar, (Hâlidilikte olduğu gibi) genel olarak Haznevî şeyhlerinin tarikat-siyaset ilişkisinin, dergâhın siyasileşmesine müsaade etmeden yeri geldiğinde olaylara bir kanaat önderi vasfıyla yaklaşımda bir beis görmediklerini ortaya koymaktadır.

2.4.2. Hazneviyye'de Ziyaret

Hazneviyye'de ziyaret, musafaha yapmak ve el öpmek, aşırıya kaçmama kaydıyla sünnet olarak telakki edilmektedir. Nitekim Ahmed el-Haznevî, çok el

¹⁰⁷⁵ Ahmed el-Haznevî, hacca gidecek olan bazı müridleri için Kamışlı kaymakamı Hamîd el-Âmirî'ye ve müridlerinden Molla Hüseyin hakkındaki şikâyet için Kamışlı Sulh Hâkimi Abdullah el-Verdi'ye yazdığı mektuplar *Mektûbât*'ında yer almaktadır. (Bkz: Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 335,416 (45, 103. Mektup).

¹⁰⁷⁶ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ss. 421-424 (108. Mektup). Ayrıca Ahmed el-Haznevî'nin, Fransız konutana nasıl çıktığını daha önce zikretmiştik. (Bkz: Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi*, s. 334; Turan, "Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşibendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı", s. 403).

¹⁰⁷⁷ Bkz: (Heyet), *Dürretü İklîli Hâmi'l-Aktâbi'l-Haznevîyyîn*, s. 24.

¹⁰⁷⁸ Asker, *eş-İzzeddîn el-Haznevî*, s. 103.

¹⁰⁷⁹ Bkz: Bu çalışma: Dip: 350.

öpmenin bidat olduğunu, bu yüzden ilk karşılaşma ve ayrılma/veda zamanları dışında el öpmenin doğru olmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁸⁰

Hazneviyye müridleri, karşılıklı olarak birbirlerinin elini öperek selamlaşırlar. Benzer selamlamayı Mevlevî dervişlerinde de görüyoruz.¹⁰⁸¹ Buna göre mürid, ilmi, yaşı ve konumu ne olursa olsun kendisiyle eşit ya da daha aşağı bir seviyede olan mürid kardeşinin elini öpmekle, aslında hüsnüzan ederek ve lisân-ı hâl ile onun kendisinden daha üstün olduğunu kabul etmiş olmaktadır.¹⁰⁸² Ayrıca Hazneviyye şeyhlerinin de çoğu zaman bu prensibe uyararak ellerini öpmek isteyen kimselerin ellerini öptükleri bilinmektedir.

Hazneviyye’de Hâlidî-Nurşîn dergâhında olduğu gibi kadınların tarikat pirinin elini öpmelerine ya da erkeklerle aynı ortamda bulunmalarına asla müsaade edilmez. Bu yüzden kadınların ziyareti kapı arkasından şeyhin eteğini ziyaret şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁰⁸³ Kadınların eğitimi ise ya şeyhin mahremi ya da önceden eğitim almış başka bir hanım tarafından yürütülmektedir. Şayet bu işi yapacak bir kadın yoksa bu durumda eğitim, ya perde arkasından¹⁰⁸⁴ veyahut günümüz teknolojik imkânlarından da faydalanılarak uzaktan eğitim şeklinde yapılmaktadır. İzzeddîn el-Haznevî bu hususta, “biat, zikir ya da ziyaret esnasında bu âdâba riayet etmeyen ve dergâhın hassasiyetlerini gözetmeyen ehl-i tarikin iflas ettiğini” belirtmektedir.¹⁰⁸⁵

2.4.3. Sosyal İlişkiler

Hazneviyye, kendi içerisinde sosyal ilişkileri kuvvetli olan bir yapıdır. Diğer tarikat ve cemaatlerle olan münasebetleri ise her zaman aynı çizgide olmamıştır. Bu husus, Hazneviyye şeyhlerinin gelenekçi olmaları ve Nakşbendî-Hâlidî prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olmalarıyla yakından alakalıdır. Nitekim Hazneviyye şeyhlerinin,

¹⁰⁸⁰ Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, s. 361 (64. Mektup).

¹⁰⁸¹ Bkz: H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, Ötüken, İstanbul, 2017, s. 49.

¹⁰⁸² Tâhî, *İşâretler*, s. 139.

¹⁰⁸³ Bkz: Tâhî, *İşâretler*, s. 50.

¹⁰⁸⁴ Bkz: Muhammed el-Hânî, *el-Behcetü's-Seniyye*, s. 172; Tâhî, *Mektûbât*, s. 234 (66. Mektup).

¹⁰⁸⁵ Geçer, *Külliyât-ı Suğrâ*, s. 274.

kendi halifelerini bile bu prensiplere bağı kalmadıkları gerekçesiyle tenkit ettikleri hatta bazılarını hilafetten azlettikleri bilinmektedir. İzzeddîn el-Haznevî'nin, Hâlidî-Haznevî âdâplarının dışına çıktığı için öz oğlu Muhammed Ma'şuk'u reddetmesi de bunun bariz bir örneğidir. Bu hassasiyet, onların, bazı tarikatları ve cemaatleri (tarikatlarına bidat soktukları düşüncesiyle) mübtedi' olarak görmelerine, bu sebeple de onlara karşı menfi bir tavır sergilemelerine sebep olmuştur.

Ayrıca XX. yüzyıldan itibaren (Suriye, Cezire Bölgesi başta olmak üzere) bölgede Hazneviyye'nin güçlü bir şekilde yayılması diğer tarikatların sönük kalması sonucunu doğurmuştur. Bu da aynı bölgede faaliyet yürüten tarikat şeyhlerinin rekabet duygusuna kapılmalarına sebep olmuştur.¹⁰⁸⁶

Bununla birlikte Hazneviyye şeyhleri husumete mahal vermemek için ismen kimsenin kötülenmesini tasvip etmemektedirler. Bunun yerine insanlara hakkın ve hakikatın anlatılmasının yeterli olacağı kanaatindedirler.¹⁰⁸⁷

Buraya kadar anlattıklarımız Haznevîlerin diğer tarikatları dışladıkları anlamına gelmemektedir. Nitekim gerek vefat etmiş Hazneviyye şeyhlerinin anma merasimlerinde gerekse farklı münasebetlerde, bölgede (Suriye) faaliyet yürüten bazı tarikat şeyhlerinin Hazneviyye tekkesini ziyaret ettikleri bilinmektedir. Hatta bu açıdan değerlendirildiğinde, Haznevîlerin, gayrimüslim din adamlarıyla dahi olumlu ilişkiler içerisinde oldukları söylenebilir.

¹⁰⁸⁶ Rivayete göre Ahmed el-Haznevî, üstadından hilâfet alıp memleketi Suriye'ye döndüğünde bölgede yaşayan bazı şeyhlerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştı. Bunlardan biri de yeşil renkli kıyafetler giydiği için "Yeşil Şeyh" olarak bilinen zattı. Müridlerinin büyük bir çoğunluğunun Ahmed el-Haznevî'ye intisap ettiğini gören Yeşil Şeyh, bölgenin ileri gelenlerini yanına alıp, Ahmed el-Haznevî'yi toplantıya çağırdı. Ahmed el-Haznevî, yakınlarının engellemelerine rağmen çağırışı kabul etti ve yanına iki talebesini alarak yola çıktı... Yanında mürid kalmadığından yakınan Yeşil Şeyh zaman zaman hakarete varacak derecede sert bir tonla uzun uzun konuştu. Ahmed el-Haznevî ise sabırla dinlemeye devam etti. Ahmed el-Haznevî'nin suskunluğuna daha fazla dayanamayan Yeşil Şeyh "sen neden konuşmuyorsun" diyince Ahmed el-Haznevî, "benim sadece bir çift sözüm var" dedi ve sözlerine şöyle devam etti: "Şayet niyetimiz Allah içinse, senin gibi yüz kişi olsa bunu durduramaz. Fakat yaptıklarımız Allah rızası için değilse sizin gibilerin muhalefetine de gerek kalmadan kısa zamanda herşey dağılıp yok olacaktır." Rivayete göre Yeşil Şeyh, Ahmed el-Haznevî'nin bu tavrından çok etkilenmiş ve yaptıklarından özür dileyerek hakkını teslim etmiştir. (Bkz: Yurtgezen, *Hâcegân Sultanları*, ss. 217-218; Taşyürek, *Hatme-i Hâcegân Sultanları*, ss. 207-208).

¹⁰⁸⁷ Bkz: İzzeddîn el-Haznevî'nin vasiyeti: Ek-8.

2.4.4. Vaaz ve İrşat Vasıtaları

3.4.4.1. İlim ve İrfan Dergisi

Eylül 2012 yılında yayın hayatına başlayan ve aylık yayınlanan *İlim ve İrfan Dergisi*, Hazneviyye'nin ilk ve tek basılı yayın organıdır. Genel yayın yönetmenliğini araştırmacı-yazar Saadettin Acar'ın üstlendiği dergide, tarikat şeyhinin vaaz ve sohbetlerinden derlenen makaleler yanı sıra, Prof. Dr. Ali Akpınar, Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Prof. Dr. Kadir Özköse, Prof. Dr. Süleyman Derin, Prof. Dr. Necdet Tosun, Prof. Dr. Selahattin Yıldırım, Doç. Dr. İbrahim Baz ve Dr. Cüneyt Gökçe gibi tanınmış hocalar, dergide tasavvufa dair yazılar yazmaktadırlar.

Ehl-i Sünnet çizgisinde bir yayıncılık anlayışıyla yola çıktığı söylenen *İlim ve İrfan Dergisi*, -adın da anlaşılacağı üzere- tasavvufun iki temel direği olan ilim ve irfân birlikteliğini sağlamayı kendisine hedef edindiği kaydedilmektedir. Nitekim bu husus derginin künyesinde “irfana götürmeyen bir ilim sığ ve ruhsuz kalır. İlme dayanmayan bir irfân köksüz ve zayıf olur” şeklinde özetlenmiştir.¹⁰⁸⁸

3.4.4.2. Haznevî İlim ve İrfân Vakfı

Merkez ofisi Gaziantep'te olan ve Haznevîlerin, “kimseden mal toplamamak ve verilse dahi kabul etmemek” ilkesine bağlı olarak faaliyet yürüttüğü söylenen Haznevî İlim ve İrfân Vakfı'nın kuruluş sebep ve gayesinin, infakta bulunmak isteyenlere yol göstermek ve bu konuda rehberlik etmek olduğu ifade edilmiştir. Buna göre vakıf, müntesiplerden veyahut hariçten tasadduk etmek isteyenler ile dul, yetim veya yoksullar arasında köprü vazifesi görmektedir. Ayrıca vakıf gelirlerinin bir kısmının eğitim, kültür ve sosyal projeler alanında sarfedileceği ve gerek yurtlarda gerekse öğrenci evlerinde eğitimlerini sürdürmeye çalışan yoksul

¹⁰⁸⁸ Bkz: <http://www.ilimveirfan.com.tr/menuler.asp?Id=1> (23.10.2020-22:20).

öğrencilerin barınma ve yaşelerine katkı sunularak eğitimlerine yardımcı olunacağı vakfın hedefleri arasında sayılmaktadır. Zira ifade edildiğine göre Hazneviyye şeyhleri, kendileri zekât verecek zenginliğe sahip olduklarından vakfın gelirlerinden faydalanmaları söz konusu değildir.¹⁰⁸⁹

Ayrıca Haznevîlerin bu vakfa bağlı olarak Bursa’da hizmet yürüten bir de araştırma merkezleri bulunmaktadır. Kısaca “İKAM” olarak bilinen merkezin tam adı “İlmî ve Kültürel Araştırmalar Merkezi”dir.

Hazneviyye’nin bunların dışında; <http://www.haznevi.net/> adında internet siteleri ve Youtube üzerinden yayın yapan “İlim ve İrfan Haznevi - العلم والعرفان الخزنوي” (<https://www.youtube.com/c/%C4%B0lim%C4%B0rfanHaznevi/videos>) adında Youtube kanalı bulunmaktadır. Genelde Hazneviyye müridlerinin takip ettiği kanalda çoğunlukla Hazneviyye şeyhlerinin sohbetleri yayınlanmaktadır.

¹⁰⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.ilimveirfan.com.tr/detay.asp?Id=327> (23.10.2020-21:45).

SONUÇ

Hicrî XIV. (m. XX.) yüzyılda Suriye'nin Kuzeydoğusu'nda teşekkül eden Hazneviyye, Nakşbendî-Hâlidîliğin Nehrî-Nurşîn kolunun bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Haznevîliğin, Suriye'nin Fransız sömürgesi olduğu, devletin ve dinî eğitim kurumlarının yok denecek kadar az olduğu veya işlevini tamamen yitirdiği, özellikle de bölge halkının tamamına yakınının okuma-yazma dahi bilmeyen bedevîlerden oluştuğu Cezîre bölgesinde ortaya çıkması ayrı bir öneme haizdir. Nitekim Ahmed el-Haznevî, böyle bir süreçte unutulmaya yüz tutan dinî hayatı yeniden ihya edip bölge halkının ilim, kültür ve sosyal hayatlarına katkıda bulunduğu için yeni bir tarikat kurucusu gibi telakki edilmiş ve bu tarikat bölgede "Nakşbendiyye" yerine, kendisine nisbetle "Hazneviyye" olarak anılmıştır.

Ahmed el-Haznevî'nin yetiştiği Nurşîn dergâhının gerek coğrafi yapısı, gerekse sosyal, siyâsi ve ekonomik hayatın pek çok alanındaki zorluklara karşı verilen mücadele, şeyhleriyle birlikte Osmanlı-Rus savaşına katılan Ahmed el-Haznevî'nin düşünce dünyasının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Nitekim henüz genç yaşta (25) hilâfet alarak Fransız işgali altındaki memleketi Suriye'ye dönen Ahmed el-Haznevî'nin karşılaştığı sorunlar ve bu sorunlar karşısındaki kararlı duruşu, onun (şeyhleri gibi) mücadelecî rûhu ve güçlü iradesinin bir yansımasıdır.

Ancak Ahmed el-Haznevî'nin ortaya çıktığı bu çalkantılı dönemin, irşat faaliyetleri açısından her ne kadar sıkıntılı olsa da kanaatimize göre tarikatın yayılması ve kabul görmesi açısından olumlu etkileri olmuştur. Nitekim tüm bu zorluklar, savaşlardan, çatışmalardan ve iç karışıklıktan bunalan ve uzun yıllar ekonomik, sosyal ve siyasi buhranlar yaşayan bölge insanının, Haznevî dergâhını güvenli bir liman olarak görmelerinin ve tarikata intisap etmelerinin önünü açmıştır.

Ahmed el-Haznevî, Nakşbendîliği bölgeye getirdiği günden itibaren gerek dinî (bölgede bulunan bazı şeyhler tarafından) gerekse siyasî bazı çevrelerin ciddi muhalefetiyle karşılaşmış, ancak bu muhalefet tarikatının geniş bir alanda yayılmasına engel olamamıştır. Zira Hazneviyye şeyhleri, genelde ulemâyla iyi

ilişkiler kurmaları, tekke-medrese birlikteliğini sürdürmüş olmaları, İslâm'ın zâhirî hükümlerine sıkı sıkıya bağlı olmaları, cehrî zikir, raks ve semâ (mûsikî) yerine hafi zikri esas almaları, sembolizmden, Hurûfluk ve Bâtînlük gibi heterodoks düşüncelerden uzak durmaları sebebiyle zâhir ulemânın da sempatisini kazanmışlardır. Bütün bu hususiyetleri bir araya getirdiğimizde, Hazneviyye tasavvuf geleneğinin, nazarî olmaktan ziyade, tasavvufun amelî yönünü yansıttığını söyleyebiliriz. Tasavvufun tahakkuk boyutunu ifade eden nazarî kavramlara Hazneviyye'de pek sık rastlanmaz. Nitekim kalbî, vicdânî ve ma'rifete dayalı bu bilgiler Haznevî şeyhlerine göre mahrem addedilmiş ve ekseriyetle bu alana dalmaktan kaçınılmıştır. Dolayısıyla Haznevî meşâyihinin tasavvuf anlayışı “halk tasavvufu” formunda bir tasavvuf olduğunu söylenebilir.

Hazneviyye'nin tarihsel sürecini iki döneme ayırmak mümkündür. Birincisi: Haznevîliğin kurucusu Ahmed el-Haznevî ve iki oğlu Ma'sûm el-Haznevî ile Alâeddîn el-Haznevî'nin postnişin olduğu teşekkül dönemidir. Milâdî 1912-1969 yıllarına tekabül eden bu dönemde, Haznevî şeyhlerinin toplum içerisinde bir kanaat önderi gibi hareket ettikleri ve bölge insanının sorunlarıyla yakından ilgilendikleri, dolayısıyla Hazneviyye'nin klasik bir Nakşbendî-Hâlidî dergâhı görünümünde olduğu söylenebilir. İkinci dönem ise İzzeddîn el-Haznevî, Muhammed el-Haznevî ve Muhammed Mutâ' el-Haznevî'nin postnişin olduğu teşekkül sonrası dönemdir. Alâeddîn el-Haznevî'nin vefat ettiği 1969 yılından günümüze kadarki (2021) dönemi kapsayan bu yıllarda, Haznevîliğin Suriye sınırlarını aşip Avrupa'ya açıldığı, düşünce ve etki alanının genişlediği ve düşünce yapısında bazı gelişmelerin kaydedildiği görülmüştür. Kanaatimizce tarikatın bu denli hızlı yayılmasında dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik faktörlerin yanında, şeyhlerin karizmatik ve ilmî kişiliği bu faktörlerin başında yer almaktadır. Ayrıca Hazneviyye medrese ve tekkesinde yetişen birçok âlim ve sûfînin etkisi de muhakkaktır. Nitekim tarikatın farklı bölgelerde ilim ehli kimseler tarafından temsil edilmiş olması, halkın güveninin kazanılması ve daha kolay kabul görmesinde etkili olmuştur.

Hâlidîliğin, dinî hükümleri önceleyen şeriat-tarikat, tekke-medrese dengesi, Hazneviyye'de aynen devam ettirilmiştir. Nitekim Ahmed el-Haznevî'nin, kendi döneminde şeriata ve tarikat âdâbına muhâlefet eden bazı âlimleri sert bir dille

uyarması bunun göstergesidir. Ayrıca diğer Haznevî şeyhlerinin de farklı platformlarda bidatlerden arındırılmış ve dinî hükümleri azimetle yerine getiren sünnet merkezli bir tasavvuf anlayışına vurgu yapmaları, hatta aksine hareket etmeyi zındıklık olarak addetmeleri Hâlidî çizginin takipçisi olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Hazneviyye’de âdâb ve erkân konusunda genelde Hâlid-i Bağdâdî’nin halifesi Tâhâ Hakkârî’nin kurduğu Nehrî dergâhı ile onun bir devamı olan Nurşîn dergâhının esasları kabul edilmiştir. “Şeriata ittiba ve mürşide muhabbet, ihlâs ve teslimiyet” şeklinde özetleyebileceğimiz bu esaslar, Hazneviyye tasavvuf anlayışının temelini yansıttığını söyleyebiliriz.

Hazneviyye’nin dikkat çeken özelliklerinden biri de Haznevî şeyhlerinin siyasete ve siyasîlere karşı tutumları ile dünyalık telep etmemeleri ve verilse dahi kabul etmeyecekleri yönündeki yaklaşımlarıdır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Hazneviyye şeyhlerinin Ahmed el-Haznevî’den itibaren politikaya karşı mesafeli durdukları, herhangi bir partinin lehinde ya da aleyhinde söylem veya eylemde bulunmaktan şiddetle kaçındıkları görülmüştür. Nitekim Suriye’nin ilk cumhurbaşkanı Şükrî el-Kuvvetlî’nin cumhurbaşkanlığı döneminde Ma’sûm el-Haznevî’ye milletvekilliği adaylığı için teklifte bulunulmuş, ancak babası Ahmed el-Haznevî, tarikatın prensiplerine aykırı olacağı düşüncesiyle buna izin vermemiştir. Bu hususun yaklaşık bir asırdır Hazneviyye’nin bölgede rahat bir şekilde faaliyet yürütmesinde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Haznevîlere göre irşat kürsüsünde oturan kişinin herhangi bir siyasî görüşe sahip olması, farklı fikirde olan insanların kendisinden istifade etmesine engel olacaktır. Bu anlayış, Haznevîlerin özellikle bölgede yaşayan farklı dil, din, mezhep ve ideolojiye sahip birçok insana ulaşmasında olumlu yönde etkili olmuştur. Bununla birlikte Hâlidî Bağdâdî gibi Hazneviyye şeyhleri de yeri geldiğinde bazı devlet adamlarını münasip bir dille uyarıp irşat etmekten de geri durmamışlardır. Ahmed el-Haznevî’nin Suriye’nin ilk cumhurbaşkanı Şükrî el-Kuvvetlî’ye yazdığı mektup buna örnektir. Zira çalışmamızda belirttiğimiz gibi Ahmed el-Haznevî bu mektubunda, toplumun dinî yaşantısından doğrudan sorumlu olduğu noktasında cumhurbaşkanını açıkça ikaz etmektedir. Ayrıca bölgede yaşanan olumsuzluklar karşısında muvazzaf bazı

hâkimleri adalet yönünden uyardığı mektubu da onun duruşunu göstermesi açısından önemlidir.

Haznevîlerin özellikle siyasete karşı mesafeli tavırları, bazı çevrelerin tepkisine yol açmasına ve zaman zaman bölgede olup bitenler karşısında duyarsız kalmakla suçlanmalarına sebep olmuştur. Ancak Hazneviyye merkez tekkesinin bulunduğu Suriye'deki son gelişmeler, (2011-2021), Haznevîleri bu konuda haklı çıkardığını söyleyebiliriz. Nitekim 2011'den bu yana bölgede süregelen iç karışıklık döneminde bile Hazneviyye tekkesinin/medresesinin yaklaşık 500 kadar öğrenciyi ve bölgede sıkışıp kalan yüzlerce kimsesize ev sahipliği yapması, onların siyasete karşı sergiledikleri tavır sayesinde. Dolayısıyla kanaatimizce siyasete mesafeli durmak da bir tür siyasettir. Bununla birlikte Hazneviyye şeyhlerinin siyasete ve siyasîlere karşı sergiledikleri bu menfi tavrın müridleri bağlamadığı ifade edilmektedir. Zira mevzu bahis olduğunda “biz siyasetle uğraşmayız, ancak müridlerin siyasî görüşlerine de karışmayız” şeklinde görüş beyan ettikleri bilinmektedir.

Hazneviyye'de dikkat çeken bir başka husus ise bu ekolün değişim ve dönüşüme kapalı bir yapı olmasıdır. Bu yönüyle radikal derecede gelenekçi bir yapıya sahip olan tarikat şeyhleri, şartlar ne olursa olsun kendilerinden önceki şeyhlerden tevarüs eden tasavvuf anlayışını olduğu şekliyle sürdürmeyi kendilerine görev addetmektedirler. Hatta bu sebeple olsa gerek Hazneviyye şeyhlerinin eser telif etmede pek de üretken olmadıkları söylenebilir. Zira onlara göre “gök kubbe altında söylenmemiş hiçbir söz yoktur. Halefe düşen, bunlarla amel etmektir.” Ayrıca Haznevîlere göre daha önce hizmet veren birçok tasavvuf kurumunun yok olması da geleneklerine bağlı kalmamalarındandır.

Hazneviyye'yi diğer Hâlidî kollarından ayıran bir başka husus merkezîyetçi bir tarikat olmasıdır. Nitekim Alâeddîn el-Haznevî'den sonra seyr u sülûkünü tamamlasa bile halifelerin hilâfetlerinin mukayyet olması yani Hazneviyye merkez tekkesine ve şeyhine bağlı olmaları, râbitanın sadece tarikat şeyhine yapılması ve bu hususlara riayet etmeyen halifenin azlinin söz konusu olması, Hazneviyye'yi diğer tarikatlardan ayıran en önemli özelliklerdendir. Tarikat, bu yönüyle bölünmelerin ve birbirinden kopuk yapıların oluşmasına ve zamanla oluşabilecek aşınmalara ve

bozulmalara karşı bir ön tedbir almıştır. Ancak bu sistem, zaman içerisinde bazı halifelerin Hazneviyye'den tamamen kopmasına hatta müridler arasında münkir ilan edilmesine sebep olmuştur. İzzeddîn el-Haznevî'nin, Hazneviyye prensiplerine bağlı kalmadıkları gerekçesiyle şeyhinin bazı halifelerini ikaz etmesi, hatta bu hususta kendilerine 14 maddelik taahhütname imzalatması buna örnektir.

Hazneviyye'nin Suriye başta olmak üzere yayıldığı bölgelerde icra ettiği en önemli hizmetlerden biri de yetiştirdiği âlimler sayesinde I. Dünya Savaşı sonrasında bölgede ciddi taraftar edinmeye başlayan Suud kaynaklı Vehhâbilik akımı ile İran menşeli Şiilik propagandasına engel olmasıdır. Nitekim Ehl-i Sünnet çizgisine bağlılıkları ile bilinen Hazneviyye şeyhleri, medreselerinden mezun ettikleri öğrencileri memleketin dört bir yanına dağıtarak bu ve benzeri Ehl-i Sünnet dışı hareketlerin faaliyetlerine karşı adeta canlı set oluşturmuşlardır.

Ayrıca Hazneviyye'nin genelde kasaba ve köylerde fakir halk arasında yayılmış olması da dikkate şayandır. Zira bu durum Hazneviyye'nin düşünce yapısına da etki etmiştir. Bazı Haznevî şeyhlerinin, müntesiplerinin fakirlerden oluşmasından duydukları memnuniyeti dile getirmeleri de bu etkinin bir neticesidir.

Haznevî şeyhlerinin birçok Nakşî şeyhi gibi Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine ayrı bir önem attıkları görülmüştür. Zira Hazneviyye şeyhlerinin vaaz ve sohbetleri incelendiğinde *Mesnevî*'nin etkisi oldukça yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

Ayrıca Suriye'de teşekkül etmesine rağmen Hazneviyye'nin seyr u sülûk anlayışında Mâverâünnehir'in melâmet neş'esinin de önemli bir yer tuttuğunu vurgulamak isteriz. Bu durum Hazneviyye'nin Nakşî-Hâlidî geleneğe bağlılığının da bir göstergesidir. Nitekim -çalışmamızda temas ettiğimiz üzere- gerek Mâverâünnehir'de teşekkül eden bir tarikat olarak Hâcegâniyye-Nakşbendiyye'nin, gerekse sonrasında Hâlidî-Nehrî ve Nurşîn dergâhının tasavvuf anlayışında fütüvvet ve melâmet anlayışı önemli bir yer tutmaktadır.

Hazneviyye'nin toplum üzerindeki etkisi, eğitim metodu, tasavvufî düşünce yapısının gelişim seyri, sosyal, siyasal ve kültürel hayata katkısı vb. konular üzerinde yapılacak yeni çalışmalar bu yapının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülhâfız, b. Alî, (ts). *Hidâyetü'r-Râğibîn*. Kahire: Îsâ el-Bâbî el-Halebî.
- Abdûlmün'im, Mahmûd A. (1999). *Mu'cemü'l-Mustalahâti ve'l-Elfâzi'l-Fıkhıyye. II*. Kahire: Dâru'l-Fadîle.
- Acar, S. (2004). İzzeddîn el-Haznevî. *Milli Gazete*, (5 Kasım 2004). 7.
- Aclûnî, İsmâîl b. M. (1351). *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzilü'l-İlbâs 'amme'stehera mine'l-Ehâdîs 'alâ Elsineti'n-Nâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudüs.
- Affî, Ebü'l-Alâ. (1996). *İslam'da Manevî Hayat*. (Trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal). İstanbul: İz Yayıncılık.
- (ts). *et-Tasavvuf, es-Sevratu'r-Rûhiyyetü fi'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'ş-Şa'b.
- Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî. *el-Müsned*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 2001.
- Ahrâr, U. (2018). *Risâle-i Vâlidıyye (Risâleler içinde)*. (Trc. Fakirullah Yıldız). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Akbaş, M. (2008). Fetihlerden Sonra Suriye Bölgesine Yerleşen Sahâbîlerin Mescidlerdeki İlmî Faaliyetleri. *DÜİFD*, X, (1), 178.
- Akbulut, F. (2006). *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminden Tasavvuf*. Konya: Ensar Yayıncılık.
- Akçay, H. (2013). Son Dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin el-Hayderi (Hayatı ve Eserleri), *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler (Uluslararası Sempozyumu)*, 6-8 Eylül, Bingöl: Bingöl Üniv. Yayınları. 392-396.
- Akdemir, S. (2000). Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü. *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, VI, (1), 211,212.
- Akot, B. (2014). Seyyid Sibğatullah Arvâsî ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı. *Ekev Akademi Dergisi*, (58), 254.
- (2014). Tasavvufî İrşat Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII, (31). 32,33.

Akpınar, C. (2000). İcâzet. *DİA*, XXI, 394. İstanbul.

Akyüz, K. (2015). *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniv. Yalova.

..... (2016). İki Kanatlı Bir Mürşid: İzzeddîn el-Haznevî. *İlim ve İrfan Dergisi*, (47), 27.

Akyüz, N. (ts). *Sadât-ı Kirâm Âlemi*, İstanbul: Kahraman Ofset.

Âl Mahmûd, Ahmed M. (ts). *el-Bey'atü fi'l-İslâm*. y.y: Dâru'r-Râzî.

Alanka, İ. (2006). Ebü'l-Hasan Harakânî (*Seyr u Sülûk Risalesi İçinde*), (Haz. Sadık Yalsızuçar). İstanbul: Sufî Kitap.

Algar, H. (1989). Alâeddin Attâr. *DİA*, II, 320. İstanbul.

..... (1991). Bahâeddîn Nakşibend. *DİA*, IV, 458. İstanbul.

..... (1991). Bâkî-Billâh. *DİA*, IV, 542. İstanbul.

..... (1995). Fağnevî. *DİA*, XII, 73. İstanbul.

..... (1996). Gucdüvânî, Abdülhâlik. *DİA*, XIV, 170. İstanbul.

..... (1997). Hâlid el-Bağdâdî. *DİA*, XV, 284. İstanbul.

..... (2000). "İmâm-ı Rabbânî. *DİA*, XXII, 338. İstanbul.

..... (2003). Mazhar Cân-ı Cânân. *DİA*, XXVIII, 195. Ankara.

..... (2006). Nakşibendiyye. *DİA*, XXXII, 338. İstanbul.

Âlûsî, Ebü's-Senâ M. (1278). *el-Feyzü'l-Vârid alâ Ravzi Mersiyyeti Mevlânâ Hâlid*. Kâhire: Matbaatü'l-Kesteliyye.

Altındal, A. *Şeyh Muhammed Sıddîk et-Tapevangî'nin Menâkıbı*. (Yayınlanmamış Eser).

Arat, Reşit R. (1970). *Baburnâme*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Armaoğlu, F. (1995). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Akım Yayınları.

Arslan A. (2017). *19. Yüzyıldan Günümüze Mardin'de Tasavvuf Kültürü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniv. Diyarbakır.

Arslan, S. (2015). Muhabbet Râbitası. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, (3), 63,64.

Arvas, N. (2013). Arvâs Medresesi ve Türkiye'deki Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi (Seyyid Abdülhakim Arvâsî Örneği). (Ed. İsmail Narin). *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, I. 29 Haziran-1 Temmuz. Bingöl: Bingöl Ün. Yayınları, 214.

Arvâsî, A. (2018). *Râbita-i Şerîfe*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Arvâsî, S. (2009). *Minah*. (Der. Hâlid-i Şirvânî Oreki). (Trc. Siraceddin Önlüer, Hüseyin Okur). İstanbul: Semerkand.

Asker, E. (ts). *eş-İzzeddîn el-Haznevî*. Haleb: el-Asîl li't-Tibâa.

Aslan, A. (2019). *Haznevî Bahçesi*. (Trc. Muhammed Aslan). Adana: b.y.

Ateş, S. (1966). Zikir. *AÜİFD*, XIV, (1), 237.

Avde, Emin Y. (2013). et-Tasavvuf fi Bilâdi's-Şâm: et-Târîh ve'l-Eser ve'l-Vâki' ve'l-Me'mûl. *el-İslâmu'n-Nâim: et-Tasavvuf fi Bilâdi's-Şâm*. Dubai: el-Misbâr. 8-17.

Aydın, H. es-Serhadî. (ts). *Enîsü'l-Mü'minîn*, Gaziantep: y.y.

Aydın, Mehmet S. (2000). İnsân-ı Kâmil. *DİA*, XXII, 331. İstanbul.

Aydın, N. (2016). *Nakışbendiliğ'in Halidiye Kolu Haznevîler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Mardin İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, SDÜ. Isparta.

Aynî, Mehmed A. (2017). *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Ayte, F. (2013). Medreseler. (Ed. Fikret Gedikli). *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)*, I, 05-07 Ekim, Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 62.

Bağdâdî, İ. (1951). *Hediyyetü'l-Ârifîn ve Âsâru'l-Müellifîn. II*. İstanbul: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî.

Bağdâdî M. b. Süleymân. (1992). *el-Hadîkatü'n-Nediyye*. İstanbul: Hakikat Kitabevi.

Bağdâdî, H. (2017). *Risâle-i Hâlidîyye*. (Trc. Ali Kara). İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık.

Bağdâdî, M. er-Rabî. (2015). *er-Ru'yetü'l-Kevniyye fi'l-İrfâni'n-Nazarî*. el-Kâzîmiyye: Müessesetü İmâm Cevâd.

Bağlıoğlu, A. (2013). Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, (IV/2), 506-507.

Bahâî, N. (1966). *Risâle-i Bahâiyye*. (Trc. Taşköprülü Ali Altın). İstanbul: M. Şevket Eygi Matbaası.

Bâkinî, Şuayb b. İ. (1999). *Tabakâtü’l-Hâcekâni’n-Nakşbendiyye*. Dimaşk: Dâru’n-Nu’mân li’l-Ulûm.

Bardakçı, N. (2015). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Bâşâ, H. (1989). *el-Elkâbü’l-İslâmiyye*, Kahire: ed-Dâru’l-Fenniyye.

Bayraktar, M. (1986). Medrese-Tekke ilişkisi ve Toplum Hayatına Etkisi. *Vakıf Haftası Dergisi*, (4), 191.

..... (2007), *İslam’da Bilim ve Teknoloji*. Ankara: TDV Yayınları. s. 7.

Bâz. İ. (2011). Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü ve Midyatlı Sufiler. (Ed. İbrahim Özcoşar). *Uluslararası Midyat Sempozyumu*, Sempozyum Bildirileri, 07-09 Ekim, Mardin Artuklu Üniv. Mardin. 285.

..... (2013/2). Mevlânâ Halid-i Bağdâdî’nin Halifelerinden Şeyh Halid-i Cezerî ve Basret Dergâhı. *Tasavvuf*, (32). 144.

..... (2014/2). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî. *Tasavvuf*, (34), 77.

..... (2016). Bir Âlim ve Arif Şeyh Muhammed Haznevî. *İlim ve İrfan Dergisi*, (50), İstanbul. 27,28.

..... (2017). Ohin Dergâhı ve Hâlidî Gelenek İçerisindeki Yeri. (Ed. Orhan Başaran), *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, (*Ulusal Sempozyum*), 4-5 Mayıs. Bingöl: Berdan Matbaacılık. 343.

Bedava, A. (2017). Bir Hâlidî Müderris: Molla Abdullah El-Bingolî (Dalar) ve İlmî Faaliyetleri, (Ed. Orhan Başaran), *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi* (*Ulusal Sempozyum*), 4-5 Mayıs. Bingöl: Berdan Matbaacılık. 519-526.

Bolat, A. (2016). Tarîkatlarda Âdâb ve Erkânın Oluşumu. (Ed. Kadir Özköse). *Tasavvuf El Kitabı*. İstanbul: Grafiker Yayınları. 244,245.

Bozkurt, N. (2003). Medrese, *DİA*, XXVIII. 323,324. Ankara.

Buehler, Arthur F. (2003). Nakşbendiyye-Müceddidiyye ve Hindistan'da Yayılışı. (Trc. H. İbrahim Şimşek). *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, II*, (3). 154.

..... (2011). Mevlânâ Hâlid ve Şah Ğulâm Ali. (Trc. Mehmet Atalay). *Usul İslam Araştırmaları, XVI*, (16), 113.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahîh*. 3 C. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât. 1422.

Buhârî, Selâhaddîn b. M. (2018). *Hallerin Terbiyesi: Enîsü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn*. (Trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî). (Haz. Niyazi Adıgüzel). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Buhârî, Selâhaddîn b. M. (ts). *Enîsü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn*. (Trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî). b.y.: y.y.

Bursevî, İsmail H. (1389). *Rûhu'l-Beyân. VII*. İstanbul: Eser Yayıncılık.

Bulut, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: DİB Yay.

Buzpınar, Şit T. (2009). Suriye (Osmanlı Dönemi). *DİA, XXXVII*, 554. İstanbul.

Candan, A. (2017). Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Hayatı ve Fetvalarında Takip Ettiği Metot, *VYÜİFD*, (7), 23.

Candan, E. (2002). *Ruhsal Güçleri Geliştirme Teknikleri*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.

Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Cevherî, İ. (1979). *es-Sihâh. I*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.

Ceyhan, S. (2009). Semâ. *DİA, XXXVI*, 455. İstanbul.

..... (2010). Taç. *DİA, XXXIX*, 363,364. İstanbul.

Cezâirî, T. (1986). *el-Cevâhiru'l-Kelâmiyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.

Cîlî, A. (2000). *el-İnsânü'l-Kâmîl*. Beyrut: Müessetü't-Târîhi'l-Arabî.

Cürcânî, Alî b. M. (ts). *Mu'cemu't-Ta'rifât*. Kahire: Dâru'l-Fadîle.

Çağlayan, M. (1996). *Şark Ulemâsı*. İstanbul: Çağlayan Yayınları.

Çakır, M. Saki. (2016). XIX. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği. *Turkish Studies*, (11/21), 56,57.

..... (2017). *Seyyid Tâhâ Hakkâri ve Nehrî Dergâhı*. İstanbul: Nizamiye Akademi.

..... (2017). Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, III, (2), 29,30.

..... (2018). Nakşbendîlik'te Teblîğ, İrşat ve İlim. *Semerkand Dergisi (Tasavvuf ve Nakşbendîlik 20.Yıl Özel Sayı)*, 142.

..... (2019). Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri. *İhya UIAD*, V, (2), 490.

Çelik, M. (2017). *Tasavvuf ve İlmi Birleştiren Bir Kurum Olarak Medreseler (19. ve 20. Yüzyıllarda Norşin Medresesi Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.

Çerhî, Y. (2015). *Neynâme*. (Trc. M. Ali Özkan). İstanbul: Semerkand Yayınları.

Çetin, M. (2019). *Şeyh Muhammed Arapkendi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniv. Diyarbakır.

Çetin, N. (2013). Seyyid Taha Hakkâr'yi Anlamak. (Ed. Halit Yalçın vd.). *Uluslararası Seyyid Taha Hakkâri Sempozyumu Bildirileri*. 24-26 Mayıs (Hakkâri). İstanbul: Kayhan Matbaacılık. 525.

Çınar, F. (2018). Gönül Eğitimi Boyutuyla Mürşid-i Kâmil ve mürid Münasebeti. *Somuncubaba Dergisi*, (210), 49.

Çoban, A. (2014). Dâvûd-ı Kayserî'de Sülûk ve Sülûkün Makamları. (Ed. HasanYaşar). *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, 6-8 Ekim (Konya). Konya: Mebkam Yayınları. 55.

Dağ, Ahmet E. (2013). *Suriye: Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*. İstanbul: Baskı Ofset.

..... (2015). Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş. *İnsamer*, İstanbul. 4.

Orhan, D. (2015). *Midyat Yöresel Arapçası (Muhalleme) ve Sözlü Edebiyatı*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

Dedeoğlu, A. (ts). *Silsile-i Sâdât-ı Nakşbendiyye-i Aliyye*. İstanbul: Osmanlı Yayınevi.

Demir, C. (2016). Baburnâme’de Hoca Ubeydullah Ahrâr. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, (5/2), 5.

Demirbaş, M. Ali. (ts). *Peygamberler ve Âlimler*. İstanbul: y.y.

Demircan, N. (2004). *Halil Güneç Hoca Hayat ve Hatıratı*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Derin, S. (2013). *Kur’an-ı Kerim’de Seyr u Sülûk –Ahmed b. Acîbe’nin Tefsirinde-*. İstanbul: Erkam Yayınları.

Dernîka, Muhammed A. (1987). *et-Tarîkatü’n-Nakşbendiyyetü ve A’lâmuhâ*. b.y.: Cerûs Bers.

DİA, (1995), Muhammed Râşid Erol. *DİA*, XI, 305. İstanbul.

Dîb, K. (2012). *Târîhu Suriye el-Muâsiru*. Beyrut: Dâru’n-Nehâr.

Dihlevî, Şah Gulâm A. (2002). *Makâmât-ı Mazhariyye*. İstanbul: y.y.

Diyâüddîn, M. (1982). *Mektûbât*. (Trc. Hasip Seven). İstanbul: Seriyeye Kitabevi.

Dûrî, Kahtân A. (2010). *el-Akâdetü’l-İslâmiyyetü ve Mezâhibuhâ*. Beyrut: Kitâb Nâşirûn.

Durma, A. (2014). *Evlîyâlar Şehri Bitlis*, Samsun: Erol Ofset.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş’as es-Sicistânî. *Sünenü ebî Dâvûd*. Riyad: Beytü’l-Efkâru’d-Devliyye. 1420.

Ebû Tâlib el-Mekkî M. (1995). *Kûtü’l-Kulûb. II*. Beyrut: Dâru Sâdır.

Ekinci, M. Salih. (2014). Sîre ve Mesîre, *Toplumsal Barışa Katkıları Açısından Cami ve Din Görevlileri, V. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri*, 9-11 Mayıs, Mardin. 63-77.

Er, M. Emin. (2017). *Hatıralarım*. Ankara: MG V Yayınları.

Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: MÜİFV Yayınları.

Erbilî, M. Emîn. (1993). *Tenvîru’l-Kulûb*. Haleb: Dâru’l-Hayât.

..... (ts). *el-Mevâhibü’s-Sermediyye*. Midyat: İrşad Kitabevi.

Erginli, Z, vd. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınları.

Eroğlu, M. Şerif. (2012). Yirminci Yüzyılda Halidiliğin Bir Temsilcisi: Molla Muhammed Arabkendi, (Ed. Erdal Baykan, Mehmet Keskin), *Uluslararası Mevlana Hâlid-i Bağdâdî Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Haziran, Van. 189-206.

Fazlullah, M. (2014). *Umdetü'l-Makâmât*. İstanbul: Hakikat Kitabevi.

Ferrûh, Ö. (1947) *et-Tasavvuf fi'l-İslâm*. Beyrut: Mektebetu Münîse.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir M. (1979). *el-Kâmûsü'l-Muhît. III*. Mısır: el-Heyetü'l-Mısruyyetü'l-Âmme.

Garîsî, A. (2014). *el-Bey'atü İnde's-Sûfiyye*, el-Vâdî: Matbaatü Sîb.

Gazâlî, Ebû Hâmid M. (1974). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn. III*. İstanbul: Bedir Yayınevi.

..... (2000). *Minhâcü'l-Ârifîn (Mecmûati'r-Resâil içinde)*. Beyrut: Dâru'l-Fikir.

..... (2014). *Mişkâtü'l-Envâr*. (Trc. Şadi Eren), İstanbul: DİB Yayınları.

..... (ts). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn. IV*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyeti'l-Kübrâ.

Gazâlî, A. (2012). *Âşıkların Halleri Sevânihu'l-Uşşâk*. (Trc. Turan Koş, Mehmet Çetinkaya). Ankara: Hece Yayınları.

Gazzî, el-Âmirî, M. (1968). *Âdâbü'l-İşra* Dimaşk: Mecmaü'l-Lügati'l-Arabiyye.

Gâzzîzâde, A. (2004). *Nakşebend Yolunun Esasları (Mergûbü's-Sâlikîn)*. (Haz. Şaban Karaköse). İstanbul: İnsan Yayınları.

Geçer, H. (2012). *Külliyat-ı Suğra*. İstanbul: y.y.

..... (2014). *Asdâfu'l-Enfâs*. İstanbul: y.y.

Gezer, A. Hâlidî Kolundan Nurşinli Şeyh Muhammed Diyaüddin'e Ait Mektubat'ın Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi. (Ed. Orhan Başaran), *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi, (Ulusal Sempozyum)*, 4-5 Mayıs. Bingöl: Berdan Matbaacılık, 432.

Gökcan, Ö. (2018). Suriye'nin Kürt Meselesinin Tarihsel Seyri (1946-2011). *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, V, (2), 182.

Gökçe, C. (2016). İlim ve İrfan Mektebi: Haznevî Mürşidleri. *İlim ve İrfan Dergisi*, (45), 32.

- Göktaş, V. (2014). *Tasavvuf Yazıları*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Gümüshanevî, Ahmed Z. (1997). *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ*. Beyrut: el-İntişâru'l-Arabî.
- Günay, E, Ecer, V. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniv. Yayınları.
- Gündoğdu, C. (1998). Tarikatlerin Doğuşu. *Ekev Akademi Dergisi, I, (2)*, 99.
- Gündüz, İ. (1985). *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. Ankara: Seha Neşriyat.
- (2007). Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (19)*, 8.
- Gündüzöz, G. (2017). Tasavvuf Kültüründe Hırka, Alem ve Seccâde. *Akademik Bakış Dergisi, (64)*, 79.
- (2017). *Tasavvufta Tâc Sembolizmi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Güray, C. (2010). Semâ'dan Semah'a Bir Sonsuz Devir. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (56)*, 134.
- Gürer, B. (2016). *Molla Fenârî'nin Varlık ve Bilgi Teorisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- (2017). Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i Ekseninde Tasavvufî Düşüncede İlahî Aşk, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (80)*, 17.
- Gürer, D. (2014). *Abdülkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- (2010). Osmanlılar'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risâlesi, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (26)*, 4-5.
- (2014). *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- "Yûsuf Hemedânî" (Yanınlanmamış Makale), 23.
- Güzel, A. (2001). Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevhid. *EÜİF Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (11)*, 194.
- Hakîm et-Tirmizî M. (2005). *Riâyzatü'n-Nefs*. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

..... (2007). *Keyfiyetü's-Sülûk ile Rabbi'l-Âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

..... (2009). *Beyânü'l-Fark Beyn's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Füâd ve'l-Lübb*. Ürdün: el-Merkezü'l-Melekî li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.

..... (2013). *Hatmü'l-Evvliyâ*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.

Hakîm, M. Sıddık. (ts). *Mürşitlerin Halleri*. b.y.: y.y.

Hânî, A. (1992). *es-Saadetü'l-Ebediyye*. İstanbul: Hakikat Kitabevi.

..... (1997). *el-Hadâiku'l-Verdiyye fi Eclâi's-Sâdeti'n-Nakşbendiyye*. Dimaşk: Dâru'l-Beyrûfî.

Hânî, Kâsım b. S. (2001). *es-Seyru ve's-Sülûk ile Meliki'l-Mülûk*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.

Hânî, Muhammed b. A. (2015). *el-Behcetü's-Seniyye fi Âdâbi't-Tarîkati'l-Âliyyeti'l-Hâlidiyyeti'n-Nakşbendiyye*. (Trc. Siraceddin Önlüer). İstanbul: Semerkand.

..... (2018). *Âdâb*. (Trc. Ali Hüsrevoğlu). İstanbul: Erkam Yayınları.

Harakânî, Ebü'l-Hasan. (2006). *Seyr u Sülûk Risalesi*. (Haz. Sadık Yalsızuçanlar). İstanbul: Sufî Kitap.

Hattâr, M. (2001). *el-Mevsûatü'l-Yûsufiyye. I*. Dimaşk: Matbaatü Nadr.

Havva, S. (1980). *Ruh Terbiyemiz*. (Trc. M. Sait Şimşek, İbrahim Sarmış). Konya: Davet Yayınları.

..... (1987). *Gizâü'l-Ubûdiyye*. b.y.: y.y.

Haydarî, İbrahim F. (1998). *Ünvânü'l-Mecdi fi Beyâni Ahvâli Bağdâd ve'l-Basrati ve'n-Necd*. Bağdat: Dâru'l-Hikme.

..... (2017). *Mecdü't-Tâlîd fi Menâkib-i Mevlânâ Hâlid*. (Trc. Eser Sazak). İstanbul: Semerkand.

Hayderî, Cevâd F. A. (2017). *Mevlânâ Hâlid en-Nakşbendî ve Menhecühû fi't-Tasavvuf*. Beyrut: Kitâb Nâşirûn.

Haznevî, Ahmed. (1982). *Mektûbât*. (Der. İzzeddîn Haznevî. Trc. Hasib Seven). İstanbul: Seriyye Kitabevi.

Haznevî, İ. (ts). (İsimsiz Risâle). b.y.: y.y.

Haznevî, Alâeddîn. (2012). *Hazret ve Şâh-ı Hazne*. (Trc. Abdullah Demiray). İstanbul: Semerkand Yayınları.

..... (2011). Haznevî Hazretlerinin Birkaç Menkıbesi. *Nakşbendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri*. (Der. Heyet. Trc. Salih Uçar). İstanbul: Huzur Yayınevi. 570.

..... (2014). *Ehl-i Sünnet Akâidi (Tuhfetü'l-Alâiyye'den)*. (Haz. M. Fatih Çakır). İstanbul: Semerkand.

..... (ts). *Tuhfetü'l-Alâiyye*. (Trc. Diyaeddin Demir). İstanbul: İstasyon Grafik.

Haznevî, Abdurrahîm. (2015). *et-Tarîkatü'n-Nakşbendiyye*, Diyarbakır: Mektebetü Seydâ.

Haznevî, Abdülkadir. (ts). *Şeyh Ahmet Haznevî'nin Hayatı*, b.y.: y.y.

Haznevî, M. (2005). *Muktetafâtü'n min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn*. (Der. Ahmet Az). Ahmet Az Özel ktp., (orijinal nüsha).

Haznevî, M. Mutâ'. (2015). *el-Lü'lüü'l-Ferîd*. (Der. heyet), Haseke: y.y.

Hemedânî, Ebû Ya'kûb Y. (2017). *Rütbetü'l-Hayat (Hayat basamakları)*. (Trc. Mehmet Ali Özkan). İstanbul: Semerkand Yayınları.

Herevî, Ebû İsmâîl A. (1989). *Menâzilü's-Sâirîn*. Kum: İnşârât Bîdâr.

(Heyet). (1995). *el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî*. b.y.: y.y.

(Heyet). (1996). *el-Ârif Billâh Zilcenâheyn Şeyh İzeeddîn el-Haznevî*. b.y.: y.y.

(Heyet). (2000). *eş-İzzeddîn el-Haznevî*. Dimaşk: Matbaatü Akrame.

(Heyet). (2005). *Şeyh İzzeddîn Haznevî*. Kamışlı: b.y.

(Heyet). (2006). *Şehîdü'l-Harameyn eş-Muhammed el-Haznevî*. b.y.: y.y.

(Heyet). (2007). *Yâd Bülteni*. b.y.: y.y.

(Heyet). (2009). *Dürretü İklîli Hâmi'l-Aktâbi'l-Haznevîyyîn*. b.y.: y.y.

(Heyet), (2010). *Yâd2010*. İstanbul: Uğur Matbaacılık.

(Heyet), (2013). *Osmanlı Belgelerinde Suriye*. İstanbul: Seçil Ofset.

(Heyet). (2015). *Silsile-i Hâcegân*. Arifan. İstanbul.

(Heyet). (ts). *Nakşbendî-Haznevî Tarikatı Tevbe Talimatı Risâlesi*. b.y.: y.y.

(Heyet). (ts). *Âdâbü't-Tarîkati'n-Nakşbendiyye*. (Yayınlanmamış eser). b.y.: y.y.

Hindî, Alî b. H. (1985). *Kenzü'l-Ummâl fî süneni'l-Akḫvâli ve'l-Efâl*. Beyrut: Müessestü'r-Risâle.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/isid-turbe-bombaladi>. (15.01.2020-15:30)

<http://www.haber7.com/dunya/haber/118387-muhammed-Haznevî-dualarla-defnedildi> (22.02.2020-21:45).

<http://www.Haznevî.net/Haznevî-ekolu/Haznevî-mursidlerine-genel-bir-bakis.html>. (01.02.2020-11:15).

<https://www.yenisafak.com/arsiv/2005/haziran/04/d01.html> (14.05.2020-16:50)

<https://www.youtube.com/watch?v=mVcppU105d4> (21.07.2020-12:10)

<https://www.youtube.com/watch?v=EkU7JMsAGFA> (14.08.2020-17:00)

Hücvîrî, Ebü'l-Hasen A. (1980). *Keşfü'l-Mahcûb*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye.

Hüdâî, Azîz M. (ts). *Tarîkatnâme*, b.y.: y.y.

Hüseynî, A. (1999). *el-Î'lâm bimen fî Târîhi'l-Hindi mine'l-A'lâm (Nüzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir)*. V. Beyrut: Dâr İbn Hazm.

Irâkî, Ebü'l-Fadl Z. A. (1995). *Tahrîcü İhyâü Ulûmi'd-Dîn: el-Muğnî 'an Hamli'l-Esfâr. I*. Riyad: Meketebetü Dâru Taberiyye.

İbn Âbidîn, M. Emîn. (ts). *Sellü'l-Hisâmi'l-Hindî li Nusrati Mevlânâ Hâlid en-Nakşbendî* (Resâil içinde). II. b.y.: y.y.

İbn Arabî, M. (2010). *Fenâ Risâlesi*. (Trc. Mahmut Kanık). İstanbul: İz Yayıncılık.

..... M. (ts). *Risâle-i Lübbü'l-Lübb ve Sırru's-Sır*. (Trc. Necdet Ardıç). b.y.: y.y.

İbn Dabbâğ, A. (ts). *Meşâriku Envâri'l-Kulûb ve Mefâtihi Esrâri'l-Ğuyûb*, Beyrut: Dâru Sâdir.

İbn Esîr, Ebü'l-Hasen A. (1987). *el-Kâmil fî't-Târîh. III*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Kayserânî, M. (ts). *Kitâbü's-Semâ'*. Kahire: Vezâretü'l-Evkâf.

İbn Kayyim, el-Cevziyye, Ş. M. (1999). *Medâricü's-Sâlikîn. II*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

..... Şemsüddîn M. (2005). *er-Rûh*. Dimaşk: Dâr İbn Kesîr.

İbn Kuteybe, Dîneverî, A. (1990). *el-İmâmetü ve's-Siyâse. I*. Beyrut: Dâru'l-Advâ.

İbn Manzûr, M. (ts). *Lisânü'l-Arab. IV*. Kahire: Dâru'l-Meârif.

İbn Teymiyye, A. (2004). *Mecmûu Fetâvâ. II*, Riyad: Vizâretü's-Şûûn'il-İslâmiyye.

İbnü'l-Cevzî, C. Ebü'l-Farac. (1985). *Sifatü's-Safve, IV*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

..... (1998). *Büstânü'l-Vâizîn ve Riyâzü's-Sâmiîn*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi'l-Sekâfiyye.

İdiz, F. (2016). Hakkâri Van ve Bitlis Üçgeninde Hâlidîlik. (Ed. Abdulcebbar Kavak). *Mevlana Halid-i Bağdâdî ve Osmanlı Toplumunda Hâlidîlik Çalıştay ve Paneli*, 06-08 Kasım, Ağrı, 79.

İmam Rabbânî, Ahmed F. (2001). *Mektûbât. I*. (Trc. Hüseyin Hilmi Işık). İstanbul: Hakikat Kitabevi.

..... (2005). *Rabbânî İlhamlar, Mebde ve Meâd*. (Trc. Necdet Tosun). İstanbul: Sufi Kitap.

..... (2006). *Manevî Yolculuk, Mükâşefât-ı Gaybiyye*. (Trc. Necdet Tosun). İstanbul: Sufi Kitap.

..... (2006). *Me'ârifü'l-Ledüniyye, Ariflerin Halleri*. (Trc. Necdet Tosun). İstanbul: Sufi Kitap.

..... (2006). *Mükâşefât-ı Gaybiyye, Manevi Yolculuk*, (Trc. Necdet Tosun). İstanbul: Sufi Kitap.

İnce, E. (2017). Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye. *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*. (I/1), 262.

İnceler, Y. (2017). Hâlid-i Bağdâdî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri. (Ed. Orhan Başaran), *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi, (Ulusal Sempozyum)*, 4-5 Mayıs. Bingöl: Berdan Matbaacılık. 123.

- Îsâ, A. (1993). *Hakâik ani't-Tasavvuf*. Haleb: Dâru'l-İrfân.
- İskenderî, b. Atâullah. (2015). *el-Hikemü'l Atâiyye*. (Trc. Yahya Pakış). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- İşbîlî, Abdülhak A. (1986). *Kitâbü'l-'âkibe*, Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Aksâ.
- İzmirli, B. (2019). Kuşadalı İbrâhim Halvetî'nin Râbîta Hakkındaki Görüşleri. *Akademiar Dergisi*, (7), 97-100.
- Kadri, A. (2005). *Risâle-i Bahâiyye Tarikat-ı Nakşbendiyye Prensipleri*. (Trc. Rahmi Serin). İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
- Kara, M. (1995). Evrâd. *DİA*, XI, 533. İstanbul.
- (1995). Fenâ. *DİA*, XII, 334. İstanbul.
- (2011). Tekke. *DİA*, XL, 368. İstanbul.
- Karaman, H. (2009). *İmâm-ı Rabbânî ve İslam Tasavvufu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kâşânî, A. (1992). *Mu'cemu Istılâhâhâti's-Sûfiyye*. Kahire: Dâru'l-Menâr.
- Kavak, A. (2016). *Mevlânâ Hâlid-i Nakşbendî ve Hâlidîlik*, İstanbul: Nizamiye Akademi.
- (2017). *Seyyid Taha Hakkârî*, Ankara: DİB Yayınları.
- (2017). *Hâlid el-Bağdâdî*, Ankara: DİB Yayınları.
- Kazânî. M. Murâd. (1300) *Nefâisü's-Sânihât fi Tezyîli'l-Bâkiyâti's-Sâlihât (Reşahât İçinde)*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr M. (1987). *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*. Dimaşk: Dâru'l-Îmân.
- Kevserî, M. Zahid. (ts). *İrgâmu'l-Merîd*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye.
- Kınacı, S. (2006). *Gavs-ı Bilvânisî Hayatı*. Ankara: Sey-Tac Yayınları.
- Kısakürek, Necip F. (2018). *Başbuğ Velilerden 33 Altun Silsile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kişmî, M. Hâşim, (2015). *Berekât (Zübdetü'l-Makâmât) İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*. (Trc. Süleyman Kuku), İstanbul: Berekât Yayınevi.

..... (1410). *Nesâmâtü'l-Kuds*. Sialkot: Numâniyye Yayınevi.

Kılavuz, B. Nuri. (2013). Güroymak Haydar Bey Camii” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI, (25), 292.

Kılınç, R. (2017). *Şanlıurfa’da Nakşîlik*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniv., Şanlıurfa.

Korkut, R. (2017). Günümüz Hâlidî Geleneğinde Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi (Seyda Muhammed Emin El-Hayderî Medresesi Örneği), (Ed. Orhan Başaran), *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, (Ulusal Sempozyum), 4-5 Mayıs. Bingöl: Berdan Matbaacılık. 508-509.

Licevî, A. (ts). *Menâkıbu eş-Şeyh Abdürrezzâk el-Halîlî*, (Yayınlanmamış Eser).

Mevlânâ Hâlid-İ Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi, ss.

Koltaş, N. (2017). Tasavvufta Bir Taarruf ve Mükâşefe İmkânı Olarak Cezbe. *Marife Dîni Araştırmalar Dergisi*, XVII, (1), 122.

Konyevî, M. (2013). *Allah Dostları*. İstanbul: Reyhânî Yayınları.

Korkusuz, M. Şefik. (2010). *Nehri’den Hazne’ye Meşayihî Nakşibendi*. İstanbul: Kilim Matbaacılık.

Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİBY.

Kuhhî, H. (ts). *Tenbîhü’s-Sâlikîn*. Dağıstan: el-İdâretü’ d-Diniyye.

Kumru, C. (2017). Tezkire-i Hâcegân’a Göre Doğu Türkistan’da Hocalar Dönemi. *Ulakbilge*, V, (14), 1260.

Kuşeyrî, Ebü’l-Kâsım A. (1993). *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Dâru’l-Hayr.

..... (ts). *Tertîbü’s-Sülûk*, b.y.: y.y.

Kübrâ, N. (2010). *Fevâihu’l-Cemâl ve Fevâihu’l-Celâl*, (Haz. Hacı İsmail Hakkı Altuntaş). b.y.: y.y.

Küçük, H. (2015). *Tasavvuf Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Küçük, C. (2010). Sykes-Picot Antlaşması. *DİA*, XXXVIII, 205. İstanbul.

Küçükhemek, S. (2018). *Tasavvufta Üç Temel Kavram*. Konya: Tekin Kitabevi.

Mahlûf, M. Hüseyin. (ts). *el-Metâlibi'l-Kudsiyye fi Ahkâmi'r-Rûhi ve Âsâriha'l-Kevniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Mansurov, F, Badaruddin, Faudzinaim Hj. (2011). Hâce Yûsuf Hemedânî: İki Büyük Sufî Tarikatının İlham Kaynağı. *Harran Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, (26), 162.

Memduhoğlu, A. (2016). Abdurrahman Tâhî. *DİA, Ek-2*, 577-578. İstanbul.

Memiş, A. (1998). *Hâlid-i Bağdâdî (Hayatı, Eserleri, Halifeleri) ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mısıroğlu K. (1992). *Sarıklı Mücahidler*. İstanbul: Sebil Yayınevi.

Muhammed, V. (ts). *Dürerü'n-Nakşebendîyyîn*. b.y.: y.y.

Muhâsibî, Hâris b. Esed. (2014). *Risâletü'l-Müsterşidîn*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

Munis, M. (2018). Nakşebendîliğin Mücadele Ruhu. *Semerikand Dergisi (Tasavvuf ve Nakşebendîlik 20.Yıl Özel Sayı)*, 190.

Muslu, R. (2008). Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları. *Ekev Akademi Dergisi*, (36), 43.

..... (2016). Riyâzet ve Mücâhede. (Ed. Kadir Özköse). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. 358.

..... (2016). Seyr u Sülûk. (Ed. Kadir Özköse). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. 329.

Mustafa, İ. vd. (2004). *el-Mu'cemü'l-Vasît*. Mısır: Mektebetü'ş-Şûrûki'd-Devliyye.

Mürşid, A. (2013). el-Coğrafiyye el-Mütedeyyine. *el-İslâmu'n-Nâim: et-Tasavvufî Bilâdi'ş-Şâm*. Dubai: el-Misbâr. 399.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin b. el-Haccâc. Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1998.

Mütercim Âsım, E. (2013). *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi. I*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Nâbülsî, A. (2008). *Miftâhu'l-Maiyye fî Düstûri't-Tarîkati'n-Nakşbendiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Cüdiyye.

Nakşbendî, M. Nurî. (2011). *Miftâhu'l-Kulûb*. (Trc. Abdülkadir Akçiçek). İstanbul: Huzur Yayınevi.

Nasr, Seyyid H. (2004). Nazarî İrfân, Doktriner Tasavvuf ve Bugünkü Önemi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (12), 2,3.

Nebhânî, Yûsuf b. İ. (2001). *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ. II*. Gujrat: Merkez Ehl-i Sünnet Bereket Rıza.

Nedvî, Ebü'l-Hasan. (2007). *Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da'veti. I*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr.

Nevevî, Şerefeddin Y. (1995). *el-Minhâc*, Beyrût: Dâru'l-Fikr.

Nevşahi A. (2013). Ya'kûb-i Çerhî. *DİA*, XLIII, 281. İstanbul.

Nisâbü'rî, Ebû Hâmid Ferîdüddîn M. (1984). *Tezkiretü'l-Evliyâ*. (Trc. Süleyman Uludağ). Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.

Ohinî, Â. (2018). *Birketü'l-Kelimât fî Menâkıbi Ba'di's-Sâdât*. (Trc. İbrâhim Baz). İstanbul: Nizamiye Akademi.

Okudan, R. (2003). İnsani Bir İnsiyak Olarak Râbita. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, IV, (10), 205.

Okur, M. Akif. (2009). Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası. *Bilig Dergisi*, (48), 138.

Ögke, A. (2016). Velâyet ve Kerâmet. (Ed. Kadir Özköse). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. 442.

Ömer, Z. Dağistanî. *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, trc. İrfan Gündüz, Yakup Çiçek, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 70.

Ömerî, A. (2002). *Hüve'l-Ganî Risâlesi (Makâmât-ı Mazhariyye içinde)*. İstanbul: b.y.

Öngören, R. (1997). Hatm-i Hâcegân. *DİA*, XVI, 476. İstanbul.

..... (2010). Şeyh. *DİA*, XXXVIII, 50. İstanbul.

..... (2013). Zikir. *DİA*, XLIV, 410. İstanbul.

..... (2016). Fenâ Bakâ. (Ed. Kadir Özköse). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. 164.

Özcan, N, Çetinkaya, Y. (2006). Mûsiki. *DİA*, XXXI, 257. İstanbul.

Özcan, S. (2016). Seyyid Muhammed Râşid Erol'un Hayatı Ve Tasavvufî Etkisi. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, VIII, S. 2 (16), 766-767, 780.

Özdemir, Ç. (2016). Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?. *Bilgi*, (33), 82-83.

Özervarlı, M. Sait. (1997). Hârikulâde. *DİA*, XVI. 181. İstanbul.

Özgüdenli, O. Gazi. (2003). Mâverâünnehir. *DİA*, XXVIII, 177. Ankara.

Özkoç, Ö. (2008). *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika*. Ankara: Mülkiyeler Birliği Yayınları.

Özköse, K, Şimşek, H. İ. (2017). Abdülhâlik Gucdüvânî. *Somuncubaba Dergisi*, (198), 11.

..... Şimşek, H. İ. (2018). Muhammed Zâhid Vahşivârî. *Somuncubaba Dergisi*, (208), 11.

Özköse, H. İ. (2007). Tasavvufî Tecrübeye Salikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (18), 77.

..... (2011). Nakşbeniyye Tarikatı'nın Temel İlkeleri. *Keşkül*, (20), 11.

..... (2016). Zikir. (Ed. Kadir Özköse). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. 225.

Pakalın, M. Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. III*. İstanbul: MEB Yayınları.

Pârsâ, M. (2016). *Şâh-ı Nakşbend Hazretlerinin Sohbetleri*. (Trc. Necdet Tosun). İstanbul: Erkam Yayınları.

Râzî, M. (2001). *Hadâiku'l-Hakâik*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.

Rûmî, C. (2006). *Mesnevî Şerîf Şerhi. III*. (Trc. A. Avnî Konuk). İstanbul: Kitabevi.

..... (ts). *Mesnevî-i Şerîf*. (Trc. Veled Çelebî/İzbudak). IV, b.y.: y.y.

Rûmî, E. (ts). *Müzekki'n-Nüfûs*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi.

Sâbûnî, Ebû Muhammed N. (ts). *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*. (Trc. Bekir Topaloğlu). Ankara: DİB Yayınları.

..... (2014). *el-Kifâye fi'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.

Saffî, Ali b. H. (1300). *Reşahâtu Ayni'l-Hayât*. Beyrut: Dâru Sâdır.

..... (2006). *Reşahât*. (Trc. Mustafa Özsaray). İstanbul: Semerkand Yayınları.

Sâhib, E. (1334). *Buğyetü'l-Vâcid fi Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*. Dimaşk: Matbaatü't-Terakkî.

..... (2000). *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*. (Trc. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız). İstanbul: Sey-tac Yayınları.

Sâvî, A. (1997). *Şerhu's-Sâvî alâ Cevhereti't-Tevhîd*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr.

Sayın, E. (2017). Hâlid-i Bağdâdî'nin Bingöl ve Hakkâri Çevresinde Yetiştirdiği Önemli Şahsiyetler. (Ed. Orhan Başaran), *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, (Ulusal Sempozyum), 4-5 Mayıs. Bingöl: Berdan Matbaacılık, 306.

Selvi, D. (2015). Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası. *İhya UIAD*, I, (1), 1-4.

..... (2017). Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, (Ek sy: 1), 111.

..... (2018). Nakşibendî Sâlikinin İşleri, *Semerkand Dergisi (Tasavvuf ve Nakşibendîlik 20.Yıl Özel Sayı)*, 206.

Sem'ânî, Ebû Sa'd A. (1988). *el-Ensâb*. Beyrut: Dâru'l-Cinân.

Semerkandî, A. (2016). *Risâle-i Nakşibendî*. (Trc. Mustafa Altunkaya). İstanbul: Çıra Akademi.

Seydaoğlu, M. (2019). *Sultanü'l-Ârifîn*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları.

Sirhindî, B. (ts). *Hazarâtü'l-Kuds*, b.y.: y.y.

Sunar, C. (1960). *İmâm Rabbânî-İbn Arabî Vahdet'i Şuhûd-Vahdet'i Vücûd Meselesi*. Ankara: Resimli Posta Matbaası.

Suyûtî, A. (2003). *Târîhu'l-Hulefâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.

Sühreverdî, Ebü'n-Necîb A. (1977). *Kitâbü Âdâbi'l-Mürîdîn*. Kudüs: el-Matbaatü't-Ticâriyye.

- Sühreverdî, Ebû Hafs Ş. (2000). *Avârifü'l-Meârif. II*. Kahire: Dâru'l-Meârif.
- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân M. (1987). *Tabakâtü's-Sûfiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Sülemî, (1990). *Âdâbü's-Sohbeti*. Tanta: Dâru's-Sahâbeti li'türâs.
- (1993). *Zikrû'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyât*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- (ts). *Kitâbü's-Semâ'*. b.y.: y.y.
- Şa'rânî, A. (1998). *el-Envâru'l-Kudsiyye. I*, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif.
- Şahin, C. (2009). Suriye (Fizikî ve Beşerî Coğrafya). *DİA*, XXXVII, 544,545. İstanbul.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth M. (1993). *el-Milel ve'n-Nihal. I*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Şenzeybek, A. (2011). Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (31), 178.
- Şeşen, R. (1993). Cezîre. *DİA*, VII, 509. İstanbul.
- Şimşek, Halil İ. (2016). *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşebendî-Müceddidîlik*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Şuşud, Hasan L. (1992). *Hâcegân Hânedânı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Şükrü, el-Hac H. (2013). *Şemsü's-Şümûs*. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Tâhî, A. (2003). *İşâretler*. (Trc. Mehmet İldırar). İstanbul: Sey-Tac Yayınları.
- (2015). *Mektûbât*. (Trc. Ahmet Şahin). İstanbul: Semerkand.
- Takkûş, M. Suheyl. (2011). *et-Târîhu'l-İslâmî el-Vecîz*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- Tan, Z. (2012). Bir Âlim Olarak Seyyid Taha el-Hakkâri. *Uluslararası Mevlânâ Halid Sempozyumu Bildirileri*, Ankara. 227.
- (2013). Toplumun Yapılanmasında Âlimin Fonksiyonu; Seyyid Taha-i Hakkâri Örneği. (Ed. Halit Yalçın vd.). *Uluslararası Seyyid Taha Hakkâri Sempozyumu Bildirileri*. 24-26 Mayıs (Hakkâri). İstanbul: Kayhan Matbaacılık. 488.
- Taşçı, S. (2018). *Hâlidîliğin Haznevî Kolu, Abdurrezzak Halîlî ve Halifeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniv. SBE. Şanlıurfa.

- Taşğın, A. (2013). Yezîdiyye. *DİA*, XLIII, 525-527. İstanbul.
- Taşkesen, M. (2007). *Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî'nin Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE. Ankara.
- Taşyürek, M. (2005). *Hatme-i Hâcegân Sultanları*. İstanbul: Sistem Matbaacılık.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5 Cilt. b.y.: Matbaatü Mustafa el-Babî. 1975.
- Tomar, C. (2009). Suriye (Kültür ve Medeniyet). *DİA*, XXXVII, 555,556. İstanbul.
- Top, H. H. (2017). *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*. İstanbul: Ötüken.
- Topbaş, Osman N. (2012). *Altın Silsile*. İstanbul: Altınoluk Yayınları.
- Toprak, H. (2018). Hakikat Yolunun Mürşidi. *İlim ve İrfan Dergisi*, (47). İstanbul. 22.
- Toprak, İsmail H. (2010). *Nakşî Halidî Hâkî Tarikatında Seyr u Sülûk*. İstanbul: Gözde Matbaacılık.
- Tosun, N. (2007). *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- (2007). Râbitâ. *DİA*, XXXIV, 378. İstanbul.
- (2009). Semmâsî. *DİA*, XXXVI, 498. İstanbul.
- (2009). Semmâsî. *DİA*, XXXVI, 498. İstanbul.
- (2012). Ubeydullah Ahrâr. *DİA*, XLII, 19. İstanbul.
- (2013). Yûsuf el-Hemedânî. *DİA*, XLIV, 13. İstanbul.
- (2015). Nakşibendiyye. (Ed. Semih Ceyhan). *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*. İstanbul: İsam Yayınları.
- (2016). Muhammed Ma'sûm Sirhindî. *DİA*, Ek-2. 310,311. İstanbul.
- (2017). *Altın Silsile*. İstanbul: Mega Basım Yayın.
- (2019). Silsile. *DİA*, XXXVII, 207. İstanbul.

Turan, A. (2017). Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşbendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı. (Ed. Orhan Başaran), *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, (Ulusal Sempozyum), 4-5 Mayıs. Bingöl: Berdan Matbaacılık, 397.

Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc A. (ts). *el-Lüma'*. Kahire: Meketebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.

Türer, O. (1992). Biat (Tasavvuf). *DİA*, VI, 124. İstanbul.

..... (2003). Letâif. *DİA*, XXVII, 143. Ankara.

..... (2017). *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç.

Uludağ, S. (1978). *Kuşeyrî Risâlesi*. (Trc. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.

..... (1988). Adabü'l-Mürîd. *DİA*, I, 337. İstanbul.

..... (1991). Ârif-i Rivgîrî" *DİA*, III, 369. İstanbul.

..... (1997). Hâdim. *DİA*, XV, 23. İstanbul.

..... (1997). Anadolu'da Hâlidîlik. *DİA*, XV, 297. İstanbul.

..... (1998). Abdullah ed-Dihlevî. *DİA*, I, 94. İstanbul.

..... (2001). Kalb. *DİA*, XXIV, 230. İstanbul.

..... (2002). Kerâmet. *DİA*, XXV, 265. Ankara.

..... (2005). Tasavvuf ve Tarikat. *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*, Bursa. 19.

..... (2006). Mürîd. *DİA*, XXXII, 48. İstanbul.

..... (2008). Riyâzet. *DİA*, XXXV, 143. İstanbul.

..... (2009). Sohbet. *DİA*, XXXVII, 350. İstanbul.

..... (2010). Sülûk. *DİA*, XXXVIII, 128. İstanbul.

..... (2011). Tasfiye. *DİA*, XL, 127. İstanbul.

..... (2012). Tevhîd. (Tasavvuf), *DİA*, XLI, 21. İstanbul.

Üzüm, İ. (2007). Nusayrilik. *DİA*, XXXIII, 270. İstanbul.

Verkânîsî, F. (2017). *Âdâb-ı Fethullah*. Ankara: Sey-Tac.

Verkânîsî, A. (2011). Şeyh Ziyaüddin'in Vefatı. *Nakşbendî Şeyhlerinin Hikmetli Sözlere*. (Der. Heyet. Trc. Salih Uçar). İstanbul: Huzur Yayınevi. 534.

Weismann, I. (2006). Suriye ve İsrail'de Tarikatlar: Günümüzdeki duruma Toplu Bir Bakış. (Trc. Hülya Küçük). *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (17), 268.

Yanmış, M, Aktaş, A. (2015). Diyarbakır Sultan Şeyhmusé ez-Zülî Dergâhı Örneğinde Tarikatların Toplumsal İşlevleri. *International Journal of Kurdish Studies*, (1), 4.

Yavuz, K. vd. (ts). Ârif-i Rîvegerî. *Evliyâlar Ansiklopedisi*, (e-kitap). 691.

..... (ts). Muhammed Baba Semmâsî. *Evliyâlar Ansiklopedisi*, (e-kitap). 2017.

Yazıcıoğlu, M. Efendi. (2017). *Muhammediye* (İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Ferâhu'r-Rûh Şerhi* ile). (Haz. Abdülvehhab Öztürk). İstanbul: Çelik Yayınevi.

Yıldırım, A. (2010). Peygamber-Sahabe İlişkisi Bağlamında Tasavvufî Düşünce ve Yorumlarda Şeyh-Mürîd İlişkisi. *İslam Araştırmaları*, (1), 7.

..... (2013). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV Yayınları.

Yılmaz, H. K. (1992). Mahmûd Fağnevî. *Altınoluk Dergisi*, (73), 34.

..... (1993). Cezbe. *DİA*, VII, 504. İstanbul.

..... (2016). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları.

Yurtgezen, A. (2013). *Hâcegân Sultanları*. İstanbul: Semerkand Yayınları.

Yüce, A. (2005). Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, VI, (14). 64.

Zebîdî, M. Murtazâ. (1984). *Tâcü'l-Arûs*. XXI. Küveyt: Matbaatü Hukûme.

Zerrûk, Abdullah H. (1995). *Usûlü't-Tasavvuf*. Hartûm: el-Hareketü'l-İslamiyyetü't-Talebiyye.

Kişisel Görüşme Yapılan İsimler

Abdurrahim el-Haznevî (d. 1950) (Ma'sûm el-Haznevî'nin oğlu).

Abdullah (el-Kâziye) Muhammed Abdülkadir (d.1966) (Hazneviyye Hâdimi).

Abdurrahim Molla Abdullah Mahmûd (d. 1965). (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Abdullah Müderris'in oğlu).

Abdülbâkî Ramazan (d. 1953). (Ma'sûm el-Haznevî'nin halifesi Ahmed-i Molla Ramazan'ın oğlu).

Abdüsselâm el-Haznevî (d. 1945). (Alâeddîn el-Haznevî'nin oğlu).

Abdüsselâm Öncü (d. 1973). (Abdülcelil Kermêtê'nin torunu, Muhammed Zahir'in oğlu).

Muhammed Zâfir el-Haznevî (d. 1978). (Alâeddîn el-Haznevî'nin torunu, Abdüsselâm el-Haznevî'nin oğlu).

Ahmet Özkan (d. 1956). (İzzeddîn el-Haznevî'nin halifesi).

Bhaeddin Ayyıldız (d. 1959). (Ahmed el-Haznevî'nin halifesi Hüseyin Kınıkî'nin oğlu).

Bahâeddîn b. Abdülkadir (d. 1968). (İbrahim Grêsivâr'ın Torunu).

Diyâddin Toğrap (d. 1965). (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Abdürrezzâk Rekotî'nin oğlu).

Abdurrahman Altındal (d. 1947). (Ahmed el-Haznevî'nin Halifesi Şeyh Sıddîk Altındal'ın (Tapavenk) Oğlu).

Abdussamad Çetin (d. 1958). (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Halil Çetin Kındiribî'nin oğlu).

Abdülhamit Orhan (d. 1977) (Hazneviyye Konya Vekili).

Ahmed Çelik (d. 1965) (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Muhammed Emin Hayderî'nin oğlu).

Halil Bilen (d. 1948). (Hazneviyye Şanlıurfa Vekili).

Hilmî Yücel (d. 1930). (Midyat Emekli Müftüsü, Ahmed el-Haznevî'nin haliflerinden Molla Abdullatif'in talebesi).

İbrahim eş-Şeyh Muhammed Hasan en-Nakşbendî (Haseke eski Müftüsü) (d. 1937). (Ma'sûm el-Haznevî'nin halifesi Muhammed Hacokê'nin oğlu).

Masum Akman (d. 1953). (İzzeddîn el-Haznevî'nin halifesi Galip Çiçek'in yeğeni).

Mehdi Seydaoğulları (d. 1975). (Abdurrezzak el-Halîlî'nin torunu).

Muhammed Zahir Öncü (d. 1953). (Ma'sûm el-Haznevî'nin halifesi Abdülmecid b. Abdülmecid Kermêfî (Öncü)'nün oğlu).

Necat Altıncı (d. 1966). (Ma'sûm el-Haznevî'nin halifesi Yusuf Sîfî'nin torunu).

Ramazan Ulus (d. 1932). (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Yahya Hüseyin'nin Kayınbiraderi).

Salih el-Cezra (d. 1965) (Hazneviyye Vekili-Adana sorumlusu).

Muhammed Salih Ekinci (d. 1952) (Muhammed Arabkendî'nin halifesi)

Muhammed Said Huseyin (d. 1981). (Ahmed el-Haznevî'nin halifesi Salih el-Kuremî en-Nakşebendî'nin torunu), (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi Hüseyin el-Kuremî'nin oğlu).

Selahaddin Seydaoğulları (d. 1949). (Abdurrezzak el-Halîlî'nin oğlu).

Muhammed Şakir el-Haznevî (d. 1979). (Abdülganî el-Haznevî'nin oğlu).

Seyyid Mustafa Mustafa Kızmaz (d. 1960). (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi İbrahim Kızmaz'ın oğlu).

Şerafettin Aksan (d. 1984). (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi İzzeddîn Nıbili (Aksan)'ın torunu).

Ziyaettin Aydın (d. 1968). (Alâeddîn el-Haznevî'nin halifesi İbrahim Halil Aydın el-Hanefî Palu Serhadî'nin oğlu).

Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, Hazneviyye Özel Ktp., Adana, vr. 76b,104a.

Ek-2: İzzeddîn el-Haznevî'nin (v. 1992), Babası Ahmed el-Haznevî'nin Vefatına Dair Notları/İşaretleri (İsimsiz Risalesi)

۱۳
 وحفاؤها رزق الألف من المريدين والعلماء دخلت الخلفاء
 الأجلاء وقام مقامه في العتبة الضبابية السيد شمس خليفته
 المحبوب الشيخ محمد مشوق وفي سنة السنية جلد الكرم الشيخ
 محمد مصوم وانفادت لهما اللاناء والعلماء وعلم قاما بالحق للشيخ
 الذي انقضاء ذكره موعدا تهما خيرا لقيام كتاب يشهد به الخواص
 والعوام وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم
 كتبت بقلم الحضر عز الدين للبيب اعجاب سادات

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله الذي لا يبق الدو وجه ولا يدوم الملكة والسفلة والسلام
 عاوين لا ينبي بعده وعلى آله وصحبه أجمعين
 اما بعد فهذه كلمات صادرة من يدي العزيزة الشريفة النبوية
 الفاضلة يوجد النظرية النفسانية البيضاء واستاذ الذي
 حافظ على اسنم الأجداد وعلم بالحق المحمدية ووالد الذي
 لا تكلم على أوصاف الكريمة بالقلم واللسان وفاق في القيمة و
 الحكمة على الأقران الجود العظيم الأوجه حضرة الشيخ احمد رضي
 الله عنه وأرضاه وجعلنا تحت انظاره وجعل الجنة مثواه مشيرة
 تلك الكلمات الوقات رضي الله عنه
 منها ان رضي الله عنه كان في مرضه الاخير كلما نزلت عليه من مرضه
 يقول لما اذ كنت احبكم بالصفحة والطبر صفة الاستوال من المرضين
 والآن في هذا المرض لا يخرج من غير السلطة من بعد المرضين لاني
 سررتهم جدا وان تروني اذهب لمراجعة الضيوف والمريدين والشيخ
 الي الخياجات والحقائق والتوجهات
 ومنها ان رضي الله عنه قال لبيته صديقي في مرضه لزوجة الكريمة
 كريمة بيت الاستاذ الاعظم قدس سره اذ صهي الي بيت عمه والذين
 عند النسوة وانا وعلاء الدين نرتب جميعا ما اذا انشده في

(İsimsiz Risale), Salih (Ekinci) el-Garsî Özel Ktp., Konya, vr. 1a,6b.

۱۴
 ومنها ان رضي الله عنه بعد ذلك القول رجوع عن الأجداد
 والذين على رؤسهم صفير فقال له زوجته الكريمة ما مرض
 لك فقال في مرضه وفاق في مرضه انما زوجته الكريمة الشريفة
 قالت قال رضي الله عنه ان هذه اليهود ما بقيت تصلي علي في
 فطمعت ان قوله ذلك ليجزى حريصة لرفقت ان هذه
 اليهود حارة ليست طيبة فاذ ذهب انت والديك ما
 اوجب اربعين وقت الضيف وانا اذهب الي بيت والدي
 فكنت اذ لم يجبي بشي فتطمعت من كون
 ومنها ان رضي الله عنه كان يرسل ولده الاثر محمد مصوم
 مع عيال الي البرية لمصلحة ختم التكية فارس محمد مصوم وبن
 المفقيرين اليه وقال ل محمد مصوم ان والديك يسلم عليك
 ويقول في مرضي كثيرا بحيث ان لي ذببة النصاب للتلوي
 وعند الطبيب في الحضر الجايبة وتكيتة وضمير فاذ
 لم يتم هو بدأ اللق من يقوم به وقبل هذا القول بقيل كان
 رضي الله عنه ذهب لزيارة القبور عصر ذلك اليوم
 وبصر الرجوع قال هذا القول
 ومنها انه رضي الله عنه قال لبيته الكريمة توكيتة وعلمه سعيد
 ساعة الخراج يوم نقل البيت من حضرنا الي القصور وعلمه

۱۵
 فاذ ذهب اليها ذهب في مرضه الله عنه بقم وورقة بيضاء مكنوز
 في اولها غلظة المباركة الوصية كليب درگاه حضرة احمد
 الرحيم مني اني ان يعامله بفضله لا يبدل وقال ل محمد
 حذ الظلم والورقة وكتب ما قول للذين الوصيات فاني اخاف
 على نفسي من الموت اليان فامسكت القلم من يده الما ركة فقال
 اكتب في اول الورقة حجة وحرمة وجمارت بعد تقدر وعيق
 ثم صم وما يقم حرمة على الفتاة فقال له لا تكتب في ظهره صور
 البكاء منه غير استتار وقات له اقدر على الفتاة لاني ان قول
 اولياء الله واهلهم لا تقوله بشاره وحكمة فاخاف ان الله
 انما لك بغيره وفانك في ذلك العثم تبارك كتابة الوصية فقال
 في ما اخبرت بغيره ما تظن ولكن الشيخ امر بالمهادنة بكتابة
 الوصية بحيث تكون حجة المراهمة حقه وايضا اخاف ان
 اخرج الموت الفيا في هذا الذي يريد ان كتبها لكي ما اطمان تلهم
 بهذا لاني ان صدور هذه الكلمات من لاجل تطيب خاطر
 لانه روي الله عنه اصيب بمرض كثر في خوفه ولم يات بكتابة الوصية
 فاحذرت ان الاصل بكتابتها في هذا المرض في اشارة قربة الوقات
 ثم كتبها امثال له في الشيف وعمر ذلك الوقت صار في ظلم
 قلم عظيم وخوف بالذات ولا كلمة قبل الوقات بشهر

(İsimsiz Risale), Salih (Ekinci) el-Garsî Özel Ktp., Konya, vr. 1b-2a.

Ek-3: Alâeddîn el-Haznevî'nin Vasiyeti ve Tayin Ettiği Halifeler

لِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 الْحَمْدُ لِلّٰهِ الْمَلِکِ الصَّمَدِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ اَرْجُو اَنَّ الدَّوَابَّ وَحَلٰی اٰلِه
 وَصَحْبِهٖ خَيْرٌ الْمَالِ وَالْاَصْحَابُ اَمَّا بَعْدُ فَاَنْتُمْ كَلْبُ السُّنَّةِ السُّبُلَانِیَّةِ وَبِیَّتِمْ الْمُعْتَبَرِ
 الصُّبْحَانِیَّةِ وَخَادِمِ الْمَدْرَسَةِ الْمَلْهَمِیَّةِ الَّذِیْلِ الْمُفْقِرِ عَلَی الدِّیْنِ الْحَقِیْرِ اَقُوْلُ عِنَّمَتٌ بَعْدَ اسْتِثْنَاةِ
 الْخُلْدَانِ وَالاسْتِخَارَةِ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَنْ اَجْعَلَ لَهَا نَائِبًا یَنْوِبُ عَنْیْ وَقَائِمًا یَقُوْمُ بِمَا حَاصِلُ
 فِی الطَّرِیْقَةِ وَاللَّهِ رِشْدًا الَّذِیْنَ یَحْتَمِلُهَا مَعَهَا هَلِیْنِ وَاسْتِحْسَانًا لَهَا فَطَرْتُ
 بَیْتًا اُتْبَاعًا وَالَّذِیْ فَعَلَهُ فُطِرْتُ الْحَمْدُ لِحَسْبِ هَوَانِیْ مِنْ وَالِیْقَیْلِیْ الْكُوْهِو
 لِنَقِیْقِیْ وَفَرَّةِ عَیْنِیْ عَنِ الدِّیْنِ مُحَمَّدٌ فُجِعَتِ خَلِیْفَةُ عَیْنِیْ وَقَائِمًا بِمَا حَاصِلُ فِی الطَّرِیْقَةِ وَاللَّهِ رِشَادِ
 وَعَزَلُ بَقِیَّةِ خَلْفَانِیْ وَنُصْبِهِ الْخَلْفَاءُ وَالطَّرِیْقَةُ وَالصُّوْلُ وَغَیْرَهَا مِنْ اَعْمَالِ الطَّرِیْقَةِ وَرِشْدِ
 هَا عَمَالِ الطَّرِیْقَةِ وَاسْمُهُ جَمِیْعُ الْمُرِیْدِیْنَ وَالْمُخْلَفَاءُ وَالْعَامَاءُ وَامْرُتُهُمُ بِالْاِطَاعَةِ وَالسَّلَامِ
 وَاللَّیْقَانِ لَهُ مِنْ بَعْدِیْ وَیَجِدُ طَرِیْقَتَهُمْ عَلٰی عَیْنِهِ حَسْبِ الْخَلْفَاءِ اَذْنَتٌ بَعْدَ ذٰلِكَ
 بِجَزَائَةِ اسْمِهِ مِنَ التَّوَسُّلَاتِ وَغَیْرِهَا وَلَا اَسْمَحُ لِلْخَلْفَاءِ اَنْ یَقْبَلُوْا الْخَلْفَاءَ
 وَلَا اَنْ یَطْعُوْا الْمُرِیْدِیْنَ یُعَلِّمُهُمُ لِذٰلِكَ الَّتِیْ فَعَلْتُ لِطَائِفَةٍ مِنْ عِبَادَتِهِ مِنْ حَبَابَتِهِ
 وَبَعْدَ تَعْلَمُ فَهَمَّ رَهْبَانِ اَوْرَهُ وَاَسَارَتَهُ وَاَنْ اَلْمُرَّةُ سَمِعْتُ بِلَاغِ الْحَرِیَّةِ فِی جَمِیْعِ الصَّرِیْقَةِ حَسْبِ
 مِنْ اَذْنِ الْخَلْفَاءِ لِنَسْلِهِ وَلَا اَسْمَحُ اَنْ یَجِدُوا الْخَلْفَاءَ یُعَلِّمُ اُتْبَاعَ الْوَالِدِ فَذَكَرَهُ الَّذِیْنَ اَخَذُوا
 اَلْمَعْدُ عَلٰی يَدِهِ الْمُبَارَكَةَ یَبُوْنَ اَحْمَدَ الْاَذْنَ مِنْ الشُّفِیْقِ عَنِ الرَّیْسِ وَلَا اَنْ یُعَاوِزُوا التَّوَجُّهَ
 بَیْنَ اَللَّاتْبَاعِ الْقَدِیْمِیْنَ لِلْوَالِدِ الْاَخِ تَحْرِیْقُ مَعْدُ قَدْ سَأَلَ اللّٰهَ تَعَالٰی یَنْزِلُهَا الْعَلِیَّةَ
 اَلَا یَعِدُ اَذْنَ حَمِیْدِیْنَ الذَّخِ الشَّقِیْقِ وَلَا یَعْلَمُوْا النَّاسِ الْجَدِیْرَ یَطْعَمُهُمْ
 قَامَرَهُمْ مَرَهُنَ اَبْرَآئِهِ الشَّرِیْفِ مَعَهُ حَیَاةَهُ وَفِی السُّبُحِ عَلٰی خَلْفَتِهِ وَبِنَائِهِ
 عَنِ الْمَلَا عِبْدِ الطَّیْقِ خَلِیْفَةُ الْوَالِدِ فَذَكَرَهُ وَالْمَلَا مُحَمَّدِ بْنِ رَسِیْقَةِ خَلِیْفَةُ الْاَخِ مُحَمَّدِ مَعْدُ
 فَذَكَرَهُ وَالْمَلَا یَحْسِبُ وَمَلَا حَسْبِ بْنِ الْمَلَا سَالِحِ خَلِیْفَةُ الْوَالِدِ فَذَكَرَهُ وَالْمَلَا عِبْدِ اللّٰهِ نَبِیْحِ
 اَطْلَاعِیهِ الرَّحْمٰنِ وَالْمَلَا حَلِیْلِ الْبِیَا لَوِی الْمَشْهُورِ بِاَسْرِ حَمْدِیْ وَالْمَلَا عِبْدِ اللّٰهِ

Alâeddîn el-Haznevî'nin Vasiyeti (Birinci Sayfa)

الترطيب وغيرهم وصل من لم يعمل بوضوئ هذه من الخلفاء فهو مصروف
من قبلي فان اذ نتم مربوط ومعلق من اول يوم يهذه الوضوء واثنى النجالي
الله العلي الشيرازي يوم الريح الشين خير توفيق للقيام بهذا العمل البصير
وان يوفق الابناء لسماع كلامه وقبول وصيحه صلى الله عليه سيدنا محمد

و صلى آله وصحبه وسلم
الشيخ زاده علاء الدين

الخلفاء المأذون من قبل الفقهاء علماء الدين

ملاحظه
ان اذن عن النبي بامر الوالد قد سمع بعد وفاته
لاذني فقط وان هذه الورقة المكتوبها
الوصية من اوراق المدينة مودرة وقد نشرت
عليها من زاب قبر الحسين الاعظم صلى الله
عليه وسلم فالكوا عبد اعزادها
و محاصطون وقد ادت في جدد للاخ
عن النبي ايضا امام الرسول الاعظم صلى
الله عليه وسلم في دعوتهم بكل حضور
و حضور الحمد لله بحسب طنت ان الله
تعالى قبل رضائي.

- ١ - الاخ الشقيق عن الدين
- ٢ - الملا حسين بن الملا صالح
- ٣ - الملا صديق البالوي المشهور بسرحي
- ٤ - الملا عبد الله بن الملا عبد الرحمن
- ٥ - الملا عبد الله بن كوري الصفيق
- ٦ - الملا عبد الله العزطي اسنذ الاولاد ولوا امام
- ٧ - الملا محمد امين الحكيم
- ٨ - الملا يحيى امام ندمعروف
- ٩ - الملا عثمان الدين السان في قفارا بن السان
- ١٠ - الملا خليف الذي عنده بنت الحاج حسين الكرويني
- ١١ - السيد ابراهيم امام ندم حسن
- ١٢ - الملا حبيب الله البكرزي ولوا له سلام بديك
- ١٣ - الملا عبد الرزاق الرساوي ولوا له سلام

Alâeddîn el-Haznevî'nin Vasiyeti (İkinci Sayfa)

(Heyet), el-Ârif Billâh Zilcenâheyn Şeyh İzeeddin el-Haznevî, b.y., 1996, ss. 27-28.

Alâeddîn el-Haznevî'nin Vasiyetinin Türkçe Tercümesi

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla; Doğruya hidâyet eden Allah'a hamd, en umulur kapı olan Hz. Muhammed'e, en hayırlı âline ve ashâbına salât u selâm olsun.

Daha sonra derim ki: Ben ki Seydâ'ya (Abdurrahman Tâhî) mensup olan hane kapısının köpeği, Muhammed Diyâüddîn'in dergâhının yetimi, Ahmed el-Haznevî'nin medresesinin hizmetkârı, zelil ve fakir, Alâeddîn-i hakîr, din kardeşlerimle istişare ve Rahman'a istihare ettikten sonra şuna karar verdim; layık olmadığımı itiraf ederek taşıdığım, irşat ve tarikat hususunda yerime geçecek ve benim yerime bunları taşıyacak ve bana niyâbet edecek birisini seçmek istedim. Babamın tabileri arasına şöyle bir baktım. Allah'a şükürler olsun ki bu emaneti taşıma hususunda benden daha layık olanı tespit ettim. Bu zat, gözümün nuru İzzeddîn el-Haznevî'dir. Kendisini irşat ve tarikatta yerime kaim ve kendime halife seçtim. Diğer halifeleri azledebilir, yeni halifeler tayin edebilir, gerektiğinde ve uygun gördüğünde tarikat işlerinde ve başka işlerde istediğini kabul edebilir ve reddedebilir. Bütün müridleri, halifeleri ve âlimleri kardeşim İzzeddîn'e teslim ettim. Onlara da emrettim ve dedim ki: İzzeddîn el-Haznevî'ye itaat edin, ona teslim olun, emrinden çıkmayın ve benden sonra âmiriniz odur. Elini tutup tevbe edin. Yalnız müridler değil, halifeler de tövbe etsin.

Kardeşim İzzeddîn'in, teveccühlerde, hatmelerde ve başka yerlerde isminin okunmasına izin verdim. Benim halifelerim Şeyh İzzeddîn hayatta olduğu müddetçe onun izni olmadan halife tayin edemezler, müridlere letâif üstünde talimatlar veremezler. Kardeşim vefat ettikten sonra da onun işaretleri istikâmetinde hareket edecekler. Kendisi yasaklamadığı sürece bütün işlerinde serbesttirler. Vefatından sonra başkalarına hilâfet verebilirler. Benim halifelerim, İzzeddîn el-Haznevî'den izin almadan babamın elinden tutup ondan tövbe alanların talimatlarını yeniden veremezler. Yine ondan izin almadan babamın ve Ma'sûm el-Haznevî'nin müridleri arasında teveccüh yapamazlar. Kendi râbitalarını müridlere öğretemezler. Bu işlerin tümü hayatta olduğu sürece kardeşim İzzeddîn el-Haznevî'nin emrine bağlıdır.

Onu kendime halife ve yerime kaim seçtiğime dair şahitler de vardır; babamın halifesi Molla Abdullatif, kardeşim Ma'sûm el-Haznevî'nin halifesi Molla Muhammed Râbia, babamın halifelerinden Molla Abdurrahman'ın oğlu Molla Abdullah, Serhadi diye meşhur Palu'lu Molla Halil, Kartmin'li Molla Abdullah ve daha başkaları da vardır.

Bu vasiyetimle amel etmeyen halifemi azlediyorum. İzinleri de ilk günden beri bu vasiyete bağlıdır.

Yüce Allah'a iltica ediyorum ve diyorum ki: bu ağır yükü yüklenen kardeşim İzzeddîn el-Haznevî'ye yardımcı olsun ve muvaffak eylesin. Müridleri ve etbai, onun sözünü dinlemeye ve bu vasiyetimle amel etmeye muvaffak kalsın.

Salât ve selâm Efendimiz Hz. Muhammed'e âline ve ashâbına olsun.

Allah'a muhtaç Alâeddîn'in mezun kıldığı halifeler:

Şeyh İzzeddîn Haznevî (kardeşi), Molla Salih oğlu Molla Hüseyin, Serhadi lakabıyla meşhur Palu'lu Molla Halil, Molla Abdurrahmn'in oğlu Molla Abdullah, Büzgür'lü Molla Abdullah, Kartmin'li Molla Abdullah (bundan haberi yok), Molla Muhammed Emin Hayderî, Telma'rûf imamı Molla Yahya, Molla İzzeddîn Nibîlî, Kertvin'li Hacı Hüseyin'in damadı Molla Halil, Telhasan imamı Molla İbrahim, Bingöl'lü Molla Abdullah (bundan haberi yok) ve Reşkot'lu Molla Abdurrezzak (bundan haberi yok).

Not: Kardeşim İzzeddîn'in (hilâfet) izni yalnız benden değil aynı zamanda vefatından sonra geçerli olmak üzere babamdandır. Bu vasiyeti yazmış olduğum kâğıt Medine-i Münevvere'den olup, Hz. Peygamber'in kabri şeriflerinin toprağından üzerine serptim. O halde buna hürmet ve tazim şarttır. Kardeşim İzzeddîn'e Hz. Muhammed'in (s.a.v.) huzurunda yeniden izin verdim. Tam bir huzur ve huşu ile ona dua ettim ve inandım ki Allah dualarımı kabul etti.”

Şeyhzâde Alâeddîn

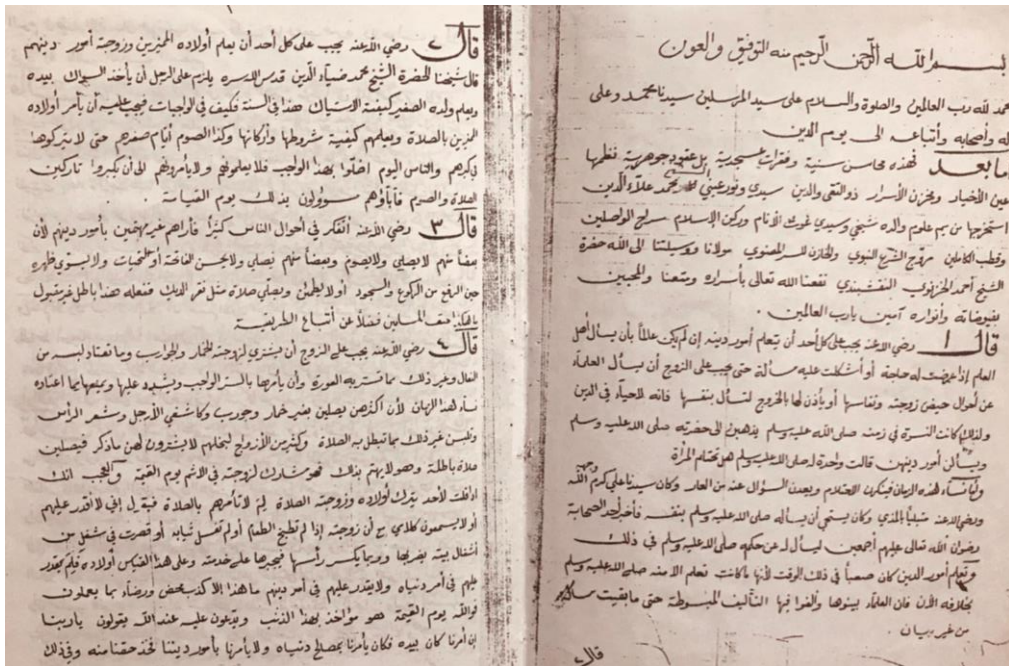
(imza)¹⁰⁹⁰

¹⁰⁹⁰ Asker, eş-İzzeddîn el-Haznevî, s. 38-40; (Heyet), el-Ârif Billâh Zilcenâheyn Şeyh İzeeddin el-Haznevî, b.y., 1996, ss. 25-26. Vasiyetin bir sureti için bkz: Ek-3.

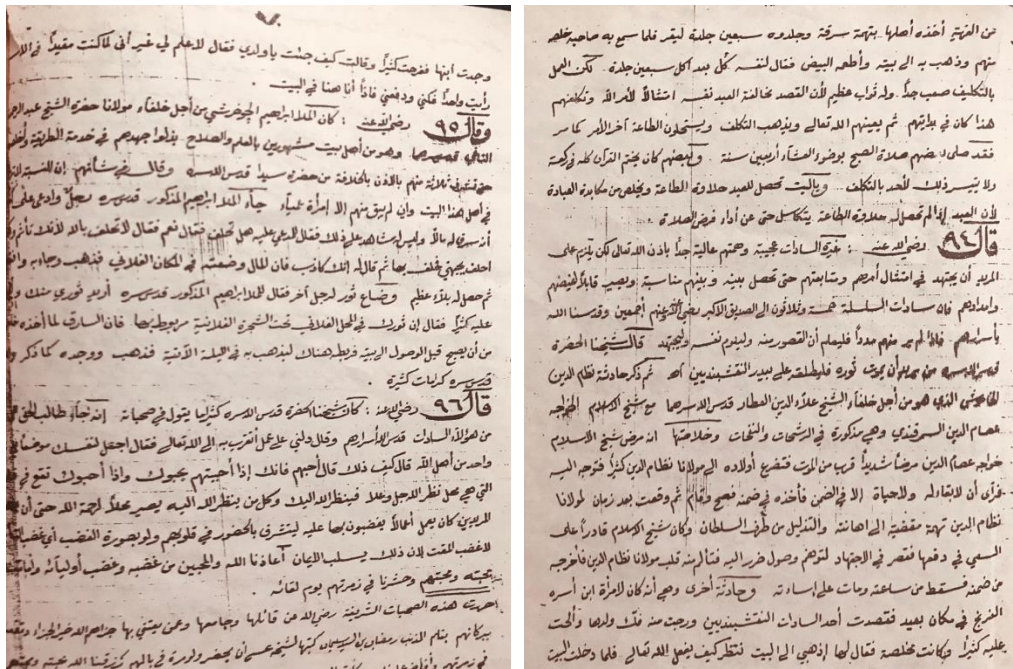
Ek-4: Ahmed el-Haznevî'nin, Oğulları Alâeddîn ve İzzeddîn el-Haznevî'ye Verdiği
İcâzetin Sureti

۱۱۱ بيمه وكنز واطلوة والسلام علومينا محمد المصطفى وعل
 اله واصحابه اهل الكحل القفرا وبعده فليهما
 قرا الدلان كتبهما على وحققت ففا ثلثهما
 لديني وبتفحصت فيهما المزايا وشاهدت
 فيهما الجاايا والعليا وكاننا قابليتي مستغنيا
 غاية الاستغناء جد يرين بان ينظما وسلا
 ابا ۹ التعلیم والاصلاح انفا هذا الاصل الا لعمري
 المحتاج الى رتبة الميسر علماء الدين والنزكي للدرع
 الساعي نور سويج الدين عن الدين اجرتها اجازة
 علو الاطلاع والحققتهما بالاباء مطلق الا لعمري
 وان لم يكن اطلاقا لان اجازة فضلا عن ان اجبت
 بتدريسهما وحقهما وافادتهما للتحقق
 ودلالة بفقد الله الكريم يدويه من شاء والله
 ذو النعم العظم وطه الله عليه وسلم
 لاله نبي والمريسين
 في رجا الاول ۶۷
 احمد

Ek-5: Ahmed el-Haznevî'nin Sohbetleri (Suhab)

Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, (der. Alâeddîn el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî), Hazneviyye Özel Ktp., Adana, vr. 1b,2a.

Ahmed el-Haznevî, *Suhab*, (der. Alâeddîn el-Haznevî, İzzeddîn el-Haznevî), Hazneviyye Özel Ktp., Adana, vr. 36a,36b.

**Ek-6: Alâeddîn el-Haznevî'nin *Em Zelîlîn* Adlı Kürtçe Kasidesi ve Türkçe Tercümesi
(Trc: Molla Abdülhamit Orhan)**

<p>“Em zelîlîn em feqîrîn, (Zelil ve fakiriz) Ya Resulallah meded Em esîrîn pir heqîrîn, (Esir ve çok değersiziz) Ya Habîballah meded</p> <p>Derdê me derdek acîbe, (Derdimiz garip bir derttir!) Sed hewar nîne mûcîbe (Yüz kez imdat, yok işitenimiz) Ne dewa u ne tebîbe, (Ne derman var ne de tabip) Ya Resulallah meded</p> <p>Derdê me derdek ğedare, (Derdimiz çok gaddardır) Çar teref bûne neyâre (Dört tarafımız düşman olmuş) Hey hewar sed car heware, (İmdat, yüz kez imdat) Ya Resulallah meded</p> <p>Barê me barek girane, (Pek ağırdır yükümüz) Melce û mewa nemane (Kalmadı Sığınacak yerimiz) Me ne sebr û ne hedane, (Yok sabrımız, dayanma gücümüz) Ya Resulallah meded</p> <p>Can û dil bûne birîne, (Yara oldu can u kalbimiz) Merhem û derman tunîne, (Yoktur derman u merhemimiz) Karê me şîn û girîne, (Ancak yas ve ağlamadır işimiz) Ya Resulallah meded</p> <p>Rû reşîn em şermikarin, (Mahcubuz, karadır yüzümüz) Em bi nefşê qet nikarin (Nefse yetmiyor gücümüz) Tevde ayb û tevde ârin, (Kusurlarla, utanmazlıkla doluyuz) Ya Resulallah meded</p> <p>Xewfu tirsâ me nemaye, (Kalmadı (Hak'tan) korkumuz) Amelê me tev rîyaye (Hep riyadır amelimiz) Zulmeta qelban xuya ye, (Zulmetle kaplandı kalplerimiz) Ya Habîballah meded</p> <p>Me ne şer' û ne terîqe, (Ne Şeriat kaldı ne tarikat) Me ne ehwal û heqîqe (Ne ahval kaldı ne hakikat) Me ne zewq û ne rehîqe, (Ne zevk kaldı ne de şarap) Ya Resulallah meded</p>	<p>Wacîbatê şer'ê rabun, (Kalktı şeriatın hükümleri) Munkerat tevde xuya bun (Günahlar hep çıktı açığa) Pir sebeb şêx û mela bun, (Şeyh ve hocalardır sebebi) Ya Habîballah meded</p> <p>We'z û îrşad nakin tesîr, (Vaaz u irşat etmiyor tesir) Me ne şerme me ne iksîr, (Ne utanma kaldı ne de iksir) Me ne qaîd me ne tedbîr, (Ne lider kaldı ne de tedbir) Ya Resulallah meded</p> <p>Me ne dünya me ne dîne, (Ne dünyamız kaldı ne de din) Keys bi ehwalê me nîne, (Kimsede yoktur bu halimiz) Qelb û dil bûne birîne, (Yara bere içinde kalbimiz) Ya Habîballah meded</p> <p>Adl û taat tevde rabun, (Adalet ve taat hepsi kalktı) Zulm û 'isyan tev xuya bûn, (Zulüm ve isyan aşikâr oldu) Resm û ehwal tev fena bûn, (Resm u haller hep yok oldu) Ya Resulallah meded</p> <p>Wey li wî rih biqusîne, (Vay sakal kazıyanlar) Rih û sinbêla-b mekîne, (Sakal ve bıyıklara makine vuranlar) Ser zelût xelq wî bibîne, (Halkın karşısına baş açık çıkan erkekler) Ya Habîballah meded</p> <p>Softyan ewrad hilandin, (Sâfîler viridler terk etti) Âliman tev 'ilm mirandin (Âlimler öldürdü ilmi) Radyo telfîzyon civandin, (Hepsi radyoya-televizyona yöneldi) Ya Resulallah meded</p> <p>Kanî ew adab û te'lîm, (Hani o adab u o talim) Kanî ew îxlas û teslîm (Hani o ihlâs u o teslim) Tev bûne terfî' û termîm, (Hepsi kaldırılıp atıldı) Ya Habîballah meded</p> <p>Ya rebbî ev çi zemanê, (Ya Rab bu nasıl zamandır) Dost ji keskî re nemane (Kimseye dost kalmamış) Tevde bûne hilevane, (Hepsi hilekâr olmuş) Ya Resulallah meded</p>
--	---

Her çi soft bûne zalim, (Zalim oldu sũfîler)
 Her çi zalim bûne kazim (Gaddarlaştı zalimler)
 Tev dibêjin dîn nelazim, (Hepsi din gereksiz der)
 Ya Habîballah meded

Adet û exlaq nemane, (Ne örf kaldı ne de ahlak)
 Qîz û pîrek bê heya ne, (Hayâsız oldu kadınlar kızlar)
 Bav û mêt bûne geda ne, (Çocuk oldu babalar kocalar)
 Ya Resulallah meded

Ğîret û namûs nemaye, (Kıskanma ve namus kalmadı)
 Paq û çeng û sîng xuya ye, (Mahrem yerler açıktadır)
 Ferq û temyîz qet nemaye, (Kalmadı kadın erkek farkı)
 Ya Habîballah meded

Reqs û kexxane xuya bûn, (Türedi danslar, fuhuşhaneler)
 Sînem û meqhî liha bûn (Sinemalar, kahvehaneler)
 Meysir û meşreb dida bûn, (Açık oldu kumarlar içkiler)
 Ya Resulallah meded

Ev çi kizb û çi xiyamet, (Bu nasıl yalan, nasıl ihanet)
 Ev çi zulm û çi qiyamet (Bu ne zulüm ne kıyamet)
 Ev çi tefrîq û adâwet, (Bu ne tefrika ve adavet)
 Ya Habîballah meded

Her çi mezlum bûne mehdum, (Köleleştirildi mazlumlar)
 Kî feqîr e maye mehrum (Fakirler hep mahrumlar)
 Her çi fadil maye mehdum, (Kaygılıdır fâzîllar)
 Ya Resulallah meded

Kenî carek em bibînin, (Acaba ne zaman göreceğiz)
 Şûr li ser van bihejinin (Üzerlerine kılıç salladığımızı)
 Hukmê şer'ê dis bibînin, (Göreceğiz şeriatın hükmünü)
 Ya Habîballah meded

Dînê me dînek buhaye, (Çok değerlidir dinimiz)
 Qaidê me Mustafaye, (Mustafa'dır rehberimiz)
 Can û mal kirye fîdaye, (Canımı, malımı feda etti)
 Ya Resulallah meded

Husn û zenna me qewînin, (Umudumuz güçlüdür)
 Hukmê şer'ê dem bibînin, (Şeriatın hükmünü yeniden göreceğiz)
 Serîyan em bîfirînin, (Kelleleri uçuracağız)
 Ya Resulallah meded

Seneda me pir qewîne, (Çok güçlüdür dayanağımız)
 Rebbê me Rebbek Mu'îne, (Rabbimizdir yardımcımız)
 Ya Rab imdadê bişîne, (Yardım eyle ey Rabbimiz)
 Ya Resulallah meded

Ya Rabbî tu bi Mustafa kî, (Ya Rabbi Peygamber'in hürmetine)
 Hukmê şer'ê pir zû rakî (Şeriatı bir an önce kaim kıl)
 Me ji vî halî xelaskî, (Bizi bu halden kurtar)
 Ya Habîballah meded

Ez Alaeddîne dînim, (Ben dinin Alâeddîn'iyim)
 Ya Rabbî daîm hezînim (Ya Rab daim hüznümlüyüm)
 Tevde derdim tev birînim, (Dertliyim ve yaralıyım)
 Ya Resulallah meded

Ev zemanek pir şerîbe, (Bu ne garip bir zamandır)
 Barême barek 'ecîbe, (Ne garip yüküdür yükümüz)
 Kanî Şah kanî Habîbe, (Hani habibimiz hani şahımız)
 Ya Resulallah meded

Ger bibînim di heyatê, (Eğer ki görebilsem şu hayatta)
 Hukmê Quranê dihatê (Kur'an'ın hâkim olduğunu)
 Dê bidim rûh di xelatê, (Armağan olarak sunacağım canımı)
 Ya Resulallah meded

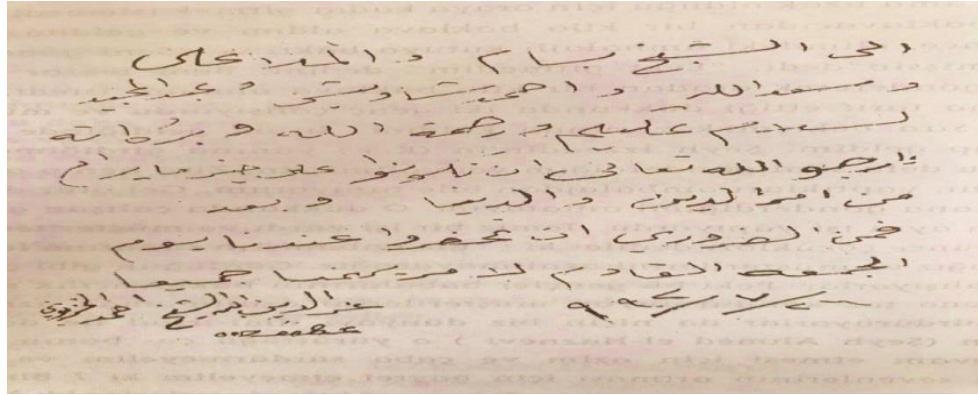
Melceê me Mustafaye, (Mustafa'dır Sığınağımız)
 Hîmmeta wî pir xuyaye (Çok yücedir himmeti)
 Karê me daîm wihaye, (Daim böyledir halımız)
 Ya Habîballah meded

Ez dexîlê Xeznewî me, (Sığınırım Haznevi'ye)
 Şahê Tağî-w Neclê wî me (Şah-ı Tağî ve evlatlarına)
 Ez nebim 'ar û 'eqîme, (Âr ve engel olmayayım ben onlara)
 Ya Resulallah meded

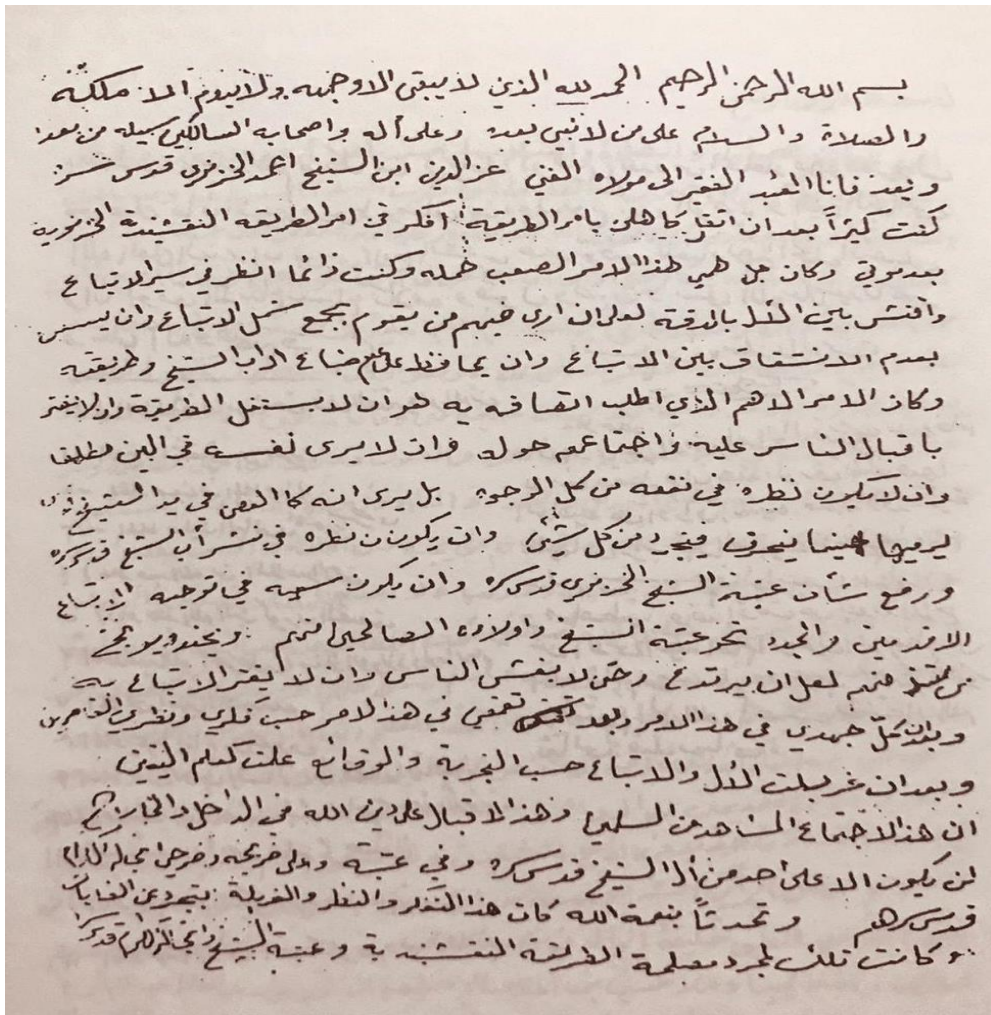
Min ji ber feqr û neçarî, (Fakir u çaresizliğime rağmen)
 Hatime qesda diyarî (Diyarımı kastederek geldim sana)
 Bûm dexîlê âl û yârî, (Sığındım âline ashâbına)
 Ya Habîballah meded

Min yeqîn kir tevî 'eyban, (Inanıyorum kusurlarıma rağmen)
 Vî dexîlî nade şerman (Kendisine sığınanları mahcup etmez)
 Xatirê van çav û 'eynan, (O gözlerin hürmetine)
 Ya Resulallah meded"

Ek-7: İzzeddîn el-Haznevî'yn, Halepte Bulunan Müridlere Yazdığı ve Vefatını Bildiren Mektubu

Ek-8: İzzeddîn el-Haznevî'nin Vasiyeti

İzzeddîn el-Haznevî'nin Vasiyeti (Birinci Sayfa)

ولم يسمعوا والجهنم غايه الجحيم ولم كنت التمن ان يكون العالم بمنه
 الامير ابن الشيخ قدس سره وادمن ابناء انجاله اللام قدس سره واما الشيخ
 الخزي و انجاله اللام وكفيل ماكل مايقص الما يدركه تجوي الرباع بالاشرفين
 ولكن مع لاسن الشديه تغير المعول فيهم وصاروا حربا على الطريقة وادب الشيخ الخزي
 و انجاله اللام واجتهدوا بمايزجهلهم في تفريغ شمول الاباح وقد يرلا سلك الذي سمعه
 الشيخ الخزي و انجاله اللام في كرمهم فكل مصيبة انالله وانا اليه راجعون
 وانا العبد الفقير قد فرست حسب ضمني بعد الاستخارات والبدستخارات ستمين
 ان امين و غير ان يتعلم بهذا الامر لهم والظلم من بين ال الشيخ قدس سره ولو جوا
 هو ان محمد لانه رقتي كبر في السفر والمفرد عرف اهدق عرف الا للمهم الذي
 كنت اسس اليه في ادب الطريقة النفسانية من التجرد والطايع والاربابية
 والاشلال وعدم ربيته النفس وايضا الطبع الكرم من تلك الرفوعة على بانك
 اسير عليه في الطريقة حسب فهمي عن دعوات الامور من شدة هرمي على رفع شأن
 عتبة الشيخ قدس سره و انجاله اللام و سائر اهل كرم و تجوي فهم من تركي
 لما في الشخصية المادية والمفوية للمحافظة على سعة الشيخ الخزي
 و انجاله اللام قدس سره ومن غير هذه الامور التي كنت اقوم بها و لكن فحسب الجمع
 ولكي ما ذكرته و لرحائي من الله تعالى ان يوفقه للعمل بما عرف والهدى وسمع مني
 ولا امل من الله تعالى ان يوفقه لاجبة الميرة من الفير وان يرى نفسه الجفر
 الناس و ان يغير حاله الى اهن فقد اذنت له بالالافه في الطريقة
 النفسانية بالدرشاد والتليل والترجه وان لم اكن اهلا لذلك
 و اوعيه بجمع ما ذكرته في المقدمة كما اوصيه كما اوصيه بتقوى الله
 و حيا النية في الاعمال كلها الدينية والدينية صغرها وكبرها وبتبعية

İzzeddîn el-Haznevî'nin Vasiyeti (İkinci Sayfa)

Ek-9: İzzeddin el-Haznevi'nin Vasiyeti (Türkçe Tercümesi)

Birinci Bölüm:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Zatından başka kimsenin baki kalmayacağı, mülkünden başka bir mülkün devam etmeyeceği Allah'a hamd, kendisinden sonra peygamber olmayan Hz. Muhammed'e (s.a.v.), ondan sonra izini takip eden âline ve ashâbına salât-ü selam olsun.

Daha sonra derim ki; ben, Gani olan mevlâsına karşı, fakir bir kul, Şeyh Ahmed el-Haznevi'nin oğlu İzzeddin. Omuzlarımdaki bu ağır tarikat yükünün akabeti ve ölümümün ardından Nakşbendî tarikatının geleceğinin ne olacağı konusunda çok düşünüyordum. En büyük düşüncem taşınması zor olan bu emanet idi. Onun için daima müridlerin gidişatına bakıyor ve Haznevi ailesini de dikkatle araştırıyordum ki, belki aralarından müridleri bir araya toplayacak, tâbilerin dağılıklarını gidermeye çalışacak, Ahmed el-Haznevi'nin ve tarikatın âdâbının kaybolmaması için gayret edecek birisini bulabilirim.

Dikkatle arayıp bulmak istediğim bu kişinin, sahip olmasını istediğim en mühim vasfı; tarikatı istismar etmemesi, insanların kendisine yönelmesi ve etrafında toplanmasıyla gururlanmaması ve Allah ile Allah'ı isteyenler arasında (mecazen bile olsa) hidâyetçi olarak kendisini göstermemesi, buna hiç bir şekilde meydan vermemesi ve hiçbir açıdan hedefi kendi nefsi olmaması idi. Bilakis kendisini Şeyh'in elinde olan ve doğru yoldan saptığında atılacak bir değnek misali görmesi idi. Kendini her şeyden soyutlamalı, bütün gayreti Şeyh'in (k.s.) âdâbını neşretmek, Ahmed el-Haznevi'nin dergâhının şanını yüceltmek, eski ve yeni müridlerin yüzünü Şeyhin dergâhına ve onun salih evlatlarının yönüne çevirmek olmalıydı.

Tarikatın emanetini taşımamasını istediğim bu kimse, yoldan çıkanları tenkit etmelidir ki, belki bu tenkit sebebi ile düzelirler. Bunu böyle yapması, yoldan çıkanların insanları aldatmaması ve müridlerin ona bakıp mağrur olmaları için gereklidir. Kâsir düşüncem ve bakış açım göre bu hususta bütün gayretimi sarf edip, derinlemesine araştırma yaptım. Bütün akraba ve müridleri eleyip, tecrübem ve yaşanan birtakım vakaları göz önünde bulundurdum ve kesinlikle inandım ki, Müslümanların, bu kalabalığın içerden ve dışardan Allah'ın dinine yönelmeleri, ancak Şeyh Hazretlerinin âlinden birisi, Şeyhin dergâhında ve onun oğullarının merkadi yanında mümkün olur. Metin bir şekilde söylüyorum ki yukarıda yaptığım bu tahlil, bu düşünce ve bakış açısı, bu inceleme bütün art niyetlerden uzak olarak gerçekleşmiştir. Bu eleme, bu tefekkür, bu düşünce sırf Nakşbendî tarikatının, Şeyh Ahmed (k.s.) ve oğullarının şerefli dergâhının maslahatını düşünerek olmuştur.

Ne kadar gayret ettim, uğraştım ve ne kadar arzu ettim ki, bu emaneti Ahmed el-Haznevi'nin (k.s.) oğlu veyahut Ahmed el-Haznevi'nin oğullarının evlatları üstlensinler. Şeyh Ahmed ve oğullarına vefa olarak bunu istedim. Fakat denilmiştir ki, kişi her temenni ettiği şeye ulaşamaz. Rüzgârlar gemilerin arzusu dışında da eserler. Şiddetli üzüntü ile belirtiyim ki, Şeyhin oğlu ve oğullarının evlatlarından umulanın ve beklenenin tersi oldu. Tarikata karşı savaş açtılar. Ahmed el-Haznevi'nin (k.s.) ve oğullarının âdâbı hilafına, müridlerin birliğini dağıtmak için, Şeyh Ahmed ve oğullarının attığı temeli yıkmak için bütün gayretleri sarf ettiler. Her musibete 'innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn' demekten başka çare yoktur.

Âcizane ben, yıllarca yaptığım istihare ve istişarelerden sonra, zayıflığıma rağmen inceden inceye düşündüm ve baktım ki, bu zor ve zahmetli emaneti, Şeyh'in âlinden emekleyerek de olsa taşıyacak olan, güzel ve hayırlı bir insan olan oğlum Muhammed'dir. Çünkü oğlum Muhammed, çok defa hazırda ve seferde benimle birlikte olmuştur. Benim huyumu ahlakımı anlamıştı. Nefse pay biçmeden, tarikatı istismar etmeden, siyasetten, makam ve mevkinden ve her türlü art niyetten uzak olarak, Nakşbendî tarikatının âdâbı hususunda gerçekleştirmek istediğim mühim hedefi ve gayeyi biliyordu. Bu zayıf halimle, tarikatta inceden inceye takip ettiğim yolu, Ahmed el-Haznevi'nin (k.s.) ve oğullarının itibarını korumak için, maddî ve manevî menfaatlerden nasıl feragat ettiğimi ve bütün bunların ötesinde, toplumda çok nadir ve garip olan işleri nasıl göğüslediğimi, - hazırda ve seferde benimle olduğu için- herkesten çok daha iyi biliyordu.

Bahsettiğim bütün bu hususlardan dolayı Allah-u Teâlâ'dan ricam şudur ki, onu benden duyduğu, muttali olduğu ve bildiği hususları tatbik etmesi için muvaffak etsin. Başkalarından ibret almak, kendini insanların en aşağısı olarak görmek, halini en güzel bir hale tebdil etmek yolunda Allah'ın (cc) onu muvaffak edeceğine inanıyorum.

Buna layık olmasam da, ona Nakşebendî tarikatında hilâfetle, irşâd, teslik (müridleri yetiştirmek) ve teveccüh ile izin verdim. Baştan beri saydığım, zikrettiğim hususları yerine getirmesini Muhammed'e vasiyet ediyorum. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatına sünnet-i seniyyesine tabi olmasını vasiyet ediyorum. Haramdan ve haram işlerden uzak durmasını, şüpheli şeylerden de mümkün olduğu kadar uzak olmasını vasiyet ediyorum.

Hiçbir tağyir ve tebdil yapmadan, Nakşebendî tarikatının âdâbı ile amel etmesini ve 'bu zamanda filan âdâbı değiştirmekte maslahat vardır!' diyen kimselerin sözüne kulak vermemesini, bu vasiyetime itibar edip onunla amel etmesini tavsiye ediyorum. İlmî öğrenmek ve öğretmekte mecbur olduğunu, ilmi yaymayı son derece önemsemesini, ilim öğrenmenin ve öğretmenin Ahmed el-Haznevî'nin (k.s.) dergâhında kalması için azami gayret sarf etmesini, Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin bütün kız ve erkek çocuklarının talim-terbiye ve ilim öğrenmeleri hususunda çokça haris olmasını tavsiye ediyorum.

İsabetli görüş beyan edip doğru karar verdiğinde ve etrafında toplanan insanların konuşmasından etkilendiklerini gördüğünde kendi nefisine hiçbir pay biçmemesini tavsiye ediyorum. Bilakis bu faydayı, değeri ve insanların kendisine yönelmelerini Şeyh Hazretlerinden bilmesi lazımdır. Eğer böyle mütalaa etmez ise o zaman düşer ve helak olur.

Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin dergâhına, şeyhin bütün akrabalarına, özellikle kardeşlerine hürmet etmesini ve vefalı davranmasını vasiyet ediyorum. Zorluk ve zahmetlerle dolu bu vasiyetten dolayı kendisini kardeşlerinden ve şeyhin çocuklarından üstün tutmamasını tavsiye ediyorum. Aksine 'şeriatı tam yaşamıyorum, tarikata tam tabi olamıyorum, bu ağır ve meşakkatli vazifeyi yerine getiremiyorum' diye, kendisini Şeyh Hazretlerinden uzak addetmesi gerekir. Kardeşlerinden ve Şeyhin oğullarından salih olanları, şeyhin asıl çocukları olarak görmelidir. Salih olanları, şeriata, tarikata ve âdâba göre gözetmesi ve onlardan bereket umması gerekir.

Şeyhin salih çocuklarına ve kendi kardeşlerine faydanın, hayrın ve ihtiramın ulaşmasına gayret etmesi gerekir. Hayrın, fayda ve ihtiramın kendisine ve çocuklarına münhasır kalmasını temin etmemesi lazımdır. Âlimlerle ve müridlerle yardımlaşarak, kardeşlerinin ve çocuklarının ıslahı için hiçbir gayreti esirgememesini tavsiye ediyorum. Özellikle kardeşi Ma'sûk, Ma'sûk'un vâlidesi ve Ma'sûk'un kardeşlerinin ıslahı için gayret etmesi gerekir. Şeyh (Ahmed)'in ailesinin derlenip toparlanması için, özellikle bizden ayrılanların ıslahı için gayret etmesi gerekir. Her ne kadar ben buna fırsat bulamamış olsam da Muhammed'e vasiyet ediyorum ki, mümkün olduğu kadar onlara hürmet etsin.

Muhammed'e ayrıyeten vasiyet ediyorum, Abdülganî ve annesi ile anlaşmak mümkün olursa onlara hürmet etsin. Abdüsselâm (Alâeddin el-Haznevî'ninoğlu) ihlâsla hareket ederse, ona değer verilmesini özellikle vurguluyorum. Mümkünse Şeyh'in tüm ailesini ve onların ıslahını vasiyet ediyorum. Bütün bunların, Muhammed Diyâüddin ve Abdurrahman et-Tahî'nin (k.s.) dergâhına ve yakınlarına hürmet etmelerini, onlar için hayırlı olanı temenni etmelerini/sağlamasını, şan ve şereflerini yüceltmesini, onların dergâhlarından ilgi ve alakayı kesmemelerini ve bize tabi olanları onlara saygı göstermek için teşvik etmelerini tavsiye ediyorum.

Misafirlere ve tabilere, özellikle âlimlere fazlaca değer vermesini onlarla çokça ilgilenmesini tavsiye (vasiyet) ediyorum. Çünkü babam Şeyh Ahmed (k.s.) buyurdu ki: İnsanların keremi ve şerefi misafirleriyle orantılıdır.

Özellikle eski müridlere çok değer vermesi lazımdır. Çünkü büyük şeyhi (Şeyh Ahmed) görenin diğerlerine üstünlüğü vardır. Şeyhin oğullarını görenin, diğerlerine (görmeyenler) üstünlüğü ve meziyeti vardır. Ancak adaplarına riayet etmeyenler bu üstünlük ve meziyetlere sahip olamazlar.

Emin olmadan, kesin olarak bilmeden şeriatla ve tarikatla ilgili sorulara cevap vermemesini, bilmiyorsa sağlam delil elde edinceye kadar (cevap buluncaya kadar) cevabı ertelemesini tavsiye ediyorum.

Muhammed'e, bizden gördüğü gibi; siyasete ve seçimlere girmemesini, hâkimlerin (devlet adamlarının) yanına lüzumundan fazla gidip gelmemesini tavsiye ediyorum. Bazı şahısları ve cemaatleri isim vererek kötülememesi gerekir. Doğru yoldan sapmış şahısların tarikatını ve âdâbını hedef almamalı ve zemmetmemelidir. Bilakis sözleriyle, vaazlarıyla hak ve doğru olan âdâbı (Ahmed el-Haznevî'nin âdâbı) belirtmesi gerekir. O zaman insanlar doğru olmayanın, muhâlif olanın batıl yolda olduğunu anlarlar. İslam'ın yüceliğini, Peygamberimizin (s.a.v.) ahlakını ve bu ikisine tutunanın kurtulacağını anlatsın ki, insanlar muhâlif olanın doğru yolda olmadığını bilebilsinler.

Muhammed kesinlikle bilsin ki, ona tavsiye (vasiyet) ettiğim şeylerin tümünü uygulamışumdur. Benden gördü, bildi ve kesinlikle inandı ki, -zâhiren daha sonra ortaya çıkacak olsa bile- hayır benim tatbik ettiğim ve uyguladığım işlerdedir. Onun için Muhammed'e lazım olan şey şudur; benim ahlakımdan ve amelimden akıl ve ibret alması gerekir. İlme'l-yakin olarak bilsin ki, benim kendisine yaptığım vasiyetlerle amel ederse, Allah (c.c.) onu bütün hayırlara (iyiliklere) muvaffak edecektir. Eksik olsa da Allah (c.c.) onu tamamlayacaktır.

Eğer benim vasiyetlerimle amel etmez ise Allah korusun tarikatın, Ahmed el-Haznevî'nin âdâbının ve İslam'ın pek çok memleketlerden kalkmasına ve kaybolmasına sebep olmuş olur. Buna sebep olmanın, vebalinin büyüklüğü ise herkes tarafından malumdur.

Hür olana (arif olana) işaretle söylemek yeterlidir.

Sonuç olarak; kim kendi menfaatlerine önem vermez, kendi aklına ve tedbirine güvenmez, kendini vasıta olarak görmezse, Allah (c.c.), Peygamber (s.a.v.) Nakşebendî tarikatının büyükleri, Ahmed el-Haznevî (k.s.) ve oğulları onun yükünü taşırlar. Dünya ve ahiretin hayırlarına ulaşmak için ona yardımcı olurlar, kolaylık sağlarlar. Kim menfaatini ön plana alır, aklına ve planlarına güvenir, inananların hidâyetinde kendine bir pay alırsa, Allah (c.c.), Peygamber (s.a.v.), Nakşebendîler, Şeyh Ahmed ve oğulları onu nefsi ile baş başa bırakırlar. O zaman hiçbir iş beceremez, hiç bir işin altından kalkamaz.

Ben, Muhammed'e murâkabe, nefy ve isbat, tehlîl ve teveccüh yapması hususunda izin verdim ve bu izni onun için yazdım. Muhammed'in bundan haberi yoktur. Şayet yolculuğumuzda (İngiltere seferi) ona ben öğretmemişsem, kendisi Molla Abdullah'tan öğrensin.

Muhammed, kardeşleri ve şeyhin ihlâslı çocukları kendilerine tavsiye ettiğim bu hususlarla, nasihat ve önerilerle amel etsinler. Âlimlerden ve Şeyhin önde gelen müridlerinden ricam şudur ki, Muhammed'e bu önemli davada yardımcı olsunlar. Bütün muvaffakiyetler Allah'tandır."

İkinci Bölüm:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hhamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Salat ve selam Efendimiz Hz. Muhammed'in Âlinin ve Ashabının üzerine olsun.

Sonra derim ki, ben fakir olan kul, etbain (bize tabi olanların) arasına baktım ve dikkatli bir şekilde tetkik ettim. İstismardan uzak ve benim isteğime uygun olarak; Estelli Molla Galip, Elazığlı Molla Ubeydullah, İstanbul'da ikâmet eden Molla Hüsnü ve Şefaati Müftüsü Molla Ahmed'i gördüm. Benim talebime uygun olduklarından ve Haznevî-Nakşî tarikatının sönmemesi için -her ne kadar ben buna layık değilsem de- bu dört kişiye Nakşebendî tarikatında hilâfet ve irşat ile izin verdim.

Yalnız bu kişilerin başkalarından ibret almaları, eski ve yeni müridleri Şeyh Haznevî'nin dergâhına ve orada bulunan mürşide -ki şimdi o oğlum Muhammed'dir- yönlendirmeleri, başkalarının yaptığı gibi, müridleri kendi arzu, istek ve menfaatlerine alet etmemeleri ve kendilerinin, insanların, Şeyhin dergâhına ulaşmaları için bir vesile olduklarını bilmeleri, kendileri için değil Şeyhin dergâhına ulaştırmak gayesiyle insanları toplamaları gerekir. Sülûk esnasında vird çeken âlimleri, letaiften önce Şeyhin dergâhına havale etmeleri gerekir. Bu kişilerin tarikat ve letaif öncesine kadar vird vermelerinde, Şeyhin dergâhına ulaşmaya kadar bir beis yoktur. Eğer birisine letaif verecekler ise Şeyhin dergâhında olan zattan izin alsınlar. Molla Galip, Molla Ubeydullah ve Molla Ahmed tarikatındaki amellerini bitirdiler. Molla Hüsnü ise geri kalan amellerini oğlum Muhammed'in yanında bitirmelidir."

Hicrî 2 Şaban 1412 / Miladi 5 Şubat 1992

Ahmed el-Haznevî'nin Oğlu İzzeddîn

İmza¹⁰⁹¹

¹⁰⁹¹ (Heyet), el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî, s. 87-91.

Ek-10: İzzeddîn el-Haznevî'nin, Tarikatı İstismara Karşı Şeyhinin Bazı Halifelerine İmzalattığı Taahhütname

بِسْمِ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَحِبِّهِمْ أَجْمَعِينَ
 وبعد: فهذه هي الصورة التي اعترف بها الملا عمر الدين النقي، وشهدت له بغيرها أمام جميع من العلماء و
 جميع من أهالي أورخا

- ١- أن الملا عمر الدين بن الشيخ علاء الدين الخزنوي قدس سره سألته ورغباه من عملناه الى
 الشيخ عمر الدين الخزنوي قدس سره - وأمرهم بأن يعاملوه كما عاملوه في الامور
- ٢- بناء على هذا تعهدوا أن يعمل لعقبة الشيخ الخزنوي لنفسه، وأن يوجه الناس اليها لا إلى نفسه
 وأن يعامل الناس بذلك
- ٣- تعهدوا أن يعالجوا أي الناس الذين يأتيون إليهم بان يقولوا ليسوا امرئيين له، وإنما هم مريدون
 للشيخ الخزنوي قدس سره -؛ وأن كل من مثل رفقاه يعمل لعقبة الشيخ، وأن يدخل على من يشاء
 اليه هذا
- ٤- تعهدوا أن يعاملوا الناس را بطريق الشيخ أحمد الخزنوي قدس سره، وأن يعاملهم آذابه
- ٥- تعهدوا أن لا يجدوا طريق من أخذ الطريق من بيت الشيخ
- ٦- تعهدوا أن يبتاعوا من أخذ من الطريق أن لا يجدوا طريقهم من بيت الشيخ عمر الدين الخزنوي
- ٧- تعهدوا أن لا يعاملوا الناس اللطائف الا بطريق الشيخ - عند الدرس الخزنوي - قدس سره -
- ٨- وتعهدوا أن يبتاعوا الذين علمهم اللطائف أن يقولوا الا دوراد العليهم يا قاضي امير اهدى
 وعشرين ألفا الا ان يأخذوا الاذن من بيت الشيخ
- ٩- تعهدوا أن يعينوا وكلا ولا عطاء والطريق
- ١٠- تعهدوا أن يمنحوا ردهم من إعطاء الطريق
- ١١- تعهدوا أن لا يطعن من بيت الشيخ؛ وأن لا يتكلم فيما ليس بيت الشيخ وجره بينهم -
 وليس له فيهم أحد، وأن يعالجوا كل من يعمل الطريق - من طردوا في بلادهم الى
- ١٢- تعهدوا أن يعينوا في الالتحاق بوصول علماء الشيخ في المناطق والمهور فيما بينهم ولا يحسدوا لهم
- ١٣- تعهدوا أن لا يعمل كل من يضره عقبة الشيخ، وأن يستعمل من يحب عقبة الشيخ
- ١٤- تعهدوا أن يعالجوا عن كل البنود التي ذكرت في اسمهم أو مكان محلهم من قبل قضاة وفتح من سما
 بخالفه ذلك، وقد رجع عثمان عليهم من قبله، ويحجب من العلماء والفراد:

ومن جملة العلماء الذين حضر في تولدوا وتقاربه وقراراته بما ذكر في الصنم الاولي
 الملا خليل العيني ناني، والملا حسن الواعظ في أورخا، والملا غالب، والملا عبيد الله
 والملا ابراهيم الاورخوي المؤذن، والملا أحمد ليفتي، والملا معصوم بن الملا عبد الرحمن
 والملا رشيد الاورخوي، والملا كوثي، والملا حسن البينگولي

ومن جملة أهالي أورخا الذين علموا وشهدوا وقراراته وتعهده انه بما ذكر في
 الصنم الاولي: الحاج ديس، والحاج محمد المختار، والحاج عثمان الاكبري، والحاج محمد ريفي،
 ابراهيم الدين النباشي، والحاج محمد الدين، والحاج احمد بلدم، والحاج سيدان الخولوي، والحاج يوسف
 ١٨ شعبان ١٤١١ هـ، الموافق ١٥ / ٣ / ١٩٩١ م

Envar Asker, eş-İzzeddîn el-Haznevî, el-Asîl li't-Tibâa, Haleb, ts., ss. 47-48.

كما وصيه انه لا يرى لفته سناً في استغناء لنا من بقلانه وفي اجتماع لنا من حوله
 بل يرى ان جميع الجاه والفتنة في الامثال عليه من الشيخ فنهى عنه والافضح حينئذ وبه
 كما اوصيه بالاحترام والوفاء لفته الشيخ ولذا لفته جميعاً ولا سيما اعمامه واولادهم في علمهم
 على وكذا اهل اخوانه وليعلم علم اليقين انه عمل بوصاياي ووصايا والذري فبوقعه لله
 لكل خير وسجعله كالملا وانه كان ناقصاً وانه لم يعمل بوصاياي بل كمن الله فسبكونه سباً
 لرفع الطريقة وسعت اذاب الشيخ وصياها من كيزن الميدين ولا يخفى عليه عظمه ههنا
 الجسم ههنا له تلك وقلة الامر انه لم ينظر الى منافعه ولم يعتد على عقله وتديبه
 ولم يرى نفسه في اليسر فانه الله ورسوله والنقطة منه والشيخ الرالده سجدون حمله
 وبسراون عليه له خيري لربنا والاحرة والامير كونه لفته وهو لا يستبغ القيام
 بشئ تطلقاً . واذنت له بالخلقة بالطريقة وليعلم تعريف المرافقة والنقطة الرشد
 والسريليات وبقية الحال والتوجه من لفته لا عبد الله ووصيه انه يعمل بوصايا لواله
 في داره جوسه العلماء والخواصي انه يساعده احمد وطاع من صرتمه والله ولي لتوفيه
 الاربعاء ١٥ / ١٢ / ١٠٠٦ م
 محمد بن الشيخ عبد الله بن خزيمة

Muhammed el-Haznevi'nin Vasiyeti (İkinci Sayfa)

لا يفتح لفته الظرف الا بحضور اخواته والعلماء والخاضعين
 وانه عينا انه يقرأ مضموناً على لنا من الاستاذ للاعبد الله والاعلم اعلي لا سود
 والآن من هو اهل لذلك والاشهدت على لفته قل من عبد النبي يقول
 ر الملائكة يوزون والملائكة داخ وصلاح الدين في قوله رسولك وجام طهني

Vasiyetin, İçinde Bulunduğu Zarf

Ek-12: Muhammed el-Haznevî'nin Vasiyeti (Türkçe Tercümesi)

Zarfin üzerindeki not:

“Bu zarf ancak kardeşlerimin, âlimlerin ve hazır bulunan cemaatin huzurunda açılacaktır. Açıldıktan sonra muhtevasının mümkünse Üstad Molla Abdullah veya Molla Ali el-Esved ya da bu işe ehil olan kişilerden birisi tarafından okunmasını arzu ve temenni ederim. Bu zarfın içinde vasiyetimin olduğuna; Abdülaziz Atakul, Molla Ebû Zeyd, Molla Selim Dağ, Molla İzzeddîn Ankara, Hacı Şevket ve Hacı Mustafa'yı şahit kıldım.”

İmzalar

Vasiyetin Türkçe tercümesi:

“Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın adıyla.

Yüce zatı şerifinden başka baki olmayan ve kendi mülkünden başka daim olmayan Allah'a hamd; kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olan Resûl-ü Ekrem'ine ve O'nun mübarek izini takip ederek yoluna devam eden pak Ehl-i Beytine ve güzide Ashâbına salat ve selam olsun.

İhtiyaçtan münezzeh olan Allah'a muhtaç, O'nun fakir kulu olan ben, İzzeddîn el-Haznevî Hazretlerinin (k.s.) oğlu Muhammed, saygıdeğer babamın dediği gibi, diyorum ki: Tarikatın ağır yükü sebebiyle omuzlarım iyice yorulunca, vefatımdan sonra bu Nakşbendî Haznevî tarikat-ı âliyesinin durumunun nasıl olacağını düşünmekle fikrim sürekli meşgul olmuştur. Ben de aynı dert ve keder içerisinde, benden sonra bu ağır yükü kimin taşıyacağı hususunu fikretmeye tüm çaba ve gayretimle yöneldim. Saygıdeğer babamın anısına ve kardeşliğin hukukuna sadakat göstergesi olarak, bu davayı sürdürecekteler olanların onun (Şeyh İzzeddîn) oğullarından birisi olması için ne kadar çaba ve gayret sarf ettiysem de istediğim olmadı. Nitekim 'İnsanoğlu arzulanacağı her şeyi elde edemez. Zira gemilerin istemediği yönden de rüzgârlar eser.' buyurulmuştur.

Benden sonra kardeşlerimden birisini yerime halife tayin edebilmem için, onların benden el almalarının gerekliliği hususunu, çoğu zaman validem ve kız kardeşlerimle birlikte, bazen açıkça bazen de ima yolu ile onların gündemine getirdim. Fakat ne yazık ki tüm bu çabalar olumlu yönde bir netice vermemiştir. Hatta onların aileleri bile benden tarikat alıp, ahitlerini yenilememişlerken benim onlara hilâfet vermem Nakşbendî tarikatının âdâbına aykırıdır. Ayrıca olayların bu şekilde cereyan etmesi beni derinden yaralamıştır. Ancak elden bir şey gelmeyince bize; 'innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn' (bizler Allah'ın mülküyüz ve O'na döneceğiz) demekten başka çare kalmamaktadır.

Ben Allah'ın fakir kulu olarak, tüm istihare ve istişarelerden sonra, iyilik olması temennisiyle, zaafıma rağmen ferasetimi kullanarak, bu hayli önemli ve tehlikeli (hassas) olan davanın, en iyi ve hayırlı şekilde Şeyh Hazretlerinin (k.s.) ailesinden de olması hasebiyle oğlum Muhammed Mutâ' tarafından, emekliyerek de olsa yürütülmesini uygun gördüm. Çünkü o başkalarına göre bana en çok refakat eden, benimle beraber en çok oturup kalkan olduğundan dolayı ahlakımı da en iyi bilendir. Şeyh Hazretlerinin fakirhanesi olan bu dergâhın kadr u kıymetinin yüceltilmesi yolundaki çalışma prensiplerimi en iyi kavrayanın o olduğunu bildiğim gibi, Şeyh Hazretlerinin aile fertlerinden sevgimi esirgemediğimi, onları nasıl idare edip, tüm zorluklara rağmen çilelerine nasıl katlandığını da en iyi bilendir. Yukarıda sözü edilen tüm hususiyetlere ilave olarak kendisine, Yüce Allah'tan muvaffakiyetler diler; üstünlük gütmeyen nefsinin başkalarına göre en küçük görmesini ve halini daha iyiye değiştirmesini temenni ve niyaz ederim.

Bunlardan dolayı kendisine Nakşebendî tarikatında halifelik verdim. Bu yolda irşâd, teslik ve teveccüh hususlarında vazifeli olmak üzere, kendim bu hususlarda ehil olmasam da oğluma izin vererek, benden sonra onu halife olarak tayin ettim.

Vasiyetlerim konusunda bahsi geçen bütün hususlara sınıksız sarılmasını, Allah'tan korkmasını, dini-dünyevi, küçük-büyük tüm işlerinde Allah'ın rızasını gözeterek niyetini halis tutup, Şeriat-ı Muhammediye'ye ve sünnet-i seniyyeye bağlı olmasını, haram ve yasaklardan kaçınıp, mümkün oldukça nefsin heves ve arzularından uzak durmasını kendisine tavsiye ediyorum. Nakşebendî tarikatının âdâbında hiçbir değişiklik ve reformculuk yapmadan devam etmesini; 'Bu zamanın ihtiyaçlarına göre falan adapta şöyle veya böyle değişikliklerin yapılması daha iyi olacaktır.' diyenlerin sözlerini hiçbir şekilde dinlememesini de özellikle tavsiye ediyorum.

Ayrıca ilim öğrenip-öğretmekle iştiğal etmesini, ilmi yaymakla ilgilenmesini, Şeyh Hazretlerinin dergâhında ilim öğrenip-öğretmenin devam etmesi ve özellikle kardeşlerinin eğitimi konusunda gereği gibi titizlik ve özen göstermesini tavsiye ediyorum. İnsan kalabalıklarının etrafını sarıp, toplandıklarını ve kendisinden istifade ettiklerini gördüğünde bu durumdan kendi nefsinde bir paye çıkarmamasını da tavsiye ediyorum. İşin doğrusu; kendisinde zuhur eden bu gibi nimetlerin, şan ve şeref gibi şeylerin Şeyh Hazretlerinin (k.s.) teveccühünden ibaret olduğunu bilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde helak olup, kaybolanlardan olur.

Ayrıca Şeyh Hazretlerinin dergâhına, tüm aile fertlerine ve özellikle amcalarına karşı son derece vefalı ve hürmetkâr olmasını, onları ve kardeşlerini aşarak üstünlük gütmemesini tavsiye ediyorum. Kesin olarak bilmelidir ki benim ve babamın bu nasihat ve vasiyetlerimizle amel ederse; kendisi eksik dahi olsa Allah onu muvaffak edip, hayırlara vesile olan bir insan ve kâmil bir örnek kılacaktır. Şayet benim vasiyetimi yerine getirmesse; tarikatın kendisinden alınmasına, Şeyh Hazretlerinin âdâbının ölmesine ve birçok memleketlerden silinip kaybolmasına sebebiyet vermiş olacaktır ki (Allah göstermesin) bu suçun ve felaketin vebalini tahmin ve takdir edemeyecek bir kişi değildir. Allah onu muhafaza buyursun.

Sözün hülâsası; eğer şahsi menfaatlerini ön planda tutmazsa, sadece kendi aklına ve idaresine güvenmezse ve kendisini diğerlerine göre üstün görmezse muhakkak ki Allah (c.c.) ve Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) ve Nakşebendî Sadatları (k.s.) ve babam Şeyh İzzeddîn (k.s.) hazretleri kendisine yardım edip, hem dünya hem de ahiret yükünü kolaylaştıracaklardır. Aksi halde onu kendi başına terk edip, hiçbir işi göremeyen ve yapamayan bir kişi durumuna düşüreceklerdir.

Buna göre kendisine tarikatla halife yetiştirmeye izin verdim. Ayrıca tarikatın murâkabe, nefy, isbat, tehlikeler, teveccüh ve diğer husus ve amelleri de Üstad Molla Abdullah'tan öğrenmesini ve babamız Şeyh Hazretlerinin (k.s.) bana olan vasiyeti ile amel etmesini kendisine tavsiye ederim.

Bu konuda âlimlerden ve havas olanlardan, Muhammed Mutâ'nın görevinde kendisine gerekli yardımın takdim edilmesi hususunu arz ve rica ederim. Muvaffakiyet Allah'tandır."

15/Aralık/2004 Çarşamba

İzzeddîn el-Haznevî'ninoğlu Muhammed el-Haznevî

İmza¹⁰⁹²

¹⁰⁹² (Heyet), *Yâd Bülteni*, ss. 95-97; <http://www.Haznevî.net/seyh-muhammed-Haznevî/seyh-muhammed-Haznevî-hazretlerinin-vasiyeti-2.html> (22.02.2020-22:50).

Ek-13: Muhammed el-Haznevî'nin, Oğlu Muhammed Mutâ' el-Haznevî'ye ve Onunla Birlikte 30 Kişiyi Daha Verdiği İlmî İcâzet

نص الإجازة الشرعية

التي منحها فضيلة الشيخ محمد لنجله فضيلة الشيخ محمد مطاع

باسمه وكفى؛ والصلاة والسلام على سيدنا محمد المصطفى وعلى آله وأصحابه أهل الصفا
وبعد :

فلما كان الإسناد ميزة عالية ؛ وخصوصية لهذه الأمة سامية ؛ وقد اعتنى بشأنه ساداتنا
الكرام ونحانحوه مشائخنا العظام ؛ وبما أن حفيد الشيخ الوالد : محمد مطاع - كان الله
له - وأرجو الله أن يجعله أديباً باراً ؛ وإخوانه :

الملا قاسم محمد	الملا زياد شيخو	الملا أيمن العبدالله	الملا خالد رشود
= أحمد الظاهر	= حسن خليفة	= سليمان خليل	= صالح الرمضان
= محمد عبدالله	= عبدالله مواس	= طه الدرويش	= محمد شيخموس
= فارس حاج عبدو	= اسماعيل محمد	= أحمد الشريف	= ابراهيم عساف
= جمعة مصطفى الحلبي	= اسماعيل فارس	= عبدالكريم الزبير	= حسين قديحة
= محمدخير عبدالرحمن	= إياد عبدالله المخلف	= محمد حجازي	= حسان دغموش
= حسن عبدالمحسن	= صلاح خليل	= ماهر العلي	
= عبدالله الصيادي	= بكري الجندي	= طه غازي	

قد قرؤا كتبهم المقررة لطلبة العلم الشريف من علوم الآلة والمنطق وعلوم الفقه والتفسير
وغير ذلك من العلوم المعتبرة المفيدة من فروع وأصول ؛ ومعقول ومنقول ؛ وتحققت
فضائلهم لدي ؛ وتفرست فيهم المزايا ؛ وشاهدت فيهم العطايا ؛ وكانوا قابلين للبس
الكسوة اللائقة لأهل العلم الشرعي ؛ وجدديرون بأن ينظموا في سلك آباء التعليم
والأجداد أجزتهم إجازة - وألحقتهم بالآباء وإن لم أكن أهلاً لأن أجاز فضلاً عن أن
أجيز - بتدريسهم وإفادتهم وذلك بفضل الله الكريم .

(ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم)

وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.

٢٥ / رجب / ١٤٢٢ هـ - يتيم عتبة الباز الأشهب وخادم العلم والطريقة
محمد ابن الشيخ عزالدين الخزنوي ١٢ / ١٠ / ٢٠٠١ م

Muhammed Mutâ' el-Haznevî'nin İlmî İcâzeti (Türkçe Tercümesi)

“Allah’ın adıyla... O, herşeye yeter. Salât ve selâm Efendimiz, Hz. Muhammed Musatafa’nın, safa ehli âl ve âshâbının üzerinde olsun. Daha sonra:

İsnad sistemi bu ümmete has yüce bir meziyet ve üstün bir özellik olduğundan, ayrıca sâdât-ı kirâm ve büyük şeyhlerimizin de buna itina gösterip üzerinde durmasından, babam Şeyh Hazretleri’nin (Şeyh İzzeddîn) torunu Muhammed Mutâ’ ve kardeşleri... (icâzette aynı dönemde mücez olan 30 kişinin daha adı geçmektedir) alet ilimleri, mantık, fıkıh, tefsir vb. usûl ve fûru, ma’kûl ve mantûk muteber ilimleri okuyup ikmâl ettiklerinden dolayı özellikleri ve faziletleri açıktır. (Bu yüzden) onların ilim ehlinin giydiği kisveyi giymeye layık olduklarını ve talim-terbiye silsilesine dâhil olmayı hak ettiklerini gördüm. Binaenaleyh, -icâzet almaya bile ehil olmayan ben- onlara ilmî icâzet verip babalarımâ ilhâk ettim. Bu da Yüce Allah’ın fazl u keremidir. “Bu Allah’ın lutfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir.”¹⁰⁹³

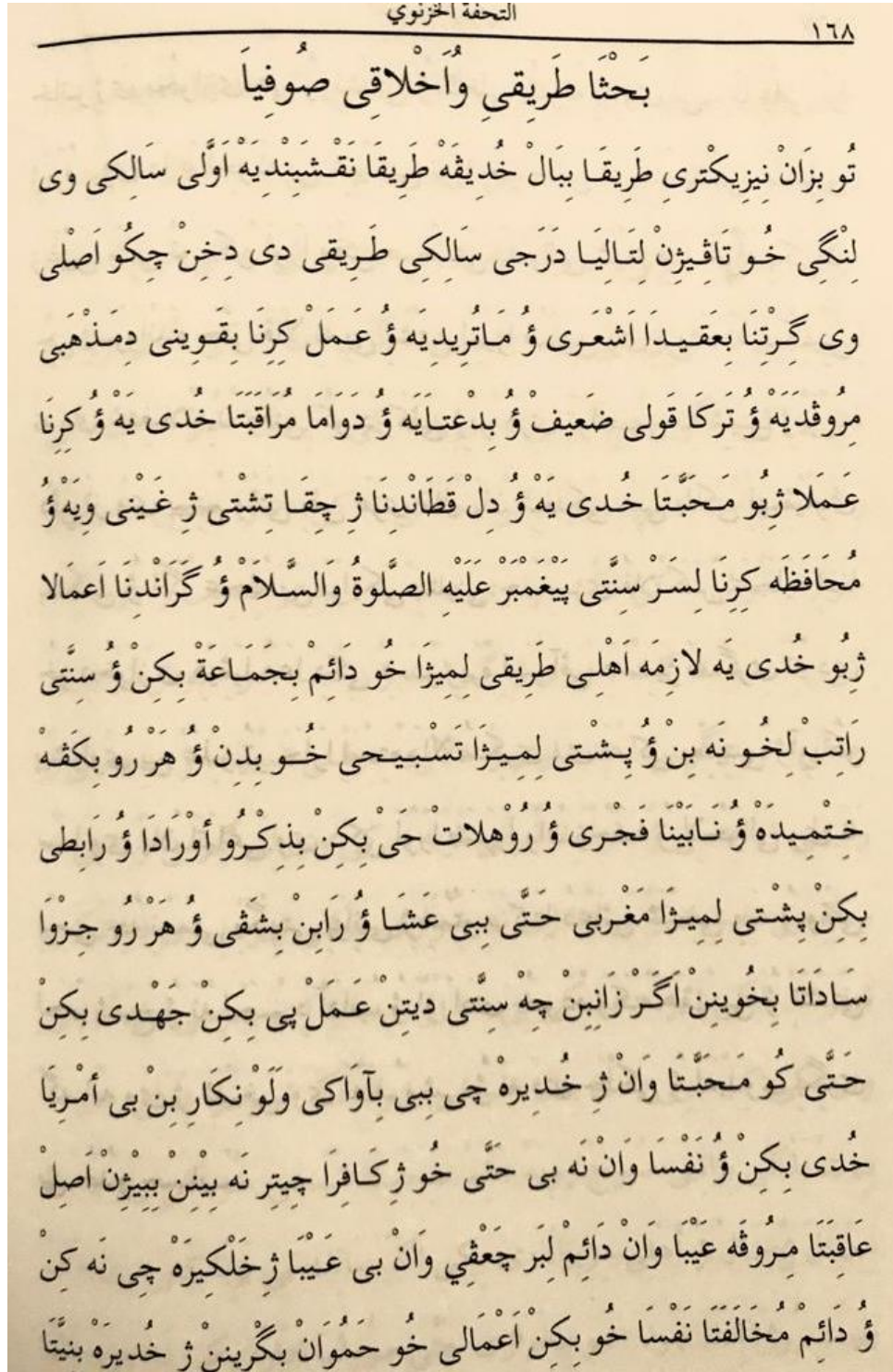
Salât u selâm Efendimiz Hz. Muhammed’e âline ve âshâbının üzerinde olsun.

*Bâzu'l-Eşheb eşiğinin yetimi, ilim ve tarikatın hâdimi
İzzeddîn el-Haznevî'nin oğlu, Muhammed
25 Recep 1422/12.Ekim.2001¹⁰⁹⁴*

¹⁰⁹³ Cuma, 62/4.

¹⁰⁹⁴ (Heyet), Şehidü'l-Harameyn eş-Muhammed el-Haznevî, s. 80.

Ek-14: Alâeddîn el-Haznevî'nin *Tuhfetü'l-Alâiyye (Tuhfetü'l-Hazneviyye)* Adlı Eserinin Tasavvuf Bölümünden Bir Örnek (Kürtçe)

Ek-15: Muhammed el-Haznevî'nin Sohbetlerinden (Muktetafât) Bir Örnek

= أداب الصعبة =

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

من أحاط بالصعبة أن يحضر المرشد قلبه أمام قلب المرشد بتمام الأدب ويرغب من احتضاره
 أن يدعو الله أن يوجه نظره إلى قلبه المبروج المظلم بأن الكدورات المسنحة عند الشهوات
 ليجلو من هذه الصدأ ويظهر من هذه الركن ويوجه قلبه إلى الله تعالى والله يستحاله الوصول إلى
 الموصلة إليه والقربة منه تعالى فيقطع ويتل إلى الله تعالى ويفقه للنجاح والنجاة ولكن هذه
 النعمة العظمى إنما تحصل للذات المتأخبة في ذلك المجلس وإنما أنتشغل بشيء من الكلام أو غيره
 فيمرق طعاماً من الفريض بسبب سببها ولكأن مع الأخرى فالكثير اليوم يدرج مجلس الصعبة
 وكأنه يصور سبب قصة أو كلاماً جميلاً ولا يحس بالمعانى الطريفة والواردات الإلهية التي
 تروى على القلب فتشبه الحياة الطيبة الذي ذكرها الله تعالى يتل "فلنعينها حياة طيبة" مع أن
 غاية الطريقة وتحتها المرحمة هي الحياة على هذه الحياة المتكلمة لسعادة المارين

جمعت قدومهم بقوله: لابد للمريد من طرد الغفلة وقلم عروقها ولا يتبرأ من الطريقة ببدونها والغفلة عبادة
 عن هديته النفس وهولان الغفلة فيما يصلح عن الله تعالى كالبيع والشراء والصحبة مع الخلق
 وغير ذلك وبعد هذه المرحلة لابد من هاتين الأجزاء: أن يكون قولاً بذكر الله لفظ الجلال
 بحيث يجذب دابة وهنيفة قوية بحيث يعلق من قوتها البدن حينئذ هو الشاهد أو ما كان للقلب فكأن
 ولياً أو شياً يحدث له اللسان بكلمة الله الله الله. ولا يكون مصدر هذه الحالة فتران متقطعة
 بل لابد أن تستغرق جميع الأذن والأهوال التي في ذلك الجماع الشعبة وقصد العاجية وحين
 في التزم فهذه الحالة عالية فتنافس المتنافسون: الثانية: يرى نفسه دوماً في الله تعالى
 محباً أوليائه والنفس ينبغي أن لا يكتفون بهذه المرحلة بل لابد من الأدلة بها أن يكون فحدهم من
 مردود ينعنه الكلام التنبه عليه مع ما يشاهد من هذه الطريقة وعم الشاهد بما في فيه قال تعالى
 "فكسبهم أيضاً فأولهم قسود"

وكيفته من الشيطان قد يكون قوله: المرشد الصادق والمحب الخالص هو الذي يستفيد من الكثرة والكون
 لأن نصيبه من الصعبة أكثر من الذي يتكلم ويخط لأجله الحركة وينصب كل همته على النسبة ويتوجه
 بكلماته إلى الوليد للاستفاضة والاستفادة

عربية = الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على محمد وآله فالله أعلم بالصواب والحمد لله رب العالمين
 الخ ثم يمدح من كان من خيرنا البراهم من أدهم بلسوق الصعبة فالمرجع إليه الناجح وقالوا ما لنا
 ندعوه ولا يستجاب لنا إلى البراهم فقال لهم لأن قلبكم ملأت بالشرياء ١- وقتم الله ولم
 تزدوا بقره ٢- زعمتم محبة الرسولك ولو كنتم حسنة ٣- قرأت القرآن ولم تصلوه ٤- قرأت القرآن

Muhammed el-Haznevî, *Muktetafâtüin min Kelâmi Şehîdi'l-Harameyn.*, (der. Ahmet Az), Ahmet Az Özel ktp., Konya, vr. 1a.

Ek-16: Alâeddîn el-Haznevî'nin Molla M. Emin'e Gönderdiği Mektup

باسمه وان من شئى الابح بحمده والصلاة والسلام على خير خلقه سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين وبعد فمن العبد الفقير علاء الدين الحقيير الى الأذخ في الله والمحبة لله الملا محمد أمين وفقه الله تعالى لما يجب ويرضى انه يسلم عليكم وعلى من ليكم من الاخوان كل باسمه ويدعوكم دينا ودينا ويسأل عن شؤونكم وأحوالكم ونقبل يمين والبدكم ونرجو منه ان لا ينسى الفقير في صدف الأوقات من الدعاء وان ترأوا منا فلا اله الا الله محمد النبي و عافية والمجيب يسلمون عليكم اثرذا ايها الاخوان قال الشيخ الوالد قدس سره في مكتوب له الى نور عينه ومحبوب قلبه معشوق حفظه الله تعالى قال الامام في المكتوبات لابن ابي عمير ان رمضان شهر عظيم ونوافل هذا الشهر من الذكر والصدقة والصلوات وأمثالها تعدل فرائض سائر الأيام واداء فرض فيه بعد اربعين فرضا في سائر الشهور فمن مر عليه الشهر وهو ملتبس بالجمعة ووفقه الله تعالى للأعمال الصالحة في هذا الشهر وخيراته وبركاته يكون موفقا للجمعة في تمام السنة ويفوز الخيرات والبركات فيها ولو مضى عليه بالتفوق يقوى في ثقت الحال في تمام السنة فمهما أمكن له من السعي في جمعية القلب والأعمال الصالحة لادن سعادة الدين مربوطه بهما خصوصا في هذا الشهر المبارك لانه ورد فيه أحاديث قال صلى الله عليه وسلم أكثر وافيه من اربع خصال خصلتين ترضون بهما ربكم وخصلتين لا يغني بكم عنهما فأما الخصلتان اللتان ترضون بهما ربكم فهما ان لا لله الا الله وأن تستغفروا وأما الخصلتان اللتان لا يغني بكم عنهما فأن لون الجنة وتستغفرون به من النار انتهى وقال الاستاذ الأعظم قدس سره ان التواضع وختم القرآن في هذا الشهر من السن المؤكدة ومستثمران للنتائج الكثيرة فعلى العاقل تعظيم هذا الشهر بالعبادة وعدم التواني فاللائق بكم ان لا تنكروا شيئا من السن مؤكدة او غير مؤكدة وعدم السبع عند الفطور والسحور وعمض العين بعد صلاة الظهر وقراءة القرآن بالمحضور وطرده الغفلة بالقلبة وحمل الأوزار جميعا واجباء العشر الأظفر والمحافظة على سنن الصوم من تأخير السحور وتعمير الفطور وكونه على التمر انتهى ايها الأذخ ان هذا الشهر غنمة فلا بد ان تحافظوا فيه على الأنفاس ولا تضيعوه بالقبل والقال وبالاكل والشرب والنوم وغيرها هذا هو اللازم والباقي من العيب وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم

الشيخ زاده علاء الدين

Alâeddîn el-Haznevî'nin Kendi Elyazısı ile Yazdığı Mektubu, Hazneviye Özel Ktp., Adana.

Ek-17: Hâlidîyye-Hazneviyye Silsilesi (Farsça)

نبی صلی الله علیه و آله و سلم و جعفر و طیفق کز جمال بر الحسن علی و موسی و جبرئیل
 ز عبد الخالق مدعارف و مجمر الهجره کز ایشان شد دیا رماور اکثر کون طوز
 علی بابا کلا و نقش بند است و الاذن پس از عقیق چرخي خواجده را شد
 محمد زاهد درویش محمد خواجه باقی مجد عروه الوفی و سیف الدین نور
 جدید الله و ظهر شاه عبد مولانا از نهار شد صبح عهد ما را شد
 ضیاء الدین و حیدر حضرت مولانا که آمد قاتل الله یاز الفیض یاز النور
 سراج الدین طغی غوث اعظم است هر اقطاب عالم شجهدان از علم شان در نور
 مجد قطیف ارفی که نامش نور فتح الله بی پروا شد ضیاء الدین شاه هفت آینه نور
 معین الدین احمد شاه سپید اختر کماله و غیث الدین و دنیا از و آمد از پیر و ذوق
 کلید کنج حکمت خلیف شاه خرنای جلیس تخت اشباح یقین معصوم مشهور
 پسر ایشاد الازرق که نسبت کنین در او امانت دلهای سیدت محمود
 محمد ذرین با زبان را مولانا نور عام که کلمه های دلها را بطور ابرو نور نور
 دهن دله محمد زین محمد زین با و ز غم و طریق صبر بود با و عالم نور نور

الحجۃ البیضاء و سبع فی تاریخ ۱۱ شعبان ۱۳۸۷ هـ
 الموافق لیس فی ۱۳ تشرين الثانی ۱۹۶۷ م
 هذه النبیات نظم أسماء سادات السلسلة العلیة القشبندیة من عالم مولانا خاله
 نور البیاضین قدس الله تعالی هره و هرزه ایماها العلیة نفعنا من ربنا ثم ربنا
 و واسطة عقد ما من البیاضین سیدنا محمد علی و صحبه جمیعین رقت بقولهم کما انساب استواء
 النسب الضعیف بمهمل لیلیف خاص جماله اولی ۱۳۶۷ هـ

(Heyet), el-Ârif Billâh Allâme eş-İzzeddîn el-Haznevî, y.y., 1995, s. 103.

Ek-18: Hazneviyye Hatme-i Hâcegân Duası

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الحمد لله حق حمده والصلاة والسلام على خير خلقه سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.. اللهم بلغ وأوصل مثل ثواب هذه الختمة الشريفة بعد القبول منا بالفضل والكرم هدية إلى روضة منيع الصدق والصفاء أشرف الورى سيدنا محمد المصطفى..

كل من آله وأصحابه وأزواجه وأنصاره وأتباعه وذرياته أجمعين.. كل من سادات سلسلة الطريقة العلية النقشبندية والقادرية والشهزادوية والكبروية والجشنية.. شيخنا وملأنا وقديتنا وإمامنا وإمام الطريقة ذي الفضل الجاري والنور الساري الشيخ بهاء الحق والحقيقة والدين الشيخ محمد الأويسي البخاري المعروف بشاه نقشبند، منيع المعارف والكمال سيد السادات السيد أمير كلال، المقبل عليك ولما سواك الناسي الشيخ محمد البابا سماسي، الواله في محبة مولا الغني المعروف بحضرة عزيزان خواجة علي الراميتي، المعرض عن المراد الدنيوي والأخروي حضرة الشيخ محمود الإنجليزي الفغوي، المتسلخ عن الحجاب البشري الشيخ عارف الربوكري، قطب الأولياء وبرهان الأصفياء قانع البدعة محي السنة شيخ المشايخ حضرة الشيخ عبد الخالق الفجدواني، القطب الحقاني والغوث الصمداني الشيخ أحمد الفاروقي السزهندي المعروف بالإمام الرباني المجدد للألف الثاني، قطب دائرة الإرشاد غوث الثقلين على السداد السائر في الله الراعي الساجد ذي الجناحين مولانا ضياء الدين حضرة الشيخ خالد، منيع الحلم ونور الظلام الهادي بين العشائر والأقوام الذي ظهر من خلف سيد الأنام سراج الدين مولانا حضرة الشيخ السنيدي عبد الله، شيخنا الغيور الذي به نتباهي مولانا الوقور قطب الإرشاد والمدار حضرة شهاب الدين مولانا حضرة الشيخ السنيدي طه، سلطان الكبرياء المتقدمين قدوة الكبرياء والمتأخرين غوث العامة والخاتمين قطب الأئمة والسالكين، مؤنس العاشقين شيخنا الكامل المكمّل الأويسي مولانا حضرة الشيخ السيد صبغة الله الأرقاسي، سلطان العارفين قطب الأقطاب الواصلين المشرف بالفناء المطلق مربّي السالكين إلى ربهم على الوجه الأحق ناصر الشريعة الغراء قانع النذعة الضراء مجدد آثار السلف والتابعين وممهّد بنيان طريقة الخلف والأحقين الذي لم نزل له نظيراً بعد التفحص في الأفق قاطع الشبهة عن المبتدع الطاغية مولانا حضرة الشيخ عبدالرحمن الثاغي، شيخ الشريعة وشهباز الطريقة وبرهان الحقيقة الفاني في الله والباقي بالله والمعتمد بحبل الله مولانا حضرة الشيخ فتح الله، جامع كمالات المتقدمين مجمع الآداب وفيوضات المتأخرين عمدة الإسلام والمسلمين سراج الملّة والدين شيخنا الكامل المكمّل مولانا حضرة الشيخ محمد ضياء الدين، وارث مقامات الأولياء والعارفين إمام المؤمنين عمدة العابدين والسالكين مظهر الشريعة الغراء محيي الطريقة النقشبندية البيضاء المتسلخ عن الحجاب الإنسي الخازن للسر المعنوي شيخنا الكامل المكمّل مولانا حضرة الشيخ أحمد الخزنوي، الناهج منهج أهل الحق والسادات الناشر أعلام العلم والطريقة بين العباد الظافر بدولة الأخلاق المحمدية القائم بأعباء الخلافة الأحمدية العربي الهمام الفائق الصمداني مولانا حضرة الشيخ محمد معصوم الثاني، ناشر الوية الشريعة الغراء حامي آداب الطريقة النقشبندية البيضاء الشارب من منبع العرفان واليقين الفاضل الألمعي المحتاج إلى ربه المعين مولانا حضرة الشيخ علاء الدين، حامي العتية العلية الخزنوية ناصر الشريعة المطهرة النبوية مظهر أسرار الشريعة والطريقة المتصلع من شراب القوم أولي الحقيقة والدين المقفي آثار السلف والتابعين الذكي اللودعي الساعي في ترويح الدين مولانا الكامل المكمّل حضرة الشيخ البار عز الدين الخزنوي، درة اكليل هام الاقطاب النقشبنديين وغرة جبين السادات الخزنويين نور حذقة عين الطريقة وعيق حذقة أهل الحقيقة شمس أفق الكمال وبدر فلك الجمال أعجوبة الزمان في حلمه وصبره وحديث الركيان في رجاحة عقله وصواب فكره الذي أفنى عز شبابيه في خدمة شيخه وملازمته فكان كظله في ترحاله وحله الغوث الهمام الغيور المقدم قرّة عيون المحبين ومحط آمال المريدين شهيد الحرمين الوارث للسر المعنوي سيدنا وسندنا الكامل المكمّل حضرة الشيخ محمد الخزنوي، وارث كمالات شهيد الحرمين مجدد أعتاب السادات الخزنويين شريف النسبين كريم الأبوين مروّج العلم والعرفان الساعي بنشر علوم القرآن المقابل لمن أساء لشخصه بالإحسان البار الصبور الحليم الوقور الجامع لشمل المحبين والأتباع سيدنا وسندنا ومولانا الكامل المكمّل حضرة الشيخ محمد مطاع الخزنوي.

كل من السادات والخلفاء والمريدين والمحبين والمحبوبين والمنسوبين والمنتسبين من هذه الطريقة وسائر الطرق، اللهم اجعل مثل ثوابها مكتوباً في صحيفة أعمال كل وارفع بها درجات كل وزدنا بها محبة عند جناب كل وأعل بها في أعلى عليين منزلة كل فأفض علينا من بركات كل وأتمم لنا سلوك هذه الطريقة العلية ووفقنا لمرضاة شيخنا وامثال أوامره واجتتاب مناهيه وارزقنا البقاء بك بعد الفناء فيك على قدم ساداتنا السالكين فيها، اللهم اغفر لنا خطايانا واجلبنا إلى محبتك بمحبة أوليائك وارزقنا التوفيق والاستقامة على دينك وطاعتك برحمتك يا أرحم الراحمين.

Ek-19: Hazneviye Şeyhleri

Ahmed el-Haznevî (v. 1950)

Ma'sûm el-Haznevî (v. 1958)

Alâeddîn el-Haznevî (v. 1969)

İzzeddîn el-Haznevî (v. 1992)

Muhammed Mutâ' el-Haznevî (d. 1977)

Muhammed el-Haznevî (v. 2005)